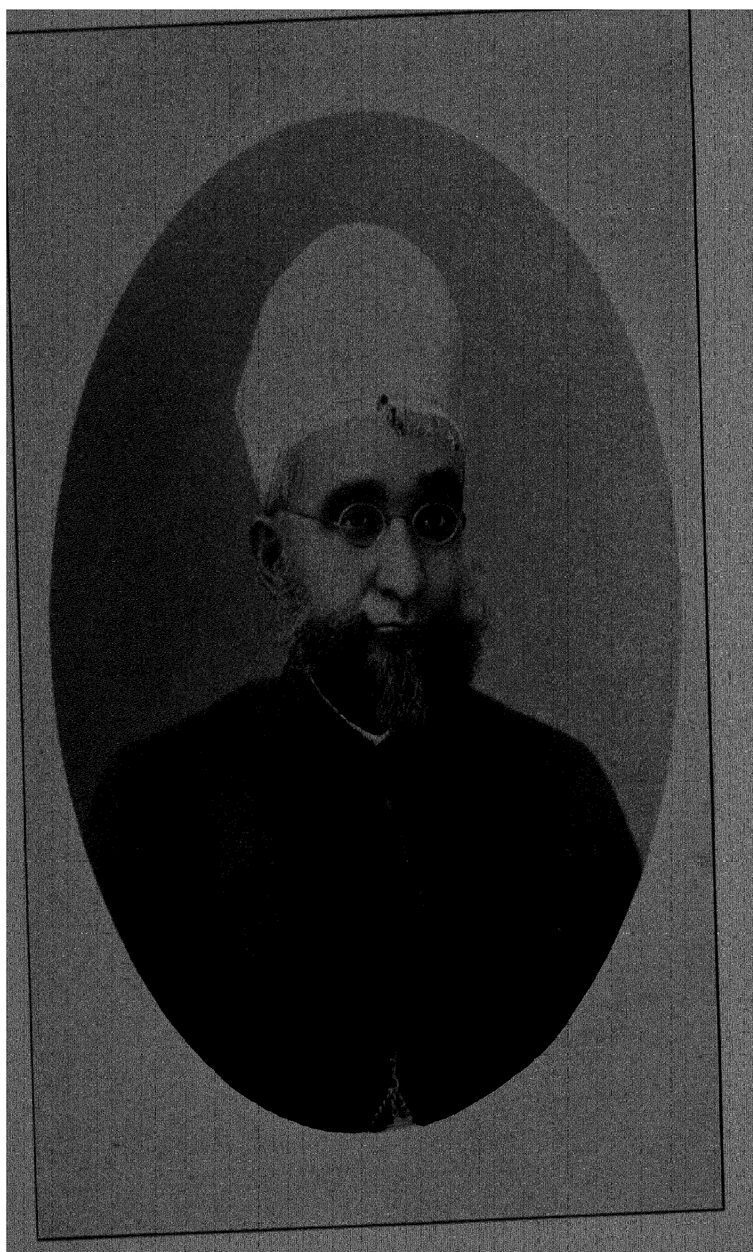
اب غزیز جنگ بہادر مؤلف ومصنف

آصف اللغات

جامع الفاظ مفرده و مرکبهٔ اصطلاحی و استعمال فارسی و امثال و مقولهای عجم ملتزم باسناد

متقدمین و متاخرین و معاصرین عجم و برای ہر یک لفظ ترجمۂ با محاورهٔ

زبان اردو مع اسناد کلام زباندانان ہند

جلد ہشتم

مؤلفہ خان بہادر شمس العلما مولوی احمد عبد العزیز نائطی (نواب عزیز جنگ بہادر) وظیفہ یاب جشن خدمت

سرکار آصفیہ

۱۳۳۳ھ ہجری مطابق ۱۳۲۴ فصلی

عزیز المطابع حیدرآباد دکن

اغراز و شکرانہ اغراز

اغراز (۱) مین اپنی اس تالیف کی اعلی کامیابی پر خداوند کریم کا شکر گزار ہون۔ اور یہہ بات میرے لئے باعث افتخار ہے کہ اس کا نام میرے آقاے ولی نعمت حضور پرنور بندگانعالی متعالی مدظلہ العالی کے مبارک تخلص کو اپنے سرپر لئے ہوے ہے اور اس کا آغاز آپ ہی کی مبارک جوبلی چہل سالہ کی تقریب مین ہوا

(۲) مین ہز اکسلنسی لارڈ منٹو بالقابہم گورنر جنرل ہند کا شکریہ ادا کرتا ہون کہ آپ نے براہِ عنایت مجھکو اجازت عطا فرمائی کہ مین اس کتاب کا ڈڈی کیشن آپ کے نام نامی سے کرون۔ صاحب رزیڈنٹ حیدرآباد بذریعہ مراسلہ نشان (۴۲۵۸) مورخہ ۲۴ جون سنہ ۱۹۰۹ء مجھکو اطلاع دیتے ہین کہ ہز اکسلنسی آپ کا شکریہ ادا کرتے ہین کہ آپ نے اُنکو ایسی عالمانہ تالیف مین اُنکی یادگار قائم ہونیکا موقع دیا۔

بسم اللہ الرحمن الرحیم

للہ الحمد کہ نوبت بہ اشاعت ہشتمین جلد این کتاب رسید و این دومی جلد است کہ بعہد میمنت مہد آقای ولی نعمت ما (قدر قدرت سلیمان شوکت۔ اعلیحضرت حضور پر نور آصف جاہ سابع نظام الملک نظام الدولہ نظام الملک میر عثمان علیخان بہادر فتح جنگ جی سی۔ ایس۔ ائی فرمانروای سلطنت حیدرآباد دکن صانہ اللہ عن الشرور و الفتن ادام اللہ اقبالہ و ضاعف اجلالہ) حلیہ اشاعت پوشیدہ مؤلف حقیر را بدرگاہ فلک بارگاہش باریاب کرد و بآبیاری چشم التفاتش کہ ہمہ دان و سراپا قدردان علوم و فنون است ما را بدرجہ رساند کہ پژمردہ نہال دل ما را شاداب کرد۔

(۲) ہمدرین سال نظر بر ضعف پیری و کثرت مشاغل علمی و حفظ صحت خود مجلس حفظان صحت حیدرآباد را بناچاری الوداع گفتیم و ہمہ اوقات خود را اندر تالیف و اشاعت این کتاب کردہ ایم تا پس از علالت ما باز بجائی رسیدیم کہ در ہر سالی یارای اشاعت دو تا جلد این کتاب داریم و بیمن توجہ آقای ولی نعمت ما شبانہ روز مصروف و دلدادۂ ہمین کاریم۔

جمال ذات را در پردهٔ چشم حقیقت بین
مسلّم رشتهٔ با حُسن خوبان جهان دیدم

ندیدم هیچ جز نوکِ خدنگی در دل از چشمش
مگر در چشم زد جسته تیری از کمان دیدم

شهید ناز بر جان بازی ذاتت مکن نازی
هزاران بسمل تیغ نگه را نیم جان دیدم

من از نیرنگی دنیای دُون غافل نیم ایجان
که رنگ خویشتن گاهی چنین گاهی چنان دیدم

تعجب بر وجودِ خویشتن کردم پس مردن
بخاکِ گور خود آلوده مشت استخوان دیدم

بهار عمر محبوب دکن بنگر که آخر شد
ولا در طرفة العینش به گلگشت جنان دیدم

نگاهِ عالمی بر جانشینیش بود سر تا سر
بحمد الله که عثمان غنی را حکمران دیدم

چه عثمان سلطنت را نے جهاندار و جهانبانی
خوشا من همچو سلطانی عمیم الامتنان دیدم

چه منت نے از و بارے نه در چشم است آثار آشنائی
بجز دست گهرباری که چشم از وے نهان دیدم

بگلزار دکن از آبیاریهاے ذات او
بهار بی موسمی در حین هنگام خزان دیدم

سمند حکمرانی زیر ران او چرا نبود
که با او بخت و دولت فتح و نصرت همعنان دیدم

بچشم من نمی گنجد ز هفت اقلیم سلطانی
نظام الملک تا در کشور هندوستان دیدم

بر آمد تا بنامش قرعهٔ فال جوانمردی
سر گردن کشان همواره بر این آستان دیدم

ستمگاران سرکش سخت جانان جفاجو را
بدست دار و گیر شحنهٔ او نیم جان دیدم

بمیزان دو چشم تا کشیدم سد عدلش را
بامعان نظر یک پلهٔ ذاتش گران دیدم

به بیداری نه بینم از چه خواب بخت بیدارش
که ذات شاه را بیدار در خواب گران دیدم

به آب و تاب روی روشنش خورشید تابان را
ز تاب چشمهٔ خود آب حسرت در دهان دیدم

بهنگام تماشا هیچ چشم او بچشم من   بیمن سعد دورش در کواکب صد قران دیدم
میان سرفرازان جهان و سربلندها   بچشم دوربین فرق زمین و آسمان دیدم
من از تشخیص ذات خویشتن عاجز شدم شاها   که نقشت در دل و دل را بتصویرت نهان دیدم
بر اوراق دکن هرگز ندیدم چون تو سلطانی   بعالم گرچه بسیار از صفات باستان دیدم
بر اورنگ دکن حاشا که باشد چون تو نقادی   نقوش عهد آصفجاه تا غفران مکان دیدم
سبق بر دست جوش رحمتت بر گرمی خشمت   که تسخیر زمین ابر مطیر آسمان دیدم
ز آب و آتش روی تو شد حلم و غضب روشن   میان بزم و رزمت آب تیغی در میان دیدم
بشمشیر تو بنهادند سر صد آهنین جانان   بتدبیر تو دار الحرب را دار الامان دیدم
سرشک گوهرین همواره از چشم صدف ریزد   ز ابر دست تا دریای جودت بیکران دیدم
بچشم آمد فلک را تا علوی رتبهٔ عالی   زمین زیر پایت را بفرق فرقدان دیدم
بکار و بار ملکت کارپردازان دولت را   بحسن انتخابت از مشاهیر زمان دیدم
جزای حسن خدمت میدهی صد گونه بالاتر   سزای کیفر کردار را کمتر از آن دیدم
جزاک الله که از پامردی همدردی ذاتت   توانا را بفکر یاری هر ناتوان دیدم
پسند آمد بعهدت کبک را مهمانی شاهین   صد آهو را جلیس پهلوی شیر ژیان دیدم
شنیدستم صفاتی را که باشد خاصهٔ شاهان   بنام ایزد که در ذات همایونت همان دیدم
بلند از طاق کسری شد مقام نصفت ذاتت   که فخر الملک را هم پایهٔ نوشیروان دیدم
چرا نبود وزیر فوج را بر لشکرت نازی   که بهرام فلک را در جگر نوک سنان دیدم

معین مذهب خلق است انوار الله فاضل
که اعیان ملل در مدحتش رطب اللسان دیدم

صفای جوهر مدحت چو روشن کرد نظمم را
رخ حسن طلب در مرآة حسن بیان دیدم

متاع دولت مدح تو کرد آن گونه مستغنی
که منطق خویش را در مهر سخن گوهرفشان دیدم

هنر شد در قوافی عیب من بهر ردیف اینجا
که نظم خویش را منت پذیر شایگان دیدم

نمودم تا قبول بندگی در بارگاه تو
به پیری خویشتن را مالک بخت جوان دیدم

خبر دارد دلم از خوان یغمای نیاکانت
که خاص و عام را بر یک بساطت میهمان دیدم

شها حد ادب در حیطهٔ منطق است اولی تر
که یک دیباچهٔ مدح تو بیرون از بیان دیدم

خموشی را پسندیدم بحسن اختصار اینجا
که تطویل سخن بر خاطر نازک گران دیدم

ولا سحر بیانم کرد تا عقد اللسان ما را
دعای دولت و اقبال شه را حرز جان دیدم

فراز آمد دو دستم پیش او بهر دعا کردن
اجابت را باستقبال او از سر روان دیدم

دعا

خداوندا نگهدارش ز زخم چشم بدبینان
که چشمش را بحفظ خلق همچون پاسبان دیدم

خداوندا بکام او زند هر آسمان دوری
که ناکامان عالم را بدورش کامران دیدم

زهر صفر گره ده چند گردد در گره بندان
شمار مدت سالش که در سال روان دیدم

ذکر این کردہ اند و از بیان معنی و محلّ استعمال ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مثل را باظہار توکّل زنند و از ناخدا درین جا حاکم کشتی مراد است چنانکہ از مصرع اول پیدا است یعنے (ع) ناخدا در کشتی ما گر نباشد گو مباش ؎ مقصود از استعمال این مثل آنست کہ ما را وسیلۂ کسے در کار نیست و باخدا کار است وبس (**اردو**) خدا سے کام ناخدا سے کیا کام" بالکل اس مثل کا ترجمہ ہے جو دکھنیوں کی زبان پر ہے۔ مقصود توکّل سے ہے

باخر بقول شمس بکسر خاے معجمہ لغت فارسی است بمعنی احمق دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ باید دانست کہ صاحب منتخب (باحر بحاے مہملہ) را بمعنی نادان آوردہ و صاحب محیط و منتہی الارب ہم ذکر باحر بمعنی نادان کردہ پس خر این نباشد کہ کاتب شمس بزیادت نقطہ تحریف کرد و مؤلف بے تحقیق لغت عربی را فارسی نوشت و خیال کردہ باشد کہ با بمعنی تقابل است حیف است کہ لغات فارسی بجبہ تصرّفہا افتادہ (**اردو**) احمق۔ بقول امیر۔ عربی۔ بیوقوف۔ نادان۔ بے عقل۔ (**کیف** ؎) ایکدم آپ مین آئین تو بڑے احمق ہین ؎ کس پرستان مین رہا کرتے ہین دیوانہ عشق کو

باخرز بقول برہان بفتح ثالث و سکون راے بے نقطہ و زاے نقطہ دار (۱) نام قصبہ ایست در خراسان۔ صاحب رشیدی بذکر معنی بالا گوید کہ بعضے گفتہ اند ناحیہ ایست بارض خراسان کہ باخواف مذکور می شود۔ صاحب سروری گوید کہ نام شہریست مشہور و بقول ناصری نام قصبہ ایست از خراسان در طرف مشرقی ہرات واقع و مسکن اہل

ہزارہ واز آنجاست شیخ سیف الدین از مشائخ صوفیہ۔ صاحبان جامع وجہانگیری و سراج وشمس ومؤید وانند ہم ذکر این کردہ اند۔ **مؤلف** عرض کند کہ خرز لغت عربست وبقول منتخب بمعنی دوختن موزہ وکفش ومشک وجز آن پس جا دارد کہ این معنی در وجہ تسمیہ این دخلے دارد کہ این قصبہ بصنّاعی چرم مشہور وممتاز باشد واللہ اعلم الف مقصورت کلمۂ با بمعنی ہفدہمش (**اردو**) باخرز فارسی مین خراسان کے مضافات مین سے ایک قصبہ کا نام ہے۔

(۲) باخرز۔ بقول برہان نام گوشۂ باشد از چہل وہشت گوشۂ موسیقی۔ صاحب مؤید فرماید کہ نام پردۂ سرود است۔ صاحب جامع گوید کہ نام پردہ ایست از چہل وہشت پردۂ موسیقی۔ صاحب سروری بحوالہ شرفنامہ آوردہ کہ نام گوشہ ایست از چہل وہشت گوشۂ نغمات (امیر خسرو) کہ نغمات ترانہ وہ کاہ ڈیافتہ در عرصۂ باخرز راہ آنند۔ صاحبان رشیدی وجہانگیری وسراج وناصری وشمس وانند وہفت ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ جز این نیست کہ اسم جامد فارسی زبان گیریم (**اردو**) فارسی مین باخرز موسیقی کے اڑتالیس پردون مین سے ایک پردہ کا نام ہے۔ افسوس ہے کہ اس کا ترجمہ اصطلاحی معلوم نہو سکا۔

باخرس در جوال رفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر وبہار وانند با غیر جنس صحبت داشتن وعذاب کشیدن (شفیع اثر) باچنین خرسی بفرمان تو رفتم در جوال ؛ ورنہ سودا ایم دماغ این تماشا ہا نداشت ؛ **مؤلف** گوید کہ جوال بضم اول بقول

غیاث چیزی کہ در آن غلہ پر کردہ بر خر و یا بو نہند و بمعنی دلق و نوعی از پارچہ درشت کردہ کہ درویشان پوشند نیز آمدہ معنی لفظی این مصدر اصطلاحی ظاہر است و معنی بیان صاحبان تحقیق کنایہ باشد۔ (اردو) اپنی غیر جنس سے ہم صحبت ہونا مصیبت مین مبتلا ہونا

باخرس در جوال شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و بہار و آنند مرادف (باخرس در جوال رفتن) کہ گذشت (ملا طغرا سہ) چو باخرس نتوان شدن در جوال ﴿ دہد رشوہ علاف بے فیل و قال ﴿ (ملا محمد شریف بوشقادرانی سہ) در حق شاعران بدی کردن ﴿ ہست باخرس در جوال شدن (اردو) دیکھو باخرس در جوال رفتن۔

باخرہ اصطلاح۔ بقول صاحب بول چال بمعنی جہاز دخانی باشد مؤلف گوید کہ خرہ در فارسی زبان بقول صاحب برہان بفتح اول و ثانی و خفاے ہا ہجوم و ازدحام خلق کہ از جائی بدشوار گذرند و بضم اول و فتح ثانی و اظہار ہا۔ بمعنی نور مطلقاً اعم از پرتو چراغ باشد و آتش و آفتاب و بضم اول و فتح ثانی با تشدید صدا و آوازے کہ بسبب گلو فشردن از گلو و بوقت خوابیدن از بینی مردم برآید (الخ) پس کلمہ با درین اصطلاح بمعنی ہمراہ ہم اوست یعنی خرہ دارندہ و بدینوجہ کہ روے مرکب دخانی قندیلی کلان می باشد کہ روشنی او تا دور کار می کند و آلہ دخانی کہ وسیلہ نقل و حرکت آنست آوازے ہم می زند و ہجوم و ازدحام ہم در و ست معاصرین عجم آن را بدین نام موسوم کردند دیگر ہیچ (اردو) دخانی جہاز۔ صاحب آصفیہ نے (دخانی) کے ذیل مین ذکر فرمایا ہے

دخانی ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ دھوین کا ۔ وہ چیز جو بھاپ یا دھوین کے زور سے چلے جیسے دخانی جہاز یا کل وغیرہ ۔

(۱۵۵۲) **باخزن** بمعنی راہزن باشد و این لفظ مرکب است از باخ کہ بمعنی راہ گذشت و (زن) کہ امر حاضر است از مصدر زدن ۔ اسم فاعل ترکیبی است (خاقانی ؎)	زر رشتہ اگر طلبد نفس باخزن ٭ سر رشتہ من از سگ سقیا بر آورم ٭ محققین فارسی زبان ذکر این بر لغت باخ کردہ اند (اردو) راہزن ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی اسم مذکر ۔ بٹمار ۔ قزاق ۔ لٹیرا ۔ ڈاکو ۔ راہ مار ۔ قطاع الطریق

باخسہ بقول برہان و جامع و سروری و رشیدی و ناصری و سراج باسین بے نقطہ بروزن باغچہ (۱) راہی باشد بغیر از راہ متعارف خانہ کہ از آن راہ نیز آمد و رفت توان کرد ۔ صاحبان جہانگیری و شمس و انند ہم ذکر این کردہ اند ۔ مؤلف گوید کہ معنی حقیقی این باغچہ باشد کہ بر معنی سوم می آید و آن مبدل این است و حقیقت تبدیل بخا ہمذرا مذکور و این درے را مجازاً می گفتند کہ ورای درِ خانہ بسوے خانہ باغ می بود ۔ مثلاً می گفتند کہ ”پردگیان را از باخسہ داخل خانہ کن“ یعنی از درے کہ میان خانہ و باغچہ واقع و رفتہ رفتہ ہر درِ خانہ را باخسہ نام شد کہ ورای راہ متعارف باشد ۔ (اردو) گھر کا دوسرا دروازہ جو خانہ باغ میں واقع ہو یا کسی اور جانب جس سے خاص ضرورتوں پر آمد و رفت کی جاسکے ۔ جیسے بعض مکانوں میں صدر دروازہ کے سوا ایک اور دروازہ زنانہ سواریوں کے لئے ہوتا ہے ۔

(۲) باخسہ ۔ بقول برہان بمعنی نشتر حجّام نیز آمدہ ۔ صاحب ناصری فرماید کہ آن را

نشست نیز خوانند۔ صاحبان جہانگیری و رشیدی و جامع وانند و شمس ہم ذکر این کردہ اند
مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان گیریم و جا دارد کہ مجاز معنی اول باشد بمعنی
شگافی کہ درلاے منافذ حقیقی انسان بذریعہ نشتر کنند و مجازاً نشتر را ہم بہ ہمین نام موسوم
کردند چنانکہ درِ باغچہ را باغچہ نام کردند۔ (اردو) نشتر۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر
نیشتر کا مخفف۔ فصد کھولنے یا زخم چیرنے کا نوکدار اوزار۔ ڈنگ۔ (غالب ۵)
گرچہ ہون دیوانہ پر کیون دوست کا کھاؤن فریب ؛ آستین مین دشنہ پنہان ہاتھہ مین نشتر کھلا
(۳) باخسہ۔ بقول سراج بحوالۂ قوسی بمعنی فضائی کہ در پیش دہلیز واقع شود و فرماید کہ حالا
عوام بلکہ خواص بجاے باخسہ باغچہ استعمال کنند و در شیراز بغایت متعارف است
چنانکہ ساحت خانہ را خواہ سبز باشد یا نباشد باغچہ گویند و اصل آن باخسہ است۔
دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ **مؤلف** عرض کند کہ باخچہ بہ خاے معجمہ عوض
غین معجمہ لغت ترکی است بمعنی باغ خورد مرکب از باخ کہ بمعنی باغ است و چہ
کلمۂ تصغیر۔ فارسیان خاے معجمہ را بہ غین معجمہ بدل کردہ باغچہ کردند چنانکہ چرخ و چرغ
وبعضے بر آنند کہ اصل این در فارسی باغسا بود باغ بمعنی خود ش و سا بمعنی مثل و شبیہ
پس معنی حقیقی باغسا مثل باغ و خانہ باغ را بدین نام موسوم کردند کہ در صحن خانہ می باشد
پس بقاعدہ مذکورۂ بالا غین معجمہ بہ خاے معجمہ بدل شد و الف بہ ہاے ہوز چنانکہ
ایپون و ہیپون و این فارسی قدیم است و متاخرین آنرا باغچہ گفتند و مجازاً ساحت
خانہ را ہم اگرچہ دران باغ نباشد باخسہ نامیدند (اردو) صحن مکان۔ مذکر۔

بقول آصفیہ۔ انگن۔ انگنائی۔ **مؤلف** عرض کرتا ہے کہ اگر صحن مین درخت اور چمن بھی ہو تو اوسکو خانہ باغ کہتے ہین۔ مذکر۔ صاحب آصفیہ نے خانہ باغ کا بھی ذکر کیا ہے

باخنامہ بقول صاحب ضمیمۂ برہان ترجمہ لقب باشد دیگرے کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ بخ بقول غیاث بالفتح کلمہ الیست بمعنی خوشا کہ بوقت خوش آمدن چیزی گویند و بقول منتخب لغت عربست بہ تشدید خاے معجمہ بمعنی پسندیدہ شدن و بزرگ شدن پس عجبی نیست کہ فارسیان بالف زائد بعد موحدہ و زیادت ہاے نسبت درآخر باخنامہ لقب راگفتہ باشد بمعنی چیز پسندیدہ و بزرگ کہ منسوب بنام است وکنایہ از لقب واللہ اعلم۔ (اردو) لقب۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ وہ نام جسمین موسوم کی مدح یا ذم ہو۔ وہ نام جو مدح اور ذم پر دلالت کرے۔ یار نام۔ وہ وصفی نام جو کسی صفت خاص یا عزّت وغیرہ کے سبب پڑگیا ہو۔ جیسے کلیم اللہ موسی علیہ السلام کا لقب خداے تعالی کے ساتھہ ہمکلام ہونے کے باعث پڑگیا۔ (ناسخ ؎) یہہ اوسکے ہے ساعد ون کا عالم کہ جس نے دیکھا ہوا وہ بیدم ٭ نیام تیغ قضاے مبرم لقب ہے قاتل کی آستین کا ٭

باخود بر نیامدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر بمعنی بے اختیار شدن۔ صاحب آنند ہم بحوالۂ غیاث ذکر این کردہ۔ **مؤلف** گوید کہ کنایہ باشد (اردو) بے اختیار ہونا کہہ سکتے ہین صاحب آصفیہ نے بے اختیار کا ذکر فرمایا ہے۔ فارسی۔ بے بس۔ بے قابو۔ مجبور۔ ناچار۔

باخود حرف زدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب بحر فرماید معروف کہ آنرا حدیث النفس

گویند دیگر کسے از محققین مصادر ذکر این نکرد
مؤلف گوید که این کنایه باشد (اردو)
دل ہی دل مین کہنا۔ بقول آصفیہ۔ دل کے اندر
خیال کرنا۔ چپکے چپکے کہنا۔

(۱۱۹۵) **باخود حساب کردن** مصدر اصطلاحی
قریب بمعنی حدیث النفس است فرق ہمین قدر
که درینجا بعوض حدیث۔ محاسبه باشد پس
محاسبة النفس توان گفت یعنے خود حساب
خود گرفتن (ظہوری ۵) گرچه حرجی می کنم
باخود حسابی کرده ام ٭ وه چه دارم طاقت و
آرام و بیخوابیم ہست ٭ (اردو) دل ہی دل مین
حساب کرنا۔ یعنے اپنے مصارف کا حساب خود کرنا

(۱۱۹۶) **باخود کار داشتن** مصدر اصطلاحی۔
بمعنی از کار خود غرض داشتن و بخود مشغول
بودن و بدیگر کسے متوجه نشدن (ظہوری ۵)
ذوق نازش بر تماشائے گل رخسار داشت ٭
گر ہمی بردند زود آہسته باخود کار داشت ٭
(اردو) اپنے کام سے کام رکھنا۔ کہہ سکتے
ہین۔ امیر نے (اپنے کام سے کام رکھتے
ہین) کا ذکر بطور مقولہ فرمایا ہے۔ یعنے اپنے
کام مین مصروف رہتے ہین کسی طرف متوجہ نہین
ہوتے۔ اور یہ مقولہ حال ہے مصدر مذکور سے۔

باخور بقول برہان و جامع بر وزن کافور (۱) نام جدّ ابراہیم علیه السلام است که پدر
تارخ و پسر ساروغ باشد گویند که سکۀ درہم در زمان او بہم رسید۔ صاحبان انند و ہفت
ہمزبان شان مؤلف گوید که لغت سریانی زبان باشد وجه تسمیۀ این متحقق نشد۔
(اردو) باخور۔ حضرت ابراہیم علیه السلام کے دادا کا نام ہے۔
(۲) باخور۔ بقول شمس بحوالۀ زفانگویا آن پانزده روز که در سال سخت گرم بود معناً حسب
مؤید فرماید آن پانزده روز که در سال سخت گرم باشد ہرچند این منقول از زفانگویا ست

لیکن نزد صاحب تاج وغیرہ باخور باخا خطا ست صحیح باحور است بجاے حطّی۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ مؤلف عرض کند کہ تصحیف کاتبین است و بغور ی محققین۔ بیان ماخذ این بر باحور گذشت (اردو) دیکھو باحور۔

باخوران بقول شمس لغت فارسی است مرادف باحور و باخور کہ گذشت دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ بزیادت الف و نون مزید علیہ باخور میتوان گرفت لیکن مجرّد بیان صاحب شمس بدون سند استعمال اعتبار را نشاید (اردو) دیکھو باحور۔

باخویش بقول برہان وجامع و بحر و ناصری و ہفت و انند بکسر ثالث وسکون واو معدولہ و تحتانی و شین قرشت (۱) سر آب فرو بردن و غوطہ خوردن صاحب سراج بحوالۂ برہان ذکر این کردہ فرماید کہ باین معنی تصحیف پاغوش بباے فارسی باشد چنانکہ بیاید مؤلف عرض کند کہ باغوش بہ باے عربی ہم ہمبرین معنی آمدہ و ماخذش ہم ازانجا مذکور شود اگر سند استعمال این پیش شود توانیم عرض کرد کہ مبدّل باغوش باشد کہ غین معجمہ بجاے معجمہ بدل شد ہمچون تاغ و تاخ و تحتانی زائد گیریم چنانکہ تبت و تبیت و جادارد کہ بلحاظ معنی لفظی باخویش کنایہ گیریم کہ کلمۂ با بمعنی معیّت است مرادف باخود یعنے غوطہ خوری۔ عالم تنہائی دارد و دیگرے کسے با او نمی باشد (اردو) غوطہ کھانا۔ غوطہ خوری حاصل بالمصدر۔ مؤنث۔

(۲) باخویش۔ بقول برہان و بحر و ہفت و انند و جامع بمعنی تنہائی ہم ہست۔ صاحب ناصری فرماید کہ بمعنی تنہائی و بخود مشغول بودن۔ خان آرزو در سراج بحوالۂ برہان

ذکر این کردہ فرماید کہ این معنی مجاز است **مؤلف** گوید کہ چرا نگوئیم کہ معنی لفظی این تنہائی را ظاہر سکند و صاحب ناصری این را ضد بخویش گفتہ کہ بمعنی بیخود و بیہوش می آید پس باید کہ معنی باخویش بہوش دارندہ و باہوش گیریم و این مجرد بیان اوست و ما را با محققین اول الذکر اتفاق است۔ طرز بیان ناصری ایمعنی را پید اکردہ است مشتاق سند باشیم (اردو) تنہائی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ خلوت۔ اکیلا رہنا۔

(۱۹۷۶)

باخویشتن آمدن مصدر اصطلاحی بمعنی بخود آمدن است چنانکہ ظہوری فرماید (ع) مستی نرگسان نیست کہ باخویشتن آیدش عمری است ظہوری کہ خراب می دوشیم (اردو) خود بخود آنا۔ آپ ہی آپ آنا۔ صاحب آصفیہ نے خود بخود کا ذکر کیا ہے۔

باخہ بقول برہان و جامع و ناصری بفتح ثالث کاسہ پشت و لاک پشت را گویند و بقول صاحب سروری و سراج بمعنی سنگ پشت۔ صاحب مؤید گوید کہ جانوریست آبی در غایت شہرت کہ آنرا سنگ پشت و کشف نیز نام است۔ صاحب غیاث ذکر این کردہ فرماید کہ این لفظ ترکی است۔ صاحبان رشیدی و جہانگیری و شمس وانند ہم ذکر این کردہ (امیر خسرو ع) ضربت گرز نہنگان سپاہت در وغا خصم را چون باخہ سر در سینہ پنہان می کند (ولہ ع) بسا پر دل نہنگ از تیغ کینہ کہ سر دزدید چون باخہ بسینہ **مؤلف** عرض کند کہ صاحبان کنز و لغات ترکی ازین لغت ساکت نمیدانیم کہ صاحب غیاث چگونہ این را ترکی نوشت باتی حال اسم جامد است و اغلب کہ لغت فارسی زبان باشد صاحب محیط تصدیق قول ما میکند و بر باخہ گوید کہ اسم فارسی سنگ پشت است و بر سنگ پشت گوید کہ اسم فارسی است و نیز بفارسی کشف و باخہ و شیرازی لاک پشت و بعربی سلحفاۃ و بیونانی قریفل و بقول دیسقوریدوس قلنفر و ترکی تسباغہ و بہندی کچھوا گویند و نوع بزرگ نہری آنرا در نواح بغداد رقا مند حیوانیست معروف بری و بحری و نہری طبیعت بحری و نہری

آن گرم وتر در اول وتری آن گرم وخشک بالجملہ مزاج آن گرم است خصوصاً بیضۂ آن وآنچہ در جوف سنگ پشت بری است مجموع آنرا از شکم برآوردہ بسوزند تا سفید گردد وبا روغن گاو سودہ وخرقہ بدان آلودہ بر سرطان متقرح گذارند تنقیۂ چرک والتئام ومنع از سعی کند ومنافع بسیار دارد (اردو) کچھوا۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر۔ سنگ پشت۔ کچھ۔ کاسہ پشت۔ باخہ۔ ایک لمبی گردن کے دریائی جانور کا نام جو اپنے سر کو نکالتا اور دھڑ مین چھپا لیتا ہے اسکی ہڈی کی ڈھال اور کھلونے وغیرہ بھی بنتے ہین۔

باد بقول برہان واند بروزن شاد (۱) معروف است کہ یکے از چہار عنصر باشد صاحب مؤید فرماید کہ بمعنی ریح معروف۔ صاحبان رشیدی وسروری وجہانگیری وناصری وجامع وسراج وشمس وبہار برمعروف قانع صاحب سخندان گوید کہ لفظ فارسی است وسنسکرت وات گویند مؤلف عرض کند کہ لغات سنسکرت از لفظ وات ساکت بخیال ما باد اسم جامد فارسی زبان باشد وصاحب کنز کہ محقق ترکی زبان است صراحت این کردہ وجا دارد کہ مبدل باو گیریم کہ بقول صاحب ساطع بواو آخر عوض دال مہملہ بزبان سنسکرت باد را گویند عجبی نیست کہ فارسیان واو را بدال مہملہ بدل کردہ باد کردند ہمچون ستو وستد اند دریصورت باد را مفرس توان گفت (خواجہ شیراز ؎) باد بر زلف تو آمد شد جہان بر من سیاہ ٭ نیست از سودا ے زلفت بیش ازین توفیر ما ٭ (اردو) ہوا۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ باد۔ باؤ۔ پون۔ بیار۔ بیال۔ بایو۔ وایو۔ دائین (غالب ؎) بھولکے ہنین ہین سیر گلستان کے ہم ولے ٭ کیونکر نہ کھائیے کہ ہوا ہی بہار کی ٭

(۲) باد۔ بقول برہان نام روز بست ودوم از ہر ماہ شمسی باشد وفرماید کہ نیک است درین روز نو بریدن و نو پوشیدن وبر اسپ نو سوار شدن صاحب مؤید فرماید کہ روز دوم از ہر ماہ شمسی را نام است صاحبان جامع ورشیدی وسروری وناصری وجہانگیری واند وہفت ہمزبان برہان وصاحبان شمس وسراج ہمزبان مؤید

(زرتشت بہرام نامہ) فلک داد مر باب اورا بباد ۞ بہنگام آبان مہ و روز باد ۞ مؤلف عرض کند کہ نظر بر اتفاق
محققین اہل زبان یعنی صاحبان جامع و ناصری و سروری با برہان اعتبارش کنیم و آنچہ صاحبان مؤید و سراج
و شمس نوشتہ اند جز این نباشد کہ کاتبین لفظ بست را ترک کردند و لفظ دوم باقی ماند. اسم جامد فارسی زبان باشد
و عجمی نیست کہ در وجہ تسمیۂ این یکی را از معانی متعددۂ باد کہ می آید دخلی باشد یعنی جاوارد کہ روز بست و دوم را
بدین وجہ بنام باد موسوم کردہ باشند کہ درین روز بر اسپ نو سوار شدن نیک است. چنانکہ بالا گذشت
و اسپ را ہم باد گویند کہ بمعنی یازدہم این می آید واللہ اعلم (اردو) فارسی میں باد ہر ماہ شمسی کی بائیسوین تاریخ کو کہتے ہیں
(۳) باد. بقول برہان و جامع نام فرشتہ ایست موکل بر تزویج و نکاح و تدبیر و مصالح روز باد بدو تعلق
دارد. صاحبان ناصری و رشیدی و جہانگیری و سروری و شمس و سراج و انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند
مؤلف گوید کہ جز این نیست کہ مجاز گفتہ باشند (استاد رفعی نامہ) ہمیشہ تا بود از پیش رشن مہر و سروش ۞ چنانکہ
از پس بہرام رام باشد و باد ۞ (اردو) فارسی میں باد اوس فرشتہ کا نام ہی جس کے سپرد فارسیوں کے خیال میں تاریخ مذکور کا انتظام تھی
(۴) باد. بقول برہان کنایہ از حرف و سخن باشد. صاحب رشیدی بذیل استعارات فرماید کہ بمعنی سخن و مطلق صدا باشد
صاحب سراج ہمزبان رشیدی. صاحبان جامع و ناصری و جہانگیری و انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند (استاد فرخی
نامہ) خداوندی کہ او چون باد کردی ۞ زمین و آسمان آید بگفتار ۞ مؤلف عرض کند کہ مبدل بات باشد
کہ لغت سنسکرت است بقول صاحب ساطع. مؤنث سخن و کلام پس تاے فوقانی بدل شدہ بدال مہملہ
ہمچون زرتشت و زردشت (اردو) بات. بقول آصفیہ. ہندی. اسم مؤنث. گفتگو. بول چال
گفتار. مکالمہ. کلام. روزمرہ. محاورہ. بولی. زبان. قیل و قال.
(۵) باد. بقول برہان و ناصری و جامع و رشیدی و جہانگیری و مؤید بمعنی ہیچ چنانکہ میگوئی ع بر دست باد است

یعنی ہیچ است و از استادے سند آرد (ع) رہبرت اوّل ازچہ باد بود؛ رسد آنجا کہ باد با د بود؛ (جوہری ع) روز وصالم باد شد بیت فراق آباد شد؛ داد ستم بیداد شد گشتہ خرابم کار از آن؛ (خواجہ حافظ ع) پیش صاحب نظران ملک سلیمان باد است؛ بلکہ آنست سلیمان کہ ز ملک آباد است؛ **مؤلف** عرض کند کہ مجاز معنی اوّل است و این استعارہ باشد کہ ہوا را لاشی خیال کنند (اردو) ہیچ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی بمعدوم۔ برطرف۔ لاشی۔ کچھ نہیں (ظفر ع) خوبان جہان کا ہی تو کیا محو تماشا؛ جنکی کہ کمر ہیچ ہی جنکا کہ دہان ہیچ؛ صاحب آصفیہ نے لفظ ہوا کے تیئیسویں معنی پر۔ فنا۔ نیست۔ معدوم کا ذکر کیا ہے (ظفر ع) ایک دم پر ہوا نہ باندھ حباب؛ دم کو دم بھر میں یاں ہوا دیکھا؛ بعض محاورات اردو میں ہوا انھیں معنوں میں مستعمل ہے

(۶) باد۔ بقول برہان کنایہ از تند و تیز ہم است۔ صاحبان رشیدی و ناصری و جامع و جہانگیری و سراج و انند ہم ذکر این کردہ اند (حکیم اسدی ع) بگفت این و پس پور کین باد کرد؛ سبک دست زین گرز پولاد کرد؛ (حکیم ازرقی ع) تو آن کریم نہادی کجا گنہ گاری؛ ز باد خشم تو ہرگز ندید باد افراہ؛ **مؤلف** عرض کند کہ این ہم مجاز معنی اوّل است و تندی و تیزی از صفات ہوا است و باد مجازاً بمعنی تندی و تیزی ہم مستعمل شدہ است چنانکہ در سند حکیم ازرقی گذشت (اردو) تند۔ بقول آصفیہ (فارسی) تیز۔ آپ ہی نے لفظ ہوا کے بیسویں معنی پر تیز رفتار کا ذکر کیا ہے۔ تندی و تیزی بھی اردو میں مستعمل ہے۔

(۷) باد۔ بقول برہان و جہانگیری مدح و ثنا را نیز گویند۔ صاحبان رشیدی و ناصری و جامع و سراج و انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند **مؤلف** گوید کہ طرز بیان شان تفرقہ انداز خیال است مقصود اینست کہ لفظ باد را فارسیان بمعنی وصف و خوبی استعمال کردہ اند چنانکہ حکیم قطران گوید (ع) گر کند بلبل بالحان در مر او را باد چیست؛ باد اصل او خدای عرش در فرقان کند؛ بخیال ما بمعنی اسم جامد فارسی زبانست (اردو) تعریف۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مونث۔ ستایش۔ مدح

(۸) باد۔ بقول برہان بمعنی آہ و نالہ ہم آمدہ است۔ صاحبان جامع و رشیدی و جہانگیری
و ناصری و سروری و سراج و انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند (حکیم سنائی ؎)
بر رہِ کربلا چو استادی ﷺ برشیدی ز درد دل بادی ﷺ مؤلف گوید کہ این ہم
مجاز معنی اول است کہ در آہ و نالہ ہم باد بیرون می آید و فرو می رود (اردو) دیکھو آہ
(۹) باد۔ بقول برہان نام گنج دوم است از جملہ ہشت گنج خسرو پرویز و گنج بادآورد
ہمین است صاحب جہانگیری گوید کہ نام گنجی است از گنجہاے خسرو پرویز و آنرا
بادآورد نیز می گفتند۔ صاحب رشیدی فرماید کہ باد تنہا بدین معنی نیست بلکہ گنج بادآورد
و گنج باد صحیح باشد۔ صاحبان جامع و انند ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب سراج ہم
بحوالۂ رشیدی ذکر این کردہ مؤلف گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نظر
و اگر بنظر آید توانیم عرض کرد کہ مخفف بادآورد باشد کہ می آید (اردو) دیکھو بادآورد کی پہلی تعنی
(۱۰) باد۔ بقول برہان و جامع و جہانگیری بمعنی نخوت و غرور و خود بینی صاحب سروری
فرماید کہ کنایہ باشد از کبر و نخوت صاحب رشیدی گوید کہ بمعنی تکبّر و نخوت (باد بروت)
است نہ مطلق باد چنانچہ بعضے گفتہ اند خان آرزو در سراج بذکر قول رشیدی
فرماید کہ باد مطلق بدین معنی استعمال نمی شود بلکہ جائیکہ معنی تکبّر از آن ارادہ کردہ اند
لفظ دماغ یا بروت یا سر یا دم مذکور می شود چنانکہ درین مصرع خاقانی (ع) آن باد
کہ در دماغ شان ہست ﷺ (ملک الشعرا طالب آملی ؎) آنم کہ طغان شاہ سرم کبر نژاد
است ﷺ تخمیر بروتم ہمہ از عنصر باد است ﷺ (فردوسی ع) ہمین راند چون شیر باد دم

وفرماید کہ ازین جہت باد سر بمعنی تکبّر در برہان آوردہ۔ صاحبان ناصری ومؤیّد
وشمس وانند ہم ذکر این کردہ اند **مؤلّف** عرض کند کہ مجرد استعمال باد ہم بمعنی تکبّر
آمدہ چنانکہ (ﺻ) ہفت اختر بی آب را کز خاکیان خون می خورند ٭ ہم آب بر آتش زنم
ہم باد ایشان بشکنم ٭ بالجملہ این ہم مجاز معنی اول است کہ استعارہ باشد کہ غرور وتکبر
ہم بادیست در دماغ (**اردو**) تکبّر۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنّث۔ بڑائی ظاہر کرنا
غرور۔ گھمنڈ۔ انانیت۔ ہماہمی۔ رعونت۔ صاحب آصفیہ نے لفظ ہوا کے اٹھارویں
معنی پر نخوت وغرور کا ذکر کیا ہے۔ صاحب تذکیر وتانیث نے مذکّر کہا ہے۔
(۱۱) باد۔ بقول برہان اسپ را نیز گویند کہ بعربی فرس خوانند۔ صاحبان جامع ورشیدی
وسراج ہم ذکر این کردہ اند چنانکہ خسرو گوید (ع) فرود آمد زپشت باد چون باد ٭ ولہ
(ع) چو شہ دید آن دو باد تنگ بستہ ٭ **مؤلّف** گوید کہ این ہم مجاز معنی اول است
استعارہ۔ کہ اسپ ہم مثل باد سیر می کند وزود می رود (**اردو**) دیکھو اسپ کے دوسرے معنی
(۱۲) باد۔ بقول برہان وناصری بمعنی شراب صاحبان جامع ومؤیّد وشمس وانند ہم
ذکر این کردہ اند خان آرزو در سراج فرماید وبرہان ہم کہ بدین معنی مخفّف بادہ **مؤلّف**
عرض کند کہ درست گوید چنانکہ گیاہ وگیا وگواہ وگوا (**اردو**) دیکھو ابن العنب۔
(۱۳) باد۔ بقول وارستہ بمعنی ضراط مستعمل۔ **مؤلّف** گوید کہ مجاز معنی اول است
کہ گوز ہم بادیست۔ حیف است کہ وارستہ سند این را بر لفظ (بار خانہ) حوالہ کردہ
بجای بیش الفاے وعدہ نکردہ وجا دارد کہ مبدّل پاد باشد کہ بہ بائے فارسی بقول صاحب

ساطع لغت سنسکرت است مذکرِ تیز۔ بائے فارسی را بعربی بدل کردند ہمچون تپ وتب واسپ واسب (اردو) باد۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ گوز ریح۔ بادشکم۔ باو۔ آپ ہی نے لفظ ہوا کے چوتھے معنی پر اس کا ذکر کیا ہے۔

(۱۴) باد۔ بقول بہار کلمہ ایست کہ در محلّ دعا استعمال کنند و بدین معنی مخفّف بواد باشد از عالم شواد و فرماید کہ باد امر بدیع علیہ آن وجائز است کہ کلمۂ مذکور را حذف کنند اگر قرینۂ دالّہ باشد چنانچہ چشم بد دور بجائے چشم بد دور باد وامثال آن ونیز بمعنی باشد وبرین قیاس بادی بیائے خطاب وبادید بصیغۂ جمع بمعنی باشی وباشید لیکن این لفظ را نازک خیالان حال ودقّت نشان این عصر از تشادم انگارند وحق بجانب ایشان است۔ صاحب مؤیّد گوید کہ بمعنی (بودہ باشد) نیز آید۔ چنانکہ در دعا۔ مؤلّف عرض کند کہ صاحب مؤید بحقیقت این غور نکردہ صاحب تحقیق القوانین بر الف دعا گوید کہ بنا برحصول مفہوم دعا درصیغہ واحد غائب فعل مضارع معروف پیش حرف اخیر آوردہ شود چنانکہ بلفظ بواد ودہاد ورساناد وگرداناد وچون برائے تخفیف از بواد بعد دور کردن ضمۂ با ونقل کردن فتحۂ واو بران۔ واو را حذف کردند باد باقی ماند ومستعمل جمہور ہمین لفظ مخفّف است (میرزا طاہر وحید ؎) منزلت باد امبارک بادہ ات درجام باد؛ کامران باشی بعالم تا زعالم نام باد؛ (سید محمد عرفی ؎) دشمنت خستہ بادی کمو بعبث؛ جادو بابلش درافسون باد؛ (والہی قمی ؎) منشین برقیب بعد قتلم تا برتو حلال باد خونم؛ (اردو) ہووے۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ بانند یا شود

کا ترجمہ۔ اب اسکے بجاے ہو بولتے ہین۔

(۱۵) باد۔ بقول بہار بمعنی صدمہ و آسیب و فرماید کہ این معنی مجاز است صاحب انند فرماید کہ ازہمین معنی متعلق است بادپشت دست و باد تازیانہ و باد تفنگ و باد تیر و باد خامہ و باد رکاب و باد رمح و باد سم و باد سنگ و باد سیلی و باد شمشیر و باد گرز و باد نگاہ (سنجر کاشی ۱) از باد پشت دست تو بر سینۂ جہان ؎ بہ آسمان فتاد بہ یکبار از قفا ؎ (شانی تکلو ۲) آندم قیامتست کہ آری بجست و خیز ؎ از باد تازیانہ چو آتش سمندرا ؎ (ابن یمین ۳) ہمچو سیمرغ کہ طوفان نبرد از جالش ؎ نہ چو کنجشک کہ افتد بدم باد تفنگ ؎ (ظہوری ۴) باد تیرت غنچۂ دل را نواخت ؎ رو ظہوری در جگر پیکان شکن ؎ (امیر خسرو ۵) نگاہ مدح نواز باد خامۂ خسرو ؎ ہزار زلزلہ در خوابگاہ خاقانیست ؎ (مولانا مظہر ۶) آب سنان و باد رکابش بروی دین ؎ بستر در فضہا و بشست اعتزالہا ؎ (محمد قلی سلیم ۷) موے عدو کہ راست شد از باد رمح تو ؎ اظہار زہر چون سر دندان مار کرد ؎ (طغرا ۸) بیابان نوردی کہ از باد سم ؎ پریشان کند جادہ را ہمچو دم ؎ (شوکت ۹) گلشن عیش آب و رنگی دار داز موج جنون ؎ غنچۂ مینا چو گل از باد سنگم بشکند ؎ (ظہوری ۱۰) پشت کشت بباد سیلی ؎ پروا کہ گشتہ چراغ است ؎ (حاجی محمد جان قدسی ۱۱) چنان باد شمشیر دستی فشاند ؎ کہ در خرمن عمر بادی نماند ؎ (وحشی ۱۲) ز باد گرز تو بہرام را شود رعشہ ؎ ز عکس تیغ تو خورشید را شود خفقان ؎ (والہ ہروی ۱۳) اگرمی ترسی از باد نگاہ بوالہوس والہ ؎

پر پروانہ حرز شمعہاے این شبستان کن ؎ (اردو) دیکھو آسیب کے دوسرے معنی

(۱۶) باد - بقول سراج بمعنی مرض نیز آمدہ چنانکہ باد فرنگ و سرخ باد - صاحب غیاث گوید کہ باد نام مرضی کہ از فساد خون پیدا می شود و تن از آن می باشد و بمعنی جوشش خون کہ آنرا سرخ باد نیز گویند صاحب انند ہم بحوالۂ غیاث ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ ما لفظ باد را بمعنی مرض نمی گیریم و ماخذ خان آرزو مرض باد سرخ و باد فرنگ است و درین ہر دو نام باد بمعنی اول اوست کہ گذشت یعنے مرضی کہ ابتدایش از آب و ہواے فرنگ است آن را باد فرنگ نام نہادہ اند و مرض دیگر کہ بسبب اختلاف ہوا داغہاے سرخ بر بدن پیدا می شود سرخ باد و باد سرخ نام دارد و جا دارد کہ درین اسماے ہر دو امراض لفظ باد را بمعنی آسیب گیریم کہ بر معنی پانزدہم گذشت و محققین زبان دان ازین معنی ساکت و معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) مرض - بقول آصفیہ - عربی - اسم مذکر - روگ - دُکھ - آزار - بیماری علالت (مومن ؎) ظاہر آزار کچھ غرض نہ ہا ؎ لاغری کے سوا مرض نہ ہا ؎

(۱۷) باد - بقول سراج بمعنی شدت و بسیاری نیز چنانکہ گویند فلانی را بباد دشنام گرفتم یا بباد تازیانہ و فرماید کہ ظاہرا این مجاز است مؤلف عرض کند کہ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد و بخیال ما این ہم متعلق بمعنی پانزدہم است کہ گذشت - فتامل (اردو) زیادتی - بقول آصفیہ - فارسی - اسم مؤنث - کثرت - افراط - بہتات - افزونی - شدت

(۱۸) باد - بقول صاحب رہنما کہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار آوردہ بمعنی

بیڈن است کہ نام شہرے باشد مؤلف گوید کہ باڈمن در جنوب انگلستان شہریست ومعاصرین عجم بہ تبدیل دال ہندی بدال مہملہ وحذف من آنرا باد نام نہادہ اند دیگر ہیچ (اردو) معاصرین عجم شہر باڈمن کو جو جنوب انگلستان مین واقع ہے باد کہتے ہین ۔

باد آبستنی اصطلاح ۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ سکندر نامہ لغت فارسی است بمعنی بادی کہ درخت را باردار کند ۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس است کہ از ذرایع آبستن درختان ہوا ہم ذریعہ الیست کہ سفوف گل نر را بہ گل مادہ میرساند وہمین است ذریعۂ بارورشدن درخت عالمان نباتات گفتہ اند کہ بعض از اقسام درختان نر و مادہ باشد چنانکہ نخل ونخلہ وبعض درختان را شاخی نر است وشاخی مادہ و بزمانہ بارورئی ہردو گل برآرد و در ہر یک گل سفوف بالائی آن مائل بہ شیرینی باشد ومگسان بر آن جمع شوند و می خورند پس سفوف غیر شیرین کہ تہ آن باشد در پایہ مگسان می گیرد وچون از درخت یا شاخ نر فارغ شدہ بہ درخت یا شاخ مادہ می نشینند ومشغول بخوردن سفوف شیرینش شوند قوت جاذبہ گلش سفوفی را کہ در پایہ شان است بخود می کشد ودرخت بارور می شود وہمچنین سفوف گل درخت یا شاخ نر بوسیلہ ہوا منتقل می شود بہ گل درخت یا شاخ مادہ وہمین ہوا را (باد آبستنی) نام است (اردو) وہ ہوا جس سے درختون مین پھل آوین ۔

باد آبلہ اصطلاح ۔ بقول برہان آبلہ ہلاک کنندہ را گویند وبعربی جدری خوانند صاحب سروری فرماید یعنی آبلہ ہلاک کنندہ وباداولہ نیز گویند ۔ صاحب مؤید بحوالہ ادات آوردہ کہ بمعنی ہلاک کنندہ باشد وآن را باداولہ

بادلوط خوانند۔ خان آرزو در سراج گوید که بمعنی مرض آبله که مرض جدری باشد و فرماید که در سروری وغیره بمعنی آبله هلاک کننده گفته و این اصلے ندارد چراکه باد بمعنی مرض است چنانکه گفته شد۔ صاحبان بحر و جامع همزبان برهان۔ و صاحبان انند و هفت هم ذکر این کرده اند۔ مؤلف عرض کند که ما حقیقت سرخ باد و باد سرخ و باد فرنگ بضمن معنی باد بیان کرده ایم پس باد آبله قلب اضافت آبلهٔ باد است که پیدا می شود در هر دو مرض بالا و این علامت اشتداد مرض باشد و گویند برآمدن این آبله مهلک است و معنی مهلکات در لفظ این اصطلاح نیست۔ طرز بیان محققین بغلط می اندازد آنانکه باد آبله را جدری گفته اند بحقیقت پے نبرده اند (اردو) مرض باد فرنگ اور سرخ باد مین جو آبلے جسم مریض پہ پیدا ہوتے ہین اونکو فارسیون نے باد آبلہ کہا ہے

بادآتشین مخلب اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ بہار بکسر میم و سکون خاے معجمہ و فتح لام و سکون موحدہ لغت فارسی است کنایه باشد از آفتاب مؤلف گوید که حیف است که در نسخ موجودهٔ بهار این اصطلاح را نیافتیم دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد و سندے پیش نشد و معاصرین عجم هم بر زبان ندارند۔ معنی لفظی این بادے که پنجهٔ آتشین دارد پس جا دارد که خطوط شعاعی را از پنجهٔ آتشین کنایه گیریم و باد را بمعنی سومش یعنی فرشته۔ باقی بدون سند استعمال این کنایه را تسلیم نمی کنیم (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنی۔

بادآفراه اصطلاح۔ بقول برهان با فا و راے قرشت بر وزن آرامگاه (۱) بمعنی عقوبت و جزاے گناه و مکافات بدی باشد۔ صاحب انند فرماید که بالف ممدوده و سکون فا و راے مهمله بالف کشیده و بهاے

زدہ بمعنی مکافات بدی۔ صاحبان رشیدی
وناصری وسراج وہفت ہم ذکر این کردہ اند
صاحب سروری بذیل بادافراہ ذکر این کند
وازاستادی سند آرد (ے) بجای نیکی
پاداش نیکی ۞ بجای بدی بادافراہی ۞
(اثیر اخسیکتی ے) ای کردہ سعی مکرمت خوان
عدل تو ۞ پاداش خوار معدہ بادافراہ را ۞
صاحب سفرنگ ہم ذکر این کردہ مؤلف
گوید کہ افراہ بجایش گذشت بمعنی طعامی کہ بہ
محبوسان برند و باد بمعنی صدمہ وآسیب
کہ بر معنی پاتر ذہنش مذکور شد پس آنچہ فارسیان
الف اول افراہ را ممدودہ گرفتہ اند لب ولہجہ
مقامی است و بمعنی کہ استعمال این اصطلاح
کردہ اند مجاز است و بس وجا دارد کہ این را
مزید علیہ (باد فراہ) گیریم و معنی لفظی این آویختہ
در باد و مجازاً بمعنی عقوبت و مکافات بدی کہ
اہل عجم مجرمین را بیا ویزند مخفی مباد کہ فراہ مبدل

فراخ است کہ خای معجمہ بہ ہای ہوز بدل
شد چنانکہ خاک وہاک بمعنی تخم مرغ۔ پس فراہ
معناً مرادف فراخ و بلند باشد و در حقیقت
فراخ۔ بر افراخ نوشتہ ایم و (بادفراخ)
ومبدلش (بادفراہ) اسم مفعول ترکیبی بمعنی
بلند شدہ در ہوا و مجازاً آویختہ در ہوا و اشارہ
بطرف عقوبتی کہ مجرمان راست و جزای
گناہ و مکافات وجا دارد کہ فراہ را مبدل
فراز گیریم کہ زای ہوز ہم بہ ہای ہوز بدل
می شود چنانکہ کوز پشت وکوہ پشت وبراز
وبراہ اند درینصورت ہمان ترکیب درست
می شود کہ بالا گذشت (اردو) برائی
کی سزا۔ مؤنث۔ برائی کا بدلا۔ مذکر۔

(۲) بادآفراہ۔ بقول برہان باد فرا نیز
گویند کہ بازیچۂ اطفال است وآن پوست
پارۂ باشد مدور کہ ریسمانی در آن گذرانند
ودر کشاکش آورند تا بگردش در آید وصدای

از آن ظاہر شود - صاحب رشیدی فرماید
کہ بدین معنی بادفرہ و بادفرہ آمدہ صاحب ناصری
بذکر این گوید کہ آن را فرفرہ نیز نام است
خان آرزو در سراج فرماید بمعنی بازیچۂ اطفال و
بہندی بھرکی گویند لیکن بدین معنی بادفرہ و بادفرہ
است چنانکہ بیاید - صاحبان آنند و ہفت ہم
ذکر این کردہ اند **مؤلف** گوید کہ بادفرہ - بادفراہ
بادفرہ - بافرہ - بادافراہ - (بادپرہ بموحدہ) -
(بادپرہ بہ بائے فارسی چہارم) - (بادفرنگ بہ فتح
نون) - ہر یکے مرادف (بادافراہ) باشد اصل این
بادپرا است مرکب از باد و پر کہ امر حاضر است
از پریدن - اسم فاعل ترکیبی بمعنی بر باد پرندہ
و مجازاً چوبکی را نام نہادہ اند کہ طفلان ریسمان
بران پیچند و از دست گذارند تا در زمین
گردان شود و بہندی لٹّھو گویند و بادبرہ بہ دو
موحدہ مبدل این کہ بائے فارسی بموحدہ
بدل شود چنانکہ تپ و تب و جا دارد کہ پررا

بموحدہ امر حاضر از مصدر بردن گیریم و بزیادت
کاف تصغیر (بادبرک) بمعنی کاغذ باد ہم می آید
و بادفرہ بہ فائے چہارم ہم مبدل است کہ بائے
فارسی بہ فا بدل شود چنانکہ سپید و سفید و زبان
و زفان امّا بادفرہ را بایمعنی بمعنی بادزن
بزرگ ہم آمدہ و بادفرہ بزیادت ہائے ہوز در
آخر مرادف این ولیکن در تعریف این خصوصیتی
است کہ ترجمۂ آن در ہند بھرکی باشد
کہ بجائے خودش می آید و بادفراہ بالف دوم
و ششم مزید علیہش و در بادافراہ الف وصلی
ہم در اوّل فراہ زیادہ کردہ اند و نتیجۂ لب و
لہجۂ مقامی است کہ آفراہ بممدودہ آفراہ شد
و بادفرنگ کہ می آید مبدل بادپرنگ و مخفف
بادپرانگ باشد کہ کاف تصغیر بر بادپران
و بادفران زیادہ کردہ اند و بحث ہر یکی بجائے
خودش می آید - بالجملہ بادافراہ مخصوص است
بہ پوست پارہ (اردو) پھرکی - بقول آصفیہ

ہندی۔ اسم مؤنث۔ گول اور چھوٹی سی پھرنے یا پھرانے کی چیز۔ گئی۔ چکئی۔ گھرنی۔

باد آمدن استعمال۔ صاحبان بحر و بہار وانند فرمایند کہ معروف است و از سند پیش کردۂ شان معلوم می شود کہ بمعنی وزیدن باد باشد (خواجۂ شیراز سہ) باد بر زلف تو آمد شد جہان بر من سیاہ ؎ نیست از سودای زلفت بیش ازین توفیر ما ؎ صاحب آصفی ہم بدون تصریح معنی ذکر این کردہ۔ (اردو) ہوا چلنا۔

باد آور اصطلاح۔ بقول برہان (۱) نام گنج دوم است از ہشت گنج خسرو پرویز گویند۔ قیصر گنجی از زر و گوہر بیکی از جزائر حصینہ می فرستاد اتفاقاً باد کشتی را بجوالی اردوی خسرو آورد و آن را متصرف شد و باین نام موسوم گشت۔ صاحب موید فرماید ہمان بادآورد و بر بادآورد فرماید کہ آن گنجی کہ قیصر روم از ترس پرویز چند کشتی پر کردہ بر بادشاہی ودیعت نہاد باد آن کشتی را بہ پرویز آورد و پرویز بر آن مال قابض شد و نام آن گنج بادآورد نہاد۔ صاحب سروری و ناصری ہم بر بادآور حوالۂ بادآورد دادہ و بر بادآورد وجہ تسمیۂ متذکرۂ بالا نوشتہ صاحبان جامع و جہانگیری و رشیدی و بحر و شمس وانند ہم ذکر این کردہ اند (حکیم فردوسی سہ) دگر گنج کش نام بادآور است ؎ فراوان در و زیور و گوہر است ؎ مؤلف عرض کند کہ بادآور د مخفف و قلب آوردۂ باد و بادآور اسم مفعول ترکیبی است (اردو) بادآور فارسی مین خسرو پرویز کے دوسرے خزانہ کا نام ہے۔

(۲) بادآور۔ بقول برہان و جہانگیری نام بوتۂ خاری است سفید و دراز بقدر یک درعہ در نہایت خفّت و سبکی کہ بیشتر در

زمین ریگ بوم و دامن کوہ ہا روید و خارش
انبوہ شود و گل آن بنفش و سرخ و سفید ہم
می باشد و تخمش بخسک می ماند و بعربی شوکۃ
البیضا خوانند۔ صاحب مؤید بر بادآور حوالۂ
بادآورد دادہ و بر بادآورد بحوالۂ قنیہ فرماید
کہ بادال موقوف داروئی است کہ آن را
خاک سپید نیز گویند و بتازیش شوکۃ البیضا خوانند
و بہندی جوآسا گویند۔ صاحب سروری
ہم بر بادآور حوالۂ بادآورد دادہ و بر بادآورد
فرماید کہ نام گیاہی است کہ در کوہہا روید
و بتازی آنرا شوکۃ البیضا خوانند و چون
این گیاہ در وزن بغایت سبک باشد
آن را بادآورد گویند صاحبان ناصری و جامع
و بحر و رشیدی وانند و شمس ہم ذکر این کردہ
اند۔ صاحب محیط بر بادآورد فرماید کہ بفتح
باے موحدہ و الف و سکون دال مہملہ و مد
ہمزہ و فتح واو و سکون راے مہملہ و دال مہملہ

اسم فارسی است و آن را کنگر سفید نیز گویند
و برومی لوقیتقی و بسریانی کماۃ و بعربی شوکۃ البیضا
کہ معنی او خار سپید است و بعض گویند کہ
بہندی جوآسا و دہماہا گویند و بعضے شکاعی
را بادآورد می دانند و می گویند شکاعی اسم
عربی آنست و حق آنست کہ دو جنس قریب
بہم اند نہ عین و بادآورد شبیہ بخار خسک
الا این در سفیدی شدید تر و خارہای این
دراز تر از آنست و چون گیاہ آن خشک
گردد بسبب سبکی وزن آن باد آن را
برکند و پراگندہ نماید و لہذا آن را بادآورد
نامند و نبت آن دامنہاے کوہ و ریگزارہا
گرم و خشک در اول و گویند در دوم
و دران قوت محللہ و مفتحہ ملطفہ و منقیہ است
و آن مدر بول و حیض و مفتت حصاۃ و
نافع عسر البول و تپ بلغمی کہنہ و متولد از
رطوبت معدہ یا ضعف آن و تپ سوداوی

واستسقا ویرقان است ومنافع بی شمار
دارد وذکر بعض خواصش بذیل اقتنا لوقی
هم گذشت (اردو) دیکھو اقتنا لوقی۔
(۳) بادآور۔ بقول برہان نام موضعی است
نزدیک بشهر واسط۔ صاحب رشیدی
بذکر این فرماید که اصح آنست که بادرویه
موضعی است حوالی بغداد و خان آرزو
در سراج بذیل بادآورد فرماید که نام موضعی
نزدیک واسط وبعض گویند اصح آنست
که بادآور موضعی است در حوالی بغداد و
چون واسط نیز نزدیک بغداد است هر دو
صحیح باشند۔ صاحب مؤید بذیل بادآور
حوالۂ بادآورد داده وبر بادآورد ذکر این
معنی کرده۔ صاحبان جهانگیری وناصری و
جامع وانند هم ذکر این کرده اند **مؤلف**
عرض کند که نسبت وجه تسمیۂ این قیاس
می خواهد که وجود این مقام بطوفان باد ظاهر
شده باشد که چون باد۔ خاک را ببرد آثار
موضعی ظاهر شد که مدفون بود و پس از ان
آباد گردید وبدین اسم موسوم والله اعلم
بحقیقة الحال۔ (اردو) ایک موضع کا نام
بادآور ہے جو شہر واسط کے قریب ہے۔
(۴) بادآور۔ بقول برہان نام نوائی است
از موسیقی۔ صاحبان جامع ورشیدی وناصری
وجهانگیری ومؤید وبحر وشمس وانند هم ذکر
این کرده اند حیف است که وجه تسمیۂ این
متحقق نشد بخیال ما این نوا هم صفتی داشته باشد
چنانکه دیپک راگ گویند که آتش افروزد پس
همچنان بخیال شان اثر این نوا۔ باد را می آرد
(اردو) بادآور فارسی مین موسیقی کے ایک
راگنی کا نام ہے جسکا اردو نام متحقق نہ ہو سکا۔
(۵) بادآور۔ بقول برہان کنایہ از چیزی باشد
که مفت وبے تعب بدست آید۔ صاحب ناصری
فرماید که کنایہ از دولت بے زحمت بدست آمده

صاحبان جامع و مؤید دانند ہم زبان برہان صاحب
بحر ہم ذکر این کردہ **مؤلف** گوید کہ از قبیل
آب آورد کہ بجایش گذشت (اسم مفعول ترکیبی)
(اردو) فارسی مین بادآور اوس چیز کو کہتے
ہین جو مفت اور بغیر زحمت کے حاصل ہو
گویا ہوا پر اُڑکر آئی ہوئی چیز۔
(۶) بادآور۔ بقول مؤید نام آن گنج کہ کیخسرو
شاہ تسلیم گودرز کرد جہت خیرات دیگر
کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف**
عرض کند کہ اگر وجود این معنی متحقق شود متعلق
باشد بمعنی پنجم (اردو) فارسی مین بادآور
اوس خزانہ کا نام ہے جسکو کیخسرو نے گودرز
کو خیرات کرنے کے لئے دیا تھا۔

بادآورد اصطلاح بقول بہار بروزن یادگرد
بمعنی بادآور است کہ بوئہ خار شوکۃ البیضا
و نوائی از موسیقی وغیرہ باشد۔ صاحبان
جامع و ناصری ذکر بادآورد و بادآورد ہر دو
کردہ پنج معنی اول الذکر را آوردہ اند گاہ بر بادآور
مذکور شد و صاحبان مؤید دانند و ہفت
ہم ذکر این معانی کردہ اند و صاحبان رشیدی
وجہانگیری بر چہار معنی اول الذکر قانع۔ صاحب
سراج متفق با صاحبان رشیدی وجہانگیری
۔صاحب بحر ہم زبان جامع و ناصری۔ صاحب
سروری بر معنی اول و دوم قانع۔ صاحب شمس
بر بادآورد حوالہ بادآور دادہ و بر بادآور
ذکر معنی اول و دوم و چہارم کردہ و ہم او
لفظ (بادآرود) قائم کردہ فرماید کہ بادال
موقوف دارو ئیست کہ آن را خار سفید نیز
گویند بخیال **مؤلف** تصحیف در کتابت است
وبس و ما حقیقت ماخذ این بر معنی اول بادآور
بیان کردہ ایم۔ وآنچہ صاحب محیط (بادآورد)
نوشتہ نقلش بر معنی دوم (بادآورد) کردہ ایم
(عماد فقیہ ؒ) آزار دردل تو باشد درد ہم
خاک بر فرق گنج بادآورد ہ (منجیک ترمذی)

(تہ) گر بگرد گنج باد آور دگر دم فی المثل ٭ آن زنخیم خار باد آور دگرد و در زمان ٭ (اردو) دیکھو باد آور کے تمام معنی۔

(الف) **باد آوردن** مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ وسندی کہ پیش کردہ است از آن استعمال باد آوردہ پیدا ست **مؤلف گوید کہ** --------

(ب) **باد آوردہ** اسم مفعول است از ہمین مصدر اصطلاحی پس (الف) کنایہ باشد از بے تعب وطلب حاصل شدن چیزی و (ب) چیزے بے تعب وطلب حاصل شدہ و (ب) بقول وارستہ وبحر وانند مرادف اصطلاح آب آوردہ کہ بجاے خودش گذشت وبہ تحقیق ماشخص بے طلب رسیدہ ہم یعنی ناخواندہ صاحب آصفی بر حاشیۂ کتاب بذیل آب آوردن۔ بحوالۂ بہار ذکر معنی آخر کردہ وسند ذیل را مال اشرف مازندرانی گوید لیکن در بہار بجم بنام میرزا صائب (ہ) باغبان بیرون کن این گستاخ باد آوردہ را ٭ خوش نمی آید بگل این ہاے وہوے عندلیب ٭ (اردو) (الف) کسی چیز کا بغیر زحمت اور طلب کے حاصل ہونا (ب) مفت ملی ہوئی چیز۔ مؤنث۔ بے طلب آیا ہوا شخص۔ یا بے طلب ہاتھ آئی ہوئی چیز۔

باد آولہ اصطلاح۔ بقول برہان باو او بروزن ومعنی باد آبلہ است کہ بجاے خودش گذشت صاحب مؤید فرماید کہ ہمان آبلہ مرقوم۔ صاحبان بحر وانند ومفت ہمزبان برہان۔ **مؤلف** عرض کند کہ غیر این نیست کہ مبدل (باد آبلہ) باشد کہ موحدہ باواو بدل شود چنانکہ آب و آو (اردو) دیکھو باد آبلہ۔

باد آہنج اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بمعنی دریچہ یا روزنی کہ براے آمدن ہواے تازہ سازند دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ **مؤلف** عرض کند کہ آہنج امر حاضر است

ازمصدر آہنجیدن کہ بمعنی کشیدن گذشت
پس این اسم فاعل ترکیبی است یعنی کشندہ باد
وکنایہ از دریچہ ہوادار۔ (اردو) وہ دریچہ
یا روشن دان جو تازہ ہوا کی آمد و رفت کے
لئے بناتے ہیں۔ مذکر۔

باد آہنگ اصطلاح۔ بقول برہان
بکسر ثالث صوت ونقش خوانندگی وگویندگی
را گویند وبقول صاحب بحر باضافت صوت
ونقش خوانندگی وگویندگی۔ صاحب جامع
فرماید کہ بکسر دال نقش وبمعنی خوانندگی۔ صاحب
ناصری ہم بحوالہ برہان ذکر این کردہ وصاحب
سفرنگ آوردہ کہ ببائے موحدہ با الف وکسر
دال ابجد ومد الف وفتحۂ ہائے ہوز وسکون
نون وکاف فارسی بمعنی آواز وصوت باشد
(فقرۂ دساتیر) گفتار یزدان باری نیست
و باد آہنگ درو نبود ۱۱۱ یعنی کلام خدا تعالیٰ حرفی
وصوتی نیست چہ صوت مخرج ومحل را خواہان
است وتدریجی مقتضی حدوث وتجدد وایزد تعالیٰ
از تجددات ومحدثات ہمہ برکران۔ مؤلف
عرض کند کہ باد بمعنی حرف وسخن ہم بجائش گذشت
وحرف آہنگ ہمان صوت گویندگی است
کاتبین چاپا کہ درست صوت ونغمہ را صورت ونقش
نوشتہ اند۔ مرادف (بادنوا) کہ می آید وبحث کامل این
ہم درآنجا کنیم (اردو) دیکھو بادنوا۔

بادا بقول شمس لغت فارسی است کہ در
محل دعا استعمال نمایند۔ صاحب مؤید فرماید
کہ دعا ومغایبہ است ومعنی آن بواد باشد
وچون دعا بخطاب کنند بادی گویند ومعنی
آن باشی است۔ صاحب ہفت گوید کہ
در مقام دعا آرند ومقام آن آخر کلام است
صاحب انند ہمزبان مؤید۔ (خواجہ نصیر انس
۵) عمرتان بادا دراز ای ساقیان بزم جم
گرچہ جام ما نشد پر می بدوران شما۔ مؤلف
عرض کند کہ لمؤکر باد بر معنی چہارم ہشتم کردہ ایم

وجز این نیست کہ الف زائد است در آخرش ۔
(اردو) دیکھو باد کے چودہویں معنی ۔

باداباد استعمال ۔ بقول ناصری کہ بذیل باد ۔ آوردہ مکرر آ یعنی ہرچہ می شود بشود چنانکہ فرخی گفتہ (ش) چنان نمود ملک را کہ رہ بدست چپ است ٭ برفت سوی چپ و گفت ہرچہ باداباد ٭ وحافظ گوید (ش) شراب عیش نہان چیست کار بے بنیاد ٭ زدیم بر صف رندان و ہرچہ باداباد ٭ صاحب انند بذیل باد بحوالۂ ناصری این را آوردہ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ این از قبیل دمادم بالف اتصال است کہ درمیان دو کلمہ آمدہ افادہ معنی اتصال کند یعنی (باشد و باشد) (بود و بود) (باد و باد) استعمال این بالفظ (ہرچہ) می شود و بدون آن از نظر ما نگذشت (اردو) جو ہو سو ہو ۔

بادابرنگ اصطلاح ۔ بقول برہان کہ بذیل بادرنگ آوردہ مرادف بادارنگ کہ می آید دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** گوید کہ ذکر ماخذ (بادارنگ) تحت این مذکور شود و این معنی خود است یعنی فارسیان ترنج را (بادہ برنگ) گفتہ اند مقصود آنست کہ رنگ آن مثل بادہ باشد ہاے چہارم بدل شد بالف چنانکہ ہیون و اہیون ۔
(اردو) دیکھو بادارنگ ۔

بادارنگ اصطلاح ۔ بقول برہان بفتح راے قرشت و سکون نون و کاف فارسی ترنج را گویند و آن میوہ ایست معروف کہ پوست آن را مربا سازند و آن را (بادہ برنگ) ہم می گویند (چنانکہ گذشت) صاحب ناصری فرماید کہ بر وزن پالاہنگ بفتح اول و کاف فارسی در آخر بمعنی ترنج است و فرماید کہ آن را بحذف الف دوم (بادرنگ) نیز

گویند کہ (می آید) وعزنگ آن زرد شود۔ صاحبان جامع وانند وہفت ہم ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این رنگ شراب دارند کہ باد مخفف بادہ بمعنی شراب ہم آمدہ وجاد ارد کہ الف چہارم در (بادا برنگ) مبدل ہاے ہوز باشد یا زائد واین ہر دو موافق قیاس است۔ و ذکر خواصش بذیل باتس گذشت (اردو) دیکھو باتس۔

باد از دماغش بیرون رفت مثل
صاحبان خزینۃ الامثال وامثال فارسی ذکر این کردہ اند ولیکن از بیان معنی ومحل استعمال ساکت۔ مؤلف گوید کہ فارسیان این مثل را بحق کسے زنند کہ نخوت وغرورش از سر بیرون رفتہ باشد ونشۂ غرور باقی نماندہ۔ مخفی مباد کہ باد بمعنی شراب ونخوت وغرور بجایش گذشت (اردو) نشۂ اتر چکا ہے "دماغ درست ہوگیا ہے" دکن میں اُس شخص کے لئے استعمال کرتے ہیں جو مغرور تھا لیکن انقلاب زمانہ سے عاجز ہوگیا ہو۔

باد از سر بیرون شدن مصدر اصطلاحی
بمعنی غرور از سر رفتن ودور شدن مخفی مباد کہ باد بمعنی غرور ونخوت بر معنی دہمش گذشت وسندش بر مصدر اصطلاحی (باد در سر بودن) از کلام امیر خسرو می آید (اردو) غرور سر سے دفع ہونا۔ دور ہونا۔

(۱۹۸)

باداش بقول برہان بر وزن آداش مکافات وجزاے نیکی را گویند وفرماید کہ بباے فارسی ہم آمدہ است۔ صاحب جامع فرماید کہ باباى فارسی وعربی بمعنی مکافات نیکی باشد۔ خان آرزو در سراج ذکر این بباے عربی کردہ فرماید کہ در برہان ہمان جزاے نیکی لیکن مشہور بباے فارسی است۔ صاحب ناصری گوید کہ بمعنی مکافات وجزاے نیکی معروف است وبباے پارسی معروف تر واصح وفرماید کہ آن را پاداشن بنہ یادتی نون در آخر نیز گفتہ اند

و پاداشت یا تاے قرشت نیز آمدہ و پادش بحذف الف دوم نیز دیدہ شدہ بخلاف بادافراہ کہ مکافات بدی است ۔ صاحبان جامع و انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ بہ تحقیق ما اصل اسم جامد بہ باے فارسی و فوقانی در آخر (پاداشت) است و مخفف آن پاداش و پادش و در پاداشن نون آخر زائد باشد چنانکہ گذارش و گذارشن و باے فارسی بموحدہ بدل شود ہمچون تپ و تب و اسپ و اسب ۔ صاحب برہان بر (پاداش) گفتہ کہ بقول بعض بمعنی مطلق مکافات است خواہ مکافات نیکی باشد یا بدی بخیال ما ہمین تعمیم معتبر است باعتبار معنی حقیقی کہ پا بر سبیل مجاز بمعنی آخر ہر چیز و داشت حاصل بالمصدر و اسم مصدر داشتن بمعنی حاصل و قبضہ و از ہمین معنی حقیقی پاداشت کنایہ باشد از نتیجہ چیزی کہ اختیار کردہ انسان است و تخصیص معنی بعض محققین محتاج سند باشد (اردو) پاداش بقول آصفیہ (فارسی) اسم مؤنث ۔ بدلہ ۔ عوض ۔ مکافات ۔

پاداشن بقول سروری بدال مہملہ و شین معجمہ بروزن نادادن بمعنی جزاے نیکی است ضد بادافراہ کہ جزاے بدی است مؤلف عرض کند کہ مبدل پاداشن است کہ می آید و مزید علیہ پاداش کہ گذشت ما حقیقت این را بذیل پاداش ذکر کردہ ایم ۔ (شاہ ناصر ۵) آن کن از طاعت و نیکی کہ نداری شرم ز چون بہ بینیش دران معدن پاداشن ۔ (جمال الدین عبدالرزاق ۵) و گر بلذت مشغولی احتلام است آن ۔ جنب ز خواب بر آئی بروز پاداشن ۔ (اردو) دیکھو پاداش ۔

پادافراہ اصطلاح ۔ بقول برہان و سراج و رشیدی و جامع و جہانگیری و ناصری و انند بروزن ماہ در ماہ بمعنی بادافراہ است کہ

(۱) جزا و مکافات بدی باشد و (۲) بازیچۂ اطفال را نیز گویند۔ صاحب سروری نسبت معنی اول فرماید کہ عقوبت و مکافات را گویند و فرماید کہ این ضد پاداش است و آن را بادافرہ و بادفرہ و بادآفراہ نیز گویند۔ و ذکر معنی دوم نکردہ و ہمچنین صاحبان مؤید و غیاث۔ **مؤلف** عرض کند کہ ما حقیقت این زیر بادآفراہ ذکر کردہ ایم کہ ممدودہ چہارم گذشت (حکیم فرخی ؎) نکند کندی وقتی کہ کند پاداشن ٭ نکند تندی وقتی کہ کند بادافراہ ٭ (انوری ؎) دست عالی دراز کردستی ٭ ہم بپاداش و ہم ببادافراہ ٭ (ولہ ؎) دی بتو زندہ سنت پاداش ٭ وی بتو تازہ اسم بادافراہ ٭ (ولہ ؎) ز شیر کین بستاند بشیر شادروان ٭ ز آب گرد برآرد بباد بادافراہ ٭ (اردو) دیکھو بادآفراہ۔

بادافراہ بردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و از بیان معنی ساکت و از سند پیش کردہ اش معلوم می شود کہ مکافات بدی کردن باشد (معزی نیشاپوری ؎) سموم خشم تو و زمہریر کینۂ تو ٭ بر آن زمین کہ برد روز رزم بادافراہ ٭ (اردو) برے کاموں کی سزا دینا۔ بدلہ لینا۔

بادافراہ بودن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و از بیان معنی ساکت۔ و از سند پیش کردہ اش چنان مفہوم می شود کہ بوقوع آمدن مکافات بدی و حاصل شدن پاداش (ظہوری ترشیزی ؎) کردۂ و نکردۂ ما را ٭ بجدائی مباد بادافراہ ٭ (اردو) برائی کا بدلہ ملنا۔

(۱۴۹۹) **بادافراہ کردن** مصدر اصطلاحی۔ مکافات عمل بد کردن چنانکہ سند این از حکیم فرخی بر بادافراہ گذشت (اردو) برائی کا بدلہ لینا۔

باد افره | اصطلاح بقول برہان و ناصری و جامع و
جہانگیری بحذف الف سوم بمعنی باد افراه است
که (۱) مکافات بدی و (۲) فرفرک اطفال
باشد ۔ **مؤلف** گوید که جز این نیست که مخفف
باد آفراه است و ما بحث این بر باد آفراه
کرده ایم که بمدودهٔ چہارم گذشت ۔ (اسدی
سله) من از یک گناه ار بگشتم ز راه ؛ فتادم
بباد افره صد گناه ؛ (فردوسی سله) بباد افره
این گناہم مگیر ؛ توئی آفرینندهٔ ماه و تیر ؛ (اردو)
دیکھو باد آفراه کے دونون معنی ۔

باد افره | اصطلاح ۔ بقول مؤید چوبکی تراشیده
را گویند که بیگانش رشته دران گذارند و
در کشاکش آرند تا بگردش درآید و صدائی
ازان ظاہر شود بہندش لٹو نامند ۔ دیگر کسی
از محققین فارسی ذکر این نکرد ۔ **مؤلف**
عرض کند که معنی لفظی این چیزے که ہوا برو حکومت
دارد و ہوا افسر اوست یا تاج ہوا دارد و
ہاے ہوز در آخر براے نسبت باشد پس ازین
معنی حقیقی کنایه گرفتند براے گردنا یعنی چیزیکه
بازیچهٔ اطفال است که بوسیلهٔ رشته دور
زند و بوسیلهٔ ہوا که اعانت حصّه بالائش کند
تا بدیر در حرکت باشد (اردو) لٹو ۔ بقول
آصفیه ۔ ہندی ۔ اسم مذکر ۔ بنگی ۔ پھرکی ۔
ہاتھی دانت یا سینگ یا لکڑی کے ایک گول
کھلونے کا نام جو پھرانے سے دیر تک پھرتا
چکر کھاتا اور گونجتا رہتا ہے ۔ فارسی مین
اوسکو گردنا کہتے ہین (نصیر سه) بناؤ لیکے
لٹو استخوان کو اپنے عاشق کے ہاتھین کیا
کام ہے ہاتی کے ان مردار دانتون سے ؛ ۔

باد افشاردن | مصدر اصطلاحی ۔ بمعنی
افشاردن بخار است یعنی باد بمعنی معروف
که یکے از عناصر اربعه باشد و استعاره باشد
درینجا از بخار و افشاردن بمعنی آب بزور
دست از چیزی گرفتن و ریختن (کمال اصفہانی

۵) آب را سُست کند بند شود ہم تنگ باد کا
باد را سخت بیفشار و باران گردد ٭ صاحب
آصفی ازہمین سند مصدر (باد افشردن)
قائم کردہ وسہو کردہ زیراکہ مضارع افشردن
بیفشرد باشد نہ بیفشارد (اردو) بخار کو نچوڑنا

باد افگندن اندر بروت

مصدر اصطلاحی۔ بہار بذیل (باد در بروت افگندن)
فرماید کہ کنایہ باشد از مغرور ومتکبر بودن
وخیال فاسد واندیشہ تباہ کردن۔ واز جلال
سند آوردہ کہ ازان (باد افگندن اندر
بروت) پیداست۔ مخفی مبادکہ متکبران
بروت خود را بپیچند وبلند کنند چنانکہ سر
بروت درہوا بلند شود وبپرد (جلال در حکایت
بزرگر ۵) باد چہ افگندۂ اندر بروت ٭
قوّت ازمن نفزاید نہ قوت ٭ وصاحب آصفی
ہمین سند را بر باد افگندن آوردہ فتامّل
(اردو) مغرور ہونا۔ بقول آصفیہ متکبر
ہونا۔ گھمنڈ مین آنا۔ اترانا۔ شیخی مین آنا۔
متنغ ہونا۔ دماغدار بننا۔ گربوان ہونا۔
(مصحفی ۵) قرط الفت سے مری بات
بگڑتی ہی گئی ٭ جون جون چاہا اونھین
وہ اوربھی مغرور ہوے ٭ (موچھون کو
تاودینا) بقول آصفیہ غرور کرنا۔
اینٹھنا۔ گھمنڈ کرنا۔ اکڑنا۔

بادام بقول صاحب ضمیمۂ برہان (۱) معروف است وآن مغزی باشد کہ
خورند۔ بہار گوید کہ ترجمۂ لوز باشد۔ صاحب مؤیّد بحوالۂ شرفنامہ وصاحبان انندد
بہار وشمس ہم ذکراین کردہ اند۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات فرماید کہ رسم براہمۂ
ہنداست کہ آنرا بر تابوت موتی اندازند چنانکہ امیر خسرو دہلوی فرماید (۵) سیہ
بادام را ہرسو میفگن در نظر بازی ٭ گہ دارش کہ روزی بر سر تابوتم اندازی ٭

و نیز فرماید کہ امیر علاؤ الدولہ قزوینی مؤلف تذکرۂ نفائس المآثر گوید کہ امیر خسرو شیخ سعدی
را دریافتہ این بیت را بر شیخ خواند اگرچہ ملاقات امیر خسرو با شیخ سعدی بہ ثبوت نرسیدہ
اما آوردن امیر علاؤ الدولہ (کہ ولایت زاد است) این بیت را با این نقل دلالت دارد کہ
این رسم در بعضی اقوام ولایت ہم بودہ باشد۔ صاحب سخندان فرماید کہ بادام لفظ
فارسی است و بہ سنسکرت باتام گویند۔ صاحب محیط فرماید کہ اسم فارسی است
و بعربی لوز و بیونانی امعدالیا و در انگریزی آمنڈ نامند و آن ثمرے است معروف
بستانی و صحرائی و کوہی می باشد و ہر واحد از انہا شیرین و تلخ۔ شیرین را بعربی لوز الحلو
نامند و از آن روغن می گیرند و مغز مقشر از ہر سہ قشر را خام و بریان کردہ می خورند
و انواع نقل و حلویات از آن ترتیب می دہند و بعضے انواع بادام را پوست باریک و
نازک می باشد کہ بدست شکستہ و جدا می گردد و آن را بادام کاغذی می گویند مغز آن لطیف تر
و لذیذ تر از نوع صلب آن و در ہندی نیز باسم بادام معروف است۔ نزد ہندیان
گرم است و چرب و دافع باد و مولد منی و مقوی و بقول اہل یونان معتدل در حرارت
و برودت مائل برطوبت و گویند گرم و تر در اول و آن مفتح و حافظ قوت ہاست و غذاے
معتدل دہد و بدن را فربہ سازد و عسیر الہضم است و نافع سرفۂ خشک و نفث الدم
و حرقۃ البول و ملین شکم و زیادہ کنندۂ منی و جوہر دماغ و باہ است چون با نبات یا
فانید بخورند و مقوی باصرہ و ملین حلق و با انجیر جہت قولنج نافع و منافع بسیار دارد۔ مؤلف
عرض کند کہ بخیال ما مقدس است کہ فارسیان بقاعدۂ تبدیل از لغت سنسکرت گرفتہ اند

بہ تبدیل فوقانی با دال مہملہ چنانکہ سنبورہ و دنبورہ و توت و تود۔ (ظہوری ؎) مگر عتاب
برخوان مدار انقلی افشاندی ٭ کہ در بزم تعرض زہر از بادام می روید ٭ (اردو)
بادام۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک میوہ کا نام ہے جو کابل کی طرف سے آتا ہے
(۲) بادام۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان کنایہ از چشم محبوب و معشوق ہم ہست۔ صاحب
مؤید فرماکہ کنایہ چشم شاہدان را نیز گویند۔ سند این بمعنی اوّل از امیر خسرو گذشت۔ صاحبان
بہار وانند وہفت ہم ذکر این کردہ اند و می فرمایند کہ گاہے بر چشم محب نیز اطلاق کنند
(درویش والہ ہروی ؎) محبت پیشہ زا از گریہ منع از دوستی نبود ٭ شود زین روغن بادام
ترتیب دماغ او ٭ مؤلف عرض کند کہ بخیال ما استعارۂ بادام بچشم مخصوص از چشم محبوب
نیست و در کلام والہ ہروی روغن بادام استعارہ از اشک چشم است (اردو) فارسی
مین بادام بطور استعارہ معشوق کی آنکھ کو کہتے ہین۔ امیر نے آنکھ کے تشبیہات مین بادام
کا ذکر فرمایا ہے (ناسخ ؎) آنکھین بادام ہین زنخدان سیب ٭ قدجانان ہے میوہ دار درخت
(۳) بادام۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان چاک گوش اسپ را نیز گویند۔ صاحب شمس
ہمزبان او۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ مؤلف عرض کند کہ اگر سند
استعمال این بدست آید توانیم عرض کرد کہ استعارہ باشد بنظر تشبیہ وضع آن (اردو)
فارسی مین بادام گھوڑے کے کان کے سوراخ کو کہتے ہین۔

بادام توأم　استعمال۔ بقول صاحب تحقیق الاصطلاحات (۱) بادامیکہ درو دو مغز باشد (شفیعاے اثر شیرازی ؎) فلک از رشک نگذارد بحال خود دو ہمدم را ٭

بنگ ازیکد گرساز د جدا بادام توأم را ؎

مؤلف گوید کہ مرکب توصیفی است باید دانست کہ توأم بفتح تا و ہمزہ لغت عرب است بقول منتخب بمعنی بچہ کہ با بچہ دیگر از یک شکم دریک وقت زادہ باشد و ہر دو را توأمان گویند (اردو) وہ بادام جسمیں دو مغز ہوں

(۲) بادام توأم ۔ بقول انند بحوالۂ بہار کنایہ از اندام نہانی زن باشد و از توفیق سند آرد (ســ) بپرس از من ازان بادام توأم دل عاشق دو نیم آنجاست ازغم ؎ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و در بہار ہم موجود نیست ۔ مؤلف عرض کند کہ بادام توأم بمعنی حقیقیش گذشت پس درینجا نظر بر تشبیہہ استعارہ باشد (اردو) دیکھو اندام نہانی زن ۔

بادام چنگ اصطلاح ۔ صاحبان بہار و انند بر معروف قانع مؤلف عرض کند کہ باضافت تشبیہی باشد یعنی بادامے کہ مثل چنگ است و بادام چنگ چنگ باشد و چنگ سازیست معروف کہ ذکرش بر اوبرم گذشت (بدر چاچی ســ) پستہ لبی رانشان درپس بادام چنگ ؎ تادہد ابر لشیمش فندق تر را نوا ؎ دیگر کسی از محققین فارسی ذکر این نکرد (اردو) دیکھو اوبرم ۔

بادام دو مغز اصطلاح ۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان (۱) معروف است ۔ بہار و انند بدون تصریح معنی ذکر این کردہ اند مؤلف گوید کہ ہمان بادام توأم کہ بجایش گذشت ۔ مرکب توصیفی (شوکت ســ) دار دیک اصل کفر و اسلام ؎ بادام دو مغز را دو گل نیست ؎ (اردو) دیکھو بادام توأم کے پہلے معنی ۔

(۲) بادام دو مغز ۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان

کنایہ از ترک وترکیدہ ہم ہست ۔ صاحب
بحر فرماید کہ بمعنی ترکیدہ از غایت پری
باشد ۔ مؤلف عرض کند کہ بادام دو مغز
بہیئت مجموعی بشکل یک بادام کلان می نماید
وشگافی درمیان باشد چون از شگاف جدا
کنند دو مغز پیدا می شود پس فارسیان ہر چیز
ترکیدہ را استعارۃً بادام دو مغز نام
نہادند حیف است کہ سند استعمال پیش نشد
(اردو) تڑک ۔ مؤنث ۔ تڑخا ہوا ۔

بادام دو مغز است مقولہ ۔ صاحب
مؤید فرماید یعنی ترقیدہ است از غایت پری
ویر بودن صاحب ہفت گوید یعنی بادام
ترقیدہ از غایت پری ۔ صاحب شمس گوید
کہ بمعنی ترقیدگی است از غایت پری ۔ صاحب
انند ہمزبان مؤید ۔ مؤلف عرض کند کہ
طرز بیان محققین در غلطی اندازد فارسیان
چون چیزی را ترکیدہ بینند گویند کہ بادام دو مغز
است وما حقیقت این استعارہ بر معنی دوم
بادام دو مغز بیان کردہ ایم (حکیم انوری ؎)
بادام دو مغز است کہ از خنجر الماس ٭ نادادہ
لبش بوسہ سراپای فسان را ٭ (اردو)
تڑکا ہوا ہے ۔

بادام زنجیر اصطلاح ۔ بقول بہار باضافت
گرہی کہ درمیان دو حلقۂ زنجیر بشکل بادام
می باشد وفرماید کہ آن را دانۂ زنجیر نیز گویند
صاحب بحر فرماید کہ باضافت تکمۂ حلقۂ زنجیر
را گویند وارستہ گوید کہ خردۂ زنجیر کہ آن
را دانۂ زنجیر نیز نام است ۔ صاحب انند
ہمزبان بہار (میرزا معز فطرت ؎) دماغ
خشک ما از روغن بادام زنجیری ٭ بپیند
کس کہ این دیوانہ عاقل می تواند شد ٭ ۔
(علی رضا ی تجلی ؎) ہر آن مجنون کہ انداز
نگاہت کردہ تسخیرش ٭ نہند از چشم لیلی
مغز در بادام زنجیرش ٭ مؤلف گوید کہ

مرکب اضافی است وکنایہ از گرہ زنجیر بشکل بادام می باشد (اردو) بادام زنجیر۔ فارسی مین اوس گرہ کو کہتے ہین جو دو حلقون کے درمیان ہوتی ہے ۔

بادام ساقی اصطلاح ۔ بقول مؤید بمعنی چشم معشوق صاحب بحر فرماید کہ بمعنی چشم ساقی باشد صاحب ہفت گوید کہ کنایہ باشد از چشم معشوق صاحب انند ہمزبان مؤید۔ **مؤلف** گوید کہ مرکب اضافی است و بادام درینجا بمعنی دومش کہ گذشت (اردو) معشوق کی آنکھ (مؤنث)

بادام سیاہ اصطلاح ۔ بقول بحر (۱) کنایہ از چشم معشوق ۔ صاحب انند ہمزبانش ۔ سند این بر بادام سیہ می آید کہ مخفف این است **مؤلف** گوید کہ رنگ اصلی بادام سیاہ نیست بدین وجہ کنایہ شد از چشم یار و درینجا ضرورت ندارد کہ بادام را بمعنی چشم گیریم بلکہ بمعنی حقیقی خود است (اردو) معشوق کی آنکھ ۔ مؤنث ۔ جناب امیر مغفور نے آنکھ کے تشبیہات مین بادام اور بادام تلخ ۔ بادام کاغذی ۔ نقل بادام کا ذکر کیا ہے بادام سیاہ بھی کہہ سکتے ہین ۔

(۲) بادام سیاہ ۔ بقول انند بادامہائے کہ بر تابوت مردہ اندازند و از امیر خسرو ہمان سند آرد کہ بر معنی اول بادام گذشت دیگرے از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی حقیقی و بر موقع تعزیت ۔ رنگ سیاہ بر بادام کنند ۔ اشارۂ این بر معنی اول بادام گذشت (اردو) کالے بادام ۔ یعنے وہ بادام جس پر کالا رنگ کرتے ہین اور عجم مین تابوت پر پھینکتے ہین یہ رسم غالباً ہنود سے لی گئی ہے ۔

بادام سیہ اصطلاح ۔ بقول بہار مرادف بادام سیاہ بہر دو معنیش سند معنی اول

از کلام امیر خسرو بذیل معنی اول بادام گذشت۔ صاحب غیاث نقل بر داشتش۔ و برائے معنی دوم از مولوی جامی سند آرد (ع) چشم تو جادو یست یا آہو یست یا صیاد خلق ٭ یا دو بادام سیہ یا نرگس شہلاست این ٭ (اردو) دیکھو بادام سیاہ کے دونوں معنے۔

بادام شکرفشان اصطلاح۔ بقول صاحب جہانگیری کہ در خاتمہ کتاب آوردہ کنایہ از چشم گریان باشد دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ شکرفشان صفت بادام و کنایہ از اشک است کہ فارسیان اشک شیرین و شکرین ہم گفتہ اند کہ بجایش گذشت حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) چشم گریان۔ روتی ہوی آنکھہ۔ مونث

بادام شگوفہ شدن مصدر اصطلاحی بقول بحر و مؤید بمعنی چشم۔ گریان شدن صاحب انند ہم ذکر این کردہ فرماید کہ کنایہ باشد از گریان شدن چشم مؤلف گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و لیکن خلاف قیاس نیست کہ بادام بر معنی دومش بمعنی مطلق چشم گذشت و شگوفہ شدن کنایہ توان گرفت از گریان شدنش کہ شگوفہ بقول بہار بمعنی مطلق گل آمدہ و جا دارد کہ بادام را درین اصطلاح بمعنی حقیقیش قرار دہیم و مجموعہ را کنایہ گیریم (اردو) رونا بقول آصفیہ۔ گریہ کرنا۔ آنسو بہانا۔ زاری کرنا۔ اشک باری کرنا۔ بلکنا۔

بادام شگوفہ فشان اصطلاح۔ بقول برہان و جامع کنایہ باشد از چشم گریان صاحب شمس بحوالہ صاحب حسن ذکر این کردہ فرماید کہ بمعنی چشم گریان و اشک ریزان باشد صاحبان رشیدی و بحر و انند و ہفت ہم ذکر این کردہ اند مؤلف گوید کہ درینجا بادام بمعنی دوم اوست و شگوفہ استعارہ

باشد از اشک حیف است کہ سند استعمال پیش نشد ولیکن موافق قیاس است (اردو) دیکھو بادام شکر فشان۔

بادام شگوفہ کردن مصدر اصطلاحی بقول بحر گریہ کردن و اشک ریختن۔ صاحب ضمیمہ برہان فرماید کہ کنایہ باشد از گریہ کردن و گریان شدن و اشک ریختن مؤلف گوید کہ صراحت حقیقت این بر (بادام شگوفہ شدن) گذشت (اردو) دیکھو بادام شگوفہ شدن۔

بادام کوہی استعمال۔ بقول مؤید باشتم فارسی قسمی از بادام است کہ در کوہہا پیدا شود بغایت گرم و ترش است۔ صاحب تحقیق الاصطلات فرماید کہ بادام تلخ خودرو کہ در کوہستان پیدا شود و آن را ارژن بزاے فارسی و ارجن بجیم تازی گویند پوست آن توز است کہ بر کمان پیچند میرزا صائب گوید (ے) ترک من گز

پستہ اش بیخواست می ریزد شکر از چشم تنگی دارد از بادام کوہی تلخ تر صاحب شمس فرماید کہ ہمان بجرگ۔ صاحب محیط بر بادام کوہی فرماید کہ اسم بندق است و بر بندق گوید کہ بضمّ با و سکون نون و ضم دال مہملہ و قاف معرّب از فندق فارسی است و بعربی بلبوز نامند و آن را فندق و بادام کشمیری و بادام سہ گوشہ و بادام کوہی نیز گویند و بیونانی فیطیفیا و قرود ماثا نامند و آن ثمر درخت عظیم کوہی است و در صحرا و بستانہا نیز بندرت می روید و مخصوص ببلاد بسیار سرد است و ثمر آن سہ پہلو مائل بتدویر و مغز تازہ آن سفید و کہنہ آن مائل بزردی و بادہنیت بسیار و مانند مغز بادام دو پارہ و بالاے آن پوست نازک سرخ مائل بہ تیرگی و بعد کمال رسیدن شکستہ مغز آن را تناول می نمایند و آن بقول شیخ

مائل بقدری حرارت و یبوست اندک است وگویند کہ آن گرم در آخر اول وخشک در اول آنست وبقول شیخ ازان صفرا پیدا شود و دران قبض زیادہ تر ازآنست کہ در جوز و درآن نفخ وتولید ریاح در اسفل شکم است وبقول بقراط خوردن این زیادہ کنندہ جوہر دماغ ومقوی آن بہر آنکہ غذاے دماغ بسیار دہد ومبہی است ومنافع بسیار دارد۔ (اردو) جنگلی بادام۔ مذکر صاحب آصفیہ نے فندق پر فرمایا ہے۔ کہ عربی۔ اسم مؤنث۔

(الف) بادامن کسے دامن خود را گرہ بستن

(ب) بادامن کسے گرہ بستن

مصدر اصطلاحی۔ بہار ذکر (ب) کردہ در بیان معنی بر معروف قانع وصاحب انند ہمزبانش واز میر خسرو سند آرد (۵) غنچہ می رفت از چمن گل چون بدو پیوند داشت ٭ بست محکم دامن خود را گرہ با دامنش ٭ مؤلف عرض کند کہ از سند پیش کردہ اش تصدیق (الف) می شود بمعنی مانع رفتن شدن نہ (ب) مدعی ست است وگواہش چیست۔ (اردو) دامن گیر ہونا۔ بقول آصفیہ مزاحم ومتعرض ہونا۔

بادامہ بقول برہان وسروری ورشیدی وانند وجامع وجہانگیری وہفت وسراج فاصری۔ بفتح میم (۱) پیلہ ابریشم راگویند وبعضے گفتہ اند بادامہ مرکب از بادام وہا کہ افادہ تشبیہ می کند۔ واز اینجاست کہ پیلۂ ابریشم را باعتبار مشابہت بادام بادامہ خواندہ اند مؤلف گوید کہ ہاے نسبت ہم توان گرفت۔ (اردو) پیلہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ کوئیہ ابریشم۔

(۲) بادامہ۔ بقول برہان وسروری ورشیدی وانند وجامع وجہانگیری وہفت بمعنی

نگین و مُہر انگشتری ہم (خسرو ؎) تخندی پیش ہر چشمی ز چشم خسروت شاہی ٭ پسندہ نیست
آخر بر یکی خاتم دو بادامہ ٭ خان آرزو در سراج فرماید کہ نگین و مہر انگشتری کہ بصورت
بادام بود و آن را در عرف حال مہر بادامی گویند و بقول ناصری بمعنی نگین و مہر انگشتری
و نگینی کہ بصورت بادام باشد و انگشتری اہلیلجی را باعتبار شباہت ببادام بادامہ گفتہ اند
و شباہت بادام و چشم واضح است **مؤلف** عرض کند کہ بہ ہاے نسبت آخرہ (اردو)
انگوٹھی کا نگینہ اور مہر اور وہ نگ جو بادامی ہو باعتبار شکل ۔ مذکر ۔

(۴۴) بادامہ ۔ بقول برہان و جامع چشم مانندے باشد کہ از طلا و نقرہ سازند و بر کلاہ
طفلان دوزند ۔ و بقول سروری از مس و غیرہم نیز و بقول فرہنگ رشیدی گلی کہ بر
کلاہ کودکان از طلا و نقرہ و ابریشم دوزند و بقول رشیدی و سراج چشم آسا از فلزات
کہ چشم زخم را بر کلاہ طفلان دوزند ۔ صاحب جہانگیری فرماید کہ مردم بزرگ از طلا و مرصع
سازند ۔ و مردم فقیر از نقرہ و مس و کشیدہ دوزی ہم و بقول ناصری گلی کہ بر کلاہ کودکان
از طلا و نقرہ و ابریشم دوزند و چون اغلب آن شبیہہ بہ پیلہ کرم ابریشمی از یکدیگر نکشادہ است
و ببادام و چشم نیز مشابہت دارد باین اسم موسوم شد و نیز چشم آسا از فلزات براے
دفع چشم زخم (خاقانی ؎) آن غنچہ ہاے نستر بادامہ ہاے کژ شد ٭ زر قراضہ در روی
چون کرم پیلہ مضمر ٭ (امیر خسرو ؎) از بسکہ بر کلاہش بر دوختم دو دیدہ ٭ بادامہ
بر نشاندم بر پستہ کلاہش ٭ **مؤلف** گوید کہ آخر این ہم ہاے نسبت است ٭ (اردو)
چاندی اور سونے یا ریشم اور رنگین کے بادامی پھول جو بچون کی ٹوپی پر سیئے جاتے ہین ۔ تا

اور بعض لوگ نظر بد سے بچانے کے لئے تانبے ۔ لوہے وغیرہ کے پھول بھی ٹانکتے ہین ؎

(۴) بادامہ ۔ بقول برہان ورشیدی وانند وجامع وجہانگیری وہفت وسراج وناصری خال گوشتی راہم گفتہ اند وآن آژخ مانندیست کہ بیشتر از بشرۂ مردم برمی آید بدیعی سیفی ؎ میان ابرو بادامۂ سیاہ چنانکہ ؛ بقبضہ بردہ یکی تیرپیلہ تا پیکان ؛ مؤلف عرض کند کہ نظر بشابہت این خال گوشتی با بادام بزیادت ہاے نسبت بدین نام موسوم کردند ۔

(اردو) بقول فرہنگ آصفیہ ۔ مسّا یا مسا ۔ (ہندی) اسم مذکر ۔ (سنسکرت مین مسّا بہ تشدید وبلا تشدید جائز مگر مستعمل بالتشدید ماخوذ از ماس بمعنی گوشت) (۱) وہ سخت کالا سا بقدر نخود بڑھا ہوا دانہ جو اکثر جسم انسان پر ہوجاتا اور کچھ تکلیف نہین دیتا ہے ۔

(۵) بادامہ ۔ بقول برہان وجامع وجہانگیری وہفت ۔ ہردانہ وحلقۂ زنجیر را نیز گویند وبقول سروری ومؤیّد وسراج وناصری وانند ہردانۂ از انجیر ۔ مؤلف عرض کند کہ اختلافی کہ میان محققین بالا واقع شدہ تعجب خیز است حیف است کہ سند استعمال پیش نشد تا تصفیۂ این اختلاف می کردیم ۔ زنجیر وانجیر لفظاً مشابہ یکدیگر است جا دارد کہ الف را زاے ہوّز دانستہ باشند یا بالعکس آن ولیکن بعضے از محققین آخر الذکر اعتراض بر جہان ہم کردہ اند واصرار دارند بر معنی انجیر ۔ خیال ما این است ومعاصرین عجم ہم با ما اتفاق دارند کہ دانہ وحلقۂ زنجیر درست است کہ مشابہ بادام می باشد برخلاف این انجیر با بادام شباہتی ندارد و وجہی نیست کہ انجیر را کہ اسم خاص دارد مشابہ بادام قرار دادہ بہ بادامہ موسوم کنند ۔ باقی حال حالا بہر دو معنی بر زبان

معاصرین عجم متروک (اردو) حلقۂ زنجیر۔ زنجیر کا حلقہ۔ مذکر۔ دائۂ زنجیر۔ مذکر۔

(۶) بادامہ۔ بقول برہان وجامع وہفت رقعہ وپلیتہ را نیز گویند کہ درویشان بر خرقہ دوزند وخرقہ مرقعہ را ہم گویند۔ یعنی خرقہ کہ از پارہ ہاے رنگین فراہم دوختہ شدہ باشد۔ وبقول سروری ورشیدی دانند وسراج وناصری مرقع درویشان باشد کہ از چند رنگ بہم دوختہ باشند۔ وبقول مؤید آن خرقہ کہ از پرکالہ ہاے سہ گوشہ یا چہار گوشہ خرد خرد کردہ بدوزند براے نشان وزیبائی **مؤلف** گوید کہ درینجا ہم ہاے نسبت است در آخر کہ ہر پارۂ سہ گوشہ بعد از دوخت مشابہ بادام می باشد ومجازاً این قسم خرقہ را ہم نام شد وآنچہ مجرد خرقہ را بدین اسم موسوم کردند ہم بر سبیل مجاز است (اردو) صاحب آصفیہ نے گدڑی پر لکھا ہے کہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث فقیرون کا جُبّہ جس مین رنگ برنگ کے پیوند لگے ہوتے ہین۔ ژندہ۔ بادامہ۔ گودڑ کا لباس۔ اور گودڑ پر فرمایا ہے۔ اسم مذکر۔ کپڑون کی دھجیان۔

(۷) بادامہ۔ بقول برہان وسروری ومؤید ورشیدی وجامع وسراج جنسے از ابریشم باشد کہ نظامی در تعریف نامۂ کسری بہ بہرام گور نوشتہ (ع) مغز با پوست آن ہمی نامہ ؛ مغز بادام پوست بادامہ ؛ ہم برونش طراز دیبا کار ؛ ہم درونش چراغ روغن دار ؛ **مؤلف** گوید کہ بخیال ما درین شعر بادامہ بمعنی سوم اوست کہ گذشت صاحب غیاث این را قسمی از پارچہ نفیس گفتہ ونوعی از ابریشم کہ ہنوز آن را از ہم نکشادہ باشند وبقول ہفت قسمی از حریر۔ پس مقصود محققین اول الذکر از اجمال (جنسے از ابریشم) ہمان باشد کہ

صاحب غیاث انحصار اتفش کردہ وبدین وجہ کہ بادامہ بمعنی پیلۂ ابریشم بمعنی اولش گذشت
فارسیان مجاز آخر پارچۂ ابریشمی راہم بدین نام موسوم کردہ باشند (نظامی ؎) ایکہ ترا بہ از
خشن جامہ نسبت ٭ حکم برابریشم وبادامہ نیست ٭ (اردو) ریشمی کپڑا۔ مذکر۔
(۸) بادامہ۔ بقول برہان وجامع وہفت ہر جنس مطبوع را نیز گفتہ اند۔ **مؤلف** عرض کند
کہ این ہم مجاز باشد بہ ہائے نسبت بر بادام کہ بادام مطبوع عام است۔ حیف است کہ
سند استعمال پیش نشد (اردو) ہر چیز جو مطبوع اور پسند خاطر ہو۔ مونث۔

بادامی بقول انند۔ بکسر میم رنگی است معروف۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ خلاف قیاس نیست در ہند ہم ہمین معنی معروف است کہ زرد مائل بسرخی را گویند تحتانی آخر برائے نسبت است (اردو) بادامی۔ بقول آصفیہ بادام کے رنگ کا سرخی مائل زرد۔ ہلکا زرد۔

(۲) بادامی۔ بقول انند۔ بمعنی خواجہ سرا وخایہ کشیدہ۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت وخلاف قیاس نباشد گویند کہ مرد خایہ کشیدہ را آلۂ تناسل کوچک تر می شود بقدر بادام (اردو) بادامی۔ بقول فرہنگ آصفیہ وہ خواجہ سرا جس کا عضو تناسل نہایت چھوٹا ہو۔

بادان بقول برہان وسروری ورشیدی وجامع وسراج وناصری بروزن نادان
(۱) مخفف آبادان کہ نقیض خراب باشد۔ **مؤلف** عرض کند کہ الف اول حذف
شد والف ونون آخر۔ زائد کہ مزید علیہ آباد است (اردو) دیکھو آبادان۔
(۲) بادان۔ بقول برہان ومؤید وہفت بمعنی پاداش وجزائے نیکی ہم آمدہ۔ صاحب

جامع بر بطلق پاداش قانع ۔ مؤلف عرض کند کہ بادان مخفف و مبدل پاداش است کہ بائے فارسی بعربی بدل شد و شین معجمہ را تخفیف کردند و تخفیف این با جزائے نیکی منحصر بر سند استعمال است حیف است کہ پیش نشد ۔ (اردو) بدلہ ۔ بقول فرہنگ آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مذکر ۔ پلٹا ۔ معاوضہ ۔ عوض ۔ عوضہ ۔ پاداش ۔ اجر ۔ مکافات ۔

(۴) بادان ۔ بقول انند و ناصری حکیمی بودہ از شاگردان جمشید جم در حکمت معروف و باردان حکیم از شاگردان او بودہ و سخنان ایشان در نامۂ باستان آمدہ و برخی را دیدہ ام دیگر کسے از محققین ذکر این نکرد (اردو) ایک حکیم کا نام فارسی میں بادان تھا جو جمشید جم کے شاگردوں سے گزرا ہے ۔

باد انجیر بقول برہان و رشیدی و مؤید و جامع و انند و جہانگیری و سراج نوعی از درخت انجیر است کہ بیش از ہمہ درختان میوہ دہد ۔ و انجیر آن کالواک و پر باد می باشد ۔ و بقول شمس نام درختیست معروف کہ ہندیان آن را ارند گویند و بقول سروری بحوالہ کشف اللغات نام درختیست معروف کہ بید انجیر نام دارد ۔ و بمعنی تیز کیبی آن باد شکن باشد چہ انجیر بمعنی شکنندہ و سوراخ کنندہ آمدہ (خاقانی سہ) گہ ز نا پا کی ز باد انجیر بید انگیختند ۔ گہ ز خود رائی ز بید انجیر عرعر ساختند ۔ صاحب محیط بر بید انجیر فرماید کہ اسم فارسی است و بشیرازی کنتو و بعربی خروع و بہ ترکی کرچک و بیونانی قینقس فیقی قیموسارقوس ۔ سوسو قیروس ۔ فسقی فیسقین و بسریانی قلما و برومی قیروس ۔ طروطون ۔ و بہندی ارنڈ گویند دو نوع باشد ۔ سفید و سرخ مائل بہ کبودی و سرخ قوی تر از سپید ۔ در اکثر بلاد ہند می روید ۔ بہترین آن

بحر لیست - گرم و خشک در آخر دوم و گویند
در سوم و روغن آن گرم زیادہ از تخم آن
- جالینوس گفتہ کہ تخم بیدانجیر مسہل است
اما روغن آن تند تر و لطیف تر از زیت ساذ
و آن را در انگریزی کسٹر آئل گویند بالجملہ مغز
تخم آن محلل و جالی و ملین عصب و مسہل قوی
و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض کند
کہ بیدانجیر امالہ بادانجیر است و معنی لفظی بادانجیر
چنانکہ در ابتداے بحث مذکور شد (بادشکن)
و این نام منظر بر خواص او نہادند کہ ریاح را
بشکنند و اسہال آرد - (اردو) ارنڈ -
بقول امیر - ہندی - مذکر - ایرنڈ - بیدانجیر
اس درخت کے پتے چوڑے ہوتے ہین -
اور جڑ بہت کمزور - اسکے بیجون کی گری
اور اس کا تیل نہایت دست آور اور
امراض باردہ کو مفید ہے (انشاء) یارؔ
سدا سہاگ کی مہندی رچا کرے ہے پتے بچین
کھچین رہے آفت ارنڈ پر ہا

بادان فیروز استعمال - بقول برہان و
سروری و رشیدی و انند و جامع و جہانگیری
و ہفت و سراج و ناصری نام شہر اردبیل است
و چون فیروز آن شہر را بنا کرد باین نام موسوم
ساخت چہ بادان بمعنی آبادان است مؤلف
عرض کند کہ فک اضافت و مخفف آبادان
فیروز باشد - (اردو) بادان فیروز - مذکر
شہر اردبیل کا نام ہے جسکو فیروز شاہ نے بنا
کیا تھا جو اپنے بانی کے نام سے موسوم ہوا -

باداگیز اصطلاح - بقول برہان و بحر و
شمس و رشیدی و انند و جامع و جہانگیری و
ہفت و سراج و ناصری (۱) نام گلے است
کہ ہرگاہ مزارعان خواہند کہ غلہ را از کاہ جدا
کنند و باد نباشد آن گل را بدست مالند و
برگ آنرا بر ہوا پاشند باد بہم رسد مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و معنی

حقیقی این پیدا کنندۂ باد و عجبی نیست کہ بوے
تلخ این ہوا را مثل آتش بسوزد و چون خلا پیدا
شود۔ براے پر کردنش ہوا بحرکت آید چنانکہ
قریب مشعل و مقام آتش زدہ ہم ہوا می وزد
خیال ما مبنی بر قیاس است و محققین خواص الاشیا
بتحقیق خود اثر این گل را نہ نوشتہ اند و صاحب
محیط ہم ذکر این نکردہ (اردو) باد انگیز۔ مذکر
ایک پھول کا نام ہے کہ جب اوسکو ہاتون سے
ملکر ہوا پر اوڑا دیتے ہین تو بحکم خدا ہوا چلنے لگتی ہے
(۲) باد انگیز۔ بقول انند و ناصری بمعنی چیرہ یا
نفاخ نیز توان گفت۔ **مؤلف** عرض کند
کہ بمعنی حقیقی است یعنی پیدا کنندہ نفخ (اردو)
نفاخ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ نفخ کرنے والا پیٹ
مین ہوا پیدا کرنے والا۔ بادی۔

بادبادک اصطلاح۔ بقول رہنماے سہولت
کاغذ باد۔ **مؤلف** عرض کند کہ مرادف بادپر
کہ می آید یعنی کاغذ باد کہ بوسیلۂ رشتہ بر ہوا می پرانند
باد بمعنی ہوا است و بادک مرکب از باد و کاف
تصغیر و باد درین مرکب مبدل باش کہ امر
حاضر است از باشیدن کہ شین معجمہ بدل شد
بہ دال مہملہ چنانکہ گوشتاب و گوداب۔ پس
(باد باد) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی باشندۂ
باد و معنی حقیقی (باد بادک) چیزی کوچک کہ
بر باد می باشد و کنایہ از بادپر۔ کہ بالا مذکور
شد۔ (اردو) پتنگ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی
اسم مذکر۔ کاغذ باد۔ کنکوا۔

بادبار اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بمعنی بادکش مرادف بادباز کہ بہ زاے
ہوز در آخر ہم می آید۔ دیگر کسے از محققین
فارسی ذکر این نکرد و معاصرین عجم ہم بر زبان
ندارند۔ مشتاق سند استعمال باشیم و بظاہر
اسم فاعل ترکیبی است کہ بار امر حاضر است
از مصدر باریدن بمعنی بریز و معنی لفظی این
ریزندۂ باد۔ پس این اسم براے بادکش۔

خلاف قیاس نیست ولیکن مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) بادکش۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ پنکھا۔ بادزن۔

بادباز اصطلاح۔ بقول انند۔ بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی بادکش۔ **مؤلف** عرض کند کہ باختن و بازیدن بمعنی بازی کردن و دادن وبخشیدن آمدہ پس باز امر حاضر است از ہمین مصدر و ترکیب آن با لفظ باد اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بادبخشندہ وکنایہ از بادکش۔ دیگرے کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مشتاق سند استعمال باشیم۔ (اردو) دیکھو بادیار۔

بادبان اصطلاح۔ بقول برہان وجامع وجہانگیری وہفت وناصری۔ بباے ابجد۔ بروزن آسمان پردۂ باشد کہ بر تیر کشتی بندد وبقول رشیدی چادر کشتی وبقول مؤید جامۂ کہ بر رخ باد نہند ودر جہاز وکشتی بندند از جہت سرعت سیر۔ **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم ہم بر زبان دارند وصاحب بول چال ہم ذکر این کردہ بخیال ما این مرکب است از باد کہ بمعنی ہوا است وبان کلمۂ نسبت کہ افادۂ معنی فاعلی کند ہمچو باغبان ونگہبان بحث این ہمدرین باب می آید پس معنی لفظی بادبان نگہدارندۂ باد وکنایہ از پردۂ کہ بر تیر کشتی باد را نگہدارد وبوسیلۂ آن کشتی بسوی منزل مقصود سیر میکند وبقول سروری وسراج خیمۂ کشتی (حکیم خاقانی ؎) کشتی ز رہم کنون آمد پدید کانک اینک بادبان برکرد صبح ٭ (میر معزی ؎) اندرو غواص فکرت گوہر آوردہ بکف ٭ اندرو ملاح دولت برکشیدہ بادبان ٭۔ (میرزا معز فطرت ؎) باد چشم مستی شوخ دارم اضطراب امشب ٭ کہ رنگ شوخیش برکشتی می بادبان بندد ٭ (ابو الفرج رونی ؎) بادبان برکشید باد صبا ٭ معتدل گشت

بازطبع ہوا ٭ (صائب ؎) محمل جان را بہ منزل بیقراری می برد ٭ بادبان کشتی دل دست بالا کردن است ٭ (ولہ ؎) کشتی از بادبان برآردپر ٭ آہ دل را کند سبک رفتار ٭ (اردو) بادبان ۔ بقول آصفیہ ۔ اسم مذکر ۔ پال ۔ وہ پردہ جو ہوا بھرنے کے واسطے ناو یا جہاز پر لگاتے ہیں تاکہ جلد چلے ۔

(۲) بادبان ۔ بقول برہان و ہفت و سراج تیر کشتی را نیز گفتہ اند مؤلف عرض کند کہ این مجاز است و در حقیقت بادبان چیزے دیگر است کہ ذکرش بمعنے اوّلش گذشت و قائم کردہ می شود بر تیر کشتی ۔ فارسیان مجازاً تیر را ہم بادبان گفتہ باشند ۔ صاحب سراج فرماید کہ اغلب کہ این غلط باشد و معاصرین عجم بدین معنی استعمال نمی کنند ۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) مستول ۔ بقول آصفیہ پرتگالی ۔ اسم مذکر ۔ بادبان بستون کشتی یا جہاز ۔ تیر کشتی ۔

(۳) بادبان ۔ بقول برہان و رشیدی و انند و بہار و جامع و ہفت دست زیر و دست بالاے قبا را ہم گویند ۔ کہ از دو طرف بر زیر بغل چپ و راست بستہ می شود و بقول جہانگیری و سراج و ناصری پردۂ قبا باشد کہ بر زیر سینہ واقع می شود و آن را از جانب راست بچپ و از چپ بجانب راست می بندند و دست زیر و دست بالا گویندش مؤلف گوید کہ این ہم مجاز معنی اوّلست و معاصرین عجم بدین معنی استعمال نمی کنند ۔ (حکیم سنائی ؎) خوب نبود عیسی اندر خانہ پس در بادبان ٭ از براے تو نتیا سنگ سیاہان داشتن ٭ بادبان درین شعر بمعنی دست بالاست کہ فارسیان کار جیب ازو می گرفتند (اردو) بالا بر ۔ بقول آصفیہ

اردو۔ اسم مذکر۔ انگرکھے کا وہ حصہ جو پیش کی جانب
سے نکلا ہوا ہوتا ہے۔

(۴) بادبان۔ بقول برہان و رشیدی و ہفت
و بہار و انند و ناصری آستین و گریبان
قبا را ہم گفتہ اند۔ و بقول سروری و مؤید
سر آستین و گریبان (ارزقی ع) زانگبینہ
عکس او چون نور بر دست افگند ٭ پوست
بیرون کردہ پنداری کلیم از بادبان ٭ حکیم
ارزقی ع) دست از حریر سبز ہو شید
کرتہ ٭ پر عنبر آستینش و پر مشک بادبان ٭
مؤلف عرض کند کہ این ہم مجاز معنی اول
است (اردو) دیکھو آستین، گریبان
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ مرکب
از گری و بان۔ کپڑے یا جامہ کا وہ حصہ
جو گلے کے نیچے رہتا ہے (اسیر ع) آزردہ
کیوں ہو جامے سے باہر ہو کس لئے ٭ چولی مسک
گئی کہ گریبان پھٹ گیا ٭

(۵) بادبان۔ بقول برہان و ہفت۔ کنایہ
از شخص سبکروحی باشد کہ با مردم موانست
کند بر خلاف لنگر کہ شخص ناگوار باشد و
بقول جامع۔ کنایہ از مردم خوش سلوک مؤلف
عرض کند کہ درینجا لفظ باد بمعنی اول خود است
و فارسیان شخص سبک روح را مجازاً بدین
نام موسوم کردند۔ حالا معاصرین عجم بر زبان
ندارند۔ حیف است کہ سند استعمال پیش
نہ شد (اردو) دوستدار۔ بقول آصفیہ
مشفق۔ ملاپدار مؤلف عرض کرتا ہے کہ
اس کا ترجمہ ہوا خواہ ہے۔

(۶) بادبان۔ بقول صاحب بول چال کاغذ
و پردہ کہ روے دریچہ قائم کنند و بدین معنی
استعمال معاصرین عجم است (اردو) وہ
پردہ یا کاغذ جو دریچوں کے منہ پر قائم کیا جائے

بادبان اخضر | اصطلاح۔ بقول برہان
و بحر و شمس و رشیدی و انند و ہفت و ناصری

وجہانگیری و جامع (۱) کنایہ از آسمان و (۲)
عرش و کرسی **مؤلف** عرض کند کہ بادبان
بمعنی حقیقی خودش بمعنی ہوادار است و اخضر
صفت اوست و کنایہ باشد از فلک۔ برائے
معنی دوم طالب سند باشیم (خاقانی ؒ)
چون آہ عاشق آمد صبح آتشین معنبر٭ سیماب
آتشین زد در بادبان اخضر٭ (اردو)
(۱) دیکھو آسمان (۲) عرش بقول آصفیہ۔
عربی۔ اسم مذکر۔ تخت الٰہی۔ کرسی حق تعالےٰ
جس کا بیان شرعاً جائز نہین ہے۔ مگر کہتے
ہین کہ ایک سرخ یاقوت ہے جو خدائے تعالےٰ
کے نور سے درخشان ہے۔

بادبان برکشیدن مصدر اصطلاحی
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ بادبان قائم کردن بر
تیر کشتی باشد (مغزی نیشاپوری ؒ) اندر
غوامض فکرت گوہر آوردہ بکف٭ اندر رو ملاح
دولت برکشیدہ بادبان٭ (اردو) جہاز
یا کشتی پر بادبان قائم کرنا۔ پردہ لگانا۔

بادبان بستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از بیان معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ مرادف بادبان برکشیدن است
کہ گذشت (مشہدی ؒ) بیاد چشم مست
شوخ دارم اضطراب امشب٭ کہ رنگ شوخی
برکشتی من بادبان بندد٭ (اردو) دیکھو
بادبان برکشیدن۔

بادبان چرخ اصطلاح۔ بقول بحر و شمس ماہتاب **مؤلف**
عرض کند کہ کنایہ باشد کہ چرخ را از سفینہ تشبیہ دادہ و
بادبان چرخ مہتاب را گفتہ حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد۔ مرکب اضافی (اردو) بقول آصفیہ۔ فارسی
اسم مذکر۔ چاند کی روشنی۔

بادبان گردانیدن استعمال۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از بیان معنی ساکت **مؤلف**
گوید کہ بمعنی بادبان ساختن و بادبان کردن

وقرار دادن است۔

بادبانی بقول رہنما (۱) سفینہ کہ بزور ہوا راہ رود بمعنی لفظی این منسوب بہ بادبان و تحتانی آخرہ برائے نسبت است وبس **مؤلف** (۲۰۰۱) عرض کند کہ جادارد کہ (۲) بیائے مصدری ہم گیریم وسند این بر بادبانی کردن می آید بمعنی کشتی رانی (اردو) (۱) پردہ کا جہاز مذکر۔ یعنی وہ جہاز جو صرف پردون کی مدد سے چلے۔ زمانۂ سلف مین انھین جہازون پر دریائی سفر ہوتا تھا۔ (۲) جہاز رانی۔ مؤنث۔

بادبانی کردن استعمال۔ بقول روزنامہ (۱) روانہ شدن۔ **مؤلف** گوید کہ صاحب روزنامہ پابند استعمال معاصرین عجم است حیف است کہ سند استعمال پیش نکرد معنی حقیقی این (۲) کشتی راندن وسفینہ رانی (۲۰۰۲) کردن است پس معنی اول مجاز باشد بخصوصیت سفینہ وامثال آن (انوری ؎) آسمان درکشتی عمر م کند دائم دو کار ؛ گاہ شادی بادبانی وقت اندہ لنگری ؛ (اردو) (۱) کشتی یا ناؤ کا روانہ ہونا (۲) بادبانی کرنا۔ کشتی یا ناؤ چلانا۔

باد بخود انداختن مصدر اصطلاحی بقول انند وآصفی (۱) کنایہ از مغرور ومتکبر بودن وخیال فاسد واندیشۂ تباہ کردن۔ صاحب بہار عجم ہم ذکر این کردہ **مؤلف** گوید کہ متکبران از تکبر وغرور بخود می بالند وسرافرازند واین چنانست کہ گویا ہوا در ایشان داخل شدہ است۔ مخفی مباد کہ باد بمعنی نخوت وغرور وخودبینی ہم بر معنی دہمش گذشت وبلحاظ این معنی معنی لفظی این مصدر اصطلاحی۔ غرور بخود انداختن ومغرور شدن است (اردو) ہوا باندھنا۔ بقول آصفیہ۔ غرور کرنا۔ ڈینگ مارنا (ظفر ؎) دیکھو ہوا نہ باندھو اپنی کہ ایکدم مین ؛ آئے غافلو فنا تم مثل حباب ہوگے ؛ ہوا مین بھرنا

بقول آصفیہ غرور و نخوت مین مست ہونا (مہر ۵) بس اکدم کے لئے ساری نمایش ہے حبابون کی ؛ ہوا مین بہر کے یہ کمظرف بھی کتنا ابھرتے مین ؛ ہوا پر دماغ ہونا بھی انھین معنون مین مستعمل ہے (دیکھو فرہنگ آصفیہ)

(۲) بادبخود انداختن۔ بقول بحر از ناز بالیدن مؤلف گوید کہ ناز ہم از قسم غرور است و من وجہ بامعنی اول متعلق (اردو) ہوا باندہنا۔ بقول آصفیہ اترانا (دیکھو بادبخود انداختن کے پہلے معنی) ناز کرنا۔ بقول آصفیہ۔ اترانا فخر کرنا۔ نازان ہونا۔ نخرہ کرنا (تصویر ۵) حسرتین دل کی برآئین دم بسمل کیا کیا ؛ ناز کرتا تھا نزاکت سے وہ قاتل کیا کیا ؛

بادبخود بالیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار۔ مرادف بادبخود انداختن حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و دیگر محققین فارسی زبان ہم ازین ساکت و بالیدن بمعنی متعدّی نیامدہ

و معنی لفظی این مصدر اصطلاحی باکنایہ کہ بر (باد بخود انداختن) گذشت تعلقی ندارد پس این را برقول مجرد بہار بدون وجود سند استعمال تسلیم نتوانیم کرد۔ معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (اردو) دیکھو بادبخود انداختن۔

بادبخود کردن مصدر اصطلاحی (۱) بقول اننذ کنایہ از مغرور و متکبّر بودن صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ۔ مؤلف عرض کند کہ مرادف معنی اول بادبخود انداختن کہ گذشت و وجہ کنایہ ہمدرانجا مذکور شد (شفائی در ہجو ذوقی گوید رباعی ۵) ذوقی خونت نگہ دن بینی تست ؛ ابر رجوی زحر من بینی تست ؛ چون بادبخویشتن بروتت نکند ؛ پروردۂ زیر دامن بینی تست (اردو) دیکھو بادبخود انداختن کے پہلے معنے۔

(۲) بادبخود کردن۔ بقول بحر و بہار و وارستہ کنایہ از ناز بالیدن مؤلف عرض کند کہ مرادف معنی دوم بادبخود انداختن کہ گذشت

و وجہ کنایہ ہمہ زانجا مذکور شد (اردو) دیکھو
باد بخود انداختن کے دوسرے معنے ۔

(الف) **باد بداماں کردن** مصدر اصطلاحی
بقول بحر و انند و غیاث و وارستہ (۱) کنایہ
از غرور و (۲) رعنائی و (۳) امر غیر ممکن
بظہور آمدن (درویش والہ ہروی ۵۲) بربائے
دہد خرمن بس صبر و سکون را ٭ زلفت چو ز
نیرنگ کند باد بداماں ٭ مؤلف عرض
کند کہ بمعنی اول و دوم مرادف (باد بخود انداختن)
کہ گذشت ولیکن رائے ما نسبت این بر خلاف
محققین بالا است یعنی از سند والہ ہروی مصدر

(ب) **باد بداماں کردن زلف** پیداست
یعنی پریدن زلف بر ہوا کہ نتیجۂ ناز و نخرہ تواں
گفت و ہر سہ معنی عام را کہ بر (الف) مذکور شد
طالب سند دیگر باشیم و بدون وجودش آں
معانی الف را تسلیم نہ کنیم ۔ معاصرین عجم بر زبان
ندارند و استعمال متقدمین و متاخرین را سندے
باید (اردو) (الف) ۱ و ۲ ۔ دیکھو باد
بخود انداختن (۳) ہوا مٹھی مین بند کرنا
(دیکھو ۔ آب بہ پرویز پیمودن) (ب) زلف
کا ہوا پر اڑنا ۔ ناز و نخرہ کرنا ۔

باد بدامن کردن مصدر اصطلاحی مخفف
مصدر گذشتہ کہ الف دوم از داماں حذف
شد دیگر ہیچ ۔ صاحبان انند و بہار و آصفی
ذکر این کردہ اند (اردو) دیکھو باد بداماں کردن

باد بدست اصطلاحی بقول برہان و بحر و شمس
و انند و جامع و ہفت مردم بے حاصل و ہیچکارہ
و بقول سروری و مؤید بحوالہ شرفنامہ بے فائدہ
و بے حاصل و بقول رشیدی و جہانگیری بے چیز
و بقول بہار ہرزہ کار (ابن یمین ۵۰) تکیہ
بر چار چیز می نکنی ہا کہ شوی زبن امید باد بدست
٭ بر وفائے زن و تعصب عام ٭ خوبی امرد و
تواضع مست ٭ مؤلف عرض کند کہ از سند
ابن یمین مصدر (باد بدست شدن) پیداست

کہ معنی آن ناکام شدن است۔ محققین کہ از
مجرد (بادبدست) معنی ہیچکارہ گرفتہ اند۔ اسم
فاعل ترکیبی است و بلحاظ معنی لفظی این کنایہ
باشد از ہیچ و ناکام کہ بادبدست نمی آید و نتوان
گرفت (اردو) ہیچکارہ۔ بقول آصفیہ فارسی
۔ لالیعنی۔ بے فائدہ۔ ناکارہ۔
(۲) بادبدست۔ کنایہ از ناکامی (حافظ رح)
عنقا شکار کس نشود دام باز چین ٭ کاینجا ہمیشہ
بادبدست است دام را ٭ (اردو) ناکامی
بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مؤنث نامرادی
محرومی۔ ناکامیابی۔
(۳) بادبدست۔ بقول برہان و بحر و شمس
و سروری و مؤید و رشیدی و جامع و جہانگیری
تہیدست و مفلس مؤلف گوید کہ ناکام ہم
توان گفت (شیخ اوحدی رح) شوریدہ
دلانیم نہ ہشیار نہ مست ٭ سرگشتہ و پابستہ و
ہم بادبدست ٭ یارب تو بہ ہر آنچہ می باید
ونیست ٭ یارب تو بہر آنچہ نمی باید وہست ٭۔
(اردو) مفلس۔ بقول آصفیہ عربی صفت
جسکے پاس پیسہ نہو۔ تہیدست۔
(۴) بادبدست۔ بقول صاحب مؤید
بہ حوالہ قنیہ بمعنی سخی۔ دیگر کسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد حیف است کہ سند
استعمال پیش نشد۔ من وجہ خلاف قیاس نیست
کہ سخی را چیزے بدست باقی نمی ماند و کنایہ توان
قیاس کرد بوجود سند استعمال۔ (اردو)
سخی۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ صفت فیاض۔ خدا
کی راہ پر دینے والا۔
بادبدست پیمودن مصدر اصطلاحی۔ بقول
انند کوشش بے فائدہ کردن مؤلف گوید کہ
مشتاق سند استعمال باشیم کہ دیگر کسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکردہ است (اردو)
ہوا مٹھی مین بند کرنا۔ (دیکھو آب بہ رویز پیمودن)
بادبدست شدن مصدر اصطلاحی بمعنی

ناکام شدن و بے نتیجہ گردیدن سند استعمال این از ابن یمین بر معنی اول (باد بادست گذشت (اردو) ناکام ہونا۔

بادبر اصطلاح۔ بفتح موحدۂ دوم (۱) بقول برہان و بحر وانند و جامع و ہفت و سراج و ناصری کاغذ باد را گویند **مولف** عرض کند کہ قلب بر باد است یعنی چیزی کہ بر باد می باشد ترجمہ علی الترجیح و جا دارد کہ مبدل (بادپر۔ بباے فارسی دوم) گیریم کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پران بر ہوا۔ کہ باے فارسی با عربی بدل شود ہمچون اسپ و اسب و تپ و تب (اردو) پتنگ۔ دیکھو باد بادک۔

(۲) بادبر۔ بقول برہان و بحر و سروری وانند و جامع و ہفت و سراج و ناصری کسے را گویند کہ ہمہ روز فخر کند و منصب خود بمردم عرض نماید و ہیچ کار از ونیاید فخر و خودنما و بنجیال ما مبدل بادپر باشد کہ بباے فارسی می آید۔ باے فارسی بعربی بدل شد چنانکہ اسپ و اسب و ماخذ این ہمہ را انجا مذکور شود (اردو) دون کی لینے والا۔ بقول آصفیہ۔ ڈینگ مارنیوالا شیخی بگھارنے والا۔

(۳) بادبر۔ بضم باے ابجد۔ بقول برہان و بحر و شمس و مؤید وانند و سراج چیزے را گویند کہ از چوب تراشند و اطفال ریسمانی دران پیچند و از دست رہا کنند تا بر زمین گردان شود۔ **مؤلف** گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است از مصدر بریدن یعنی برندہ و قطع کنندۂ باد (اردو) لٹو۔ بقول آصفیہ ہندی اسم مذکر۔ پھرکی۔ ہاتھی دانت یا سینگ یا لکڑی کے ایک گول کھلونے کا نام جو پھرانے سے دیر تک پھرتا رہتا ہے۔ دیکھو بادافرہ۔

(۴) بادبر۔ بقول برہان و بحر و سراج و ناصری چیزی را گویند کہ نفع را برطرف کند **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است از مصدر

بردن ومعنی لفظی این برندہ باد یعنی دور کنندۂ نغز۔ (اردو) نغز دور کرنے والا۔

بادبر آتش دمیدن مصدر اصطلاحی بقول بہار عجم کنایہ از افروختن آتش صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ **مؤلف** گوید کہ بہ تحقیق ما تندکردن آتش باشد (ظہوری ؎) اگر نے دمد باد بر آتشم ٭ بسوزد تر و خشک در آتشم ٭ (اردو) آگ بھڑکانا۔

بادبر خاستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** گوید کہ وزیدن باد باشد (باقر کاشی ؎) چو آہ از دل کشیدم ریخت یکسر پنبۂ داغم ٭ بلے چون باد برخیزد گل و نسرین فرو ریزد ٭ (اردو) ہوا چلنا۔ بقول آصفیہ فعل لازم۔ ہوا کا لہرانا۔ ہوا کا روان ہونا۔

بادبر خاک قدم زد اصطلاح۔ بقول شمس بمعنی خدمت بتیتر کنانید دیگر محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ اند وسند استعمال پیش نہ شد ومعاصرین عجم برزبان ندارند مجرّد قول صاحب شمس اعتبارے ندارد وخیال ما اینست کہ (باد بر قدم خاک زد) را کہ می آید۔ صاحب شمس بہ تصحیف در لفظ ومعنی این چنین نوشت (اردو) دیکھو (باد بر قدم خاک زد)

بادبرد اصطلاح۔ بقول شمس ومؤید وانند فانی وناچیز **مؤلف** گوید کہ ترکیباً از قبیل (گاوخورد) است یعنی چیزی کہ باد او را برد۔ کنایہ از معدوم ولیکن سند استعمال این از نظر ما نگذشت ومعاصرین عجم برزبان ندارند ودیگر محققین اہل زبان ہم ساکت (اردو) لفظی ترجمہ ہوا لیگئی۔ ہوا ہوگئی۔ صاحب آصفیہ نے ہوا ہونا۔ ہوا ہو جانا پر لکھا ہے معدوم ہونا۔ فنا ہونا۔ دفعۃً نظر سے غائب ہو جانا۔

بادبر سر نشستن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**

گوید کہ وزیدن باد بر سر باشد و این در حقیقت (باد نشستن بر چیزی) است یعنی وزیدن باد بران چیز (علی خراسانی ؎) جاے برخاستنش نیست ازان حلقۂ موی ہا بر سر زلف چلیپاے تو چون باد نشست ہے (اردو) ہوا سر پر چلنا۔

باد بر قدم خاک زد مقولہ۔ بقول مؤید بہ حوالۂ ادات و ہفت و انند (۱) خدمت بسر کنانید۔ **مؤلف** گوید کہ خاک بر پاے خدمتیان علامت آنست کہ خدمت بسیار کردہ اند و از مشی بسیار قدم آلودہ بخاک می شود۔ آنچہ (باد بر خاک قدم زد) بقول شمس گذشت تصحیف ہمین باشد لفظاً و معنًی قیاس می خواہد کہ کنایہ از (خدمت بسیار بجا آورد) باشد۔ حیف است کہ محققین بالا سند استعمال پیش نکردند۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند۔ طالب سند باشیم (اردو) بہت کام کیا بہت خدمت کی۔

(۲) (باد بر قدم خاک زد)۔ بقول مؤید و ہفت و انند۔ بسیار خوار گردانید۔ یعنی تکبر او را بر پاے خاک زد **مؤلف** گوید کہ پاے کسی آلودہ بخاک بودن علامت پیادہ روی و خواری آنست و تکبر را درین دخلی نیست جا دارد کہ این مقولہ را بمعنی (بسیار خوار و ذلیل شد) گیریم ولیکن بدون سند استعمال این کنایہ را پسند نمی کنیم (اردو) خاک چھاننا۔ سرگردان پھرانا۔ تباہ و برباد ہونا۔ صاحب فرہنگ آصفیہ نے (خاک چھاننا) کا ذکر کیا ہے۔

بادبرک اصطلاح۔ بقول سروری و جامع و جہانگیری کاغذ باد باشد **مؤلف** عرض کند کہ ہمان بادبر کہ گذشت کاف تصغیر در آخرش زیادہ کردہ اند۔ بیان ماخذ ہمہ آنجا کردہ ایم وجا دارد کہ این مبدل بادبرگ باشد کہ بکاف فارسی می آید۔ کاف فارسی بعربی بدل شد چنانکہ گند و کند (اردو) دیکھو بادبر

(۲۰۰) **بادبرکشیدن** مصدر اصطلاحی یعنی آہ برکشیدن است وسند این بر معنی ہشتم بادگذشت وبادبمعنی آہ ہم درانجا مذکور۔

(اردو) دیکھو آہ برکشیدن۔

بادبرگ اصطلاح۔ بقول بحر کاغذباد۔ دیگرکسے از محققین فارسی ذکر این نکرد اگر سند استعمال پیش شود وکاف فارسی بہ ثبوت رسد توانیم عرض کرد کہ بہ فتح باے دوم وسکون راے مہملہ قلب اضافت برگ باد باشد یعنی برگ مانندے کہ برہوا می پرد واگر راے مہملہ رامفتوح گیریم مبدل بادبرک باشد کہ بکاف تصغیر گذشت کہ تبدیل کاف عربی بہ فارسی آمدہ ہمچون کند وگند۔

(اردو) دیکھو بادبر۔

بادبرنگ اصطلاح۔ بقول انند داروئی است کہ ہندش بادبہرنگ گویند وبادا برنگ نیز صاحب محیط بر (برنگ کابلی) گوید کہ اسم فارسی است وآن را برنج و(ابرنج بزیادت الف) و(برنق۔ بقاف) نیز گویند واین ہمہ معرب برنگ است وبہندی (باہی برنگ) گویند وآن دانہ ایست بقدر دانہ ماش واقسام آن چینی وکابلی وہندی وسندہی وہرواحد ازاینہا بزرگ وکوچک وہرد ومدور ومغز آن سپید وباندک تلخی۔ گویند بوے آن تلخ است وبہترین آن کابلی کوچک مائل بسرخی۔ مغز مقشر آن مستعمل۔ گرم وخشک درسوم وگویند گرم وخشک در آخر دوم۔ خاصیت این عجیب است در نشف رطوبات وقلع بلغم از مفاصل واخراج آن از امعا۔ مخرج ومسہل بلغم غلیظ وسودا واخلاط لزجہ از مفاصل ونافع اوجاع آن ومنافع بسیار دارد۔ مؤلف عرض کند کہ بقول آصفیہ۔ باؤبڑنگ بہ ورلے ہندی۔ تخمی است کہ دفع ریہ وبلغم کند پس فارسیان این رامفرس

کردند یعنی ترجمۂ باؤ در فارسی باد باشد و رائے ہندی را بعربی بدل کردند دیگر ہیچ (اردو) باؤبڑنگ بقول آصفیہ (ہندی) اسم مؤنث ایک قسم کا تخم ہے جو دفع ریح و بلغم کے واسطے مفید ہے (برنگ کابلی) صاحب ساطع نے (بائی بڑنگ) کو سنسکرت کہا ہے۔ اور فرمایا ہے کہ بائی اور باؤ دونوں سنسکرت میں ریح کو کہتے ہیں۔

(۲) بادبرنگ۔ بقول صاحب شمس مرادف پرنگ۔ و برپرنگ فرماید کہ باوّل مکسور و ثانی مفتوح شمشیر گوہردار بود و ثانی مکسور نوعی از فلزات بود کہ آن را برنج خوانند دیگر کسے از محققین فارسی زبان با او نیست معاصرین عجم برزبان ندارند۔ اعتبار را نشاید کہ این مرکب اصطلاحی موافق قیاس ہم نیست و سند استعمال ہم پیش نکند (اردو) دیکھو برنگ۔

بادبروت اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و شمس و مؤید و رشیدی و انند و بہار و جامع و ہفت و ناصری و غیاث و رہنما کنایہ از عجب و تکبر و غرور **مؤلف** عرض کند کہ مغروران و متکبران۔ بروت خود را بلند کنند چنانکہ باد بلند کنند و باد بجایش بمعنی غرور ہم گذشت (نظامی ع) شمعی کہ نہ از تو نور گیرد ٭ از باد بروت خود بمیرد ٭ (شیخ شیراز ع) اے بادبروت و نخوت اندر بینی ٭ آن روز کہ انس عمل ہیفتی بینی ٭ (اردو) دیکھو باد کے دسوین معنے

(۲) بادبروت۔ بقول برہان و بحر و جامع و ہفت بسکون ثالث مردم صاحب تکبر و خداوند غرور را گویند **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی باد در بروت دارندہ و کنایہ از مغرور کہ مغروران دائما بروت خود را بلند دارند چنانکہ در ہوا بلند شود و باد بمعنی غرور ہم آمدہ حیف است کہ سند استعمال پیش نہ شد (اردو) مغرور۔ متکبر۔

بادبرہ اصطلاح۔ بقول برہان و ناصری و
جامع بفتح باے ابجد نام روز بیست و دوم
بہمن ماہ باشد۔ گویند ہفت سال در ایران
باد نیامد درین روز شبانی پیش کسری آمدہ
گفت کہ دوش آن مقدار باد آمد کہ موے
بر تن گوسفندان بجنبید پس دران روز نشاطے
کردند و خوشحالی نمودند و باین نام شہرت
یافت **مؤلف** گوید کہ برہ بفتح باے ابجد
بچۂ گوسفند را گویند مرکب اضافی است بہ
فک اضافت و متعلق بواقعہ کہ بالا مذکور شد
(اردو) فارسیون نے بادبرہ بائیسوین
بہمن کا نام رکھا ہے۔

بادبرین اصطلاح۔ بقول برہان و شمس و
سروری و مؤید و رشیدی و جہانگیری و جامع
و ہفت باد صبا را گویند کہ مابین مشرق و
شمال وزد۔ صاحب برہان گوید کہ بقول
بعضے باد دبور است خان آرزو در سراج
بحوالۂ جہانگیری بمعنی باد صبا گفتہ۔ و بحوالۂ سامانی
گوید کہ بادبرین باد جنوب است کہ مہب آن
مطلع سہیل باشد یا مطلع ثریا و آن ضد باد
شمال است کہ آن را باد فرودین خوانند و
بحوالۂ رشیدی گوید کہ حق آنست کہ بادبرین
باد شمال است و فرماید کہ باد صبا کہ بمعنی بادبرین
نوشتہ اند بادیست کہ چون رو بقبلہ کنند از
پشت وزد درین صورت ہمہ بادہا صبا باشند
لیکن در واقع باد شرقی را گویند و باد فرودین
باد دبور است و بعضے باد صبا نوشتہ اند چنانکہ
قوسی گفتہ و از شعر شمس فخری معلوم می شود کہ
بادبرین باد دبور است (ع) بزیر چرخ برین بہ مثال
فرمانت ٭ ز سوی غرب نیارد وزید بادبرین
٭ پس استناد جہانگیری بہ بیت مذکور براے
معنی صبا غلط محض و وہم او بر باد فرودین بحوالۂ
سامانی فرماید کہ باد شمال است چنانکہ بادبرین
باد جنوب و حق آنست کہ باد فرودین۔ باد جنوب

است و بادبرین بادشمال۔ چہ قطب شمالی
بلنداست و قطب جنوبی پست و نیز باد جنوب
مضراست بخلاف بادشمال و آخر ہمہ نسبت
تحقیق خود می گوید کہ باد فرودین بسکون واو
باد جنوب باشد و مقابل آن باد برین (شمس
فخری ۵) بباد خلق شد در باغ و بستان ؛ دم
عیسی بود باد فرودین ؛ مؤلف عرض کند کہ ما
با تحقیق خان آرزو اتفاق داریم و سند اول الذکر
کہ برخلاف این تحقیق است غیر از تسامح مصنف
نباشد کہ از تحقیق کار نگرفت۔ مخفی مبادکہ معنی
لفظی برین بہ یا و نون نسبت منسوب ببالا است
و بقول محققین فارسی زبان برتر و بلند و
فرودین مقابل آن و صبا بادی کہ از طرف
مشرق وزد فتامل (اردو) شمالی ہوا صبا صاحب
آصفیہ نے بادصبا پر فرمایا ہے کہ (ف۔ع)
اسم مؤنث۔ صبح کے وقت کی گوشۂ شمال و
مشرق کی ہوا جس سے غنچے کھلتے ہیں۔ بہشت کی ہوا

بادبسینہ خوردن مصدر اصطلاحی بمعنی
دم بند شدن۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ
سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر این کردہ
فرماید کہ "بادبسینہ می خورد" اے دم بند
می شد۔ مؤلف گوید کہ کنایہ باشد (اردو)
دم گھٹنا۔ بقول آصفیہ۔ سانس رکنا۔ انقباض
نفس ہونا۔ دم بند ہونا۔ (بحر ۵) زلفین
رہین جو یار کی برہم تمام شب ؛ گھٹتا رہا
دھوئین سے مرادم تمام شب ؛

بادبقفس می کند مثل۔ صاحب محبوب الامثال
ذکر این کردہ گوید کہ مرادف (آب دریا بہ
کیل ہشت می پیماید) کہ گذشت۔ مؤلف
گوید کہ باد بقفس ہرگز بند نمی شود و ارادۂ آن
کردن مرتکب امر لغو شدن باشد (اردو)
ہوا مٹھی مین بند کرتا ہے۔ دیکھو آب بریسمان
بستن و آب بپرویزن پیمودن۔

(الف) **بادبمشت** مثل۔ صاحب انند

(ب) **بادمشت پیمودن** ذکر (الف)
کردہ گوید کہ امر لغو و بے فائدہ و بدیل آن
(ب) را آوردہ فرماید کہ کوشش بیفائدہ و امر
لغو کردن است۔ مؤلف عرض کند کہ
الفاظ بمعنی بے حاصلی است۔ صاحب جہانگیری
ذکر این در ضمیمۂ خود کردہ (محمد غزالی ؏)
دنیا بمراد خواہی و دین درست ٭ این ہر دو نباشد
بہ فلک بندۂ تست ٭ دردا و دریغا کہ ازین
عمر دو روزہ ٭ خاکیست مرا بر سر و بادیست بمشت
٭ وجادارد کہ شخص بے حاصل و لغو را
بادمشت گوئیم کہ اسم فاعل ترکیبی است و
(ب) مرادف (آب بریسمان بستن) باشد
کہ گذشت و این کنایہ ایست دیگر کسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکردہ۔ و لیکن خلاف
قیاس نیست و معاصرین عجم اتفاق دارند۔
(اردو) (الف) لغو اور بے فائدہ کام اور
لغو اور بیکارہ (ب) ہوا مٹھی میں بند کرنا۔

دیکھو آب بریسمان بستن۔

(الف) **بادبود** مصدر اصطلاحی۔ صاحبان
(ب) **بادبودن** مؤید و ہفت و انند ذکر
(الف) کردہ گویند کہ بمعنی (ہیچ نبود) و صاحب
مؤید بحوالۂ ادات گوید کہ بمعنی (ہیچ بود) و صاحبان
بحر و ضمیمۂ برہان نسبت (ب) فرمایند کہ بمعنی
ہیچ نبودن۔ و بہ بادفنا رفتن۔ مؤلف عرض
کند کہ ہیچ بودن و ہیچ نبودن ہر دو یکی است
کہ مقصود از لاشی بودن است و این کنایہ
باشد و (الف) بہ سکون واو ماضی مطلق از
(مصدر ب) و بہ فتح واو مضارع آن پس ضرورت
نداشت کہ باوجود بیان مصدر۔ ذکر مشتقاتش
کردہ شود (اردو) (ب) کچھ نہونا۔
ہیچ ہونا۔ لا شئے ہونا۔

(الف) **بادبہار** اصطلاح۔ (الف) بادے
(ب) **بادبہاری** کہ بموسم بہار وزد و باد
شمالی کہ ذکرش بر بادبرین گذشت۔ مرکب

اضافی (ظہوری ؎) خوش آنکه باد بہار
وصال افشاند ٭ زنخل گلشن امید ما خزانی چند
٭ (صائب ؎) درین ریاض چو صائب
زغنچه چسپان شو ٭ گره کشائی باد بہار را دریاب
٭ و (ب) به یاے نسبت مرادف الف (ظہوری
؎) خنک در جیب جان از غیرت زندانیئی
دارم ٭ که از باد بہاری خاطر ستانیئی دارد
٭ (اردو) الف ۔ و ب ۔ دیکھو باد برین ۔

بادبہشت اصطلاح ۔ مرکب اضافی ۔ استعاره
باشد از باد صبا (ظہوری ؎) دل زباد
بہشت بو دارد ٭ که نگار بہشت رو دارد
٭ (اردو) دیکھو باد برین ۔

بادبیز اصطلاح ۔ بقول سروری بمعنی بادزن
و بعربی مروحه (خجند ؎) باد بیزی که کسی بر
من بیمار زند ٭ از ضعیفی چو مگس باد بر دیگر
من ٭ مؤلف گوید که اسم فاعل ترکیبی است
از مصدر بیختن ۔ مخفی مباد که بیختن بقول بحر به باے
فارسی بمعنی پرویزن کردن آمده و بقول صاحب
موارد بباے موحده هم (اردو) دیکھو بادبیزان

بادبیزان اصطلاح ۔ بقول صاحب بحر (۱)
بادزن و (۲) بیابخی و (۳) کفیل مؤلف
عرض کند که مزید علیه بادبیز که گذشت و بادبیزان
که بجاے خودش مذکور شد مخفف این باشد و ذکر
این هر سه معانی همه را انجا کرده ایم (اردو) دیکھو بادبیزان

بادبیزن اصطلاح ۔ بقول برہان و سروری و
جامع و رشیدی و مؤید ۔ مروحه ۔ مسعود سعد بصفت
فیل گوید (از سروری ؎) راست گوئی که
باد رفتارش ٭ خاستست از دو بادبیزن گوش
٭ بہار سند این از شیخ شیراز آورده (؎) نبیند
بضاعت برگس چندانکه تندی می کند ٭ او
بادبیزن همچو من در دست و بیراند مگس ٭ آرزو
در سراج فرماید که اصل این (بادبزن) بود و
تحتانی از جهت اشباع دران زیاده شده مؤلف
گوید که گنجایش اصل این (بادزن) است ۔

اسم فاعل ترکیبی یعنی زنندہ باد و موحدہ را زائد می گیرد و تحتانی را برائے اشباع ولیکن بخیال ما باد بیز اصل است۔ اسم فاعل ترکیبی از مصدر بیختن و نون در آخرش زیادہ کردہ اند چنانکہ گذارش و گذارشن۔ دیگر ہیچ (اردو) دیکھو بادبیز۔

بادبیش وز اصطلاح۔ بقول صاحب سفرنگ بکسر دال مہملہ ہوائے تند و زندہ مؤلف عرض کند کہ وز امر حاضر است از مصدر وزیدن۔ پس (بیش وز) اسم فاعل ترکیبی است وصفت باد (اردو) تند ہوا۔ تیز ہوا۔ مؤنث۔

بادپا اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و مؤید و غیاث با بائے فارسی بالف کشیدہ (۱) کنایہ از سریع السیر و تیز تگ و تندرو باشد و اکثر صفت اسپ واقع شود و بقول بحر و آرستہ علم اسپ است (انوری ے) در آتش نست گر دنعل من زعشق بادپائے او بآب دیدہ جو یابیک تنگ نعل بگیرانش ۲ و صاحب سروری بہ تیز قانع (شیخ شیراز ے) سمند بادپا از تگ فرو ماند ۲ شتربان ہمچنان آہستہ می راند ۲ و بقول ناصری اسپ تندرو زندہ مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی پائے باد دارندہ و کنایہ باشد از اسپ کہ سریع السیر و تیز تگ است (اردو) بادرفتار۔ بقول آصفیہ۔ نہایت چالاک اور تیز گھوڑا (۲) بادپا۔ بقول مؤید بادال موقوف و بائے دوم فارسی (بحوالۂ شرفنامہ) روزنی کہ در عمارت بر رخ باد نہند و آن را بادگیر نیز گویند صاحب بحر ہم ذکر این کردہ۔ مؤلف گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ اگرچہ خلاف قیاس نیست و کنایہ توان گرفت ولیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند۔ مشتاق سند باشیم (اردو) وہ دریچہ یا سوراخ جو ہوا کے رخ پر قائم کریں۔

بادپالا اصطلاح۔ بقول شمس با بائے دوم فارسی چیزے کہ بدان شراب صاف کنند۔ صاحب

آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ لغت فارسی
است بمعنی پالونۂ شراب۔ مؤلف عرض کند
کہ پالا بقول برہان بمعنی صاف کنندہ۔ و باد
بمعنی شراب مخفف بادہ بجایش گذشت و حقیقت
این است کہ پالا امر حاضر است از مصدر
پالادن کہ بقولش بمعنی صاف کردن می آید
پس بادپالا اسم فاعل ترکیبی است بمعنی صاف
کنندۂ شراب (اردو) شراب صاف
کرنے کا آلہ۔ مذکر۔ چھلنی۔ چھنی۔ مؤنث۔

بادپاے اصطلاح۔ بقول بہار۔ ہر چیز
تند و تیز رو عموماً و اسپ خصوصاً (باقر
کاشی ؎) شوق نگر کہ دل ز پے خیزد و
پیشتر رسد ٭ نامہ بدست اگر دہم نالۂ بادپاے
را ٭ مؤلف عرض کند کہ جز این نیست کہ
تحتانی زائد بر لفظ بادپا زیادہ کردہ اند۔
(اردو) دیکھو بادپا۔

بادپر اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و ناصری
وجامع و رشیدی۔ با باے فارسی (۱) بروزن
و معنی دوم بادبر است و آن شخصی باشد کہ
پیوستہ حرفہاے دلیرانہ گوید لیکن کاری از و
نیاید صاحب رشیدی صراحت مزید کند کہ کسی کہ
فخر کند و منصب خود بر مردم عرض نماید کہ بعربی
فیاش گویند و فرماید کہ بعضی براے این معنی با
موحدۂ دوم استعمال کنند۔ مؤلف عرض کند
کہ بخیال ما مخفف بادپران است کہ می آید و حقیقت
ماخذ ہمدر انجا مذکور شود لیس باید کہ بفتح باے فارسی
خوانیم (اردو) دیکھو بادبر کے دوسرے معنے
(۲) بادپر۔ بقول برہان و جامع چوبی را گویند
کہ سر آن از دیوار عمارت بیرون باشد۔ مؤلف
گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد
بخیال ما قلب پرباد باشد بہ ضمّ باے فارسی
یعنی پر از باد یا پر شدہ از باد و جاداردکہ لفظ
پر را امر حاضر پریدن گیریم کہ بضمّ اول بمعنی
پر شدن آمدہ (اسم مفعول ترکیبی) و کنایہ ز چوبی کہ

سر آن از دیوار عمارت بیرون باشد و از ہر
جانب ہوا بر ورسد معاصرین عجم برزبان
ندارند (اردو) وہ لکڑی جس کا سر عمارت
سے باہر نکلا ہوا ہو۔
(۳) بادپر۔ بقول برہان چوبی کہ دو سر
آن در دیوار عمارت نصب کنند۔ مؤلف
گوید کہ مبدل (بادبُر ۔ بباے عربی) باشد بمعنی
برندۂ باد کہ حائل است در میان باد ۔
(اسم فاعل ترکیبی) حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد معاصرین عجم برزبان ندارند (اردو)
وہ لکڑی جو اسکی دونون جانب سے دیوار
عمارت مین نصب کی گئی ہو۔ مؤنث۔
(۴) بادپر۔ بقول برہان و ناصری و جامع
چوبکی کہ طفلان ریسمان بران پیچند و از دست
گذارند تا بر زمین گردان شود۔ صاحب
رشیدی فرماید کہ بعضے این لفظ را بدین معنی
با باے دوم تازی استعمال کنند مؤلف
عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است مبدل
بادبر باشد کہ بموحدہ دوم گذشت چنانکہ
تَب و تَپ و ماخذ آن ہم در آنجا مذکور
(اردو) دیکھو بادبر کے تیسرے معنے۔
(۵) بادپر۔ بقول ناصری کاغذ باد را گویند
مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی پرندہ بر ہوا پس باید کہ بہ فتح باے فارسی
خوانیم (اردو) دیکھو بادبر کے پہلے معنے۔
(۶) بادپر۔ بقول رشیدی۔ مرادف بادفر
و بادفرہ۔ و بادپرک۔ بمعنی بادزن بزرگ
کہ از سقف خانہ آویزند و فرماید کہ بعضے باے
دوم را ہم عربی گیرند مؤلف عرض کند
کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پر کنندہ و
مملو کنندۂ ہوا کہ پریدن بالضم بمعنی پر و مملو
کردن آمدہ پس باید کہ بضم باے فارسی
خوانیم (اردو) پنکھا دیکھو بابیزان۔
(۷) بادپر۔ بقول صاحب رشیدی چوبکی

یا چرمی مدوّر کہ میان آن سوراخ کنند و ریسمان
در آن گذارند و چون بکشند بگردش درآید
و بعربی آن را خذروف خوانند و
فرماید کہ بعضے باے دوم را ہم عربی گیرند۔
مؤلف عرض کند کہ جز این نیست کہ بمعنی پر باد
باشد بہ ضم باے فارسی (اردو) پھرکی۔
بقول آصفیہ گول اور چھوٹی سی پھرنی یا پھرکی چکّی
باد پرّان اصطلاح۔ بقول برہان بہ تشدید
راے قرشت (ا) بمعنی باد بر است (موحّدہ
دوم) و آن شخصے باشد کہ پیوستہ از خود گوید
صاحب جامع بذیل بادپر ذکر این کردہ و
بقول ناصری کسے کہ دعوی بے معنی کند و باجبن
خود را شجاع داند و بقول سروری کنایہ باشد از
خوشامد گوے و کسے کہ اقوالش ہمہ بے افعال
باشد و بقول صاحب رشیدی خوشامد گویان۔
(بالف و نون جمع) چنانکہ ظہوری گوید (س)
در کوے تو پروازکنان بلبل و قمری ؛ گل بادپران

سرو ہوادار ندارد ؛ مخفی مباد کہ درین شعر
بمعنی واحد است نہ جمع و بقول بہار کنایہ از
خوشامد گوی و لاف زن (مخلص کاشی س)
این آہ کشان در دل افسردہ بہ تزویر ؛ در
دعوی آتش نفسی بادپرانند ؛ (شفیع اثر س)
ہر کجا بادپرانیست درین عہد و زمان ؛ بامیان
سنگ قناعت چو فلاخن دارد ؛ صاحب
بحر فرماید کہ بمعنی خوشامد گوی و مرادف بادپر
کہ گذشت) و بقول مؤیّد کسے را گویند کہ ہمہ
روز فخر کند و منصب خود بمردم عرض نماید
و ہیچ کار از و نیاید۔ غالب دہلوی بر صاحب
برہان اعتراض کند و گوید کہ بادپران بمعنی مردم
ستاے و خوشامد گوی باشد و بس نہ شخصی کہ
پیوستہ از خود گوید۔ **مؤلف** عرض کند کہ
بمعنی خوشامد گو تحقق است و نظر بر صراحت
مزید کہ صاحبان ناصری و سروری کردہ اند
کسے ہم باشد کہ لاف و گزاف کند شک نیست کہ

معنی بیان کردہ برہان حقیقت معنی لفظ را نمی کشاید
معنی لفظی این پراننده باد یا بر بادپراننده۔ اسم
فاعل ترکیبی است از پرانیدن و کنایہ باشد
از لاف و گزاف کہ سخنان ہوائی گوید کہ
بے تحقیق و خلاف اصلیت باشد و خوشامد
کردن ہم داخل آنست و باد بمعنی سخن ہم گذشت
و بادپر کہ بہمین معنی گذشت مخفف این نہ این
مزید علیہ آن۔ (اردو) خوشامدی۔ دون
کی لینے والا۔ ڈینگ مارنے والا۔ (دیکھو
بادبر کے دوسرے معنے)

(۲)۔ بادپران۔ بقول صاحب ناصری بمعنی
کاغذ باد۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد۔ خلاف قیاس نیست و بہ تحقیق
مؤلف مزید علیہ بادپر بالف و نون زائد
کہ بادپر بہمین معنی بر معنی پنجم گذشت و صراحت
ماخذ ہم در انجا کردہ ایم یعنی پرندہ بر ہوا (اردو)
دیکھو بادپر (بہردو باے موحدہ) کے پہلے معنے

(۳) بادپران۔ بقول ناصری بازیچہ ایست
طفلان را۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این معنی نکرد۔ **مؤلف** گوید کہ خلاف
قیاس نیست ہمین معنی بر معنی چہارم بادپر
گذشت و صراحت ماخذ ہم در انجا کردہ ایم
و این مزید علیہ آنست (اردو) دیکھو بادپر
(بہردو باے موحدہ) کے تیسرے معنے۔

(الف) **بادپراندن**	مصدر اصطلاحی
(ب) **بادپرانی**	صاحب آصفی ذکر
(ج) **بادپرانی کردن**	(الف) کردہ از معنی

ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (۱) خوشامد
کردن و (۲) لاف و گزاف زدن است
و سندش ہمان کہ بر معنی اول بادپران گذشت
و (ب) بقول بحر و وارستہ (۱) ہرزہ گوئی
و لاف زنی و (۲) خوشامد کردن **مؤلف**
عرض کند کہ حاصل بالمصدر (الف) باشد
و بس (شفیع اثر ۵) ہرکجا بادپرانی است

درین جزو زمان ؎ بمیان سنگ قناعت چو فلاخن دارد ؎ وارستہ فرماید کہ (۳) ضراط زدن ہم **مؤلف** عرض کند کہ مقصودش از ضراط زنی باشد کہ حاصل بالمصدر ضراط زدن است دیگر ہیچ خان آرزو در چراغ ہدایت بر ہرزہ گوئی ولاف وگزاف قانع وجا دارد کہ در سند شفیع اثر باے وحدت گیریم اندریں صورت سند مذکور متعلق باین معنی نباشد و (ج) تعلق بحر (۱) ہرزہ گوئی ولاف وگزاف نمودن و (۲) گوز زدن وبقول بہار باصطلاح اوباشان گوز دادن **مؤلف** گوید کہ (۳) بمعنی خوشامد کردن ہم زیرا کہ خوشامد در معنی (ب) داخل است و بر بادپیران ہم گذشت کہ خوشامد گو را گفتہ اند (ملا طغرا ؎) غیر سرنا ے گلویش ساز دیگر کوک نیست ؎ از نے ابنان شکم چون بادپیرائی کند ؎ (اردو) (الف) (۱) خوشامد کرنا۔ (۲) لاف مارنا (ب) (۱) لاف زنی بیہودہ گوئی خوشامد (۲) خوشامد (۳) گوز مارنا گوز اڑانا (حاصل بالمصدر) (ج) (۱) لاف مارنا (۲) گوز مارنا۔ پادنا۔ (۳) خوشامد کرنا۔

بادپردا اصطلاح۔ بہر دو دال مہملہ۔ بقول صاحب شمس سلطان۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و سند استعمال ہم پیش نشد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند **مؤلف** عرض کند کہ ہمین لغت بہ واو ششم بعوض دال مہملہ بمعنی دیگر می آید ولیکن آنچہ صاحب شمس بہ دال مہملہ ششم بمعنی سلطان نوشتہ اعتبار را نشاید بے توجہی صاحب شمس یا غلطی کاتبین در بسیاری از لغات این قسم تصرف کردہ۔ خدا ایش بیامرزد (اردو) دیکھو بادپروا۔

بادپرک اصطلاح۔ بقول صاحب شمس کاغذ باد باشد۔ صاحب رشیدی این را

مرادف بادپر گفتہ کہ گذشت و صراحت بیانش بر بادپر مذکور۔ مؤلف گوید کہ ما بر بادبرگ بکاف فارسی گذشت ہمین معنی را معہ ماخذش بیان کردہ ایم وجا دارد کہ این را مبدّل آن گیریم کہ مؤحّدہ بباے فارسی بدل شود وتبدیل کاف عربی ہم بہ کاف فارسی آمدہ چنانکہ تب وتپ وکند وگند وہمین لغت بہ ہمین معنی بہ مؤحّدۂ دوم وکاف عربی ہم گذشت (اردو) دیکھو بادپر۔ کے پہلے معنے۔

بادپرو اصطلاح۔ بقول صاحب شمس لغت فارسی است بمعنی بادپرک۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد وسند استعمال ہم پیش نشد وتبدیل کاف بہ واو ہم نیامدہ پس جز این نباشد کہ بے تحقیقی صاحب شمس یا تصحیف کاتبین این لغت را قائم کرد (اردو) دیکھو بادپرک۔

بادپروا اصطلاح۔ بقول برہان وبحر وجامع وناصری ورشیدی وجہانگیری وسراج بفتح باے فارسی وسکون راے قرشت وواو بالف کشیدہ (۱) خانہ را گویند کہ بادگیر داشتہ باشد وبعض محققین مطلق جاے را ہم گفتہ اند کہ دران گذرگاہ باد بود۔ صاحب ناصری صراحت کند کہ این را بادخوان وبادخن وبادخون ہم گویند مؤلف عرض کند کہ پروا بقول برہان بفتح اول وسکون ثانی وواو بہ الف کشیدہ بمعنی طاقت ورغبت ومیل وسروبرگ وپرواز آمدہ پس این اصطلاح اسم فاعل ترکیبی باشد بمعنی پرواز باد دارندہ یا میل وطاقت باد دارندہ وسروبرگ باد دارندہ وکنایہ از خانہ وجائیکہ دران بادگیر یا گذرگاہ باد بود (اردو) وہ مکان جس مین روشن دان یا دریچہ ہو۔ (۲) بادپروا۔ بقول برہان وسراج گذرگاہ باد وروزنی کہ بجہت آمدن باد گذارند صاحب سروری گوید کہ روزنیکہ در عمارت بطرف باد نہند وصاحب رشیدی فرماید کہ گاہی دو چوب بشکل

صلیب دران گذارند تا حیوانات درو نیایند صاحب جہانگیری برای این معنی از خاقانی سند آوردہ (۵) زخط استوا و خط محور، فلک را تا صلیب آید ہویدا، زتثلیثی کجا سعد فلک راست، تربیع صلیب بادپروا، سزد گر راہب اندر دیر ہرقل، کند تسبیح این ابیات غرا، مؤلف عرض کند کہ ماخذے کہ بر معنی اول بیان کردہ ایم متعلق باین معنی ہم باشد (اردو) وہ روزن یا دریچہ یا روشندان جو ہوا کے لئے بناوین۔

(۳) بادپروا۔ بقول برہان و بحر و جامع بمعنی بے تفاوت یعنی شخصی کہ پیش او ہمہ چیز مساوی باشد و بقول ناصری شخص بے پروا۔ مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم با صاحب ناصری اتفاق دارند و معنی لفظی این توجہ بر ہوا دارندہ کنایہ از بے توجہ۔ مخفی مباد کہ پروا بمعنی توجہ آمدہ وجا دارد کہ معنی اول الذکر ہم ازین کنایہ پیدا شود یعنی کسے کہ بے پرواست تفاوت اشیا را خیال نمی کند و امتیاز ندارد (اردو) گھوڑے اور گدھے کو ایک سمجھنے والا۔ اچھے اور برے مین فرق نکرنیوالا۔ بے پروا۔

بادپرہ اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و سروری و سراج و ناصری بفتح بائے فارسی و رائے قرشت تراشہ چوب را گویند کہ در وقت تراشیدن چوب بریزد۔ صاحب رشیدی این را مرادف بادپر گفتہ کہ ذکرش ہمدرانجا کردہ ایم صاحب جامع بذیل بادبرہ (کہ بہردو موحّدہ گذشت) متفق با برہان۔ مؤلف عرض کند کہ ہائے ہوّز در آخر برائے نسبت است یعنی منسوب بہ بادپر۔ مقصود اینست کہ چنانکہ کاغذ باد در ہوا می پرد ہمچنان تراشہ چوب ہم در ہوا می پرد دیگر ہیچ۔ (اردو) لکڑی کا برادہ جو آرہ کشی کے وقت گرتا ہے۔ مذکر۔

بادپران اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان

کنایہ از خوشامدگوی۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ ہمان باد پران باشد کہ بہ رائے مہملہ گذشت غلطی کتابت بیش نیست کہ مہملہ را منقوطہ کرد۔

(اردو) دیکھو باد پران کے پہلے معنے۔

باد پس پشت بقول بحر وضمیمہ برہان وہفت و انند باد غربی را گویند کہ بعربی دبور خوانند صاحب ہفت صراحت کردہ کہ بکسر دال مہملہ وضم بائے فارسی است۔ ضد صبا مؤلف عرض کند کہ دبور بقول منتخب بالفتح باد پس پشت یعنے بادیکہ از مغرب بطرف مشرق وزد خلاف صبا و ازین جہت صبا را قبول گویند پس استعمال این بمعنی حقیقی است (اردو) پچھوا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث دبور۔ باد قبلہ۔ پچھم کی ہوا۔

باد پس دست اصطلاح۔ بقول مؤید بادی کہ از سوی قبل آید وبتازیش دبور خوانند وفرماید کہ در صراح ترجمۂ دبور باد پس پشت گفتہ ودر تاج اسامی معنی دبور بادے کہ سوے قبلہ آوردہ پس باد پس پشت بدین طریق بود کہ روسوی مشرق آوردہ باشد وآنرا باد غربی نیز گویند چنانکہ در صراح معنی صبا (باد برین) می گویند ودر تاج اسامی ترجمۂ صبا آوردہ کہ بادیکہ از پس پشت آید چون روی بقبلہ آری۔ صاحب انند نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ (باد پس دست) را مرادف (باد پس پشت) گرفتن خلاف قیاس است۔ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت وسند استعمال ہم پیش نہ شد ومعاصرین عجم ہم برزبان ندارند تصحیف است دیگر ہیچ۔

(اردو) دیکھو باد پس پشت۔

باد پشت دست اصطلاح۔ بقول بہار صدمۂ پشت دست است (سنجر کاشی ؏)
از باد پشت دست تو بر سینۂ جہان ٭ نہ آسمان

فتادہ بہ یکبار بر قفا ؎ صاحب انند بذیل
باد آذکر این کردہ بخیال **مؤلف** باد دریجا
بمعنی پانزدہم اوست (اردو) پشت
دست کا صدمہ۔ مذکر۔ اُلٹے ہاتھ کا دھکا۔

بادپیچ اصطلاح۔ بقول برہان و جامع و بحر
بروزن مارپیچ ریسمانی کہ در ایام عید و جشن
از جائی آویزند و زنان و کودکان بران
نشینند و در ہوا آیند و روند و فرماید کہ بہ
این معنی بجاے حرف ثالث زاے نقطہ دار
ہم آمدہ۔ صاحب ناصری بذکر این فرماید کہ
بعضے این را اورک گویند۔ خان آرزو
در سراج نوشتہ کہ بکرمانی این را کواچو و
باصفہانی چنجولی و در ادات الفضلا بازپیچ
آوردہ بزاے معجمہ۔ صاحب سروری بذکر
این گوید کہ در بعض زبانہا کاز خوانند مرادف
بازپیچ (الوالمثل ٥) زتاک خوشہ فرو ہشتہ
وز باد توان ؎ چو ہندوانی بر بادپیچ بازیگر ؎
صاحب رشیدی فرماید کہ درین شعر بادپیچ
بمعنی ریسمان طناب باز ان معلوم می شود
۔صاحب تحقیق الاصطلاحات فرماید کہ این
ہمانست کہ بعربی ارجوحہ نام دارد بضم
ہمزہ و سکون را و ضم جیم و سکون واو و فتح
حاے مہملہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی پیچندۂ باد بمعنی طی کنندۂ
باد کہ پیچیدن بمعنی نوردیدن و طے کردن
آمدہ و کنایہ از ارجوحہ کہ باد را طے کند
(اردو) جھولا۔ اسم مذکر۔ دیکھو اورک۔

بادپیچیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
و بہار۔ معروف۔ صاحب آصفی از معنی
ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ (باد پیچیدن
در چیزے) پر شدن باد است دران چیز
چنانکہ شیخ شیراز گوید (سہ) چو باد اندر
شکم پیچد فرو ہل ؎ کہ باد اندر شکم بار سیست
بردل ؎ (اردو) ہوا بھر جانا۔

بادپیرا اصطلاح۔ بقول مؤید چوبکی باشد
کہ بچگان بدان بازی کنند۔ دیگر کسے از
محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف
گوید کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض
کرد کہ اسم فاعل ترکیبی است از مصدر
پیراستن و معنی لفظی این صاف و پاک کنندۂ
باد (اردو) لٹو۔ مذکر۔ دیکھو بادافرہ۔

بادپیش اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمہ برہان
و شمس بادشرقی کہ بعربی قبول خوانند۔ صاحب
ہفت بکسر دال مہملہ نوشتہ فرماید کہ بادصبا ست
مؤلف گوید کہ مرکب اضافی است و
فارسیان بفک اضافت بر زبان دارند
و مقابل بادپس پشت است و اشارہ این
ہم در آنجا مذکور (اردو) بادصبا۔ اسم
مؤنث۔ دیکھو بادبرین۔

بادپیما اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و جامع
و مؤید۔ بابائے فارسی (۱) مردم مفلس و
لاآبالی مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی بے حاصل و ناکام یعنی
کسے کہ باد را پیماید حاصلی نیابد و ذکرش بر معنی
پنجم می آید پس این کنایہ باشد از مفلس۔
(خواجہ شیراز ؎) چو با حریف نشینی و بادہ
پیمائی بیاد آر محبان بادپیما را کہ جا دارد
کہ از ہمین سند معنی چہارم ہم گیریم (اردو)
مفلس۔ بقول آصفیہ۔ نادار۔ بے زر۔ دیکھو
بادبدست۔ لاآبالی۔ بقول آصفیہ۔ عربی نڈر
بے خوف۔ بے باک۔ دلیر۔ (وزیر ؎)
ملا دے لب سے لب ساقی لگادے منھ
سے منھ ساقی ٭ ہیں رند لاابالی ہوں تو
مست لاآبالی ہے ٭ آپ ہی نے لفظ لاابالی
پر۔ غافل۔ بے پروا۔ بے شرم کا بھی ذکر کیا ہے۔
(۲) بادپیما۔ بقول برہان و بحر و جامع و مؤید
۔ بے فائدہ گوے و دروغ گوے۔ بہار بر باد
پیمائے گوید کہ ہرزہ گوی و ہرزہ کار مؤلف

عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پیمایندۂ
باد کنایہ از کسے کہ کار بے فائدہ و بے حاصل
کند و دروغ گو ہم داخل ہمین معنی است۔
آنانکہ برمعنی پنجم خامہ فرسائی کردہ اند پے بہ
حقیقت نبردہ اند سند این از استاد لبیبی
ہمدرانجامی آید (اردو) فضول باتین
کرنے والا۔ جھوٹا۔

(۳) بادپیما۔ بقول برہان و بحر و جامع و مؤید
کنایہ از اسپ و استر و شتر تیز رفتار مؤلف
گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی پیمایندۂ
باد و کنایہ از سبک سیر و تیز رو و مرادف
بادپا کہ گذشت و لیکن اسپ و استر و شتر
تیز رفتار را نام نباشد بلکہ صفت شان حقیقی
است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو)
دیکھو بادپا کے پہلے معنے۔

(۴) بادپیما۔ بقول برہان و بحر و جامع و مؤید
مردم سیاح و بیابان گرد مؤلف گوید کہ
اسم فاعل ترکیبی است و بدین معنی کنایہ باشد
کہ سیاح و بیابان گرد گویا پیمایندۂ باد است
(اردو) سیاح۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ سیاحت
کرنے والا۔ جہان گرد۔ سیر کرنے اور پھرنے
والا۔ اسم مذکر۔

(۵) بادپیما۔ بقول سروری بیفائدہ و بی حاصل
(استاد لبیبی ــہ) یکے بادپیماے کم زن بود
کہ از کینہ با خویش دشمن بود مؤلف
عرض کند کہ بادپیمودن کنایہ باشد از کار
بے حاصل کردن و این اسم فاعل ترکیبی
است بمعنی ناکام۔ طرز بیان صاحب سروری
اسم فاعل ترکیبی را ظاہر نمی کند و سند پیش
کردہ اش بکار ما می خورد۔ صاحب مؤید این
را بمعنی بیفائدہ گو آوردہ و این موافق قیاس
است و ہمانست کہ برمعنی دوم گذشت۔
(اردو) دیکھو بادپیما کے دوسرے معنے۔

(۶) بادپیما۔ بقول شمس و مؤید بمعنی شراب خوار

مؤلف عرض کند کہ مخفف بادہ پیما باشد بحذف
ہائے ہوز کہ باد بمعنی شراب گذشت ۔ اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی پیمایندۂ شراب وکنایہ از
شراب خوار (اردو) شراب خوار۔ شرابی

(۶۰۰۶) **بادپیما شدن** مصدر اصطلاحی بمعنی کار
بے حاصل کردن و مرتکب کار بے کار شدن
(صائب سے) چون صنوبر بادپیما گر سراپا
دل شود ٭ میوۂ مقصود ہیہات است
از و حاصل شود ٭ (اردو) بے نتیجہ کام
کرنا۔ ہوا مٹھی مین بند کرنا۔ دیکھو آب
بپرویزن پیمودن ۔

(۶۰۰۷) **بادپیمائی** اصطلاح۔ بزیادت یائے مصدری
در آخر۔ شامل باشد بر ہمہ معانی مصدری
بادپیما (ظہوری سے) مدعی را نشۂ بیجا صلی
حاصل نشد ٭ بادپیمائی از و در بادہ پیمائی
مباد ٭ (ولہ سے) یکی در بادپیمائی یکی در
بادہ پیمائی ٭ چنین بود است دائم راہ و رسم
چرخ مینائی ٭ (نظامی سے) زحل از دلو باقوی
زائی ٭ خصم را دادہ بادپیمائی ٭ (اردو)
مفلسی ۔ دروغ گوئی ۔ بے حاصلی ۔ تیز رفتاری
سیاحت ۔ شراب خواری ۔ مونث ۔

بادپیمودن مصدر اصطلاحی بقول برہان
وبحر و مؤید (۱) کنایہ از کارہائے بے نفع و
بیہودہ وبیفائدہ کردن (۲) سخن غیر محقق
گفتن (۳) شراب خوردن ۔ صاحبان سروری
و رشیدی و جہانگیری وشمس بمعنی اول قانع
(سروری سے) بدر مدتی آہن سر کوفت
٭ تو در بادپیمودنی صبح و شام ٭ مؤلف
عرض کند کہ ہر قدر معانی کہ بر لغت (بادپیما)
گذشت در ہمین مصدر باشد کہ این اصل
است و آن اسم فاعل ترکیبی و امر حاضر این
محققین بالاتسامح کردہ اند و بر معنی بادپیما
غور نفرمودہ اند (اردو) مفلس ہونا۔
جھوٹ بولنا۔ بے فائدہ کام کرنا۔ تیز چلنا۔

سیاحت کرنا۔ شراب پینا۔

باد تازیانہ اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ ازمعنی ساکت مؤلف گوید کہ مرکب اضافی است بمعنی حقیقی یعنی ہوائی کہ بضرب تازیانہ بحرکت آید (شانی تکلو ۵) آن دم قیامت است کہ آرہی بجبت وخیز؛ از بادتازیانہ چو آتش سمند را؛ (اردو) وہ ہوا جو کوڑے کے ضرب سے متحرک ہو۔ مؤنث۔

باد تخم اصطلاح۔ بقول برہان وجامع و سروری وہفت بروزن چار تخم رازیانہ راگویند کہ بادیان باشد صاحب محیط ذکر این کردہ حوالہ بادیان کند و بر بادیان فرماید کہ این را در سیستان بادتخم نامند مؤلف عرض کند کہ ما صراحت این بر (اقومارثون) کردہ ایم۔ صاحب شمس صراحت کردہ کہ این دارو برای دفع باد مفید است بخیال ما مقصودش غیراز بادشکم نیست کہ ریاح باشد ازاینجاست کہ اہل سیستان این را بادتخم نام نہادند یعنی تخمی کہ بادشکم را نافع۔ قلب اضافت تخم باد وبعضے ازمعاصرین برانند کہ چون درخت بادیان گل برآرد و ثمر پیدا کند بشکل تخم درخوشہ ہا جاگیرد وچنان نازک باشد کہ ازہوا بریزد۔ پس ہمین است وجہ تسمیۂ این واللہ اعلم (اردو) دیکھو اقومارثون

(۱) **باد تفک**
(۲) **باد تفنگ** اصطلاح۔ بہار ذکر ہر دو کردہ ازمعنی ساکت دیگر کسے ازمحققین فارسی زبان ذکر این نکردہ صاحب انند بذیل باد ذکر (۲) کردہ۔ ہر دو محققین ازاین ہمین سند آرند (۵) ہمچو سیمرغ کہ طوفان نبرد ازجالش؛ نہ چو کنجشک کہ افتد بہ دم بادتفنگ؛ بہار در مصرع دوم این شعر (بادتفک) بدون نون نوشتہ و صاحب انند (بادتفنگ) بنون نقل کردہ للہ العجب چہ تصرف ہا کردہ اند۔ بہ تحقیق ما

(بادتفنگ) بادیست کہ بضرب تفنگ بحرکت آید
مرکب اضافی۔ محقق ہند نژاد (ٹیک چند بہار)
این را در کلام ابن یمین بحذف نون یافتہ
باشد کہ دست تصرف کاتبش تحریفی کردہ
۔ بیچارہ دانست کہ (بادتفک) ہم باستناد
این شعر اصطلاح زبان فارسی است وسکوت
محققین را اعتنا نکرد و بادتفنگ را ہم بزیادت
نون ذکر کرد۔ بخیال او (۱) مخفف (۲) باشد
وبہ تحقیق ما (۱) اصل است و (۲) تصحیف
بہار (اردو) وہ ہوا جو ضرب بندوق سے
متحرک ہو۔ مؤنث۔

بادتند استعمال۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ تند باد وطوفان وگردباد۔ دیگر کسے از
محققین فارسی زبان ذکر این نکرد ومحقق
ہند نژاد بر معنی حقیقی غور نفرمود۔ ہر بادتند
۔ طوفان وگردباد نباشد۔ بہ تحقیق ما بادے
کہ بہ تندی وزد آنرا بہ ترکیب توصیفی بادتند
گفتہ اند وعموماً طوفان باد۔ تندتر باشد و
بادگرد۔ بادیست مخصوص کہ تعریفش بجاے
خودش می آید (انوری ؎) تا بود تیرہ خاک
وصافی آب ٭ تا بود باد تند وتیز آذر ٭
(ولہ ؎) آب چشم وآتش دل نزہت جان
می برد ٭ ہمچو باد تند کاہ از روی خاک اندر قفا ٭
(اردو) تند ہوا۔ تیز ہوا۔ مؤنث۔ صاحب
آصفیہ نے تند اور تیز کا ذکر فرمایا ہے۔

بادتنگ بستہ اصطلاح۔ بقول بحر اسپ
را گویند وبقول ضمیمۂ برہان وجہانگیری کنایہ
باشد از اسپ (امیر خسرو ؎) چو شہ آن دید
بادتنگ بستہ ٭ صبا را بردوکانہ زنگ بستہ ٭
مؤلف عرض کند کہ تنگ بقول برہان نوارے
کہ بر زین اسپ مضبوط کنند ودوالی کہ بدان
بار بر پشت باردار محکم سازند (الخ) بخیال ما
تنگ اسپ معروف است کہ بوسیلۂ آن زین
بر پشت اسپ قرار گیرد اندرینصورت

سعنی لفظی این ہوائی کہ بر وتنگ بستہ باشند
وکنایہ باشد از اسپ (اردو) دیکھو اسپ
بادتیر اصطلاح۔ صاحب بہار عجم ذکر این
کردہ وصاحب انند بذیل باد این را آوردہ
ہر دو از صراحت معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ از قبیل باد تفنگ مرکب اضافی باشد
کہ گذشت مراد از ہوائی کہ بضرب تیر بحرکت
آید (س ع) باد تیرت غنچۂ دل را نواخت ٭
روظہوری در جگر پیمان شکن ٭ (اردو)
وہ ہوا جو تیر چلانے سے متحرک ہو۔ مؤنث۔
(الف) **بادجستن** مصادر اصطلاحی۔ صاحب
(ب) **بادجنبیدن** بحر عجم نسبت (الف)
بر معروف قانع وبہار وصاحب انند ہم نسبت
ہر دو۔ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی وزیدن
باد وحرکت کردن آن ودر (الف) اشارہ
بہ تیزی باد بر خلاف (ب) (انوری ع)
بر آستانۂ قدرش قضا نیارد گفت ٭ کہ جست

باد کمان ونشست گرد ضمیر ٭ (میر معزی ع)
باد نصرت جست تا شد تیز او شد بادپاے ٭
آب بدعت رفت تا شمشیر او شد آبدار ٭
(خسرو ع) کہ میر اند جنیبت را کہ میدان
عنبر آگین شد ٭ کدامی بادمی جنبد کہ بوی
یاسمین آمد ٭ (اردو) ہوا تیز چلنا۔ ہوا چلنا
بادجنوب اصطلاح۔ بقول غیاث وانند
بادیست مخالف مزاج آدمی چنانکہ در کتب
طبیہ مذمت آن بسیار مذکور است **مؤلف**
عرض کند کہ بر (بادبرین) اشارہ این کردہ ایم
۔ مرکب اضافی است بمعنی حقیقی۔ ضد باد شمال
(اردو) وہ ہوا جو جنوب کے سمت سے
چلتی ہے جو اطبا کی تحقیق مین انسان کے
مخالف مزاج ہوتی ہے (مؤنث)۔
بادجہیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول صاحب
بحر عجم معروف۔ صاحب آصفی ہم ذکر این
کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ

مرادف (باد جستن) باشد کہ گذشت (ابوالفرج رودکی ؎) این باد می جہد بدانجا کہ توئی ٭ این آب می رود بجوی دیگر ٭ (اردو) دیکھو باد جستن

باد چشم اصطلاح - بقول صاحب شمس لغت فارسی است یعنی پلک چشم - عرب این را جفن گویند **مؤلف** عرض کند کہ معنی لفظی این باد است نازک کہ از حرکت چشم وزد - جا دارد کنایہ از حرکت پلک چشم ولیکن استعمال فارسیان بمعنی بیان کردۂ صاحب شمس از نظر ما نگذشت و دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند - استعمال این بمعنی حقیقی عیبی ندارد چنانکہ ما در کلام خود گفتہ ایم (؎) باد چشم توتیا سازد غبار راہ را ٭ آب چشم ز آتش عشق تو دریا می کند ٭ مقصود ما از باد چشم درینجا ہواست کہ بحرکت پلک متحرک شود تا آنکہ سند ادعاے صاحب شمس بدست نیاید اعتبار را نشاید (اردو) پلکون کی حرکت کی ہوا - مؤنث -

باد حکہ اصطلاح - بقول انند بحوالۂ غیاث بکسر دال و کسر حاے حطی و تشدید کاف تازی لغت فارسی است بمعنی شہوت و باہ زنان و این مرکب است چہ حکہ بمعنی خارش و چون باد و روح در عروق و اعصاب اندام زن ممتلی می شود حالتی مثل خارش بہم میرسد **مؤلف** عرض کند کہ باد بمعنی تندی و تیزی بر معنی ششم گذشت پس مرکب اضافی باشد بمعنی تیزی خارش و آنانکہ باد را بمعنی مرض گرفتہ اند چنانکہ بر معنی شانزدہم باد مذکور شد پیش شان معنی لفظی این مرض خارش باشد - باقی حال استعمال این بمعنی خاص محتاج سند استعمال است - معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) عورتون کی شہوت - صاحب آصفیہ نے چل پر فرمایا ہے - اسم مؤنث - النگ مستی - باہ - شہوت - دکن مین یہ لفظ مخصوص ہے -

عورتون کی شہوت کے لئے ۔

بادخام اصطلاح ۔ بقول صاحب شمس لغت فارسی است وعلتی است معروف کہ در جسم اسپان عارض شود ۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد ۔ مُولّف عرض کند کہ خارش اسپان را متقدمین بادخام می گفتند کہ مرض بادی است کہ خارش پیدا می کند در جلد و گویند کہ چون ہضم صالح نشود از ہضم غیر صالح این مرض عارض شود ۔ فارسیان صالح را پختہ و غیر صالح را خام گویند و از بادخام اشارہ بسوی ہمان است (اردو) گھوڑون کی کھجلی (مؤنث) گھوڑون کا جلدی مرض جس سے جلد پر چٹے پڑ جاتے ہین ۔

بادخامہ استعمال ۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت مُولّف گوید کہ مرکب اضافی است بمعنی حقیقی کنایہ از بادے کہ بحرکت قلم متحرک شود کہ ہوائے نازکی است (امیر خسرو ۵) نگاہ مدح نواز بادخامۂ خسرو ٭ ہزار زلزلہ در خوابگاہ خاقانیست ٭ وجا دارد کہ در اینجا باد را بمعنی صدمہ یا شدت و بسیاری گیریم کہ بر معنی پانزدہم و ہفدہمش گذشت صاحب انند بذیل لفظ باد ذکر (بادخامہ) کردہ است و از معنیش سکوت ورزیدہ (اردو) وہ ہوا جو قلم کی روانی سے متحرک ہو ۔ مؤنث

بادخان اصطلاح ۔ بقول برہان و رشیدی و سراج باخاے نقطہ دار بر وزن آسمان (۱) بادگیر و گذرگاہ باد باشد مطلقا خواہ در بلندی خواہ در پستی صاحب جامع فرماید بمعنی خانہ کہ بادگیر داشتہ باشد بہار گوید کہ ظاہرا باصطلاح یکان اسفل را گویند و در اصل خانۂ باد بود کہ بقلب استعمال کردہ اند مُولّف عرض کند کہ قلب محض نیست بلکہ تخفیف ہم کہ اصل این (خانۂ باد) بود و قلب این بادخانہ و مخففش (بادخان) ہاے ہوّز حذف شد (کسائی ۵) عمر چگونہ

جهد از دست خلق ؛ باد چگونه جهد از بادخان؛
نسبت معنی بیان کردهٔ صاحب جامع مشتاق
سند استعمال باشیم ولیکن خلاف قیاس نیست
(اردو) (۱) وہ دریچہ یا روشندان جو ہوا کے
لئے مکان مین بنایا جاے (۲) وہ مکان جس مین
دریچہ یا روشندان ہو (مذکر)

بادخانہ اصطلاح۔ بقول سروری و رشیدی
و شمس بمعنی بادگیر **مؤلف** عرض کند کہ اصل
بادخان و حقیقت ماخذ این ہمہ رانجا مذکور
(اردو) دیکھو بادخان۔

بادخانی اصطلاح۔ بقول سروری نام
چشمہ ایست درحوالی دامغان و مشہور است
کہ اگر خرقۂ نجس دران اندازند طوفان باد
شود۔ صاحبان برہان و جامع و مؤید ذکر
این کردہ اند خان آرزو در سراج گوید کہ
ارباب مسالک و ممالک بران متفق اند و
شیخ آذری در عجائب الدنیا نیز آوردہ

صاحب ناصری فرماید کہ صحت این چشمہ مشہور
است و صاحب جہانگیری فرماید کہ شیخ آذری
درکتاب غرائب الدنیا و عجائب العلیا نظم
فرمودہ (ع) شہر قومش کہ دامغان دانند
قریہ ہست کش ہوا خوانند؛ ہست مشہور
ازآن مرز مقام؛ چشمۂ آب بادخوانی نام؛
ار زنی حائض از رکوی پلید؛ اندران
افگند کسی کہ رسید؛ از حوالی آن برآید باد؛
برکند بادخاک ازآن بنیاد؛ **مؤلف** عرض
کند کہ بہ یاے نسبت منسوب بہ بادخان است
یعنی چیزی کہ نسبت دارد بدریچۂ ہوائی۔ بخیال
ما درین چشمہ کان گوگرد است و آبش
جوش میزند از اینجاست کہ صاحب ناصری صراحت
کردہ کہ صحت این چشمہ معروف۔ آنانکہ از
خرقۂ نجس این را محفوظ کردن می خواہند و
بطوفان بادمی ترسانند۔ فعل شان خالی از حکمت
نیست نمی خواہند کہ این چشمہ مغتنم را نجس و

ناپاک کنند ونمی خواہند کہ کار جامہ شوئی ازو گیرند مقصود شان ہم ازین نباشد کہ غسل بیماران را مخصوص باشد وبس (اردو) حوالی دامغان مین ایک مشہور چشمہ ہے جسکو فارسیون نے بادخانی سے موسوم کیا ہے اور یہ بات مشہور ہے کہ جو شخص اس چشمہ مین غسل کرتا ہے صحیح وتندرست ہوتا ہے۔ اس کا پانی پرجوش اور غالباً اوس مین گندہک کی کان ہے۔

بادخایہ | اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرضی است معروف و استسقا را ہم گویند واین لغت فارسی است۔ صاحب فرہنگ آصفیہ کہ محقق زبان اردوست ذکر این کردہ گوید کہ فتق وشقاق را گویند۔ بہ تحقیق ما مرضی است۔ انسان وبہائم را کہ خایہ اش بزرگ شود وبس۔ استسقا را ازین مرض تعلقی نیست وشقاق ہم غیر متعلق ازین۔ کہ آن مرض جلد است کہ جلد شق شود تحقیق اطبّاے فرنگ آنست کہ بزرگی وکلانی خایہ یا از آب باشد یا لحم۔ و صاحب غیاث بر فتق فرماید کہ نام بیماریی کہ خصیہ کلان شود۔ وصاحب منتخب بر فتق گوید کہ باد در خصیہ پیدا آید بالجملہ بادخایہ مرضی است کہ از ان خایہ کلان شود و بہ انسان وبہائم عارض گردد۔ فک اضافت باشد وصراحت مزید بر (بادفتق) می آید (اردو) بادخایہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک بیماری ہے جس سے فوطے بڑہ جاتے ہین۔ فتق۔ شقاق۔ گھوڑے کے فوطے بڑہنے کا مرض۔ اور ہماری تحقیق مین گھوڑون سے اسکی تخصیص نہین ہے۔ صاحب آصفیہ نے فتق پر فرمایا ہے کہ اسم مذکر۔ عربی ایک مرض کا نام جس سے آدمی کے خصیے یا فوطے بڑہ جاتے ہین۔

بادخزان | اصطلاح۔ مرکب اضافی است

بمعنی بادے کہ در موسم خزان وزد و خزان فصلے است از فصول اربعہ کہ ترجمۂ آن بعربی خریف است و تعریف گلشن بجاے خود ش می آید (انوری ؎) تا زند باد خزان بر شاخہا زرّ و درمہا تا کند باد صبا در باغہا نقش و نگارہا (اردو) جاڑون کی ہوا جس سے درختون کے پتے زرد ہوکر گر جاتے ہین۔ باد خزان بھی کہہ سکتے ہین (فی البدیہہ حضرت جلیل جانشین امیر مینائی ؎) اُڑے سر تن سے ایسے جسطرح پت جھڑ ہو گلشن مین ہ کسی کی تیغ مقتل مین چلی باد خزان ہوکر ہ

بادخن اصطلاح۔ بقول برہان بر وزن بادزن (۱) رہگذر باد را گویند و بادگیر و (۲) خانۂ بادگیر را ہم چہ خن بمعنی خانہ ہم آمدہ صاحب سروری بذکر ہر دو معنی از حکیم لامعی سند آرد (؎) وقت سحر بقطب فلک بر بنات نعش ہ چون نافۂ شگفتہ و راگلستان و طن شُ گردان بدان مثال کہ از کاغذ آسیاہا آرند کودکان سوے بالا ز بادخن ہا صاحب جامع بر معنی دوم قانع و فرماید کہ خانۂ کہ بادگیر داشتہ باشد و صاحب رشیدی بر معنی اوّل۔ صاحب جہانگیری بذکر معنی دوم از حکیم سنائی سند آوردہ (؎) باش تا اعضاے خود بر خود گوایابی زحق باش تا بر کف نہندت نامۂ سرّ و علن ہا دانی آنگہ کین رعونت بود خواب بہشتان ہا دانی آنگہ کین ترفّع بود باد باخن ہا بخیال ما ازین سند معنی اوّل پیدا است نہ معنی دوم۔ خان آرزو در سراج گوید کہ مخفف بادخان است بمعنی بادگیر و جاے وزیدن باد مؤلف عرض کند کہ ما با تعریف بیان کردۂ خان آرزو اتفاق داریم ۔ بادگیر و جاے وزیدن باد ہر دو یکی است و معنی دوم و خصوصاً صراحتی کہ صاحب جامع و جہانگیری نسبت معنی دوم کردہ بغلط می اندازد حاصل اینست کہ بادخن۔ مخفف بادخان و

بادخان مخفف بادخانہ باشد وبس و بادخانہ قلب
اضافت خانۂ باد یعنی خانۂ کہ بوسیلۂ آن باد حاصل
شود و رہگذر باد و بادگیر نہ خانۂ کہ بادگیر داشتہ باشد
اسناد استعمال کہ بالا گذشت مؤید خیال ماست
(اردو) دیکھو بادخان ۔

بادخوار اصطلاح ۔ بقول شمس لغت فارسی
است (۱) نام پرندہ ایست کہ او را بادخور را
نیز گویند ۔ صاحب انند بذکر معنی اول فرماید کہ
(۲) نیز بادخایہ را گویند ۔ صاحب آصفی بحوالۂ
بہار گوید کہ بادخور و بادخوار مرضی است
مخصوص اسپ مؤلف عرض کند کہ ما
در بہار عجم این را نیافتیم ۔ و محققین فارسی
زبان ازین اصطلاح ساکت و معاصرین عجم
بر زبان ندارند البتہ بادخورک بمعنی اول می آید
و بادخوار ہم بہمین معنی خلاف قیاس نیست
اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ
اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بادخورندہ ۔

جا دارد کہ پرندۂ مخصوص باد بخود می کشد
متعریف کاملش بر بادخورک می آید ۔ نسبت
معنی دوم عرض می شود کہ مرض بادخایہ را
بادخوار نام کردن خلاف قیاس است سکوت
محققین و معاصرین عجم اجازت نمی دہد کہ این معنی را
بدون سند استعمال تسلیم کنیم (اردو) (۱)
دیکھو بادخورک (۲) دیکھو بادخایہ کا ترجمہ ۔

بادخوان اصطلاح ۔ بقول برہان و مجرد
جامع و رشیدی و (جہانگیری در ضمیمہ) باواو
معدولہ بروزن شادمان کنایہ از مردم
ہرزہ گوی و خوشامد گوے و معرف ۔ بہار گوید
کہ شخصیکہ انساب مردم نام بنام یاد کند بر
سبیل مدح و آن را در عرف ہند بھاٹ
خوانند ۔ صاحب آصفی این را کنایۂ خوشامد
گوئی قرار دادہ و پیے بحقیقت نبردہ یا کاتبش
یاے زائد را یاے مصدری کردہ و آنچہ بہار
بھاٹ را ترجمۂ ہندی قرار دادہ است

غور طلب است ـ بخیال مولّف اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بیان ہوائی دارندہ وکنایہ از ہرزہ گو و خوشامد گو دیگر ہیچ (اردو) خوشامدی ـ ہرزہ گو ـ بقول آصفیہ ـ فارسی بیہودہ گو یا و گو

بادخواندن مصدر اصطلاحی ـ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و بسند خویش اصطلاح (بادخوان) را پیش می کند مُولّف عرض کند کہ اگر (بادخوان) را امر حاضر (بادخواندن) گیریم شک نیست کہ این مصدر است بمعنی حقیقی طلب کردن باد ولیکن (بادخوان) کہ بمعانی اصطلاحی گذشت اسم فاعل ترکیبی است از مصدر (خواندن) کہ امر حاضرش (خوان) را بالفظ باد مرکب کردہ اند پس بوسیلۂ استعمال (بادخوان) مصدرش قائم کردن و ادعای ہمہ معانی مصدری داشتن کہ بر (بادخوان) گذشت قابل غور ـ از اینجاست کہ محققین فارسی زبان ذکر این مصدر نکردہ اند و معاصرین ہم این مصدر یا مشتقاتش را بر زبان ندارند ـ صاحب آصفی موجد اینست ولیکن پے بتحقیقت نبردہ (اردو) ہوا کو بلانا

بادخوانی اصطلاح ـ بقول شمس و رشیدی مرادف (بادخانی) کہ بدون واو گذشت دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد ـ ہر دو محققین نازک خیال این را اصل خیال کردہ اند و (بادخانی) را بدون واو مخففش ولیکن فی الحقیقت نہ چنین است ـ ما صراحت ماخذ (بادخانی) ہمدرانجا کردہ ایم و جز این نیست کہ وجود اینہا بزیادت واو نتیجۂ کم غوری صاحبان شمس و رشیدی است (اردو) دیکھو بادخانی ـ

بادخور اصطلاح ـ بقول صاحب بحر و ضمیمہ برہان بر وزن تاجور (۱) بمعنی بادگیر است دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت اگر سند استعمال این بدست آید توانیم عرض کرد کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی خورندۂ باد

یعنی ملاقی شوندہ با باد وکنایہ از گیرندۂ باد معاصرین
عجم بر زبان ندارند و (۲) بہ تحقیق ما مرضی کہ
بہائم را عارض شود کہ شکم از باد پر گردد۔
معنی لفظی این بادخوردہ اسم مفعول ترکیبی وکنایۃً
از مرض مذکور (میر یحیی شیرازی ؎) شکم فیل
از ہوا چون چرخ پر گردد ؛ گرانی اشتہا را بادخور
گردد ؛ (اردو) (۱) دیکھو بادخان (۲) بادخور
چارپایون کی ایک بیماری کا نام ہے جو نفخ
شکم سے عارض ہوتی ہے۔ صاحب آصفیہ
نے بادخور پر فرمایا ہے کہ فارسی۔ اسم مذکر
ایک بیماری ہے جس سے گھوڑے کے بال
اڑ جاتے ہین۔ ہمارا خیال یہ ہے کہ یہ اسی
بیماری نفخ شکم کا اثر ہوگا۔

(الف) بادخورد اصطلاح و (مصدر اصطلاحی)
(ب) بادخوردن بہار مذکر (الف و ب)
گوید کہ مرضی است مخصوص و بصراحت (ب)
فرماید کہ اکتساب ہوا کردن صاحب انند ہمنوائش
وصاحب آصفی نقل نگارش مؤلف گوید کہ
سند (الف) بمعنی بیان کردہ اش نیست بلکہ
متعلق بہ ماضی قریب مصدر (ب) باشد۔
(امیر خسرو ؎) سحر گہ غنچہ بنگر باد ہا خوردہ است
در پردہ ؛ بران سرخی رود بد گواہی گر نہان
دارد ؛ و از کلام باقر کاشی کہ ہم او آوردہ
می کشاید کہ (ب) بمعنی کلان شدن شکم بہائم
باشد گویا کہ بادخوردہ است و ہو ہذا (؎)
اسپت گیرم کہ رخش رستم گردد ؛ چون سیر شود
بلاے سبرم گردد ؛ ہر چند کہ باد می خورد روز
بروز ؛ عمرش بسیار و قیمتش کم گردد ؛ بخیال
ما تسامح بہار است کہ بادخور را کہ بدون
دال مہملہ دوم بجایش گذشت (بادخورد) نوشت
و بر معنی کلام میر خسرو غور نکرد کہ (بادخورد)
چہ معنی دارد مشتاق سند استعمال باشیم (اردو)
(الف) دیکھو بادخور (ب) ہوا کھانا۔ بقول آصفیہ
ٹہلنا۔ چہل قدمی کرنا۔ ہوا خوری کرنا۔ صبح وشام

سیہ کرنا (داغ ۵) داغ گو اب کسی گلرو سے
ملاقات نہین ہے ہم نے برسون اسی گلشن کی ہوا
کھائی ہے ہے چار پایون کا پیٹ بڑا ہونا جو علامت
مرض ہے۔

بادخوردہ اصطلاح۔ بقول بہار۔ مرضے
است مخصوص۔ دیگرے از محققین فارسی
ذکر این نکرد و سندے کہ براے استعمال این
از کلام میر خسرو پیش کردہ است ہمانست
کہ بذیل (بادخوردن) نقلش کردہ ایم کہ بکار
این نمی خورد۔ جز این نیست کہ بہار غور نکرد
وکیفیت این مرض بر بادخور مذکور شد (اردو)
دیکھو بادخور۔

بادخورک اصطلاح۔ بقول برہان وبحر
وجامع وسراج مرغکی است سیاہ وکوچک
واو پیوستہ در پرواز می باشد۔ گویند غذاے
او باد است واگر در جائی نشیند دیگر نتواند
برخاست وبعضے گویند ابابیل ہمانست
صاحب محیط بر خلاف گوید کہ بفارسی پرستوک
گویند وبخیال ما (بادخورک) طائرے غیر از
پرستوک باشد کہ صفات (بادخورک) متعلق
بہ وجہ تسمیۂ آن در پرستوک نیست کاف آخر
براے تصغیر باشد حیف است کہ اسم این
طائر در دیگر السنہ متحقق نہ شد (اردو)
بادخورک۔ فارسی مین ایک چھوٹے سے پرند
کا نام ہے جو سیاہ رنگ کا ہوتا ہے اور ہمیشہ
پرواز مین رہتا ہے اور اُسکی غذا ہوا ہے
ابابیل کی تعریف پرستوک پر بیان ہوگی۔

بادخور کردن مصدر اصطلاحی۔ استعمال
این بر معنی دوم بادخور گذشت از قبیل گاوخور کردن
سند این ہم در انجا مذکور (اردو) سلب کرنا۔ باقی نہ رکھنا

بادخون اصطلاح۔ بقول برہان بضم رابع وسکون واو ونون
(۱) راہگذر باد (۲) خانۂ بادگیر وا۔ صاحب جامع گوید کہ مرادف
بادخان وبر معنی دوم قانع وبقول سروری مرادف
بادخن۔ سند پیش کردہ اش ہمانست کہ از کلام کسائی

بر بادخان گذشت کہ در مصرع دومش درانجا
بادخان نقل کردہ اند و درینجا بادخون اینست
طرز تحقیق محققین سلف کہ از یک شعر بہ تبدیل
حروف سند دو لفظ گرفتہ اند جز این نیست کہ
کار از تحقیق نگیرند۔ صاحبان جہانگیری و
سراج و رشیدی ہم ذکر این کردہ اند و بہ
تحقیق مؤلف مبدل باذخان است کہ الف دوم
بہ واو بدل شد چنانکہ تاغ و توغ و صراحت
ماخذ بر باذخان گذشت (اردو) دیکھو بادخان
باذخیز اصطلاح۔ بقول صاحب ناصری
ناحیہ ایست قریب بہ ہرات کہ معرب آن
باذغیس است و سبب تسمیہ کثرت باد
دران ناحیہ صاحب شمس فرماید کہ معرب
این باذخیس است بہ خاے معجمہ چہارم
صاحبان سراج و رشیدی ہم ذکر این کردہ
مؤلف عرض کند کہ صاحب منتخب ذکر
باذغیس بہ غین معجمہ می کند و می فرماید کہ
بسکون ذال معجمہ و کسر غین معجمہ دہے است
بہ ہرات پس غلطی کتابت باشد کہ صاحب
شمس این را بہ خاے معجمہ عوض غین منقوطہ
نوشتہ (اردو) باذخیز ایک قریہ کا نام
ہے جو ہرات کے قریب واقع ہے۔
باددادی دردو دست مثل۔ بقول
انند۔ اے ہر دو دست تہی داری۔ صاحب
مؤید (باد داری در دو دست) بہ راے مہملہ
ششم آوردہ بخیال ما غلطی کتابت صاحب انند
است و بس کہ راے مہملہ ششم را۔ دال
مہملہ نوشت۔ دیگر محققین زبان فارسی
ذکر این مثل نکردہ اند و معاصرین عجم ہم بر
زبان ندارند ولیکن خلاف قیاس نیست
(اردو) دونون ہاتھ خالی ہین۔ دکن
مین مستعمل جسکے معنی یہ ہین کہ مفلس ہے۔
باددار اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و بہار
باد دال ابجد بر وزن خاکسار (۱) مردم بے تعلق

وہیچ انگار باشد و (۲) مردم متکبر و صاحب غرور و (۳) پر باد و آماس کردہ و (۴) کنایہ از مردم دنیادار و (۵) کسے را نیز گویند کہ جن داشتہ باشد۔ صاحب جامع معنی چہارم را ترک کرد و صاحب مؤید معنی پنجم را گذاشت۔ صاحب رشیدی فرماید کہ بمعنی پر باد (۶) امر است یعنی باد بدان وہیچ انگار۔ بخیال ما مقصودش جز این نباشد کہ امر حاضر مصدر (باد داشتن) باشد کہ می آید۔ صاحب سروری بر معنی اول وسوم قانع واز شاعرے برای این دو معنی سند آوردہ (ﮨ) دلا از تکبر مشو باد دار ؎ ہمہ ملک این خاک را باد دار ؎ خان آرزو در سراج بذکر ہمہ معانی نسبت معنی پنجم صراحت کند کہ کسے کہ آسیب جن داشتہ باشد مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است یعنی دارندہ باد و کنایہ از ہر پنج معانی بالا و آنچہ صاحب برہان در معنی اول ہیچ انگار گفتہ طرز بیانش خوب نیست مقصودش ہیچکارہ باشد و باد در معنی پنجم استعارہ از آسیب (اردو) (۱) بے تعلق شخص۔ بے کار شخص۔ آپ ہی نے ہیچکارہ پر فرمایا ہے کہ۔ ناکس۔ نالائق۔ نکما۔ ناکارہ۔
(عاشق ﮨ) ہو برا لاغری ترا تجھ سے ؎ ہم ہوے ایسے ہیچکارے آج ؎ (۲) متکبر۔ مغرور۔ (۳) پھولا ہوا۔ ورم کیا ہوا۔ (۴) دنیادار۔ (۵) آسیب جن میں مبتلا۔ (۶) ہوا سمجھ (دیکھو باد داشتن)

باد داری در دو دست مثل۔ صاحبان شمس و مؤید ذکر این کردہ اند واین ہمانست کہ قبل ازین ذکرش گذشت بہ دال مہملہ عوض راے مہملہ ششم (اردو) دیکھو (باد دادی در دو دست)

باد داشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت اسناد پیش کردہ اش متعلق بہ (باد نخوت و بکلہ داشتن) و (باد در سر داشتن) است کہ بجاے خودش می آید۔ دیگر

کسے از محققین فارسی زبان ذکر این مصدر نکرد
مؤلف گوید کہ مصدر داشتن بمعانی متعددہ
بجایش می آید و مصدر مرکب (باد داشتن) خلاف
قیاس نیست ولیکن سند استعمال درکار است
و نظر بر معانی متعددۂ (باردار) کہ گذشت
نمی توانیم این مصدر مرکب را شامل بر جملہ معانی
مصدری آن کنیم۔ صاحب سروری کہ محقق
زباندان است سندے براے استعمال این مصدر
ہم آوردہ کہ بر (باددار) مذکور شد پس نظر
بران این مصدر را بمعنی (باد شمردن) توان
گرفت کہ داشتن بمعنی شمردن آمدہ (اردو) ہوا سمجھنا

(۱۱۰۷) **بادامان** استعمال۔ مرکب اضافی بمعنی
حقیقی خود است یعنے بادیکہ بحرکت دامان متحرک
شود (ظہوری ے) عطر کاکل ہمہ از مغز نسیم
جوشید ؎ باد دامان ہمہ از آتش خس پوشم بود ؎
(ولہ ے) زکوے جلوہ می آمد نسیم خاطر افروزی ؎
بنازم کاتشم از باد دامان طالعی دارد ؎ (اردو)
وہ ہوا جو دامان کی حرکت سے متحرک ہو۔ مؤنث۔

باد بور استعمال۔ بقول برہان و بحر و ہفت
بضم باے ابجد و سکون واو و راے قرشت
بادے باشد کہ از مابین مغرب و جنوب وزد
مؤلف عرض کند کہ دبور بقول منتخب
بالفتح باد پس پشت یعنی بادے کہ از مغرب بطرف
مشرق وزد خلاف صبا و ازین جہت صبا
را قبول گویند۔ پس استعمال این در فارسی
بترکیب اضافی است و بس (اردو) دیکھو باد پس پشت

باد در بروت افگندن مصدر اصطلاحی
بقول بحر تکبر و غرور و لاف زدن و بقول بہار
خیال فاسد و اندیشۂ تباہ کردن ہم **مؤلف**
گوید کہ ہمانست کہ بر (باد افگندن در بروت)
گذشت (اردو) دیکھو باد افگندن در بروت

باد در بوق انداختن مصدر اصطلاحی
بقول بحر برخاستن و برپا شدن آلۂ تناسل
دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد

خلاف قیاس نیست کہ آلہ تناسل مشابہ بوق است بحالت نعوظ گویا باد در رود اخل شدہ است جز این نیست کہ کنایہ باشد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) نعوظ ہونا صاحب آصفیہ نے نعوظ پر لکھا ہے اسم مذکر عضو تناسل کا کھڑا ہونا۔

باد درد اصطلاح۔ بقول شمس نام شہریست از بلاد خراسان۔ صاحب مؤید بر (باورد) بہ واو سوم ہمین معنی نوشتہ صراحت ماخذ ہم را انجا کنیم۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد (اردو) دیکھو باورد۔

باد در دست اصطلاح۔ بقول بحر و جامع مرادف (باد بدست) (اردو) دیکھو باد بدست۔

باد در دست داشتن مصدر اصطلاحی بقول بحر و ضمیمہ برہان (۱) تہی دست و مفلس بودن و (۲) عنان اسپ در دست داشتن مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست کہ باد بمعنی ہیچ بر معنی نخستین گذشت و بمعنی اسپ ہم آمدہ چنانکہ بر معنی یازدہمش مذکور شد و این کنایہ باشد۔ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) (۱) مفلس ہونا (۲) گھوڑے کی باگ ہاتھ مین رکھنا۔

باد در دماغ نشستن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار این استعارہ است و از صراحت مزید ساکت۔ صاحب آصفی فرماید کہ مرادف باد در مغز و باد در سر نشستن کہ می آید و ہر دو محققین از خسرو سند دہند (۵) منت ایزد را کہ شہ بر تخت سلطانی نشست ؎ در دماغ سلطنت باد سلیمانی نشست ؎ مؤلف گوید کہ بمعنی ہوا بدماغ رسیدن و چون باد را مضاف کردند بہ سلیمان و دماغ را بسلطنت مقصود آن باشد کہ ہواے سلیمانی بدماغ سلطنت رسید یعنی عہد سلیمانی قائم شد۔ پس این کنایہ است نہ استعارہ (اردو) دماغ مین ہوا پہنچنا۔

بادرزیر دامن داشتن مصدر اصطلاحی

بقول بحر مغرور و متکبر بودن و خیال فاسد کردن ـ بہار گوید کہ مرادف (باد در بروت افگندن) کہ گذشت (خواجۂ شیراز ۵) ہر کرا وز دیدہ باران ہمی اشک ؎ زیر دامن باد دارد چون سحاب ؎ صاحبان انند و آصفی ہم ذکر این کردہ اند ـ **مؤلف** گوید کہ ہمۂ محققین بالا راہمین یک سنداست و بس ـ بخیال ما کنایہ باشد از مرتبۂ اعلی داشتن یعنی چون باد زیر دامن باشد دامن بلند شود و چون باد زیر سحاب باشد سحاب ہم بلند گردد مقصود شعر اینست کہ ہر کہ اشک می بارد مرتبۂ او ہمچو سحاب بلند باشد معنی غرور و تکبر و خیال فاسد درین شعر لطافت خیز نیست فتامل ـ مخفی مباد کہ از سند پیش کردۂ بہار مصدر اصطلاحی (باد زیر دامن داشتن) پیدا است نہ (در زیر دامن داشتن) (اردو) مغرور اور متکبر ہونا ـ خیال فاسد کرنا ـ بلند مرتبہ ہونا ـ

باد در سبلت افگندن مصدر اصطلاحی

بقول بحر و غیاث و انند تکبر و غرور و لاف زدن ـ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت ـ **مؤلف** عرض کند کہ سبلت بقول غیاث بفتح اول و ثانی و ثالث بمعنی بروت یعنی موی لب و بحوالۂ مزیل الاغلاط فرماید کہ بسکون دوم نوعی از تفریس باشد و در برہان و سراج بکسر اول و سکون دوم آمدہ ـ پس مرادف (باد در بروت افگندن) باشد کہ گذشت (اردو) دیکھو باد افگندن در بروت

(الف) **باد در سر** اصطلاح و مصادر

(ب) **باد در سر افگندن** اصطلاحی (الف)

(ج) **باد در سر بودن** بقول شمس (۱) تکبر

مؤلف عرض کند کہ (۲) متکبر ہم کہ اسم فاعل ترکیبی است ـ دیگر محققین فارسی ازین ساکت و (ب) و (ج) بقول بحر غرور و تکبر داشتن و اندیشہ ہای فاسد کردن و

بقول بہار مرادف باد در سبوت افگندن (خواجہ جمال الدین سلمان (ب) سہ) راستی راسرو بس رعناست اما اینک باد ٭ در سر افگندہ است یعنی با تو ہم بالاست نیست ٭ (میر خسرو سہ) سوے خسرو بین کہ خاک پاے تست ٭ اے کہ باد افگندہ در سر میروی ٭ (ولہ ج سہ) در جستن شگوفہ روی تو شد برون ٭ بادی کہ از جوانی خود بود در سرم ٭ (اردو) الف (۱) غرور۔ تکبر۔ مذکر (۲) مغرور۔ متکبر۔ (ب) و (ج) مغرور ہونا۔ متکبر ہونا

باد در سر داشتن | مصدر اصطلاحی

بقول برہان کنایہ از غرور و تکبر داشتن و کسی را نیز گویند کہ اندیشہ ہاے فاسد کند و بقول بحر مرادف (باد در سر بودن) کہ گذشت و بقول صاحب سروری و رشیدی کنایہ از مغرور بودن (سراج الدین راجی سہ) با در سر مدار کاتش خشم ٭ آبرویت بخاک رہ ریزد ٭ مؤلف گوید کہ آنچہ صاحب برہان بعد از معنی مصدری۔ صراحت مزید کردہ است متعلق باشد بہ (باد در سر) کہ اسم فاعل ترکیبی است۔ ذکر مصدر کردن و معنی اسم فاعل ترکیبی آوردن تسامح اوست (اردو) غرور کرنا۔

باد در سر کردن | مصدر اصطلاحی۔

بقول بحر و بہار مرادف (باد در سر افگندن و داشتن) کہ گذشت (خسرو سہ) بعد ازین ہر کہ در سر کرد بادی ٭ از و بر بود سر بے نیازی ٭ مؤلف گوید کہ کنایہ باشد (اردو) دیکھو باد در سر افگندن۔

(الف) باد در کف | اصطلاح۔ (الف)
(ب) باد در کف داشتن | بقول برہان و بحر و رشیدی کنایہ از بے ماحصل و تہی دست و مفلس و بقول جہانگیری کہ در ضمیمہ کتاب آوردہ کنایہ از تہی دست یا کسی کہ کار بے حاصل کند

صاحب مؤید بر بے حاصل قانع۔ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و (ب) بقول برہان و بحر بے ماحصلی و مفلسی و تہی دستی مؤلف عرض کند کہ بے حاصل و مفلس بودن۔ عجب است از محققین بالا کہ معنی مصدری را حاصل بالمصدر کردند (اردو) الف۔ نامراد۔ مفلس۔ (ب) نامراد ہونا۔ مفلس ہونا۔

(الف) **بادرکلاہ افگندن** مصادر
(ب) **بادرکلاہ داشتن** اصطلاحی

بقول بہار و انند و آصفی مرادف بادر سر افگندن (نظیری نیشاپوری ؎) مرا گرہست کبری در دماغ از کبریائے تست ؎ حباب از جوشش دریا باد نخوت درکلہ دارد ؎ صاحبان عجم و وارستہ ہم بوسیلۂ ہمین سند ذکر (ب) کردہ اند مؤلف عرض کند کہ از سند پیش کردہ اش (باد نخوت درکلہ داشتن) پیداست۔ طالب دیگر باشیم کہ مجرد (بادرکلہ افگندن و داشتن) بمعنی نخوت و غرور کردن بگوش ما نخورد اگرچہ باد بمعنی نخوت گذشت (اردو) دیکھو بادر سر افگندن۔

باد درشت (اصطلاح) بقول برہان و بحر و جامع و جہانگیری مرادف باد درکف کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (اردو) دیکھو باد درکف۔

باد در مغز نشستن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار و انند مرادف (باد در دماغ نشستن) کہ گذشت (حسین ثنائی ؎) باد سحر ز پاس تو در مغز خفتگان ؎ چون مے بدستیاری خواب گران نشست ؎ مؤلف گوید کہ ما صراحت کافی ہمدرانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو باد در دماغ نشستن۔

باد درہاون کوفتن (مصدر اصطلاحی) بقول بہار کنایہ از ہرزہ گوئی و ہرزہ کاری۔ صاحبان انند و آصفی ہم ذکر این کردہ اند

(سیر خسرو ۵) آب وید ند پیر زکوب وشکن ۴ کوفتہ چرخ باد در ہاون ۴ مؤلف گوید کہ مرادف آب در ہاون کوفتن است (اردو) دیکھو آب در ہاون کوفتن و آب بپرویزن پیمودن ۔

(الف) بادژم اصطلاح ۔ (الف) بقول

(ب) بادژنام انند و (ب) بقول برہان بکسر رابع وسکون زاے فارسی بمیم زدہ لغت فارسی است بمعنی غلبہ وبسیاری خون در اعضا کہ بسبب آن ریشہا ودملہا متولد گردد صاحب جامع ہم (ب) را باضافت باد آوردہ صاحب ناصری نسبت (ب) فرماید کہ معنی ترکیبی این باد زشت وبد باشد وآن سرخی مفرط است کہ بسبب غلبۂ صفراے محترق وخون صفراوی سوختہ بر روے مردم عارض شود اگر شدت کند آن روی ورم کند و (سرخ بادش گویند) واگر شدت بیشتر دارد مقدمۂ جذام است واگر این خون در تن محترق شود مایۂ جروح وداء الفیل خواہد بود وآن را بہ تغییر وتبدیل (بادژنام) و (بادژفام) و (بادژکام) و (بادژبام) نیز گفتہ اند مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است از باد و دژ و نام ۔ دژ بہ دال مہملہ وزاے فارسی بمعنی بد وزشت آمدہ پس معنی لفظی این بادے کہ نام بد ونام زشت دارد و بدنام است از دو دال مہملہ یکی حذف شد بکثرت استعمال وکنایہ از مرضی کہ ذکرش بالا مذکور شد ۔ ذکر (الف) غیر از صاحب انند دیگرے نکرد وبخیال ما تصحیف کتابت بلش نیست کہ نون والف قبل میم حذف شد (بوعلی طبیب ۵) آنہا کہ گرفتار بادژنامند ۴ گر رگ نزنند در خور دشنام اند ۴ مطبوخ ہلیلہ بعد از آن گر نخورند ۴ در طور وطریق پختہ کاری خام اند ۴ (اردو) ایک بیماری ہے جس سے مرض سرخ بادہ اور آخر یہ جذام ہو جاتا ہے جو فساد خون سے عارض ہوتی ہے ۔

(الف) **باد دست** اصطلاح۔ (الف) بقول
(ب) **باد دستی** برہان وناصری (۱)
مردم تہی دست و (۲) مسرف و ہرزہ خرج
وتلف کنندہ وبقول سروری مرادف (باد بدست)
صاحب بحر بذکر معنی اول ودوم فرماید کہ (۳) چالاک
ہم صاحبان رشیدی وجہانگیری وبہار وچراغ
بر معنی دوم قانع (رفیع الدین لبنانی سے) چمن
بریزد سیم شکوفہ وزر گل ؛ کہ باد دست چنین
روز کم خورد غم سال ؛ (شیخ شیراز سے) نصیحت
گری گفتش اے باد دست ؛ بیکرہ پریشان
مکن آنچہ ہست ؛ (طالب آملی سے) کرم نتیجہ
جمعیت است ہان طالب ؛ چہ سود خرمن
گوہر کہ باد دست شد ؛ صاحب بحر نسبت (ب)
فرماید کہ (۱) چالاکی و (۲) اسراف **مؤلف**
عرض کند کہ یاے مصدری بر (الف) زیادہ
شدہ دیگر ہیچ آنچہ بہار از معنی اول (الف)
قطع نظر کرد و بادستی را گذاشت جز این
نباشد کہ سند استعمال نداشت و آنچہ محققین
اول الذکر بہ (الف) معنی سوم را بخلاف صاحب
بحر گذاشتہ اند ہم بران اصول باشد ولیکن
وجود معنی مذکور از سند (ب) کہ بذیل می آید
یافتہ می شود پس وجہے نیست کہ برا (الف) ہم
تصدیق معنی سوم نکنیم کہ (الف) اسم فاعل
ترکیبی است و (ب) بمعنی حاصل بالمصدر
بیاے مصدری (اثر سے) چون صدف
دل را بہر دو دست می دارم نگاہ ؛ تا صبا
از باد دستی آید از چنگم بدر ؛ درین شعر تحتانی
(باد دستی) را براے وحدت گیریم و این
سند را متعلق بمعنی سوم (الف) قرار دہیم
ولطافت معنی در ہمین است کہ دلربائی را
ظاہر می کند (شفائی سے) ہر کجا دریاے
خوبی از کجا پیدا کنم ؛ من حریف باد دستی
ہاے مژگان نیستم ؛ (تاثیر سے) کشاے
از کرم از غنچہ دلی دانی ؛ کہ ہیچ باد بہاری

چو باد دستی نیست ٭ درین شعر ہم در (باد دستی) یائے وحدت است بمعنی ستومش مقصود شعر اینست کہ یار من از غنچہ دل خبردار د و باد دست ہیچ او چالاک نیست۔ (اردو) (الف) (۱) مفلس۔ خالی ہاتھ (۲) مسرف فضول خرچ (۳) چالاک (ب) (۱) چالاکی۔ مؤنث۔ (۲) اسراف۔ مذکر۔ فضول خرچی۔ مؤنث۔

باد دشنام اصطلاح۔ بہار گوید کہ در اصطلاح بباد چیزے گرفتن و صاحب انند ذکر این بدون صراحت معنی بذیل باد کردہ مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد بخیال ما قلب اضافت (دشنام باد) باشد یعنی دشنامی کہ شہرت گیرد و فاعلش معلوم نشود مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) ہوائی گالی۔ مؤنث۔ یہ نہ معلوم ہو کہ کس نے گالی دی۔

باد دم اصطلاح۔ بقول برہان بفتح رابع و سکون میم (۱) کسے کہ خود را پر از باد نخوت و غرور کند و متکبر نشیند و بقول سحر مغرور و متکبر صاحب جامع بذکر معنی اول گوید کہ بضم ثالث (۲) غرور و نخوت۔ صاحب جہانگیری در ضمیمہ خود ذکر معنی دوم کردہ فرماید کہ کنایہ باشد از عجب و تکبر و خودستائی و خودنمائی چنانکہ فردوسی گفتہ (ص) من از ابر بیم بہین باد دم ٭ ندانم کہ نرگس چرا شد دژم ٭ بہار گوید کہ بعضے از افاضل باضافت (۳) دمہ آہنگران را گفتہ اند ولیکن ظاہر آنست کہ بدون اضافت باشد فتامل چنانکہ فردوسی گوید (ص) بدانگاہ باکیلہ و باد دم ٭ کنون است در بزم بابا ہم ٭ (علی خراسانی ص) بود زباد دم حادثہ چونائے انبان ٭ وجود خصم تو پیوستہ پر ز باد دژم ٭ مؤلف عرض کند کہ تامل کردہ ایم در کلام فردوسی باد دم بدون اضافت موجود است و بمعنی دمہ آہنگران

توان گرفت کہ خلاف قیاس نیست و کیلۂ پیمانۂ
را نام است ولیکن در ہمین مصرع معنی دوم
ہم توان گرفت کہ غرور و نخوت باشد و در کلام
علی خراسانی (باد دم حادثہ) باضافت باد و
اضافت دم باشد و دمۂ آہنگران را
ازین ہیچ تعلق نیست۔ حاصل اینست کہ محققین
فارسی زبان دمۂ آہنگران را باد دم نگفتہ اند
و سند فردوسی مسکت نیست و معاصرین عجم بر
زبان ندارند طالب سند دیگر باشیم۔ مخفی مباد
کہ آنچہ صاحب جامع براے معنی دوم بضم ثالث
گفتہ بخیال ما تسامح اوست۔ شک نیست کہ
اصل این بہ واو عطف (باد و دم) باشد بمعنی
عُجب و تکبر ولیکن بحالت حذف واو عطف
ضرورت ندارد کہ دال مہملۂ اول را مضموم
خوانیم بلکہ ساکن است بر زبان عجمیان و بمعنی
اول اسم فاعل ترکیبی است (اردو) (۱) متکبر
مغرور۔ (۲) غرور۔ تکبر۔ مذکر (۳) دھونکنی

(دیکھو باد انبان)

باد دمیدن (استعمال) بقول بحر معروف۔
صاحب آصفیہ ذکر (باد بر آتش دمیدن) کرد
و کنایہ از افروختن آتش گفتہ (ظہوری ؎)
اگر نے دمد باد بر آتشم ٭ بسوزد تر و خشک در
آتشم ٭ (شفائی اصفہانی ؎) باہمہ لب
تشنگیہا صد چمن گل میدہم ٭ باد دامان امیدی
گر بخارِ سن دمد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ درینجا
مقصود از معنی حقیقی است کہ لازم و متعدی
ہر دو آمدہ یکی آنکہ وزیدن باد باشد چنان کہ
از کلام شفائی پیداست و دوم متعدی آن
کہ بوسیلۂ چیزی رسانیدن ہواست چنانکہ
دمیدن صور و دمیدن نے چنانکہ در کلام
ظہوری مذکور و حقیقت (دمیدن) بجایش
مذکور شود کہ ماخذ آن دم است (اردو)
ہوا چلنا۔ پھونک مارنا۔

باد دمیدن در چیزی (استعمال) بہار

ذکر این کردہ بر معروف قانع مؤلف گوید کہ
ہمان معنی متعدی است کہ بر باد دمیدن
مذکور شد وسند بہار از ہمان کلام شفائی
است کہ در آنجا گذشت (اردو) دیکھو باد دمیدن

باد دویدن (مصدر اصطلاحی) صاحب
بحر عجم بر معروف قانع واز علی خراسانی سند
آوردہ (ع) میدود چون باد بر نشیب و فراز
این جہان از پیش عاشق در طریقت کوہ تا صحرا
یکیست از بہار گوید کہ مرادف باد دمیدن است
وبس۔ صاحب آصفی ہم رنگ بہار مؤلف
عرض کند کہ (دویدن باد) مرادف معنی لازمی
(دمیدن باد) است نہ مرادف متعدی آن
یعنی کنایہ باشد از حرکت کردن ہوا ووزیدنش
(اردو) ہوا چلنا۔

بادر بقول مؤید لغت فارسی است بمعنی سرجنازہ وبقول انند وہفت بفتح دال وسکون
راے مہملہ مرضی است کہ آن را سرخ بادہ گویند۔ مؤلف عرض کند کہ حزین نیست کہ
کاتب مطبع سرخبادہ را سرجنازہ نوشت بخیال لغت عربی است صاحب غیاث بحوالہ
لطائف آوردہ کہ بمعنی شتابندہ باشد وبدین وجہ کہ مرض سرخ بادہ آناً فاناً ترقی کند دبر جسم
مریض منتشر گردد فارسیان این مرض را بدین اسم موسوم کردہ باشند (اردو) سرخ بادہ
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ حمرہ۔ علت سرخ۔ ایک قسم کے ورم کا نام جو اکثر جوشش
خون سے بچون کو ہو جاتا ہے۔ صفراوی ورم۔ وہ لال لال چٹے جو کانون کے قریب یا جسم پر ہو جاتے ہین

بادرا بکیل مشت پیمودن (مصدر اصطلاحی)
صاحب محبوب الامثال ذکر این کردہ مؤلف
گوید کہ مرادف (باد بمشت پیمودن) کہ گذشت
(اردو) دیکھو باد بمشت پیمودن۔

(الف) **بادران** | (ب) **بادراندن** اصطلاح۔ (الف) بقول
برہان باراے قرشت

بر وزن آسمان (۱) نام فرشتہ ایست کہ باد
را حرکت دہد و از جائی بجائی برود (۲) مردم
متکبّر و صاحب نخوت و طالب سری و سروری
و (۳) باد زن و مروحہ و (۴) فاعل و امر بہ
ایمعنی ہم۔ صاحب بحر بمعنی اول و دوم
و سوم قانع و صاحبان جہانگیری و رشیدی
و جامع و ناصری بمعنی اوّل (مولوی معنوی ؒ
آدمی چون کشتی است و بادجان ؓ تا کے آرد
باد را آن بادران ؓ خان آرزو در سراج
ذکر معنی اول و دوم کردہ۔ **مؤلف** عرض کند
کہ امر است از مصدر (ب) و معنی لفظی دبا
راندن و حرکت دادن باد و (الف) اسم
فاعل ترکیبی است بمعنی حرکت دہندۂ باد۔
و کنایہ از فرشتۂ کہ بمعنی اوّلش مذکور شد
و معنی دوم ہم کنایہ باشد کہ باد بمعنی نخوت
و تکبر ہم آمدہ و معنی سوم ہم کنایہ کہ مروحہ۔ باد
را بحرکت آرد۔ نسبت معنی چہارم عرض می شود
کہ طرز بیان صاحب برہان خبر می دہد از
این کہ او بر قواعد فارسی قادر نیست و ما
صراحت این در آغاز تحقیق خود ہم برین
اصطلاح کردہ ایم حیف است کہ سند
استعمال معنی دوم و سوم پیش نشد کہ معاصرین
عجم بر زبان ندارند (اردو) (الف) (۱)
فارسیون نے اُس فرشتہ کو بادران کہا ہے
جو ہوا کو حرکت مین لاتا ہے (۲) مغرور
متکبّر (۳) پنکھا۔ مذکر (۴) ہوا کو حرکت
دینے والا اور (ہوا کو حرکت دے (ب) کا امر
(ب) ہوا کو حرکت دینا۔ ہوا چلانا۔

بادرایہ بقول صاحب رشیدی موضعیست
حوالی بغداد دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکردہ بخیال **مؤلف** اصل این
(بارویہ) باشد و او بہ الف بدل شد چون
توغ و تاغ و معنی لفظی بادرویہ مقامی کہ
بر روے باد باشد یعنی مقام ہوادار (اردو)

بادرایہ ایک موضع کا نام ہے جو حوالی بغداد	مین واقع ہے۔ مذکر۔

بادرد کسے رسد کہ دردے دارد مقولہ۔ صاحبان خزینہ ومحبوب الامثال وحسن ذکراین کردہ اند وازمعنی ساکت **مؤلف** گوید کہ فارسیان این مقولہ راجائی گویند کہ کہ حاکمی بحال دردمندی متوجہ نہ شود (اردو) دکن مین کہتے ہین "درد کی دوا ہمدرد سے ملے" اس کہاوت کا مطلب یہ ہے کہ جس کے دل مین درد نہین وہ کیا خاک ہمدردی کریگا

بادُردکشان ہرکہ درافتاد برافتاد مقولہ۔ صاحبان خزینہ وامثال فارسی وحسن ذکراین کردہ اند وازمعنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ برافتادن بقول بحر عجم بمحاورۂ فارسی بمعنی نابود شدن است۔ فارسیان این مقولہ رادرمذمت میخواران استعمال کنند مقصود اینست کہ ہرکہ باشرابخواران آویزش کرد تباہ شد (اردو) دکن مین کہتے ہین "شرابی کی صحبت تباہی کی علامت" شرابیون کا سات آخر برگھات لگا

بادرس اصطلاح۔ بقول برہان وبحر وجامع ومؤید بروزن دادرس خانۂ راگویند کہ از چہارطرف آن باد آید وبقول شمس مرادف بادغر کہ می آید صاحب سروری گوید کہ مرادف بادغد باشد بہ دال مہملۂ آخروبہ بادغر بہ راے مہملۂ آخر فرماید کہ بادغد بدال ہم آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ تعریف ہریکی بجایش مذکور شود	وما با محققین اول الذکر اتفاق داریم۔ اسم فاعل ترکیبی است حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) چارون سمت سے ہوادار مکان۔ جیسے (بارہ دری) جس کی ہرجانب تین تین دروازے ہوتے ہین صاحب آصفیہ نے (بارہ دری) پر فرمایا ہے کہ اب بارہ سے کم دروازے والے مکان پر بھی

اس کا اطلاق ہونے لگا ہے۔ مؤنث۔

بادرسا اصطلاح۔ بقول بحر بمعنی سبکسار۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد۔ بہ تحقیق ما سبکبار۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند مشتاق سند باشیم (اردو) سبکبار۔ بقول آصفیہ ہلکا پھلکا (مجید ع) قاتل نے میرے سر کو اتارا ہزار شکر ٭ بار گران سے خوب سبکبار ہو گیا ٭ سبک سر۔ بقول آصفیہ۔ کمینہ۔ فرمایہ۔ اوچھا (غالب ع) وہ اپنی خو نہ چھوڑیں گے ہم اپنی وضع کیوں چھوڑیں ٭ سبک سر بن کے کیا پوچھیں کہ ہم سے سرگران کیوں ہو ٭ (سبکسار بھی کہہ سکتے ہیں)

بادرسیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ و از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی ہوا رسیدن (آقای ع) اگرچہ بود پاے برجا درخت ٭ درافتد زجا چون رسد باد سخت ٭ (انوری ع)

خاک درگاہ ترا سجدۂ خود خواہم کرد ٭ آرے از خاک درت اینقدرم باد رسد ٭ (اردو) ہوا لگنا۔ ہوا پہنچنا۔

بادرفت مقولہ۔ بقول بحر لے ضائع شد دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد۔ و سند استعمال پیش نشد بخیال ما (بر باد رفت) مشتق از مصدر (بر باد رفتن) بہ ہمین معنی درست است و جا دارد کہ درین مقولۂ عجم کلمۂ بر را محذوف گیریم۔ بصورت وجود سند استعمال و (باد رفتن) کہ می آید ہیچ تعلق ازین معنی اصطلاحی ندارد (اردو) ضائع ہوا۔ برباد ہوا۔

بادرفتار اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ بفتح را و سکون فا و تاے مثناۃ فوقانی بالف کشیدہ و راے مہملہ در آخر اسپے کہ مثل باد تیز رود۔ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی رفتار باد دارندہ و کنایہ از تیز رفتار

وبصفت ہر تیز رفتار استعمال توان کرد چنانکہ طبایرۂ بادرفتار وشتر بادرفتار۔ آنچہ بہار این صفت را برای اسپ کنایہ می گرداند خلاف قیاس نیست ولیکن سند استعمال باید (اردو) بادرفتار۔ دیکھو بادپا۔

بادرفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت وسندی کہ پیش می کند ازان (بادبروت رفتن) پیداست بخیال ما معنی لفظی این زائل شدن غرور کہ باد بمعنی غرور گذشت (کمال اصفہانی ؎) بر بخت آب حیات وبرفت بادبروت ٭ ماند قوت پا ضعیف گشت آوازہ ٭ مخفی مبادکہ درین شعر ابرفت بادبروت) بمعنی زائل شد تکبر وباد بروت بمعنی تکبر گذشت دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد۔ ولیکن خلاف قیاس نیست کہ معنی حقیقی است (اردو) غرور باقی نہ رہنا

بادرکاب اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی است بمعنی بادیکہ از حرکت رکاب در سواری پیدا شود یا بحرکت درآید (مولانا ظہیر ؎) آب سنان وبادرکابش زروی دین ٭ بستر ورفضہا وبشست اعتزالہا ٭ (اردو) رکاب کی ہوا۔ مؤنث۔ گھوڑے پر چڑھے اور سوار کے رکاب کی ہوا۔

بادرگان اصطلاح۔ بقول مؤید الفضلا کہ مطبوعہ مطبع نولکشور است مرادف باگیان با کاف فارسی معروف کہ گذشت حیف است کہ نگذشت ونمی آید بخز باگیان کہ بقول صاحبان جامع وسروری وسراج بمعنی نگہدار وخزانہ دار است۔ صاحب مؤید باگیان را ہم ترک کرد وبخیال ما عجبی نیست کہ بادرگان مبدل بادنگان باشد کہ ذکرش برانب گذشت کہ تبدیل نون بہ رای مہملہ موافق قیاس است ہمچون تان وتار۔ ولیکن محققین فارسی زبان

ازین ساکت و صاحب محیط ہم ذکر این نکرد آنچہ صاحب مؤید این را مرادف باگان بہ تحتانی سوم نوشتہ در کتابت این متصرف اہل مطبع باشد کہ بانگان را کہ بفوقانی سوم و نون چہارم است بایگان نوشت واللہ اعلم بحقیقۃ الحال بمعاصرین عجم بر زبان ندارند تا آنکہ سند استعمال بنظر نیاید اعتبار را نشاید۔ (اردو) دیکھو انب۔

بادرم اصطلاح۔ بقول برہان و ناصری و جامع بضمّ رائے قرشت و بفتح ہم و سکون میم (۱) بیہودہ و تباہ و از کار باز ماندہ و (۲) کارہائے بیہودہ و عبث و (۳) مردم رعیت۔ صاحب جہانگیری باستناد کلام استادان بر معنی دوم و سوم قانع (عنصری ۵۲) چون بایشان باز خورد آسیب شاہ وشہریار ٭ جنگ ایشان عجز گشت و سحر ایشان بادرم ٭ (صاحب فرہنگ منظومہ ۵۳) جلد بشکول دان و خوش پدرام ٭ بادرم شد رعیتان را نام ٭ صاحب مؤید گوید کہ سودہ و از کار ماندہ بخیال ما مقصودش جز این نباشد کہ چیز بے کار را گویند متعلّق بہ معنی دوم۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی دوم و سوم گوید کہ مراد از رعیت بودن۔ عاجز گردیدن است و بے اثر گشتن می تواند کہ بمعنی رمندہ بود چون بادو این مجاز است۔ **مؤلف عرض کند** کہ باد بمعنی خود است و رم بقول برہان بمعنی رمیدن و بمعنی رمہ و گلّہ گوسفند وغیرہ و اجتماع و بقولش رم بہ تشدید در عربی زبان مغز ہر چیز و خاک۔ صاحب منتخب فرماید کہ رم بالضمّ و بالفتح گریز و چارہ و بالکسر خاک و مغز استخوان و خاشاک ریزہ کہ بر روی زمین باشد (الخ) پس بمعنی اول اسم فاعل ترکیبی است بمعنی باد مغز کنایہ از تباہ و بیکار

ومعنی دوم متعلق بہ معنی اول کہ کار ہاے
بیہودہ وعبث وچیز بے کار راہم مجازاً
بادرم گفتند وحقیقت معنی سوم اینست کہ
کشاورزان ۔ غلہ وپیداوارکشت را بوسیلۂ
باد از خس وخاشاک صاف می کنند بدین وجہ
مجازاً رعیت وکشاورز را بادرم نام کردند
ہمین است ماخذ این (اردو) (۱) تباہ کار
بیہودہ کار شخص (۲) عبث اور بیہودہ کام ۔
مذکر ۔ بے کار چیز ۔ مؤنث (۳) کاشتکار ۔

بادرمح اصطلاح ۔ بہار ذکر این کردہ از
از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ از قبیل
بادتیر است ورمح بالضم لغت عرب است
بمعنی نیزہ (طالب آملی س) زبادرمح ماند
زورق ارواح بے لنگر ؛ در آب تیغ گردد
کشتی اجساد طوفانی ؛ (محمد قلی سلیم س) موی
عدو کہ راست شد از بادرمح تو ؛ اظہار
نہ ہر چون سر دندان مار کرد ؛ (اردو)

وہ ہوا جو نیزہ چلانے سے حرکت کرے ۔ مؤنث ۔

بادرنجبویہ اصطلاح ۔ صاحب جامع بذیل
(بادرنگبویہ) ذکر این کردہ ۔ مرادف آنست
وبخیال ما معرب (بادرنگ بویہ) کہ می آید
۔ صاحب انند ہم ذکر این کردہ صراحت ماخذ
ہمدر انجا کنیم (اردو) دیکھو بادرنگبویہ ۔

بادرنگ اصطلاح ۔ بقول برہان وجامع
وسراج بفتح رابع وسکون نون وکاف فارسی
(۱) نوعی از خیار کہ خورند ۔ صاحب جہانگیری
از حکیم انوری سند آوردہ (س) با جہل
پناہ کاندرین باغ ؛ ہر بید ہمیشہ بادرنگ
است ؛ وصاحب سروری از شمس فخری
سند گیرد (س) اگر بہر تسکین صفرا کسے ؛
بہ لیمون مرکب کند بادرنگ ؛ ز ترکیب
دست شہ وتیغ او ؛ فلک کرد دفع غم و
آذرنگ ؛ صاحب رشیدی فرماید کہ خیار
کوچک است کہ آنرا خیار بالنگ ہم گویند

صاحب محیط بر خیار فرماید که این را بفارسی
بادرو و بادروغ گویند و بشیرازی خیار دراز
و خیار بالنگ و بخراسانی خیار بادرنگ و به
فارسی کارنجک و بسریانی جلارا و به یونانی
فلوموس و فاموروں و بہندی کھیرا نامند
مؤلف عرض کند که ما ذکر این بر ازرنگ
کرده ایم که مبدل ہمین بادرنگ است و
وجہ تسمیہ این است که مثل ہوا لطافت دارد
و مفید است برای بعض امزجه و مضر است
برای بعض چنانکه ہوای شمالی و شرقی و غربی
در امزجۂ مختلفه اثرے خاص دارد بالطافت
ہمچنان خیار ہم که اقسام مختلفه اش با امزجۂ
مختلفه اثر لطیفی دارد و تمثیل این با باد جز این
نیست که نظر بر لطافت اوست (اردو)
دیکھو (ازرنگ)

(۲) بادرنگ - بقول برہان و جامع و رشیدی
و ناصری و سراج بمعنی ترنج و آن میوه ایست
که پوست آن را مربا سازند - صاحب جہانگیری
از منوچہری سند آورده (ع) ہمین که دیبا
بافت رومی در میان کارگاہ ٭ دیبه دارد بکار
اندر برنگ بادرنگ ٭ (مسعود سعد ع)
تا کیم از چرخ رسد آدرنگ ٭ تا کے از نیلگونه
چون بادرنگ ٭ و سند این بمعنی سوم ہم
می آید - صاحب رشیدی بحوالۂ سامانی گوید که
مراد از بادرنگ اینجا غبار است و معنی ترکیبی
آن غبار رنگ چه غبار زرد رنگ می باشد
و ترنج ہم زرد بود خان آرزو در سراج غبار
را خیار نقل کرد و سوال می کند که باد بمعنی
خیار در کتب معتبره بنظر نیاید **مؤلف** عرض
کند که باد بمعنی خیار نیست و نه بمعنی غبار است
بلکه مخفف باده باشد و رنگ باده سرخ ہم
چنانکه شراب احمر و زرد ہم چنانکه شراب اصفر
و بعض ترنج بحالت پختگی سرخ ہم می شود پس
بادرنگ مخفف باده رنگ کنایه ایست برای

ترنج دیگر ہیچ۔ باذکر این بر (باتس) کردہ ایم
(اردو) دیکھو باتس۔

(۴۳) بادرنگ۔ بقول برہان وجامع ورشیدی
وناصری اسپ جلد وتندرو صاحب جہانگیری
از استادے سند آرد (ع) بادرنگ آمد
نگارم باعذار بادہ رنگ ٭ بادرنگی زیر
ران برکف گرفتہ بادرنگ ٭ وصاحب
سروری از کلام سوزنی استناد کند کہ بمعنی
چہارم می آید ومتعلق بہ ہمان معنی است مؤلف
عرض کند کہ معنی لفظی این (مثل باد) یعنی سریع السیر
کنایہ از اسپ تیزرو برقیاس بادپا کہ گذشت
مخفی مباد کہ در مصرع اول بادرنگ بمعنی ششم
است ودر مصرع دوم بجاے دوم بمعنی دوم
(اردو) دیکھو بادپا۔

(۴۴) بادرنگ۔ بقول برہان وجامع وناصری
وسروری ورشیدی نوعی از گہوارہ کہ آنرا
بیاویزند وطفل را در آن خوابانند وحرکت
دہند صاحب جہانگیری از حکیم سوزنی سند آرد
(ع) نام ور البیتہ اطفال شیعہ بر ٭ تا بکشتید
نقش بہ بندند بادرنگ ٭ (ولہ ع) اے
کس فروش بودہ ز گہوارہ تا بگور ٭ وے زن
بمزد تا بجنازہ ز بادرنگ ٭ صاحب رشیدی
مصرع اول شعر دوم را چنین نوشتہ (اے جبّ
وزد بودہ ز گہوارہ تا بگور ٭ وہم او بحوالہ سامانی
گوید کہ بدین معنی مخفّف (باددرنگ) است
بدالین۔ مرکّب۔ بمعنی ہوا و درنگ بمعنی لبث و
وقوف۔ حاصل معنی آن متوقّف در ہوا۔ خان
آرزو بذکر سند دوم فرماید کہ استناد صاحب
جہانگیری بدین شعر غلط محض است چرا کہ بدین
تقدیر معنی بیت درست نمی شود کہ (زن بمزد)
بودن (شخص در گہوارہ) بے معنی محض است
پس صحیح ہمان معنی خیار است وجنازہ بجیم نیست
بلکہ بخاے معجمہ است ودرین صورت معنی شعر
بوجہ احسن ظاہر است وفرماید کہ سامانی چون

بر قبح این معنی اطلاع نداشت گوید کہ باد رنگ مخفف (باد درنگ) است وگھوارہ متوقف در ہوا نیست بلکہ وضع آن برای حرکت است (الخ) مؤلف عرض کند کہ خان آرزو از محاورۂ زبان ذوق ندارد ازینجاست کہ این قسم اعتراض بار دپیش کرد مقصود حکیم سوزنی مذمت مرد قرمساق است می گوید کہ از گھوارہ تا بگور یعنی از روز پیدایش تا مرگ (کُس فروش) است یعنی کُس زن خود را فروشندہ و (زن بمزد) یعنی زن خود را باخذ مزد بدیگرے سپرندہ و مقصود از پیدایش تا مرگ۔ ہمہ عمر است وبس وازین لازم نمی آید کہ او از روز ولادت زن داشتہ باشد۔ ہمین یک چیز است کہ خان آرزو را در غلط انداخت۔ اگر جنازہ را خیارہ گیریم چنانکہ بخیال خان آرزو ست اندرانصورت معنی شعر چنان باشد کہ (زن بمزد) اینقدر ذلیل است کہ مزد زن خود از خیار ہمزد تر تا بخیار بزرگ می گیرد یعنی از معاوضۂ معقول ہم کار ندارد و باقل معاوضہ خیار و خیارہ زن خود را بدیگری حوالہ کند این معنی ہم بد نیست ولیکن تقابل لفظی ومعنوی در ہر دو مصرع باقی نمی ماند۔ اندرینصورت این شعر متعلق بمعنی اول می شود وازین انکار معنی چہارم نتوان کرد کہ سند اول الذکر وتصدیق اہل تحقیق صاحب زبان برای معنی چہارم موجود است۔ آنچہ خان آرزو نسبت وجہ تسمیہ اعتراضی می کند بخیال ما درست نیست اگر (متوقف در ہوا) را کنایہ گیریم از گھوارہ۔ عیبی ندارد وجا دارد کہ (باد رنگ) بمعنی مثل ہوا گیریم وکنایہ دانیم از گھوارہ کہ مثل ہوا حرکت می کند۔ ہمین قدر تشبیہ برای مقصود کنایہ کافی است (اردو) گھوارہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ بچون کے سلانے کا جھولا۔ مہد (آتش ؎) عہد طفلی

سے جنون عشق کامل ہے شفیق ؎ شاخ نخل سید
مجنون سے مرا گہوارہ تھا ؎

(۵) بادرنگ۔ بقول برہان و جامع و ناصری
و سروری و رشیدی بیمارئے باشد کہ بسبب
غم و غصہ خوردن عارض شود و آن چنان
بود کہ در رودہ دردی و نفخی و قراقرے بہم
رسد و ناف پیچش کند۔ صاحب جہانگیری گوید
کہ آن را غم بادہ نیز گویند و بہندی بادگولہ
(سید سراج الدین سگزئی ؎) دارد غم بادرنگ
عشقت ؎ در بردن جان من شتابی ؎ خان
آرزو در سراج فرماید کہ درین شعر این معنی
گرفتن خطاست زیرا کہ معنی مذکور درین بیت
مطلق درست نمی شود پس صحیح دران ہمان
معنی جلد رو و تیز دو باشد کہ گذشت۔ صاحب
مؤید بحوالہ لغات شاہ نامہ فرماید کہ بمعنی ہلاک
و رنج است و گوید کہ این معنی در زفانگویا ہم
منقول است مؤلف عرض کند کہ صاحبان
سروری و ناصری اہل زبانند مجرد قول شان
بدون سند این معنی را بس است خان آرزو
در شعر بالا (بادرنگ عشق) را مرکب اضافی
بمعنی (اسپ تندرو عشق) گرفتہ و (شتابی در
بردن جان) را با معنی مذکور مناسب تر دانستہ
بخیال ما خیالش سطحی است اگر (بادرنگ)
را مرض مخصوص گیریم تعلق او با (بردن جان
بشتاب) مناسب تر می نماید زیرا کہ (بادرنگ)
نام مرض مخصوص بہ خصوصیتی است کہ زود
ہلاک کند و ہمچو باد سریع الاثر است در مرضی
و مرضی است کہ نفخ در امعا پیدا کند پس نظر بر
وجہ تسمیۂ آن و سرعت اثرش (شتابی در بردن
جان) تعلق خوب دارد و ہیچ ضرورت ندارد
کہ (بادرنگ) را درینجا بمعنی اسپ سریع السیر
گیریم (اردو) بادگولہ۔ بقول آصفیہ ہندی
اسم مذکر۔ وہ درد جو تلی میں ہوا بھر جانے کے
باعث لاحق ہوتا ہے کہتے ہیں کہ یہ بیماری

نہایت غم کھانے سے ہوجاتی ہے اس بیجنے
ناف مین مڑوڑ معدہ مین درد اور نفخ شدت رہتا ہے
(۶) بادرنگ ـ بقول صاحب رشیدی بمعنی بآتمکین
و باثبات و بقول ناصری ثبات (ناصری ؎
بادرنگ آمد نگارم باعذار بادہ رنگ ؏ مؤلف
عرض کند کہ ہمین شعر را بمعنی سوم نقل کردہ ایم
و بخیال ما (بادرنگ) دریجا کنایہ از شتاب وزود
است و معنی لفظی این مثل باد و خان آرزو
در سراج ذکر خیال ما ہم کردہ پس کنایہ با تمکین
و باثبات را از (بادرنگ) بوسیلۂ ہمین یک
سند پیدا کردن بدون تعلق با معنی حقیقیش کار
نازک خیالان نیست (اردو) جلد ـ بقول
آصفیہ ـ فوراً ـ بلاتوقف ـ تابع فعل ـ
(۷) بادرنگ ـ بقول خان آرزو در سراج
بمعنی مشابہ باد و باین مناسبت تیر را نیز گویند
مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست
ولیکن سند استعمال باید و اگر از تعمیم معنی حقیقی
کارگیریم کنایہ ہاے دیگر ہم توانیم گرفت
(اردو) تیر ـ مذکر ـ
(۸) بادرنگ ـ بہار ذکر این کردہ از معنی
ساکت و شعرے نقل کرد بدون نام شاعر
(؎) بادرنگ خورش در آتش خوشم بارے
مسیح ؏ شعلہ می بالد مرا من بادرنگ آتشم نگر
مؤلف گوید کہ بہار معنی شعر را نہ فہمید و فیصلہ
این کردن نتوانست کہ (بادرنگ) در ہر دو
مصرع این شعر چہ معنی دارد از ینجاست کہ
ذکر اصطلاح کرد و نقل شعرے کہ بدست آمد
و تحقیق معنی را ہدیۂ ناظرین ـ این است طریقۂ
تحقیق محققین ہند نژاد بخیال ما شاعر خطاب
کند عیسی را و گوید کہ من باوجود تاخیر خود در
آتش عشق خرسندم و نمی خواہم بحفظ خود زود
از آتش عشق بیرون شوم و شعلۂ من یعنی آہ من
ازین وجہ می بالد کہ او مرض بادرنگ است
بحق آتش مقصود آنست کہ چنانکہ از مرض بادرنگ

نفخ در امعا پیدا شود و ناف پیچش کند ہمچنان
شعلۂ من در شکم آتش حرکت کند و پیچ زند و مسیح
از علاج او معذور ۔ بالجملہ این متعلق است بہ معنی
پنجم (اردو) دیکھو بادرنگ کے پانچویں معنی

بادرنگبویہ | اصطلاح ۔ بقول برہان بر
وزن و معنی بادرنجبویہ و آن گیاہیست کہ
عقرب را ہلاک کند و امراض سوداوی و بلغمی
را نافع باشد و بادرنجبویہ معرب آنست و در
عربی بقلۂ اترجیہ گویند ۔ خان آرزو در
سراج فرماید کہ گیاہے است مفرح کہ از آن
بوے ترنج آید و فرماید کہ آنچہ بعضی بادرنجبویہ
بحذف با معرب این گفتہ اند غلط است صاحب
محیط بر بادرنجبویہ فرماید کہ معرب بادرنگبویۂ
فارسی است و بعربی مفرح القلب و مفرح القلب
المحزون و حبق الریحانی و حشیشۃ السنور و بقلۃ
الریحان و بقلۂ غربیہ و بہ رومی یاسفلین و
بہ لغت مصر ریحان التفنع و آن را بادرنبویہ
و بالنگبویہ نیز گویند چہ بوے آن مثل بادرنج
یعنی اترج است و بہندی بلّی لوٹن و آن نباتے
است مثل پودینہ ۔ ہر سال سبز می شود و گربہ
این را دوست میدارد ۔ گرم و خشک در
وسط دوم دگویند در سوم وگویند در اول
وگویند معتدل در گرمی و خشکی در دوم
وقول اول را اصح دانستہ اند و بہترین
آن تازہ ۔ نافع جمیع امراض بلغمی و سوداوی
وخصوص جرب سوداوی و مسخن بدن و مفرح
نفس و مقوّی دل و دماغ و حواس و منافع بسیار دارد
(انج) (اردو) بلّی لوٹن ۔ بقول آصفیہ ہندی
اسم مذکر ۔ سنبل الطیب ۔ بالچھڑ ۔ بادرنجبویہ
صاحب جامع الادویہ نے اسکا مشہور نام
بلائی لوٹن ۔ بلّی لوٹن لکھا ہے جس پر بلی عاشق ہے

بادرنگین | اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر و
جامع و رشیدی و مؤید کنایہ از شعر و بیت کہ
قصیدہ و غزل و قطعہ و رباعی باشد صاحب سروری

از حکیم سنائی سند آوردہ (سہ) بادِ رنگین است شعر و خاک رنگین است زر ہاتو زعشق این و آن چون آب و آتش بے قرار ہا بہار گوید کہ اطلاق آن بر سبیل تخیّل است و درین ہر دو معنی فرقیست جلی۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ عبارت از سخن خوب **مؤلف** عرض کند کہ مرکّب توصیفی است و معنی لفظی این حرف و سخن رنگین کہ بآد بمعنی حرف و سخن بجایش گذشت پس با خان آرزو اتفاق نداریم و قول اہل زبان را درست خیال کنیم زیرا کہ مطلق بآد بمعنی شعر و سخن نیست بلکہ بمعنی حرف و سخن است چنانکہ بر معنی چارمش گذشت و مطلق سخن در فارسی بمعنی شعر آمدہ پس سخن رنگین بترکیب توصیفی بمعنی سخن خوب باشد و بآد رنگین بمعنی حرف رنگین کنایہ باشد از شعر و سخن نہ سخن خوب پسند اہل زبان مؤیّد خیال ماست۔ قائل (اردو) رنگین کلام۔ مذکّر۔

بادرو اصطلاح۔ بقول برہان بر وزن نازبو (۱) ریحانیست کہ آنرا بادرنجبویہ گویند و نوعی از خیار است کہ آن را بآدروج ہم گویند و بعضے گویند (بادرو) ترہ ایست کہ برگش بہ (سپرغم) می ماند و بوے ترنج می دہد و بقول سروری بسکون دال و ضم راے مہملہ در نسخۂ میرزا ترہ ایست ہمچو ریحان کہ آن را بادرنگ و بادرنجبویہ نیز گویند امّا در کتب طب ترہ ایست کہ ترۂ خراسانی ہم نام دارد (شمس فخری سہ) کیوان براے ترّہ شہلات روز باد ہا از کشت زار اجرام آوردہ بادرو ہا و بقول جامع نام سبزۂ شبیہہ بریحان۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ مخفّف بآدرویہ ترہ ایست خراسانی کہ ریحان کوہی ہم نام دارد و بقول بہار (۲) مرادف بادگیر (طغرا سہ) غیر از قفس کز ہر طرف دارد ہزاران بادرو ہا نتوان شمردن خوش ہوا خشخانہ در ربستہ رہا

وبقول صاحب جہانگیری سبزہ باشد مانند ریحان
کہ آن را بادرنجبویہ ہم گویند صاحب محیط
کہ محقق مفردات طب است فرماید کہ اسم
فارسی خیار است وبس وبزیادت غین
معجمہ در آخر نیز گویند **مؤلف** عرض کند کہ
مرادف معنی اول (بادرنگ) کہ گذشت وخواص
ومزاج وماخذ ہم ہمہ رانجا مذکور ومحققین بالا
اختلافی کہ در معنی این دارند معتبر نیست بمقابلہ
صاحب محیط (اردو) (۱) دیکھو بادرنگ
کے پہلے معنے (۲) دیکھو بادگیر۔

بادروج اصطلاح - بقول برہان بسکون
جیم گل بستان افروز وبوئیدن آن عطسہ آرد
وگزیدن عقرب را نافع وآنرا العربی ضومہ
ومفرح القلوب خوانند وبقول بعض ریحان
کوہی - صاحب ناصری بہ ہمزبانی برہان اینقدر
اضافہ کند کہ این را سپرغم ہم گویند صاحب
جامع بر بستان افروز قانع - خان آرزو در
سراج گوید کہ بذال معجمہ موقوف وجیم - بادرنگ
کہ نوعی از خیار است وبقول بعض بادرنجبویہ و
قوسی ہم بادرنگبویہ گفتہ وبادرو کہ گذشت
ظاہرا مخفف این است **مؤلف** عرض کند کہ
صاحب محیط درین خصوص معتبر است از دیگران
۔ فرماید کہ اسم نبطی است ومعرب آن بذال
معجمہ باذروج وبعربی حوک وبیونانی اوقیمن و
بفارسی ترہ خراسانی وبہندی بابری وتلسی
جنگلی وما صراحت کامل بر اوقیمن کردہ ایم؛
وجہ تسمیہ این غیر ازین نباشد کہ روج بقول
برہان بمعنی روز است کہ بعربی نہار خوانند۔
پس معنی لفظی این فرشتہ روز است کہ باد
بمعنی فرشتہ بجایش گذشت و فارسیان این نام
را برای اوقیمن نظر بر عقیدۂ ہنود قرار
دادہ اند۔ صاحب ساطع بر تلسی فرماید کہ
ہندوان پرستش این کنند وعقیدہ شان اینست
کہ حورے بود کہ کرشنا با او عشق داشت وآن

حور در آخر صورت این نبات گرفت (الخ) پس در خانۂ ہر یک ازین قوم درخت بادروج موجود می باشد زن و مرد ہر صبح پیش او می روند و ہولے او می گیرند و ہر دو دست خود برین درخت می مالند و باز بر روی خود بعقیدۂ شان این عمل ایشان را محفوظ دارد از آفات ارضی و سماوی و محبت زن و شوہر مستحکم می شود بوسیلۂ آن (اردو) دیکھو اوقیمن ۔

بادروجبویہ اصطلاح ۔ بقول ہفت ۔ گیا ہے است کہ برگہایش شگفتہ و بوی ترنج دارد کذافی زفانگویا و او را شاہ ترہ ہم گویند دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ صاحب محیط ہم ازین ساکت و بادرنجبویہ بجایش گذشت و شاہ ترہ چیز دیگر است کہ بجایش می آید ۔ صاحب محیط در بحث شاہ ترہ ذکر این نکرد ۔ بخیال ما صاحب ہفت از تحقیق کار نگرفت و این چیزی نیست غیر از بادرنجبویہ و مبدل بادرو زبویہ کہ زے ہوز بجیم عربی بدل شود چنانکہ سوز و سوج (اردو) دیکھو بادروزبویہ ۔

بادرود اصطلاح ۔ بقول رشیدی و سراج و شمس بسکون دال و ضم را و دال ثانی چوبی کہ در زیر شاخ درخت میوہ دار گذارند تا از گرانی بار نشکند دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ رود بقول برہان رودۂ گوسفند وغیرہ و زہ کمان حلاجی و تار ساز ہا باشد (الخ) پس بخیال ما مطلب ما منافت است بمعنی رودہ و تارے کہ متعلق بہ باد است و کنایہ از تارے و رشتۂ و رسنے کہ قائم کنند برای آنکہ میوہ گران بار از باد حرکت نکند و نشکند ۔ باغبانان ہند میوۂ گران بار را و ظرف سبک جا دہند و آن ظرف را بوسیلہ رسنی یا تارے یا رشتۂ کہ با شاخ سطبری متعلق باشد آنقدر بلند کنند کہ گرانی میوہ بر شاخ نازک قائم

نباشد معاصرین عجم گویند کہ ہمین رسم است
در ایران ہم پس طرز بیان صاحب رشیدی
این کنایہ را از معنی حقیقی بے تعلق کردہ است
کہ بعوض رسن چوب را قائم کرد برائے چوب
لفتے دیگر است کہ آنرا (باردو) نام است
کہ می آید غور بر ماخذ نکرد (اردو)
وہ چھینکا جو ثمرۂ درخت مین لگا کر لٹکاتے ہین
تاکہ وزنی پھل ہوا کے جھونکون سے گرنہ پڑے
اور ضائع نہونے پائے۔

بادروزبویہ اصطلاح۔ بقول ضمیمۂ برہان
گیاہے است کہ بوے ترنج می دہد و برگہایش
شگافتہ می باشد دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد و صاحب محیط ہم ازین ساکت۔
مؤلف گوید کہ تعریف این ہمانست کہ صاحب
ہفت قلزم بر بادرو جبویہ نوشت خیر گذشت
کہ مرادف (شاہ ترہ) نگفت چنانکہ صاحب ہفت
بر بادرو جبویہ نوشتہ است بخیال ما این ہمان
بادرنگبویہ باشد کہ گذشت۔ فارسیان ترنج را
(بادرو) ہم گفتہ اند و صراحت ماخذش ہمد انجا
کردہ ایم پس زاے ہوز بران زیادہ کردہ۔
(بادروز) کردند مخفی مباد کہ بقول صاحب
قانون دستگیری زاے ہوز در آخر بعض کلمات
زائد ہم باشد چنانکہ ترب و تربز و کشاور و
کشاورز۔ پس (بادروز) را با کلمۂ (بویہ) مرکب
کردہ چیزی را نام نہادند کہ بوے ترنج دارد
مرادف (بادرنگبویہ) و بحث کامل این ہمد انجا
گذشت (اردو) تلی لوٹن۔ اسم مذکر یہ سنبل
الطیب (دیکھو بادرنگ بویہ)

بادروزہ اصطلاح۔ بقول برہان بفتح راے نقطہ دار (۱) بمعنی ہر روزہ باشد و (۲)
خوراک و قوت ہر روزہ را نیز گویند و (۳) جامہ کہنہ و لباسے کہ ہر روز پوشند و (۴) چیزے
را گویند کہ مردم را ہمیشہ درکار باشد۔ صاحب ناصری بر معنی اول و سوم قانع یعنی می فرماید

کہ قوت ہر روزہ ولباس ہر روزہ باشد وبقول جامع قوت لایموت وبایحتاج ہر روزہ از
جامہ وغیرہ صاحب سروری بحوالۂ نسخۂ وفائی ذکر معنی دوم کردہ وبحوالۂ تاج المآثر ذکر معنی
سوم وبحوالۂ تحفہ ذکر معنی چہارم وفرماید کہ بحذف دال ہم بنظر آمدہ وصاحب جہانگیری بر معنی اول
قانع واز حکیم سوزنی سند آوردہ (ط) شرف تو ئی وشرف گوہر حمید الدین ٭ کہ شد
مدیح تو تسبیح بادروزۂ من ٭ (نثر مقامات حمیدی) عروس را بہ پیرایۂ ہمسایہ یک شب
بیش نتوان آراست وآرایش بادروزہ بسؤال وجواب دریوزہ نتوان خواست٭
خان آرزو در سراج فرماید کہ ہرچہ مردم را در کار باشد ہر روز وخصوصیت بجامہ و
قوت ندارد چنانکہ برخی گمان بردہ اند وبمعنی جامۂ کہنہ مجاز است چہ ہرچہ مدام در استعمال
در آید البتہ مندرس وضائع می شود (حکیم سنائی از سروری ط) یکی جامہ وین بادروزہ
ز قوت ٭ دگر زین ہمہ بیشی وسیری است٭ (نثر تاریخ تاج المآثر در زمیہ - از سروری)
لشکر اسلام جامہ ہائے بادروزہ را بلباس حرب بدل کرد ٭ صاحب رشیدی ہمزبان
صاحب سراج فرماید کہ بدون دال مہملہ ہم آمدہ صاحب مؤید ہم ذکر این کردہ مؤلف
گوید کہ اصل این (بار وزہ) بمعنی ہر روزہ باشد یعنی چیزی کہ ہر روز بکار آید وکلمۂ
با درینجا بمعنی معیت است وبس ودال مہملہ زائد باشد چنانکہ شفتالو وشفتالود وپیدا و
پیداد ومعناً با خان آرزو اتفاق داریم کہ معنی اول حقیقی است ودیگر معانی ہیچ کہ بدون
ترکیب اضافی از اصل لغت حاصل نمی شود چنانکہ از اسناد بالا پیدا است یعنی تسبیح بادروزہ
وآرایش بادروزہ وجامۂ بادروزہ مخفی مباد کہ (جامۂ بادروزہ) را بمعنی جامہ کہنہ

گرفتن۔ کنایہ ایست وایںمعنی در مجرد (باد روزہ) اصلانیست وہمچنین معنی قوت وخوراک ہر روزہ در مجرد (باد روزہ) نباشد (اردو) روزانہ۔ بقول آصفیہ۔ روز بروز ہر روز۔ ہمیشہ (الخ) جیسے غذاے روزانہ۔ لباس روزانہ۔ شغل روزانہ (ہر روز کا) (ہر روز کی)

بادروغ اصطلاح۔ مرادف بادرنگ ومزید علیہ بادرو است بمعنی آوکش واشارۂ این ہمہ رانجا کردہ ایم باید کہ بضمہ راے مہملہ خوانیم کہ روغ مزید علیہ رو باشد بزیادت غین معجمہ چنانکہ چرا وچراغ کہ بمعنی زیرا باشد (اردو) دیکھو بادرو۔

بادرون بویہ اصطلاح۔ بادال موقوف ہمان بادروجبویہ۔ صاحب ہفت گوید کہ مرادف بادروج بویہ وآن را (شاہ ترہ) نیز گویند مؤلف عرض کند کہ ما صراحت کامل بر (بادروز بویہ) کردہ ایم واین ہم مزید علیہ (بادرو بویہ) باشد کہ نون ششم زیادہ کردہ اند بر (بادرو) چنانکہ گذارش وگذارشن دیگ ہیچ وہمانجا تحقیق کردہ ایم کہ شاہ ترہ نباشد (اردو) بادیکھو بادروزبویہ

بادرونہ اصطلاح۔ بقول صاحب برہان وجہانگیری وہفت ہمان بادرنجبویہ باشد وآن ریحانیست معروف۔ مؤلف عرض کند کہ ما صراحت این بر (بادرنگبویہ) کردہ ایم واین بظاہر مخفف (بادرون بویہ) باشد یا بزیادت ہاے نسبت در آخر (بادرون) کہ مزید علیہ (بادرو) است واشارۂ این بر (بادرو) گذشت۔ مخفی مبادکہ (بادرو) ورای (بادرنگبویہ) باشد (اردو) دیکھو بادرنگبویہ۔

بادرویہ اصطلاح۔ بقول صاحب رشیدی وشمس۔ بدال موقوف وراے مضموم ترۂ خراسانی کہ ریحان کوہی نیز گویند مؤلف گوید کہ ہمین

معنی بر (بادرو) گذشت حیف است کہ سند
استعمال این پیش نشد و دیگر کسے از محققین اہل
زبان تصدیق این نکرد و صاحب محیط ہم ازین
ساکت پس اگر این را مزید علیہ (بادرو) خیال
کنیم تحتانی و ہاے ہوز آخر زائد باشد دیگر ہیچ
(اردو) دیکھو بادرو۔

بادرہ اصطلاح۔ بقول برہان و رشیدی و
جامع و ناصری بسکون ثالث بروزن بادشہ
(۱) سخن گفتن بے اندیشہ و تندی و تیزی درکار
و (۲) بمعنی پارچۂ شلوار و تنبان و باین معنی
بفتح ثالث ہم آمدہ صاحب سروری بحوالۂ نسخۂ
حلیمی گوید کہ بسکون و فتح دال و راے مہملتین
بمعنی پارچۂ زیر جامہ۔ صاحب جہانگیری بر معنی
اول قانع **مؤلف** عرض کند کہ منظر بر تصدیق
محققین اہل زبان ضرورت سند استعمال نباشد
اختلاف اعراب حروف در ہر دو تصرف
لسان است و نتیجۂ لب و لہجۂ مقامی و آنچہ
موافق قیاس است سکون دال مہملہ و فتح
راے مہملہ زیرا کہ این مرکب است از باد بہ معنی
ہوا و رہ مخفف راہ کہ بمعنی طریق و رسم
و قاعدہ و نغمہ و آہنگ آمدہ پس (بادرہ)
اسم فاعل ترکیبی است بمعنی طریق باد دارندہ
و کنایہ از سخن بے اندیشہ زنندہ و تیزی درکار
کنندہ مخفی مباد کہ باد بمعنی سخن و تند و تیز ہم
بجاے خودش گذشت و بمعنی نغمہ و آہنگ ہم و
باد بمعنی دوم کنایہ باشد از شلوار کہ در راہ
رفتن حرکت کند بوسیلۂ باد نمیدانیم کہ محققین
بالا در معنی اول چگونہ معنی مصدری یا حاصل
بالمصدر پیدا کردہ اند فتامل۔ واضح باد کہ آنانکہ
پاچۂ زیر جامہ را بہ زیادت راے مہملہ پارچہ
نوشتہ اند غلط کردہ اند یا تصحیف کتابت
باشد دیگر ہیچ (اردو) (۱) بے دھڑک۔
بقول آصفیہ بے خوف و خطر۔ بے اندیشہ۔ بے
سوچے۔ بے تحاشا۔ بے محابا۔ (۲) ازار۔

بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ شلوار۔ تنبان۔
پیجامہ۔ تہ پوشی۔ سُتھن۔

(الف) **بادریس** اصطلاح۔ بقول برہان
(ب) **بادریسہ** (الف) بکسر رابع وسکون
تحتانی وسین بے نقطہ (۱) چرم یا چوبی باشد مدوّر
کہ در گلوے دوک کنند بجہت آنکہ ریسمانی کہ
می ریسند یکجا جمع شود و بعربی فلکہ خوانند و
بعضے تابے را گویند کہ زنان بدوک دہند
و (۲) نیز تختہ گرد میان سوراخی باشد کہ بر
سر چوب خیمہ زنند و (۳) بمعنی بادزن ہم
آمدہ۔ ہم او بر (ب) گوید کہ بمعنی (الف) باشد
و بر معنی اول و دوم قناعت کردہ صاحب
سحر بذکر (الف و ب) بر معنی اول قانع۔ صاحب
جامع نسبت ہر دو بذکر معنی اول نسبت معنی دوم
گوید کہ کلیچہ دکاج خیمہ و ذکر معنی سوم ہم کردہ
صاحب ناصری نسبت ہر دو بذکر معنی اول
نسبت معنی دوم فرماید کہ کلیچہ ستون خیمہ بنا بر
مشابہت با معنی اول (ابو الفرج رومی ۵ل)
فلک فضل را تو گردانی ٭ دوک را بادریسۂ
افلاک ٭ صاحب جہانگیری ہم ذکر (الف و ب)
کردہ و بذکر معنی اول و دوم برای معنی اول
سند شمس طبسی آوردہ (۵ل) با آبروی عدل
تو این بادریس آسمان ٭ از کردہ ہای خویشتن
خود را پشیمان ساختہ ٭ (حکیم سنائی ۵ل)
نشود مرد پیر دل وصعلوک ٭ پیش ما ما و بادریسۂ
دوک ٭ خان آرزو در سراج بذکر ہر دو فرماید
کہ (الف) بمعنی اول و (ب) بزیادت ہای ہوز
برای معنی دوم افادۂ تشبیہہ کند و فرماید کہ آنچہ
قوسی بدوک زنان تفسیر نمودہ مستند بدین
بیت خاقانی سہو اوست (۵) سرگشتہ کرد
چرخم چون چرخ بادریسہ ٭ فریاد زین فسون گر
زن فعل سبز خاور ٭ نیز فرماید کہ آنچہ بشین معجمہ
در ہندوستان شہرت دارد غلط است اگرچہ
تبدیل سین مہملہ بہ شین معجمہ درست باشد۔

صاحب سروری مجرّد (ب) را ذکر کند و
فرماید که تا بے باشد که زنان بدوک دهند اما
در اکثر نسخ بمعنی آن چیز مدوّر که در گلوے دوک
کنند که منع ریسمان کند و شیرازیان بدّبیه گویند
وبعربی فلکه و در شرفنامه بمعنی آن گردهٔ چوبین
که میان آن را سوراخ کرده بر ستون خیمه کنند
و در نسخهٔ نیاز به معنی باد زن آمده. صاحب
رشیدی بذکر هردو بر معنی اول و دوم قانع
وصاحب غیاث بر (ب) فرماید که چوب مدوّر
یعنی قرص چوبین سوراخدار که بر ستون خیمه نهند
وهم او بر فلکه نوشته که بضم. بادریسه و آن چوبک
مدوّر میان سوراخ بود که بر ستون خیمه نهند و
قرص کوچک سوراخدار که در دوک چرخه می گشند
وصاحب منتخب بر فلکه گوید که بالفتح چرخهٔ ریسمان
وچوبک گرد و میان سوراخ. که در میان دوک
چرخ می کند و چوب گرد که سر ستون خیمه را بدان
می گذارند و دوک بقول برهان آلتی که بدان
ریسمان ریسند و خان آرزو در سراج نسبت
دوک فرماید که بواو معروف آلتی است آهنی
که ریسمان بدان ریسند و بحوالهٔ قوسی گوید که
بمعنی چرخ زنان و بمعنی چوبی که ریسمان پشم
و موی بدان ریسند مخفی مبادکه ریسیدن بقول
بحر بمعنی تافتن. تار پنبه و پشم و ابریشم و امثال
آن **مؤلف** عرض کند که (الف) اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی ریسندهٔ بادو کنایه از چرخی
مدوّر که در دوک باشد و چون رشتهٔ پشم یا
ابریشم یا پنبه تیار شود بران می پیچد و جمع گردد
فارسیان این را با هاے هوّز در آخر هم استعمال
کرده اند و این هاے زائد است. همین است
حقیقت معنی اول پریشان بیانی محققین خیال را
پریشان می کند. نسبت معنی دوم عرض می شود
که چرخی که بالاے بعض ستون خیمه قائم کنند تا
رسن بوسیلهٔ آن بآسانی حرکت کند و این تخصیص
ندارد با خیمه بلکه این را بالاے پردهٔ هاے خانه

ہم قائم کنند تا بوسیلۂ آن رسن ہاے پردہ در آویختن و برداشتنش آسان حرکت کند۔ خان آرزو درست گوید کہ ہاے آخر براے این معنی جہت تشبیہ باشد کہ این چرخ ہم مشابہ بادریس است حیف است کہ براے معنی سوم سند استعمال پیش نشد و معنی لفظی الف و ب براے کنایہ بمعنی سوم خلاف قیاس نیست کہ بادزن ہم منوچہ ریسندہ باد است و بس (اردو) الف و ب) (۱) چرخے کی پھرکی جس پر کاتا ہوا تاگا لپیٹا جاتا ہے اور جمع ہوتا ہے (۲) وہ چھوٹی سی چرخی جو رسی کی آسانی کے لئے ستون خیمہ یا چلمن یا پردہ مین قائم کرتے ہین جسکو دکن مین گھرنی کہتے ہین۔ (۳) دیکھو بادزن۔

بادریسہ چشم اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و جامع (۱) کنایہ از مردم یک چشم باشد کہ بعربی اعور خوانند و (۲) کنایہ از شیطان و (۳) دجال ہم۔ صاحب جہانگیری در ضمیمۂ اول و صاحب رشیدی در استعارات بہ معنی اوّل قانع مؤلف عرض کند کہ این کنایہ ایست بدون اضافت بادریسہ و فی الحقیقت اسم فاعل ترکیبی است بمعنی چشم مثل بادریسہ دارندہ یعنی چنانکہ بادریسہ را یک سوراخ است کہ بر آن چرخ زند ہمچنین یک چشم دارندہ و معنی دوم و سوم مجاز آن گویند کہ یک چشمی ہم صفت دجال است (اردو) (۱) کانا بقول آصفیہ۔ ہندی۔ ایک چشم۔ ایک آنکھ کا ایک آنکھ کا اندھا۔ واحد العین۔ کانڑا جیسے ؎ کانا مجھے بھائے نہین اور کانے بن سہاے نہین ؎ (۲) شیطان۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ ابلیس۔ عزازیل۔ معلم الملکوت (ذوق ؎) ہونا عاشق سونچکر اس دشمن ایمان کا ؎ دل نکر جلدی کہ جلدی کام ہے شیطان کا (۳) دجال۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ صیغۂ مبالغہ یعنے دجلہ سے پیدا ہونے والا۔

اہل اسلام کے عقائد کے موافق یہہ شخص قیامت کے کچھہ عرصہ پہلے دریاے مذکور سے پیدا ہوکر اصفہان سے ظہور کرے گا۔ ایک آنکھہ سے کانڑا اور بڑا اکفر ہوگا حتی کہ اسکے ماتھے پر بھی لفظ کافر لکھا ہوا ہوگا۔ خاص اہل ایمان کو بوجہ نور ایمان نظر پڑیگا اور وہ اُلوہیت کا مدعی ہوکر بہت سے خرق عادات مثل احیا، اموات یا اماتت احیا اور کھیتون۔ باغون کو بار آور کرنا وغیرہ وغیرہ بطور استدراج دکھا کر بہت سے آدمیون کو اپنی اُلوہیت کا معتقد کرلیگا تین روز کے عرصہ مین تمام عالم پر قابض ہوکر گمراہی پھیلائیگا۔ اسکی یہ کیفیت دیکھکر حضرت عیسی علیہ السلام آسمان سے اور امام مہدی آخر الزمان عم (سرمن راے) نامی غار سے تشریف لاکر ہلاک کرینگے۔ ظہور سے چالیسوین دن ہلاک ہوگا جس مین پہلا دن ایک سال کے برابر دوسرا ایک ماہ تیسرا ہفتہ کے برابر ہوگا باقی سینتیس روز ایام معہود کے برابر ہونگے۔

بادریش اصطلاح۔ بقول بحر بیاے معروف (۱) غرور ولاف۔ وبقول سروری (۲) کنایہ از خودنما ولاف زنندہ مُولف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کسی کہ باد در ریش دارد مخفی مبادکہ باد بمعنی غرور ہم بجاے خودش گذشت از قبیل (بادبروت) کہ مذکور شد وکنایۂ لطیف است یعنی کسی کہ لاف وغرور وخودنمائی کند گویا باد در ریش خود دارد۔ صاحب بحر در عرض معنی عذر نفرمودہ است و براے معنی بیان کردہ اش باید کہ باد را مضاف کنیم بسوی ریش۔ وباضافت خوانیم حیف است کہ سند استعمال ہردو پیش نشد اما خلاف قیاس نیست وقول صاحب سروری کہ از اہل زبانست معتبر است (اردو) (۱) غرور

۔لاف ۔ مذکر ۔ (۲) مغرور ۔ خودنما ۔ لاف مارنے والا ۔ شیخی باز ۔

بادریشہ چشم اصطلاح ۔ بقول بہار کنایہ از پلک چشم ۔ سند استعمال پیش نکرد ۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان با او نیست و کنایۂ لطیف ہم نیست ۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند ۔ ایجاد بندہ باشد (اردو) پلک بقول آصفیہ ۔ ہندی ۔ اسم مؤنث ۔ پل ۔ مژہ ۔ آنکھ کے بال ۔

بادریہ اصطلاح ۔ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ ۔ نوعی از بادکش چوبین کہ در سقف خانہ بیاویزند ۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و سند استعمال ہم پیش نشد اگر از قیاس کار گیریم اسم فاعل ترکیبی است کہ ریہیدن بقول بحر بمعنی ویران کردن و افتادن آمدہ پس معنی لفظی این ہوا افتادہ و ہوا واقع شدہ و کنایہ از بادکش توان گرفت ولیکن سند استعمال باید معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) وہ پنکھا جو چھت میں لگاوین ۔ مذکر ۔

(الف) **بادزد** اصطلاح ۔ صاحب انند

(ب) **بادزدن** نسبت (الف) بحوالۂ فرہنگ فرنگ فرماید کہ بمعنی گرد باد و طوفان و تند باد ۔ صاحب تحقیق الاصطلاحات بمعنی (ب) گوید کہ گوزمر دادن (صائب (ب) ۵)
داغ از حرارت جگرم دادمی زند ٭ آتش زسوز سینۂ من بادمی زند ٭ **مؤلف** عرض کند کہ (بادزدن) (۱) بمعنی حقیقی اوست یعنی ہوا رساندن چنانکہ ظہوری گوید (۵)
بادیکہ بر عبیر زند گرد دامنش ٭ بر جیب بخت ہمتش از خاک پائے کیست ٭ و (۲) کنایہ باشد از آہ و نالہ کردن کہ باد بمعنی آہ و نالہ بجائیش گذشت و سندش ہم ہمدرانجا مذکور ۔ پس آنچہ صاحب تحقیق الاصطلاحات کنایہ از

گوزکردن باستناد ہمین شعر صائب گرفتہ غور
کامل بر لطافت معنی شعر و لطف سخن نکردہ
اگرچہ باد بمعنی گوز ہم گذشت نازک خیالان
تصفیہ این کنند کہ درین شعر نظر بر معنی مصرع
اولش در مصرع دوم آہ بہتر است یا
گوز فتامل نسبت (الف) عرض می شود کہ
(۱) ماضی مطلق است از مصدر (ب)
بہردو معنیش و (۲) معنی بیان کردہ صاحب
انند ۔ بخیال ما تند باد و طوفان غیر از گردباد
است و برائے این معنی طالب سند استعمال
باشیم کہ معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند
و صاحب انند و فرہنگ فرنگ ہم از اہل
زبان نیست و محققین فارسی زبان ہم
ازین معنی ساکت و وجہ کنایہ ہم پیدا نیست
(اردو) (الف) (۱) ہوا پہنچیا یا (۲)
طوفان ۔ بگولا ۔ گردباد ۔ بقول آصفیہ ۔ مذکر
(ب) ہوا پہنچیانا ۔ گوز مارنا ۔ آہ کرنا ۔

بادزم اصطلاح ۔ بقول برہان بفتح زائے
ہوز و سکون میم کارہائے عبث و بے نفع
و بقول سروری کار بیہودہ چنانکہ در نسخہ
وفائی از حکیم عنصری است (ســ) چون بہ
ایشان باز خورد آسیب شاہ کامکار ٭
جنگ ایشان عجز گشت و سحر ایشان بادزم
٭ و فرماید کہ در بعضے از نسخ بہ رائے مہملہ ہم
بنظر رسیدہ **مؤلف** گوید کہ جزین نباشد
کہ این تصحیف است بازائے ہوز کہ کاتبان
چابک دست بزیادت یک نقطہ بادرم
را بادزم کردند و محققین بر ماخذ این غور
نکردند کہ برائے مہملہ گذشت طرفہ ماجراست
کہ ہمین شعر عنصری را بسند آن ہم نقل کردہ اند
اگر این را مبدل آن گیریم تبدیل برائے
مہملہ بزائے ہوز خلاف قیاس باشد (اردو)
دیکھو بادرم کے دوسرے معنے ۔

(الف) **بادزن** اصطلاح ۔ بقول بحر

(ب) **بادزنہ** بہار (الف و ب) بمعنی
مروحہ باشد صاحب برہان بر (ب) ذکر (الف)
ہم کردہ وصاحب مؤیّد ہر دو را بمعنی بادبیزن
آوردہ کہ بعربی مروحہ خوانند وصاحب
رشیدی بذکر ہر دو بر معروف قانع۔ صاحب
سروری نسبت (ب) فرماید کہ بادزن
راگویند و بادبیزن ہم وصاحب جامع بر
(ب) فرماید کہ بمعنی بادبیزن است وصاحب
جہانگیری ہمزبانش (ابوطالب کلیم (الف) ھ)
مار از کف اختیار رفتہ ہا جز باد بدست
بادزن نیست ہا (علی خراسانی (الف) ھ)
تا رود در خواب راحت نرگس جادوی او
ہا نائہ من بادزن شد زلف او را باد کردہ ہا
(امیرخسرو (ب) ھ) بادزنہ دست بہ
دست ہمدہا وز دم او باد بدست ہمدہا
مؤلف عرض کند کہ (الف) اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی بادزنندہ وکنایہ از
مروحہ و (ب) بہ ہاے نسبت منسوب
بہ چیزے کہ باد می زند ہاے آخرہ را زائد
گیریم یا ہاے لیاقت ہر دو کنایہ باشد
از آلہ کہ بوسیلۂ آن باد حاصل شود (اردو)
دیکھو بادبیزن۔

بادزہر اصطلاح۔ بقول برہان بروزن ومعنی فادزہر است کہ عوام پازہر گویند
وبعربی حجر التیس وبعضے مہرۂ مار را نیز بادزہر گفتہ اند کہ حجرۃ الحیّۃ باشد۔ صاحب
جامع ذکر معنی اول الذکر کردہ۔ صاحب ناصری فرماید کہ نام مرضی است کہ گلو ورم
کند ونفس گرفتہ شود وآن را زہرہا نیز گویند وبتازی خناق۔ صاحب سراج
ہمزبانی ناصری فرماید کہ بادرینجا بمعنی مرض است چنانکہ بجایش گذشت **مؤلف**
عرض کند کہ ناصراحت این مرض بہ (بادزہرہ) کنیم کہ می آید ودیگر کسے از محققین

ذکر این بر (باد زہر) نکردہ جزین نباشد کہ مخفف (باد زہرہ) گیریم بحذف ہاے آخرہ
صاحب سواء السبیل نسبت (بادزہر) گوید کہ بہ فارسی (پاد زہر) بہ باے فارسی قسمی است
از ادویۂ معدنیہ کہ دفع ضرر زہر کند و بعربی آن را حجرۃ التیس نام است۔ صاحب
محیط فرماید کہ بادزہر اسم فارسی جنس تریاق است و معنی آن غسال السم و مراد از آن
چیزیست کہ مقاومت سموم نماید مثل تریاق و بعربی حجر السم نامند و گاہ بارا بہ فا بدل
کردہ فادزہری گویند کہ معرب بادزہر است و گاہ دال را می اندازند و بازہر نامند
و آن اسم ہر چیز است کہ شرب و تعلیق آن حفظ روح از نقص و مقاومت و دفع ضرر
سم ازو نماید و گاہی از مطلق آن مراد تریاق باشد و آن را بیونانی کسفا رتقا نامند و
ایضاً فادزہر اسم دو دواے تریاقی است کہ یکی از آن معدنی است و دیگر حیوانی۔
بادزہر معدنی را بعربی حجر السم و بفارسی (بادزہر کانی) و زہر مہرہ نامند و در بعض لغات
معروف بہ حجر قیطاس است و آن سنگ معدنی است بالوان مختلفہ و معادن آن مملکت
خطا و کوہستان چین و تبت و قندہار و باختر و خراسان و کرمان و توران وغیرہ و بہترین
آن خطائی۔ گرم و خشک در اول۔ الا گرمی آن قوی تر از خشکی آنست و بعضے سرد و بعضے
معتدل مائل بحرارت می دانند فعل آن بخاصیت است نہ بطبیعت۔ مانع ضرر ہواے
وبائی و اختلاف آبہا و ہواہا و مانع تعفن اخلاط و ازالہ سمیت آنہا و تقویت اعصاب
و باہ کند و منافع بسیار دارد (الخ)، و بادزہر حیوانی سنگی است در شیروان و پارودہ و
پازہر و بعضے حیوانات مانند بز کوہی و گاو کوہی و خارپشت وغیرہ و چون مطلق این ذکر شود

حجر التیس است و حجر الایل و بہترین انواع آن آنچہ از بزکوہی بدست آید گرم در آخر دوم وخشک در اول سوم موافق جمیع امزجہ و دافع اکثر سموم گرم و سرد حیوانی و نباتی و معدنی و مقوی جمیع قوتہا و ارواح و اعضاے رئیسہ و حرارت غریزی و باہ و منافع بیشمار دارد (الخ) ہم او فرماید کہ (باد زہر قنفذی) از جملہ ادویہ جدیدہ کہ اہل فرنگ در ینولا اطلاع بر آن یافتہ اند و آن چیزیے است سخت مدور اندک طولانی قریب بشکل جوز بوا طعم آن بسیار تلخ کہ در زہرۂ بعضی قنفذہاے جبلی یعنی خارپشت کوہی در بعضی از جزائر ملک فرنگ پیدا می گردد گرم وخشک در سوم است گویند کہ جہت امراض بارد و رطب و دفع بعضی از سموم و سوء ہضم و تخمہ و ہیضہ و درد گردہ و مثانہ نافع و منافع دیگر ہم دارد (الخ) و ہم او بر (باد زہر گاوی) فرماید کہ اسم حجر البقر است (انتہی) **مؤلف** عرض کند کہ براے وجہ تسمیۂ این ہر قدر معانی کہ بر لفظ باد مذکور شد بکار این نمی خورد. صاحب سوار السبیل درست گفتہ کہ این مبدل پادزہر است بباے فارسی و پاد بقول برہان بمعنی نگہبان آمدہ پس پادزہر مرکب اضافی است بمعنی نگہبان زہر و تریاق زہر. باے فارسی بعربی و بہ فا بدل شدہ بادزہر و فادزہر شد چنانکہ تپ و تب و اسپ و اسب و پیل و فیل و سپید و سفید و بازہر و پازہر و فازہر بحذف دال کہ می آید. (اردو) فادزہر بقول آصفیہ معرب. پادزہر. حافظ روح. دافع سم. پاک کنندۂ زہر. زہر مہرہ. حجر التیس.

باد زہرہ اصطلاح. بقول برہان و جامع بفتح راے قرشت نام مرضی است و آنرا بعربی خناق گویند و بقول رشیدی و جہانگیری مرضی کہ از آن گلو ورم کند و نفس آدمی گرفتہ شود

وآن را زہر باد نیز گویند و بتازی خناق۔ صاحب فصوص الاعراض گوید کہ خناق بضم اول وفتح ثانی والف وقاف معرب از خناک بکاف است کہ بمعنی خفہ کردن و گلو گرفتن آمدہ و در اصطلاح اطبا آنست کہ در دم زدن یا در چیزے فرو بردن یا در ہر دو فتورے بر سبیل امتناع یا تغیر بحسب موضع علت و قوت سبب و ضعف آن را یا بد چہ اگر آفت در آلات تنفس و نواحی آن بود فتورے در نفس و اگر در اعضاے غذا وحوالی وے باشد سوء حال در بلع رو نماید و پوشیدہ نماند کہ این در ابتدا د ہنگام ضعف سبب باشد والا بعد استحکام علت و عظم سبب بنا بر انضغاط و مجاورت آفت یکی بدیگری متعدی گردد۔ غایت آنکہ در مضر مادہ بیشتر از آن باشد و این علت را اختناق نیز گویند۔ وجہ تسمیہ آن بلحاظ معنی لغوی وے باشد از ان کہ حدوث این علت گاہے بہ ورم و گاہے بدون آن می باشد نوع اول آنکہ سبب وے آماس باشد و نوع دوم آنکہ بے آماس بود کہ در عضلۂ مفتحہ حنجرہ استرخا یا در عضلۂ باطنی آن پیوست مفرط افتد و بدان سبب در تنفس و جذب ہوا فتورے واقع شود (الخ) مؤلف عرض کند کہ صاحب برہان ذکر خناک بجاے خودش کردہ گوید کہ معرب این خناق است (الخ) بخیال ما ہاے ہوز در آخر زائد باشد کہ باد زہرہ و زہر باد ہر دو یکی است معنی لفظی این جز این نباشد کہ این مرض زہر است برائے ہواے تنفس یعنی تنفس را بند کند و اگر علاجش بر وقت نشود مریض بمیرد (اردو) خناق۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ ایک گلے کی بیماری کا نام (انتہی) مؤلف عرض کرتا ہے کہ فارسی مین اس کو خناک اور باد زہرہ کہتے ہین

اس مرض سے حلق بند ہو جاتا ہے اور تنفس
کی راہ مسدود ہو جاتی ہے۔
باد زیر دامن داشتن (مصدر اصطلاحی) (۲۱۰۲)
مرادف (باد در زیر دامن داشتن) است
کہ گذشت و سند این ہمہ را انجا مذکور شد
(اردو) دیکھو باد در زیر دامن داشتن۔
بادژ بقول برہان بکسر ثالث و سکون زاے
فارسی۔ (۱) سرخی مفرطی باشد مائل بہ بنفشی
و کمودت و کدورت کہ بر روی مردم عارض
شود و سبب آن خون سوختہ بود کہ بر روی
آدمی دود و بعضے گویند صفراے سوختہ۔ و
روے صاحب بادژ شبیہہ بود بروے
کسی کہ ابتداے علت جذام داشتہ باشد
و بعضے این علت را مقدمۂ جذام می دانند
و بعضی گویند سرخ باد است و ورم خونی
را نیز بادژ گویند و (۲) بمعنی شراب لعلی۔
صاحب جامع فرماید کہ بادژ و بادژفام
و بادژکام و بادژنام و بادژوام و بادش
و بادشفام و بادشکام و بادشنام و بادشوام
ہر دہ لغت بکسر دال و بسکون رابع سرخی مفرط
در روی انسان مائل بہ کمودت بسبب خون
مثل روے جدید الجذام و اکثر این مرض منجر
بہ جذام گردد و صاحب جہانگیری ہمزبان صاحب
برہان و جامع۔ صاحب فصول الاعراض۔
شارح حدود الامراض ہم (بادشنام) گوید کہ
اصطلاحاً حمرہ منکرہ را گویند مائل بکدورت
کہ بسرخی ابتداے جذام ماند و بہنگام سرما
رو نماید و عند الاشتداد بہ تقرح جلد انجامد
و سبب وے آنست کہ ابخرہ کثیرہ و موی
برسیدن سردی زیر جلد باحتقان و احتباس
گراید و بنابراین فساد و تغیر پذیرفتہ بافساد
جلد و احداث قروح پردازد **مؤلف**
عرض کند کہ باد بمعنی مرض خاص است و
عموماً مرض را ہم باد گویند کہ بمعنی شانزدہم

لفظ بآد مذکور شد پس جادارد کہ فارسیان
بزیادت شین معجمہ درآخر کہ برائے نسبت باشد
(بادش) کردند کہ بمعنی منسوب بمرض بآد است
چنانکہ گند وگندش و بال و بالش وپس ازان
شین معجمہ بزائے فارسی بدل شد ہمچون باشگونہ
و باژگونہ وجادارد کہ اصل این (باددژ) بہ
دو دال مہملہ بمعنی ہوائے زشت و بد و مرض
زشت باشد کہ دژ بمعنی زشت و بد آمدہ پس
از دو دال مہملہ یکی را حذف کردہ (بادژ)
کردند و نام مرضی خاص نہادند کہ ذکرش بالا گذشت
پس آخر اقوی است از اوّل و وجہ تسمیۂ دیگر
مرادفات بجائے خودش مذکور شود وجادارد
کہ بادش مخفف بادشنام باشد کہ اہل طب
بر ذکر بادشنام قناعت کردہ اند ازین جہت
توانیم قیاس کرد کہ اصل این لغت بادشنام
است و وجہ تسمیہ اش بجائے خودش می آید
و بادژ مبدّل بادش چنانکہ بالا مذکور شد

واللہ اعلم۔ حیف است کہ محققین فارسی زبان
ذکر معنی دوم نکردہ اند بخیال ماچنین نباشد
کہ بآد بمعنی بادہ بجایش گذشت کہ مخفف بادہ
باشد و زائے فارسی درآخر مبدّل شین معجمہ
کہ برائے نسبت است۔ پس معنی لفظی این
منسوب بہ مطلق بادہ وکنایہ از شراب لعلی۔
وصراحت مزید وجہ تسمیہ بر (بادژنام) می آید
(اردو) (۱) بادشنام۔ بادژ ایک مرض
کا نام ہے جو مشابہ ہے مقدمۂ جذام کے۔ مذکر
(۲) شراب سرخ۔ انگوری شراب۔ مؤنث۔

(الف) **بادژفام**	اصطلاح۔ بقول برہان	
(ب) **بادژکام**	وجامع وجہانگیری (۱)	
(ج) **بادژنام**	مرادف بآدژ بمعنی	

اول باشد کہ گذشت۔ صاحب سروری
ذکر (ج) کردہ فرماید کہ در نسخہ میرزا (۲)
شراب سرخ و (۳) بمعنی صفرا باشد و درسامی
بہ دو دال مہملہ (باددژنام) غلبہ خون کہ براندام

پیدا شود و از ان ریشہا تولد کند و از
یوسف طبیبی سند آرد (رباعی) آنہا کہ گرفتار
بباذرنامند * گر رگ نزنند در خور دشنامند
* صاحب رشیدی نسبت (ج) گوید کہ اصل این
(باددژنام) بود یعنی زشت نام چہ دژ
و دش بالضم لغت فرس است بمعنی زشت
و چون این باد بحسب نمود زشت است
بدین نام موسوم شد **مؤلف** عرض کند کہ
باد درین ہر سہ لغت بمعنی مرض باشد چنانکہ
بجایش ذکر کردہ ایم و دژ بالکسر کہ مبدل
آن دش است بمعنی زشت و نام بمعنی خودش
پس مرضی کہ نام زشت دارد آن را (باذرنام)
نام نہادند و یک دال مہملہ بکثرت استعمال حذف
شد و وجہ تسمیہ (الف) جز این نباشد کہ مرضی
کہ زشت فام است موسوم شد بہ (باذرفام)
و ہمچنین است وجہ تسمیہ (ب) کہ بجاے فام
و نام لفظ کام را داخل کردند کہ معنی آن مراد

و مقصد است پس مرضی کہ مقصدش زشت
است بدین اسم موسوم شد مخفی مباد کہ
صاحب سروری نسبت (ج) ذکر معنی شراب
و صفرا ہم کردہ است نسبت آن عرض میشود
کہ آنچہ در نسخہ میرزا شراب سرخ و صفرا را
(باذرنام) نوشتہ قرین قیاس است و خیال
قطعی ما این است کہ (باذر) یا (بادش)
نام حقیقی این مرض است چنانکہ صراحت آن
بر (باذر) کردہ ایم و (باذرفام) و (باذرکام)
و (باذرنام) ہمہ اسماے شراب سرخ و صفرا
است کہ فام و کام و نام ہر سہ الفاظ بہ
خصوصیت شراب و صفرا بر اسم حقیقی مرض
زیادہ کردہ اند یعنی سرخی شراب بصورت
این مرض است و مقصد شراب و صفرا با این
مرض واحد و نام شراب معنی با این مرض
مطابق کہ فارسیان شراب را آب شمر
خیال کنند پس محقق ہمینی کہ از تحقیق ما خندکار نگرفتہ اند

فرق ہر دو معنی در الفاظش نکردہ اند و از
کلام یوسف طبیبی سندے کہ پیش شد ازان
سیم معنی دوم توان گرفت کہ می خواران ایام حجامت
دائماً فصد می کشایند تا کثرت خون ضرر نبخشد
وجا دارد کہ با وجود این فرق نازک در
لفظ و معنی کہ بیان کردہ ایم فارسیان این
ہر سہ الفاظ را با وصفے کہ تخصیصش با شتر آست
و صفرا است مجازاً برائے مرض (بادژ)
استعمال کردند ۔ فتامل (اردو) (۲) او
دیکھو (بادژ) (۳) صفرا ۔ بقول آصفیہ ۔
عربی ۔ اسم مذکر ۔ پت ۔ زرداب تلخ ۔
اخلاط اربعہ مین سے ایک زرد رنگ کے
خلط کا نام ہے ۔ جگر مین جو طبخ کے وقت خون
کے اوپر جھاگ اوٹھتے ہین وہ صفرا ہی سے
متعلق ہین ۔ مزاجاً نہایت گرم و خشک ۔

بادژو اصطلاح ۔ بقول شمس (بادروج)
و بہندی (بابری) و گویند نام گیاہی است
کہ بوے ترنج دارد و گویند شاہ ترہ ۔ دیگر
کسے از اہل تحقیق ذکر این نکرد و صاحب
محیط ہم ساکت ۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند
مؤلف گوید کہ جز این نیست کہ (بادرو)
را کہ گذشت بہ زاے فارسی نقل کردہ است
و بر ماخذ غور نکردہ (اردو) دیکھو بادرو

بادژوام اصطلاح ۔ بقول برہان بر
وزن و معنی (بادژنام) مؤلف عرض
کند کہ اشارۂ این بر (بادژ) کردہ ایم وجہ
تسمیۂ این جز این نباشد کہ لفظ وام کہ بمعنی
رنگ و لون و شبہ و مانند است با لفظ
بادژ مرکب کردہ اند پس (بادژوام)
مرادف و مبدل (بادژفام) است
و بس کہ فا بہ واو بدل شود چنانکہ فرنج و
ورنج و حقیقت (بادژفام) بجایش مذکور
شد (اردو) دیکھو بادژفام ۔

بادسارہ اصطلاح ۔ بقول برہان و جہ

وجامع بروزن خاکسار (۱) بمعنی سبک سیر
و رونده باشد و (۲) مردم سبک و بے
تمکین و وقار۔ صاحب ناصری بترک معنی
اول نسبت معنی دوم گوید که سبک و بے
تمکین و متکبر و بے معنی و سر بہوائی مرادف
(بادسر) و فرماید که این را (بادسری) ہم
گویند **مؤلف** عرض کند که محقق زبان دان
در بادسر و بادسری فرق نمی کند و اسم
فاعل ترکیبی را با معنی مصدری مرادف میداند
زبان دان عجم بر قواعد زبان اکثر اعتنا
نمی کند۔ شک نیست که سکندری خورد
و صاحب سروری بادسر را بمعنی متکبر گفته
و بادسار را بمعنی سبکسر و بے وقار آورده
(ناصر خسرو ؏) نگوید تا بروبش ننگرم من ؎
نه چون ہر ژاژخاے بادسارے ؎ و بقول
جہانگیری کنایه از سبک و بے تمکین (حکیم
اسدی ؏) فکندن بمردی تن اندر ہلاک ؎
نه مردیست کز بادسار نیست پاک ؎ (حکیم سوزنی
؏) بادۂ کز وے جدا گردد بخیل از زاد مرد
؎ بادۂ کز وے شود پیدا حکیم از بادسار ؎
و بقول صاحب رشیدی بے سنگ و بے وقار
۔ بہار گوید که کنایه از سبک و بے تمکین و جاہل
و تہی مغز و این را بادساری گویند **مؤلف**
عرض کند که در قول آخرین با صاحب ناصری
شریک سکندری خوردن است زیرا که سبکساری
و بی تمکینی را بادساری توان گفت نه بادسار
را بالجمله خیال ما این است و قرین بقیاس
ہم که صاحب برہان سبکسر را که مرادف
بادسار است بزیادت یاے تحتانی سبک
سیر خوانده و غور بر ماخذ نکرده و صراحت مزید
از لفظ رونده کرده و بتحقیق ما اصلا بمعنی اول
نیست تا آنکه (بادسیر) نه گفته شود که بادسار
از قبیل سبکسار است و مرادفش و کلمه سار
در فارسی بمعنی سر آمده چنانکه نگونسار بمعنی نگون سر

سنگ سار کہ مخلوقیست کہ سر او بہ سنگ ماند۔ (کذا فی البرہان) پس لفظ سار بمعنی سیر نیامدہ اندرین صورت (بادسار) را بمعنی بادسیر و سبک سیر گرفتن قابل غور است و سند استعمال پیش نشد نظر بر اعتبار صاحب جامع کہ از اہل زبان است اینقدر توانیم قیاس کرد کہ تحتانی بدل شد بالف چنانکہ یرمغان و ارمغان پس بادسار مبدل بادسیر توان گرفت (اردو) داہ تیز رفتار۔ بقول آصفیہ جلد چلنے والا۔ بہت جلد چلنے والا۔ شتابرو (۲) سبک سر۔ بقول آصفیہ کمینہ۔ فرومایہ۔ اوچھا۔ کم ظرف۔ کم حوصلہ۔ احمق۔ (غالب ؎) وہ اپنی خو نہ چھوڑینگے ہم اپنی وضع کیون چھوڑین سبک سربن کے کیا پوچھین کہ ہم سے سرگران کیون ہو۔

بادسلت اصطلاح۔ بقول بحر و بہار نخوت و غرور مخصوص بمردان (شاہ قاسم انوار ؎) در مصطفی گریز کہ دریاے رحمت است تو بگذار بادسلت عاد و ثمود را۔ مؤلف عرض کند کہ سلت بفتح اول و ثانی و ثالث در عربی زبان بمعنی بروت است (کذا فی المنتخب) پس این اصطلاح مرادف بمعنی اول (باد بروت) است کہ گذشت و صراحت ماخذش ہم در انجا کردہ ایم۔ باید کہ باضافت باد خوانیم و آنچہ محققین بالتخصیص بمردان کردہ اند غور نکردہ اند می دانیم کہ زنان بروت ندارند ولیکن ہرگاہ این اصطلاح بمعنی غرور متحقق شد ضرورت ندارد کہ این را مخصوص کنیم بصاحبان بروت اگر زنی غرور کند می توانیم کہ براے او ہم استعمال این اصطلاح کنیم تا آنکہ ذوق زبان دارند بر خیال ما غور کنند (اردو) دیکھو بادبروت کے پہلے معنے۔

بادسیلش اصطلاح۔ بقول مؤید باچہارم و پنجم فارسی و ترکیب اضافی یعنی بادشرقی

زیرا چه صاحب صراح ترجمه قبول بالفتح باد
پیش نوشته و در مقدمه امام جار الله زمخشری
جنوبی معنی قبول باد شرقی مرقوم است مؤلف
عرض کند که دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد مخفی مباد که سپش به شین معجمه آخر
لغتی نیست اما سپس بقول برهان بهر دو سین
مهمله و بای فارسی بکسر اول و فتح ثانی بمعنی پس
و پستر و بعد باشد چنانکه گویند ازین سپس یعنے
پس ازین و بعد ازین (انتهی) اندرین صورت
خیال ما اینست که (باد سپس) بهر دو سین
مهمله دبور باشد که از مغرب بطرف مشرق
وزد خلاف صبا که آن را قبول گویند وجه تسمیه
این تردید معنی قبول می کند. صاحبان تحقیق بر
(باد پس پشت) صراحت کرده اند که باد غربی و
دبور است که از مغرب به طرف شمال وزد فقط
صبا پس (باد سپس) مرادف (باد پس پشت)
باشد نه قبول. فتامل. حیف است که سند استعمال
پیش نشد. آنچه صاحب مؤید این را بشین معجمه
نوشته غلطی کتابت نیست که ردیف حرف آخر شین
مؤید آنست اما غلطی محقق است که بر ماخذ غور
نکرد و جا دارد که کاتب مطبع (باد پیش) را
که گذشت بدین صورت نقل کرد و اندرین صورت
معنی بیان کرده صاحب مؤید مطابق بلفظ
می شود و الله اعلم بحقیقة الحال. باقی حال طالب
سند استعمال باشیم (اردو) دیکھو باد پس
پشت. باد پیش.

باد سخا اصطلاح. بقول برهان و بحر و جامع
بسکون ثالث و فتح رابع و خای نقطه دار بالف
کشیده (۱) کنایه از دنیا باشد و (۲) مردم
صاحب همت و کریم الطبع. مؤلف عرض
کند که صاحب همت و کریم الطبع را باد سخا
گفتن خلاف قیاس نیست که اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی اول سخاوت هوائی دارنده یعنی سخاوت
او هوائی است و بے نتیجه و بدین ترکیب کنایه

از دنیا توان گرفت و براے معنی دوم ہیچو باد سخاوت
کنندہ کہ افادت باد عام است و با کسے خصوصیتی
ندارد ۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو)
(۱) دنیا ۔ مونث (۲) سخی ۔

بادسر اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر و سروری
و رشیدی و بہار بر وزن دادگر (۱) صاحب
نخوت و گردن کش و متکبر را گویند صاحب
جامع بذکر معنی اول فرماید کہ (۲) بالفتح نوعی
از مرض اسپ ہم ۔ صاحب ناصری نسبت
معنی اول فرماید کہ مرادف (بادسار) بمعنی
سبک و بے تمکین و متکبر و سر ہوائی و آن را
بادسری نیز گویند ۔ (حکیم فردوسی ؒ)
مرا پیش کاؤس بردی توان ؛ یکی بادسر نامور
پہلوان ؛ مؤلف گوید کہ آنچہ صاحب جامع
ذکر معنی دوم کردہ است غیر از تسامح او نباشد
کہ معنی دوم متعلق است بہ (بادسرہ) کہ بہ ہای
نسبت در آخر می آید و صراحت ماخذش ہم
ہمدر انجا کنیم و نظر بر اعتبارش کہ محقق صاحب
زبان است ہمین قدر توانیم قیاس کرد کہ
(بادسر) را بمعنی دوم مخفف (بادسرہ) گیریم
ولیکن ازین تاویل خیال اول اقوی است
کہ در کتابتش ہاے ہوز ترک شدہ باشد
و آنچہ صاحب ناصری فرماید کہ آن را بادسری
نیز گویند کم توجہی او بیش نیست چنانکہ در تعریف
اکثر لغات بنظر آمدہ ۔ اگر باد را بسوے سر
مضاف کنیم توانیم گفت کہ بمعنی غرور است
و برای این طالب سند باشیم بالجملہ معنی لفظی بادسر
باد در سر دارندہ و کنایہ از متکبر یا سبک
و بے تمکین ولیکن نظر بر سند استعمال معنی متکبر
و گردن کش بہتر است از سبک و بے تمکین
مخفی مبادا کہ صاحبان ضمیمہ برہان و مؤید ذکر
بادسران بالف و نون جمع کردہ اند (اردو)
(۱) متکبر ۔ مغرور ۔ (۲) دیکھو بادسرہ ۔

بادسرخ اصطلاح ۔ بقول وارستہ و بحر

وبہار وغیاث مرضی است معروف (حکیم سلیم
ہ) باد سرخ آورد روی خاک از گلگون او
٭ بسکہ کرد اعراض از رشک سپہر چنبری ٭
مؤلف عرض کند کہ باد دریجا بمعنی مرض باشد
کہ بجایش گذشت وعلامت مرض سرخی جلد
است پس باد سرخ بمعنی مرض سرخ است
بترکیب توصیفی وقلب اضافت این سرخ باد
وسرخ بادہ وسرخجہ مرادف این ہم کہ بجایش
مذکور شود اشارۂ این بر لغت باد گذشت
(اردو) سرخ بادہ۔ دیکھو باد ر۔

باد سرد اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمۂ
برہان ومؤید وبہار کنایہ از دم سرد وآہ سرد
ونا امیدی باشد (اوحد الدین انوری ہ)
دل زبیم آنکہ باد سرد بر تو بگذرد ٭ روز و
شب جویان کہ ماہی را بر اندازد زآب ٭
مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است
بمعنی ہواے سرد۔ باد بمعنی دم وآہ بجایش گذشت
پس دم سرد وآہ سرد کہ بحالت نا امیدی از
سینہ بیرون آید۔ کنایہ نیست بلکہ استعارہ
ایست زیرا کہ باد سرد بمعنی حقیقی مخالف
باد گرم۔ در عالم موجود است وبخیال ما
در کلام انوری بمعنی حقیقی اوست یعنی آہ سرد
(اردو) آہ سرد۔ مؤنث۔ امیر نے آہ کے
ذیل مین اس کا ذکر فرمایا ہے (رشک ہ)
نخل بے سایہ سرد آہ ہے ایک ٭ یون تو
ہوتے ہین سایہ دار درخت ٭

باد سرہ اصطلاح۔ بقول برہان ورشیدی
وسراج بفتح راے قرشت نوعی از آزار
باشد کہ اسپ را بہم رسد۔ صاحب سروری
بہ ہمزبانی برہان فرماید کہ اما در کلام شعرا
یافتہ نشد۔ صاحب جامع ہمین معنی را بر (بادسر)
نوشتہ کہ بدون ہاے ہوز گذشت **مؤلف**
عرض کند کہ اطباے بہائم بر انند کہ این مرضی
است کہ رطوبات در سر اسپ جمع شود و

او سیاپے عطسہ زند و از بینی خارج کند۔ پس بخیال ما ہاے ہوز در آخر این براے نسبت است و (بادسر) بمعنی متکبر بجایش گذشت حاصل انیست کہ اسپ بحالت عرض این مرض حرکت ہا کہ می کند وسر را حرکت دہد نسبت دارد باشخص مغرور وجا دارد کہ (بادسرہ) مرضی را نام کردند کہ باد در سر داخل شود (اردو) سینبا۔ مذکر۔ دکن مین گھوڑے کے اُس مرض کو کہتے ہین جو دماغ مین رطوبات پیدا ہونے سے عارض ہوتا ہے جس سے وہ ہمیشہ اپنا سر جھٹکتا رہتا ہے اور چھینکتا ہے اور ریزش ین اسکی ناک سے بہتی ہین۔

بادسری اصطلاح۔ بقول برہان بکسر رآے قرشت وسکون یاے حطی عُجب وتکبر کردن ومغرور وگردن کش بودن صاحب بحر بر گردن کشی ومغروری قانع وبقول سروری عُجب و تکبر (امیر خسروؒ) آنکہ در بادسری راکدؔ تا ہم زبر پیدن سرش آگاہ کرد ۴ **مؤلف** عرض کند کہ ما اشارۂ این بر (بادسر) کردہ ایم و جزین نیست کہ یاے مصدری در آخر بادہ کردہ اند (اردو) تکبر۔ مذکر مغروری مؤنث

بادسلیمان اصطلاح۔ بقول بحر و مؤید (۱) دولت وحشمت سلیمان علیہ السلام و (۲) بادے کہ اورا ولشکر اورا جابجا می برد و (۳) تخت سلیمان۔ صاحب ضمیمہ برہان و بہار ذکر معنی اول و دوم کردہ (نظامی در مخزن ۵) روزی آنجا کہ فراغیش گشت ۴ باد سلیمان بچراغی گذشت ۴ **مؤلف** گوید کہ مرکب اضافی است بمعنی حقیقی دوم ومعنی اول وسوم استعارہ باشد۔ (اردو) (۱) سلیمان پیغمبر کی دولت اور حشمت (مؤنث) (۲) وہ ہوا جو سلیمان کے تخت اور لشکر کو ایک جگہ سے دوسری جگہ پہنچا یا کرتی تھی۔ (مؤنث) (۳) سلیمان علیہ السلام کا تخت۔ مذکر۔

بادسم اصطلاح - بہار گوید کہ ملا طغرا
در تعریف اسپ این را آوردہ مؤلف
عرض کند کہ ماشاء اللہ چہ فہم تحقیق است
کہ معنی را بدرجۂ حقیقت جویان گذاشت
بخیال ما مرکب اضافی است بمعنی بادی
کہ از سم ستوران در تیز روی پیدا شود
(طغرا در تعریف اسپ گوید ے) بیابان
نوردی کہ از بادسم ÷ پریشان کند جادہ
را ہیچو رم ÷ (اردو) وہ ہوا جو اسپ
تیز رفتار کے سم سے متحرک اور پیدا ہو
(مؤنث) ہوائے سم کہہ سکتے ہین جیسے
(فی البدیہہ حضرت جلیل ے) وہ بادسم
ہے تیرے باد پاے جادہ پیما کی ÷ سمند
آسمان کو جس نے کاوے پر لگایا ہے ÷

بادسنج اصطلاح - بقول برہان وبحر
ومؤید وجامع بفتح رابع وسکون نون و
جیم (۱) مردم متکبر وخام طمع وکسے کہ خیال ہا
واندیشہ ہاے باطل کند - صاحب ناصری
نسبت معنی اول بر مرد خام کار قانع وفرماید
کہ (۲) آلتی است کہ در دریا وزیدن باد
را پیش از وزیدن معین ودرجۂ آن را مشخص
نماید - بلغت اہالی فرنگ آن را (بر ما میتر)
گویند - صاحب سروری بر معنی اول قانع
(سروری ے) بود کیے ہرزہ درے بادسنج
÷ بُردہ بسے در طلب گنج رنج ÷ وبقول بہار
ہرزہ گوئی وہرزہ کار وفرماید کہ این فعل را
بادسنجیدن گویند (شیخ شیراز ے) کہ چند از
مقامات آن بادسنج ÷ کہ نے ملک دارد نہ
فرمان دگنج ÷ مؤلف عرض کند کہ (بادسنجیدن)
کہ می آید مصدر مرکب این است واین اسم فاعل
ترکیبی است از امر حاضر مصدر (سنجیدن)
آنچہ بہار ہرزہ گوئی نوشتہ تسامح اوست
یا غلطی کتابت کہ ہرزہ گوئی بیاے مصدری ست
مقصودش جز بہ ہرزہ گو نباشد وبیاے زائد

در آخر ہرزہ گوئے ہم ۔ و بمعنی دوم موافق
قیاس است کہ آلۂ معلوم بادسنجی می کند
چنانکہ صاحب ناصری صراحتش کردہ (اردو)
(۱) ہتکبر ۔ بیہودہ ۔ (۲) برامیٹر انگریزی جسکو
عربی مین (مقیاس الریح) کہتے ہین اور اردو
مین بھی برامیٹر مشہور ہے ۔ یہ ایک آلہ ہے جو
اکثر جہازون پر رکھا جاتا ہے جس سے چند
گھنٹے پہلے طوفان ہوائی کی آمد اور اوس کا
اندازہ معلوم ہو جاتا ہے ۔ (مذکر)

بادسنجاب اصطلاح ۔ بقول صاحب
بحر گیاہیست آن را آفتاب پرست گویند
مؤلف عرض کند کہ تسامح صاحب بحر است
کہ (آفتاب پرست) گفتہ ۔ کہ فارسیان حربا را
گویند مقصودش غیر از (آذریون) نباشد کہ
بفارسی (گل آفتاب پرست) نام دارد ۔
ما اشارۂ این بر (آذریون) کردہ ایم ۔ صاحب
محیط بر آذریون فرماید کہ معرب آذرگون
فارسی است بمعنی آتش رنگ و بفارسی (گل
آفتاب پرست) و بیونانی طیلاون و بعربی حتوہ
و بہندی سورج مکھی نباتی است کہ گلہای آن
زرد طلائی و بزرگ و پہن و درخشندہ و ہمیشہ
رو بآفتاب دارد گرم و خشک در دوم ۔
مقوی قلب ۔ محلل و جالی و باقوت تریاقیت
و مفتح سدد دماغی و کبدی و منافع بسیار دارد
(الخ) وجہ تسمیۂ این غیر ازین نباشد کہ سنجاب
بقول برہان نام ولایتی است و کنایہ از سبزہ
پس بادسنجاب درختی را نام کردند کہ در
سرزمین و آب و ہوائے سنجاب شاداب
می شود پس بادسنجاب درخت گل آفتاب
پرست است نہ نام گلش (اردو) سورج
مکھی کا درخت ۔ صاحب آصفیہ نے سورج
مکھی کا ذکر فرمایا ہے ۔ زرد رنگ کا پھول
جو آفتاب کے ساتھ اپنا رخ بدلتا ہے ۔ مذکر

بادسنجیدن مصدر اصطلاحی ۔ بقول صاحب

شمس بمعنی تکبّر نمودن و اندیشہ ہاے فاسد کردن
صاحب آصفی ذکر این کردہ از کلام شیخ شیراز
سندے پیش کند کہ بر باد سنج گذشت **مؤلف**
عرض کند کہ ما حقیقت باد سنج بجایش عرض
کردہ ایم (**اردو**) تکبّر کرنا۔ غرور کرنا۔
خیال فاسد کرنا۔

باد سنگ اصطلاح۔ بقول بہار مرادف
باد سیلی۔ نمی فرماید کہ این چہ چیز است واز
شوکت سند آرد (ع) گلشن عیش آب و
رنگی دارد از موج جنون ؎ غنچہ مینا چو گل از
باد سنگم نشکند ؎ **مؤلف** عرض کند کہ از
قبیل باد تفنگ و باد تیر و باد تازیانہ باشد
کہ بجایش گذشت مقصود از ہوائی است کہ
در سنگ اندازی بحرکت آید عجب است
از بہار کہ باد سنگ و باد سیلی را بیک جا
نوشت بحالیکہ در معنی ہر دو فرق بیّن است
(**اردو**) پتھر پھینکنے مین جو ہوا حرکت کرتی
ہے اوسکو فارسیون نے باد سنگ کہا ہے۔ مؤنث

باد سوار اصطلاح۔ بقول بحر (۱) بمعنی اسپ
سوار و (۲) اسپ تند و تیز پا و (۳) باد
زن بزرگ۔ صاحب ضمیمۂ برہان ذکر
معنی اول و دوم گوید کہ کنایہ باشد و صاحب
شمس بر معنی اول قانع۔ صاحب انند ہم زبان
ضمیمۂ برہان و صاحب ہفت ذکر معنی دوم
نبست معنی سوم صراحت مزید کند کہ باد بیزن
بزرگی کہ بسقف آویزند و بجنبانند تا ہمہ کس
را باد رسد **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی اول
استعارہ باشد نہ کنایہ کہ باد بر معنی پایزدمش
استعارتاً بمعنی اسپ گذشت و معنی دوم
کنایہ یعنی چیزی کہ بر ہوا سوار باشد اسپ
تیز رو را توان گفت از قبیل بادپا و معنی
سوم ہم کنایہ ایست کہ باد زن آویزان
ہم گویا بر باد سوار است (**اردو**) (۱)
گھوڑے کا سوار (۲) تیز رو گھوڑا۔ تند گر

(۳) بڑا پنکھا جو مکان کے چھت مین لٹکایا جاتا ہے۔ مذکر۔

بادسیر اصطلاح۔ بقول بحر وضمیمۂ برہان (۱) سریع السیر کہ تند رفتار باشد صاحب مؤید فرماید کہ (۲) اسپ تند و (۳) مرد متکبر و (۴) بمعنی کبر آید و ذکر معنی اول ہم کند مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و بہر چہار معانی کنایہ و موافق قیاس ولیکن مشتاق سند باشیم کہ از نظر ما نگذشت و مجرد بیان محققان بالا بدون سند استعمال کافی خیال نمی کنیم کہ صاحبان ناصری و جامع و سروری ازین اصطلاح سکوت ورزیدہ اند و معاصرین عجم بجز معنی اول بر زبان ندارند (اردو) (۱) سریع التسیر (۲) دیکھو بادپا (۳) متکبر۔ مغرور (۴) غرور تکبر۔ مذکر۔

بادسیلی اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و سند استعمال ظہوری آوردہ (ع) پیشت کشدش بہ بادسیلی ٭ پروانہ کہ کشتۂ چراغست ٭ مؤلف عرض کند کہ از قبیل بادتازیانہ باشد یعنی بادے کہ بہ سیلی متحرک شود باید کہ باضافت خوانیم اختلافی کہ محققین را نسبت معنی سیلی واقع است تصفیۂ آن بجایش کنیم (اردو) وہ ہوا جو طمانچہ مارنے یا گردنی دینے سے متحرک ہو۔

بادش بقول برہان و جامع و جہانگیری بروزن خارش بمعنی بادژ کہ گذشت مؤلف گوید کہ ما حقیقت ماخذ این بر (بادژ) بیان کردہ ایم کہ بزاے فارسی گذشت (اردو) دیکھو بادژ۔

(الف) **بادشا** (ب) بقول انند و خان آرزو و چراغ لغت فارسی است و صحیح بباے فارسی
(ب) **بادشاہ** نہ عربی و اینکہ در ہندوستان بباے عربی شہرت دارد ظاہرا از جہت انکہ جزو اول است از کلمۂ مذکور کہ بزبان ہند قبیح است صاحب برہان بر پادشاہ گوید کہ

اصل این (پادشاه) بود و پاد بمعنی پاسبان و شاه بمعنی اصل وخداوند و داماد و پایندان
و هرچیز که آن بصورت و سیرت از امثال و اقران بهتر و بزرگ تر باشد پس معنی این اسم
برین تقدیر از چهار وجه بیرون نتواند بود اول پاسبان بزرگ چه سلاطین پاسبان
خلق الله اند دوم همیشه داماد چون ملک را بعروس تشبیه کرده اند اگر خداوند ملک
را باین اسم خوانند مناسبت دارد سوم چون پادشاه نسبت بسائر مردم اصل وخداوند
باشد و پایندگی بحال او انسب است پس اگر او را باین نام خوانند لائق بود چهارم
خداوند تخت و بعضے گویند پادشاه بلغت پاستانی بمعنی اصل و خداوند باشد و پائندگی
و دارندگی هم و بحذف آخر هم درست است و بعربی سلطان خان آرزو در سراج
فرماید که مرکب از پاد بهر معنی از معانیش و شاه بمعنی اصل و خداوند و بقول بعض فرماید
که شاه از هر جنس ممتاز از افراد چنانکه شاه تیر و شاه راه و شاه سوار پس برین تقدیر بمعنی
ممتاز از رمه که رعایاست لیکن بخیال خان آرزو لفظ شاه درینجا مجاز است که شهرت
گرفته صاحب ناصری نقل نگار برهان **مؤلف** عرض کند که هیچ ضرورت ندارد در
پادشاه واو عطف گیریم که اصل این (شاه پاد) بود مرکب اضافی بمعنی صاحب تخت
که شاه بمعنی خداوند و پاد بمعنی تخت آمده کذا فی البرهان پس پادشاه قلب اضافت است
و بس و (الف) مخفف این بحذف هائے آخره موافق قاعدهٔ فارسی همین قدر است حقیقت
ماخذ (پادشاه) به بائے فارسی و به بائے عربی هست لیکن که بائے فارسی بعربی بدل شود چنانکه
تپ و تب و اسپ و اسب آنچه خان آرزو این را مخصوص به استعمال هند قرار داده

و وجہ کراہت پیش کردہ درست نیست زیرا کہ معاصرین عجم ہم بیاے عربی و فارسی ہردو استعمال کنند۔ سند بادشاہ و بادشہ۔ از کلام انوری می آید (ظہوری ے) بادشاہانہ کردہ ایم قمار ؎ داد اول خزانہ باختہ ایم ؎ (انوری ے گر زکتیبت برگزیدستند ؎ بادشاہ جہان و صدر انام ؎ (اردو) بادشاہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ مالک تخت۔ دیکھو ارسلان۔

بادشاہ جہانگیر عالم بالا اصطلاح۔ بقول انند کنایہ باشد از آفتاب۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ مؤلف قیاس است کہ مرکب توصیفی است و وجہ کنایہ روشن کہ آفتاب بادشاہے است جہانگیر و در عالم بالا است (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنی۔

بادشائی استعمال۔ بمعنی شاہی و بادشاہی آنچہ ہاے ہوز بہ ہمزہ بدل شد موافق قاعدۂ فارسی است کہ (بادشا) بحذف ہاے ہوز ہم گذشت از قبیل گدا و گدائی و بے حیا و بے حیائی و خدا و خدائی (نظامی ے خدایا جہان بادشائی تراست ؎ ز ما خدمت آید خدائی تراست ؎ (اردو) بادشاہت

بقول آصفیہ۔ اردو۔ اسم مؤنث۔ راج۔ سلطنت۔ بادشاہی۔

بادشدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و ضمیمہ برہان و بہار ناپدید گشتن و پریدن صاحب آصفی ذکر این کردہ بمعنی پریدن قانع و از ازرقی ہروی سند آرد (ے از ہری گر سوار غان شوی اے بادشمال ؎ باز گوئی زہری پیش ملک صورت حال ؎ **مؤلف** عرض کند کہ للہ العجب چہ سخن ناصحیح است۔ درین سند جز این نیست کہ شدن بمعنی رفتن باشد و بادشمال مخاطب شاعر۔ پس بادشدن درین شعر کجاست کہ بسندش مرقوم شد۔ این است تحقیق و معنی فہمی محققین طالب

(۱۰۰)

سند دیگر۔ باشمیم (اردو) ہوا ہونا۔ بقول آصفیہ۔ ہوا کے مانند تیز رفتار ہونا۔ جلد روانہ ہونا۔ معدوم ہونا۔ فنا ہونا۔ دفعتاً منظر سے غائب ہونا۔ ناپدید ہونا (غفور ؎) قاصد کے ساتھ ساتھ مری جان ہوا ہوئی ؎ کیا خاک راہ دیکھوں میں خط کے جواب کی ؎ (وحشت ؎) کس زیست پہ مانند حباب اتنی ہوس آج ؎ ہونا ہے ہوا کل کو جو ہے تن میں نفس آج ؎ (امانت ؎) باغ میں پھول سے لب آ سکے جو ہوا ہوتے ہیں ؎ اے صبا غنچوں کے کیا ہوش ہوا ہوتے ہیں ؎

باد شرط اصطلاح۔ بقول بحر بضم شین معجمہ باد موافق۔ صاحب غیاث فرماید کہ شرط بضم شین معجمہ دراصل بمعنی نشان وعلامت است باد موافق را اگر باد شرط گویند ازہمین جہت است کہ علامت روان شدن جہاز و دور شدن طوفان است و بحوالۂ تاریخ ولایت نامہ فرماید کہ باد شرط باد نرم است چون نسیم موافق کہ بعد فرو شدن طوفان وزیدن گیرد باین باد اگرچہ اہل جہاز را بعد تصدیعات طوفان راحتی حاصل شود ولیکن در روش جہاز قصور راہ یابد زیرا کہ جہاز ہر قدر زود بمنزل مقصود رود بہتر است مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است بمعنی باد موافق کہ شرط بالضم باد موافق ونشانی وعلامت باد موافق را گویند وصاحب غیاث بحوالۂ شرح گلستان از میر نوراللہ آوردہ کہ بہمین معنی بالفتح ہم آمدہ صاحب انند (باد شرطہ) ہم بہمین معنی نوشتہ (حافظ ؎) کشتی نشستہ گانیم اے باد شرطہ برخیز ؎ باشد کہ باز بینیم آن یار آشنا را ؎ (اردو) باد موافق۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مؤنث۔ باد شرط وہ ہوا جو جہاز اور کشتی کے موافق ہو۔ باد مراد۔

بادشفام / بادشکام اصطلاح - صاحبان برہان وجامع وجہانگیری ذکر این کردہ اند وما بحث کامل بر بادژ و بادژفام و بادژکام کردہ ایم جز این نیست کہ این ہر دو مبدل است کہ زاے فارسی بہ شین معجمہ بدل شود چنانکہ باژگونہ و باشگونہ (اردو) دیکھو بادژفام و بادژکام -

بادشکستن (مصدر اصطلاحی) متعدیست مرکب بمعنی دفع کردن نخوت وغرور کہ باد بمعنی نخوت وغرور بر معنی دہمش گذشت وسند این ہم در آنجا مذکور شد (اردو) تکبر اور غرور کو توڑنا - دفع کرنا - (۲۰۱۴)

بادشمشیر اصطلاح - بہار ذکر این کردہ ازمعنی ساکت وصاحب انند بذیل باد اشارۂ این کردہ مؤلف عرض کند کہ ہمان بادیکہ در شمشیر زدن بحرکت آید مرکب اضافی است از قبیل باد تفنگ و باد تازیانہ کہ گذشت (حاجی محمد جان قدسی ؎) چنان بادشمشیر دستی فشاند ٭ کہ در خرمن عمر برکت نماند ٭ (اردو) وہ ہوا جو تلوار چلانے سے متحرک ہو - مؤنث -

بادشنام اصطلاح - بقول برہان وجامع وجہانگیری ورشیدی وسراج ہمان بادژ و بادژنام کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ ما اشارۂ این بر ہر دو اصطلاح گذشتہ نام کردہ ایم جز این نیست کہ این مبدل بادژ است کہ زاے فارسی بشین معجمہ بدل شود چنانکہ باژگونہ و باشگونہ و بادش و بادژ بجاے خودش گذشت پس بلحاظ معنی حقیقی بادش و بادژ ترکیب این بالفظ نام ہمچنان است کہ بر بادژنام مذکور شد - (اردو) دیکھو بادژنام -

بادشوام اصطلاح - صاحبان برہان وانند وجہانگیری ذکر این کردہ اند مؤلف

عرض کند کہ ما اشارۂ این بر باد ژ کردہ ایم وحقیقت این بر باد ژ روام گذشت بالجملہ این مبدل آنست کہ زاے فارسی بہ شین معجمہ بدل شود چنانکہ باژگونہ و باشگونہ۔ (اردو) دیکھو باد ژروام۔

بادشہ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مخفف بادشاہ است کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ الف پنجم حذف شد (انوری

ع) ہم در نفاذ امر بود بادشہ نشان ؏ ہم در نہاد خویش بود بادشا سیر ؏ (اردو) دیکھو بادشاہ۔

(الف) **باشہی** (الف) بزیادت (۵۱۰۲)

(ب) **بادشہی دادن** یاے مصدری در آخر مخفف بادشاہی است وسلطنت وشاہی۔ الف بعد شین معجمہ حذف شد و (ب) عطا کردن شاہی وسلطنت (ظہوری

ع) نیست عجب کہ شد فرون قدر ظہوری اینقدر ؏ حشمت عشق میدہد بادشہی گدا را ؏ (اردو) (الف) دیکھو بادشائی (ب) بادشاہی دینا۔ عطا کرنا۔

(۳۰۱۴) **بادصبا** استعمال۔ بقول برہان وبحر وجامع وناصری بفتح صاد۔ بادیست کہ از مابین شرق وشمال وزد وباد برین ہمین است (انوری

ع) برد رلطفش بخاک در نبشاند ؏ بادصبا را نہ بلکہ مارمعین را ؏ (اردو) دیکھو باد برین۔

بادصبحدم استعمال۔ مرکب اضافی است۔ بادے کہ بصبح وزد وکنایہ از بادصبا چنانکہ انوری گوید (ع) اے بادصبحدم خبری دہ ز یار من ؏ کز ہجر او شدہ است بشولیدہ کار من ؏ (اردو) دیکھو باد برین۔ بادصبا۔ بادصبحدم بھی کہہ سکتے ہین۔ صبح کی ہوا۔

بادصولت اصطلاح۔ بقول بحر وشمس وانند وہفت بادال موقوف آنکہ حملہ اودر جنگ از روی سبکی وشتابی باشد۔ صاحب

مؤید فرماید کہ آنکہ حملۂ او در جنگ آوری
بسبکی و شتابی ہمچو باد باشد۔ مؤلف عرض
کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بدون اضافت
باد بمعنی کسے کہ صولت او ہمچو باد است یعنی
ہیچ کہ باد بمعنی ہیچ بر معنی بخشش گذشت۔ پس
بے صولت را توان گفت و تخصیص این
با حملۂ جنگ محتاج سند استعمال است حیف
است کہ پیش نشد (اردو) بے رعب
بے عزت۔ بے وقر۔

(۲۰۱) **بادطرب** استعمال۔ مرکب اضافی است
بمعنی ہوائے خوشی کہ سرور پیدا کند چنان کہ
ظہوری گوید (ص) دامن بادطرب از چہرہ
گرد غصہ رفت ؛ راحت مرہم خراش سینہ
را در بر گرفت ؛ (اردو) بادطرب کہہ سکتے
ہین یعنی وہ ہوائے خوش جس سے سرور پیدا ہو

(۲۰۲) **بادعدم** استعمال۔ مرکب اضافی کہ عدم
باشد چنانکہ انوری گوید (ص) بباد عدم
بر دہد گر بخواہد ؛ خلاف تو خاکستر آفرینش ؛ (اردو)
باد عدم کہہ سکتے ہین جس کا ترجمہ ہوائے عدم ہے
بادغنان اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از
معنی ساکت مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی
است بدون اضافت (۱) کنایہ از سوار تیز رو
کہ عنان باد بدست دارد (علی خراسانی ص)
ہمچو خاشاک مرا گر برباید چہ عجب ؛ چون صبا
می دودم بادعنانی در پے ؛ صاحب انند
بحوالۂ فرہنگ فرنگ فرماید کہ (۲) بمعنی اسپ
تیز و تند رو۔ مؤلف عرض کند کہ خلاف
قیاس نیست۔ مشتاق سند استعمال باشیم۔
مخفی مباد کہ اگر باضافت خوانیم (۳) مرکب
اضافی است بمعنی ہوائی کہ در سبکروی سوار
بحرکت آید چنانکہ (انوری ص) نہ در مفاصل
این سستی ز بار رکاب ؛ نہ در طبیعت آن
نفرتی ز بادعنان۔ (اردو) (۱) تیز رو
سوار۔ (۲) تیز رو گھوڑا۔ باد رفتار۔ دیکھو باد پا

(۳) وہ ہوا جو لگام کی حرکت سے متحرک ہو۔ مؤنث

بادعیسی اصطلاح۔ بقول بحر معجزۂ عیسی علیہ السّلام صاحب ضمیمۂ برہان گوید کنایہ باشد از معجزۂ مسیح و بہار ہم ذکر این کردہ و صاحبان ہفت وغیاث و مؤیّد ہم مؤلف عرض کند کہ مرادف دم عیسی یعنی اشارہ بہ معجزۂ کہ عیسی مردہ را زندہ می کرد بہ قم باذن اللہ۔ صاحبان سروری و ناصری و جامع کہ محققین اہل زبانند ازین ساکت حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) دم عیسی فارسی مذکر۔ عیسی علیہ السلام کا وہ معجزہ جو قم باذن اللہ سے مردہ کو زندہ کرتے تھے۔

بادغد اصطلاح۔ بقول برہان بفتح غین و سکون دال بے نقطہ (۱) جائی را گویند کہ از ہمہ طرف باد بدانجا آید و (۲) خانۂ تابستانی و (۳) خانۂ کہ در اطراف آن بادگیر ساختہ باشند۔ صاحب سروری بر معنی اول قانع و صاحب جامع فرماید کہ بادگیر خانۂ تابستانی است و بس۔ صاحب مؤیّد گوید کہ جائی کہ درو باد گذرد و مقامی کہ در آن باد از ہر جانبی برسد و آن عمارتی است مخصوص و مشہور و فرماید کہ در لسان الشعرا مذکور است کہ این لغت در فرہنگنامۂ اسدی در باب الرّا است و در فرہنگ مولانا فخر قواس باد ال امّا اختیار قاضی خان باد ال است مؤلف عرض کند کہ این مخفف بادغرد باشد کہ می آید و حقیقت ماخذ این ہم در آنجا ذکر کنیم و صراحت معنی ہم ہم در انجا مذکور حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) (۱) ہوادار جگہہ۔ مؤنث۔ (۲) سرداب۔ دیکھو بادغر کے پہلے معنے (۳) وہ گھر جس کے اطراف روشندان یا دریچے بنائے گئے ہون۔ مذکر۔

(الف) **بادغر** اصطلاح۔ بقول برہان
(ب) **بادغرد** ہر دو بروزن کاشغر و لاجورد

(۱) خانۂ تابستانی و (۲) بادگیر باشد۔ صاحب ناصری بر (الف) فرماید کہ ہمان (بادغرد) بر وزن لاجورد کہ بادگیر و خانۂ تابستانی و گندزگاہ باد است و (بادغس) و (بادغن) مرادف (الف) و بقول صاحب سروری مرادف بادغد کہ بادگیر را گویند چنانکہ (؎) از آتش حرص و حسد

اے خاکسار آب کش ؂ بر باد دادی خویش را

پیوستہ ہمچون بادغر ؂ و (ب) خانۂ تابستانی چنانکہ استاد ابوشکور گفتہ (؎) بسا جاے کاشانہ

و بادغرد ؂ بدو اندرون شادی و نوشخورد

؂ صاحب جامع بادغد و بادغر و بادغرد ہر سہ را مرادف یکدیگر نوشتہ و صراحت معنیش بر (بادغد) مذکور شد۔ خان آرزو در سراج نسبت ہر دو۔ فرماید کہ بقول قوسی خانۂ تابستانی کہ (بادغرد) مکانی است کہ بادگیر داشتہ باشد (انتہی کلامہ) و خیال خود خان آرزو انیست کہ آنچہ صاحبان رشیدی و برہان بمعنی بادگیر نوشتہ اند مبنی بر قیاس باشد چہ مقابلۂ کاشانہ و بادغرد در کلام ابوشکور (کہ بالا مذکور شد) صریح بران دلالت دارد کہ بمعنی خانہ است نہ بادگیر و بحوالۂ سامانی فرماید کہ (الف) مرکب است از باد معروف و غر کہ مغیر گر است کہ بعضے عجمان ہمچنین می خوانند و معنی ترکیبی آن بادگر باشد یعنی جاعل باد و چون مہب باد است بمجاز توان گفت کہ بادگر است و رائے خود ظاہر می کند کہ (الف) مخفف (ب) و فرماید کہ درینصورت توجیہہ بالا درست نمی شود و نسبت (بادغد کہ گذشت) گوید کہ تصحیف بادغر۔ اگرچہ من حیث القیاس صحیح تواند شد و فرماید (بادغن) کہ می آید نیز تصحیف (بادخن) کہ نیز بجاے خود گذشت و نسبت بادغس بسین مہملہ گوید کہ غلط محض و تصحیف است کہ (بادخن) را چنین خواندہ اند۔ صاحب جہانگیری نسبت ہر دو فرماید کہ بمعنی بادگیر باشد و نسبا

(خسروانی الف ۵) که هرگه که تیره بگردد
جهان ز لبسوزد چو دوزخ بود باد غرژ و برد
(ب) برسند او بشکور قانع (که باد اندکو رشد)
مؤلف عرض کند که بادگیر به تحتانی و
بادگر بدون آن هردو اسم فاعل ترکیبی است
یعنی گیرندهٔ باد و جاعل باد هیچ ضرورت
ندارد که بادگر را مخفف بادگیر یا بادگیر را
مزید علیه بادگر گیریم و بادغر مبدل بادگر
باشد که کاف فارسی بغین معجمه بدل شود چنانکه
گلوله و غلوله پس ضرور نیست که (الف) را
مخفف (ب) قیاس کنیم چنانکه خیال خان آرزو
است و دال مهملهٔ آخرهٔ بادغرد زائد باشد چنانکه
(شفتالو) (وشفتالود) و (پیرهن) و (پیرهند)
و بادغدر را که بدون راست مخفف بادغرد
دانیم بحذف راے مهمله و حاجت ندارد
که خیال تصحیف کنیم و بادغن مبدل بادخن
که خاے معجمه به غین معجمه بدل شود همچون

تاخ و تاغ و جا دارد که مبدل بادغر گیریم
که راے مهمله به نون بدل شود چنانکه تار
و تان و موافق قیاس است که بادغس را
مبدل بادغد قرار دهیم که دال مهمله به سین
مهمله بدل شود چنانکه پاد و پاس اندرین صورت
تصحیف خیال فرمودهٔ خان آرزو باقی نماند
و نسبت معنی عرض می شود که معنی دوم حقیقی
است و معنی اول مجاز آن که خانهٔ تابستانی
بادگیر دارد و بوسیلهٔ بادگیر باد درو داخل
می شود آنچه برهان بر لغت بادغد جائی را
نام نهاد که از همه طرف باد بدانجا داخل شود
یا خانهٔ که در اطراف آن بادگیر ساخته باشند
قیاس او ست بخیال ما خانهٔ هوادار را هم
توان گفت اگرچه در یک جانب آن بادگیر
باشد و ضرورت مبالغه ندارد (اردو)
الف و ب (۱) سردابه - بقول آصفیه - فارسی
مذکر - ته خانه - (۲) روشن دان - بقول آصفیه

فارسی۔ اسم مذکر۔ تابدان۔ روشنی آنے کا موکھا
مؤلف عرض کرتا ہے کہ بادگیر کا ترجمہ روشندان
ہوسکتا ہے اسلئے کہ اس سے گھر ہوادار رہتا ہے
اور کھڑکی اور دریچہ سے بھی یہی مقصد حاصل
ہوتا ہے۔ فارسیون نے بادگیر کی جو تعریف
کی ہے وہ بھی روشندان اور دریچہ دونون
پر صادق آتی ہے یعنے دریچہ اور روزن
جو ہوا کے لئے گھر مین بناوین اور حقیقت یہ
ہے کہ روشندان سے تین فائدے حاصل ہوتے
ہین (۱) مکان مین روشنی اور (۲) ہوا داخل
ہوتی ہے اور (۳) گرم ہوا جو دروازون
اور دریچون سے داخل ہوتی ہے وہ روشندان
ہی سے خارج ہوتی ہے اگرچہ اس کا نام صرف
پہلے فائدے سے منسوب ہے لیکن دوسرا اور
خصوصاً تیسرا فائدہ بھی اسی سے متعلق ہے اور
دریچہ اور کھڑکی سے صرف پہلا اور دوسرا
مقصد حاصل ہوتا ہے۔

(الف) **بادغس** | (ب) **بادغن**

اصطلاح (الف) بقول برہان وجامع بمعنی بادگیر وگذرگاہ باد و (ب) (۱) مرادف الف و (۲) کسے را گویند کہ ہمہ روز فخر بمنصب وجاہ خود کند وعرض تجمل نماید کہ ترجمۂ آن در عربی فیاش است۔ صاحب سروری بر ذکر (الف) قانع و فرماید کہ بسکون دال معجمہ مخفف بادغیس و در تحفہ بمعنی بادگیر
مؤلف عرض کند کہ (الف) را مخفف بادغیس بہ دال مہملہ گفتن خلاف قیاس نیست وبحث (بادغیس) می آید وحیف است کہ براے معنی دوم (ب) سندے پیش نشد ولیکن این ہم موافق قیاس است وقول صاحب جامع کہ از اہل زبانست کافی است صراحت ماخذ ہر دو لغت بر بادغر گذشت (اردو) (الف) دیکھو بادغر اور بلحاظ قول سروری دیکھو بادغیس (ب) (۱) دیکھو بادغر (۲) ڈیگیو

باد یر اور باد پران ۔

باد غیس اصطلاح ۔ بقول برہان بارابع بہ تحتانی رسیدہ و بسین بے نقطہ زدہ ناحیہ ایست مشتمل بر قرائے بسیار از اعمال ہرات واصل این بادخیز است کہ محل ہبوب ریاح باشد صاحب جامع ہم ذکر این کردہ صاحب ناصری ہم این را مبدل بادخیز گفتہ فرماید کہ ناحیہ ایست در خراسان از اعمال ہرات ۔ صاحب رشیدی فرماید کہ ناحیہ از ہرات مشتمل بر چند قریہ کہ باد دران بسیار می وزد موسوم بہ بادخیز است و معرب آن بادغیس **مؤلف** عرض کند کہ بادخیز بجایش مذکور شد و ذکر ماخذ و حقیقت تعریب ہم ہمدرانجا کردہ ایم (اردو) دیکھو بادخیز

باد فتق اصطلاح ۔ بقول بحر و انند و غیاث بفتح فا و سکون فوقانی مرضی است کہ خایہ بزرگ شود صاحب فصول الاعراض بر فتق گوید کہ بفتحتین با قاف در لغت بمعنی تفرق اتصال اجزا و تباعد آنہاست و نزد اطبا عبارت است از انشقاق صفاق مع سلامتہ مراق و خروج جسمی از آن کہ قبل از شق داخل بود دران یا اتساعی است کہ در مجریین فوق الانثیین احدہما او کلاہما حاصل شود بذا ۔ اکنون باید دانست کہ ہرگاہ صفاق حوالی ناف منخرق شود بنا بر برد ز ضرب یا معا یا غیر آنہا از شق زیر پوست جلد محل مسطور بہ نتو گراید و این را فتق مراق البطن گویند و ہرگاہ کار صفاق مابین الانثیین بانخراق انجامد و در جلد این موضع بلندی رو نماید فتق الاربیہ نامند و ہرگاہ آن دو مجری کہ فوق الانثیین واقع اند متسع شوند یا صفاق از مابین آن ہر دو منخرق شود و رچیزی از جوف بکیس انثیین نازل گردد قیلہ و فتق علی الاطلاق بے اضافہ خوانند

وبعضے از آنکہ قیلہ را از امراض اتساع المجاری وفتق را از علل انخلال الفرد وتنہا می شمارند اول را قیلہ وثانی را بہ فتق مطلق مخصوص دارند الاصح ماذکر اولاً وشی نازل درین علت بہر موضعی کہ باشد یا ریح بود۔ یا مادہ غلیظیہ یا ثرب فقط یا ثرب مع المعاد باشد کہ شق وانخراق در صفاق مع الثرب افتد و نزول معاً فقط بمنصہ ظہور رسد ولفظ فتق وقیلہ را حسب جسم نازل مضاف سازند وفتق وقیلہ ریحی ومائی ومعائی وثربی نامند (الخ) **مؤلف** گوید کہ فارسیان (باد فتق) قلب اضافت (فتق باد) ہمین فتق ریحی را گفتہ اند ومرادف بادخایہ باشد کہ گذشت (اردو) دیکھو بادخایہ۔

بادفتن استعمال۔ بمعنی حقیقی است یعنی ہواے فتنہ ؎ چنانکہ انوری گوید (ص) بپاے ہمت او نارسیدہ دست فلک ؎ بشاخ دولت او نارسیدہ بادفتن ؎ (اردو) فتنہ کی ہوا۔ مؤنث۔

بادفر اصطلاح۔ بقول برہان بافا بروزن دادگر (۱) جزاو مکافات بدی و (۲) بمعنی خشت باد وآن بادزنی باشد بزرگ کہ از سقف خانہ آویزند ودر کشاکش آورند تا باد بہمہ جاے خانہ برسد و (۳) بادبر ہم وآن چوبی باشد تراشیدہ کہ اطفال ریسمانی دران می پیچند واز دست رہا می کنند تا روی زمین گردان شود و (۴) چرمی را نیز گفتہ اند مدور کہ ریسمانی بران گذارند ودر کشاکش آورند تا ازان صدائی ظاہر گردد۔ صاحب سروری بترک معنی اول بذکر معنی دوم وچہارم نسبت معنی سوم صراحت کند کہ میان این چوب مدور سوراخ باشد وریسمانی دران کردہ بگردش درآرند وبعربی خذروف (حکیم خاقانی ۳۲ ؎) بدوخیط متون شب وروز

(۱۰۱)

در کشاکش لسان باد فراست؛ صاحب ناصری نسبت معنی اول گوید کہ مرادف (بادفراه) وفراه مخففش و ذکر معنی دوم وسوم وچہارم ہم کردہ ونسبت معنی سوم وچہارم نہ از چوب کار گیرد و نہ از چرم بلکہ بر مطلق بازیچۂ اطفال قانع صاحب جامع ذکر ہر سہ معنی کردہ مرادف (بادافراه) گفت وصاحب جہانگیری بذکر معنی اول و دوم نسبت معنی سوم فرماید کہ مرادف (بادافراه) است کہ بازیچۂ اطفال باشد مؤلف عرض کند کہ معنی اول را محققین زبان دان یعنی صاحبان جامع وسروری وناصری ترک کردہ اند و آنچہ صاحب ناصری این را مرادف (بادافراه) گفتہ مقصودش جز این نباشد کہ مخفف اوست وسند استعمال این معنی پیش نکرد واز منظر ما ہم نگذشت ومعاصرین عجم ہم بر زبان ندارند تا آنکہ سند استعمال این معنی بدست نیاید اعتبار را نشاید۔ شک نیست کہ صاحب ناصری از اہل زبان است ولیکن سہل انگاریش را یافتہ ایم کہ بیشتر نقل نگار صاحب برہان است۔ قیاس و ماخذ متقاضی این معنی نیست وبحذف دو الف و ہاے ہوز این را مخفف (بادافراه) گرفتن از براے چہ علیت۔ طالب سند استعمال باشیم ونسبت معنی دوم عرض می شود کہ مبدل بادہ است کہ بمعنی ششمش گذشت باے فارسی بدل شد بہ فا چنانکہ پیل وفیل وسپید وسفید و اشارۂ این بجایش مذکور وہمین است خیال ما نسبت معنی سوم وچہارم ہم کہ بادپر ہمین دو معنی بر معنی چہارم وہفتمش مذکور شد۔

(اردو) (۱) دیکھو بادافراه کے پہلے معنے (۲) دیکھو بادپر کے چھٹے معنے (۳) دیکھو بادپر کے چوتھے معنے (۴) دیکھو بادپر کے ساتوین معنے

بادفرا اصطلاح۔ بقول ضمیمۂ برہان مخفف بادافراه بمعنی مکافات بدی وصاحب مؤید

بذیل (بادہ فرا) بحوالہ زفانگویا وقنیہ ذکراین بحذف ہاے چہارم کردہ بر مطلق پاداش قانع ۔ وصاحب ہفت بر (بادفرا) ہمزبانش ۔ مولف عرض کند کہ ماحقیقت ماخذ این بر (بادآفراہ) عرض کردہ ایم ۔ درین نیست کہ الف ممدودہ چہارم وہاے ہوز آخر حذف شد (اردو) دیکھو بادآفراہ کے پہلے معنے ۔

بادفراہ اصطلاح ۔ بقول برہان مرادف بادفر بمعنی اول وسوم وچہارمش ۔ صاحب جہانگیری وجامع بر معنی اول وچہارم بادفر قانع (انوری ۵) اے زتو زندہ سنت پاداش ہا ۔ وے زتو زندہ رسم بادفراہ ۔ مولف عرض کند کہ مخفف ہمان بادافراہ بتخفیف الف دوم بعد دال مہملہ وقیاسا بر ہمہ معانیش جامع کہ صراحتش ہمدرانجا کردہ ایم وماخذ این بر (بادآفراہ) مذکور شد (اردو) دیکھو بادافراہ ۔

بادفرنگ اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر بکسر ثالث ورابع وفتح راے قرشت وسکون نون وکاف فارسی (۱) جوششے باشد بغایت سوزان ودردناک ورنگ آن بہ زردی مائل وصاحب این مرض بیشتر اوقات باحرارت وتب می باشد وعلاج آن بچیزہاے سرد باید کرد وبسکون ثالث وفتح نون (۲) بازیچۂ اطفال است وآن چوب یاچرمی باشد کہ ریسمانی بران بندند ودرکشاکش آرند تاصدائی ازآن ظاہر گردد صاحب جامع بکاف عربی آوردہ و بذکر ہردو معنی نسبت معنی دوم بر چرم مدور اطفال قانع ۔ صاحب ہفت کہ پابند بیان حلیۂ الفاظ است کاف فارسی نگفت وبرکاف زدہ قناعت کرد ۔ مولف عرض کند کہ بمعنی اول ہمان آتشک است کہ آبلۂ فرنگ ہم نام دارد واشارۂ بادفرنگ بر آتشک کردہ ایم واین مرکب اضافی است

بمعنی مرضی کہ منسوب بہ فرنگ است مخفی مباد
کہ باد بمعنی صدمہ و آسیب و مرض بر معنی پانزدہم
و شانزدہمش گذشت پس آنچہ محققین بالا این
را بکسر رابع نوشتہ اند قابل غور است کہ خود
صاحب برہان بر لفظ فرنگ این را بفتح اول
و ثانی نوشتہ و نسبت معنی دوم عرض می شود
کہ اصل این بادپر و مبدلش بادفر باشد کہ
ہر دو بجاے خودش گذشت اندرین صورت
باید کہ فا را مفتوح خوانیم خیال ما اینست
کہ بادفرنگ مبدل و مزید علیہ و مصغر بادپر
باشد یعنی فارسیان بادپر را کہ بمعنی کاغذ باد
بر معنی پنجمش گذشت بہ تبدیل باے فارسی بہ فا
(ہمچو سپید و سفید) بادفر کردند و نون زائد
و کاف عربی را براے تصغیر در آخرش آوردند
و زیادت نون موافق قیاس است ہمچون گذارش
و گذارشن و جانا و جانان و کاف تصغیر موافق
قواعد و مبدل بکاف فارسی چنانکہ گند و گنگ

و جا دارد کہ نون را براے نسبت گیریم ہمچون
جوشن بمعنی منسوب بہ جوش کہ جوش بمعنی حلقہ
است و جوشن منسوب بہ حلقہ۔ پس معنی لفظی
این چیزے کوچک کہ منسوب بہ کاغذ باد است و
جا دارد کہ نون و کاف عربی یا فارسی را ہم
زائد گیریم کہ زیادت کاف عربی و فارسی در
آخر کلمات موافق قیاس است چنانکہ زلو و
زلوک و پرستو و پرستوک مردہ ری و مردہ ریگ
اندرینصورت باید کہ بادفر را اصل این گیریم
کہ ہمین معنی گذشت معاصرین عجم بمعنی دوم
استعمال نمی کنند حیف است کہ سند استعمال
متقدمین یا متاخرین پیش نشد و شک نیست
کہ صاحب برہان بہ بیان کسرۂ رابع تسامح کردہ
(اردو) (۱) دیکھو آتشک (۲) دیکھو بادپر
کے چوتھے اور ساتوین معنے۔

(الف) **بادفرودین** اصطلاح۔ (الف)
(ب) **بادفروردین** بقول صاحب جہانگیری

با د دبور است (کہ گذشت) صاحب جامع گوید
کہ باد دبور مغربی (شمس فخری ؎) بباد خلق
شہ در باغ و بستان ٭ دم عیسی بود باد فرودین
٭ صاحب ناصری فرماید کہ بضم فا و را و کسر دال
مہملہ باد دبور یعنے باد جنوب است چنانکہ باد برین
باد شمال چہ قطب شمالی بلند است و جنوبی فرود
و باد جنوب و دبور مضر و باد صبا و شمال نافع
و فرماید کہ آنچہ صاحب برہان این را باد مغرب
گفتہ و فرودین را فروردین نوشت خطاست
صاحب برہان بتبرک (الف) نسبت (ب) گوید
کہ بمعنی باد برین است کہ باد مغرب باشد و بعضی
دبور می خوانند و بعضے باد برین را باد صبا می دانند
واللہ اعلم و صاحب بحر (ب) را باد برین خوانند
و صاحب جامع این را مرادف (الف) داند
و بقول مؤید ہمان باد دبور کہ متوجہ ہواست از
جانب مغرب - خان آرزو در سراج بر (الف)
گوید کہ (الف) بفتح فا دبور است ضد صبا و

فرماید کہ حق آنست کہ (الف) باد جنوب است
چہ قطب جنوب پست باشد و باد جنوب مضر
و تحقیق او اینست کہ (الف) بسکون واو باد
جنوب و مقابل آن باد برین کہ فرودین مقابل
برین است و (الف) بفتح واو مخفف (ب)
کہ در ماہ فروردین وزد و آن ماہ بہار است
پس مناسب آنست کہ بمعنی شمال بود یا صبا
(انتہی) **مؤلف** عرض کند کہ (الف و ب)
مرکب اضافی و (باد فوردین) بہ فتح فا و واو
می آید کہ صاحب برہان آن را مرادف (ب)
یعنی باد فروردین گفتہ و بمعنی باد دبور آوردہ
کہ آن متوجہ ہواست از جانب مغرب بطرف
شمال و مہب آن میان سہیل و مغرب و
ہنگام آن آخر روز برعکس صبا و ضرر این
زیادہ از نفع - صاحب سروری ہم ذکر این
بجائش کردہ و بحوالہ تحفہ این را باد دبور گفتہ
و صاحبان لغت (فوردین) را بفتح اول مخفف

(فروردین) نوشته اند که ماه اول سال شمسی باشد
و بضم اول هم آمده و صاحب ناصری که از اہل
زبانست بر (فروردین) گوید که بفتح اول ماه
اول و فرودین بحذف را نیز بهمان معنی تصریح
کند که بادے که درین فصل وزد آن را (باد
فرودین) خوانند و بضم فا و را ضد زیرین و
معاصرین عجم گویند که در ماه فروردین باد صبا
بصبح می وزد و دبور در آخر روز پس تحقیق
مؤلف این است که (باد فروردین) مطلق
بادیست که در ماه آغاز سال شمسی وزد- آنچه
بصبح می وزد باد بزین است که صبا نام دارد
و قبول هم و آنچه در آخر روز می وزد باد فرودین
است که دبورش گویند و تحقیق باد بزین بجایش
گذشت و تحقیق باد دبور هم بجایش مذکور-
اندرین صورت (الف) بضم فا و راے مهمله عام
است و (ب) خاص و اگر فرودین و فوردین
را بفتح فا مخفف (فروردین) گیریم چنانکه بالا

مذکور شد- در آن حالت (باد فرودین) و
(باد فوردین) را هم بمعنی عام توان گرفت
آنچه بعض محققین بزین و فرودین را متعلق
به سطح قطب شمال و جنوب کرده اند درست
است و چادارد که هواے صبح ماه فروردین
را باد بزین دانیم و هواے آخر روز ماه مذکور
را باد فرودین خیال کنیم صاحب سروری
بر (باد فوردین) از یوسف عروضی سند
آورده که متعلق به (باد فروردین) است
(ف) متعلقانش کرد جامهٔ زنگاری بر این
تند و تیز باد فروردینا ؎ (اردو) (الف)
دیکھو باد دبور- (ب) وہ ہوا جو ماہ فروردین
مین چلتی ہے- مؤنث-

باد فروش اصطلاح- بقول وارسته
شخصی است که انساب مردم نام بنام یاد
کند بر سبیل مدح و آن را در ہند بھاٹ گویند
بتازے ہندی و در آخر (ابو نصر نصیر اے بدخشی

ص) بسان بادفروشان چہ بادپیمائی ؎
کہ در شرافت خود از گروہ ابراری ؎ می گرتاکہ
کہ غریزے (بادفروش) را فارسی تراشیدہ
اہل ہند گوید۔ گوئیم کہ اگر چنین باشد ابونصر
نصیرا کہ بہ ہند نیامدہ چہ قسم در شعر آوردہ و
معہذا صاحب رشیدی در ترجمۂ (بادخوان)
نوشتہ کہ آن را بادفروش گویند۔ صاحب
بحر نقل نگار روا رستہ و صاحب تحقیق بر (باد
فروش) گوید کہ گروہے از ہنود کہ مداحی مردم
بزبان ہندی کسب معاش کنند و ظاہرا فارسی
مجعول اہل ہند است۔ میرزا مظہر جان جانان
اکبرآبادی گوید (ص) باغبان را من آور کہ
ثناخوان توام ؎ چون صبا بادفروش گل و
ریحان توام ؎ (الخ) و بقول (رشیدی بہ بادخوان)
مرادف و بادخوان بجایش گذشت و بہار ہم
ذکر این بحوالۂ رشیدی کردہ **مؤلف** عرض کند
کند کہ بہ تحقیق ما بادفروش مرادف (استخوان فروش)
ما ہمدرین کتاب بر استخوان فروشی بحث کردہ ایم
بخیال ما کہ معاصرین عجم ہم اتفاق دارند بادفروش
(۱) کسی است کہ بزرگی خاندان خود را برای
اعزاز خود بیان کند یعنی چیزی را می فروشد کہ
وجودش الآن نیست و ہرچہ ہست بیان او
کہ سامع و مخاطب آن را ہوائی داند یعنی ہیچ
کہ باد بمعنی ہیچ و لاشی ہم آمدہ یعنی او چیزی را
می فروشد کہ ہیچ است و از سند اول الذکر ہمین
معنی پیدا می شود و (۲) مجازاً بمعنی مداح چنانکہ
از سند آخر الذکر۔ آنانکہ ترجمۂ ہندی این بھاٹ
گفتہ اند ترجمۂ معنی دوم است کہ صاحب ساطع
بھاٹ را بہ تاے ہندی بمعنی مدح خوان آوردہ
(اردو) (۱) جدفروش۔ اپنے باپ دادا
کی بڑائی بیان کر کے اپنی عزت کا خواہان ہونیوالا
۔ باپ دادا کے نام پر بکنے والا۔ باپ دادا کے
نام کو ذلیل کرنے والا (۲) مداح۔

بادفروشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول صاحب

بحر معروف۔ بہار ہم بر معروف قانع واز
شیخ شیراز سند آوردہ (ص) چو باد اندر
شکم پیچد فرو ہل ٭ کہ باد اندر شکم باریست بر دل ٭
مؤلف عرض کند کہ مصدر (ہشتن) بالکسر بمعنی
فروگذاشتن و رہا کردن و آویختن۔ کامل اللغت
است وہلیدن مرادفش پس معنی این ریاح را
دفع کردن و دور کردن باشد وبس (اردو)
ہوا کو دور کرنا۔ ریاح کو دفع کرنا۔

بادفرہ اصطلاح۔ صاحبان برہان وسروری
بذیل بادافراہ) ورشیدی وجامع وجہانگیری
وسراج ذکر این کردہ اند ومابحث این بر (بادفرہ)
کردہ ایم جزین نیست کہ الف چہارم وہفتم از
(باد افراہ) تخفیف شد (اردو) دیکھو بادافراہ

باد فوردین اصطلاح۔ صاحبان برہان
وسروری ورشیدی ذکر این کردہ اند ومابحث
کامل این بر باد (فرودین) کردہ ایم صاحب
سروری از استاد رودکی سند آوردہ (ص)
گیتیست چنین آید وگردندہ بدینسان ٭ ہم باد
برین آید وہم باد فوردین ٭ در بعض نسخ در
مصرع دوم این (باد فرودین) نقل شدہ
وبخیال ما نظر بر مقابلۂ باد برین مناسب تر
است (اردو) دیکھو باد فرودین۔

باد فوز اصطلاح۔ بقول صاحب انندراج و
فرہنگ فرنگ بازاے ہوز در آخر شخصے کہ
بدیگران نصیحت کند وخود بران عمل نکند۔
دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این
نکرد **مؤلف** گوید کہ اگر سند استعمال بدست
آید توانیم عرض کرد کہ اسم فاعل ترکیبی است
کہ فوز بقول برہان بضم اول وسکون ثانی
وزاے ہوز بمعنی اطراف وپیرامون دہان
از جانب بیرون خواہ از انسان خواہ حیوان و
بمعنی آروغ پس معنی لفظی این کسے کہ آروغ
باد زند یا اطراف وپیرامون دہان او باد است
و کنایہ از پند آموز بے عمل۔ مشتاق سند باشیم

(اردو) ناصح بے عمل۔ وہ شخص جو اوروں کو نصیحت کرے اور خود اس پر عمل نکرے۔

بادک بقول انند و ناصری بفتح دال و کاف بمعنی کودک ساقی بادہ دہندۂ زنان سلاطین پارسی و ریدک و ریودک ساقی بادہ دہ مرداں کہ کمتر از دہ سال و ببلوغ نرسیدہ باشد۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ چرنیا نباشد کہ کاف تصغیر بر لفظ بادہ زیادہ کردند و ہاے ہوز حذف شد و بمعنی منسوب بہ بادہ و کنایاز ساقی کودک۔ مخفی مبادکہ بادہ بمعنی شراب کہ می آید معنی حقیقی آن بترکیب ہاے نسبت منسوب بغرور است کہ باد بمعنی غرور بجایش مذکور شد پس معنی لفظی این صغیر مغرور و کنایہ از کودک ساقی توان گرفت (اردو) وہ لڑکا جو سلاطین پارس کی عورتوں کو شراب پلائے۔ مذکر۔

(۱) **بادکان** اصطلاح۔ صاحب ناصری

(۲) **بادکانہ** ذکر ہر دو بکاف عربی کردہ ما بحث کامل این بجایش کنیم کہ بکاف فارسی می آید (اردو) دیکھو بادگان و بادگانہ۔

بادکردار اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمۂ برہان شتابان و شتاب روندہ صاحب مؤید و ہفت برشتابان قانع و بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ تند و تیز **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بدون اضافت و کسر کاف عربی۔ معنی بیان کردۂ صاحب بحر و ابحر از دیگر محققین است (اردو) ہوا پر سوار جلد باز۔ صاحب آصفیہ نے (ہوا پر سوار ہونا) کو لکھا ہے۔ شتاب کار ہونا۔ جلد باز ہونا۔ جانے میں جلدی کرنا۔

بادکردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار (۱) کنایہ از نخوت و غرور کردن و فرماید کہ این از اہل زبان بہ تحقیق رسیدہ صاحب آصفی سند این از فوقی یزدی می آرد (۲)

کردہ ام بادے بفرمان شکرریزی دگر شد نشکر گو
پرمژن با من ہوائے ہمسری با سند دیگر این معنی
از کلام مخلص کاشی ہے (باد کردن چشم) می آید
مؤلف عرض کند کہ (۴) معنی لفظی این ہوا
دادن است و ازہمین مصدر است (باد کردن
آتش را) یعنی ہوا رسانیدن بآتش و تیز کردنش
کہ باد بمعنی ششمش بمعنی تند و تیز ہم گذشت چنانکہ
ظہوری گوید (ع) ز شمع می سوختی دبیکسی با
دادی کردہ ام با دامن آتش خود را ہمان خود
بادی کردم با نسبت معنی اول عرض می شود
کہ باد بمعنی غرور و نخوت بجایش گذشت
(اردو) (۱) غرور کرنا (۲) ہوا پہنچانا۔

باد کردن چشم مصدر اصطلاحی بقول
بہار و بحر و وارستہ و آصفی (۱) آماسیدن
چشم از مادہ ریح و (۲) غرور و نخوت (مخلص
کاشی ع) نخوت بود ز اہل ہنر ناگوار تر با
بلا چو چشم کسی باد می کند مؤلف عرض کند
کہ ہر چہار محققین سند نشداد و بر نزاکت معنی شعر
غور نکردہ اند و معنی دوم را ازہمین سند
پیدا کردہ اند و نمی دانند کہ این سند متعلق
بمعنی اول است و بدین وجہ کہ باد بمعنی غرور
و تکبر ہم بجایش گذشت و بالیدن علامت
غرور است شاعر گوید کہ چشم چون ورم کرد
و بالید بغرور مشتبہ میگردید مخفی مباد
کہ مجرد (باد کردن) بمعنی نخوت و غرور کردن
گذشت پس ہمین سند برائے معنی اول (باد
کردن) بکار می خورد تا آنکہ (باد کردن چشم)
را بمعنی غرور و نخوت گرفتہ اند سکندری خوردہ اند
(اردو) آنکھ پھول جانا۔ ورم کرنا۔

باد کردن در چیزی مصدر اصطلاحی
بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت و سندے
کہ از ملا فوقی یزدی آرد ہمان است کہ بر
(باد کردن) گذشت بتصرف خفیف در مصرع
اولش یعنی (ع) کردہ ام بادی بصد نامے

شکر ریزے دگر۔ چو شکر گوید ہر زن بامن نواے
ہمسری با صاحب آصفی (بہ صرناے) را (الفرین)
نوشت و در نسخۂ قدیم بہار برائے سند (بادکردن)
در ہمین شعر (الفزناے) نقل کردہ مصحح مطبع
نولکشور این مصدر را بر سبیل تصحیح قائم کردہ
و سندے را کہ بدین مصدر متعلق کردہ اند موافق
ادعائیست بالجملہ دیگر محققین زبان فارسی ازینہا
مصدر ساکت مؤلف عرض کند کہ اگر معنی
حقیقی گیریم خلاف قیاس نیست چنانکہ (باد در
بوق کردن) و (باد در نے کردن) و مصدر
اصطلاحی (باد در سر کردن) را کہ گذشت در
تعمیم این داخل توان کرد (اردو) ہوا
بھرنا کسی چیز مین۔

بادکژ اصطلاح۔ بقول برہان بکسر ثالث
و فتح کاف و سکون زاے فارسی بادے کہ
بعربی نکبا گویند و محل وزیدن آن میان
ہر دو باد باشد عموماً و میان باد شمال و باد
صبا خصوصاً صاحبان بحر و انند و جامع و سراج و ہفت
ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب منتخب بر (نکبا) فرماید کہ
بہ نون و باے موحدہ بالفتح (بادکج) کہ مابین دو باد میان
باد صبا و باد شمال وزد یعنی بادیکہ از محل وزیدن چہار باد
نہ وزد۔ و او از چہار باد یکی آنکہ میان صبا و جنوب وزد کہ آنرا (ازیب)
گویند دوم آنکہ میان صبا و شمال وزد (نکبا)
نام دارد۔ سوم آنکہ از میان شمال و دبور وزد
(حربیا) است چہارم آنکہ میان جنوب و دبور
وزد این را (ہیف) نامند مؤلف عرض کند
کہ جز این نیست کہ (بادکژ) مبدل (بادکج) است
و بس کہ جیم عربی بہ زاے فارسی بدل شود۔
مرکب توصیفی است (اردو) وہ ہوا جو
باد صبا اور باد شمال کے درمیان چلے۔ مؤنث

بادکُس اصطلاح۔ بقول صاحب جامع
بکسر دال و ضم کاف کنایہ از نخوت و غرور
زنان چنانکہ (بادبروت) مردان را دیگر کسی
از محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ مؤلف

عرض کند کہ کُس بضم اول بقول برہان موضع
جماع زنان را گویند کہ عربان فرج خوانند۔
پس بدون اضافت اسم فاعل ترکیبی است
(۱) درکس باد دارندہ وکنایہ از زن مغرور
مخفی مباد کہ باد بمعنی غرور ہم آمدہ واگر باہم منافات
نخوانیم معنی آن (۲) ہواے فرج باشد و
غرور فرج و مراد از غرور زنان (اردو)
(۱) مغرور عورت (۲) عورتون کا غرور (مذکر)

بادکش اصطلاح۔ بقول برہان وبحر وجامع
بفتح کاف وسکون شین نقطہ دار (۱) خشت باد
را گویند وآن نوعی از بادزن باشد بسیار
بزرگ کہ درمیان خانہ آویزند وباطناب
وریسمان در کشاکش آرند و (۲) حجامتی را
را نیز گویند کہ بران تیغ زنند و (۳) دم زرگری
وآہنگری را ہم صاحب جہانگیری وبہار بر
معنی اول قانع وصاحب سروری گوید کہ بادزن
باشد وبعربی مروحہ۔ خان آرزو درسراج بحوالۂ
معنی اول فرماید کہ بعضے بمعنی مطلق بادزن
گفتہ اند **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی
است بمعنی کشندۂ باد ومعنی اول کنایہ باشد
ومعنی دوم ہم۔ مخفی مباد کہ حجامت بقول غیاث
خون کشیدن بزخمہاے کوچک استرہ بشاخ
گاو۔ باشد (انتہی) اہل ولایت بسبب کثرت تولید
خون ہر ہفتہ یا ہر ماہ این عمل کنند یعنی زخمہاے
استرہ در سر زنند وبشاخ گاو کہ ہر دو جانبش
سوراخ باشد خون از ان زخمہا کشند وآن
شاخ گاو را کہ براے این عمل درست می کنند
در ہندی (سینگی) گویند کہ جانب پہنائش بر
بر سر قائم کنند وجانب دیگر در دہن گرفتہ بقوت
می کشند تا بزور کشش نفس خون از زخم بیرون
وداخل آن جمع می شود واین شاخ گاو مخصوص
براے حجامت نباشد بلکہ در دیگر مقامات جسم
انسان وحیوان ہم اطبا استعمال این می کنند
طرز بیان محققین بالا کلفت انگیز وملو از اجمال

است فارسیان قدیم بادکش ہمان شاخ گاو را
می گفتند کہ بوسیلۂ آن خون فاسد را بزور نفس
می کشیدند حکماے فرنگ ہمین عمل بوسیلۂ آلہ بلورین
کنند کہ مشابہ فنجان باشد پس ہمین شاخ گاو را
بادکش نام کردن موافق قیاس است حیف
است از اہل تحقیق کہ مقصود خود را بالفاظی
بیان کنند کہ سریع الفہم نیست و معنی سوم ہم
خالی از کنایہ نباشد کہ دم زرگران و آہنگران
ہم باد را حرکت می دہد (اردو) (۱) وہ
ٹرا پنکھا جو مکان کے چھت مین لٹکایا جاتا ہے
(مذکر) (۲) سینگی۔ اسم مؤنث۔ بقول آصفیہ
وہ سوراخ کیا ہوا سینگ جسے منہ سے کھینچکر
بدن کا گوشت ابھار لیتے یا گرمی چوستے مین
۔ شاخ حجام۔ شیشۂ حجام (۳) دھوکنی۔ دیکھو
انبان باد۔

بادکش فراشی اصطلاح۔ بقول صاحب
آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ نوعی از بادکش بزرگ
دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
مؤلف گوید کہ بادکش درینجا بمعنی مطلق
بادزن و اصطلاحاً بادزن دستی است بزرگ
و مدور کہ فراشان بدست خود گرفتہ بر آقای
خود می جنبانند۔ معاصرین عجم ہم تصدیق این کنند
(اردو) وہ گول اور بڑا پنکھا جسکو فراش
اور خدمتگار اپنے ہاتھ مین لیکر مالک پر
جھیلتا ہے۔ مذکر۔

بادکشیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر و
بہار رنج و محنت کشیدن (میر معزی ؎) تو
نوش خوری دائم و بدخواہ خورد زہر ٭ تو بادہ
کشی دائم و بدخواہ کشد باد ٭ **مؤلف** گوید کہ
باد بمعنی آہ و نالہ و صدمہ و آسیب بجایش گذشت
پس آہ و نالہ کشیدن ہم باعث رنج و محنت است
و چرا نگوئیم کہ این مصدر بمعنی آہ و نالہ کشیدن است
و صدمہ و آسیب برداشتن (اردو) آہ کرنا
نالہ کرنا۔ رنج مین مبتلا ہونا۔

باد کلاه اصطلاح - بقول انند بحوالۂ غوامض سخن (۱) غرور باشد مثل (باد بروت) و (باد گیسو) **مؤلف** گوید که (۲) به بودن اضافت اسم فاعل ترکیبی است بمعنی کلاه باد دارنده و کنایه از مغرور - مخفی مباد که باد بمعنی غرور آمده و برای معنی اول باید که بکسر دال مهمله خوانیم و طالب سند استعمال باشیم. صاحب انند برای معنی اول از خاقانی سند آرد که بکار او نمی خورد و این سند معنی دوم است (ﻫ) بس کز آتش سری و باد کلاهی فلک ÷ بر سر خاک بخون لعل قبا بیند همه ÷ (اردو) (۱) غرور - مذکر - (۲) مغرور -

باد کله اصطلاح - بقول بحر و انند و غیاث بکسر دال مهمله و کاف عربی مضموم بمعنی ضربت جماع **مؤلف** عرض کند که کله بقول برهان بفتح اول و ثانی فرو بردن و بر آوردن در جماع باشد و بضم اول و فتح ثانی حرکات جماع مخفی مباد که باد بمعنی صدمه بجایش گذشت و معنی حقیقی باد معروف و بمعنی شدت و بسیاری هم بجایش مذکور پس معنی اصطلاحی این خلاف قیاس نیست حیف است که سند استعمال پیش نشد و بخیال ما از قبیل باد تفنگ و باد تیر و باد تازیانه یعنی هوائی که بحرکات جماع پیدا شود (باد کله) باشد و همین است معنی قیاسی - زیرا که در مجرد لفظ کله بمعنی حرکات جماع موجود - باقی حال مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) جماع کے حرکات - مذکر -

باد کمان اصطلاح - از قبیل باد تفنگ و باد تیر است (مرکب اضافی) یعنی هوائی که به کمان کشیدن حرکت کند (انوری ﻫ) برآستان قدرت قضا نیارد گفت ÷ که جست باد کمان و نشست گرد ضمیر ÷ (اردو) باد کمان کہہ سکتے ہیں یعنے وہ ہوا جو کمان تاننے سے حرکت کرے۔

باد کم وز استعمال - بقول صاحب سفرنگ دساتیر بفتح کاف عربی و سکون میم و فتح واو

وسکون زاے ہوز ہواے سبک وزندہ مقابل
ہواے بیش وزکہ تند باشد (اردو) سبک
ہوا۔ کم چلنے والی ہوا۔ مؤنث۔ (زوردار ہوا کا مقابل)

بادکنجی اصطلاح۔ بقول برہان وبحر وسروری
وجامع وناصری وسراج ورشیدی بکسر ثالث
وضم رابع وسکون نون وجیم بہ تحتانی رسیدہ
قولنج ونفخ راگویند کہ در پشت آدمی بہم رسد
وبسبب آن پشت خم گردد **مؤلف** عرض
کند کہ کُنج بفتح اول وسکون ثانی وجیم کسے را
گویند کہ دوتا شدہ باشد وچیزی ہمچو کوہان انسان
از پشتش برآمدہ وآن را بعربی احدب خوانند
پس معنی لفظی این مرضی کہ منسوب بہ کنج است
یا ریاحی کہ منسوب بہ کنج است بعض اطبا گویند
کہ از امراض نخاع مرضی باشد (اردو) ایک
مرض کو فارسیون نے بادکنجی کہا ہے جس کی
وجہ سے صلب مین ریاحین پیدا ہوکر انسان کو
کوزہ پشت کردیتی ہین۔

بادکوبہ اصطلاح۔ بقول ناصری بندرے
است در ساحل دریاے شور از شہر شماخی
سہ مرحلہ دور۔ آن را باکو وباکوبہ نیز گویند
وپیوستہ باد در ودیوار آن ملبد رامی کوبد
لہذا خانہ ہاے آن بندر وشہر ہمہ از سنگ
وسطح خانہ ہا قیراندود است گویند از بناہاے
پادشاہ دادگر (انوشیروان عادل) بودہ
چون ملوک شیروان خود را از اولاد واحفاد
اومی دانستہ اند در تعمیر آن ساعی بودہ اند
در جانب شرقی آن ولایت آتشکدہ از قدیم
بودہ وہنوز آثار آن باقی است چنانکہ اگر
خواہند آتش اشتعال یابد اندکی آن زمین را
حفر کنند شعلۂ از خارج بر زمین نمایند فوراً از
زمین مشتعل می شود چنانکہ اگر در آن اراضی زراعتی
باشد تمامی خواہد سوخت وچون خواہند خاموش
شود وقدرے خاک بران ریزند منطفی گردد
وعجب تر آنکہ اگر خواہند آن آتش را بجائی

نقل کنند نیم ذرع آن زمین را کندہ انبانی
را محاذی آن کندہ دارند وچون پر باد گردد
سر انبان را محکم کردہ ہر جا کہ ضرورت افتد
لولۂ آہنی برلب انبان گذارند و شعلۂ خارج
برلب لولہ نمایند مادامی کہ باد در انبانست
سر لولہ مانند چراغ روشن وتابان خواہد بود و
ہنود آتش پرست از ہندوستان نذر کردہ
پیادہ بزیارت این آتش کدہ آیند وجمعی این
معنی را دیدہ اند چون از غرائب بود نگاشتہ شد
مؤلف گوید کہ دیگر کسے از محققین فارسی
زبان ذکر این نکرد و قول صاحب ناصری
کہ از اہل زبانست اعتبار را شاید خیال
ما اینست کہ دران زمین فاسفرس بقدر
کثیر باشد ازاینجاست کہ چون شعلۂ خارجی از
قریب زمین کنند آتش بزمین گیرد وآنچہ صاحب
ناصری گوید کہ انبان را پر باد کنند حقیقت آن
ہمین قدر می نماید کہ انبان پر بادمی شود بلکہ
پر از بخار گردد بوجہ معدنے کہ در آن زمین
است وہر گاہ لولۂ آہنی دران انبان
گذارند وطرف دیگرش را روشن کنند سر لولہ
مانند چراغ کہ روشن می شود بوسیلۂ ہمان بخار
معدنی باشد کہ در انبان گرفتہ شدہ اگر حکماء
محققین ارض تحقیق کنند حقیقت حال دریافت
شود کہ چہ قسم اجزاے معدنی در آن سر زمین
است باین حال عجوبہ کہ از واقعات بلنیہ صاحب
ناصری می نماید بجز از اثرات معدنی نباشد
(اردو) شہر شماخی سے کچھ فاصلہ پر دریاے
شور کا ایک ٹاپو ہے جس کو فارسیون نے باد کوہ
سے نامزد کیا ہے ۔

(۱۰۲۱) **باد کوہ پیکر** اصطلاح ۔ مرکب توصیفی است
وکنایہ از اسپ وبدین وجہ کہ اسپ سریع
السیر است اورا باد گفتند وبصفت آن
کوہ پیکر را آوردند یعنی چیزیکہ ہچو باد است
وپیکرش ہچو کوہ ۔ سند این بر (ابرگردش گذشت

(اردو) تیز رفتار گھوڑا۔ دیکھو بادپا۔

بادکہنکو اصطلاح۔ بقول بہار بفتح کاف تازی وہائے ہوّز وسکون نون وضمّ کاف دوم وواو معروف مرض عرق النّسا کہ در پائے مردم پیدا شود و بحوالۂ صاحب اصطلاحات الشعرا گوید کہ در جہانگیری کہنکو نام رگیست کہ آن را در تازی (عرق النّسا) گویند و باد کہنکو مادّہ ریحیست کہ دران رگ انصباب یابد و موجب مرض گردد (محمد سعید اشرف ۵) گران خیز است ہمچون درد زانو ؂ زمین گیر است چون باد کہنکو ؂ مؤلّف عرض کند کہ ما در جہانگیری کہنکو را نیافتیم و دیگر محقّقین فارسی زبان ہم ازین ساکت۔ صاحب فصول الاعراض (برلغت عرق النسا) گوید کہ دردی است کہ از مفصل ورگ خیزد و از جانب وحشی بسوی ران نازل شود و در اکثر ہمانجا بایستد و باشد کہ تا زانو و شتالنگ و انگشت کوچک پا ممتد گردد و نزول وے از جانب اُنسی بسیار نادر بود و تسمیۂ این بدین اسم باسم محل است چہ عرق بکسر اول وسکون ثانی در اصل رگ را گویند عموماً و نسا بفتح نون وسین مہملہ والف مقصورہ نام رگی است خصوصاً کہ این در جایگاہ واقع شدہ و تقدیر کلام چنان است کہ وجع العرق الذی ہو النسا یعنی درد رگی کہ مسمّیٰ است بہ نسا (الخ) پس بخیال ما باد دریںجا بمعنی مرض است کہ بجایش گذشت و کہنکو بہر دو کاف عربی ترجمۂ (عرق النسا) اسم جامد فارسی زبان۔ یعنے رگے کہ از سرین تا شتالنگ آمدہ و صاحب غیاث بر (عرق النّسا) فرماید کہ این را بہ ہندی (رانگھن) نامند و صاحب مؤیّد بر (عرق النّسا) گوید کہ نام زحمتی کہ از غلبۂ باد پیدا شود کہ آن را بہند (باد رنگھن) نام

است پس بخیال ما عجمی نیست که باد درینجا به
معنی ریح و ہوا است و گہنکو نام رگے از جسم
آن در عربی نسا باشد و لفظ گہنکو نام نصفی
که بسبب غلبہ ریاح درین رگ پیدا شود صاحب
تحقیق که لغت گہنکو را ترک کردہ اند ہم ازین
نیست که اغتناے فارسی قدیم ندارند و ازینجا
که بسیاری از لغات فرس قدیم متروک است
سند استعمال محمد سعید اشرف براے این کتاب
می کند (اردو) عرق النسا عربی مین ایک
مرض کا نام ہے جو غلبہ ریاح سے ایک رگ
مین (جو سرین سے پاؤن کی چھنگلیا تک واقع
ہوئی ہے) درد پیدا کرتا ہے۔

بادگان اصطلاح۔ بقول برہان و جامع
و ہفت با کاف فارسی بر وزن آسمان (۱)
حافظ و حفظ کنندہ و (۲) خازن و خزانہ دار
و (۳) پیش و پس گریبان جامہ صاحب ناصری
بحوالہ برہان ذکر معنی دوم کردہ می نویسد که

درجاے دیگر یافتہ نشد خان آرزو در سراج
گوید که بمعنی حافظ و نگاہ دارندہ و بحوالہ برہان
ذکر معنی سوم کردہ می فرماید که بایں معنی باد گیر
گذشت مؤلف عرض کند که باد نام گنجی از
گنجہاے خسرو پرویز بجایش مذکور شد و مجازاً
بمعنی مطلق خزانہ و گان بقول خان آرزو و برہان
بمعنی پیوستن آمدہ بخیال ما اسم مصدر است به
معنی پیوست و ازیں ہم اسم مصدر باشد مصدر
گادن بمعنی گائیدن که اصلش گانیدن بود
نون حذف شدہ گادن شد چنانکہ ایشان و
ایشا و جا دارد که اصل گائیدن۔ گانیدن
باشد که نون بدل شد به تحتانی چنانکہ ادنج
و آویج۔ اندرینصورت بادگان اسم فاعل
ترکیبی است بمعنی پیوست شوندہ با خزانہ و
کنایہ از خازن و خزانہ دار و محافظ خزانہ۔
الغرض حقیقت معنی دوم و مجازاً بمعنی مطلق
حافظ و نگاہدارندہ و ہمین باشد حقیقت معنی

اول. تسامح بعض محققین بیش نیست کہ معنی اول
را حافظ وحفظ کنندہ نوشتہ اند خان آرزو درست
گوید کہ حافظ ونگاہ دارندہ است نہ حفظ کنندہ
حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ حالا عرض
میشود نسبت معنی سوم کہ بدین معنی بادگان مبدل
بادخان است کہ کاف فارسی بہ خاے معجمہ بدل
شود چنانکہ (فرسخ و فرسنگ کہ نون درین
زائد است صاحب قانون دستگیری ذکر
این کردہ) پس (بادخان) مخفف (بادخانہ
قلب اضافت (خان باد) بمعنی خانۂ باد یعنی
مقامی کہ دران باد داخل شود ومجاز آ پیش
وپس گریبان کہ بوسیلۂ آن ہوا بجسم انسان
می رسد حیف است کہ سند استعمال این ہم پیش
نشد (اردو) (۱) حفاظت کرنے والا محافظ
نگہبان۔ (۲) خزانہ دار۔ خازن۔ خزانہ
کا محافظ۔ (۳) گریبان کے آگے اور پیچھے
کا حصہ۔ مذکر۔

بادگانہ اصطلاح۔ بقول برہان وہفت
بفتح نون دریچۂ مشبکی را گویند کہ از درون
خانہ بیرون را توان دید واز بیرون درون
را نتوان دید صاحب جامع این را پنجرۂ خانہ
گوید۔ صاحب ناصری باتفاق برہان گوید کہ
چنین درہا در بنا در فارس خاصہ بوشہر
کہ بگرمی ہوا معروف است بسیار دیدہ ام
کہ از بیرون درون خانہ را نہ بینند ولی
باد آید وخانہ را خنک کند آن را گرگری
گویند۔ صاحب مؤید بحوالۂ رسالہ (علمی)
گوید کہ بادال موقوف وکاف فارسی دریچہ
وبہندی جھجھہ گویند۔ **مؤلف** عرض کند کہ
این مبدل (بادخانہ) باشد کہ خاے معجمہ بکاف
فارسی بدل شد چنانکہ فرسخ و فرسنگ پس
معنی لغطی این خانۂ باد است کہ قلب اضافتش
بادخانہ شد ومبدل آن بادگانہ ومراد از
درے ودریچۂ باشد کہ در آن سوراخہا کنند

براے ہوا و داخلیان از درون خانہ تماشا ہم کنند۔ آنچہ صاحب مؤید ترجمۂ این بہندی جھجہ نوشتہ تسامحش بیش نیست کہ جھجہ چیز دیگر است و کرکری ہم چیز دیگر پس صاحب ناصری ہم تسامح کردہ کہ کرکری را مرادف این گفتہ تحقیقش بجایش می آید (اردو) وہ دروازہ یا دریچہ جس مین نفوذ ہوا کے لئے سوراخ بکثرت ہون بعض قدیم عمارتون مین ایسے دروازے پاے جاتے ہین جن مین گل بوٹون کی شکل مین منافذ بنائے گئے ہین تاکہ ہوا داخل ہو مشبک یا جالی دار دروازہ یا دریچہ۔ مذکر۔

بادگاہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بیت الخلا و جاے طہارت را گویند۔ دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ قلب اضافت است و در بنجا باد بمعنی سیز دہم اوست کہ گذشت۔ خلاف قیاس نیست ولیکن مشتاق سند استعمال باشیم کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین اہل زبان ذکر این نہ کردہ اند (اردو) پاخانہ۔ دیکھو ادب خانہ۔

بادگذار اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمۂ برہان (۱) روزنی کہ روے باد باشد و بادگیر و (۲) قصہ خوان۔ صاحب مؤید بر معنی اول قانع۔ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی چیزیکہ گذارندۂ باد است یعنی راہ دہندۂ باد و معنی دوم مجاز آن کہ قصہ خوان ہم سخن ہاے ہوائی بر زبان می گذارد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) (۱) دیکھو بادگیر (۲) داستان گو۔ دیکھو ازکارہ۔

بادگذشتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی است یعنی مرور باد بر کسی و چیزی چنانکہ انوری گوید (ے) دل زبیم آنکہ باد سحر

برتو بگذرد ؎ روز و شب جویان کہ ماہی را
براندازد ز آب ؎ (اردو) ہوا گزرنا۔

بادگرد اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر کاف فارسی گردباد و طوفان دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** گوید کہ مرکب توصیفی است و قلب اضافت این گردباد بمعنی بادے کہ خاک را بشکل منارے برآسمان برد طالب سند استعمال این باشیم (اردو) بگولا۔ ببولا۔ بقول آصفیہ ہندی اسم مذکر۔ دیکھو بادزد۔

بادگردیدن استعمال۔ صاحب بحر ذکر این کردہ بر معروف قانع دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** گوید کہ بمعنی حقیقی چرخ زدن و دور زدن باد باشد کہ گردباد نتیجۂ آنست کہ گذشت (اردو) ہوا کا چکر باندھنا۔ چکر کھانا جس سے بگولا پیدا ہوتا ہے۔

بادگرز اصطلاح۔ بکسر دال مہملہ و ضم کاف فارسی۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** گوید کہ از قبیل باد تیر و تفنگ است یعنی بادیکہ بگرز زدن متحرک شود۔ مرکب اضافی است (وحشی ؎) ز بادگرز تو بہرام را شود رعشہ ؎ ز عکس تیغ تو خورشید را شود خفقان ؎ (ظہوری ؎) از برائے حشم نصرت در سر بازار رزم ؎ بادگرز تش می فروشد طوطیاے استخوان ؎ (اردو) بادگرز۔ کہہ سکتے ہیں یعنے وہ ہوا جو گرز مارنے سے متحرک ہو۔ مؤنث۔

(الف) **بادگزندہ لب خورشید را** اصطلاح صاحب ہفت ذکر این کردہ گوید کہ بادے را گویند کہ وقت طلوع شمس از وزیدن باز ماند گوئی بگزیدن لب آفتاب مشغول شدہ (کذا فی شرح المخزن) صاحب شمس این را (باد گزید لب خورشید) گفت و بحوالۂ ہمان شرح مخزن فرماید کہ باد صبح لب خورشید را گزیدہ

یا معنی آنکہ وقت طلوع کرانۂ آفتاب بادمی وزد
گویا می گزد و ہر گاہ کرانۂ خورشید را لب
اعتبار کرد چون نیک طلوع کرد از وزیدن
باز ماند صاحب بحر در ہمین مصرع (گزندہ
را (گزیدہ) نوشتہ و فرماید کہ بادی کہ وقت
طلوع آفتاب از وزیدن باز ماند گوئی بہ
گزیدن لب آفتاب مشغول شد و دیگر اینکہ
کنارۂ خورشید وقت طلوع سرخ می باشد
گویا صبا آنرا گزیدہ است و صاحب ضمیمۂ برہان
این را بشکل مصدر مرکب ------

(ب) **بادگزیدن لب خورشید** نوشتہ
فرماید کہ کنایہ ازین است کہ تا بر آمدن آفتاب
باد صبح می وزد ۔ **مؤلف** عرض کند کہ ما محقق
آخر الذکر را پسند کنیم کہ این مقولہ را بشکل مصدری
قائم کرد و لیکن معنی بیان کردہ اش را نمی پسندیم
مخفی مباد کہ وقت طلوع آفتاب چون افق
مشرق از شفق سرخ شود فارسیان بر سبیل
کنایہ گویند کہ (لب خورشید را باد گزیدہ است
یعنی آفتاب طلوع شد پس مصدر اصطلاحی
بیان کردۂ صاحب ضمیمۂ برہان کنایۃً بہ معنی
طلوع شدن آفتاب است و بس (اردو)
(ب) آفتاب کا طلوع ہونا ۔

بادگند اصطلاح ۔ بقول برہان و بحر بکسر ثانی
و کاف فارسی و سکون نون و دال ابجد بادیست
کہ در خصیۂ مردم پدید آید و بسبب آن خصیہ
بزرگ شود و درد کند و آن را بعربی فتق گویند
صاحب جامع گوید کہ بادفتق است کہ در خصیۂ
مردم بہم رسد صاحب ناصری فرماید کہ خصیہ
را بفارسی گند خوانند پس ورم خصیہ باشد
و بعربی فتق کہ معنی کشادگی کہ آن پردہ است
برخلاف رتق ۔ خان آرزو در سراج بضم
کاف فارسی نوشتہ فرماید کہ تحقیق آنست کہ
این مرکب است از باد بمعنی مرض و گند
بمعنی خصیہ ۔ صاحب سروری فرماید کہ بادے

که در شکم و خصیه پیچد و خصیه ازان ورم کند مؤلف گوید که بحث این بحوالهٔ محققین طب بر بادفتق مذکور شد (اردو) دیکھو بادفتق

بادگیر | اصطلاح ـ بقول بحر و بہار بکاف فارسی (۱) دریچه و روزنی که برای باد در خانه سازند و بتازی غرفه گویند و (۲) نیز عمارت بلند که بهر طرف آن روزنها باشد تا باد درآید صاحب ضمیمهٔ برهان بر معنی دوم قانع ـ وارسته مذکور هر دو معنی از شفائی سند آرد (رباعی) بینی تو سر بریده کیرے عجبی است ٭ دندان گراز را زفیری عجبی است ٭ از چار طرف تیز وزد می پیچد ٭ از بهر سبیل بادگیری عجبی است ٭ (محسن تاثیر ـــ) دلم فرح ز سخن های آشنا دارد ٭ ز بادگیر نفس خانه ام هوا دارد ٭ مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی است و فارسیان (۳) استعارةً بادگیر را بمعنی نفس هم استعمال کرده اند چنانکه مسیح کاشی گفته (ــ) تا کرده ایم آتش دل در سرای خویش ٭ دامن زند بر آتش من بادگیر من ٭ (اردو) (۱) دریچه یا روشندان جو صرور ہوا کے لئے مکان میں بنائیں ـ مذکر ـ (۲) وہ بلند عمارت جسکی ہر جانب نفوذ ہوا کے لئے منافذ ہوں (۳) نفس بقول آصفیه ـ عربی ـ مذکر ـ سانس ـ تنفس (ارشاد ـــ) قیام جسم خاکی ہے نفس پر ٭ ہوا پر ہے بنا اپنے مکان کی ٭

(۲۲۰۲)

بادگیسو | اصطلاح ـ بقول برہان و بحر و ناصری بکسر ثالث (۱) کنایه از نخوت و تکبر و عظمت باشد مر زنان را چنانچه بادبروت مردان را صاحب جامع بذیل (بادبروت) ذکر این کرده ـ صاحب جهانگیری در ضمیمهٔ خود فرماید که (۲) کنایه از بزرگی و عظمت باشد و بس صاحب مؤید بحوالهٔ مؤید الفوائد فرماید که عظمت گیسوی پیغمبر علیه الصلوة والسلام و صاحب هفت معنی بیان کرده صاحب مؤید را به (بادگیسوی او

ذکر کردہ مؤلف عرض کند کہ باضافت مرکب اضافی است بمعنی ہواے مو و گیسو بمعنی اول و دوم و بدون اضافت اسم فاعل ترکیبی یعنی (۳) باد در گیسو دارندہ یعنی گیسوے خود را بلند دارندہ کنایہ از صاحب بزرگی و عظمت و ظاہر است کہ گیسو عام است پس بادگیسو را مخصوص با زنان کردن تسامح محققین است اگر (باد جعد) را مخصوص بہ زنان کنیم من وجہٍ میتوان چنانکہ (بادبروت) را بعض محققین مخصوص بہ مردان کردہ اند ہرگاہ (گیسو دار) کنایۃً سید و مولازادہ و پیرزادہ را گفتہ اند پس چگونہ بتخصیص (بادگیسو) براے زنان باشد و (بادگیسوی او) کہ بمعنی عظمت گیسوے نبینا علیہ السلام مذکور شد مؤید خیال ماست حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و آنچہ محققین اول الذکر این را بذکر معنی اول از قبیل (بادبروت) گرفتہ اند برخلاف قیاس است و بتحقیق ما (بادگیسو) مخصوص است بمعنی دوم یعنی کنایہ از بزرگی کہ بلندی گیسو علامت بزرگی نہ نخوت و تکبر یعنی گیسوے بزرگان دین بتواتر وضو شگفتہ و بلند باشد و این بلندی در موے بوجہ شستن پیدا شود پس آنانکہ بہ قیاس (بادبروت) بادگیسو را بمعنی اول گرفتہ اند غلط کردہ اند و اگر استعمال (بادگیسو) بمعنی اول ہم در کلام فارسی می بود استعمال (بادگیسوے او) بحق نبینا علیہ السلام خلاف ادب زنہار نمی کردند۔ اگر سند استعمال معنی اول پیش می شد تصفیۂ قیاس و خیال خود می کردیم (اردو) (۱) غرور۔ تکبر۔ مذکر (۲) بزرگی عظمت۔ مؤنث (۳) بزرگ۔ عظمت رکھنے والا۔ صاحب عظمت۔

بادل اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمہ برہان و مؤید بروزن عادل بمعنی (۱) صاحب دل

و (۲) دلاور۔ صاحب بحر بر صاحب دل فرماید
که آنکه آنچه در عالم است در خود یابد مؤلف
عرض کند که کلمهٔ با درین اصطلاح بمعنی همدم اوست
یعنی دل دارنده و مراد از معنی اول۔ روشندل
است و بهر دو معنی کنایه باشد حیف است که
سند استعمال پیش نشد (اردو) (۱) صاحبدل
بقول آصفیه۔ اسم مذکر۔ بفک اضافت۔
عارف۔ خداشناس۔ پارسا۔ صالح۔ متقی۔
پرہیزگار۔ دیندار (۲) دلاور۔ بقول آصفیه
۔ بہادر۔ شجاع۔ جوانمرد۔

بادل زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول
انند۔ مشوره کردن و نیکو اندیشیدن وحی تواند
که زدن درینجا بمعنی گفتن باشد (امیر خسرو ع)
ملک هرچند می زد با دل ریش ٭ که در صحرا
نهد سوز دل خویش ٭ مؤلف گوید که مشوره
کردن با دل در دل خیال کردن است
و اندیشیدن و شک نیست که زدن بمعنی
گفتن می آید چون حرف زدن و مثل زدن
و کلمهٔ با درین اصطلاح بمعنی معیت باشد
(اردو) دل ہی دل مین کہنا۔ بقول
آصفیه دل کے اندر خیال کرنا۔

بادله اصطلاح۔ بقول بهار لفظ هندیست
بمعنی تار نقره که با طلا اندوده پهن سازند
و جامه ها بدان بافند و پوشندهٔ این قسم
جامه را بادله پوش خوانند (سید حسین خالص
ع) برخورد چنان گرم که آتش بدلم زد ٭
چون شعله سراپا ز طلا بادله پوشی ٭ صاحب
تحقیق الاصطلاحات این را قماش زرین
گفته فرماید که لفظ هندی در فارسی زبان
استعمال یافته چنانکه اثر شیرازی که در هند
نیامده می گوید (ع) سینهٔ من شمع برافروخته
آید بنظر ٭ چهرهٔ بادله هرگاه گذارد بر سر ٭
مؤلف عرض کند که صاحب ساطع ذکر
(بادلا به الف در آخر) و (بادله۔ به ہائے هوز

در آخر) کردہ فرماید کہ بسکون دال۔ مذکر۔ زربفت را گویند و (بادلی) مؤنث آن بمعنی پارچہ کہ از کلابتون سازند (الخ) بہ خیال ما این مرکب باشد از باد آل کہ در ترکی بمعنی ابر است کہ ہمچو نقرہ سپید و تاب برق در روست و ہائے نسبت (اردو) بادلہ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ سونے اور چاندی کے تار جو گوٹا بننے اور کلابتون بٹنے کے کام میں آتے ہیں اور زری کا کپڑا جو ریشم اور چاندی کے تاروں سے بنا جاتا ہے تمامی۔ زری

بادلیج اصطلاح۔ بقول بہار و اخان آرزو در چراغ ہدایت) بہ لام و تحتانی معروف و جیم تازی نوعی از توپ (ملا طغرا ۵)

بادلیج سحر چرخ چون گلولہ گذاردہ شود خزینۂ باروت بے درنگ ستارہ ۲ صاحب غیاث گوید کہ ظاہرا معرب بادلش باشد کہ بکسر لام و شین معجمہ در ترکی توپ را گویند

چنانکہ در لغات ترکی مسطور (انتہی) مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ ما (بادلیش) یا (بادلش) را در لغات ترکی و کنز اللغات نیافتیم و صاحب مؤید ہم بذیل لغات ترکی ذکرش نکرد۔ صاحب انند فرماید کہ در فرہنگہا فرنگ ہمین لغت را بزیادت ہائے ہوز در آخر (بادلیجہ) ہمین معنی نوشتہ خیال ما اینست کہ اسم مفعول ترکیبی است و اصل این بادلیز و معنی این آمیختہ شدہ از باد کہ لیز یدن بہ معنی آمیختن می آید و باد بمعنی ہوا و صدمہ و آسیب بجایش گذشت پس چیزی کہ از صدمہ و آسیب آمیختہ است کنایہ باشد از توپ و بادلیج مبدل آن کہ زائے ہوز بہ جیم عربی بدل شود ہمچون چوزہ و چوجہ۔ صاحب نفائس بر توپ (بادلیج) را لغت فارسی گفتہ از ین ہم تائید خیال ما می شود واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) توپ۔ بقول آصفیہ۔ ترکی۔ اسم مؤنث

گولا چلانے کا آلہ ۔

باد دم بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح دال مہملہ وسکون میم مخفف بادام است کہ گذشت دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و سند استعمال ہم پیش نشد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند ولیکن خلاف قیاس نیست کہ الف حذف می شود (اردو) دیکھو بادام ۔

باد مخالف اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار بادے کہ کشتی را زیان دارد و این مقابل باد موافق است وگاہے در غیر کشتی نیز اطلاق کنند (صائب ؎) عارفان را دل قوی گردد ز موج حادثات ٭ بحر از باد مخالف جوشن آہن شود ٭ (محتشم کاشی ؎) برہم زدہ داد رد گل نازک و رقت را ٭ آن باد مخالف کہ گذر سوے تو دارد ٭ مؤلف گوید کہ مرکب توصیفی است و بس (اردو) باد مخالف بقول آصفیہ اسم مؤنث ۔ وہ ہوا جو کشتی یا جہاز کے خلاف ہو ۔ باد مزاحم ۔

(۲۰۲۴) **باد مدح** استعمال ۔ بمعنی سخن مدح باشد کہ باد بمعنی سخن بجایش گذشت (الوری ؎) آب چشم و آتش دل را ندارم ہیچ وقع ٭ جز نسیم باد مدح و خاک پاے شہریار ٭ (اردو) مدح ۔ بقول آصفیہ ۔ اسم مؤنث ۔ تعریف ستایش ۔ وہ نظمیہ تعریف جو بطور قصیدہ کوئی شاعر اپنے ممدوح کے حق مین لکھے ۔

(۲۰۲۵) **باد مراد** اصطلاح ۔ مرکب توصیفی ۔ مقابل باد مخالف و مرادف باد موافق (صائب ؎) تا چون حباب بود سبکسار زد رقم ٭ باد مراد بود ز موج خطر مرا ٭ (اردو) باد موافق دیکھو باد شرط ۔

باد مساعد اصطلاح ۔ بقول بول چال و رہنما و روز نامہ ۔ مرادف باد موافق ۔ معاصرین عجم بر زبان دارند مؤلف گوید کہ

مرکّب توصیفی باشد و مساعد لغت عرب
است بمعنی یاری دہندہ (اردو) باد
موافق۔ دیکھو باد شرط ۔

(۱) باد مسیح اصطلاح ۔ بقول برہان و
(۲) باد مسیحا جامع و بحر و بہار و وارستہ
(۳) باد مسیحی و مؤیّد و جہانگیری (۱) و (۲)
و بقول انند (۲) ہم کنایہ از معجزۂ عیسی علیہ السلام
است کہ مردہ را زندہ می کرد (والہ ہروی
سلہ) چہ آب خضر و چہ باد مسیح ہر دو یکی ست
دو واست مرگ اگر درد انتظار نیست ؎
(انوری سلہ) لاجرم بادت رواجی یافت
چون باد مسیح ؎ لاجرم آبت مزاجی یافت چون
آب حیات ؎ **مؤلّف** گوید کہ (۱) مرکّب
اضافی است و (۲) ہم بزیادت الف
در آخر چنانکہ صاحب غیاث فرماید کہ در
قرآن مجید لفظ مسیح واقع است پس زیادت
الف تصرّف فارسیان باشد و بحوالۂ رسالہ
معربات نوشتہ کہ مسیحا معرب مشیخا ست کہ بہ
شین و خائے معجمہ بمعنی مبارک در سریانی
زبان و (۳) مرکّب توصیفی بزیادت یائے
نسبت در آخر و ہر سہ بمعنی سخن مسیح و کنایہ
از معجزۂ عیسی علیہ السّلام کہ قم باذن اللہ می گفت
و مردہ را زندہ می ساخت ۔ مرادف باد عیسی
کہ گذشت (اردو) دیکھو باد عیسی ۔

باد مہرگان اصطلاح ۔ مرکّب اضافی است (۲۰۲۵)
بمعنی باد خزان کہ مہرگان بالکسر و بکاف فارسی
نام ماہ خزان است و آن ماندن آفتاب
در برج میزان (انوری سلہ) از دل و دم
در ہوائے خاک بوس آنجناب ؎ آزر را آزار
و باد مہرگان آوردہ ام ؎ (اردو)
دیکھو باد خزان ۔

باد مہرہ اصطلاح ۔ بقول برہان مہرۂ
مار است کہ آن را از قفائے سرافعی بر
می آورند ۔ سیاہ رنگ باشد گویند اگر بر

صوف سیاہ یا کبود مانند سفید گردد و ہر چند آن را بشویند نرود و ہمچنان صوف داغدار بماند و امتحان آن باین است و گزندگی مار را نافع است چون بر جائی کہ مار گزیدہ است بگذارند فی الحال بچسپد و عوام مہرۂ سفیدی را گویند باندام ہلیلہ کہ شاطران بر پاے خود بندند و بقول صاحبان بحر و جامع مہرۂ مار است کہ آنرا از قفاے سر افعی بر مے آرند و آن سیاہ رنگ می باشد صاحب ناصری باتفاق برہان نسبت بحث آخر گوید کہ آنچہ نسبت مہرۂ سفید می نویسد چنان نیست و این موہومات صاحب برہان است۔ صاحب مؤید بر مہرۂ مار قانع **مؤلف** گوید کہ قلب اضافت مہرۂ باد است و باد دریجا بمعنی پا زہر ش و معنی لفظی این مہرۂ صدمہ و اشارہ بمہرۂ کہ صدمۂ زہر مار را دفع کند (اردو) زہر مہرہ بقول آصفیہ اسم مذکر۔ فارسی۔ ایک پتھر کا نام جو زہر کو جذب کر لیتا ہے۔

بادن باد اصطلاح۔ بقول صاحب ہفت بیڈن را گویند کہ سلطنتی است و بقول (انسائکلوپیدیا) مقامی است پر فضا در جرمن بدامن کوہی تفریح گاہ انسانان چشمہ ہاے آب وانہار متعددہ و بستانہاے شاداب در وست و کلیسۂ معروف ہم درین مقام واقع۔ بزمانۂ سلف سیاحان از ہر طرف عالم درین مقام جمع می شدند و مقام دیگر در سوئیزرلینڈ ہم موسوم بہمین اسم است۔ چشمہ ہاے آب دارد و ہمچنین در جنوب آسٹریا بدین اسم شہرے آباد است کہ در سنہ ہزار و ششصد و دوازدہ عیسوی آتش گرفت و پاک بسوخت و باز آباد شد صناعی پولادی اینجا مشہور است و چشمہ ہاے آب ہم دارد و کلیسۂ ہم۔ **مؤلف** خیال می کند کہ (بیدن بات) بمعنی غسل این مقام شہرت داشتہ باشد

کہ اطبا غسل این چشمہ ہاے ہر سہ مقام را
باصول طبی دافع امراض خیال می کنند پس
فارسیان بقاعدۂ خود تحتانی را با الف ہمچون
گیدش و اگدش و فوقانی را بدال مہملہ ہمچون
زرتشت و زردشت بدل کردہ (بادن) ہا
و این ہر سہ مقامات را بہمین نام موسوم
کردند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو)
بیڈن ۳ مقام کا نام ہے جو جرمن سوئزرلینڈ
اور آسٹریا مین واقع ہین ۔

بادنج بقول برہان و جامع و ناصری بکسر
دال و سکون نون و جیم بمعنی نارگیل است
و آنرا جوز ہندی گویند۔ صاحب محیط بر
بادنج فرماید کہ اسم نارجیل و برنارجیل گوید
کہ معرب ناریل ہندی یا نارگیل فارسی کہ مفرس
ناریل ہندی است و مغز خشک آنرا بہندی
کھوپرہ نامند و بعربی جوز ہندی و بفرنگی ۔
کوکونٹ۔ و آن ثمر درختیست کہ در اکثر بنادر
و کنارہاے دریا می شود۔ مغز آن بقول شیخ
گرم در اول دوم و گویند در وسط دوم و
خشک در اول بلکہ رطب یعنی تازۂ آن تر
در اول و یابس آن خشک در اول مقوی
حرارت غریزی و مسمن بدن و مولد خلط
صالح و جہت دفع مواد بارد بلغمی و سوداوی
مانند استرخا و فالج و جنون و مالیخولیا و امثال
اینہا و خوشبوی دہان و ضعف جگر و قرحہ
باطنی و بواسیر نافع (و منافع بیشمار دارد) مؤلف
گوید کہ وجہ تسمیۂ این غیر ازین نیست کہ اصل
این بادنگ باشد بکسر دال مہملہ و سکون نون
و کاف فارسی کہ در زند و پازند (دنگ)
پوست و پوست کلفت اجناس را گویند
چنانکہ شلتوک راست کہ داخل آن برنج میباشد
۔ فارسیان مجازاً آن چوب را ہم دنگ گویند
کہ بدان شلتوک را بکوبند تا برنج از پوست برآید
و ترجمۂ شلتوک در ہندی شالی و دہان ۔

پس معنی لفظی بادرنگ چیزے کہ پوست کلفت دارد کہ باد رینجا معنی مفید ہمش مفید معنی اسم فاعل است و بادنج معرب یا مبدل بادرنگ نارگیل راگفتند کہ پوست کلفت دارد حیف است کہ محققین لغت فرس معنی حقیقی درنگ را ترک کردہ معنی مجازیش را قائم داشتہ اند و ما از زردشتان معاصر تحقیق معنی حقیقیش را کردہ ایم (اردو) ناریل۔ بقول آصفیہ اسم مذکر۔ نارجیل۔ جوز الہند۔

بادنجان بقول صاحب سوار السبیل معرب بادنگان۔ وبقول محیط مرادف بادنگان و باتنگان **مؤلف** گوید کہ اصل این باتنگان است و مبدلش بادنگان کہ فوقانی بہ دال مہملہ بدل شود چنانکہ زرتشت و زردشت و بادنجان معربش۔ وجہ تسمیۂ باتنگان جزین نیست کہ تنگ بقول برہان در فارسی زبان بالفتح نقیض فراخ است وکنایہ از دہان خوبان

(کہ دندان ہم دروست) وبمعنی سخت وبسیار وقریب ونزدیک وبالضم اول کوزۂ سرتنگ کوتاہ گردن وبکسر اول منقار مرغان پس بات وربینجا بمعنی مفید ہم اوست کہ گذشت یعنی بجالت ترکیب مفید معنی اسم فاعل والف ونون آخر زائد باشد چنانکہ آباد و آبادان بالجملہ معنی لفظی این چیزیکہ فراخ نیست وتنگ است۔ کثرت تخم وگوشت آن تنگیش را ظاہر می کند یا چیزی کہ ہمچون دہان خوبان پراز دندان است کہ تخم این دندان را ماند یا چیزی کہ سخت است بہ بسیاری تخم یا صاحب چیزی کہ منسوب بکوزۂ سرتنگ کوتاہ گردن است درصورت آخرہ الف ونون آخر را براے نسبت گیریم چنانکہ ایران وتوران یا چیزی کہ بامنقار مرغان نسبت داردوکنایہ باشد از بقول معروف کہ آن را بہندی بیگن نام است بمعنی برانند کہ اصل این بادنگان است باد بمعنی آفت

ومصیبت چنانکہ بجایش گذشت وبعد دال مہملہ نون زائد ہمچون گذارش وگذارشن وگان در آخرش بمعنی پیوستگی یعنی چیزیکہ با مصیبت پیوستگی دارد کہ خواص مضارش بیشتر از فوائد اوست صاحب محیط گوید گرم وخشک است در آخر دوم وگویند در سوم وگویند خشک در سوم واصح آنست کہ قوت غالب بران گرمی وخشکی در دوم۔ جوہر بادنجان مرکب از جوہر ارضی باردست وبدان سبب قابض واز جوہر ارضی حار وبدان جہت تلخ واز جوہر مائی وازآن باعث تفہ واز جوہر ناری وبواسطہ آن شدید الحرارت وبسبب اشتداد یبوست سودا بیشتر پیدا کند وتولید سدہ نماید وفرماید کہ خوردن آن غیر مطبوخ چنانکہ عادت اہل عراق است مضر تر ومولد شور دہن ومحرق بدن ومفسد ہضم ومولد خلط غلیظ سوداوی است و

اگر بروغن بریان کردہ بخورند ضرر آن کم شود (حاصل اینست کہ پر از مضار وآفات است و بس) (اردو) بیگن۔ مذکر۔ دیکھو انب۔

بادنجان ارزانست لیکن خرجکی دارد اقول۔ صاحبان خزینہ واحسن ذکر این کردہ اند واز معنی ومحل استعمال ساکت۔ مؤلف گوید کہ فارسیان این مقولہ را بہ مذمت بادنجان استعمال کنند کہ مقصود شان احتراز ازوست گویند کہ اگرچہ این ارزانست ولیکن خام خوردنش مصیبتہا نازل کند (چنانکہ ذکرش بر بادنجان گذشت) وبراے بریان خوردنش روغن می خواہد کہ بدون خرج حاصل نمی شود ومضار آن کم نمی شود جز آنکہ در روغن بریانش کنیم (چنانکہ بر بادنجان ذکر این کردہ ایم) مقصود آنست کہ منظر ارزانی بادنجان نباید خام خورد چنانکہ عراقیان می خورند (کہ بر بادنجان

ندکور) ایرانیان این مقولہ را کہ مخصوص برائے
بادنجان است بطور مثل بہ مذمت شی ارزان
ہم استعمال کنند کہ از قبیل (ارزان بعلت)
باشد یعنی چیزی کہ ارزان است خرچکی می خواہد
یعنی ہر کہ نظر بر ارزانیش بخرد نقصانی ہم بیند
(اردو) دکن میں کہتے ہیں "سستے بیگن
بنجائے" یعنے بیگن کی ارزانی پر خیال نکرو
اسکے نقصانات سے ڈرو۔

بادنجان بد را آفت نمیرسد مثل صاحبان
خزینہ واحسن ذکر این کردہ از معنی ومحل
استعمال ساکت۔ مؤلف گوید کہ فارسیان
این مثل را بجائی زنند کہ از شخص شریر و بد
سرشت احتراز وخوف کردن ضرور باشد
واحتراز وخوف کردن از وچنانست کہ
بادنجان را نظر بر مضارش کم خورند ودیگر
را منع کنند کہ از و احتراز کن۔ گویند کہ عراقیان
سوقی این میوہ را بسیار می خورند و بامراض
سوداوی مبتلا ہم می شوند واز مضارش
خبر ہم دارند ودائما یکدیگر را از خوردنش
منع ہم کنند وخواص از وا حتراز ہم کنند
واین مقولہ خواص است کہ صورت مثل گرفتہ
بخیال شان بادنجان میوہ بد است و
کسیکہ نظر بر مضارش نمی خورد۔ او را آفت
دندان نمیرسد۔ (اردو) دکن میں کہتے
ہیں "شریر کو مت چھیڑو" اس سے یہ
مقصد ہے کہ شریر سے لوگ احتراز کرتے ہیں
اور اسکے خوف سے اسکو نہیں چھیڑتے اور
وہ محفوظ رہتا ہے۔

بادنجیر اصطلاح۔ ہمانست کہ بالف چہارم
بجایش گذشت واین مخفف آنست (اردو)
دیکھو بادانجیر۔

(الف) **بادنخوت در دماغ است** مقولہ
یعنی مغرور است چنانکہ صائب گوید (ص)
گر ہست در دماغ ترا بادنخوتی۔ آمادہ شکستن

(۲۰۴)

خود چون حباب باش ؛ ہوا دار دکہ از ہمین سند مصدر
(ب) **بادنخوت در دماغ بودن** پیدا
کنیم کہ بمعنی مغرور بودن است (اردو) الف
اسکے دماغ مین غرور ہے ۔ مغرور ہے (ب) مغرور ہونا
بادنخوت در کلہ داشتن مصدر اصطلاحی
مرادف (باد در کلاہ داشتن) است کہ گذشت
وسند این از کلام نظیری نیشاپوری ہم ہمدرانجا
گذشت (اردو) دیکھو باد در کلاہ داشتن ۔
بادنشستن بر چیزی اصطلاح ۔ اشارۂ
این بر (باد بر سر نشستن) کردہ ایم وسند این
ہم ہمدرانجا مذکور (اردو) دیکھو باد
بر سر نشستن ۔
بادنگان بقول برہان باکاف فارسی
مرادف بادنجان است کہ بعربی حدق گویند
مؤلف عرض کند کہ ماحقیقت این بر بادنجان
بیان کردہ ایم (اردو) دیکھو بادنجان ۔
بادنگاہ اصطلاح ۔ بہار ذکر این کردہ
از معنی ساکت و از والہ ہروی سند آرد (ف)
اگر می ترسی از بادنگاہ بوالہوس والہ ؛ پرپروانہ
بند ز شمعہاے این شبستان کن ؛ **مؤلف**
عرض کند کہ مرکب اضافی است بمعنی بادے
کہ از حرکت نگاہ متحرک شود ۔ نازک ترین آن ادعاست
از قبیل باد چشم وغیر ذالک ۔ مخفی مبادکہ باد
بمعنی صدمہ ہم گذشت (اردو) حرکت
نگاہ ۔ مؤنث ۔ صدمہ نگاہ ۔ مذکر ۔
بادنما اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ نشان یا پردۂ کہ از وسمت وزیدن
باد مشخص ومعلوم شود دیگر کسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** گوید کہ
خلاف قیاس نیست اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی بیرقی کہ بدریافت سمت باد بر ستون
بلند قائم کنند و ہر طرف کہ بادمی وزد می گردد
از قبیل قطب نما وقبلہ نما (اردو) بادنما ۔
بقول آصفیہ ۔ اسم مذکر ۔ ہوا دیکھنے کا نشان

وہ آلہ جس سے ہوا کا رخ معلوم ہو۔ پون کا سو۔ پون پرچارک ۔

بادنوا اصطلاح۔ بقول برہان وبحر بکسر ثالث وفتح نون وواو بالف کشیدہ صوت ونفس وخوانندگی وگویندگی را گویند صاحب ناصری فرماید کہ مرادف (بادآہنگ) است کہ گذشت۔ صاحب جامع بمعنی صورت نقش گوید مؤلف عرض کند کہ شک نیست کہ صوت نفس را کاتبش بدین صورت نقش کردہ باشد غیر از تحریف نیست کہ ہمین قسم تصرّف بر (بادآہنگ) ہم صورت گرفتہ مرکب اضافی است (۱) معنی لفظی این ہوائی کہ از بر آمدن صوت ونفس وخوانندگی وگویندگی بحرکت آید۔ محقّقین بر نزاکت معنی این توجّہ نکردہ اند صاحب سفرنگ فرماید کہ بادنوا بمعنی صوت وآواز یعنی ہرگاہ بار دیگر روان بجسم تعلّق گیرد آن معنی راکہ از ایزد تعالی دریافتہ باشد بہ آواز خود بمردم شنواند پس گفتار خدا روح این الفاظ است کہ نبی بمردم گوید چنانکہ (نثر دساتیر) چون از تن بر آئی از ایزد دان دریابی وچون بہ تن پیوندی آن ہم را بزبان آری وبباد نوا برون دہی بکلیس (۲) مجازاً صوت گویندگی وخوانندگی باشد ولس ہمین است (بادآہنگ) کہ بجایش گذشت ومحقّقین کم توجّہ در آنجا ہم تحریف ہا کردہ اند (اردو) (۱) وہ ہوا جو کہنے یا پڑہنے سے متحرّک ہو۔ مؤنّث (۲) کہنے اور پڑہنے کی آواز۔ مؤنّث

بادنوروز اصطلاح۔ بقول برہان وبحر وسروری وجامع ومؤیّد (۱) بمعنی باد بہار است و (۲) نام لحنی از موسیقی۔ صاحبان جہانگیری وسراج ورشیدی بمعنی دوم قانع (انوری ۱۱ھ) بادنوروز سحرگہ چو بہ بستان بگذشت ٭ گل صدبرگ برون

رست زیر دامن خار ہا (اردو) (۱) دیکھو
بادبہار (۲) فن موسیقی کے ایک لحن کو فارسیوں
نے بادنوروز کہا ہے افسوس ہے کہ اردو
ترجمہ مین اس کا اصطلاحی نام معلوم نہ ہوسکا۔

بادنویس اصطلاح۔ بقول صاحب شمس
نام ولایتی۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد۔ عجبی نیست کہ بادکوبہ را بدین
اسم ہم موسوم کردہ باشند یا تحریف در کتابت
راہ یافتہ تا آنکہ سند استعمال پیش نشود مجرد
قول صاحب شمس کہ طرز تحقیقش ابین من الامس
است اعتبار را نشاید۔ ہیچ نمی کشاید کہ این
ولایت کجا واقع است (اردو) بادنویس
ایک ولایت کا نام ہے۔

بادنیذ بقول جامع بروزن بادتیز بے
فائدہ و ناسودمند **مؤلف** گوید کہ بحث
این بر (بادوبیذ) می آید خیال ما قطعی است
کہ ہمان بادوبیذ را کاتب صاحب جامع بدین
صورت نوشت (اردو) دیکھو بادوبید۔

بادوان اصطلاح۔ بقول صاحب انند
بحوالۂ فرہنگ فرنگ مبدل (بادبان) است
کہ بجاے خودش گذشت **مؤلف** عرض کند
کہ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این
نکرد ولیکن خلاف قیاس نیست کہ موحدہ
بواو بدل شود چنانکہ آب و آو (اردو)
دیکھو بادبان۔

بادوبان اصطلاح۔ بقول ضمیمۂ برہان
پیش و پس گریبان جامہ را گویند **مؤلف** عرض
کند کہ بعض محققین فارسی زبان ہمین معنی را بر
بادگان نوشتہ اند کہ گذشت۔ معاصرین عجم
بر زبان ندارند و سند استعمال ہم پیش نشد۔
طالب سند باشیم و غیر از تصحیف کتابت
ندانیم (اردو) دیکھو بادگان کے تیسرے معنے۔

(الف) **بادوبید** اصطلاح۔ (الف) بضم
(ب) **بادوبیذ** ثالث و باے ابجد تحتانی

رسیدہ و بہ دال مہملہ زدہ بقول بحر و ناصری بمعنی
بے فائدہ و ناسودمند۔ صاحب برہان ذکر
(ب) بہ ذال معجمہ کردہ **مؤلف** گوید کہ باد
بمعنی ہیچ بجایش گذشت و بید معروف کہ درخت
بے ثمر است و استعارۃً بمعنی ہیچ۔ صاحب برہان
بر بید نوشتہ کہ بمعنی بیہودہ و بے فائدہ و ناسودمند
آید وقتی کہ با باد مرکب شود (الخ) پس معنی لفظی
این ہیچ و ہیچ یعنی بے فائدہ و بے نتیجہ۔ آنچہ صاحب
برہان ذکر (ب) بذال معجمہ کردہ عبث است
کہ بید بہ دال مہملہ اسم جامد فارسی زبان است
و ترجمہ آن بعربی صفصاف۔ و بہ ذال معجمہ
معرب نیست و اگر باشد ہم ضرورت ندارد
کہ اصل لغت زبان را گذاشتہ استعمال معرب
کنیم (اردو) بے فائدہ۔ بے نتیجہ۔

بادودم اصطلاح۔ بقول برہان و ناصری
بضمّ دال اول و فتح دال دوم و سکون میم
غرور و تکبر و عجب و تجبر و خودستائی و خودنمائی
صاحب بحر فرماید کہ بہ واو عاطفہ غرور و تکبر
و خودنمائی است۔ صاحب سروری از کلام
فردوسی سند آرد (ع) بیاراست آن جنگ
را بلیسم ؎ ہمی راند چون شیر با دودم ؎
بہار بر خودستائی و خودنمائی قانع و از فردوسی
و سلمان سند آوردہ (حکیم فردوسی ع)
من از ابر بینم ہمی بادودم ؎ ندانم کہ نرگس
چرا شد دژم ؎ (خواجہ جمال الدین سلمان ع)
تلخ است بے نی عیش می با بادہ شود دمساز وے
؎ کاحوال عالم را چو نے بنیاد بر باد است و
دم ؎ **مؤلف** عرض کند کہ از سند فردوسی
خودستائی و خودنمائی ظاہر نمی شود و سند سلمان
ہم بکارش نمی خورد زیرا کہ درینجا لفظ باد و
لفظ دم ہر دو بمعنی حقیقی و کنایہ از ہیچ و ہیچ
است و فریب و خدعہ ہم کہ دم بدین معنی می آید
مخفی مباد کہ بہ تحقیق ما خودستائی و خودنمائی
را داخل معنی کردن خلاف استعمال است

حقیقت آنست کہ (باد و دم) در محاورۂ
فرس بمعنی تاب و طاقت است و جا دارد
کہ غرور و تکبر ہم مراد گیریم و ترجمۂ این در
اردو (دم خم) ہمہ اسناد مؤید ماست
(اردو) غرور۔ تکبر۔ مذکر۔ خودستائی
خودنمائی۔ مؤنث۔ دم خم۔ مذکر۔ بقول آصفیہ
تاب و طاقت۔

باد و زیدن استعمال۔ بقول بحر و بہار
معروف۔ مؤلف عرض کند کہ حرکت
کردن باد است کہ وزیدن بمعنی جنبیدن
می آید و مخصوص است برائے ہوا (حافظ
شیرازی ؎) گلبن عیش می دمد ساقی گلعذار کو
باد بہار می وزد بادۂ خوشگوار کو (اردو)
ہوا چلنا۔

با دوستان تلطف با دشمنان مدارا
مقولہ۔ صاحبان خزینہ و امثال فارسی
و احسن ذکر این کردہ اند و از معنی و محل
استعمال ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ
مال خواجۂ شیراز است و مصرع اول
این (ع) آسایش دو گیتی تفسیر این
دو حرفست ؎ فارسیان این را بطور
موعظت استعمال کنند و صورت مقولہ
گرفتہ مقصود اینست کہ انسان باید کہ
با دوستان لطف و با دشمنان ہم مدارا
کند (اردو) دکن مین یہی فارسی مقولہ
مستعمل ہے نیز کہتے ہین ؎ دوست سے
گرم دشمن سے نرم ؎

(الف) **باد و یز** اصطلاح (الف) بقول
(ب) **بادویزن** انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بکسر واو و تحتانی رسیدہ و زاے
ہوز بمعنی بادکش است۔ صاحب بحر (ب)
را مرادف بادزن گفتہ و بقول ضمیمۂ برہان
و سروری و بہار مرادف بادبیزن مؤلف
گوید کہ مبدل بادبیزن کہ موحدہ بہ واو بدل

شود چنانکہ آب و آو (الف) مخفف	(اردو) دیکھو بادبیزن ۔

بادہ بقول وارستہ و سروری بمعنی (۱) شراب و (۲) مجازاً پیالہ ۔ تسمیۃ المحل باسم الحال صاحب ناصری فرماید کہ بروزن سادہ شراب باشد و گوید کہ ہمانا لفظ باد را ہائے نسبت و مشابہت افزودہ بنا بر لطافت او را تشبیہہ بہ باد کردہ اند چنانکہ (سہ) باد را بادہ نام کرد استاد ؛ زانکہ آبی بود لطیف چو باد ؛ (ادیب صابر سہ) ز باد نام نہادند بادہ را یعنی ؛ چو باد صبح دمیدن گرفت بادہ بخواہ ؛ و فرماید کہ آنچہ شعرا دو بادہ و سہ بادہ گفتہ اند مجازاً برائے جام استعمال کردہ اند بمعنی کاسہ و پیالہ باشد (شیخ اوحدی سہ) گاہ خوردن دو بادہ کمتر نوش ؛ تا نیاید بدست رفتن و دوش ؛ (حکیم سنائی سہ) یکرہ بہ دو بادہ دست کوتہ کن ؛ این عقل دراز و قد احمق را ؛ صاحب جامع ہم ذکر این ہر دو معنی کردہ ۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ بمعنی اول مرکب است از باد ۔ یعنے غرور وہائے نسبت چہ غرور و کبر از خوردن شراب بہم رسد اکثر را و نسبت معنی دوم فرماید کہ در عربی ہم کاس بمعنی شراب و پیالہ ہر دو آمدہ و بالآخر فرماید کہ این از قبیل (دو آب) است چنانکہ گویند دو آب خوردیم و سہ آب خوردیم و معنی کرت و مرت ملحوظ ۔ مؤلف عرض کند کہ مقصود خان آرزو ہمین است کہ بادہ را بمعنی پیالہ نگیریم و سند دو بادہ و سہ بادہ از قبیل دو آب و سہ آب است و نظر بر محاورۂ دو آب و سہ آب با خیالش اتفاق داریم و ہمچنین است (بادۂ چند) کہ مقصود ازان پیالۂ چند نیست بلکہ چند مرتبہ بادہ خوردن

باشد چنانکه میر خسرو گوید (ص) چو سرها گرم گشت از بادۂ چند ، ہ زبان بگشاد با آزادۂ چند ، ہ ولیکن از کلام کمال خجندی استعمال باده بمعنی جام هم متحقق است (ص) ساقیا باده بگردان که ملولیم ز خویش ، ہ تا زمانی ز میان هستی ما برگیرد ، ہ بهار گوید که استعمال این (۲) بمعنی شیشه و صراحی هم آمده چنانکه (نظامی ص) بیا ساقی از باده بردار بند ، ہ به پیمانه پیمودن باد چند ، ہ بالجمله بقول بهار (۱) پر زور (۲) پر کهنه (۳) جوان (۴) حوصله پرداز (۵) خام (۶) دو آتشه (۷) روشن (۸) شوخ (۹) طاقت گداز (۱۰) عقل سوز (۱۱) مرد آزمای (۱۲) مرد افگن (۱۳) یک آتشه از صفات اوست **مؤلف** گوید که صفات باده ورای اینهم که در ملحقات می آید هم او فرماید که باده بمعنی اول مقابل عرق است که خمر برکشیده اطلاق نکنند چنانکه صائب گوید (ص) عرق بپاکی گوهر کجا چو باده بود ، ہ حرام زاده کجا چون حلال زاده بود ، ہ **مؤلف** عرض کند که واله هروی بادۂ یک آتشه را نظم کرده و بهار این را محل تامل دانسته چرا که این صادق نمی آید مگر به عرق (و هو اینذا ص) پروانه بلندی نکند فرق زیستی ، ہ در بادۂ یک آتشه هست این همه مستی ، ہ و باز فرماید که بلے یک آتشه و دو آتشه کردن در هندوستان رواج دارد و در ولایت نیست مگر شراب قندی که آن را شراب شکری هم خوانند ما گوئیم که یک آتشه و دو آتشه را چرا مخصوص کند با هند ـ نمی داند که واله هروی هند نژاد نیست پس وجه تامل چیست ـ صاحب محیط ذکر باده نکرده و بر شراب فرماید که نزد اطبا عبارت از آب انگور است چون جوش آن تمام شود و در آن حلاوتی باقی نماند و از مطلق آن مراد خمر است که بعربی ابن عنب نیز گویند و اگرچه اطلاق خمر بر هر چیز مسکر از مائعات نیز می کنند لیکن درینجا مراد آن است

که از انگور سازند و آن را بفارسی شراب انگوری نامند و آنچه از خرما و مویز و
قند وغیر آن سازند آن را نبیذ نام است بالجمله شراب انگوری را بیونانی اونو
و بسریانی خمر و برومی اوش و بعربی ام الخبائث و راح و طلا و عقار و رحیق و بفارسی
می و شراب و در انگریزی ال کهل و بهندی مدہ گویند و آن را چهار مراتب است
یکی حدیث و آن را اسطار و عصیر گویند و او آنست که بران زیاده از ششماه نگذشته
باشد دوم متوسط و او آنست که بران دو سال گذشته باشد سوم قدیم و او آنست
که بران چهار سال گذشته باشد و بقولی آنچه از دو سال زیاده تا چهل سال برو
گذشته باشد آن را قدیم گویند۔ چهارم عتیق و آن میان متوسط و قدیم است و بقول
بعضے شرابی که از یکسال تا دو سال بران گذشته آن را عتیق نام است و انواع
آن بسیار است از رقیق و غلیظ و حلو و حامض و تلخ و میخوش و قابض و احمر
و اصفر و ابیض و اسود و خوش بو و بدبو و لذیذ و کریه و مشمس و مطبوخ و مدفون
و صرف و ممزوج و صافی و کدر و خفیف و ثقیل و حدیث و عتیق و متوسط وغیره و
فعل آن بسبب این مختلف می شود و چون اینها را باهم ترکیب کنند قریب به ششصد
قسم می شود و بعضے گویند که همه آنچه از ان تعلق بصناعت دارد رنگ و مزه و بو
و قوام و زمان و عمل و ساذج و مشمس و مقطر و مدفون و کدر و صافی و ثقیل و خفیف
است و ازین بسائط هر واحد را با دیگر چون ترکیب دهند بترکیب ثنائی و ثلاثی و
رباعی و خماسی تا آخر اقسام آن زیاده از هزار قسم حاصل می شود و گاهی اطبا ان

زمان آن بزمان سن انسان از ابتداے رضاعت تا شیخوخت اعتبار می کنند و می گویند
کہ خمر از زمان عصر تا دو سال در حکم رضیع ضعیف القوت است و آن را خندریس
و عصیر گویند و تا چہار سال مسطار نامند و تا ہفت سال شراب خوانند و آن تا این سن
جوان است و ازین تا بست و یکسال در سن وقوف و آن را درین ہنگام خمر گویند
و ازین تا بست و ہشت سال در سن شیخوخت است و آن را منہک و مرعش و عتیق گویند
و ہر واحد ازینہا بعلامت دالہ بر آن شناختہ می شود چنانچہ خندریس را چون در آفتاب
نہند رسوب آن غلیظ و کف آن رقیق یا معدوم محسوس گردد و رسوب مسطار مثل
مروارید بر سر کاسہ طافی شود و بہ تحریک فانی گردد و آن بہتر است نزدیک اکثر اطبا و
سلاق بسکون غلیظ می شود و بحرکت رقیق و کذا رحیق و قرقف و صفائی خمر نزد قرب
نظر شتد میگردد و نزد بعد آن غلیظ با کدورت منقطع در میان معلوم می شود و صفائی
عتیق تا نصف کاسہ اسفل شتد بود و آن خوب نیست و گویند کہ شراب ممزوج را پنج رنگ
است. سرخ ۔ زرد ۔ سفید ۔ سیاہ ۔ سبز ۔ پس سرخ از مزج زرد می شود و زرد سفید
و بالعکس و ممزوج را نیز اقسام بسیار ست چون با طعم وغیرہ از اقسام ترکیب دہند و
مشمس و مطبوخ و مقطر و مدفون و کدر و صافی و ثقیل و خفیف را نیز باین اعتبارات
اصناف کثیر است بر فطن متامل ظاہر شود و گویند بہترین شراب متوسط میان عتیق و حدیث
صافی رنگ مائل بسرخی و زردی معتدل القوام ۔ خوشبو ۔ غیر قابض وغیر ترش وغیر شدید المرارۃ
بلکہ شیرین بحلاوت اندک است و بدترین آن بد رنگ ۔ کدر غلیظ ترش مزہ مع قبض بدبو ست

وقوی ترین ہمہ زرد وصاف معتدل القوام وبعد آن سرخ معتدل القوام وضعیف ترین ہمہ سفید تازہ نارس است ورقیق آن سریع النفوذ وغلیظ آن بطی النفوذ وسبز آن غلیظ وسیاہ آن اغلظ وشناخت جیّد از مغشوش آنست کہ مقداراندک ازان در ظرفے مدت دراز بگذارند اگر بسیار متغیر نہ شود جیّد است واولی آنست کہ بعد از جوشیدن آن اقل تا سہ ماہ نگذرد استعمال ننمایند وشراب خوشبو موافق سائر امزجہ وبدبوے آن ردی وغیر موافق ہمۂ امزجہ۔ بالجملہ ہر نوع آن را مزاجی وصورتی است موافق بمزاجی شخصی خاص وطبیعت آن نیز بحسب الوان وطعوم وروائح ورقّت وغلظت وتازگی وکہنگی وتوسط واعتدال مختلف می باشد در حرارت وبرودت ورطوبت ویبوست وبالاجمال آن بانواع خود گرم وخشک در دوم است خصوصاً عتیق آن لیکن حدیث آن مائل برطوبت وگویند گرم در دوم وخشک در اول۔ مضار این بیشتر از منافع (اردو) بادہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مذکر۔ دارو۔ شراب۔

بادۂ احمر اصطلاح۔ شراب سرخ و کنایہ از شراب انگوریست وقسمے از شراب کہ اشارۂ این بر بادہ مذکور چنانکہ صائب گوید (ے) غم ز دل بیرون مرا چون بادۂ احمر برد ؎ زردی از آئینہ سیماب است روشنگر برد ؎ (اردو) انگوری شراب مؤنث۔ بادۂ احمر بھی کہہ سکتے ہین۔

بادۂ انگور استعمال۔ بقول بہار معروف است **مؤلف** عرض کند کہ بادۂ انگور مرکّب اضافی است وبادۂ انگوری بہ یاے نسبت ہم گویند کہ مرکّب توصیفی است بمعنی شرابے کہ از انگور سازند مرادف بادۂ رحیم

کہ گذشت (اردو) انگوری شراب - مؤنث - وہ شراب جو انگور سے بنائی جاے

بادہ باپنبہ چیدن مصدر اصطلاحی - بقول بہار و بحر کنایہ از تنگی و قلت شراب (قاسم مشہدی ؎) بسکہ اسباب نشاط ما تنگ افتادہ است ٭ میتوان باپنبہ چید از شیشۂ ما بادہ را ٭ **مؤلف** عرض کند کہ رسم است کہ چون در محفل شراب قدح خالی شود می خواران کہ طلب شراب دارند قدح را باپنبہ صاف کنند و باز ازان پنبہ قطرہ ہاے شراب را می مکند - ازہمین طرز عمل این مصدر اصطلاحی قائم شد و درین شعر مشہدی بمعنی کنایہ نیست بلکہ بمعنی حقیقی است و ازہمین معنی حقیقی بلحاظ رسم متذکرۂ بالا بمعنی قلت شراب پیدا می شود (اردو) شراب کی قلت شراب کی کمی - مؤنث -

بادہ بہ ناہار زدن مصدر اصطلاحی - بقول بحر کنایہ باشد از نامراد ماندن (شانی تکلو ؎) سیر آمدند مدعیان از می مراد ٭ مسکین ہنوز بادہ بہ ناہار می زند ٭ **مؤلف** عرض کند کہ بادہ خواران متمول اول ناہار بشکنند و باز می خواری کنند و مفلسان را ناہار میسر نشود و بہ بادہ ناہار را می شکنند کہ مضر است و خیلی ناگوار و ازہمین طرز عمل مفلوکان این معنی اصطلاحی پیدا شد (اردو) نامراد رہنا -

(۲۰۲۵) **بادۂ بی پشت** اصطلاح - مرکب اضافی - شرابی کہ مقویات کیف در و داخل نکردہ باشند مقابل (بادۂ پشت دار) کہ می آید (صائب ؎) بادۂ بے پشت از سر زود بیرون می شود ٭ بوسۂ لبہاے نوخط را قوامی دیگر است ٭ **مؤلف** عرض کند کہ (بی پشت) درینجا بمعنی بے مدد باشد یعنی شرابی کہ مقوی نشگر در و شریک نیست (اردو) معمولی شراب

سادہ شراب۔ جس مین تقویت سُکر کے اشیا شریک نہون۔ مؤنث۔

بادہ پالا اصطلاح۔ بقول بحر وضمیمہ برہان چیزی کہ شراب بدان صاف کنند۔ صاحب انند فرماید کہ بہ باے فارسی بحجم پالونہ شراب **مؤلف** عرض کند کہ پالائیدن بمعنی صاف کردن است و پالا امر حاضرش پس اسم فاعل ترکیبی است بمعنی صاف کنندۂ بادہ و کنایہ از پالونہ (اردو) شراب چھاننے اور صاف کرنے کا آلہ۔ مذکر۔

بادہ پرست اصطلاح۔ بقول بحر و ضمیمۂ برہان شراب خوار۔ بہار گوید و انند اتفاقش جوید کہ کنایہ از دائم الخمر **مؤلف** عرض کند کہ کسیکہ بادہ را بہ پرستد و با او عشق دارد می خوار است اسم فاعل ترکیبی واز کلام صائب تصدیق معنی بیان کردۂ بہار من وجہہ می شود (۵) در خرابات مغان

بادہ پرستم صائب ؛ کہ رگ تلخی می رشتۂ زنّار من است ؛ (اردو) شراب خوار۔ شراب پینے والا۔ دائم الخمر۔ بقول آصفیہ ہمیشہ شراب پینے والا۔ ہر وقت نشہ مین غرقاب رہنے والا۔ شرابی۔ نشہ باز آپ ہی نے می پرست پر فرمایا ہے۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ شراب کا عاشق۔ مرید شراب۔ شرابخوار بادہ پرست۔

بادہ پشت دار اصطلاح۔ بقول بحر وارستہ شرابی کہ مقویات کیف دران داخل کردہ باشند و (بادہ بے پشت) مقابل آن و بقول بہار شرابیکہ چیزہاے قوت دہندۂ مستی دران آمیختہ باشند **مؤلف** گوید کہ مرادف این است (شراب پشت دار) کہ بجاے خودش می آید و (پشت دار) بمعنی پشتی بان است کہ بجایش مذکور شود (مرکب توصیفی) (اردو) وہ شراب جس مین مقویات نشہ

کی آمیزش ہو۔ مؤنث۔

بادۂ پیر اصطلاح۔ مرکب توصیفی است
کنایہ از شراب کہنہ (امیر معزی ؎) آنکہ
در پیرانہ سر دارد جوانی آرزو ؎ بادۂ پیر از
ز ساقی جوان باید کشید ؎ مؤلف گوید کہ
مقابل (بادۂ جوان) است کہ می آید و اشارۂ
این بر لفظ بادہ گذشت (اردو) پرانی
شراب۔ مؤنث۔

(الف) بادہ پیما اصطلاح۔ (الف) بقول
(ب) بادہ پیمائے صاحب ضمیمۂ برہان
(ج) بادہ پیمائی پیمودن شراب را گویند
(د) بادہ پیمودن و (ب) بقول بحر و بہار
شراب خوار و ہم بہار نسبت (د) گوید کہ معنی
و بقول بحر شراب خوردن مؤلف عرض کند
کہ (د) مصدریست اصطلاحی کہ معنی لفظی این
پیمودن شراب است و کنایہ از بادہ خوردن
(انوری ؎) یکزمان از غم نیاسایم ہمی ؎
تا کہ ہستم بادہ پیمایم ہمی ؎ و (ج) حاصل بالمصدر
(ظہوری ؎) مدعی را نشئہ بیحاصلی حاصل نشد
؎ بادہ پیمائی از و در بادہ پیمائی مباد ؎ (ولہ ؎)
یکی در بادہ پیمائی یکی در بادہ پیمائی ؎ چنین بودست
دائم راہ و رسم چرخ مینائی ؎ و (الف و ب)
ہر دو اسم فاعل یا مفعول ترکیبی۔ موحدۂ آخر
در (ب) زائد است و بس و معنی ہر دو شرابخوار
آنچہ صاحب ضمیمۂ برہان معنی (د) را بر الف
نوشتہ تسامح اوست (ظہوری ؎) در تہ
دندان من نقل سر انگشتان بس است ؎ بادہ
پیما بر حریفان بادہ پیمای روم ؎ (اردو)
(الف) و (ب) شرابخوار۔ شرابی۔ (ج) شراب
خواری۔ مؤنث (د) شراب پینا۔

بادہ تا بسر کشیدن مصدر اصطلاحی۔
بقول بہار شراب بافراط خوردن (امیر معزی
؎) ای صنم تیرہ زلف بادۂ روشن بیار
؎ وی پسر ماہ روی بادہ بکش تا بسر ؎ مؤلف

عرض کند کہ بسیار خوردن مشروب و ماکول را تا سر معدہ رساند واشارہ ازہمین است وبس (اردو) کثرت سے شراب پینا۔ ایسا پینا کہ منہ تک آجاے۔

بادۂ جوان اصطلاح۔ بقول بحر و وارستہ شراب نو رسیدہ مقابل بادۂ پیر کہ شراب کہنہ باشد (میرمعزی ؎) چہ باک ازان کہ جہان سرگشت و ناخوش شد ٭ کہ خانہ گرم و مغنی خوشست و بادہ جوان ٭ مؤلف گوید کہ مرکب توصیفی است بمعنی شراب نوکشیدہ اشارۂ این بر لفظ بادہ گذشت (اردو) تازہ شراب۔ مؤنث۔

بادۂ حوصلہ پرداز اصطلاح۔ بقول بحر شراب ہوش ربا ہم او ذکر (حوصلہ پرداز) بجائش کردہ بر معروف قانع بہار ذکر این نکرد ولیکن بر (حوصلہ پرداز) از میرزا صائب سند آوردہ کہ سند این اصطلاح است (؎) بادۂ حوصلہ پرداز لب وچشم بتان نیست ازسلسلۂ تاک زمیخانہ کیست ٭ مؤلف عرض کند کہ درین سند اضافت حوصلہ پرداز بسوے لب وچشم است مجرد (بادۂ حوصلہ پرداز) چیزی نیست اضافت آن بسوے کسی یا چیزے لابد مراد از شرابی کہ حوصلہ کسی بیفزاید و تشجیع کند۔ مرکب توصیفی است وآنچہ صاحب بحر در معنی این اصطلاح ہوش ربا گفتہ درست نباشد (اردو) حوصلہ بڑھانیوالی شراب ہو...

بادۂ خام اصطلاح۔ شرابی کہ خام و ناقص باشد وپختہ نشود مرکب توصیفی است بہار اشارۂ این بر لفظ بادہ کردہ کہ گذشت (صائب ؎) ناقص از تربیت چرخ نگردد کامل ٭ بادۂ خام محالست بہ مینا برسد ٭ (اردو) شراب خام۔ کہہ سکتے ہیں۔ مؤنث۔ ناقص شراب جو پختہ نہوئی ہو۔

بادہ خانہ استعمال۔ بہار بہ معروف

قانع **مؤلّف** گوید کہ مرادف می خانہ یعنی خانۂ کہ براے شراب خواری یا شراب فروشی ساختہ باشند (خاقانی **ے**) عقل اگر دیوانۂ میناے گشتہ شود؛ دیت از بادہ خانہ بستانیم؛ (اردو) شراب خانہ۔ میخانہ۔ مذکر۔

(الف) **بادہ خوار** اصطلاح۔ (الف) (ب) **بادہ خوردن** بقول بہار معروف و صاحبان بحر و بہار و آصفی نسبت (ب) گویند کہ بمعنی شراب خوردن است **مؤلّف** عرض کند کہ (ج) مصدر مرکب است و (ب) اسم فاعل ترکیبی است بزیادت الف بعد واو در امر حاضر خوردن مخفی مباد کہ خوار بقول برہان بروزن چار بمعنی خورندہ باشد و فرماید کہ باین معنی بدون ترکیب در آخر کلمات گفتہ نمی شود ہمچون کباب خوار و آشام آن بخیال ما این امر حاضر مصدر خوردن است بزیادت الف بعد واو۔ و بقاعدۂ اسم فاعل ترکیبی با اسمی جمع شدہ افادۂ معنی فاعلی کند (صاحب بحر بذیل مصدر خوردن ذکر این کردہ) ہمچون (بسیار خوار) و (می خوار) (سعدی ع) کہ بسیار خوار است بسیار خوار؛ (انوری ب **ے**) اے ترک می بیار کہ عید است و بہمن است؛ ہنگام بادہ خوردن و شادی بر زن است؛ (اردو) الف۔ بادہ نوش۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر۔ شرابی۔ می خوار (ب) شراب پینا۔

بادہرات اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و جامع و ناصری باد شمال را گویند و آن از طرف مشرق بجانب مغرب وزد بخلاف باد دبور صاحب سروری این را بہ ہاے ہوّز در آخر بعوض فوقانی نوشتہ از حکیم سوزنی سند آرد (**ے**) مرہ عیبت راصباے عدل لطف آمیز تو؛ خوش نسیم آید چو با مشک تبت

باد ہراہ ﴿ صاحب مؤید بر (باد ہراہ) گوید کہ
در شہر ہراہ موازنۂ ہفت ہشت ماہ متواتر
باد شمال وزد و آن بغایت لطیف و موافق
مزاج خلائق است ہمین است (باد ہراہ)
خان آرزو در سراج گوید کہ (باد شمال) را
بدان سبب (باد ہرات) گفتند کہ این باد اکثر
در ہرات می وزد و شمال ہرات مشہور است
و قوسی گوید کہ ہفت ماہ لاینقطع۔ شمال در
ہرات می وزد از اعجب عجائب آنست
کہ در برہان قاطع در تفسیر این لفظ نوشتہ کہ
(باد شمال را گویند و آن از طرف مشرق بجانب
مغرب است بر خلاف دبور) وظاہر است
کہ بدین معنی صبا است نہ شمال غالباً سہو القلم
است (انتہی) **مؤلف** عرض کند کہ اضافت
باد است بسوے ہرات یعنی بادی کہ از جانب
ہرات وزد و ہرات بقول غیاث بفتح اول باتشدید
و نظر بر شہرت بکسر اول نام شہرے از دار الملک
خراسان و ہراۃ بکسر اصلش کہ عربان این را
بتاے مدورہ می نویسند بدینوجہ کہ ہرات
در شمال خراسان واقع است باد شمال
را اہل خراسان بمجاز باد ہرات نام نہادہ باشند
یا بوجہی کہ خان آرزو ذکرش کرد (**اردو**)
شمالی ہوا۔ مؤنث ۔

باد ہرزہ بقول برہان و بحر و جامع و جہانگیری
و ناصری بازاے ہوز بر وزن شاہ پردہ (۱)
افسونی را گویند کہ دزدان بر صاحب کالا
بدمند تا خواب گران برو مستولی شود صاحب
سروری بذکر معنی اول سندی پیش کردہ ۔
(خاقانی ۵) بچار پارۂ زنگی بباد ہرزۂ دزد
﴿ ببانگ زنگل نباشش وکم کم نقاب ﴿ وفرماید
کہ در تحفۃ السعادت (۲) بمعنی سخن بیہودہ و
(۳) وعدۂ خلاف نیز۔ خان آرزو در سراج
نسبت معنی اول فرماید کہ چون این قسم کارہا
نامعقول است بدین اسم موسوم شدہ فرماید

که قوسی (باد هرده) بادال مهمله بعوض زاے
هوز آورده بمعنی صبا قوری گفته که دزدان
وکبوتربازان کنند وبحواله تحفة السعدا درست
ذکر معنی دوم وسوم هم نموده فرماید که غلب
که مجاز باشد وصاحب رشیدی هم هرسه
معنی بالا را بیان کرد- **مؤلف** عرض کند که
باخان آرزو اتفاق داریم وجه تسمیهٔ این
همان باشد که بالا مذکور شد (اردو) (۱)
وه افسون یا منتر جو چور مالک مکان کی غفلت
کے لئے پڑھتے ہین تاکہ وہ نیند سے بیدار نہ ہو-
مذکر- (۲) بیہودہ بات- مؤنث (۳) غلط وعدہ- مذکر

بادۂ رنگین اصطلاح- کنایه از شراب
سرخ باشد مرادف بادۂ احمر چنانکه انوری
گوید (ع) ساغرش پر بادۂ رنگین چنان
آید بچشم ٭ کز میان آب روشن برفروزد شمع
٭ اشارۂ این برلفظ باده گذشت (اردو)
دیکھو بادۂ احمر-

بادۂ روشن اصطلاح- کنایه از شراب
صافی و زرد است چنانکه صائب گوید (ع)
بادۂ روشن کشیدن در کنار لاله زار ٭ شمع
روشن برسر خاک شهیدان کردنست ٭ (وله
ع) روز نورانی بود مستغنی از شمع وچراغ
٭ بادۂ روشن بوقت شام می باید کشید ٭ (اردو)
شراب صافی اور زرد- مؤنث-

بادۂ ریحانی اصطلاح- بقول بحر وغیاث
شرابی که دران اقسام گلهاے خوشبو اندخته
بکشند- صاحب تحقیق الاصطلاحات بحواله
کتب طب فرماید که شراب کثیر المنافع را گویند
(صائب ع) از طباشیر فروغ خویش سازد
معتدل ٭ بادۂ ریحانی پرزور شب را
ماهتاب ٭ **مؤلف** عرض کند که مرکب
توصیفی است وجه تسمیهٔ این تقاضاے خوشبو
کند وبس (اردو) خوشبو شراب جو پھولون
سے تیار کی جاے- مؤنث-

بادہ ریختن اصطلاح - بقول بہار
معروف - صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ
بمعنی ساکت مؤلف گوید کہ شراب در
ساغر انداختن است (باقر کاشی ے)
امشب شراب زندگیم نشئہ نداد ٭ ساقی مریز
بادہ کہ پیمانہ پرشدہ است ٭ (ظہوری ے)
چہ بادہ بود کہ ساقی بجام مستان ریخت ٭ کہ
سنگ عربدہ بر شیشہ خانۂ جان ریخت ٭
(اردو) شراب ڈالنا - (جام و ساغر میں)

بادہ زدن مصدر اصطلاحی - بقول بحر
شراب خوردن - بہار بر معروف قانع (باقر
کاشی ے) ما از روز ازل از عشق و جنون
دم زدہ ایم ٭ بادۂ عشق ز پیمانۂ آدم زدہ ایم
٭ (میرزا معز فطرت ے) دگر کجا زدہ بادہ
اے قیامت حسن ٭ کہ کردہ محشر گلہا بہشت
رنگ ترا ٭ (ظہوری ے) می کشانیکہ نداند
غم از روز خمار ٭ بادہ در مجلس فیض سحر ما
زدہ اند ٭ (اردو) شراب پینا ٭

بادۂ سرجوش اصطلاح - بقول انند بہ
حوالۂ بہار کنایہ از شراب صاف و این
مقابل دُرد است مؤلف عرض کند کہ
مرکب توصیفی است بمعنی بادۂ پختہ کہ جوش
می زند و تا سر شیشہ و جام می رسد (ظہوری
ے) دل دگر پیمانۂ در بادۂ سرجوش زد ٭
نعرۂ مستانہ آہی بر لب خاموش زد ٭ (صائب
ے) کاسۂ سر را خطر از مغز پرجوش من است
٭ عالمی زین بادۂ سرجوش مدہوش من است
٭ (اردو) پختہ شراب - جوشدار شراب - مؤنث

بادۂ شبگیر اصطلاح - صاحب انند بحوالۂ
غواص سخن گوید کہ بمعنی صبوحی است (حافظ
ے) عاشقی را کہ چنین بادۂ شبگیر دہند ٭
کافر عشق بود گر نبود بادہ پرست ٭ مؤلف
عرض کند کہ مرکب اضافی است یعنی شرابی
کہ سحرگاہ خورند کہ شبگیر بقول بحر بمعنی صبح و

سحرگاہ است۔ (اردو) صبوحی۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مونث۔ وہ شراب جو صبح کو پی جاے (آتش ؎) عہد پیری مین کرون کیونکر مین ترک جام مے ٭ دفع کرتی ہے صبوحی درد سر مخمور کا ٭

بادۂ شفقی اصطلاح۔ بقول بہار وانند شراب سرخ برنگ شفق (صائب ؎) قسم بساقی کوثر کہ از شراب گذشتم ٭ ز بادۂ شفقی ہمچو آفتاب گذشتم ٭ مؤلف گوید کہ مرکب توصیفی است (اردو) دیکھو بادۂ احمر۔

(۱) **بادۂ شیراز** (۲) **بادۂ شیرازی** استعمال۔ بہار بذکر ہردو از معنی ساکت مؤلف گوید کہ (۱) مرکب اضافی و (۲) مرکب توصیفی است بمعنی شرابیکہ در شیراز می کشند (مخلص کاشی ؎) غربت افتاد چو دلخواہ وطن می گردد ٭ بادہ را شیشۂ شیراز کند شیرازی ٭ (محسن تاثیر ؎) حسن و عشق و عاشق و معشوق ہم شہری خوش است ٭ بادۂ شیراز باید شیشۂ شیراز را ٭ (اردو) شیراز کی شراب۔ مؤنث۔

(۳۰۴۴) (۱) **بادۂ صاف** (۲) **بادۂ صافی** استعمال۔ قسمی است از شراب شفاف بے درد و غیر مکدر۔ اشارۂ این بر بادۂ کردۂ ایم (ظہوری ؎) براہ تندسیل بادۂ صافی چہ می آید ٭ بناے توبۂ رندان کہ لایش پاے بست آمد ٭ جز این نیست کہ ہردو مرکب توصیفی است و تحتانی معروف در (۲) اصلی است و اگر تحتانی را مجہول گیریم براے وحدت باشد (ظہوری ؎) کرم کرد است ساقی دور صبوحی بادۂ صافی ٭ کہ چون پرتو زند زورش توانم بر سحر جوشیم ٭ (اردو) شراب صاف۔ خالص شراب۔ مؤنث۔

(۳۰۴۵) **بادۂ صبوح** استعمال۔ مقابل غبوق یعنی شرابی کہ صبح خورند مرکب توصیفی است (انوری

ے) ساقیا بادۂ صبوح بیار ٭ دانہ دام ہر فتوح بیار ٭ (اردو) صبوح - بقول آصفیہ - عربی - اسم مؤنث - شراب صبح - شراب بامداد

بادۂ صرف اصطلاح - مرکب توصیفی مقابل شراب ممزوج بمعنی شراب خالص است سند این بر بادۂ ممزوج از کلام صائب می آید (اردو) شراب خالص - مؤنث - وہ شراب جس مین پانی ملا ہوا نہو - اور جسکی قوت گھٹی ہوئی نہو -

(۱) **بادہ فرساے** اصطلاح - بقول
(۲) **بادہ فرسودن** بحر (۱) شراب خوار - بہار ذکر بادہ فرسا و بادہ فرساے ہر دو کردہ گوید کہ دائم الخمر را گویند یعنی آنکہ از افراط خوردن شراب مضمحل و فرسودہ شدہ باشد (شیخ ابو الفیض فیاضی ے) خوش وقت حریف بادہ فرساے ٭ بر تارک آسمان زدہ پاے ٭ صاحب آصفی لبند (۱) مصدر (۲) راقم گرد کہ بمعنی شراب خوردن و دائم الخمر بودن است و فرسودن بقول بحر محو شدن پس کسیکہ محو بادہ شود دائم الخمر باشد تحتانی آخر در (۱) زائد باشد (اردو) (۱) شراب خوار - دائم الخمر (۲) شراب پینا - ہمیشہ نشہ مین مست رہنا -

بادہ فروش استعمال - بقول بہار معروف **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی فروشندۂ شراب (حسین ثنائی ے) تو بزم ساز بعشرت کہ صبح بادہ فروش ٭ پے صبوح تو این تختہ از دکان بر داشت ٭ (ظہوری ے) صوفیان را گلہ از بادہ فروشان بیجاست ٭ رہن ار زندہ بمن خرقۂ تقواے من است ٭ (اردو) شراب فروش - شراب بیچنے والا -

بادۂ قرمزی استعمال - بقول بہار و انند شراب سرخ - برنگ قرمز - **مؤلف**

گوید کہ بہ تحتانی نسبت مرکّب توصیفی است واشارہ
شراب سرخ واحمر بہ بادہ کردہ ایم (ملاّ طغرا در
توحید ؎) از جوش در بادۂ قوم ہری بود برپا
دیگ خمم گرم لعلی بہزی ٭ (اردو) دیکھو بادۂ احمر

(۱) **بادہ کش** اصطلاح - (۱) بقول بحر
(۲) **بادہ کشیدن** شراب خوار (انوری
؎) بل بہشت است کاندر رومہ وسال
٭ بادہ کش ہم فرشتہ ہم حور است (صائب
؎) بجوے رفتہ دگربار آب می آید ٭ کہ خاک
بادہ کشان عاقبت سبو گردد ٭ و (۲) بقول بحر
وبہار شراب خوردن (ملا قاسم مشہدی ؎)
بادہ گر اندک وگر بسیار می باید کشید ٭ گر کمان
صد من بود یکبار می باید کشید ٭ (انوری ؎)
گفتم کہ بخانہ یک نفس آب کشم ٭ با پیش وزیر
بادۂ ناب کشم ٭ (صائب ؎) آب از پیر چشمہ
صائب لذّتی دیگر دہد ٭ بادہ را در خانۂ
خمّار می باید کشید ٭ **مؤلف** گوید کہ (۱)
اسم فاعل ترکیبی است و (۲) کنایہ باشد
(اردو) (۱) شراب خوار - شرابی (۲) شراب پینا

بادۂ کم جوش اصطلاح - بقول بحر بادۂ
نارسیدہ - **مؤلف** عرض کند کہ مقابل بادۂ
پرجوش وسرجوش - مراد از شراب خام مرکّب
توصیفی (اردو) شراب خام - جس مین جوش
کم ہو - (مؤنّث)

بادۂ کہن استعمال - مرادف بادۂ پیر کہ گذشت
(انوری ؎) نو بادۂ حیات شمر بادۂ کہن ٭ کافشاند
بر جہان کہن نوبہار گل ٭ اشارۂ این بہ لفظ بادۂ
گذشت - (اردو) شراب کہنہ - پرانی
شراب - مؤنّث -

بادہ گرداندن مصدر اصطلاحی - صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
گوید کہ گرداندن جام شراب در بزم میخواران
یعنی شراب دادن (کمال خجندی ؎) ساقیا بادہ
بگردان کہ ملولیم ز خویش ٭ تا زمانی ز میان ہستی

(۲۰۴۲)

تا برگیرد ؎ (اردو) دَور۔ بقول آصفیہ
عربی۔ اسم مذکر۔ ساغر کو گردش مین لانا۔
شراب پلانا۔

بادہ گرفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
بمعنی شراب خوردن بہار ہم ذکر این کردہ
از معنی ساکت (مخلص کاشی ؎) دو جہان
را کند از گردش یک ساغر مست ؎ چشمت
این بادہ ندانم زکجا می گیرد ؎ مؤلف گوید
کہ بمعنی حقیقی حاصل کردن بادہ باشد و کنایہ
از خوردن (اردو) شراب پانا۔ حاصل کرنا۔ پینا

(۱) **بادہ گسار** اصطلاح (۱) بقول
(۲) **بادہ گساردن** بحر و بہار بمعنی شراب
خوار و (۲) بقول ہردو بمعنی شراب خوردن
(مخلص کاشی ؎) مے بساغر ایام شد ز
گردش چشمت ؎ کہ بادہ خون جگر شد بجام
بادہ گسار ن ؎ صاحب بحر بر گساردن
فرماید کہ بمعنی خوردن شراب و غم آید لاغیر
وصاحب برہان بر لفظ گسار گوید کہ بمعنی
خورندۂ غم و شراب ہمچو غمگسار و می گسار
مؤلف عرض کند کہ طرز بیان ہردو محققین
بغلط می اندازد کہ مجرد گساردن بمعنی خوردن
است مخصوص برائے غم و بادہ و گسار امر حاضر
و بادہ گسار و غم گسار اسم فاعل ترکیبی است
و در مجرد گسار بمعنی خورندۂ غم و شراب نباشد
و بقول صاحب موارد کہ بر مصدر گساردن
نوشتہ می کشاید کہ پیمانہ گسار ہم آمدہ و ہم او
از شیخ نیشاپوری سندی آوردہ کہ از آن
سند می گساردن باستعمال امر حاضر این مصدر
یافتہ میشود و این من وجہ سند (۲) باشد کہ
می گساردن و بادہ گساردن ہردو یکی است
(؎) تا بسنگ اندازما سیمین بران سازند
عیش ؎ رطل سنگین خواہ و می بالعبت سیمین
گسار (اردو) (۱) شرابخوار (۲) شراب پینا

(۱) **بادہ گلرنگ** اصطلاح۔ مرکب توصیفی

(۳۰۴۶)

(۲) **بادۂ گلفام** است بمعنی شرابی کہ

(۳) **بادۂ گلگون** رنگ گل دارد مراد ف

بادۂ احمر (صائب ؎) پشت بر کوہ بدخشان

است مخمور مرا ؛ تا سبوی بادۂ گلرنگ بر دوش

من است ؛ (ولہ ؎) می بروی تازہ رویان

نشئۂ دیگر دہد ؛ در بہاران بادۂ گلفام می

باید کشید (ولہ ؎) کے گرہ باز از دل من

بادۂ گلگون کند ؛ نے مگر دست نوازش

ز آستین بیرون کند ؛ (اردو) دیکھو بادۂ احمر

بادۂ لب شیرین اصطلاح - بقول صاحب

تحقیق الاصطلاحات کنایہ از بادۂ نارس

است (صائب ؎) بوسہ در ذائقہ اش

بادۂ لب شیرین است ؛ تلخ کامی کہ بد آموز

بدشنام شود ؛ (ولہ ؎) زود دل را می زند

چون بادہ لب شیرین فتاد ؛ بوسہ کار تلخی دشنام

نتوانست کرد ؛ **موئلف** عرض کند کہ مرکب

توصیفی است یعنی بادۂ کہ لب را شیرین کند

و در اقسام بادہ بر لفظ بادہ اشارۂ این گذشت

و مراد از بادۂ شیرین است و بس مخفی مبادکہ

(لب شیرین) بدون اضافت لب اسم فاعل

ترکیبی است بمعنی لب شیرین کنندہ (اردو)

شیرین شراب - میٹھی شراب - مؤنث -

بادۂ لعلی اصطلاح - بقول بہار وانند

شراب سرخ باشد و ما از کلام صائب سند

استعمال این یافتہ ایم (صائب ؎) مکن

ز بادۂ لعلی لب چو مرجان سرخ ؛ ز پشت دست

ندامت مساز دندان سرخ ؛ (اردو)

دیکھو بادۂ احمر -

بادۂ مرد آزما اصطلاح - بقول بحر شرابی

کہ بغایت تند باشد - دیگر کسے از محققین

فارسی زبان ذکر این نکرد ولیکن سند استعمال

از کلام صائب بدست آمدہ - مرکب توصیفی

است (؎) زان ساقی خودم کہ نیایم درین

جہان ؛ مردی سزاے بادۂ مرد آزمای خویش

(اردو) تند و تیز شراب ۔ مؤنث ۔

بادۂ مکبّر اصطلاح ۔ بقول بحر بادہ کہ
ہنوز از و نخوردہ باشند ۔ دیگرکسے از
محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** گوید
کہ مرکب توصیفی است حیف است کہ سند
استعمال پیش نشد معاصرین عجم ہم بر زبان
ندارند (اردو) غیر مستعملہ شراب ۔ یعنی
وہ شراب جس مین سے خرچ نہ ہوئی ہو ۔ مؤنث ۔

بادۂ ممزوج اصطلاح ۔ بقول صاحب
تحقیق الاصطلاحات شراب آمیختہ بآب
مقابل صِرف بالکسر است (صائب ؎)
بادۂ ممزوج را زور شراب صرف نیست ؏
چشم مست یار از می میشود ہشیارتر ؏ بہار
گوید کہ تخصیص باآب نیست بلکہ شرابی است
کہ آب یا گلاب و مانند آن دران آمیختہ
باشند **مؤلف** عرض کند کہ شرابی باشد کہ
بشرکت چیزی دیگر در نشۂ اصلی آن کم شدہ
مرکب توصیفی (صائب ؎) عالمی را کرد
بے خود زان دو لعل آبدار ؏ بادۂ ممزوج
چندین نشئہ می داشتست ؏ (اردو)
غیر خالص شراب ۔ مؤنث ۔

بادۂ ناب استعمال ۔ مرکب توصیفی است
مرادف بادۂ صِرف کہ بجایش گذشت ۔ ناب
بقول برہان بسکون باے ابجد بمعنی لُبّ لباب
و خالص و بے آمیزش و صاف و پاک و بیغش
پس بادۂ ناب شرابے کہ بی آمیزش چیزی است
(صائب ؎) گریۂ سوختگان اشک کباب است
ترا ؏ خون این بے گنہان بادۂ ناب است ترا ؏
(انوری ؎) بر پردۂ چنگ پردہ بدریدم
؏ وز بادۂ ناب توبہ بشکستم ؏ (اردو)
دیکھو بادۂ صِرف ۔

(الف) **بادۂ ناہار** اصطلاح ۔ بقول بحر و
بہار (۱) امر ناگوار ۔ چہ خوردن شراب
در خلوے معدہ مضر است (ثانی تکلو ؎)

(۲۰۴۵)

سیر آمدند مدعیان از می مراد ۔ مسکین ہنوز سا
بادۂ ناہار می زند ۔ بہار گوید کہ عجب از مصطلحات
الشعرا کہ ہمین بیت را سند می ناہار آوردہ
وحال آنکہ مؤلفش نیست **مؤلف** عرض کند
کہ (۲) معنی حقیقی این شراب ناہار و کنایہ باشد
بمجاز و از ہمین سند مصدر ـ ـ ـ ـ ـ

(ب) بادۂ ناہار زدن بہر دو معنی مصدری
(الف) بدست می آید (اردو) الف (۱)
ناگوار امر۔ وہ کام جو ناگوار خاطر ہو۔ مذکر
(۲) شراب ناہار۔ مؤنث (ب) وہ کام کرنا
جو ناگوار خاطر ہو (۲) ناہار شراب پینا۔

بادہنج اصطلاح۔ بقول صاحب سواطع السبیل
بہ فارسی بادگیر باشد (بادآہنج) بمعنی بادکش
باشد و مکانی کہ برائے تابستان سازند و از
ہر چہار طرف باد دران آید یا دریچۂ مشبک کہ
آن را پارکانہ نیز گویند۔ دیگر کسے از محققین
فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** گوید کہ جا دارد
کہ این را بحذف الف ممدودہ مخفف (بادآہنج)
گیریم کہ بجایش گذشت۔ طالب سند استعمال باشیم
خلاف قیاس نیست۔ کہ ہنجیدن مخفف آہنجیدن
است (کذا فی البحر) (اردو) دیکھو بادآہنج۔

بادۂ نو اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بفتح نون مقابل بادۂ کہنہ دیگر کسے از
محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف**
عرض کند کہ خلاف قیاس نیست و معنی حقیقی
مرکب توصیفی است کہ شراب نو و شراب تازہ
باشد حافظ شیراز ـ ـ ـ ـ ـ

بادۂ نونو را استعمال کردہ است (ص
مطرب خوش نوا بگو تازہ بتازہ نونو ۔ بادۂ دلکشا
بجو تازہ بتازہ نونو ۔ (اردو) نئی شراب
تازہ شراب۔ مؤنث۔

(الف) بادہ نوش اصطلاح۔ بقول بہار
(ب) بادہ نوش کردن (الف) معروف۔
(ج) بادہ نوشیدن **مؤلف** عرض کند کہ

(۳۰۳۵)

اسم فاعل ترکیبی است بمعنی شراب خوار۔ (ظہوری
ھ) کسے کہ در ہوس لعل بادہ نوش افتد٭
ز تاب مستی حسرت چو من بجوش افتد٭ (ولہ
ھ) بجان رسیدہ ام از زاہدان افسونی٭
سرے بصحبت رندان بادہ نوش کشیم٭
و نسبت (ب) عرض می شود کہ مصدر مرکّب
است بمعنی شراب خوردن چنانکہ انوری
گوید (ھ) بنشست بر کنار من و بادہ
نوش کرد٭ آن ماہ سرو قامت و آن سرو
کش خرام٭ و (ج) بقول بحر و بہار بمعنی شراب
خوردن (خواجہ شیراز ھ) کیست حافظ
تا ننوشد بادہ بی آواز رود٭ عاشق مسکین
چرا چندین تحمّل بایدش٭ (اردو) (الف)
شراب خوار۔ شرابی۔ (ب) و (ج) شراب پینا

بادہوا اصطلاح۔ بقول بحر و اند و شمس
باد ال موقوف وعدۂ دروغ و ہرچہ وجود
ندارد۔ صاحب مؤیّد ہم بحوالۂ اصطلاح
ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ قیاس
می خواہد کہ بکسر دال مہملہ خوانیم مرکّب اضافی
است و باد درینجا بمعنی سخن است کہ بجایش
گذشت و اگر دال را ساکن گیریم فکّ اضافت
باشد معنی لفظی این سخن ہوائی و کنایہ از
وعدۂ دروغ حیف است کہ سند استعمال
پیش نکند مشتاق سند باشیم۔ اگرچہ انوری
استعمال این کردہ است چنانکہ (ھ) چون
گل از تازگی ز بادہوا٭ چاک زد جامہ بار
رنگ آورد٭ ولیکن بخیال ما ہوا در مصرع
اول این سند بمعنی ہوس است و متعلّق بمعنی
اصطلاحی نیست (اردو) جھوٹا وعدہ
۔ مذکّر۔ صاحب آصفیہ نے (بادہوائی)
پر فرمایا ہے کہ اسم مؤنث بیہودہ لغو بے معنی

بادی بقول برہان و ناصری و ہفت و آنند
بروزن شادی (۱) یعنی ہمیشہ و دائم باشی
و (۲) آنچہ منسوب بباد باشد از فلکیات

ہمچو برج جوزا و دلو و میزان (حکیم انوری
له) معادی سیادت دگر چارہ نبود؛ تو
ہرگز بکام معادی مبادی؛ **مؤلف** عرض
کند کہ معنی اول بزیادت تحتانی مخاطب است
از مصدر بودن بمعنی باشی کہ از مصدر باشیدن
است و بمعنی دوم یائے نسبت است چنانکہ
از برج بادی برج جوزا و برج دلو و برج
میزان مراد باشد یعنی برج منسوب بہ باد و
مرض بادی ہم توان گفت و ہر چیزرا کہ بہ باد
منسوب کنیم (**اردو**) (۱) تو رہے (۲)
بادی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ نفاخ۔ ریحی
ہوا سے منسوب۔

بادیار اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بروزن کامگار در فارسی زبان باز
و شاہین و شکاری را گویند دیگر کسے از
محققین فارسی زبان ذکر این نکرد حیف
است کہ سند استعمال پیش نشد و ظاہرا بمعنی
محب باد است یا باد با او محب کہ از برائے
شکار سیر بر ہوا کند و ہمچو باد بہ سر رسد کہ آو از پر
و بالش اصلا بر شکار ظاہر نمی شود و جا دارد
کہ از معانی متفرقہ باد کہ بجایش گذشت معنی
دیگر را گیریم بای حال طالب سند باشیم
معاصرین عجم بر زبان ندارند (**اردو**)
باز۔ مذکر۔ شاہین۔ مذکر۔ دیکھو اولہ۔

بادیان بقول ناصری تخم نباتی است
بلند تر از زرعی۔ ساقش مربع و برگش باریک
و خوشبو و گلش مائل بہ سپیدی و آن را انیسون
گویند۔ مصلح ضرر چائے ختائی است کہ استعمال
و شرب آن متداول شدہ ما بحث این از
محیط اعظم بر اقوام رثون کردہ ایم و وجہ تسمیہ
این جز این نباشد کہ (یانمق) در ترکی زبان
مصدر است بمعنی سوختن و صاحب برہان
بریان گوید کہ امر حاضر سوختن است در ترکی
(الخ) پس فارسیان این را مرکب کردند

یا باد و معنی آن سوزندہ ہوا کہ اسم فاعل ترکیبی است و بدین وجہ کہ بادیان دافع ریاح است بدین اسم موسوم شد (اردو) دیکھو اتو مارتن

بادیانہ بقول صاحب انند مرادف بادیان کہ گذشت دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ جز این نیست کہ ہاے ہوز در آخر این زیادہ کردہ اند مزید علیہ بادیان است و بس چنانکہ ستمگار و ستمگارہ (اردو) دیکھو بادیان ۔

بادیاوند اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بفتح واو و سکون نون و دال مہملہ لغت فارسی است بمعنی (۱) بسیار قوی و فربہ و (۲) قوت و دلیری ۔ نیز فرماید کہ (بادیاوندی) بمعنی قوت بدنی و زور و طاقت ۔ دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد ۔ بخیال ما این مرکب است از بادیہ کہ بقول منتخب در عربی زبان بمعنی دشت و بیابان است و بقول غیاث در ترکی بمعنی پیالۂ بزرگ و وند بقول برہان لغت فارسی است بمعنی صاحب کہ در آخر کلمہ آمدہ افادۂ معنی فاعلی کند چنانکہ (دولت وند) بمعنی صاحب دولت پس معنی لفظی (بادیاوند) صاحب دشت یا صاحب پیالۂ بزرگ باشد و کنایۃ از بسیار قوی و فربہ و معنی دوم بر سبیل مجاز یا جا دارد کہ (بادیاوند) را بمعنی دوم مخفف (بادیاوندی) گیریم بحذف تحتانی آخر و آنچہ ہاے ہوز (بادیہ) درین اصطلاح بالف بدل شد موافق قیاس است چنانکہ یاسہ و یاسا (اردو) (۱) بہت قوی اور فربہ (۲) قوت دلیری ۔ مؤنث ۔

بادیچ بقول برہان و جامع و ہفت بسکون جیم چیزی باشد مانند ساق چاقشر کہ آن را از پارچۂ رنگین قلمی آجیدہ کنند و بیشتر شاطران و پیادہ روان بر پاے کشند و بقول ناصری

پوششی شلوار دار و پنبہ دار کہ زنان پوشیدندی
اکنون نیز پیادہ روان شاطر از پشت پای
تا ساق بندند۔ **مؤلف** عرض کند کہ اصل
این (پادیز) بود بہ باے فارسی در اول
و دال مہملہ مکسور و تحتانی ساکن و زای ہوز
در آخر مرکب از پا کہ بمعنی خود است و دیز
بکسر دال مہملہ بمعنی قلعہ و حصار و ہمین معنی دز
بدون تحتانی ہم آمدہ پس معنی لفظی این قلعہ و
حصار پا و کنایہ از لباسی کہ زنان و رہروان
براے حفاظت پاے ہمچو شلوار می پوشیدند باے
فارسی بعربی بدل شد چنانکہ تپ و تب و
اسپ و اسب و زاے ہوز بہ جیم عربی ہمچو
سوز و سوج ہیچ نیست کہ این معرب پادیز
باشد مگر اہل لغت از پادیز ساکت **(اردو)**
وہ خاص لباس پاتابون کا سا جو پیدل چلنے
والے اہل عجم اپنے پیرون مین مثل شلوار کے
پہن لیتے ہین جس سے پاؤن کی حفاظت
ہوتی ہے جو پنبہ دار کپڑے کا ہوتا ہے۔ دیگر
عورتون کے اسی لباس مین سوئی کا رنگین کام بھی ہوتا ہے

بادیر اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمہ برہان
بر وزن جاگیر۔ چوبی کہ در میان دیوار بجہت
استحکام بہ نہند۔ صاحب مؤید فرماید کہ
با باے فارسی ہم آمدہ بمعنی چوبی کہ در میان
دیوار یا پشت دیوار شکستہ نہند۔ صاحب برہان
بر پادیر بہ باے فارسی ہمین معنی نوشتہ **مؤلف**
گوید کہ اصل این بہ باے فارسی است قلب
(دیر پا) کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی تا دیر
قائم باشندہ و تا بدیر قائم دارندہ و کنایہ از
چوبی کہ براے حفاظت دیوار شکستہ و مائل بریختن
قائم کنند کہ قدرے حامل بار و معین دیوار
می شود و پشتیبانش۔ صاحب بحر پشتیبان
و پشتیوان فرماید کہ چوبی کہ بجہت استحکام بر
دیوار نصب کنند با بجلہ باے فارسی بعربی بدل
شد چنانکہ تپ و تب **(اردو)** اڑواڑ یعنی [illegible]

آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ ٹیکن۔ ٹیک۔
روک۔ تھونی۔ پشتی۔ وہ لکڑی جو چھت وغیرہ
کے نیچے گر پڑنے کے اندیشہ سے لگا دیتے ہین۔
اُسی کو دکن مین پوٹی کہتے ہین۔

بادیزن اصطلاح۔ بقول بحر مرادف بادزن
کہ گذشت دیگر کسے از محققین ذکر این نکرد۔
مؤلف گوید کہ جز این نیست کہ مخفف بادویزن
باشد بحذف واو چنانکہ ہوشیار و ہشیار۔ طالب
سند استعمال باشیم **(اردو)** دیکھو بادویزن

بادیم اصطلاح۔ بقول صاحب روزنامہ
بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار آب رسانی
را گویند کہ از بارش کنند **مؤلف** گوید کہ
ادیم بصیغۂ اول بمعنی مطلق پوست دباغت دادہ فارسی است
بزیادت موحدہ در اوّلش کہ بمعنی مصاحبت
باشد آبرسانی را نام نہادند کہ از باران رحمت
کنند یعنی چون باران بارد و در مقامات نشیب
و مغاکہا جمع شود اہل عجم آن آب را بواسطۂ
بولہ و ماشورہ چرمی کہ برائے این مقصد خاص
ساختہ می شود بمنزل مقصود می رسانند گویا
این کار بواسطۂ ادیم می شود بناءً علیہ نامش
باآدیم و بکثرت استعمال الف حذف شد
(اردو) بارش سے آبرسانی۔ مؤنث۔

بادیمانی اصطلاح۔ بقول بحر (۱) کنایہ از
اویس قرنی رضی اللہ تعالی عنہ و (۲) عبارت
از نفس رحمانی و (۳) باد بہاری و باد صبا
۔ صاحب ضمیمۂ برہان بذکر معنی اوّل نسبت
معنی سوم گوید کہ بادے کہ از یمن وزد۔ صاحب
مؤید گفتہ کہ معنی لفظی این بادے کہ از جانب
یمن آید چنانکہ حضرت رسالت پناہ صلی اللہ
علیہ وسلم فرمود انّی وجدت نفس الرّحمان
من الیمن یعنی بدرستیکہ یافتم نفس رحمان را از جانب
یمن و فرماید کہ بعضے گویند کہ مراد از آن خواجہ
اویس قرنی است و بقول بعضے ہمین بادیمانی
است و بعضے باد بہار مراد دارند و در اصطلاح

سالکان عبارت از نفس روحانی است
زیراکہ روح طرف راست است ۔ سلطان سید شاہ
عبد الرحمن الحسینی القادری صبغۃ اللہی
بیجاپوری در تالیف خود کہ بہ (نفس رحمانی)
موسوم است می فرماید کہ امر کلام الٰہی است
و آن امر نفسی است کہ مثبت شدہ است
برائے ایجاد شئ خواہ علماً خواہ خارجاً و آن
را نفس رحمانی گویند **مؤلف** عرض کند کہ
مرکب اضافی است و معنی حقیقی این بادی
کہ از جانب یمن وزد و دیگر معانی مجاز مخفی
مبادا کہ اگر بادبہاری را باد یمین گوئیم باید
کہ یمان را مبدل یمین قرار دہیم و تحتانی
دوم بالف بدل شد چنانکہ یرمغان و ارمغان
و یکدش و اکدش کہ این قسم تصرف در لغات
عرب ہم بر سبیل تفریس یافتہ می شود (اردو)
(۱) اویس قرنی رضہ بقول امیر آپ آنحضرت صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم کے عاشقان جانباز مین تھے آپکا
نام اویس ہے ۔ قرن ملک یمن کے ایک قبیلہ
کا نام ہے اسی کی نسبت سے اویس قرنی کہے
جاتے ہین ۔ (۲) نفس رحمانی ۔ اصطلاح سلوک
مین نفس روحانی کو کہتے ہین (۳) دیکھو باد بہاری
۔ باد صبا ۔

بادیہ بقول صاحب مؤید عرابی و این را با مالہ بیدیہ نیز خواندہ اند بہار گوید کہ (۱) صحرا است و جمع این بوادی صاحب غیاث فرماید کہ باین معنی عربی است و (۲) در لغات ترکی بمعنی پیالہ بزرگ آوردہ ۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار فرماید کہ پیالہ مسی را نامند **مؤلف** عرض کند کہ از منتخب تصدیق معنی اول می شود و فارسیان این را بترکیب فارسی استعمال کردہ اند کہ در ملحقات آید و معنی دوم در لغات ترکی یافتہ نمی شود و منظر بر استعمال معاصرین عجم توانیم کہ اسم جامد فارسی زبان

خیال کنیم صاحب آصفیہ تائید خیال ما می کند و این را بمعنی اول و دوم لغت فارسی گوید تسامح اوست کہ بمعنی اول لغت عرب را فارسی گفت۔ صاحب ہفت بذکر معنی اول فرماید کہ زمین خراب را نیز نامند۔ بخیال ما مقصود صاحب مؤید از ہمین باشد کہ بمعنی خرابی نوشت (اردو) بادیہ (۱) بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ جنگل۔ بیابان۔ صحرا۔ دشت۔ بن (۲) تلنبے کا بڑا کٹورا یا پیالہ جو ایک خاص گھرت کا ہوتا ہے۔ (انتہی) مؤلف کی تحقیق میں بمعنی اول عربی ہے۔

بادیہ آشام اصطلاح۔ بقول بحر (۱) اسپ تیز رفتار (۲) مردم سیاح و بیابان گرد۔ ظہوری ؎

کعبہ را تشنہ تری نیست ظہوری با
از من ہم شاہد من قدم بادیہ آشام من است

و بقول بہار و صاحب انند از عالم دوزخ آشام باشد۔ صاحب آصفی بسند ہمین استعمال مصدر اصطلاحی (بادیہ آشامیدن) قائم کرد۔ از معنی ساکت و مقصودش جز این نباشد کہ این مصدر را بمعنی سیر بیابان و دشت نوردی کردن گیریم مؤلف گوید کہ اسم فاعل ترکیبی است و ما از معاصرین عجم استعمال این مصدر باشتقاقات این نہ شنیدیم و در کلام متاخرین و متقدمین ہم ندیدیم ولیکن خلاف قیاس نیست معنی لفظی این آشامندہ دشت و بیابان و کنایہ از کسی کہ پرواے دشت و بیابان نمی کند و شب و روز بسیرش می گذارد و برداشت صعوبت دشت نوردی می دارد بصفت اسپ ہم توانیم استعمال کرد۔ ولیکن براے معنی اول مشتاق سند باشیم (اردو) (۱) تیز رفتار گھوڑا۔ مذکر (۲) جنگل کی سیر کرنیوالا۔

(الف) **بادیہ پیما** اصطلاح۔ بقول بحر مرادف بادیہ آشام بہر دو معنیش یعنی (۱) اسپ تیز رفتار

و (۲) مردم سیاح و بیابان گرد۔ بہار ذکر این
کردہ از معنی ساکت (ظہوری ۲ے) جرس محمل
مقصود چنین نغمہ سرا؛ بہ ثناے قدم بادیہ پیما
من است؛ صاحب ضمیمۂ برہان این را بہ تحتانی
زائد در آخر (بادیہ پیماے) آوردہ و ذکر ہر دو
معنی کردہ صاحب جہانگیری در ضمیمۂ خود معنی
اول را متعلق بہ شتر ہم می کند مؤلف عرض
کند کہ آنچہ بر (بادیہ آشام) نسبت معنی اول
نوشتہ ایم نسبت این ہم خیال ما ہمانست و
(۳) کنایہ باشد از تلاش کنندہ (ظہوری ۳ے)
بر و استان شوق حرم دست کوتہی؛ راہیست
و راز بادیہ پیماے گیستی؛ ـ ـ ـ ـ ـ ـ

(ب) **بادیہ پیما شدن** مصدر اصطلاحی (۴۰)
است بمعنی دشت نورد شدن و شب و روز
سیر دشت و بیابان کردن چنانکہ ظہوری گوید
(ے) وصل حرم نیست از اہل حرم؛ تا نشوی
بادیہ پیما چہ حظ؛ صاحب آصفی بسند (بادیہ پیما)

مصدر ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ ـ

(ج) **بادیہ پیمودن** قائم کردہ از معنی ساکت
مؤلف عرض کند کہ مقصودش جز این نباشد
کہ بمعنی بادیہ پیمائی کردن است۔ خلاف قیاس
نیست ولیکن استعمال این یا مشتقاتش از
نظر ما نگذشت (اردو) الف (۱ و ۲)
دیکھو بادیہ آشام (۳) تلاش کرنے والا۔ ڈھونڈنے
والا۔ (ب) و (ج) راتدن جنگل طے کرنا۔
جنگل میں بھٹکتے پھرنا۔

بادیہ سپردن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
گوید کہ طے کردن بادیہ باشد کہ سپردن بقول
بحر بکسر اول و ضم ثانی بمعنی طے کردن و نوردیدن
آمدہ (انوری ۵ے) خسروا قاعدہ ملک چنان
می فگنی؛ کہ کنا بادیۂ عدل چنان می سپری؛
(اردو) جنگل طے کرنا۔ بادیہ پیمائی کرنا۔

(۱) **بادیہ غول** اصطلاح (۱) بقول برہان

(۲) **بادیۂ غولدار** جامع کنایہ از دنیاے فانی۔ صاحب بحر ہر دو را مرادف یکدیگر بمعنی دنیا گوید و صاحب جہانگیری در ضمیمۂ خود ذکر (۲) کردہ و صاحب مؤید ہم۔ **مؤلف** عرض کند کہ غول بقول غیاث بواو معروف در عربی نوعی از جن و دیو کہ در صحرا و کوہ می باشد بہر شکل کہ خواہند بر می آیند (الخ) و از ہمین است غول بیابانی۔ پس (۱) مرکب اضافی است و (۲) مرکب توصیفی و کنایہ از دنیا (اردو) او ۲۔ دنیا۔ مؤنث۔

(۱) **بادیہ گرد** اصطلاح۔ بقول بحر و
(۲) **بادیہ گردی** بہار (۱) مرادف بادیہ
(۳) **بادیہ گردیدن** آشام کہ گذشت صاحب آصفی ذکر (۳) کردہ از معنی ساکت و از سند پیش کردہ اش استعمال (۲) پیداست (عرفی شیرازی ؎) مرد بہ بادیہ گردی کہ رزق و شیدائی است ؛ برہنگی مطلب کان لباس رعنائی است ؛ **مؤلف** عرض کند کہ (۳) اصل است بمعنی دشت پیمائی کردن و (۲) حاصل بالمصدرش و (۱) اسم فاعل ترکیبی و آنچہ صاحب بحر این را مرادف (بادیہ آشام) گوید مقصودش از ہر دو معنی (بادیہ آشام) باشد و ما نسبت معنی اولش طالب سند باشیم و ہمدرانجا اشارہ آن کردہ ایم (اردو) (۱) دیکھو بادیہ آشام کے دوسرے معنی (۲) صحرانوردی۔ ۳۔ کا حاصل بالمصدر (۳) دیکھو بادیہ پیمودن

بادیہ نوش اصطلاح۔ مرادف بادیہ آشام چنانکہ ظہوری گوید (؎) پیمانہ سراب ست درین دشت جگرتاب ؛ از تشنگی راہ طلب بادیہ نوشیم ؛ مخفی مبادا کہ بلحاظ معنی دوم بادیہ آشام (کہ گذشت) لطفی خاص در معنی شعر پیدا ست خصوصاً بوجہ مصدر نوشیدن (اردو) دیکھو بادیہ آشام۔

(۲۰۱)

(الف) **باذابرنگ** اصطلاح۔ (الف) بقول مؤیّد لغت فارسی است باذال معجمہ
(ب) **باذارنگ** بمعنی ترنج کہ میوۂ مشہور است کذافی القنیہ و (۲) بازیچۂ روم
وزنگ یعنی سخرۂ روزگار کذافی الشرفنامہ و در ادات لفظ سخرہ نیست صاحب
سروری نسبت (ب) گوید کہ بذال معجمہ ہمان (بادرنگ) کہ گذشت یعنی ترنج۔ دیگر
کسی از محققین فارسی ذکر این نکرد **مؤلف** گوید کہ در (الف) دال مہملہ بدل شد بہ ذال معجمہ
چنانکہ آدر و آذر و موحّدہ بعد الف زائد و الف چہارم را در سہرد و یا اینکہ زائد گیریم یا
مبدّل ہاے ہوز چنانکہ بیّنیون و آپیون۔ و ظاہر است کہ لفظ باد در سہرد و مخفف بادہ
و بحث (بادرنگ) بجایش گذشت عجبی نیست کہ تبدیل دال مہملہ بہ ذال تصرّف عربی
دانان عجم باشد و عجب آنست کہ کاف فارسی را چرا بجیم بدل نکردند کہ تعریب کامل می شد
و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ سند استعمال پیش نشد و معاصرین عجم برزبان ندارند اگر
سند بدست آید توانیم عرض کرد کہ این بازیچہ رنگ بادہ دارد یعنی بازیگران ہیچو میخواران
مدہوش حرکات کنند در بازی (اردو) (۱) دیکھو باتس (۲) رومی اور زنگیون کے
ایک کھیل کا نام جسکی حقیقت سے ہم واقف نہین ہین نام سے اسقدر پتا چلتا ہے کہ اس
بازی مین وہ مثل مدہوشون کے حرکات کرتے ہین۔

باذغیس اصطلاح۔ بقول سروری
بسکون ذال معجمہ و کسر غین معجمہ نام ناحیہ
ایست مشتمل بر قراے بسیار قریب بہ یکدیگر
و گفتہ اند کہ اصل این (بادخیز) است
یعنی محل ہبوب ریاح (اسوزنی ھ)
سموم مرگ چون غیشہ کند خشک ہ اگر پیش

شمال باذغیم ؛ مؤلف گوید کہ جزین نیست کہ مبدل باذخیز است کہ دال مہملہ را بہ معجمہ وخاے معجمہ را	بہ غین معجمہ وزاے ہوز را بہ سین بدل کردند چنانکہ آذر وآذر وچرخ وچرغ وآیازؔ وآیاس (اردو) دیکھو باذخیز۔

بار بقول برہان وجہانگیری وسروری ووارستہ وبہار ورشیدی بروزن کار (۱) پشتۂ قماش وخروار وآنچہ برپشت توان برداشت صاحب جامع فرماید کہ حمل معروف وصاحب سراج گوید کہ چیزے کہ مردم برسر وپشت خود یا مرکب بارکنند و بردارند۔ بہار گوید کہ بدین معنی بالفظ برتافتن وبرداشتن وکشیدن وگرفتن مستعمل (میر معزی ؎) نہاد نامۂ حضرت زمانہ برتارک ؛ گرفت بار قبولت ستارہ برگردن ؛ (استاد عنصری ؎) دولیست خدمت تو بار نیست بریکدل ؛ یکی عطاے تو بار است بر دو صد حمال ؛ مؤلف عرض کند کہ بہار بفتح اول وسکون ہرسہ حروف مابعد بقول ساطع بزبان سنسکرت مذکر بار وگرانی چیزی وبھاری بمعنی گران وسنگین وثقیل از ہمین است وصاحب سخندان گوید کہ ترجمۂ بار در سنسکرت بھار است وبس بخیال ما فارسیان ازہمین لغت سنسکرت بالحذف ہاے ہوز مفرس کردہ اند وجا دارد کہ بار را لغت ترکی گیریم کہ بقول صاحب لغات ترکی بمعنی بر و ترجمۂ آن در عربی (علیہ) باشد فارسیان حمل را کہ برپشت بارکنند بہ بار موسوم کردند۔ بخیال ما توجیہ اول اقوی است آنچہ بہار تخصیص استعمال این با چند مصادر کند قلت تلاش اوست۔ استعمال این ہم کہ از نظر ما گذشت در ملحقات می آید (اردو) بار۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر۔ بوجھ

بہار - اسباب بست -

(۲) بار - بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری ودارستہ وبہار نامی است از نام ہاے خداے تعالی وبمعنی رفعت وشان وشوکت - صاحب ناصری فرماید کہ بدین معنی عربی است خان آرزو در سراج بحوالۂ قوسی فرماید کہ بمعنی بزرگ وجلیل نیز آمدہ وگوید کہ تحقیق آنست کہ اہل لغت را اشتباہ افتادہ درکلمۂ بار کہ نام پاک حضرت خداست تعالی شانہ فقط عربی است مخفف (بارئ بہمزہ در آخر) کہ گاہی برلے تخفیف باری خوانند بہ تحتانی معروف وگاہے بار خوانند وگوید کہ درکلمہ (بارخدا) بدین معنی نیست بلکہ بمعنی کسے است کہ ہمہ کس را بار دہد پس خدا درین صورت بمعنی صاحب خواہد بود یعنی خداوند بار بخلاف (بارالہ) کہ درینجا ہمان لفظ عربی است و ہمین دو لفظ وجہ اشتباہ صاحب فرہنگان شدہ (کمال اسمٰعیل ؎) بزبان ہمہ در فروغ ودغل کہ دہد دل کہ نام بار بری ہا (حکیم انوری ؎) یارا ندہ مکش کہ بار دگر بہ برہانیدت از غم ایزد بار ہا مؤلف عرض کند کہ باری - بقول منتخب در عربی زبان بمعنی پیدا کنندہ از خاک است وبقول غیاث نام حق تعالی فرماید کہ در اصل (بارئ بود) (الخ) پس بخیال ما فارسیان این را بحذف تحتانی آخرہ مفرس و براے باری تعالی شانہ استعمال کردند وبمعنی رفعت وشان وشوکت مجاز است آنچہ خان آرزو در معنی (بارخدا) موشگافی کردہ ضرورت ندارد زیرا کہ ہرگاہ بار مفرس وبمعنی حقیقی - پیدا کنندہ از خاک است اضافت آن با خدا کہ ہم کلمۂ صفت است غلط نباشد کہ مرکب توصیفی است

واگر بدون اضافت خوانیم ہم بقاعدۂ بدل درست باشد (اردو) بار بقول آصفیہ (صفت مین) تعالی۔ بزرگ۔ جیسے (بار خدا) خداے بزرگ۔ رفعت وشان یؤنث۔

(۳۳) بار۔ بقول برہان وجامع وبہار وجہانگیری بمعنی رخصت واجازت عموماً و رخصت واجازت و راہ دخول ملاقات و درآمدن پیش کسے باشد خصوصاً صاحب ناصری این را مخصوص بسلطان کند کہ گویند (بار نیست) یا (بار ہست) صاحب سروری فرماید کہ وقت ملاقات و رخصت درآمدن پیش کسے وعموماً بمعنی رخصت آید واستعمال بر راہ دخول قناعت کرد وگوید کہ لفظ بارگاہ مرکب ازہمین است۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ بمعنی رخصت دخول است مؤلف عرض کند کہ بتحقیق ما بار در ترکی زبان بقول لغات ترکی بمعنی ہست آمدہ وفارسیان ازہمین مادۂ ہستی بمعنی دخول و حضوری استعمال کردند چنانکہ حکیم انوری گوید (ع) راست گوئی کہ زبیاری انجم ہستی ؛ درگہ خواجہ زبسیاری شاہان کہ بار ؛ واستعمال این با مصدر دادن بمعنی رخصت واجازت دادن بر سبیل مجاز باشد چنانکہ حکیم سنائی گفتہ وصاحب جہانگیری این را بمال اثیرالدین اخسیکتی گوید (ع) تا زبانت خمش نشد از قول ؛ ندہد بار نطق ایزد بار ؛ وبراے رخصت حضوری وباریابی ہم بر سبیل مجاز استعمال کردہ اند وحق اینست کہ دراینجا ہم ہمان بمعنی دخول وحضوری درست می شود چنانکہ خبازی نیشاپوری گوید (ع) خوبی آن دو زلف کہ بادش ہمی بردہ ؛ گوئی کہ عاشقی است کہ ہیچش قرار نیست ؛ یا بی کہ دست حاجب سالار لشکر است ؛ کز دور می نماید کامروز بار نیست ؛ واز اینجاست کہ بمعنی

بمعنی بے دخل مستعمل شد چنانکہ حکیم سنائی گفتہ (س) از حشمت و جاہ تو ہمی پیش نیاید ؎ نور قمر و شمس بنزدیک تو بے بار ؎ و استعمال بے بار بمعنی بے رخصت و بے اجازت ہم بر سبیل مجاز دیدہ ایم چنانکہ فرخی گوید (س) ہر کہ در آید گہر ستاند بے میغ ؎ ہر کہ بخواہد ہمی در آید بے بار ؎ ہمین است حقیقت بار بمعنی سوّمش کہ محققین نازک خیال نسبت آن سخن سرائی ہا کردہ اند و پے بحقیقت نبردہ اند (اردو) بار بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر۔ دخل۔ رخصت۔ اجازت۔

(۴) بار بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و وارستہ و بہار بمعنی کرّت و مرتبت و نوبت و دفعہ۔ صاحب ناصری فرماید کہ چنانکہ دہ بار و ہزار بار (سعدی س) ہزار بار بگفتم ہزار بار ہا بدل کہ اے دل مسکین مرو نواز پے یار ؎ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی در ہندی ہم آمدہ مؤلف عرض کند کہ بزبان سنسکرت معنی این بقول صاحب ساطع روز است کہ نقیض شب باشد و ہندیان از ہمین مادّہ بمعنی وقت۔ روز۔ مرتبہ و کرّت استعمال کردہ اند پس ہیچ عجب نیست کہ فارسیان بدین معنی ہم از لغت سنسکرت گرفتہ باشند و جا دارد کہ این مبدّل وآر باشد کہ بقول صاحب سخندان در سنسکرت بمعنی۔ مرتبت و نوبت و دفعہ آمدہ و صاحب ساطع ہم ذکر وآر بمعنی یوم۔ فرصت و وقت کردہ۔ اندرین صورت بآر را مفرّس توان گفت مخفی مباد کہ تبدیل واو با موحّدہ موافق قیاس است ہمچون نوشتن و نبشتن (اردو) بار بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر وقت۔ دن۔ مرتبہ۔ دفعہ۔ کرّت۔

(۵) بار - بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری بیخ وبن ہر چیز - صاحب ناصری فرماید
کہ سروبن باشد خان آرزو در سراج گوید کہ بار بمعنی بالا است چنانکہ بن وبار یعنی سراپا
نہ اینکہ بن وبار مرادف اند چنانکہ بعض گمان بردہ اند مؤلف عرض کند کہ بار بمعنی بالا
مزید علیہ بر باشد بزیادت الف بعد موحدہ وخان آرزو درست گوید کہ در مجرد بار
معنی بیخ وبن نیست بلکہ (بن وبار) بمعنی سراپاست - (حکیم سنائی ؎) قفس چار طبع
وپنج حواس ٭ پر وبالت شکست از بن وبار ٭ (استاد فرخی ؎) عمرہاے نوح باید
تا شہی خیزد دگر ٭ ہم ازان شاہان کہ تو برکندۂ از بیخ وبار ٭ مخفی مباد کہ (سراپا)
چنانکہ انسان راست مرادف آن (بیخ وبار) است مخصوص براے درختان اگرچہ
استعمال این ہر دو مجازاً بغیر تخصیص ہم می آید واگر بار را بمعنی ثمر ہم گیریم در (بیخ وبار)
معنی سراپاست پس مجرد بار را دریجا بمعنی بیخ وبن آوردن کم غوری محققین است
وبس - آنانکہ بار را بمعنی سروبن آوردہ اند ہم سکندری خوردہ اند وہر دو سند پیش
کردۂ شان موافق ادعاے ماست (اردو) بیخ بنیاد - بقول آصفیہ - فارسی - اسم
مؤنث - جڑ مول (الخ) بیخ وبنیاد بھی کھہ سکتے ہین - لیکن ہماری تحقیق کے لحاظ سے اسکے
ترجمہ کی ضرورت ہی نہین ہے اسلیئے کہ بار کا لفظ یہان صرف سر اور بالا کے معنی مین ہے

(۶) بار - بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری مرادف کار است چنانکہ گویند
کار وبار - صاحب ناصری صراحت مزید کند کہ از اتباع کار است کہ آنرا کار وبار
گویند باواو عاطفہ (حکیم سنائی ؎) بر در ماتم سراے دین وچندین ناے ونوش ٭

بر درِ رعنا سرائے (یو جیذیں کاروبار) مؤلف گوید کہ استعمال مجرد بار بمعنی کار نمی توان کرد و این معنی بحالت ترکیب با کار پیدا می شود کہ متعلق از محاورۂ فارسیان است (اردو) کار و بار۔ کام کاج ۔میں بار اور کاج کا لفظ کام ہی کے معنون میں سمجھا جاتا ہے ۔بطور اتباع ۔

(۷) بار ۔بقول برہان و جہانگیری و بہار جائے انبوہی و بسیاری چیزے ہمچو ہندوبار و دریابار و رودبار و جوئبار و امثال آن صاحب جامع بذکر این فرماید کہ در حالت ترکیب مستعمل ۔خان آرزو در سراج گوید کہ بجز رودبار و زنگبار و ہندوبار و دریابار استعمال این کلمہ دیدہ نشد مؤلف عرض کند کہ انحصار این چہار اصطلاح از جوئبار و گنجبار باقی نماند و در زبان غیر مادری ما نباید این قسم ادعا کنیم کہ قلت و نقص تلاش ما از غلط نیندازد بالجملہ (ہندوبار) بقول برہان بر وزن گیسودار بمعنی ہندوستان است و کنایہ از دوات سیاہی ۔خان آرزو در سراج برا (ہندوبار) فرماید کہ بمعنی ہندستان چرا کہ جائے انبوہی است بخیال ما اہل لغت معنی لفظی این جائے انبوہی ہندوان گرفتہ اند و ہم برین قیاس است زنگبار و بر دریابار صاحب برہان گوید کہ بمعنی دریائے بزرگ و نام ولایتے کہ برکنار دریاست و ہم او بر رودبار فرماید کہ نام ملوکی است و شہرے مابین گیلان و قزوین و بمعنی جائے اول آب و رودخانہائے بزرگ و جائیکہ دران رودخانہائے بزرگ و بسیار جاری باشد و ہم او بر جوئبار گوید کہ کنار جوئے آب را گویند و جائی کہ در آن جوئے آب بسیار باشد و جوئے بزرگی را ہم نامند کہ از جویہائے کوچک بہم رسیدہ باشد ۔حالا

عرض می شود که از صراحت معانی این ہر پنج اصطلاح می کشاید که بلحاظ معانی مختلفه متذکرۂ بالا بعض آن که دران بسیاری و کثرت پیداست سند بار بمعنی انبوہی و بسیاری است و بدین معنی جا دارد که بار را اسم جامد فارسی زبان گیریم یا مبدل وار که بمعنی بسیار می آید و وار مفید معنی فاعل ہم یعنی کلمہ نسبت ہمچون سوگوار و تقصیروار و شک نیست که در فارسی زبان واو بہ موحدہ بدل شود چنانکه آو و آب و نوشتن و نبشتن پس اگر بار را مبدل وار گیریم یعنی ہندوبار منسوب بہ ہند و زنگبار منسوب به زنگ و دریابار و جوئبار و رودبار بمعنی منسوب به دریا و جوے و رود یا دریا و جوے و رود دارنده باشد و جا دارد که بار را مبدل وار لغت سنسکرت گیریم که معنی آن بقول ساطع این طرف جوے باشد۔ فارسیان این را بر سبیل تبدیل مفرس کرده بمعنی طرف استعمال کرده باشند و در معنی ہر پنج اصطلاح بالا اشاره که بکبار ره شده از براے آن ہمین معنی درست می شود چنانکه معنی دوم دریابار و معنی اول جوئبار حاصل اینست که نظر بر استنادہا ہمین پنج اصطلاح۔ بار را بمعنی کل وکناره قائم کردن ہم ضرور است۔ چنانکه کرده ایم (فردوسی ے) بیارم نشانمش بر تخت بار ٭ وزان پس کشایم در گنجبار ٭ (اردو) فارسی مین بار کثیر کے معنون مین مستعمل ہے بحالت ترکیب جیسے ہندوبار۔ زنگبار۔ جوئبار۔ دریابار۔ رودبار (۸) بار۔ بقول برہان و ناصری و جہانگیری و جامع و سروری و وارسته بمعنی بارنده ہمچو زلف مشکبار و ابر گہربار و امثال آن (سیف اسفرنگی ے) جو باد صبحدم از زلف یار بر خیزد ٭ عجب نباشد اگر مشکبار بر خیزد ٭ (حکیم سنائی ے) رخت بردار

ازین خراب کہ ہست ؎ بام سوراخ و ابر طوفان بار ؎ مؤلف عرض کند کہ تسامح محققین است کہ چنین خیال کردہ اند حقیقت آنست کہ بار امر حاضر است از مصدر باریدن و بقاعدۂ فارسی چون با اسمی مرکب شود افادۂ معنی اسم فاعل و اسم مفعول کند مجرد بار بمعنی بارندہ اصلانیست (اردو) برسنے والا ۔

(۹) بار ۔ بقول برہان و سروری امر بباریدن یعنی ببار و مختصر ببار (حکیم اوحدی ؎) خانہ در بیشۂ ماہی گیر ؎ سنگ بر شیشۂ مناہی بار ؎ مؤلف عرض کند کہ این مخفف ببار نیست بلکہ ببار بہ موحدۂ اول مزید علیہ بار است (اردو) برس ۔ برسنے کا امر حاضر

(۱۰) بار ۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری و بہار حاصل درخت از میوہ و گل وغیرہ وارستہ و صاحبان ناصری و سراج این را مخصوص بہ میوہ و ثمر کنند (ناصر خسرو ؎) نہ بینی بر درخت این جہان بار ؎ مگر ہشیار مرد اے مرد ہشیار ؎ (حکیم ازرقی ؎) باغیست عارض تو کہ دارد بنفشہ بار ؎ سرویست قامت تو کہ دارد بر آفتاب ؎ خان آرزو در سراج گوید کہ این معنی راجع بمعنی اول است مؤلف عرض کند کہ مقصود شش جزین نباشد کہ از معنی اول مجازاً این معنی پیدا شدہ کہ میوہ و ثمر ہم حمل شاخ و درخت است و بخیال ما اصل این بر است و بار بزیادت الف مزید علیہ آن و حقیقت بر بدین معنی غیر ازین نیست کہ بر معنی فوق دارد و میوۂ چیزے است کہ فوق درخت و شاخ پیدا شود حاصل اینست کہ خیال خان آرزو و خیال ما ۔ ہر دو مبنی بر قیاس است صاحب کنز ہم گل را در بار داخل کردہ ۔ خلاف قیاس نیست کہ گل و برگ ہم بار درخت است چنانکہ (باریز)

بمعنی خزان می آید و تخم ہم در بار داخل است چنانکہ از ماخذ بار نب کہ در ملحقات آید این معنی بوضوح پیوندد۔ بالجملہ تحقیق ما اینست کہ این معنی مجاز معنی سی آم است کہ می آید (اردو) بار۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ پھل۔ ثمر۔ پھول۔ مذکر۔ بیج مذکر۔

(۱۱) بار۔ بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری وسراج غشی کہ در زعفران ومشک وغیر آن کنند وآنچہ بار زر ونقرہ درگداز زند۔ صاحب ناصری گوید کہ غشے کہ در سیم یا زعفران یا مشک باشد واز ناصر خسرو سند آوردہ (ﮯ) زر چون بسیار آید کم بہش نگردد کم بہش زرے باشد کان با غش و بار است (حکیم خاقانی ﮯ) ہر جا کہ محرمی است خسی ہم حریف اوست آری ز گوشت گاو بود بار زعفران خان آرزو در سراج گوید کہ این را از آن بار گویند کہ بار وزن آن چیز را می افزاید واین دراصل مجاز است کہ شہرت گرفتہ **مؤلف** عرض کند کہ در شئ مغشوش افزونی وزن لازم نیست یعنی بعض اشیاء باعتبار وزن حقیقی خود بعد از آنکہ مغشوش شود کم وزن شود وبعضے برخلاف این وتائید قول ما از کلام خسرو ہم می شود کہ بالا مذکور شد بخیال ما تعلق این با معنی ہفتم زیادہ تر مناسب است کہ غش در اشیاء ہم گناہ بسیار است واللہ اعلم (اردو) کھوٹ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ غش۔ ملاو۔ ملونی۔ آمیزش۔ آپ ہی نے اسکو (مذکر) لکھا ہے یعنی چاندی سونے مین کسی کم قیمت دہات کا ملاو۔

(۱۲) بار۔ بقول برہان وجہانگیری وجامع وسروری وبہار دیگدان وجاے کندہ۔ صاحب ناصری بذکر این فرماید کہ چون چیزے پزند گویند دیگ بر بار نہادم (لسحاق

اطعمہ ص) عشق نخنی دل ما برد بہ یغما امروز؛ مطبخی خیز و برو دیگ کلان نہ بر بار؛ (ولہ ص) خالہ بی بی چو تراسیل طبیعت باشد؛ عمّہ خاتون نہد بہر تو دیگی بر بار؛ خان آرزو در سراج گوید کہ درینجا بار بمعنی بالا است کہ دیگ بر بالا گذاشتن عبارت از دیگدان است و مغلان گویند کہ (دیگ بار کردہ اند) یعنی بر دیگدان گذاشتہ اند حاصل اینکہ بار بمعنی بالا است و غایتش بمعنی دیگدان بمجاز کہ شہرت گرفتہ۔ مؤلف عرض کند کہ جا دارد کہ این را بمعنی بالا مبدل و آر گیریم کہ واو بموحدہ بدل کردہ اند چنانکہ آو و آب و نوشتن و نبشتن و وآر در ترکی زبان بقول صاحب کنز بمعنی (علی) آمدہ کہ ترجمۂ آن در فارسی (بر) باشد و بار در ترکی بمعنی بر و ہم آمدہ کہ ترجمۂ آن در عربی (علیہ) باشد چنانکہ ذکرش بر معنی اول کردہ ایم و جا دارد کہ در فارسی بار را فرید علیہ بر گیریم بای حال اسم جامد باشد یا مفرس (اردو) چولھا۔ (ہندی) اسم مذکر۔ دیکھو آتشدان۔

(۳۱) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سروری پردہ و سراپردہ (کمال اسمعیل ص) کلک تو مقنعہ داریست کہ در پردۂ غیب؛ ہیچ بکرے را از وے نہ حجابست نہ بار؛ خان آرزو در سراج گوید کہ مجاز است مؤلف عرض کند کہ صاحبان جامع و سروری اہل زبانند و بوثیقۂ قول شان بمعنی حجاب و پردہ و سراپردہ اسم جامد فارسی زبان توانیم گرفت و بار در سنسکرت بقول ساطع بمعنی دروازہ ہم آمدہ و لیکن بخیال ما سندے کہ پیش شد دریان بمعنی رخصت و اجازت ہم درست می شود چنانکہ ذکرش بر معنی سوم گذشت یعنی ہیچ بکرے را از کلک تو نہ ضرورت حجاب است و نہ ضرورت اجازت یعنی بے حجاب و بے رخصت

داخل می شود (اردو) پردہ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ حجاب۔ اوٹ۔ ستر۔ آڑ۔ گھونگٹ۔ نقاب۔ ہمارے خیال کے لحاظ سے اِس کا ترجمہ روک ہے۔

(۱۴) بار۔ بقول برہان وجامع بمعنی یار و دوست۔ صاحب ناصری فرماید کہ بدیں معنی بلشیتر بترکیب گفتہ شود (ابن یمین ؎) آنکو بچہ گاے وطفل بار است ؂ از بسکہ کشد زحیرو زریخہ ؂ صاحب جہانگیری فرماید کہ بدیں معنی بارہ ہم آمدہ۔ خان آرزو در سراج نوشتہ کہ ظاہر ابدین معنی (بارہ) باشد چنانکہ صاحب جہانگیری گمان بردہ۔ **مؤلف** عرض کند کہ بارہ بمعنی یار و دوست می آید و ما صراحت ماخذش ہمد رانجا کنیم وجا دارد کہ بار را بدین معنی مخفف گیریم و براعتماد قول صاحب جامع و ناصری کہ از اہل زبانند این معنی را تسلیم کنیم ولیکن از کلام ابن یمین (طفل یار) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی یار بر طفل یا بندہ یا یار خود بر طفل دارندہ۔ مرادف بچہ گاے۔ جا دارد کہ (طفل یار بہ تحتانی) را بہ تصحیف کتابت (طفل بار بموحدہ) نوشتہ باشند و آنچہ صاحب ناصری استعمال این (بلشیتر بترکیب) می فرماید قابل غور و مؤید خیال ماست۔ مجرد بار بمعنی دوست نیست و نباشد تسامح محققین و کم غوری شان بر ماخذ و کم التفاتی شان بر معنی شعر این معنی را قائم کردہ است (اردو) دوست۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ یار۔ آشنا۔ حبیب۔ دشمن کا نقیض۔

(۱۵) بار۔ بقول جہانگیری وجامع و دارستہ و بہار و برہان حمل زنان و حیوانات دیگر۔ صاحبان ناصری و سراج گویند کہ بمعنی بچۂ شکم آدمی و حیوانات است (نظامی ؎)

ہران کرہ کز ان تخمش بود بارہ؎ ز دوران تک بر دو ز باد رفتار؎ خان آرزو در سراج گوید کہ این معنی راجع بمعنی اول است۔ مؤلف گوید کہ جا دارد کہ ماخذ حمل در عربی ہمین باشد و جا دارد کہ این را بمعنی دہم ہم متعلق کنیم کہ این مجاز آن باشد یا آن مجاز این و تحقیق ما اینست کہ این ہم مجاز معنی سی آم است کہ می آید و جا دارد کہ این معنی مجاز معنی بست و نہم باشد کہ حمل ہم نتیجۂ آب منی است۔ و صراحت کافی بر معنی بست و نہم می آید (اردو) بار بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ حمل۔ گربہ۔

(۱۶) بار۔ بقول برہان بمعنی پر کردن طبق از طعام و ہر چیزکہ خورند۔ صاحب مؤید گوید کہ پر کردن صحنک از طعام و امثال آن۔ و بقول جامع خوراک و قوت۔ خان آرزو در سراج ہم ذکر این کردہ مؤلف گوید کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و باعتبار قول جامع کہ از اہل زبانست گوئیم کہ ہر خوردنی کہ در صحنک وطبق پر کردہ باشند ثمرۂ پخت و پز است و مجازاً مطلق خوراک و قوت را ہم بار توان گفت کہ اکثر آن ثمرہ و حاصل نباتات است طرز بیان صاحبان تحقیق بمعنی مصدری در غلط می اندازد و بارکش کہ بہ معنی صحنک کلان در ملحقات می آید مؤید خیال ماست (اردو) مطلق خوراک۔ کھانے کی ہر چیز۔ مؤنث۔

(۱۷) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع۔ غم و اندوہ و تکلیف مالایطاق۔ صاحب ناصری از حکیم انوری سند آوردہ (ے) بار اندہ مکش کہ بار دگر؎ بر ہانیدت ایزد از غم و بار؎ خان آرزو در سراج فرماید کہ ظاہر ا بمجاز است چنانکہ گویند" بار خاطر و بارے بر دل

من است " و ذکر تکلیف مالایطاق ہم کردہ وحیف است کہ استعمال این را سندے نیاوردہ مؤلف گوید کہ بار خاطر و گرانی خاطر متعلق از ہمان معنی اول است بمعنی سنگینی نہ بمعنی غم و اندوہ و تکلیف مالایطاق مبالغۂ آن مخفی مباد کہ در کلام انوری بار اندہ بمعنی سنگینی اندوہ و کنایہ از تکلیف اندوہ مستعمل است نہ تکلیف مالایطاق البتہ از کلام مشہور شیرازی کہ بر (بار آمدن بر خاطر) می آید استعمال این بمعنی تکلیف مالایطاق یافتہ می شود حاصل اینست کہ بار درینجا بمعنی غم و اندوہ نیست بلکہ بمعنی تکلیف است (اردو) بار۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ اندوہ۔ غم۔ (تکلیف۔ مؤنث) (ناقابل برداشت تکلیف۔ مؤنث۔)

(۱۸) بار۔ بقول برہان و سروری گناہ بسیار باشد ہمچو (بارگیری محتسب و بقال و نانوا و قصاب) و امثال آن۔ چنانکہ (دزد با بار گرفتہ) خان آرزو در سراج گوید کہ درین نظر است چرا کہ درینجا بمعنی پشتہ و خروار است کہ دزد بستہ می برد و این راجع است بمعنی اول۔ مؤلف عرض کند کہ صاحب سروری از اہل زبانست و بدین وجہ کہ گناہ ہم بارے بر دل پیدا کند این معنی را متعلق بہ معنی اول کنیم و مشتاق سند واضح باشیم (اردو) گناہ کبیرہ۔ بڑا گناہ مذکر۔

(۱۹) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و بہار انبارے را گویند کہ بجہتہ قوت زراعت بر زمین کم زور ریزند۔ صاحب ناصری گوید کہ بمعنی سرگین است کہ برائے قوت زمین و زراعت بکار آید۔ صاحب جامع این را بمعنی انبار غلہ گوید۔ خان آرزو در سراج

فرماید که این مخفف انبار است مؤلف عرض کند که درست می فرماید بار غله و انبار غله و بار سرگین و خاشاک یا انبارش همه را لفظ بار بعوض انبار مستعمل می شود و بدین وجه که مجرد انبار مجاز آمد برائے خس و خاشاک و فضلهٔ انسان و سرگین حیوانات دیگر که مزارعان بر زمین زراعت ریزند مستعمل است بار را بدین معنی مخفف آن گیریم تسامح صاحب جامع مش نیست که این را مخصوص بغله کرد و مقصودش جز این نباشد که این را مرادف انبار گوید بمعنی مطلق توده و فارسیان این را بمعنی مطلق نجاسات هم استعمال کرده اند که بر (بارخانه) می آید (اردو) دیکھو انبار کے تیسرے اور پہلے معنے۔ نجاست بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مؤنث پلیدی۔ گندگی۔ میلا۔ بول و براز۔

(۲۰) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع سازہائے که مطربان نوازند ہمچو قانون و طنبور و امثال آن و بقول ناصری بمعنی پرده و ساز و چنگ و رباب۔ خان آرزو در سراج گوید که مجاز است۔ مؤلف عرض کند که صراحت مجاز نکرد بخیال ما مجاز معنی دوم است که بار می در زبان عرب بمعنی پیدا کننده از خاک گذشت و نام حق تعالی جل جلاله و فارسیان بحذف تحتانی آخره استعمالش کرده اند پس مجازاً مزمار و ساز ها را بدین وجه بار گفته باشند که پیدا کنندهٔ سرود و آهنگ است حیف است که سند استعمال پیش نشد (اردو) ساز بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ باجا جیسے چنگ۔ عود بربط۔ سارنگی۔ قانون (سنجر ۵) فرقت میں مغنی نے چھیڑا دل نالان کو ہاں تا ساز ہوا ہمکو محفل میں جو ساز آیا تو

(۲۱) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع و سراج آرد برنج و ارزن که بجہتہ بوزہ مہیا ساختہ باشند و ہنوز آن را صاف نکردہ باشند و بقول ناصری برنج و ارزن برائے بوزہ و فرماید که

مثال وشاہدے ثابت نشدہ مؤلف عرض کند کہ بوزہ شرابی باشد کہ از آرد برنج وارزن وجو سازند پس این آرد مخصوص را بدین وجہ بار گفتہ باشند کہ ثمر حقیقی ہمین است کہ بکار شراب می خورد عجبی نیست کہ این اصطلاح میخواران باشد۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ صاحب ناصری کہ از اہل زبانست از استعمال این مطمئن نیست و از محققین دیگر قول صاحب جامع اعتبار دارد کہ اہل زبانست معاصرین عجم بر زبان ندارند مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) چانول اور کنگنی کا آٹا جو شراب بنانے کے لئے تیار کرتے ہین۔ مذکر۔

(۲۲) بار۔ بقول برہان نام دہی است از ولایت طوس وبقول صاحب ناصری وجہانگیری وجامع قریۂ از مضافات نیشاپور۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ ظاہرا دو مقام باشد مؤلف گوید کہ در وجہ تسمیۂ این یکی را از معانی مختلفہ بار دخلی باشد حیف است کہ ما نتوانستیم کہ از و خبر یابیم (اردو) ولایت طوس اور مضافات نیشاپور کے دو قریون کا نام بار ہے۔ مذکر۔

(۲۳) بار۔ بقول برہان وجامع آنچہ نویسندگان نویسند۔ خان آرزو در سراج ذکر این کردہ وصاحب مؤید فرماید کہ چرمی بود کہ نویسندگان می نویسند مؤلف عرض کند کہ تسامح وکم التفاتی محققین است کہ این معنی را قائم کردہ اند وحقیقت این بر (بارنگار) می آید و بار دران اصطلاح متعلق بہ معنی سوم است کہ بجایش مذکور شد (اردو) دیکھو بار کے تیسرے معنے اور بارنگار۔

(۲۴) بار۔ بقول برہان و بہار شاخ را گویند و بقول جامع شاخ گاو وغیرہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ دریںجا ہم بار بمعنی بالا است چنانکہ (گل بر بار) و (ثمر بر بار) گویند۔ یعنی بلندی کہ عبارت از شاخ باشد (نظامی ؎) فرو ریخت آن تازہ گلہا ز بار ٭ دران نار و نرگس برآمد غبار ٭ (میرزا طاہر وحید ؎) بدز دم گر نفس لخت جگر از نالہ زارم ٭ پریشان ہر طرف چون برگ گل از بارمی ریزد ٭ مؤلف عرض کند کہ مجاز معنی سوم است کہ بار ثمرۂ درخت را گویند کہ بر شاخ می باشد و بمجاز شاخ را ہم بار گفتند چنانکہ بادہ شراب را نام است کہ در ساغر می باشد و بمجاز ساغر را ہم بادہ گفتند۔ مجاز مرسل باشد آنچہ صاحب جامع مطلق شاخ را بار گوید و شاخ گاو را ہم داخل آن می کند نظر بر اعتماد بیانش کہ از اہل زبانست مشتاق سند باشیم و اگر این معنی را حقیقی خیال کنیم توانیم قیاس کرد کہ مزید علیہ بر باشد کہ بمعنی بالا می آید و مراد از شاخ کہ بالاے درخت و گاو وغیرہ باشد (اردو) شاخ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ ٹہنی۔ ڈال۔ ڈالی۔ سینگ۔ شاخ حیوانات (ذوق ؎) بدخصلتوں کو کرتا ہے بالانشین فلک ٭ اونچی ہے آشیانۂ زاغ و زغن کی شاخ ٭ (ولہ ؎) رہتی ہے کشمکش میں پس از مرگ پر جفا ٭ آخر کو زیر ارہ کٹی کرگدن کی شاخ

(۲۵) بار۔ بقول برہان و جہانگیری و جامع بمعنی بارگاہ (خسرو ؎) کلۂ بارت شدہ بر اوج میغ ٭ کنگر قصرت زدہ بر اوج تیغ ٭ صاحب ناصری فرماید کہ درین تامل است چہ ازین بیت بار بمعنی بارگاہ مفہوم نمی شود کہ (کلۂ بار) بمعنی سراپردۂ شاہان است

کہ ہنگام بار دادن براے ایستادن مردم نصب نمایند خان آرزو در سراج گوید کہ مجاز است (انتہی) مؤلف گوید کہ سندے دیگر براے این معنی از جہانگیری است (کمال اسمعیل ؎) بخدائی کہ قبۂ گردون ٭ زیر بار جلال اوپست است ٭ و بخیال ما جز این نیست کہ مخفف بارگاہ باشد۔ مجاز مرسل (اردو) بارگاہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ دربار کی جگہ۔ اجلاس کی جگہ۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ باریابی کا مقام۔

(۲۶) بار۔ بقول صاحب کنز در فارسی زبان بمعنی فصیل وحصار وقلعہ باشد دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ این مفرس است کہ از لغت سنسکرت بار بہ تصرف معنی قائم شد یعنی بار بقول ساطع بلغت سنسکرت بمعنی دروازہ آمدہ وجا دارد کہ مبدل باڑھ باشد کہ بقول ساطع در سنسکرت بمعنی خار بست وصف وقطار مستعمل۔ راے ہندی را بفارسی بدل وتصرفی در معنی ہم کردہ اند واللہ اعلم بحقیقۃ الحال وجا دارد کہ فارسیان از لغت بارو بارے کہ در ترکی زبان بمعنی حصار وقلعہ آمدہ بتخفیف واو وتحتانی مفرس کردہ باشند واین اقوی است (اردو) فصیل بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث۔ شہر پناہ شہر کی چار دیواری۔ حصار۔ دیکھو النگ۔ قلعہ دیکھو ابا خون۔

(۲۷) بار۔ بقول مؤید۔ حاجب دربار۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مخفف (بارنگار) است کہ بمعنی حاجب دربار می آید (اردو) دیکھو بارنگار۔

(۲۸) بار - بہ تحقیق ما بمعنی طرف و کناره باشد حقیقت ماخذ و سند این بر معنی ہفتم گذشت
(اردو) طرف - بقول آصفیہ - عربی - اسم مؤنث - کنار - لب - جانب - سمت -

(۲۹) بار - بہ تحقیق ما بمعنی آب و مزید علیه این بزیادت الف و نون باران که بمعنی بارش
است - صاحب موارد - بار و باران و بارش ہر سه را حاصل بالمصدر باریدن گوید
مؤلف عرض کند که بار اسم مصدر است و لغت زبان سنسکرت و باریدن مصدر جعلی
و ساخته شد از ہمین اسم - صاحب ساطع فرماید که بار بلغت سنسکرت آب طفل را گویند
که مقصودش منی باشد - فارسیان ہمین لغت را مفرس کرده بمعنی مطلق آب استعمال کردند
و برای مطر بزیادت الف و نون زائد در آخرش باران - ساختند و حقیقت باران
بجایش مذکور شود و تصدیق این معنی در ملحقات از بارکردن و بارگین می شود (اردو)
دیکھو آب کے پہلے معنے -

(۳۰) بار - بہ تحقیق ما نتیجه و حاصل باشد و ہمین معنی حقیقی است و معنی دہم و پانزدہم
برسبیل مجاز پیدا شده از ہمین که ثمر درخت ہم نتیجه باشد و حمل زن ہم نتیجه - پس باید که
بار را بمعنی نتیجه و حاصل اسم جامد فارسی زبان گیریم و سند این معنی بر (بار آوردن
چیزی) می آید (اردو) نتیجہ - بقول آصفیہ - عربی - اسم مذکر - حاصل - (بچہ یعنی فارسی
مین آتے ہین) پھل - ثمر -

بار آمدن بر خاطر استعمال - صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت - **مؤلف** گوید که متعلق است بمعنی مفهوم یعنی عائد شدن تکلیف مالایطاق بر خاطر (مشہور شیرازی س

اگر بر من نسیمی می وزد ز شوار می آید ؛ وگر گل
می زنی بر خاطر من بار می آید ؛ (اردو)
ناقابل برداشت تکلیف دل کو پہنچانا۔

بار آوردن استعمال ۔ بقول وارستہ
در حالت نسبت بدرخت ۔ ثمر آوردن و
چون نسبت بہ نسا کنند وضع حمل آنہاست
و در وقت نسبت کردن بہ رجال پیدا کردن
فرزند ۔ بہار بذکر ہر سہ معنی بالا گوید کہ بمعنی
صاحب آوازہ شدن و صاحب آصفی
ہم بانش ۔ **مؤلف** عرض کند کہ ما تعمیم
این مصدر مرکب را می پسندیم و ذکر ہر یک
بہ تخصیص اضافت کنیم کہ در ملحقات می آید
(اردو) بار آور ہونا ۔ دیکھو اس کے ملحقات

(۴۰۵) **بار آوردن بر دل** استعمال ۔ بمعنی
اندوہگین کردن باشد (شاپور طہرانی ؎)
افغان کہ با این ضعف تن آورد بر دل بار
غم ؛ اے نالہ کوتاہی مکن شاید سبکبارم کنی ؛

بخیال مؤلف متعلق است بمعنی مقدم کلمہ بار کہ گذشت
(اردو) کسی کے دل پر بار لانا ۔ غمگین کرنا ۔

بار آوردن بیخ استعمال ۔ وارستہ بر (بار آوردن گو)
در حالت نسبت با درخت ۔ ثمر آوردن است **مؤلف**
عرض کند کہ محققین بالا تعمیم را پسند کردہ اند و ما ذکر
این بہ تخصیص کردہ ایم و این متعلق است بمعنی
دہم کلمہ بار (حکیم سنائی ؎) بیخ کا نراشاند
خورسندی ؛ میوۂ بے نیازی آرد بار
؛ (اردو) بار ور ہونا ۔ پھلنا ۔

(۴۰۶) **بار آوردن چیزی** مصدر اصطلاحی
بہ تحقیق ما نتیجہ حاصل کردن است و متعلق
بمعنی سی ام کلمہ بار (ابو المعالی اصفہانی ؎)
خلاف با تو نہ کفر است دوزخ آرد بر ؛ وفاق
با تو نہ دین است جنت آرد بار ؛ (قاآنی
؎) گفت این حرف مزن کاہلی و راحت
دوست ؛ کاہلی رنج تن و اندُہ جان آرد
بار ؛ (ولہ ؎) دلیری تو فزون شد زبردباری

من کہ بسا تحمل بیجا کہ خواری آرد بار ہے۔

(اردو) نتیجہ حاصل کرنا۔

بار آوردن درخت استعمال۔ وارستہ و بحر و بہار بر (بار آوردن) گویند کہ در حالت نسبت با درخت ثمر آوردن است مؤلف عرض کند کہ مقصود محققین بالاجزین نباشد کہ اضافت این بسوے درخت باشد یا اجزاے درخت یا قرینہ کہ درخت را محذوف گیریم چنانکہ صائب گوید (ﮯ) از حجاب حسن شد آلودۂ لیلی ہنوز ہا بید مجنون سر بہ پیش انداختن بار آورد ہے درین شعر از بید مجنون۔ درخت بید مجنون مراد است و این متعلق است بہ معنی دہم کلمہ بار۔

(اردو) درخت کا بارور ہونا پھلنا۔

بار آوردن زن استعمال۔ وارستہ و بحر و بہار ذکر (بار آوردن) کردہ گویند کہ (۱) وضع حمل زن باشد مؤلف عرض کند کہ متعلق بمعنی پانزدہم کلمہ بار و خیال ما اینست و معاصرین عجم ہم با ما اتفاق دارند کہ (۲) حاملہ شدن و قرار یافتن حمل است (خاقانی ﮯ) برف بد کافور زو شد باغ آبستن بگل ہا اے عجب کافور بین کابستنی آورد بار ہے درین سند معنی اول نیست سند دیگر باید آورد۔

(۱) حمل وضع ہونا۔ (۲) حاملہ ہونا۔

بار آوردن شاخ استعمال۔ وارستہ و بحر و بہار بر (بار آوردن) گویند کہ در حالت نسبت بدرخت ثمر آوردن است مؤلف عرض کند کہ محققین بالتعمیم را پسندیدند و ما بہ تخصیص ذکر ہر یکی می کنیم و این متعلق ست بمعنی دہم کلمہ بار (کمال اصفہانی ﮯ) حسود بر طبق عمرم آن عرامنہ نہادہ کہ شاخ خاطرم آن جنس میوہ نارد بار ہے (انوری ﮯ) اینہم اقبال تو می گوید اگر نہ تو بگوے ہے کہ چو من کاخ چنین میوہ چنان آرد بار ہے (اردو) شاخ

(۲۰۴)

کا بار آور ہونا۔ پھلنا۔

بار آوردن کسے را | مصدر اصطلاحی

وارستہ بر (بار آوردن) گوید کہ در وقت نسبت کردن بہ رجال پیدا کردن فرزند باشد و برائے ادعائے خود سند اشرف مازندرانی پیش کردہ و بہار بوشیقۂ ہمین سند بمعنی (صاحب آوازہ) گفتہ (ص) ز الواع ہنر پرورده بودش ٭ پدر زنگونہ بار آورده بودش ٭ **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی کامیاب کردن کسے راست و این متعلق باشد از بارور کردن کہ با معنی دہم کلمہ بار تعلق دارد (اردو) کسی کو کامیاب کرنا۔

بار آوردن نہال | استعمال۔ وارستہ بر (بار آوردن) گوید کہ در حالت نسبت با درخت ثمر آوردن است **مؤلف** عرض کند کہ وارستہ تعمیم را پسند کردہ است و ما ذکر این تخصیص کردہ ایم و این متعلق است بہ معنی دہم کلمہ بار (ظہوری ص) آورده نہال بیخودی بار ٭ ابر آمد و آب در سبد کرد ٭ (اردو) نہال کا بار آور ہونا۔ پھلنا۔

باراب | بقول برہان ٭ جامع و انند و ہفت بر وزن و معنی (۱) فاراب باشد و آن ناحیہ ایست مشہور و وسیع در ماوراء النہر و (۲) زراعتی را نیز گویند کہ از آب رود خانہ و کاریز حاصل شدہ باشد صاحب سروری بر معنی اول قانع (حکیم سوزنی ص) نیست آن سرکدوی بار آبیست ٭ نہ چو آن سر کدوست در باراب ٭ بعض محققین بر (فاراب) می فرمایند کہ مخفف فاریاب است ولیکن صاحب ناصری کہ از اہل لسانست گوید کہ خطاست و فرماید کہ فاراب و فاریاب دو شہر است یکی در ترکستان و گویند بلده اترار است کہ حکیم ابو نصر ترخان معلم ثانی از آنجا بود و دیگرے مولد ظہیر الدین فاریابی شاعر مشہور ٭ **مؤلف** عرض کند کہ بہ تحقیق ما

(بار آب) اصل است بمعنی کنار آب کہ این آبادی واقع است برکنارۂ آب و فاراب مبدلش کہ موحدہ بہ فا بدل شود چنانکہ زبان و زفان و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ زراعت تری دائما در حوالی رودبار و برکنارہ و طرف آب می باشد و بار بمعنی کنارہ گذشت بنا برعلیہ بدین نام موسوم شد صاحب شمس این را بہ بائے فارسی اول (پاراب) نوشتہ (اردو) (۱) باراب ماوراء النہر مین ایک وسیع شہر ہے۔ مذکر۔ (۲) وہ زراعت جو زیر ندی یا نہر ہو۔ مؤنث جسکو دکن مین زراعت تری کہتے ہین۔

باراج بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بمعنی دایہ و قابلہ دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف خیال می کند کہ این متعلق است بہ معنی پانزدہم بار کہ گذشت واو و جیم در ترکی زبان افادۂ معنی فاعلی کند چنانکہ باروج و قلب بعض آن باورج مطبخی را گویند و درین لغت ترکی بار بمعنی دیگدان است کہ بر معنی دوازدہمش مذکور شد یعنی دیگدان دارندہ و کنایہ از مطبخی و ازہمین قبیل باراج ہم در ترکی زبان باروج باشد بمعنی قابلہ فارسیان واو را بالف بدل کردہ باراج کردند کہ مفرس است حیف است کہ محققین ترکی زبان از باروج سکوت ورزیدہ اند و معاصرین عجم ہم باراج را بر زبان ندارند و محققین اہل زبان ہم ذکر این نکردہ اند طالب سند استعمال باشیم مخفی مباد کہ بازاچ بہ زائے منقوطہ و جیم فارسی بہمین معنی می آید پس جا دارد کہ غلطی کتابت این لغت را قائم کرد و صاحبان انند و فرہنگ فرنگ بران غور نکردند (اردو) دائی۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ دایہ۔ جنائی۔ قابلہ۔ جنانے کا پیشہ کرنے والی عورت۔

بارا د بقول صاحب شمس بالکسر لغت فارسی است (۱) زین کردہ اسپ و (۲) بیابان فراخ ۔ دیگرے کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ بیان حلیہ تعجب خیز است کہ چگونہ بالکسر باشد و بلحاظ ہر دو معنی ہم محتاج سند استعمال ۔ مجرد بیانش اعتبار را نشاید کہ معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند (اردو) (۱) زین کسا ہوا گھوڑا ۔ مذکر (۲) وسیع جنگل مذکر

بار افتادن استعمال ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ (۱) بار کہ بر سر یا دوش یا شتر وغیر ذالک باشد بر زمین آمدن است و (۲) (بار بگردن افتادن) زیر بار شدن (حافظ شیراز ط) ساربان بار من افتاد خدا را مددے ٭ کہ امید کرمم ہمرہ این محمل کرد ٭ (سعدی شیرازی ط) آن شنیدستی کہ در صحراے غور ٭ بار سالارے بیفتاد از ستور ٭ (باقر کاشی ع) بارے چنین بگردنم افتاد چون کشم ٭ (اردو) (۱) بوجھ گر پڑنا (۲) زیر بار ہونا

(الف) **بار افگن** اصطلاح ۔ (الف)

(ب) **بار افگندن** بقول بحر محمل فروکش کردن ۔ وارستہ و بہار ہم ذکر این کردہ (طالب آملی ط) گلزار عیش و لالہ ستان نشاط را ٭ بار افگن قوافل شوق این مشام بود ٭ صاحب غیاث بحوالۂ مصطلحات گوید کہ بمعنی فروکش شدن و مقام گزیدن مؤلف گوید کہ بیچارہ در غلط افتاد ۔ این معنی مصدری درین اصطلاح نیست و نباشد و غیاث غور بران نکرد کہ اسم فاعل ترکیبی است و کنایہ از مقام فروکش و کاروان سرا کہ مسافران چون بکاروان سرا رسند بار خود را افگنند و آرام گیرند صاحب آصفی ذکر (ب) کردہ از معنی ساکت و بہ خیال ما بار از سر یا دوش یا گردن بر زمین افگندن (نظامی گنجوی ط) بار در افگن

که عذابت دہد ؎ می نہد آب و سرابت دہد ؎
(اردو) (الف) منزل۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم

مؤنث۔ کاروان سرا۔ پڑاو (ب)
بوجھہ گرانا۔ بوجہ اتارنا۔

باران بقول بہار (۱) ترجمۂ مطر وفرماید که با لفظ استادن و باریدن وچکیدن و خوردن و دادن وزدن وگذشتن وگرفتن مستعمل **مؤلف** عرض کند که انحصار استعمال با این مصادر نباید کرد ہر قدر که بنظر آمد در ملحقات ہدیۂ ناظرین می کنیم وبقول شمس و رشیدی معروف وبارنده **مؤلف** عرض کند که مزید علیہ بار است بمعنی آب و صراحت بار بمعنی بست ونہمش گذشت وجا دارد که بقول محققین بلا اسم حالیہ گیریم بمعنی بارنده چنانکه قاعدۂ این (بر اسم حالیہ) بیان کرده ایم صاحب موارد بار و باران و بارش ہر سہ را حاصل بالمصدر باریدن گفته بخیال ما بار اسم مصدر باریدن است و باران اسم مصدر بارانیدن و بارش حاصل بالمصدر باریدن (سعدی شیرازی ؎) باران که در لطافت طبعش خلاف نیست ؎ در باغ لالہ روید ودر شورہ زار خس ؎ و (۲) بحالت اضافت بہ کسے استعاره از گریہ واشک (خسرو دہلوی ؎) روزی ده فرداش باد این گریہ کز خسرو فتاد ؎ زیرا نخواہد ایستاد امروز این باران من ؎ و (۳) بحالت اضافت بسوی چیزی مقصود از کثرت آن چیز باشد چنانکه باران تیر وپیکان کنایہ از کثرتش سند این مر باران پیکان می آید (اردو) باران۔ بقول آصفیہ۔ فارسی (۱) اسم مذکر۔ مینہہ۔ بارش برکہا۔ (۲) دیکھو اشک۔ (۳) لفظ باران سے بحالت اضافت کثرت کی معنی پیدا

ہوتے ہیں جیسے آپ باران عطا ہو یعنے بے دریغ عطا کرتے ہو۔

باران آوردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی بارانیدن باران است متعدی باریدن (اسیدی ہمدانی ؎) دیدہ گریان می شود از دل چو آہے بر کشم ٭ آرے آرے راست باشد باد باران آورد ٭ (اردو) مینہہ برسانا۔

باران افشاندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ مرادف باریدن باران است (ارشدی سمرقندی ؎) عالمی را دل از افشاندن باران کفت ٭ خوش و خرم شد و آراستہ چون باد بہار ٭ (اردو) مینہہ برسنا

باران ایستادن مصدر اصطلاحی ہمان است کہ بر (ایستادن باران) مذکور شد (اردو) دیکھو ایستادن باران۔

باران باریدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی حقیقی است (خسرو دہلوی ؎) گاہے کہ از لب او باران بوسہ بارد ٭ جان غنچہ غنچہ خیزد دل خوشہ خوشہ روید ٭ (ظہوری ؎) شدم غواص نیسان دل شب ٭ ببارای دیدہ باران دل شب ٭ (اردو) مینہہ برسنا۔ برسانا۔

باران پذیرفتن استعمال بمعنی حقیقی قبول کردن باران است۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت (مختار غزنوی ؎) زمین از آسمان باران پذیرفتی دمی بارد ٭ بدین فوارہ ہا اکنون زمین بر آسمان باران ٭ (اردو) برسات کو قبول کرنا

باران پیکان اصطلاح۔ صاحبان

باران تیر بحر و بہار بمعروف

قانع مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است بمعنی کثرت پیکان و تیر (واقف بٹالوی ؎) کشت مالب تشنۂ باران پیکان کسی است ٭ آرزوے آب از بحر کان داریم ما ٭ (انوری ؎) شست تو بنشانده از باران تیر ٭ ہر کجا گردخلافی خواستہ ٭ (اردو) باران پیکان۔ باران تیر۔ کہہ سکتے ہیں۔ مذکر۔ جس سے کثرت مراد ہے۔

باران چکیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده ازمعنی ساکت و سندے پیش نکرد و بہار بذیل باران ذکر این کرده۔ مؤلف عرض کند کہ ترشح باران باشد یعنی کم کم باریدن۔ معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) پھوار پڑنا۔ بقول آصفیہ ہندی۔ ترشح ہونا۔ چھوٹے چھوٹے قطرونمین بارش ہونا۔

باران خوردن اصطلاح۔ بمعنی سیراب شدن است۔ صاحب آصفی ذکر این کرده ازمعنی ساکت (معزی نیشاپوری ؎) اگر زمین ہمہ از جود او خورد باران ٭ دہے دنمونۂ خزان را بود نسیم بہار ٭ (اردو) سیراب ہونا۔

بار انداختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده ازمعنی ساکت مؤلف گوید کہ دور کردن بار سر و بار دل باشد (ظہوری ؎) بار خود را در تمناے وصال انداختیم ٭ اضطراب آسوده بالی در زلال انداختیم ٭ (اردو) بوجھ اتارنا۔ بقول آصفیہ۔ بار کا نیچے لانا۔ بوجھ گرا دینا۔ بھی کہہ سکتے ہیں۔

(الف) بار انداز اصطلاح۔ بقول بحر و وارستہ و آصفی فرو کش کردن و مقام گزیدن (حاجی قدسی ؎) از خس و خار درین دشت صدا می آید ٭ کہ درین منزل پرخوف مکن بار انداز ٭ مؤلف عرض کند کہ از سند پیش شدہ مصدر - - - - - - - - - - - - - -

(۲۰۴) (ب) **باراندازکردن** پیداست بمعنی کہ محققین بالا ذکرش کردہ اند مصدر باشد بہ تحقیق ما (الف) (۱) اسم مفعول ترکیبی است بمعنی کسے کہ بارخود انداختہ کنایہ از منزل گزین کہ ہرکہ بمنزل رسد بارخود را می اندازد و (۲) مقامی را ہم توان گفت کہ منزل کاروان و مسافران باشد مرادف بارافگن (اردو) (الف) (۱) منزل پر پہنچا ہوا مسافر (۲) دیکھو بارافگن (ب) اُتارنا۔ فروکش کرنا۔ مقام کرنا

باراندن صاحب موارد ذکر این کردہ از معنی ساکت و از کلام ظہوری سند آرد (ــہ) بروز وصل ز شادی چو اشک بارانم ؎ عجب کہ دیدہ ز رویش حساب بردارد ؎ صاحب بحر ذکر بارانیدن کردہ فرماید کہ متعدی باریدن باشد و مضارعش باراند و بر باریدن گوید کہ ریختن باران از ابر پے در پے و جز آن ہر چیز کہ بہم ریختہ شود **مؤلف** عرض کند کہ حاصل بالمصدر این بارانش و امر حاضر این باران مخفی مباد کہ اصل این بارانیدن است و بحذف تحتانی مخففش باراندن (اردو) برسانا۔

(الف) **باران دیدن** مصدر اصطلاحی

(ب) **باران دیدہ** صاحب آصفی ذکر (الف) کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی سیراب شدن از باران و (ب) بقول بحر و بہار آنچہ بدان باران رسیدہ و ترکردہ باشد چون کشت باران دیدہ و درخت باران دیدہ (رضی دانش ــہ) در پناہ چشم تو انش ز آتش ایمنیم ؎ نیست از آفت زیانی کشت باران دیدہ را ؎ (قیلان بیگ ـ رباعی) خون گشتہ مرا ز ہجر باران دیدہ ؎ زین غم شدہ چون سیل بہاران دیدہ ؎ گر دست بمن زنند می ریزد اشک ؎ مانند درخت ہاے باران دیدہ ؎ **مؤلف**

عرض کند کہ (ب) اسم مفعول (الف) است
صفت چیزی کہ باران برو بارد و حاصل
آن تر شدہ و سیراب شدہ مخفی مباد کہ (گرگ
باران دیدہ) کہ بجایش می آید بلحاظ معنی تحقیقی
متعلق از ہمین است (اردو) (الف)
بارش مین بھیگنا۔ سیراب ہونا (ب) بھیگا
ہوا۔ سیراب۔

باران روز عید مثل بہار و صاحب
انند ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ مرکب اضافی است بمعنی تحقیقی
فارسیان باران روز عید را کلفت انگیز
دانند کہ از کاروبار مسرت باز دارد
و بہمین سبب (باران روز عید) ہمچون
مثلی بر زبان شائست یعنی چون بروز
شادی و مسرت کسے را بفکر چیزی مبتلا
بنید این مثل را زنند مقصود این است
کہ روز مسرت نباید کہ مبتلائے فکر شویم (میرزا
رضی دانش ؒ) وصل یاران چون دہد
رو۔ اشک ریزی بدنماست ہا گریہ شادی
کم از باران روز عید نیست ہا (اردو)
دکن مین جب عید کے دن پانی برستا ہے
تو کہتے ہین "بھیگی عید ہے" اس کا مطلب
یہہ ہے کہ خوشیون کی سرگرمی بارش برسنے
سے مٹ جاتی ہے نہ دوستون کی ملاقات
کو جا سکتے ہین اور نہ مہمانون کو بلا سکتے ہین
گھر ہی گھر مین بیٹھے رہنے کے سوا چارہ نہین
ہوتا۔ جب کوئی شخص فرط مسرت سے روتا
نظر آتا ہے یا خوشی کے وقت کسی فکر کو یاد
کر کے ملول ہوتا ہے تو اوسکی نسبت بھی یہی
کہا جاتا ہے کہ "یہ کیا آفت ہے تم تو بھیگی
عید منا رہے ہو"

(الف) **باران ریختن** استعمال۔ صاحب
(ب) **باران ریزہ** آصفی ذکر (الف)
کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی

باریدن باران است (کلیم ہمدانی ؎)
ازخاک آدم این ہمہ باران غم کہ ریخت پیش
روان ازین مژۂ اشکبار نیست ٭ و (ب)
بقول شمس آنچہ پیش عمارت سازند تا آب
باران فرو ریزد۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ گوید کہ مرادف (آبریز) و (ناودان)
۔صاحب برہان برنا و ذکر (ناودان بام
خانہ) کردہ و بہار بر (ناودان) فرماید کہ
میزاب کہ آن را در ہند (پرنالا) گویند
مؤلف عرض کند کہ آنچہ صاحب انند
این را مرادف (آبریز) گوید تسامح اوست
کہ (آبریز) چیز دیگرست کہ بجایش گذشت
واگر سند استعمال (باران ریز) بمعنی ناودان
بدست آید توانیم عرض کرد کہ اسم فاعل ترکیبی
است و خلاف قیاس نیست ولیکن محققین
فارسی زبان ازین ساکت (اردو) (الف)
مینھہ برسنا (ب) پرنالا بقول آصفیہ۔ ہندی
اسم مذکر۔ کوٹھے یا بالاخانہ کی موری، میزاب

(الف) **باران زد** (مصدر اصطلاحی)
(ب) **باران زدن** صاحب آصفی ذکر
(ج) **باران زدہ** (ب) کردہ از معنی
ساکت **مؤلف** عرض کند کہ باریدن
باران باشد و (الف) مخفف (ج) بحذف
ہاے ہوز و (ج) بقول بحر و بہار مرادف
(باران دیدہ) کہ گذشت (سنجر کاشی ؎)
مرا از وصل او نومید دارد اشک رسوائی ٭
بلے دہقان نشوید دست از کشتی کہ باران
زدہ ٭ (میر حسن دہلوی ؎) بارخ خوے
کردہ بر بام آمدی ٭ چون گل نوخاستہ
باران زدہ ٭ (اردو) (ب) مینھہ برسنا
(الف) و (ج) دیکھو باران دیدہ۔

باران شب شنبہ اصطلاح۔ صاحب
تحقیق الاصطلاحات گوید کہ نزد اہل تجربہ
بارانی کہ شب شنبہ شروع می شود دیر می ماند

مؤلف گوید کہ کنایہ باشد از باران دیر بارندہ کہ اہل نجوم ہم اتفاق دارند برین چنانکہ سلیم طہرانی گوید (ع) اگر بود گریۂ مستانہ ام کم ٭ کہ این باران شب شنبہ گرفتہ است ٭ (اردو) شب شنبہ کی بارش۔ جسکی نسبت منجّمین کا خیال ہے کہ دیر تک برستی ہے اور زوردار ہوتی ہے۔ مؤنث۔

باران شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف گوید کہ بمعنی باران باریدن است (سنجر کاشی ع) چشم بر راہ میخواران کہ کے باران شود ٭ ابر میخواہ مستان خانہ گو ویران شود ٭ (اردو) مینہہ برسنا۔

باران عید استعمال۔ بقول بہار و انند ہمان باران روز عید کہ گذشت (اردو) دیکھو باران روز عید۔

باران فشاندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ مخفف ہمان (باران افشاندن) کہ گذشت بحذف الف سوم (نظیری نیشاپوری ع) باران گریہ نفشاند ابر دیدہ ٭ برق مئی زرعل ربابی ندید کس ٭ (اردو) دیکھو باران افشاندن۔

باران کف اصطلاح۔ مرکب اضافی است کنایہ باشد از بخشش و عطا کہ آنچہ از کف کریم می بارد ہمین است و سند این از کلام ازرقی سمرقندی بر باران افشاندن گذشت (اردو) بخشش۔ عطا۔ مؤنث۔

باران کمان اصطلاح۔ صاحبان بحر و انند و بہار عجم ذکر این کردہ از معنی سکوت ورزیدہ اند مؤلف گوید کہ خلاف قیاس نیست کنایہ باشد از تیر کہ از کمان بریزد۔ مرکب اضافی است (انوری ع) کیمیاے علم در سپہر عہد ٭ باران کمان بے بخار باشد ٭ (اردو) تیر۔ دیکھو آتبا۔

(۵۷۰۶)

باران گذشتن - استعمال - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بند شدن باران و نقل باران از یک مقام بمقام دیگر یعنے در بعض اوقات ابر بحالت سیر می بارد - فارسیان گویند کہ ابر قائم نیست یک لحظہ باشید کہ باران می گذرد ۔ (کلیم ہمدانی ے) پیری و گریہ می آید مرا ؎ آنقدر بنشین کہ باران بگذرد ؎ (اردو) بارش کا گذر جانا - رک جانا -

باران گرفتن - مصدر اصطلاحی - صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت (مؤلف گوید کہ باریدن باران و بر سر آمدن باران و آغاز کردن باران است (اہلی شیرازی ے) گریہ ام زود اچون از دل کشیدم برق آہ ؎ ابر غم شد دیدۂ غمدیدہ و باران گرفت ؎ (صائب اصفہانی ے) از دست ترکتاز حوادث کجا رویم ؎ ما را میان بادیہ باران گرفتہ است ؎ وسندے بر (باران شب شنبہ ہم مذکور شد) (اردو) بارش کا آلینا -

باران گریز - اصطلاح - بقول بحر و انند و غیاث (۱) آنچہ از چوب و خشت مثل سایبان سازند و بہندی چھجہ گویند مؤلف گوید کہ اسم مفعول ترکیبی است بمعنی چیزی کہ باران بواسطۂ او گریختہ و دور باشد کنایہ از سایبانی کہ ہمچو ایوان سازند تا سرشک باران داخل خانہ نریزد و بقول صاحب شمس بحوالہ تجری (۲) غاری کہ گذربانان راہ از خوف باد و باران در روے خزند و عرب آنرا او بخا خوانند -

(اردو) (۱) چھجا - بقول آصفیہ (ہندی) اسم مذکر وہ آگے بڑھا ہوا چھت کا حصہ جو کڑیون یا سلون کا ہوتا ہے اور بارش کی حفاظت کے واسطے یا دھوپ کے بچاؤ کے لئے لگایا جاتا ہے - طرۂ - دالان - ایوان - بارجہ - برآمدہ - (۲) وہ غار جس مین مسافر بینہ

(۳۰۵)

ہوا اور بارش سے پناہ لیتے ہیں۔ مذکر۔

باران گیر اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی سائبانی کہ برائے پناہ بردن از باران بسازند۔ دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم گفت کہ بمعنی گیرندۂ باران برخود و پناہ دہندۂ از باران است کہ بواسطۂ آن روئے خانہ از سرشک باران محفوظ ماند۔ خلاف قیاس نیست و مرادف (باران گریز) باشد کہ گذشت (اردو) دیکھو باران گریز۔

باران نرم استعمال۔ مرکب توصیفی۔ مقابل باران سخت است و مقصود از ترشح باران (صائب ؒ) جان تازہ شد ز روی عرقناک او مرا؎ باران نرم بروزی قعر زمین بود؎ (اردو) ہلکی بارش۔ مؤنث پھہار۔ ترشح۔ اسم مؤنث۔ صاحب آصفیہ نے ترشح کا ذکر فرمایا ہے۔ اسم مؤنث۔

بارانہ اصطلاح۔ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بمعنی (۱) شہ تیر کہ چوب کلان مکان باشد و (۲) نام رستنی مؤلف عرض کند کہ محققین فارسی زبان و اطبّا ازین لغت ساکت نسبت وجہ تسمیہ خیال ما اینست کہ بمعنی لائق بار باشد کہ غربائے عجم دہند اکثر سامان خانہ را کہ در استعمال روزمرّہ نیاید بالائے شہتیر خانہ محفوظ کنند و ہمین باشد وجہ تسمیۂ این بمعنی اوّل و برائے معنی دوم عرض می شود کہ ہائے ہوّز در آخر برائے نسبت است کہ این رستنی خودرَو و دشتی باشد کہ بفصل باران می روید واللہ اعلم۔ حیف است کہ از حقیقت معنی دوم خبر داشتیم کہ در السنۂ مختلفہ نام این رستنی چیست۔ اجمال

بیان ہر دو محققین کلفت انگیز است **(اردو)** (۱) شہ تیر۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث بڑی کڑی۔ لٹھا۔ (۲) ایک پودہ کو فارسیون نے بارانہ کہا ہے جسکی حقیقت معلوم نہو سکی۔

(الف) **بارانی** بقول برہان و جامع و رشیدی (۱) نام کلاہی است کہ در روزہای باران بر سر گذارند و ہر چیزی را کہ بجہتہ منع باران پوشند نیز گویند و (۲) نام قبیلہ ایست از ترکان و بقول ناصری لباسی کہ براے حفظ تن از باران پوشند و بحوالہ برہان ذکر کلاہ ہم کردہ۔ صاحب سروری بر کلاہ باران قانع و بحوالہ نسخہ میرزا ذکر معنی دوم می کند خان آرزو در سراج بذکر ہر دو معنی فرماید کہ آنچہ دیدہ شد کلاہ بارانی است نہ تنہا بارانی و بمعنی ہر چیزی کہ براے منع باران پوشند و خصوصیت با جامہ ندی ندارد زیرا کہ از سقرلاط ہم یافتہ می شود و ہم او در چراغ ہدایت بجامۂ سقرلاطی گوید و آرستہ بذکر معنی اول فرماید کہ (۳) بمعنی بارندہ ہم و بقول صاحب غیاث (۴) بمعنی بارش بہار و مؤید ہم ذکر معنی اول کردہ اند **مؤلف** نسبت معنی اول عرض کند کہ حقیقت اینست کہ بارانی بمعنی منسوب بہ باران لباسی را نام است کہ براے حفظ تن از باران می پوشند کہ شامل باشد بر کلاہ و چوخہ۔ مجرد کلاہ براے مقصود کفایت نمی کند و بعض این قسم ملبوس بدون کلاہ ہم کہ بالای سرش کنند و حافظ ہمہ جسم می باشد و تخصیص با سقرلاط و نمد ندارد۔ ساختہ می شود از جامۂ کہ آب در و سرایت نہ کند (نظامی ؎) زبس تیر باران کہ آمد بجوش ۞ فکند ابر بارانی خود ز دوش ۞ (انوری ؎) تا چہ ابریست کاشان کہ چو باران بارد ۞ آسمان بر سر خورشید کشد بارانی ۞ (اشرف ؎) زرہ دستگیر

دلیران بود ہٗ کہ بارانی تیر باران بود ہٗ (اسمعیل ایما ؒ) کسوت فقر است ایما مانع تر دامنی ہٗ خرقۂ پشمینۂ من گشت بارانی مراہٗ۔ نسبت معنی دوم عرض می شود کہ حقیقت این معلوم نشد محققین ترکی ازین ساکت صاحب لغات ترکی بر بادی گوید کہ فرقۂ از ازبک را نام است و بر بوری فرماید کہ فرقۂ از چغتا و ذکر بارانی نکرد وارستہ معنی سوم را از کلام طغرا پیدا کرد و عجبی نیست کہ صاحب غیاث ہم معنی چہارم را و ہو ہذا (ؒ) جائی کہ از خجلت شرم رویش عرق فشان شد ہٗ بارانی گلابست او ر انی شناسی ہٗ خیال ما این است کہ طغرا۔

(۱۰۱) (ب، بارانی گلاب) گلاب پاش را گفت کہ قطرہ ہای گلاب از و میریزد و تشبیہہ روے عرق فشان باوست و الا بارانی گفتن و معنی بارندہ و بارش گرفتن کار محققین نیست کہ از قواعد فارسی خبر دارند (اردو) (الف) (۱) بارانی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ برساتی۔ وہ کپڑا جو برسات میں بارش کا بچاو کرے (۲) بارانی۔ ترکون کے ایک قبیلہ کا نام ہے (۳) برسنے والا (۴) بارش۔ دیکھو باران (ب) گلاب پاش بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ گلاب زن وہ ظرف جس مین عرق گلاب بُر کر کے آدمیون پر محفلون وغیرہ مین چھڑکتے مین یہہ ظرف بہ شکل صراحی ہوتا ہے (نصیر ؒ) دوپٹہ سر سے بادلے کا گلاب پاش اسکے ہاتھہ مین ہے ہٗ نہ کیونکہ چلکے نہ کیونکہ برسے فلک یہ بجلی زمین پہ باران

(۱۰۲) بارانی بر سر کسے کشیدن	استعمال۔ پنہان	از کلام انوری بمعنی اوّل بارانی مذکور شد
دپوشانیدن بارانی بر سر است سند این		(اردو) بارانی پہنانا۔

بارانی پوشیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** گوید کہ بمعنی حقیقی است یعنی در بدن کردن بارانی براے حفاظت تن از باران۔ (سلمان ساوجی ع) زگرد خیلتا شانت بہ بندد آسمان دیدہ ؎ بروز تیر بارانت بپوشد کوہ بارانی ؎ (اردو) بارانی پہننا۔

بارانیدن بقول صاحب بحر متعدّی باریدن (کامل التصریف) مضارع این بارَاند دیگر کسے از محقّقین مصادر ذکر این نکرد (ظہوری ع) بگلزاریکہ بارانَد طراوت ابر چشم من ؎ در آسیب تموز حشر گل سر بار می ماند ؎ **مؤلف** گوید کہ (بارانَد) کہ گذشت مخفّف انیست و بارَان امر حاضر و بارَانش حاصل بالمصدر این و اسم این مصدر ہمان باران۔ (اردو) برسانا۔

بارانی گلاب ذکر این بر بارانی گذشت

باررب بقول مؤیّد و انند چشمہ ایست مشہور و وسیع در ماوراء النہر و زراعتی را نیز گویند کہ از آب رودخانہ و کاریز و غدیر و آبگیر حاصل شدہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ جز این نیست کہ (باراب) را بہ تخفیف الف چارم (باررب) کردہ اند و در معنی ہم تصرّفی کہ ناحیہ را چشمہ نوشتہ اند حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و نظر بر اعتبار محقّقینی کہ قول شان بر (باراب) مذکور شد این را تصحیف دانیم یا غلطی کتابت و کم توجہی صاحبان مؤیّد و انند دیگر ہیچ (اردو) دیکھو باراب۔

باربار اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان (۱) نام پیغمبری است و بقول صاحب انند (۲) متواتر و پے در پے دیگر کسے از محقّقین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ اگر سند استعمال

پیش شود نسبت معنی اول عرض کنیم کہ بار اول
بمعنی دوست باشد چنانکہ بر معنی چہارم ذکرش
گذشت و بار دوم نام خدا کہ بر معنی دوم
مذکور شد۔ پس معنی لفظی این دوست خدا
و کنایہ از پیغمبرش و جا دارد کہ بار اول
را بمعنی نسبت و ہفتم یعنی (حاجب دربار)
گیریم باقی حال اشتقاق سند استعمال باشیم
و معنی دوم چیزے نیست جز آنکہ تکرار لفظ
بار بمعنی چہارم اوست یعنی کرت و مرتبت
(قاآنی ۲) کلبۂ جراح آب دگہ سلاخ برد
بسکہ لاش کشتگان بر دندی آنجا بار بار
(ولہ ۵) چون نام ہمت تو برم از زبان
من در خوشہ خوشہ ریزد دینار بار بار
و بہ تحقیق ما (۳) تکرار این بمعنی اول کلمہ بار (۲۵۰۲)
مستعمل است چنانکہ قاآنی گوید (۵)
ہست این ہمان امیر کہ بخشید و بر فشاند
تشریف بستہ بستہ زر و سیم بار بار

مخفی مباد کہ از این تکرار معنی کثرت پیدا
می شود وہم او گوید (۵) قند و شکر
بدکہ می خوردم از ان لب تنگ تنگ
مشک و عنبر بدکہ می بردم از ان خط
بار بار (ولہ ۵) گفتم اینہا نیست
لیکن مادح خاص شہم کز لبم شکر ہمی ریزد
بمدحش بار بار بعض معاصرین عجم این
را متعلق بمعنی دوم متذکرہ بالا کنند۔
(ولہ ۵) ہر کجا نامی ز لطفت قند و شکر
تنگ تنگ ہر کجا یادی ز خلقت مشک
و عنبر بار بار (ولہ ۵) دایدون
ز لطف خواجہ بجائی رسیدہ ام کم بردہ
صف بصف بود و بدرہ بار بار (اردو)
(۱) ایک پیغمبر کا نام بار بار ہے جس کی صراحت
مزید سے اہل لغت ساکت ہیں (۲) با ربار
بقول آصفیہ۔ گھڑی گھڑی۔ متواتر۔ کئی دفعہ
نوبت بہ نوبت (۳) بوجہ بر بوجہ۔ کثرت کیلئے

(۲۰۵۴)

بار بار استعمال نیست متعلق بمعنی اول کلمۂ بار است از قبیل دمبدم و روز بروز بزیادت باے اتصال میان دو کلمۂ بار	چنانکہ قاآنی گوید (ص) زان شکر گرد دم حرارہ ہمی گشت پدید بونا ازان شہر شکر کس نخرد بار بار (اردو) بوجھہ پر بوجھہ۔

باربد بقول برہان بضم باے ابجد و سکون دال بے نقطہ نام مطرب خسرو پرویز است گویند اصل او از جہرم بودہ کہ از توابع شیراز است و در فن بربط نوازی و موسیقی دانی عدیل و نظیر نداشتہ و سرود مسجع از مخترعات اوست و آن سرود را خسروانی نام نہادہ بود و بفتح باے ابجد ہم آمدہ صاحب ناصری فرماید کہ در خدمت پرویز منصب حجابت داشت بدین سبب او را باربد یعنی بزرگ بار خواندہ اند و بتوسط او مردم بحضور پرویز بار می یافتند و در مقامات موسیقی مہارتی کامل داشت صاحبان سروری و جہانگیری ہم ذکر این کردہ اند خان آرزو در سراج گوید کہ این مرکب است از بار و بد و بد بمعنی صاحب۔ چنانکہ ہیربد و موبد و خسرو او را صاحب بار گردانیدہ بود کہ در جمیع مجالس او را اذن بار بود و بقول بعض گوید کہ امرا و وزرا ازو رخصت و اذن بار می طلبیدند و فرماید کہ این بر تقدیرے باشد کہ باربد لقب او باشد و اگر علم بود این توجیہ بکار نیاید و فرماید کہ آنچہ صاحب رشیدی این را بمعنی صاحب مفتوح الاول گیرد محل نظر (انتہی) مؤلف عرض کند کہ بد بقول برہان بضم اول بمعنی صاحب و خداوند و بار بمعنی بستمش بمعنی سازہاے مطربان گذشت و چون باربد در فن بربط نوازی و موسیقی بے بدل بود چرا او را متعلق بمعنی بستم کلمۂ بار نہ کنیم و معنی

سوم را کہ رخصت و اجازت است چرا در وجہ تسمیۂ این بار دہیم محقّقین ماخذ بر جمیع معانی لغت غور ہمی کنند و لطف ماخذ را ہمی دانند باین حال آنانکہ این را بالفتح موحّدہ خواندہ اند بدکردند و این لقب اوست نہ نامش (نظامی ؎) ستاے باربد دستان ہمی زد * بہشیاری رہ مستان ہمی زد * (اردو) باربد بقول آصفیہ - فارسی - اسم مذکر خسرو پرویز کے ایک انیس و جلیس مقرب خاص کلاونت کا لقب جس کا اصلی نام معلوم نہین مگر چونکہ اسکو خسرو پرویز کے دربار مین باریابی کی اجازت ملی ہوئی تھی اسوجہ سے یہہ لقب پڑگیا تھا یہہ شخص قصبۂ جہروم مضافات شیراز کا رہنے والا علم موسیقی اور خاصکر بربط نوازی مین لاثانی تھا - باربد کے شاہ پرویز کے دربار تک پہنچنے کا قصّہ یہہ ہے کہ پرویز چونکہ عیش دوست - نغمہ پسند آدمی تھا اسوجہ سے دور دور کے گویّے اس کے دربار مین اُمڈے چلے آتے تھے مگر سرکش گویّا کہ وہ بھی اپنے فن مین کچھہ کم نہ تھا کسی کی دال نہین گلنے دیتا تھا - اس نے تمام حضور کے ملازمون اور دربانون تک کو رشوتین دے دیکر ان لوگون کا سدّ راہ بنا رکھا تھا پرویز کا منظور اور رتبہ کا بڑا تھا جب باربد نے سرکش کی کچھہ قدردانی سُنی اور اپنے آپ کو اس سے بدرجہا بہتر پایا تو اظہار کمال کی تدابیر مین مصروف رہنے لگا - شاہی دربانون نے دہتکارا حضوریون نے آنکھین دکھائین - جشن کے دربار کا موقع پہنچا اسے سب سے بہتر تدبیر یہ سوجھی کہ شاہی باغ کے باغبانون سے گُھنیا جا گُٹھا اور کہا کہ دربار کے روز مجھے باغ مین چھپوا ن جاکر دربار دیکھنے کی بھی اجازت

دیدوگے تومین ہمیشہ کو تمھارا غلام ہوجاؤنگا اور کسی موقع پر یہ احسان بھی اُتار دونگا
وہ لوگ راضی ہوگئے اب دربار کا روز آیا۔ بآربد نے بربط سنبھال سب سے
پیشتر باغ مین ایک درخت پر جا اپنا ٹھیسا لگایا۔ پادشاہ کے داخل ہوتے ہی مبارکباد
کی گیتین چھیڑین جن کے سننے سے دل کی رگین جوش مارنے لگین۔ پرویز ان فرحت
افزا گیتون کو سُن سُنکر دنگ رہنے لگا اور اُس نے اس بربط نواز کو تلاش کر کے
لانے کا حکم دیا لیکن سرکش نے اس آواز کی یہ تاویل کر دی کہ حضور یہ دربار شاہی اس
شان وشوکت کا ہے کہ عالم غیب سے بھی مبارکباد کی گیتون کی آواز آنے لگی کہتے
ہین بآربد نے بھی اُسوقت یہ کمال کر رکھا تھا کہ جسوقت پادشاہ ایک جام ختم کر کے
دوسرے جام پر ہاتھہ ڈالتا اسیوقت ایک نئی راگنی سرور کے درجہ کے موافق
چھیڑ دیتا جس سے سرور سرور دوبالا ہوجاتا۔ پرویز جب نئی راگنی سنتا بے تاب ہوجاتا
آخر کار سخت ناراض ہوکر حکم دیا کہ اگر اس بربط نواز کو تلاش نکیا تو مجھہ سے برا کوئی
نہین۔ بلا سے تمام باغ کو اکھاڑ کر صفا چٹ میدان بنادو مگر اوس شخص کو جس طرح
سے بنے حاضر کرو۔ فرشتہ ہو تو اُسے بھی لے آؤ۔ بآربد ان باتون کو سن رہا تھا جھٹ
درخت کے اوپر سے کود پڑا اور آتے ہی آداب بجا لا کر سارا حال کہہ سنایا۔ پادشاہ
نے ناراض ہوکر اسیوقت سرکش کو نکالدیا اور بآربد کو اسکا منصب دیدیا بآربد
نے پادشاہ کی طبیعت مین وہ دخل پایا کہ ندیم خاص الخاص ہوگیا۔ علم موسیقی مین
گنج عروس اُس نے تصنیف کیا۔ تیس سرود جنھین سی لحن بھی کہتے ہین اس نے خزانۂ گنج

گئے ان کی مفصل کیفیت نظامی کی مثنوی شیرین خسرو مین اور نیز اکثر کتب لغات مین بخوبی موجود ہے۔

بار بربستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ (۱) روانہ شدن و رخصت شدن و رفتن است و (۲) تہیۂ سفر کردن کہ مسافر بار خود را بر می بندد (ازرقی ہروی ۔۔) عید مبارک آمد و بربست روزہ بار ٭ زانگونہ بست بار کہ پیرایہ بست یار ٭ (قاآنی ۔۔) بیوفائی گل اینس کہ کند زود سفر ٭ چون بہاران کہ سہ مہ آید و بر بندد بار ٭ (ظہوری ۔۔) چہ می ترسی بمردن بار بربند ٭ در اقلیم وفا نام اجل نیست ٭ (اردو) (۱) روانہ ہونا۔ جانا (۲) تہیۂ سفر کرنا۔

بار بر تافتن استعمال۔ بہار و انند ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب آصفی گوید کہ مرادف بار بر داشتن است (سلیم طہرانی ۔۔) بر نمی تابد دل آزادگان بار لباس ٭ از نمد آئینہ ام چون آب بیرون می رود ٭ (طالب آملی ۔۔) ازان مقطع سر کردم این غزل طالب ٭ کہ دوش قافیہ ام بر نتافت بار ردیف ٭ مؤلف عرض کند کہ بر تابیدن و بر تافتن بمعنی تحمل کردن و طاقت آوردن است پس معنی این مصدر مرکب تحمل بار کردن باشد (اردو) بوجھ اوٹھانا۔ بوجھ سہنا۔

(الف) **باربردار** استعمال۔ بہار نسبت

(ب) **بار برداشتن** (الف) گوید معروف و (ب) را مرادف بار بر تافتن نوشتہ مؤلف عرض کند کہ (الف) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی حامل بار و (ب) (۱) بمعنی حقیقی یعنی بر داشتن بار (شیخ شیراز ۔۔)

گاوان وخران باسبب دار ؏ بہ نزاد میان مردم آزار ؏ و (۲) بمعنی تحمل تکلیف کردن بحالتی کہ فاعل این دل باشد (فضلی جرباذقانی ؎) تاکے از جور تو دل بار جفا بردارد ؏ آنقدر جور مباکن کہ خدا بردارد ؏ مخفی مبادکہ کلمۂ بار دریںجا بمعنی ہفدہم اوست یعنی تکلیف و (۳) باور شدن۔ بحالت اضافت این بسوے درخت واجزاے آن (ظہوری ؎) برندارد نخل۔ باربوستان آرزو ؏ آب اگر از جوئبار چشم حسرت بار نیست ؏ (اردو) (الف) حمال۔ بوجھہ اوٹھانے والا۔ (ب) (۱) بوجھہ اٹھانا (۲) بار سہنا۔ تکلیف اٹھانا (۳) بار آور ہونا پھلنا۔

بار بر دل افزودن | استعمال۔ زیادہ (۲۰۵۵)
کردن بار خاطر متعلق بہ معنی ہفدہم کلمہ بار (قاآنی ؎) خار طعنم زدی وتنگدلیہا کردی ؏ تا ببار آمدی وبر دلم افزودی بار (اردو) بار دل کو بڑہانا۔

(۲۰۵۶) تا (۲۰۵۹)
(الف) **بار بر دل باشیدن** | استعمال۔
(ب) **بار بر دل بودن** | (الف) بار
(ج) **بار بر دل کسی شدن** | بر دل بودن
(د) **بار بر دل نہادن** | (انوری

؎) مراکاندر گلہ ہے جز دلی نیست ؏ ترا بر دل انداز بارے نباشد ؏ و (ب) بار بر دل داشتن مرادف (الف) (صائب ؎) کے سبکباری زہمراہان کند غافل مرا ؏ بار ہر کس بر زمین ماند بود بر دل مرا ؏ و (ج) بار دل دیگرے شدن (صائب ؎) شوم در زندگی چون باربر دلہا گہ خفتن ؏ نمی خواہم کسے آئینہ ام پیش نفس گیرد ؏ و (د) تکلیف رساندن بدل (صائب ؎) چون فلاخن زگرانی است مراد ورنشاط ؏ ہر کہ بارے نہ نہد بر دل من بار منست ؏ مخفی مبا

کہ در ہمہ این مصادر مرکبہ کلمۂ بار بمعنی ہفدہم
اوست کہ گذشت (اردو) (الف) دل پہ
بار ہونا (ب) دل پہ بار ہونا (ج) کسی کا بار
خاطر ہونا (د) دل پر بار قائم کرنا۔

باربردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ گوید کہ باربردن و برداشتن
یکی است **مؤلف** گوید کہ بمعنی حقیقی است
یعنی نقل بارکردن و فرقی نازک کہ درمیان
ہر دو مصدر است مخفی نیست (سعدی شیرازی
ہ) مسکین خر اگرچہ بے تمیز است ؛
چون بار ہمی برد عزیز است ؛ (قاآنی ہ)
مزدور نئہ این ہمہ آخر چہ کشی بار ؛ حمال نئہ
این ہمہ آخر چہ بری بار ؛ (اردو) بوجھ لیجانا

(الف) **باربست** اصطلاح۔ (الف)
(ب) **باربستن** بقول سروری در ضمیمہ
(۱) معروف و (۲) کنایہ از سفر کردن (ب)
بقول بحر و بہار (۱) سفر کردن (۲) تہیئہ
سفر کردن (والہ ہروی الف ہ) شد یار
و دل بتفرقہ مشغول کار ماند ؛ او باربست و
خاطر ما زیر بار ماند ؛ (قاآنی الف ہ) فتند
در شیراز چون مرد مسافر شد مقیم ؛ ایمنی از
فارس چون شخص مسافر بست بار (مسیح کاشی
ہ) دلم بار نفس از سینۂ افگار می بندد ؛
بلے ہر کس مسافر گشت اول بار می بندد ؛
بخیال ما ضرورت نداشت کہ ذکر (الف)
کنند کہ مشتق است از (ب) یعنی ماضی مطلق
آن و آنچہ صاحب سروری بر معنی اول (الف)
اشارہ معروف کند جزین نباشد کہ حاصل
بالمصدر (ب) باشد بمعنی تہیۂ سفر حیف است
کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) (الف)
(۱) تہیۂ سفر۔ مذکر (۲) تہیہ سفر کیا (ب) (۱)
سفر کرنا (۲) تہیۂ سفر کرنا۔

باربستن بردوش استعمال۔ بمعنی زیر
بار کردن است (ظہوری ہ) نیستم زان

(۳۰۹۰)

توام زاہد کہ بر دوش عمل ٭ بار امید بہشت از ہمت دون بستہ اند ٭ (اردو) زیر بار گنہ ہونا

باربستن زبان مصدر اصطلاحی ۔ صاحب بحر عجم گوید کہ بقول خان آرزو در (چراغ ہدایت) عدم طاقت گفتار است بسبب ضعف وبقول وارستہ ظہور کردن بر زبان رنگ سیاہ وسفید وزرد وسرخ از غلبۂ خلطی از اخلاط اربعہ ومجازاً کنایہ از عدم طاقت گفتار وآن فرع بیماریست بہار ہم ذکر این کردہ (تاثیر ؎) وضع ناخوش بر سخنور سخت باشد ناگوار ٭ بار می بندد زبان ہر گہ بدن رنجور شد ٭ (ولہ ؎) جہان ز رفتن صاحب سخن ذلیل شود ٭ زبان چو بار بہ بندد بدن علیل شود ٭ **مؤلف** عرض کند کہ معنی لغظی این حاملہ وبارآور شدن زبان ومجازاً استوار شدن آن وکنایہ باشد از ضعف وبیماری کہ طاقت گفتار نباشد بسبب ورم وضعف وجا دارد کہ بمعنی تکلیف پیدا کردن زبان گیریم متعلق بامعنی ہفدہم کلمۂ بار (اردو) بیماری اور ضعف کی وجہ سے زبان مین گفتار کی طاقت نہ رہنا ۔

(۱۱۳۰۶)

باربستن شاخ استعمال بمعنی بارآور شدنش (نظیری نیشاپوری ؎) مسافران چمن نارسیدہ در کوچ اند ٭ شگوفہ می رود وشاخ بار می بندد ٭ واین متعلق بمعنی دہم کلمۂ بار (اردو) شاخ کا بارآور ہونا ۔

(الف) باربگ صاحب سروری گوید کہ بسکون رای مہملہ وفتح بای تازی امیر باربلوک را گویند ۔ صاحب انند بحوالۂ غیاث فرماید کہ بکاف فارسی لغت فارسی زبان است بمعنی امیر اعظم کہ او ہر وقت کہ خواہد بدرگاہ بادشاہ بار یابد واین مرکب است از بار کہ بمعنی دخل است وبگ بالکہ

که مخفف بیگ بمعنی صاحب و امیر و این لفظ را بفتح باے ثانی نیز نوشته اند که بگ بالفتح در ترکی زبان بمعنی امیر و صاحب آمده بمعنی عرض بیگی است که عرض مردم را بحضور پادشاه می برد و بقولش -------

(ب) **بارگی** بمعنی نظامت و داروغگی

مؤلف عرض کند که (الف) مفرس است که فارسیان بار را مرکب کرده اند با کلمهٔ بگ که مخفف بیگ باشد و بیگ بقول صاحب لغات ترکی به کسرهٔ موحده و کاف فارسی در آخر بمعنی امیر و بلند مرتبه پس معنی لفظی (الف) امیر دربار که انتظام دربار بدو متعلق قلب اضافت (بار بگ) و کنایه از عرض بیگی که حاضرین را بار دهد به پادشاه و (ب) بزیادت تحتانی مرادف (الف) تحتانی آخره براے نسبت است چنانکه عرض بیگی و در (الف) و (ب) هیچ فرق نیست و معنی لفظی (ب) امیرے که منسوب به بار است و بس. نسبت کاف عرض کنیم که صاحب سروری صراحت کاف عربی نکرد و بلحاظ تحقیق ماخذ متحقق شد که بکاف فارسی است (اردو) عرض بیگی. بقول آصفیه - اسم مذکر - وہ شخص جسکی وساطت سے پادشاہ کے حضور مین عرض مطالب یا حاجات پیش کرین مؤلف کهتا ہے که زمانهٔ حال مین اس عهده کا نام ایڈی کانگ ہے ۔

بارتنگ بقول صاحب ضمیمهٔ برهان نام دوائی معروف و بقول انند بحواله فرهنگ فرنگ لغت فارسی است بمعنی سپندان تلخ - صاحب محیط فرماید که بفتح فوقانی و خفاے نون و سکون کاف فارسی اسم فارسی است و چرغون و خرغوله و خنگ نیز گویند و بعربی لسان الحمل و ذنب الفار و ذنب الیربوع و کثیر الاضلاع و بیونانی انفقلیس

واو فقلس و بتر کی. باغ پر باغ و بہندی بالتنگ نامند بالجملہ از جنس مرماخور است دو نوع باشد کبیر و صغیر و از مطلق آن صغیر مراد است۔ سرد و خشک در دوم و تخم و بیخ آن قریب الطبع تا چنین و ہمچنین برگ لیکن آن ہر دو در یبوست زیادہ و در برودت کمتر و بہترین تخم آن سیاہ مائل بسرخی طبع آن معتدل الحرارہ۔ نافع ہر جراحت یا قرحہ و ضماد بیخ و تخم آن نافع سیلان خون و سوختگی آتش و شری و حمرہ و قروح خبیثہ و منافع بسیار دارد (الخ) نسبت وجہ تسمیہ این عرض می شود کہ اگر این را مبدل بالتنگ ہندی گیریم۔ لام بدل شدہ بہ راے مہملہ چنانکہ آلوند و آروند پس اندرین صورت مفرس باشد و اگر اسم فارسی زبان گیریم مرکب است از بار کہ بمعنی ثمر گذشت و تنگ نام ولایتی از بدخشان و نام مقامی از ترکستان و بمعنی سخت و بسیار پس بار را مضاف کنیم بسوی تنگ بمعنی بار ولایت و مقام مذکور یا بار سخت و بار بسیار (اردو) بارتنگ۔ بقول آصفیہ فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک دوا کا نام ہے جس کا بیج بکری کے بچہ کی زبان سے مشابہ اور مزاجاً دوسرے درجہ میں سرد و خشک ہے اور بقول جامع الادویہ اسکا رانگ قابض ہے اور جگر کو قوت دیتا ہے اور جگر کے سدے کھولتا ہے۔

(۷۳۰۷) بارتنین	اصطلاح۔ بحث کامل وجہ تسمیہ	بر (بارسین) می آید (اردو) دیکھو بارسین۔	

بارج | بقول برہان و جامع و جہانگیری و ناصری و رشیدی بفتح ثالث و سکون جیم۔ سنگ انگور باشد و آن را تازی عنب الثعلب گویند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بکسر راے مہملہ ہم آمدہ و صاحب محیط بر بارج حوالۂ عنب الثعلب کردہ و بر عنب الثعلب

فرماید کہ لغت عربی است و آن را قنا و قناۃ ثعلبان نیز گویند و بیونانی طرلیدون و قطرون
و بترکی قوش اوذمی و بسریانی ربرق و رلبق و بلاطینی سلاطم و بہ بربری مرآبلہ و بہ
اصفہانی تاج ریزی و بفارسی روباہ تریک و روباہ تورک و انگور روباہ و شکر انگور روباہ
و سگ انگور و انگور شغا و انگور شغال و بہندی مکوہ و مکوی و کمونی و کاگ ماچی نامند و
آن ثمر درختی است و انواع می باشد و ہریک از ان نر و مادہ۔ بحث کامل این بر انگور
شغال گذشت۔ وجہ تسمیہ بارج ظاہر نیست کہ اسم جامد فارسی زبان است و جا دارد
کہ اصل این بارک باشد بکاف تصغیر بمعنی بار خورد و کنایہ از عنب الثعلب و کاف عربی
بفارسی بدل شد ہمچون کند و گند و پس ازان کاف فارسی را بجیم عربی بدل کردند چنانکہ
لگام و لجام واللہ اعلم (اردو) دیکھو انگور شغال۔

بارجا اصطلاح۔ بقول برہان و سروری
و ناصری و جامع بر وزن پارسا بمعنی بارگاہ
است کہ محل بار ملوک و سلاطین باشد (امیر
خسرو ؎) دل پاکش کہ ہست از کینہ معصوم
ہی بہیچا آہن و در بارجا موم ہی (ولہ ؎)
سایۂ حق علاء دین تاجور جہان کشا ہی کاطلس
روی خسروان مفرش بارجا کند ہی مؤلف
عرض کند کہ قلب اضافت (جاے بار) و کلمۂ
بار و ریجا متعلق بمعنی ستومش۔ بہار این را
بہ تحتانی زائدہ در آخر (بارجاے) نوشتہ
فرماید کہ (آسمان جاہ) (بریشم طناب)
(زمین آسمان) (عرش اشتباہ) از صفات
اوست و با لفظ زدن و کشیدن بہ
معنی بر پا کردن خیمہ و با لفظ بستن بمعنی بار
کردن آن مستعمل (امیر خسرو ؎) چو ہنگام
آن شد کہ از بارجاے ہی کند میہمان عزم

خلوت سرائے ؎ نو اسباب کار آنچہ میخواستند
؎ بآئین شاہان برآراستند ؂ مولف
عرض کند کہ اگر استعمال بارجا با مصدر
زدن وکشیدن بنظر آید توانیم عرض کرد
کہ این استعمال مخصوص است برائے خیمۂ
کہ باغراض بارگاہی ساختہ باشند نہ خیمۂ
عام و انحصار مصادر در استعمال شیوۂ
مانیست۔ صاحب سوار السبیل این را
بہ ہاے ہوز در آخر (بارجاہ) نوشتہ گوید کہ
معرب (بارگاہ) است (اردو) بارگاہ
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ دربار
کی جگہہ۔

بارجامہ | اصطلاح۔ بقول برہان و
ناصری وجامع وسراج وبحر بروزن کارنامہ
جوالے را گویند کہ دہن آن از پہلو باشد
و بر بالاے چاروا اندازند و ہر چیز
خواہند دران کنند مولف عرض کند کہ
بار در ینجا بمعنی اوّل اوست کہ گذشت و
جامہ بمعنی حقیقیش۔ قلب اضافت جامۂ بار
است یعنی چیزیکہ از جامہ ساختہ اند براے
بار کردن بر چاروا و چیزہائی کہ درو بار
کنند آن ہم بار است بمعنی اوّل و مراد
این است بار دان بمعنی اوّلش کہ می آید
(اردو) خرجی۔ دیکھو ابرغنج۔

بارجستن | استعمال۔ بمعنی اجازت و (۳۰۴)
رخصت طلب کردن وخواستن مطلقاً
(قاآنی ؎) شاہ پدر رفت وازان پس
کہ گرفتم فرمان ؎ از پی آمدن فارس نز
شہ جستم بار ؎ و اجازت باریابی جستن
ہم (ولہ ؎) بار تنہا نہ چنین است
کہ ہر جا صنمی است ؎ از پی شعر و غزل
در برمن جو ید بار ؎ مولف عرض کند
کہ این متعلق است بمعنی سوم کلمۂ بار کہ
بجایش گذشت (اردو) اجازت

چاہنا۔ بار یابی چاہنا۔

بارخاطر استعمال۔ بقول انند مخلِّ صحبت (واقف ؎) بارخاطر شدیم یاران را٭ چو ثمر داد نخل یاری ما٭ دیگرے کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کنند کہ مرکب اضافی است و این متعلق باشد بمعنی ہفدہم کلمۂ بار کہ گذشت یعنی سنگینی دل وکنایہ از تکلیف و رنج دل۔ کہ گرانی خاطر و ناگوار خاطر و اندوہ خاطر است۔ چنانکہ فارسیان گویند کہ " یار شاطر باش نہ بار خاطر " (صائب ؎) در گلشنی کہ جلوۂ گل بار خاطر است٭ جولان خار بر سر دیوار نارسست٭ استادے از عجم گوید کہ بر زبان خلق حکم مقولہ دارد (؎) بجاے گل گل دیگر شگفتہ٭ بجاے بار بار خاطر آوردہ٭ (اردو) بارخاطر۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی وعربی۔ صفت۔ ناگوار۔ خلاف طبع۔ تکلیف دہ۔ اندوہ خاطر۔ مذکر۔

بارخانہ اصطلاح۔ بقول وارستہ و بحر و بہار (۱) پشتہ ہاے امتعہ کہ آن را در ہندی اٹالا گویند (درویش والہ ہروی ؎) در بارخانۂ دل ما غیر داغ نیست٭ این کاروان قافلہ سالار آتش است٭ (سعید اشرف در مزاحمت تمغاچیان بتاجر گوید ؎) ہمہ در پشتہ ہاے بارخانہ٭ بکاوش کردہ کار مور یا نہ٭ و (۲) نفایس امتعہ و اقمشہ کہ ملوک و امرا بہ تحفگی باہم فرستند و آن در ہند بہ چیرہ خانہ معروف است و (۳) چیزیست کہ در ان نجاسات پر کردہ از خانہ بیرون کشند (فوقی یزدی ؎) من ہم از روی طنز فرمودم٭ کاین چنین بارخانہ جاوید٭ باد وقف بروت آنکہ بمن٭ از رہ کینہ دشمنی ورزید٭ مؤلف عرض کنند کہ اصل این بمعنی اوّل مرکب

اضافیت کہ فارسیان بہ فک اضافت ہم
خوانند و معنی حقیقی این۔ اسباب خانہ و اثاث
البیت است و درینجا کلمۂ بار بمعنی اول آست
حیف است کہ براے معنی دوم سند استعمال
پیش نشد کہ بدین معنی بگوش ما نخورد و معاصرین
عجم برزبان ندارند اگر سند استعمال پیش شود
توانیم عرض کرد کہ مجاز معنی اول است دیگر ہیچ
و نسبت معنی سوم عرض می شود کہ قلب اضافت
خانہ بار است و کلمۂ بار درینجا بمعنی نوز ادہم
اوست۔ پس خانہ بار و بارخانہ بمعنی ظرف نجاست
باشد ملا فوقی یزدی در شعر بالا (بارخانۂ جاؤ
کون و مبرز را گفتہ و این کنایہ باشد (اردو)
(۱) اٹالا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر
۔اسباب خانہ۔ اثاثہ۔ گھر کا اثاثہ۔ گھر کا اسباب
مؤلف عرض کرتا ہے کہ اٹالا بقول ساطع
سنسکرت میں مطلق تودہ و انبار کے معنی میں
مستعمل ہے۔ ہندیوں نے مجازاً اثاث البیت
کے معنون مین استعمال کیا ہے۔ (۲) متاع
نفیس۔ قیمتی اشیا جو امرا اور سلاطین ایک
دوسرے کو بطور تحفہ بھیجا کرتے ہین۔ مذکر
(۳) میلے کا ٹب۔ مذکر۔ وہ ظرف جس مین
نجاسات جمع کر کے گھر سے باہر پھینکتے ہین۔

بارخدا استعمال۔ بقول برہان (۱) حق تعالی
را گویند۔ جلّ جلالہٗ و (۲) بادشاہان بزرگ
و اولو الامر و صاحب و خداوند و مولا را نیز
و شعرا ممدوح را باین معنی (بارخدا) خوانند
و آن لفظی است مرکّب بمعنی خداوند رخصت
و (بارخدا) بمعنی اے خداے بزرگ۔ صاحب
بحر و وارستہ نسبت معنی اول گویند کہ آنکہ
ہمہ کس را بار دہد و این بر غیر خدا اطلاق
ندارد الّا بر پادشاہ نیز اطلاق کنند و بحوالہٗ
مجد الدین علی قوسی نوشتہ کہ بارخدا ایزد
جلّ و علا و بمعنی خداوند نیز آمدہ ازین جہت
جائز است کہ صفت مخلوق نیز شود (والہ

ہروی در صفت ممدوح گوید (ع) پشت ملک آصف جم قدر غیاث الوزرا ؛ آنکہ برکل جہان بعد خدا یارخداست ؛ (میر معزی ع) بارخدائی کہ ازوشاکرند ؛ بارخدایان جہان سربسر ؛ صاحب سروری بر ذکر معنی دوم قانع (حکیم انوری ع) اجل ازبارخدائے اجل اندر نگذشت ؛ ورتو گوئی کہ زمن درگذرد این سوداست ؛ صاحب رشیدی بحوالۂ سامانی فرماید کہ بمعنی خداوند روزی است وازین جہت بر خدا اطلاق کنند وگاہی پادشاہ بزرگ رانیز گویند صاحب جامع ہم ذکر ہردو معنی کردہ صاحب ناصری نذکر ہردو معنی برائے معنی دوم از حکیم قطران سند آوردہ (س) بارخدایا بسے عذاب کشیدی ؛ اندتیمار گونہ گون بچشیدی ؛ وصاحب جہانگیری بہ تسلیم معنی اول برائے معنی دوم استناد

منوچہری کند (ع) شاہ ملکان پشیرو بارخدایان ؛ زیزد ملکی یافتہ بارخدائی ؛ بہار بہ تحتانی زائدہ در آخر ذکر (بارخدائے) کردہ تسامح اوست کہ تحتانی رازائد خیال کرد مؤلف عرض کند کہ در کلام حکیم قطران (بارخدایا) بمعنی اول است و خطاب عذاب کشیدن بسوئے ممدوح عجیب است از محقق بالغ نظر کہ زبان دان فاضل است وبارخدایا رامتعلق بہ معنی دوش دانست این ہمچنین است کہ (ع) کرم کردی آلہی زندہ باشی ؛ درین مصرع ہم خطاب بسوی کریم است ومقصود از (الہی) نیست مصنف گوید کہ کرم کردی و بفضل الہی زندہ باشی ومحاورۂ زبان لفظ فضل رامحذوف دارد وہمینسان (بارخدا) در مصرع حکیم قطران بمعنی (اے خدائے پیدا کنندہ) منقولہ ایست

کہ بر سبیل محاورہ بحالت اظہار تعجب و خوف استعمالش کنند چنانکہ خطاب بانسان گویند (یا اللہ این چہ مصیبت است کہ گرفتارش شدی) در پنجابمی توان خیال کرد کہ خطاب واقعۂ گرفتاری مصیبت بسوی خداست فتامل با بحالہ (بارخدا) مخفف و قلب اضافت (خداے باری) است و تحقیق لفظ (باری) بر معنی دوم کلمۂ آبار گذشت کہ بمعنی پیدا کنندہ از خاک و لغت عرب باشد پس معنی دوم این بمجاز است کہ خداوند مجازی راہم بنام خداوند حقیقی استعمال کردہ اند (اردو) (۱) بارخدا۔ بقول آصفیہ (عربی و فارسی) خداے بزرگ۔ ایزد تعالی۔ بار الہ۔ (۲) فارسیون نے پادشاہ اور خداوند اور مولی کے لئے بھی بارخدا کا استعمال کیا ہے۔

بارخواستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ اجازت و باریابی خواستن (انوری ۵) اے قضا بر در تو جویان جاہ ہٗ وے قدر بر در تو خواہان بار ہٗ (عرفی شیرازی ۵) بر بساط بارگاہ و ساحت درگاہ او ہٗ گاہ قیصر بارخواہ و گاہ خاقان دادخواہ ہٗ (انوری ۵) ہر زمان از کدام زہرۂ دل ہٗ بارخواہد بہ مجلس خورشید ہٗ وارثی اجازت چاہنا۔ باریابی چاہنا۔

بارخوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول صاحب بحر (۱) برخوردن و (۲) ملاقات نمودن دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ معنی اول حقیقی است و معنی دوم مجاز آن حیف است کہ سند استعمال پیش نشد ولیکن خلاف قیاس نیست (اردو) (۱) میوہ کھانا

(۲) ملاقات کرنا۔ باریاب ہونا۔	رسائی حاصل کرنا۔

بارد بقول بہار (۱) بعربی سرد و فرماید کہ فارسیان بمعنی ناخوش و بے مزہ استعمال کنند (سعید اشرف ؎) نقل جمال لیلی وشیرین بدور تو ٭ چون گفتن لطیفۂ مشہور باردست ٭ وبقول ہفت (۲) بفتح اول بالف کشیدہ وفتح رائے قرشت و دال ابجد زدہ حصار وقلعہ را گویند۔ صاحب غیاث بذکر معنی اوّل گوید کہ (۳) بکسر رائے مہملہ لغت عربی است بمعنی سرد و سردی کنندہ و فارسیان مجازاً بمعنی عنین استعمال کنند کہ بر زن قادر نباشد **مؤلف** عرض کند کہ در معنی اول و سوم معنی حقیقی موجود است چنانکہ لطیفہ مشہور را بارد گفتہ یعنی چیزے کہ از سالہاے سال شہرت دارد سرد است و بے ذوق و چیزے کہ شہرت نو گرفتہ گرم یعنی پر مذاق و ہمچنین عنین را بارد گفتن نظر بر برودت و عدم گرمی عضو تناسل باشد باین حال بمعنی اول و سوم مفرس است حیف است کہ سند معنی سوم پیش نشد و بمعنی دوم مزید علیہ بار کہ بمعنی لبت و ششمش گذشت بزیادت دال مہملہ در آخر چنانکہ شفتالو و شفتالود (اردو) (۱) بے ذوق۔ بے لطف۔ (۲) دیکھو بار کے چھبیسویں معنی (۳) نامرد بقول آصفیہ۔ فارسی۔ وہ شخص جو عورت پر قادر نہ ہو۔

بارداب بقول شمس لغت فارسی است و بحوالۂ حل اللغات گوید کہ سردی کہ پیوستہ جہد **مؤلف** عرض کند کہ محقق بے تحقیق نہ حلیۂ لفظ را بیان کند و نہ صراحت معنی۔ معاصرین عجم و محققین فارسی زبان ازین لغت ساکت معلوم می شود کہ بے تحقیق باغلطی کتابت صورتے پیدا کرد۔ اعتبار را نشاید (اردو) سردی۔ مؤنث۔

بارداد بقول آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بمعنی
رخصت و دستوری **مؤلف** گوید کہ دیگری
از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد حیف است
کہ سند استعمال پیش نشد۔ بخیال ما مخفف بار
دادہ بمعنی اجازت یافتہ و مجازاً بمعنی رخصت
و دستوری استعمال کردہ باشند۔ طالب
سند باشیم (اردو) رخصت۔ اجازت۔ مؤنث

باردادن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ گوید کہ دخل و اجازت دادن
مؤلف عرض کند کہ (۱) بمعنی رسائی دادن
بحالت نسبت بہ بزم و دربار و مثلہ یا قرینۂ
آن کہ متعلق است بمعنی سوم کلمۂ بار گذشت
(صائب ؎) ہر سر موی حواس من براہی
می رود ٭ این پریشان سیر را در بزم وحدت
باردہ ٭ (حسن مشہدی ؎) یا رب این
مخمور غفلت را می اسرار دہ ٭ ہمچو آہم بر
در دلہای روشن باردہ ٭ (کافی ہمدانی
؎) خاصہ چون سلطان اعظم گل بہ پیش
و می بدست ٭ مطربان را خواند پیش و بندگان
را باردادہ ٭ و (۲) بمعنی بار آور شدن و
کردن بحالت نسبت بدرخت و اجزای آن
و این متعلق است بمعنی دہم کلمۂ بار (انوری
؎) ناصر دین کہ شاخ نصرت و دین ٭
ندہد بی بہار عدلش بار ٭ (ظہوری ؎)
غیر بار دل یقین دانم نخواہد داد بارہ ٭ زو
نہال بخت بی برگ من و بی بار زد ٭
(حسن مشہدی ؎) گام ہمت میوۂ آزادگی
دارد ہوس ٭ ای بہار فیض نخل نیتم را
باردہ ٭ (اردو) (۱) باریاب کرنا۔
(۲) بار آور ہونا۔ بار آور کرنا۔

باردار اصطلاح۔ بقول بہار (۱)
درخت میوہ دار و (۲) زن حاملہ و
(۳) چارپای سواری و ہودج و عماری
۔ صاحبان ضمیمۂ برہان و مؤید بحوالۂ ادات

برمعنی اول و دوم قایغ (سعدی ۵) زنان
باردار اے مرد ہشیار ؛ اگر وقت ولادت
مار زایند ؛ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل
ترکیبی است وکلمۂ بار در معنی اول متعلق
است با معنی دہمش۔ بحالت نسبت یا اضافت
با درخت یا اجزاے آن چون درخت باردار
وشاخ باردار و در معنی دوم کلمہ بار تعلق
دارد با معنی پانزدہمش بحالت نسبت یا
اضافت با زن چنانکہ زن باردار و در
معنی سوم کلمۂ بار را بمعنی اوّلش گیریم و
بلحاظ تخصیص معنی مشتاق سند استعمال با شمیم
ومقصود از چارپاے ہودج وعماری فیل
باردار است (اردو) (۱) درخت باردار
یا شاخ باردار (پھلا ہوا درخت) یا پھلی
ہوئی شاخ) (۲) باردار عورت۔ حاملہ
پیٹ والی۔ (۳) سواری کا جانور۔ وہ
ہاتھی جس پر ہودج یا عماری ہو۔

(۱) باردار بودن (مصادر اصطلاحی)
(۲) باردار شدن بقول بحر ہر دو معنی
(۱) میوہ دار بودن و (۲) حاملہ شدن۔
دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
ولیکن موافق قیاس است چنانکہ "زنے
کہ بمرد یا درختی کہ بسوخت باردار بود"
و درخت و زن ہر دو باردار شد"۔
(اردو) (۱) عورت کا باردار ہونا۔ حاملہ
ہونا۔ (۲) درخت کا باردار ہونا۔ بارور
ہونا۔ پھلنا۔

بار داشتن مصدر اصطلاحی۔ صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت۔ **مؤلف**
عرض کند کہ (۱) بارور بودن و ثمر داشتن
بحالت نسبت یا اضافت با درخت و
اجزاے آن یا بحالت قرینہ (ازرقی ہروی
۵) باغی است عارض تو کہ دارد بنفشہ
بار ؛ سروے است قامت تو کہ دارد

بر آفتاب ؎ و (۲) بمعنی باریاب بودن و رسائی
داشتن بحالت نسبت یا اضافت بہ دربار
و بارگاه و امثال آن یا بقرینہ (قاآنی ؎)
شہ پرست است بدانگونہ کہ در غیبت شاه ؎
آنچنانست کہ گوئی بر شہ دارد بار ؎ و (۳)
بحالت نسبت یا اضافت بہ زن یا قرینہ بمعنی
حاملہ بودنش چنانکہ " این زن باردار است
یا باردارد " وسند این بر معنی دوم (باردار)
گذشت (اردو) (۱) بارور ہونا۔ باردار
ہونا۔ درخت کا (۲) باریاب ہونا انسان کا
دربار یا بارگاه سلاطین میں (۳) باردار
ہونا۔ حاملہ ہونا عورت کا۔

باردان اصطلاح۔ بقول برہان و بحر بر
وزن کاردان (۱) خرجین و جوالی و (۲) ہر
ظرفی کہ دران چیزے کنند و (۳) صراحی شراب
ہم۔ صاحب سروری فرماید کہ صراحی باشد و
بحوالہ نسخہ میرزا و مؤید الفضلا گوید کہ بباے فارسی
بمعنی جوال از ہر چہ باشد (حکیم سنائی ؎)
چو اندر باردان او یکی ذرّہ نمی گنجد ؎ چگونہ
کل موجودات را در باردان دارد ؎ صاحب
رشیدی بر جوال و خرجین و صراحی قانع۔ صاحب
جامع گوید کہ خورجین و جوال وغیرہ و صراحی
صاحب جہانگیری گوید کہ خرجین و صراحی
را گویند و فرماید کہ در صراح معنی (خرج)
باردان نوشتہ (حکیم آذری ؎) باردان
ہاے باریز دانست ؎ مدفن سرّہاے پنہانست
؎ باردانی کہ بود پانصد من ؎ گندم اندر اخت
اندر روبکین ؎ صاحب ناصری نوشتہ کہ خورجین
و جوال و ظروف از قبیل شیشہ و سبو و قرابہ
و امثال آن۔ خان آرزو در سراج نسبت
معنی سوم گوید کہ غالب کہ بدین معنی (بادہ دان)
باشد بہ دال کہ (باردان) بتصحیف خواندہ اند
صاحب مؤید بحوالہ شرفنامہ گوید کہ بمعنی صراحی
است و بحوالہ قنیہ فرماید کہ بمعنی آوند باشد

مؤلف عرض کند که کلمهٔ بار بمعنی اول آنست
که بمعنی حمل گذشت و دوم آن بقول برهان چون
در آخر آید معنی ظرفیت بخشد همچون قلمدان
و کیفدان و قهوه دان و مانند آن پس معنی
حقیقی این ظرف بار۔ مخفی مباد که جوال بقول
برهان بضم اول ظرفی باشد از پشم بافته که
چیزها دران کنند و همین است خرجین
و خورجین که محققین زباندان ذکرش در
همین بحث کرده اند که بالا گذشت و همین
را درارد و خرجی گویند و خیال محققین
اردوست (چنانکه صاحب آصفیه نوشته)
که خرجی لغت فارسی است و مادریجا
هر قدر که تحقیق کرده ایم مفرس است از
از خرج عربی که بحث کامل این بر خرجی می آید
و صراحت این بر (ابر غنج) هم گذشت
بالجمله جوال و خرجی هردو یکی است یعنی
چیزیکه از پشمینهٔ کلفت و سطبر می سازند

که بر پشت چارو اقائم کنند و در هر دو
جانب پشت او مثل خریطه آویزان باشد
و هر قسم بار درو کنند ما اشارهٔ این بر
بارجامه کرده ایم و حق آنست که بارجامه
مخصوص است برای جوال که از پشمینه می
سازند و باردان عام است برای هر
ظرف که بار درو نهند اعم از اینکه از پشمینه
باشد یا چوب و آهن وغیره چنانکه صندوق
وغیر ذلک۔ پس معنی دوم حقیقی است و معنی
اول مجاز آن و معنی سوم هم مجاز است و بس
که شراب را در کلمهٔ بار داخل کردند بسبیل
مجاز و صراحی و امثال آن را بذیل کلمهٔ (دان)
آوردند موافق قیاس۔ حیف است که سند
استعمال این معنی دوم از نظر ما نگذشت
اعتبار محققین زباندان اجازت انکار
نمی دهد و معاصرین عجم بدین معنی استعمال
نمی کنند آنچه خان آرزو این را بمعنی سوم

نتیجۂ تصحیف خیال می کند و اصل این بدین
معنی (بادہ دان) گوید نسبت آن عرض می شود
کہ حیرانی گوید کہ اصل این (باددان) بمعنی
شراب دان است کہ باد بمعنی بادہ ہم پیشتر بجایش
گذشت پس درین صورت (باردان) را
بمعنی سوم مبدّل (باددان) بر خلاف قیاس
گفتن بہتر از انست کہ تصحیفش گوئیم و خلاف
قیاس ازین وجہ باشد کہ تبدیل دال مہملہ با
راے مہملہ نیامدہ ولیکن ہمین یک مثال را
براے این قسم تبدیل قائم کردن عیبی ندارد
و اقوی آنست کہ (باردان) را بمعنی آبدان
گیریم کہ بار بمعنی آب بر بعنی بست و نہمش گذشت
پس درین حالت باردان را بمعنی صراحی
شراب گرفتن موجّہ باشد (اردو) (۱) دیکھو
بارجامہ و ایز غنج (۲) ہر ظرف جس مین سامان
رکھا جاے مذکر۔ صاحب آصفیہ نے باردان
پر فرمایا ہے۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ صحیح باردان
کسی چیز کے رکھنے کا برتن۔ خورجین۔ تھیلا۔
اسباب رکھنے اور باندھنے کا سامان۔
سوداگری اسباب آنے کے بکس۔ ٹبٹین۔
بورے۔ (۳) صراحی شراب۔ مؤنث۔

بار در موج کشادن مصدر اصطلاحی
بقول بحر۔ در دنیا اقامت کردن۔ دیگر
کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
مؤلف گوید کہ بار کشادن بمعنی خودش
می آید و این کنایہ باشد کہ اقامت دنیا
را قیام در موج گفتہ اند بنظر برتہ و بالائی و
جزر و مد دنیا۔ حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد (اردو) دنیا مین اقامت کرنا

باردل اصطلاح۔ بقول برہان و بحر
و ناصری و رشیدی بکسر ثالث و رابع
و سکون لام (۱) غم و اندوہ دل و (۲)
اندیشۂ روزگار باشد۔ صاحب جہانگیری
در ضمیمہ خود ذکر ہر دو معنی کردہ۔ صاحب

شمس گوید کہ بمعنی اندیشہ و اندیشۂ روزگار باشد مؤلف عرض کند کہ این متعلق بہ معنی ہفدہم کلمۂ بار است (صائب ﷺ) چون ماہ مصر قسمت من خواست عذر من ٭ گر یکدو روز بار دل کاروان شدیم ٭ مؤلف عرض کند کہ برائے معنی دوم اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مجاز معنی اول باشد کہ خوف و اندیشہ ہم مکلّف دل است (اردو) (۱) (دیکھو بار خاطر) (۲) اندیشۂ روزگار۔ اندیشۂ دنیا۔ فکر دنیا۔ دنیا کا ڈر۔ مذکر۔ اندیشہ بقول آصفیہ۔ مذکر۔

باردو اصطلاح۔ بقول برہان و سروری و ناصری و جامع و ہفت با دال بے نقطہ بر وزن آرزو چوبے را گویند کہ در زیر درخت میوہ دار گذارند تا از سنگینی میوہ نشکند مؤلف عرض کند کہ اصل این (دوش بار) است۔ مرکب اضافی بمعنی دوشے کہ بران بار بر دارند و قلب اضافت آن (بار دوش) و شین معجمہ حذف شدہ (باردو) باقی ماند کنایہ از چوبی کہ بار میوہ بر دارد (اردو) وہ لکڑی جو سنگین میوہ کے نیچے بطور سہارے کے قائم کرتے ہیں تاکہ میوہ اپنی سنگینی کی وجہ سے ٹوٹ نجائے۔ مؤنث۔

باردیج بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر دال مہملہ لغت فارسی است قسمی از صوف پشمی تر کردہ شدہ کہ بر چوبے بہ پیچند و از ان نان پزان تنور را صاف و پاک کنند و برائے منع افروختگی آتش ہم بکار برند۔ مؤلف عرض کند کہ محققین فارسی زبان ازین لغت ساکت و شک نیست کہ صاحب انند بر ماخذ غور نکردہ دال

مہملہ را بعوض واو نقل کردہ حیف است کہ فرہنگ فرنگ پیش ما نیست کہ تحقیق این
می کردیم بخیال ما این مرکب است از بار کہ بمعنی آتشدان بجاے خودش مذکور شد
و دریجا بمجاز تنور باشد و دیج بواو مبدل (ویژ بزاے فارسی) است کہ بقول برہان
بمعنی خصوص و خاصہ آمدہ و زاے فارسی بدل می شود بجیم چنانکہ گرژک و کجک۔ گروج
پس معنی لفظی این خاصہ تنور کنایہ از ان چوب خاص کہ برسرش پشمینہ را می پیچید و آن را
در آب تر کردہ تنور را صاف کنند خصوصاً وقتیکہ تنور زیادہ تر گرم شود تا گرمی (آہن جاہے)
اش کم گردد و نان نسوزد طرز بیان ہر دو محققین بالا حقیقت حال را نمی کشاید معاصرین
عجم گویند کہ در بعض بلاد عجم این را (باریج) ہم گویند و جا دارد کہ دال مہملہ را مبدل واو
گیریم چنانکہ تیو و بید کہ نام کرمکی است این است حقیقت ماخذ این اصطلاح (اردو)
وہ لکڑی جس کے سر پر ایک پشمینہ لپٹا جاتا ہے اور اُسکو پانی مین بھگوکر تنور صاف کیا
جاتا ہے اور اُسکی شدت گرمی کو کم کیا جاتا ہے۔ مؤنث۔

بارزد بقول برہان بسکون ثالث و فتح زاے نقطہ دار و دال بے نقطہ ساکن بمعنی بیرزد
است و آن صمغی باشد مانند مصطکی و بعربی قنۃ خوانند۔ دو درم آن را بہ آب بنوشند
بواسیر را سود دارد۔ صاحب جامع ہم ذکر این کردہ۔ صاحب محیط فرماید کہ بسریانی
و بقولے در یونانی خلبانی و کلبانی و بہ ترکی قاسی و بہندی بریجا و برجا و بہروزہ گویند
و معروف باسم گندہ بہروزہ است و آن شیر درختی است بزرگ بقدر سرو کہ تنہ آن
را بہ تیشہ وغیرہ جا بجا می خراشند و از ان تراوش می نماید گرم در سوم و خشک در

دوم وبقول شیخ بالعکس۔ ملیّن ومحلّل۔ مغثّی ریاح وتریاق سموم ومنافع بسیار دارد (الخ) وجہ تسمیۂ این جز این نیست کہ بارے ونتیجۂ کہ از زدن شیشہ بر تنۂ درخت حاصل شود وکلمۂ بار درینجا متعلق بہ معنی سی امش کہ گذشت صاحب برہان بر بیرزد گوید کہ معربش بارزد باشد (اردو) گندہ بروزہ۔ بقول آصفیہ۔ اردو۔ اسم مذکّر۔ چیڑ کے درخت کا گوند۔ ایک سفید بدبودار مادّہ جو چیڑ کے درخت سے نکلتا ہو قنّہ۔ بارزد

بارزدن ازچیزی استعمال۔ بمعنی مغشوش کردن۔ این متعلق باشد بمعنی یازدہم کلمۂ بار۔ چنانکہ قاآنی گفتہ (س) از بہر آنکہ سیم کند سکہ را قبول ﴿ بر سیم لازمست کہ از مس زنند بار ﴿ (اردو) آمیزش کرنا۔ (۴۴۰۲)

بارزمان اصطلاح۔ بقول برہان و بحر ومؤیّد بروزن آب روان کنایہ از حوادث وجفاہاے روزگار وزمانہ باشد۔ صاحب جہانگیری در ضمیمۂ کتاب ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است وکلمۂ بار درینجا متعلق بمعنی ہفدہمش کہ گذشت حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) حوادث روزگار۔ دنیا کے حادثے۔ مذکّر۔

بارساختن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ تہیۂ سفر کردن است وسامان سفر بستن وزاد راہ باخود گرفتن (سعدی شیرازی س) خجل آن کس کہ رفت و کار نہ ساخت ﴿ کوس رحلت زدند و بار نہ ساخت ﴿ مخفی مباد کہ کلمۂ بار درین جا بمعنی اوّلش باشد کہ بجاے خودش گذشت (اردو) تہیۂ سفر کرنا۔ زاد راہ کا انتظام کرنا۔ سامان سفر کرنا۔

بارستاریون اصطلاح ۔ بحث کامل این بر (بارسطاریون) می آید (اردو) دیکھو بارسطاریون ۔

بارسری اصطلاح ۔ بقول صاحب ہفت مرادف (بادسری) کہ گذشت دیگرکسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکردو سند استعمال پیش نہ شد مؤلف عرض کند کہ معنی لفظی این سرگرانی یعنی حالتی کہ سرکسے باری دارد وگران باشد ومتعلق بہ معنی اول کلمہ بار کہ بجایش گذشت وبحالت وجود سند استعمال ۔ کنایہ باشد از تکبر وغرور کہ سر مغروران ومتکبران ہم گران باشد وجا دارد کہ این را مبدل (بادسری) گیریم ہمچون (باددان) و (باردان) (اردو) دیکھو بادسری ۔

بارسطاریون اصطلاح ۔ بقول برہان واننداکسر ثالث وسکون سین بے نقطہ وطاے حطی بالف کشیدہ وراے بے نقطہ مکسور وتحتانی بواو رسیدہ ولون زدہ لغتی است یونانی ومعنی آن بعربی حمامی بود وآن نوعی از غلہ باشد کہ متقشر کردہ بگاو دہند گاو را فربہ کند وبعربی رعی الحمام خوانند وآن را کبوتر بسیار دوست دارد ۔ صاحب ہفت این را بدون راے مہملہ ثانی (بارسطایون) گفتہ وصاحب سواد السبیل کہ مفسر معربات است بر (بارستاریون ۔ بہ تاے فوقانی عوض طاے حطی) حوالہ از (فارستاریون بہ فاے اول) دادہ وبر (فارستاریون) گوید کہ معرب لغت یونانی (پرستریان) است کہ رعی الحمام خوانند ۔ صاحب محیط ذکر (بارسطاریون) کردہ گوید کہ لغت یونانی است نام غلہ ازہر کہ شاخل ہم نام دارد وبرآرہر فرماید کہ نام

غلہ الیست مشہور و در کتب یونانی باسم شاخل وشاحل مرقوم وبقول اہل ہند آڈکی و وکندلی و ہتا و قسم دوم آن را تو تر نامند و فرق میان ہر دو قسم آنست کہ درخت تور بقامت یک و نیم درعہ می باشد و درخت ارہر بزرگتر ازان بالجملہ مزاج ارہر سرد و خشک وبقول اہل ہند سبک و قابض ۔ دافع فساد وصفرائے خون وبلغم و فساد زہرو باد انگیز و منافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ بتحقیق ما (بارستاریون) لغت یونانی نباشد بلکہ مفرس (پرستریان) ومعرب آن (بارسطاریون ـ بطائے حطّی) فارسیان بائے فارسی را بعربی بدل کردند چنانکہ اسپ و اسب وتپ وتب والف زائد بعد فوقانی آوردند والف ہفتم را بہ واو بدل کردند ہمچون تاغ وتوغ دا ہم جامد فارسی زبان شاخل وشاخول وکشاخل است کہ بجایش می آید (اردو) ارہر بقول آصفیہ ہندی اسم مؤنث ۔ ایک قسم کا غلہ ہے جسکی دال نہایت سلونی ہوتی ہے ۔ پورب والے رہر بولتے ہین ۔ صاحب جامع الادویہ نے بھی اس کا ذکر کیا ہے اور رآرہرا اور توتر پر فارسی ترجمہ شاخل لکھا ہے ۔

بارسفربستن استعمال ـ بمعنی تہیۂ سفر کردن بحث این بر (باربستن) گذشت (ظہوری ۵) دیدۂ اشک فشان بہر سبکباری اشک ٭ قرعہ انداختہ بار سفری خواہم بست (اردو) تہیۂ سفر کرنا ۔

بارسنج اصطلاح ـ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح سین مہملہ وسکون نون و جیم ـ باسنگ ترازو ـ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** گوید

(پاسنگ) بقول برہان آنچہ در یک کفۂ ترازو نہند بجہتہ برابر کردن کفۂ دیگر (انتہیٰ) خیال ما اینست کہ اصل (پاسنگ) (بارسنگ) است کہ راے مہملہ حذف شد و باے عربی بفارسی بدل شد ہمچون آسب و آسپ قلب اضافت (سنگ بار) پس این مبدل ہمان (بارسنگ) است کہ کاف فارسی با جیم عربی بدل شود چنانکہ آختنگ و آختنج حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) پاسنگ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر۔ وہ وزن جو ترازو کی ڈنڈی برابر کرنے کے واسطے ڈس مین باندہ دیتے ہین

بارسین بقول مؤید بحوالۂ لغات الطب کدوے تلخ۔ صاحب انند فرماید کہ لغت فارسی است و در نسخہ دیگر مؤید این را (بارتنین) نوشتہ بہ فوقانی و نون بعد راے مہملہ۔ مؤلف عرض کند کہ اگر بہ سین مہملہ گیریم مرکب اضافی باشد کہ سین مبدل شہر چین است و نام قریۂ از صفاہان و جا دارد کہ وطن این یکی ازین ہردو مقام باشد و اگر (بہ تاے فوقانی و نون) عوض سین مہملہ گیریم (تنین) بقول منتخب لغت عرب باشد بمعنی مار بزرگ۔ پس جا دارد کہ تنین را استعارہ گیریم براے بیارہ کہ بیارۂ کدو ہمچو مار بزرگ باشد و این ہم مرکب اضافی است وجہ تسمیہ ثانی اقوی من الاول۔ صاحب محیط ذکر این نکرد و بر کدوے تلخ گوید کہ این را بعربی قرع المر و ہندی تونبڑی گویند در نبات شبیہہ بہ بیارہ کدوے شیرین و ثمر آن از ان کوچکتر و بحوالۂ جامع تمیمی نوشتہ کہ از کدو زراعت می کنند و ازان صحرائی یافتہ می شود لیکن آن بسیار تلخ و افعال آن شبیہہ با فعال کدوے شیرین نیست و با شد

کہ بدین جہت استثنائے این از نوع آن کردہ باشند بالجملہ بسیار گرم وخشک و باقوت سمیہ مقدار اندکی ازان معئ قوی وقی کردن بدان جہت ضیق النفس بارد رطب قدیم وسرفۂ رطب کہنہ نافع ومنافع دیگر ہم دارد (الخ) (اردو) کڑوا کدو۔ مذکر۔ صاحب جامع الادویہ نے تونبڑی پر فرمایا ہے کہ کدوے تلخ۔ قرع المر۔

بارش بقول نوادر کہ بذیل باریدن فرماید (مثلہ) وصاحب انند گوید کہ بکسر ثالث وسکون شین معجمہ بمعنی باران مؤلف عرض کند کہ حاصل بالمصدر باریدن است وہمین را بزبان سنسکرت بقول صاحب سخندان (برشا) گویند وبدین وجہ کہ اسم مصدر باریدن متعلق بزبان سنسکرت خیال می کنیم چنانکہ می آید نسبت این ہم با (برشا) لطفی خاص دارد ولیکن حقیقت این ضرین نباشد کہ فارسیان برامر حاضر باریدن۔ بقاعدۂ خود شین معجمہ زیادہ کردہ اند وما قواعد حاصل بالمصدر را بر (آموے) بیان کردہ ایم وبر (حاصل مصدر) ہم می آید (اردو) بارش۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ مینہہ برکھا۔ دیکھو بار۔

بارشدن زندگی برکسی مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر۔ تنگ آمدن آدمی از زیست خود۔ دیگر کسے از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ کلمہ بار دربینجا متعلق باشد بہ معنی اول یا ہفد ہمش یعنی ہرگاہ زندگی تکلیف مالایطاق باشد۔ کنایہ شد از معنی بیان کردۂ صاحب بحر عجم (اردو) دیکھو از جان سیر آمدن۔

بارشکنی اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ صراح بمعنی خوار بار۔ خوراک اندک۔ قوت لایموت

دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد
مؤلف گوید که حیف است که سند استعمال
پیش نشد و اگر بنظر آید توانیم عرض کرد که حاصل
بالمصدر (بار شکستن) باشد و مخفف (بار
فاقه شکستن) و کنایه از خوراک اندک و قوت
لایموت حاصل کردن۔ (اردو) قوت
لایموت۔ دیکھو اشام۔

بار فرو ریختن استعمال۔ سبکدوش شدن (۵۲۰۲)
(قاآنی ۵) سبزه از شرم خطش خواست
رود زیر زمین ٭ گلبن از رشک رخش
خواست فرو ریزد بار ٭ مخفی مباد که درین
شعر کلمهٔ بار بمعنی دهش و مراد از گل است بیچ
معنی حقیقی متعلق بمعنی اوّلش پس (بار فرو ریختن
گلبن) کنایه باشد از فرو ریختن گل که بار
گلبن گل باشد و بس (اردو) بوجھ اتارنا

بار فروش ده اصطلاح۔ صاحب ناصری
گوید که بضم فا و را و واو و سکون شین و کسر
دال و ہاے ہوز نام شہریست از مازندران
در بدو حال دیهی بوده که بارے از دریاے
خزر فرود می آورده اند دران ده بفروش
میرسید بنابران بآن اسم موسوم شده۔ در
تاریخ مازندران نوشته اند که مرد آبی و صحرائی
سبز در آنجا بوده و مرغابیان بسیار دران
آبگیر جمع می شدند در زمانی که حضرت امام
حسن ابن علی بافتتاح ولایات تبرستان توجّه
فرمود آن محل را تعریف و تحسین نموده ہمانا
فرموده اند ماء و طیر و این اسم باقی مانده
تبرستانیان بامطیر خواندند و بتدریج شہرے
شده موسوم به (بارفروش) و درمیان
آن آبگیر قطعهٔ زمین خشک بوده صفویه یکے
برکسیوے آن آب بنیان نهادند تا بآن قطعه
زمین رسید در آنجا عمارات ساختند حتّی
مسجد و گرمابه و سراے و رباط و خدمه
در دولت علیه قاجاریه بر آبادی آن افزود

(۳۰۴)

خاقان فغفور آن آبگیر را بحر ارم و آن میدان را سبز میدان نام کردند۔ وقتی بحکم ضرورت از شہر طہران کہ مسقط الراس مؤلف است بدانجا رفتہ سالی چند متوقف و مراجعت بطہران و شیراز اتفاق افتاد (انتہی) مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت (دہ بار فروش) است۔ رائے مہملہ را ہم ساکن گیریم طرز بیان محقق زبان دان ما را برین تصریح مجبور کرد (اردو) بار فروش دہ۔ ایک شہر کا نام ہے جو مازندران مین واقع ہے۔

بار فرو گرفتن استعمال۔ حاصل کردن باریابی و باریاب شدن است (ابو المعانی رازی ع) از پے صحبت او جست بروبندم دل ؛ بدر خیمۂ او زود فرو گیرم بار ؛ (اردو) باریاب ہونا۔ رسائی حاصل کرنا۔

بارک بقول برہان و ناصری و سروری و جہانگیری و رشیدی و سراج بکسر ثالث و سکون کاف (۱) مخفف باریک است کہ در مقابل گندہ باشد (خواجہ عمید ع) حدیث غزل کم کنم در ثنایت ؛ لطافت کنم درج بارکتر از مو ؛ (رودکی ع) خلنجیان خواہم و جماش چشم ؛ گرد سرین خواہم و بارک میان ؛ بہار یتز کر معنی اول گوید کہ (۲) مخفف بارک اللہ چنانکہ ظہوری در تعریف نورس پور گوید (ع) برایوان کند چون سلام آفتاب ؛ دہد ابروے طاق بارک جواب ؛ مؤلف عرض کند کہ بیچارہ۔ طاق را بسوے بارک اضافت نکرد کہ بارک بمعنی اول صفت طاق است یعنی طاق نازک۔ اگر سند دیگر پیش شود ادعایش را تسلیم توان کرد و دران صورت باید کہ بفتح ثالث خوانیم و مخفف بارک اللہ دانیم (اردو)

(۱) باریک بقول آصفیہ۔ فارسی۔ پتلا۔ نازک (۲) بارک اللہ۔ بقول آصفیہ۔ دعا لغوی معنی خدا برکت دے۔ آفرین۔ شاباش۔ کیا کہنا ہے۔

بارکاب تو خاک است مقولہ۔ صاحب بحر عجم گوید کہ یعنی ہنگام سواری رام و مطیع تو ہست۔ صاحب مؤید بادی انیست و برای این معنی از کلام انوری استناد کردہ (سے) تبارک اللہ ازین آب سیر و آتش نعل ٭ کہ بارکاب تو خاک است با عنانت ہوا ٭ صاحبان انند و ہفت نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ حاشا کہ چنین باشد ہمہ محققین بالا ازہمین یک شعر انوری این مقولہ را پیدا کردہ اند و فی الحقیقت مقولہ نیست۔ انوری در مدح اسپ ممدوح گوید کہ او آب سیر و آتش نعل است کہ بارکاب سوارش خاک می آید یعنی غبار و با عنان او ہوا می دود یعنی انتہاے تعریف تیزگامی است انوری چار عنصر را درین شعر جمع کردہ است بضمن تعریف اسپ ممدوح آنانکہ باستناد این شعر مقولہ عجم بمعنی خاص قائم کردہ اند لطف سخن ندارند حیف است کہ چرا مقولہ دیگر را فروگذاشتند یعنی (با عنان تو ہواست) کہ ہمین شعر انوری براے آن ہم بکار می خورد محققینی کہ ذوق زبان ندارند نتیجہ تحقیق شان ہمین است و بخیال ما ہیچ است و ہیچ۔ ایجاد صاحب مؤید است کہ از کلام قدما چہ خوش مقولہ پیدا کردہ فتامل (اردو) گھوڑا تیز اسطیع ہے۔

بارکاب محمد عنان در آر مقولہ۔ صاحب ہفت بحوالہ اصطلاح الشعرا گوید و صاحب انند با او یو یدکہ یعنی از محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم باش و فرماید کہ در

فرہنگی دیدہ شد (باسایۂ رکاب محمد عنان درآر) مؤلف عرض کند کہ اگر این
عبارت ریختۂ کلک یکی از متقدمین یا متاخرین یا معاصرین فارس باشد باستنادش
می توانیم گفت کہ (باررکاب کسے عنان درآوردن) یا (باسایۂ رکاب کسے عنان
درآوردن) کنایہ باشد از پیرو او بودن و بس۔ للہ العجب۔ محققین ہند نژاد در
تالیف فرہنگہا چہ مایہ تعب بر داشتہ اند و مصادر اصطلاحی را مقولۂ انگاشتہ و بصراحت
معنی چہ علم ہا افراشتہ حزین نیست کہ صاحب انند بارکاب صاحب ہفت عنان در
آوردہ وبے تحقیقت نبردہ۔ فتامل۔ (اردو) کسی کا پیرو ہونا۔

بار کردن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید
کہ (۱) بمعنی تہیۂ سفر کردن کہ در وقت
رحیل بار می کنند و این متعلق بمعنی اول
کلمۂ بار است (شریف سبزواری ع)
در زلف چین فگند و مرا برد دل ز دست
؎ چون شام شد سفری بار می کند ؎ و
(۲) بمعنی مغشوش کردن ہم بحالت اضافت (۲۰۹۷)
بسوے طلا یا نقرہ یا مشک و امثال آن
متعلق بمعنی یاز دہم کلمۂ بار (حکیم ازرقی
ع) شنیدہ ام بحکایت کہ بار مشک کنند ؎
از آن جگر کہ ز آتش بدو رسیدہ اثر ؎ ز بار زلف
مشک فروش است دلبرم لیکن ؎ ز من
بجاے جگر خواستہ است خون جگر ؎ و (۳) (۲۰۹۸)
بمعنی آب کردن و کنایہ از باریدن متعلق بہ
معنی بست و نہم کلمۂ بار (استادے گوید و
صاحب جہانگیری بذیل کلمۂ بار نقل کند ع)
اگر باران جود او کند بار ؎ زمین پر سیم و
زر گردد چو عبہر ؎ (اردو) تہیۂ سفر کرنا
(۲) کسی چیز میں آمیزش کرنا۔ (۳) برسنا۔

(الف) **بارکش**
(ب) **بارکشادن**
(ج) **بارکشودن**
(د) **بارکشیدن**

اصطلاح۔ (الف) بقول بحر (۱) کسیکہ غمخواری مردم کند و (۲) متحمل آزار باشد و مظلوم و (۳) صحنکت کلان و (۴) طناب بزرگ صاحبان مؤید وضمیمۂ برہان وہفت واند بذکر ہر چہار معانے بالا گویند کہ (۵) آنکہ بارہاے گران بردارد بہار بذکر این ازمعنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ (۶) امر حاضر است از (د) وبہر پنج معانی بالا اسم فاعل ترکیبی است ومعنی پنجم حقیقی باشد ودیگر ہر چہار معانی مجازان مخفی مبادکہ معنی اول ودوم متعلق است بامعنی ہفدہم کلمۂ بار ومعنی سوم متعلق بہ معنی شانزدہمش کہ صحنک کلان ہم حامل ماکولات است ونسبت معنی چہارم عرض می شود کہ طناب بزرگ ہم حامل بارخیمہ باشد متعلق بہ معنی اول کلمۂ بار حیف است کہ محققین بالا سند استعمال ہریک اصطلاح پیش نکردند (سیر معزی ؎) باربسیار وبارکش اندک ؂ چاکران بیش ومرکبان کم وکاست (انوری ؎) بارکش انوری کہ بار گراوست ؂ زمین بترسد ہزار بار کند ؂ و(ب) و(ج) بقول صاحب بحر بمعنی فرود آمدن بجای بغرو کش کردن **مؤلف** گوید کہ ہر کہ بجائی قیام کند سامان خود درانجا می کشد متعلق است بمعنی اول کلمۂ بار (نظامی ؎) پاے درین بحر نہادن کہ چہ ؂ بار درین موج کشادن کہ چہ ؂ (قاآنی ؎) دو ہفتہ بیشتر از آنکہ پادشاہ ختن ؂ ز برج حوت بکاخ حمل کشاید بار ؂ (ولہ ؎) حاجی شود ہر آنکہ بدانجا کشید رخت ؂ ناجی شود ہر آنکہ درآنجا کشود بار ؂ و (د) بقول بہار معروف و**مؤلف** گوید (۱) بار برداشتن وبار بر سر ودوش گرفتن متعلق بہ معنی اول کلمۂ بار (صائب

ص) از گرانان ہر کہ چون عنقا گرانجانی
کشید٭ بار کوہ قاف بتواند بآسانی کشید٭
و (۲) متحمل آزار شدن و تکلیف کشیدن
متعلق بمعنی مفہوم کلمۂ بار (انوری ص)
نو بنو ہر روز بارے می کشم٭ بار نبود
چون زیارے می کشم٭ بار او نتوان
کشید از ہجر وصل٭ پس مرا این بس کہ
بارے ہمی کشم٭ و (۳) پرداخت کردن
و ناز کشیدن و این ہم من وجہ متعلق بہ
معنی مفہوم کلمۂ بار است کہ ناز برداری
ہم تکلیف رسان باشد (انوری ص)
بار بندہ کہ کشد جز کہ خداوند کریم٭ ناز
حسان کہ کشد جز کہ رسول مختار٭ (اردو)
(الف) (۱) غمخوار بقول آصفیہ ہمدرد
غمگسار۔ دکھ درد کا ساتھی۔ (قناعت
ص) کھویا غم فراق نے دل سے جہان
کا غم٭ غم ہی ہمارے واسطے غمخوار ہو گیا٭

(۲) تکلیف کا متحمل۔ مظلوم۔ (۳) بڑی تحنک
۔ مؤنث (۴) خیمہ کی بڑی رسّی۔ طناب۔ مؤنث
(۵) بارکش۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر
بوجھ اٹھانے والا (۶) مصدر (د) کا امر
۔ بار اٹھا (ب) و (ج) مقام کرنا۔ بقول
آصفیہ۔ ٹھہرنا۔ قیام کرنا۔ ڈیرہ ڈالنا۔ اترنا
۔ فروکش کرنا۔ ٹھیرانا۔ اتارنا (د) (۱) بوجھ
اٹھانا (۲) تکلیف کا متحمل ہونا۔ تکلیف اٹھانا
(۳) پرداخت کرنا۔ ناز اٹھانا۔

(۲۰۹۵) **بارکشیدن خاطر** استعمال۔ ملول شدن
خاطر باشد (سالک کاشی ص) از جنبش
باد خاطرم بارکشد٭ آشفتگی از نسیم گلزار کشد
٭ (اردو) خاطر پر بار ہونا۔

بارگان اصطلاح۔ بقول شمس باکاف
فارسی و رائے موقوف حوضی خورد کہ آب
گندہ دران در آید مؤلف عرض کند کہ
محققین فارسی زبان ازین اصطلاح ساکت اند

وحیف است کہ سند استعمال پیش نشد اگر گیر آید
توانیم عرض کرد کہ متعلق بمعنی نوزدہم کلمہ بار
باشد و گان بمعنی لائق و سزاوار پس معنی
لفظی این جائی کہ لائق آب گندہ باشد
بعضے از معاصرین عجم تصدیق این کنند و
بعض شان ساکت ولیکن خلاف قیاس
نیست کہ اصل این (بارخان) باشد بمعنی
خانہ مغلظات و جا دارد کہ این را مبدل
بارگین گوئیم کہ بہ ہمین معنی می آید تحتانی بدل
شدہ بہ الف ہا ہمچون یرمغان و ارمغان ۔

(اردو) وہ مختصر حوض جو غلیظ اور گندہ
پانی جمع ہونے کے لئے بناتے ہیں۔ مذکر۔
صاحب آصفیہ نے چوبچہ پر فرمایا ہے کہ
اس کی اصل (چاہ بچہ) ہے ۔ اسم مذکر۔
گندے پانی کا گڑھا ۔

بارگاہ اصطلاح ۔ بقول برہان وجامع
بروزن چارگاہ ۔ خیمۂ پادشاہان و سلاطین
باشد و جاے رخصت و اجازت و شکم
حیوانات مادہ ۔ صاحب ناصری فرماید کہ
(بارگاہ و بارگہ) خانہ و خیمۂ پادشاہ است
کہ لشکر و سپاہ وغیرہ بسلام آیند و آن
معروف است و فرماید کہ شکم حیوانات
مادہ کہ حاملہ شدہ اند ۔ صاحب سروری
نسبت معنی اول الذکر خوب تعریفی کردہ کہ
محلی باشد کہ ملوک و سلاطین بار مردم دہند
صاحب مؤید نسبت معنی مذکور فرماید کہ نوعی
از خیام مراتب سلاطین و ملوک و نسبت
معنی مابعد الذکر گوید کہ جاے بار دادن و
فرمودہ کہ سینۂ زنان ہم و در بعض نسخ مؤید
نسبت معنی آخر الذکر (جاے بار دار زن)
نوشتہ و صاحب رشیدی گوید کہ (بارجا) و
(بارگاہ) و (بارگہ) ہر سہ بمعنی جائی کہ بار عام
دہند ۔ خان آرزو در سراج بحوالہ قوسی فرماید
کہ خصوصیتی با خیمہ ندارد و بزبان حال دیوانہ

عبارت از الست و نسبت معنی آخر الذکر
گوید کہ بمعنی شکم حیوانات ہم و ظاہر مجاز است
بہار گوید کہ مرادف (بارجاے) کہ گذشت
مؤلف عرض کند کہ (۱) معنی لفظی این جاے
باریابی سلاطین و مراد از دیوانخانۂ شاہی
و آنچہ بعضے محققین خیمہ را درین داخل کردہ
اند مخصوص باشد بہ خیمۂ کہ سلاطین در سفر
باغراض بارگاہ قائم کنند و این متعلق است
بمعنی سوم کلمۂ بار و (۲) رحم اعم ازینکہ
رحم انسان باشد یا حیوان کہ مقام حمل است
و متعلق بہ معنی پانزدہم کلمۂ بار و آنچہ صاحب
مؤید (۳) سینۂ زنان را بارگاہ گوید قیاس
بعید است و مجاز مجاز دیگر کسے از محققین
فارسی زبان با او نیست اگر سند استعمال
پیش شود توانیم گفت کہ منظر گنبد بارگاہ
استعارہ باشد بدین معنی (الوزی ۵)
سیر ستارگان فلک نیست در بروج ٭ برگوشۂ
کنگرۂ بارگاہ تست ٭ (ولہ ۵) آستان
تو چرخ را معبد ٭ بارگاہ تو خلق را محراب ٭
و بہ تحقیق ما (۴) استعارہ باشد از عماری کہ (۲۰۴۰)
عماری ہم مقام بار است۔ سند این بر
(بارگاہ بر پیل بستن) می آید و (۵) بہ معنی
مطلق خیمہ ہم بہ مجاز و سند این در ملحقات (۲۰۴۱)
بر (بارگاہ زدن) مذکور شود۔
٭ (اردو) (۱) بارگاہ دیکھو بارجا (۲) رحم
بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ بچہ دان
(۳) عورتون کا سینہ۔ مذکر۔ چھاتیان۔
پستان۔ (۴) عماری۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔
اسم مؤنث۔ ہاتھی کے اوپر کی رتھ جو اسکے
پیٹھ پر بیٹھنے کے واسطے رکھتے ہین۔ (۵) ڈیرا
خیمہ۔ مذکر۔

بارگاہ آراستن (مصدر اصطلاحی)
صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت
مؤلف گوید کہ بمعنی آراستہ کردن بارگاہ

وکنایہ از دربار کردن و برآمدن در بارگاہ باشد مخصوص بہ سلاطین (قاسم گونابادی ؎) خدیو جم آئین داراپناہ ٭ برآراست در اصفہان بارگاہ ٭ (اردو) بارگاہ آراستہ کرنا۔ دربار کرنا۔ دربار میں برآمد ہونا

بارگاہ افراشتن (مصدر اصطلاحی) صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** گوید کہ برپا کردن خیمہ بارگاہ باشد وکنایہ باشد از رونق افروز شدن و برآمد شدن (قاسم گونابادی ؎) چو افراشت در غجدوان بارگاہ ٭ جہان تیرہ گشت از غبار سیاہ ٭ (اردو) خیمۂ بارگاہ کو قائم کرنا۔ رونق افروز ہونا۔ برآمد ہونا

بارگاہ بر پیل بستن (مصدر اصطلاحی) کنایہ باشد از سوار شدن سلطان بر عماری و بارگاہ درینجا استعارہ باشد از عماری یعنی چون عماری بر پیل بندند علامت برآمدن پادشاہ در عماری و بار دادن است (عبداللہ ہاتفی ؎) بہ بندند بر پیل نز بارگاہ ٭ در آرند جنبش باین کارگاہ ٭ صاحب آصفی باستناد ہمین سند۔ مصدر (بارگاہ بستن) قائم کردہ گوید کہ بمعنی بارکردن آن است عجب است از تحقیق او (اردو) بادشاہ کا عماری میں برآمد ہونا۔

بارگاہ زدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی برپا کردن خیمہ باشد (حافظ شیرازی ؎) بیا ساقی آن جام چون مہر و ماہ ٭ بدہ تا زنم بر فلک بارگاہ ٭ **مؤلف** گوید کہ بر اصطلاح بارگاہ غور کردہ ایم کہ تخصیص آن با دیوانخانہ و خیمہ ملوک باشد کہ باغراض باریابی خلق در سفر زنند) ولیکن درینجا مجازاً بمعنی مطلق خیمہ مستعمل (اردو) خیمہ برپا کرنا۔ ڈیرہ لگانا۔

بارگاہ ساختن استعمال۔ محل باریابی

قائم کردن است صاحب آصفی ذکر این
کردہ از معنی ساکت (سعدی شیرازی
ے) منعم بکوہ و دشت و بیابان غریب
نیست ؛ ہر جا کہ رفت خیمہ زد و بارگاہ
ساخت ؛ (اردو) بارگاہ قائم کرنا۔
بارگاہ بنانا۔

بارگاہ کشیدن استعمال۔ بقول صاحب
آصفی برپا کردن خیمہ و بہ تحقیق ما مرادف
بارگاہ افراشتن (کمال خجندی ے) در
ہمت گدائے تو باشد فرو ہنوز ؛ ہر عرش
اگر کشند شہان بارگاہ را ؛ (اردو)
دیکھو بارگاہ افراشتن ؛

بارگذاشتن استعمال۔ صاحب آصفی
بحوالۂ بہار ذکر این کردہ گوید بارگذاشتن بر
چیزی است و سندی پیش نکرد و بہار ساکت
مؤلف عرض کند کہ بمعنی بار دادن و
اجازت دادن است یعنی اجازت باریابی
عطا کردن (ظہوری ے) بارنگذارد در
خلوت سرای وصل یار ؛ گرچہ خود خوبان
سر انگشت طلب بر در زنند ؛ (اردو)
دیکھو بار دادن کے پہلے معنے۔

بارگرفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول
وارستہ و بحر و آصفی و بہار (۱) آبستن
شدن مؤلف عرض کند کہ این متعلق
است بہ معنی پانزدہم کلمۂ بار و این معنی بحالت
اضافت یا نسبت بسوی زن حاصل شود
(بدیعی سمرقندی ے) بارگیرند از نسیم لطف
تو ابکار باغ ؛ ہمچنان کز روح قدسی
(۳۰۶۳) دختر عمران گرفت ؛ و بہ تحقیق ما (۲) بمعنی بار
بر سر یا پشت یا گردن گرفتن یعنی متحمل بار
شدن متعلق بہ معنی اول کلمۂ بار (امیر معزی
ے) نہاد نامۂ مہرت زمانہ بر تارک ؛
(۳۰۶۴) گرفت بار قبولت ستارہ بر گردن ؛ و (۳)
بار ور شدن۔ بحالت اضافت یا نسبت

بسوے درخت یا اجزاے آن ود رینجا کلمۂ بار متعلق بمعنی دہم اوست کہ گذشت (شانی مشہدی ے) درخت خشک سخا کز ثمر ستر ان بود بو بروزگار امیر کبیر بارگرفت ؎ (انوری ے) بیخ اقبال باز نشو نمود ؎ شاخ انصاف باز بارگرفت ؎ و (۴) نتیجہ حاصل کردن وکامیاب شدن واین متعلق است بمعنی ہم کلمہ بار (انوری ے) تا بپایش ستارہ خار سپرد ؎ تا بدستش زمانہ بارگرفت ؎ (اردو) (۱) حاملہ ہونا۔ (۲) بوجہ اٹھانا (۳) باردار ہونا (درخت کا) (۴) نتیجہ حاصل کرنا۔

بارگہ استعمال۔ مخفف بارگاہ است کہ گذشت بحذف پنجبش (انوری ے) در بارگہت شیوہ حجاب گرفتہ ؎ بہرام فلک نظم حواشی خدم را ؎ (اردو) دیکھو بارگاہ۔

بارگی بقول برہان بفتح ثالث بروزن خانگی اسپ را گویند وبعربی فرس خوانند وبعضے گویند کہ نوعی از اسپ باشد وبعضے اسپ پالانی بارکش را گفتہ اند و (۲) بمعنی قدرت وتوانائی ہم و (۳) روسپی وقحبگی را نیز گویند صاحب سروری بر اسپ وقسمی از اسپ قانع۔ صاحب مؤید بذکر معنی اول نسبت معنی دوم گوید کہ بمعنی اندازہ وقدرت وتوانائی از اینجاست کہ (۴) اندازہ را از معنی دوم جدا کردیم وہم او ذکر معنی سوم بحوالۂ زفانگو یا کردہ صاحب رشیدی ہم ذکر معنی اول کردہ صاحب جامع بذکر معنی اول ودوم فرمایدکہ (۵) بمعنی دوستی۔ صاحبان ناصری و جہانگیری بر معنی اول قانع مؤلف عرض کند کہ اگرچہ صاحبان تحقیق صراحت حلیۂ لفظ نہ کردہ اند ولیکن سلسلۂ ردیف شان گوید کہ بکاف فارسی است واز کلام امیر خسرو

(۷۰۶)

ہم تصدیق این می شود (سلہ) مئی خور کہ بخشی زر و بارگی ﴿ نہ آن می کہ آرد بخونخوارگی ﴿ (انوری سلہ) احباب ترا بزیر ران است ﴿ ز اقبال تو بارگی و ادہم ﴿ (فردوسی سلہ) چو بر تیز رو بارگی برنشست ﴿ برفت اہرمن را بافسون بہ بست ﴿ خیال ما اینست کہ بر لفظ بار کہ بمعنی حمل بجاے خورش گذشت کاف فارسی زیادہ کردند (بارگ) شد چنانکہ (مردہ ری را (مردہ ریگ) کردند و این موافق قیاس است و پس ازان یاے نسبت در آخرش زیادہ کردہ (بارگی) اسپی را گفتند کہ بارکشد و مجازاً براے مطلق اسپ مستعمل شد و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ بار بمعنی خداے عزوجل و شان و رفعت بر معنی دومش گذشت و بزیادت کاف فارسی (چنانکہ بالا مذکور شد) و یاے مصدری در آخر براے معنی قدرت و توانائی استعمال کردند ولیکن سند استعمال این پیش نشد ۔ مشتاق سند باشیم و حقیقت معنی سوم خبرین نباشد کہ بارہ بمعنی ہر چیز زشت است کہ می آید یاے مصدری در آخرش زیادہ کردند و بقاعدۂ فارسی ہاے ہوز بدل شد بہ کاف فارسی پس بارگی بمعنی حقیقی زشتی است و بمعنی مجازی فحبگی مستعمل شد ۔ حیف است کہ سند استعمال این ہم پیش نشد ۔ طالب سند می باشیم و معنی چہارم را غیر از صاحب مؤید دیگر کسے از محققین زبان فارسی ذکر نکرد ولیکن یکبارگی و دو بارگی کہ مستعمل است متعلق بہمین معنی ۔ پس توانیم عرض کرد کہ بارہ بمعنی کرت و مرتبت و نوبت می آید یاے نسبت یا زائد در آخرش زیادہ شد و ہاے ہوز بقاعدۂ متذکرہ بالا بدل شد بہ کاف فارسی حالا باقی ماند حقیقت این اصطلاح بمعنی ششم ۔ مخفی مباد کہ بارہ بمعنی دوست مستعمل ہیچ

(غلام بارہ) یعنی پسر دوست پس یاے مصدری بروز زیادہ کردند و بقاعدۂ فارسی ہاے ہوز را بکاف فارسی بدل کردند و بارگی بمعنی دوستی مستعمل شد۔ مشتاق سند باشیم (اردو) (۱) گھوڑا۔ دیکھو اسپ (۲) قدرت۔ توانائی۔ مؤنث (۳) زناکاری۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ حرام کاری۔ زنا۔ بدکاری۔ (۴) دیکھو بارگی کے چوتھے معنے (۵) دوستی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ یارانہ۔ دوستانہ۔ یاری محبت۔ آشنائی۔ اتحاد۔

بارگیر اصطلاح۔ بقول برہان باراے بہ تحتانی رسیدہ و براے قرشت زدہ (۱) اسپ و شتر و امثال آن از براے بارکردن و ارستہ بر مطلق اسپ قانع و بہار نقل نگارش صاحب بحر بر اسپ و شتر و امثال آن قناعت کردہ۔ صاحب جامع گوید کہ چاروا را گویند۔ صاحب ناصری فرماید کہ اسپ و شتر و امثال آن و عموماً بمعنی بارکش از حیوان و انسان و کشتی و امثال آن و صاحب بول چال کہ پابند محاورۂ معاصرین عجم است می فرماید کہ چاروا بارکش را گویند۔ صاحب غیاث بر اسپ و شتر و گاو قانع۔ مؤلف عرض کند کہ جز این نیست کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بارگیرندہ و بارکش۔ متعلق بہ معنی اول کلمۂ بار ترجمہ حامل است مطلقاً و اسناد استعمال کہ بدست آمد مؤید این و چاروا بے بارکش داخل ہمین معنی است و تخصیص اسپ و شتر نیست و آنانکہ بر مطلق اسپ و شتر و غیرہ قناعت کردہ اند سکندری خوردہ اند (حیاتی گیلانی ؎) تخت ہم از تحرک بادی فتد بخاک ہاہر چند بارگیر سلیمان ہم از ہواست ہ (خاقانی ؎ زبان ثناگر درگاہ مصطفی بہتر ہ کہ بارگیر سلیمان نکوتر است صبا ہ (اردو) بوجہ اٹھانے والا (دیکھو بارکش) صاحب آصفیہ

نے بارگیر پر فرمایا ہے کہ بوجھ اوٹھانے والا
جانور۔ لدو گھوڑا اونٹ وغیرہ

(۲) بارگیر۔ بقول برہان و بحر و جامع و مؤید
بمعنی ہودج و عماری مؤلف گوید کہ حیف
است کہ سند استعمال پیش نشد و باعتبار
قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست می
توانیم کہ این را اسم فاعل ترکیبی گیریم و کنایہ
از عماری کہ بار جلیس بر می دارد (اردو)
عماری دیکھو بارگاہ۔

(۳) بارگیر۔ بقول برہان و بحر و جامع
مادۂ ہر حیوانی۔ مؤلف عرض کند کہ حیف
است کہ سند استعمال پیش نشد و باعتبار
قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست
می توانیم عرض کرد کہ این اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی حمل گیرندہ متعلق بہ معنی پانزدہم کلمۂ
بار (اردو) مادۂ حیوان۔ مؤنث۔

(۴) بارگیر۔ بقول خان آرزو و چراغ ہدایت
حرفی کہ در کلام بے تأمل و خواہ مخواہ آید
و اکثر بر زبان جاری شود در اثنای گفتن
و آن را تکیہ کلام گویند (تاثیر ۵) ہرجا
کہ ہست بیہدہ گو خوار و ابتر است * چون
حرف بارگیر زیاد و مکرر است * (وہ بہار
از دلہ بردارش) بر حرف بارگیر قانع وہم
او بہ (حرف بارگیر) نقل عبارت خان
آرزو کردہ کہ بالا مذکور شد و شعر محسن
تاثیر ہم بہ سندش نقل کردہ ۔ صاحب بحر
ہم بر حرف بارگیر بہ نقل عبارت خان
آرزو اینقدر افزاید کہ تنہا (بارگیر) بدین معنی
نیست چنانکہ بعض اعزہ گمان بردہ اند مؤلف
عرض کند کہ با صاحب بحر اتفاق داریم ۔
خان آرزو تسامح کردہ است (اردو)
دیکھو حرف بارگیر۔

(۵) بارگیر۔ بقول برہان سواری بعاریت
بہ کسے دادن و بقول مؤید اسپ و ستور و

وشتر کہ بعاریت براے سواری دہند (لغت خان عالی در ہجو خواتین خان جہان بہادر
۵) مشغول بجوپار و قراش ؛ مشغوف بہ بارگیر و چیلہ ؛ وابستہ بذکر این شعر گوید کہ ظاہر ا بدین معنی ہندیست و ٹیک چند بہار بدون صراحت معنی نویسد کہ چیلہ ہم بدین معنی است مؤلف گوید کہ چیلہ مرادف بارگیر نیست چنانکہ بہار گفتہ بلکہ مفرس است بمعنی بندۂ خانہ زاد و مرید و شاگرد و بارگیر اسم مفعول ترکیبی است بمعنی رخصت و اجازت یافتہ شدہ براے سواری اسپ و کسی کہ منجانب مالک اسپ بر اسپ سوار شود و خدمت بجا آرد ۔ بمزد باشد یا بے مزد و متعلق بمعنی سوم کلمۂ بار و ہمین اصطلاح در دکن ہم الی الان در لشکر مستعمل مخفی مباد کہ واقف تسامح کرد کہ بارگیر را بدین معنی لغت ہندی خیال کرد (اردو) بارگیر ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی اسم مذکر ۔ وہ سوار جس کا ذاتی گھوڑا نہو ۔

(۶) بارگیر ۔ بقول صاحب بحر بمعنی نوکر و فرماید کہ بدین معنی ہندیست صاحبان آصفی و آنند ہم ذکر این بدین معنی کردہ اند و ہر سہ محققین بالا سکندری خوردہ اند استناد شان از کلام خان عالی است کہ بر معنی پنجم گذشت و آن معنی دیگر است ۔ بارگیر را بمعنی عام نوکر گرفتن غلط باشد ۔ ما حقیقت این بر معنی پنجم بیان کردہ ایم (اردو) نوکر ۔ مذکر ۔

(۷) بارگیر ۔ بقول مؤید بمعنی بار را بگیر مؤلف گوید کہ امر حاضر از مصدر (بارگرفتن) ۔ (اردو) بوجہ اٹھا ۔

بارگیری اصطلاح ۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار (۱) بہ معنی بار بستن نوشتہ ۔ صاحب روزنامہ کہ ماخذش ہم سفرنامہ مذکور است این را (۲) بمعنی اسباب جہاز آوردہ مؤلف عرض کند کہ حاصل بالمصدر (بارگرفتن است) و استعمال

معاصرین چنانکہ ہر دو محققین بالا ذکرش کردہ اند خلاف قیاس نیست کہ بار گرفتن بمعنی بر داشتن بار بر پشت و سر و گردن گذشت پس مقصود از معنی اول باربرداری است کہ ہندیان عموماً سامان سفر را باربرداری گویند و معنی دوم خاص است (اردو) (۱) سامان سفر مذکر (۲) اسباب تجارت مذکر۔

بارگین بقول برہان و جامع بکسر رابع و سکون تحتانی و نون (۱) آبگیر و تالابے را گویند کہ در میان شہر و اندرون دہ باشد۔ صاحب ناصری بر مطلق آبگیر و تالاب قانع۔ و بقول مؤید حوض بزرگ کہ در زمستان آب در وے جمع کنند و بتازیش فارقین گویند۔ صاحب سروری صراحت کاف فارسی کردہ و صاحب ہفت ہم این را بکاف فارسی آوردہ مؤلف عرض کند کہ کلمۂ بار بمعنی آب بر بمعنی بست و ہہمش گذشت و گین مخفف آگین است بمعنی پر کذا فی البرہان پس معنی لفظی این پر از آب و مراد از تالاب است بخیال ما تخصیص آبادی ضرورتی ندارد (حکیم حاذق ــه) حوض کوثر کہ مشرب الروح است ؎ ناودانی ز بارگین من است ؎ (حکیم خاقانی ــه) خویشتن ہمجنس خاقانی شمارند از سخن ؎ بارگین را ابر نیسانی شمارند از سخا ؎ بعضے برانند کہ سند خاقانی متعلق بمعنی دوم است کہ می آید (اردو) دیکھو آبگیر۔

(۲) بارگین۔ بقول برہان جائی کہ زیر آب حمام و مطبخ و امثال آن در ان جمع شود۔ صاحب سروری فرماید کہ گوے کہ آب باران و حمام و امثال آن در ان جمع گردد بقول صاحب جامع مرادف بالوعہ و صاحب غیاث بر بالوعہ فرماید کہ حوضی کوچک سر از اندرون فراخ کہ آب صحن خانہ و آب

سبز دران جمع می شود صاحب ناصری گوید کہ این را منجلاب ہم گویند۔ خان آرزو در سراج آوردہ کہ این مرکب است از بار کہ بمعنی نجاست باشد وگین کلمہ نسبت بمعنی آگیرے کہ آبہاے متعفن ونجس دران جمع شود صاحب رشیدی ہمزبانش مؤلف عرض کند کہ کلمۂ بار درینجا بمعنی نوزدہم آوست وحقیقت گین بر معنی اول این بیان کردہ ایم پس معنی لفظی بارگین پر از نجاست وکنایہ از معنی کہ صاحب جامع ذکرش کرد ومنجلاب ہم ہمین باشد (از ناصری ے) غوے است حسودش ببادیہ ؎ غوکے است غنودش بتاب گین بارگان کہ گذشت مبدل این باشد (اردو) دیکھو بارگان۔

(۳) بارگین۔ بقول صاحب سروری خندق را گویند (حکیم فرخی ے) بسی شہرہائیکہ برگرد ہریک ؎ زبس کہ بدو بارگین بحر اخضر ؎ مؤلف عرض کند کہ صراحت ماخذ بر معنی اول این کردہ ایم و این ہم کنایہ باشد۔ (اردو) خندق۔ بقول آصفیہ (معرب کندہ) اسم مؤنث۔ کھائی۔ وہ کھدی ہوئی زمین جو شہر کے چارون طرف ہوتی ہے۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ اس مین پانی بھر دیا جاتا ہے تاکہ دشمن آسانی کے ساتھ شہر پر قبضہ نہ کرسکے عموماً قلعون کے اطراف خندقین بنائی جاتی ہین۔

بارمان بقول برہان وناصری وسروری وجامع ورشیدی ومؤید وجہانگیری نام یکی از پہلوانان تورانست (فردوسی ے) برفتند یکبارگی ور زمان ؎ چو رہام وگودرز با بارمان ؎ مؤلف گوید کہ وجہ تسمیۂ این غیر ازین نباشد کہ مان

کہ بقول برہان بمعنی شبیہ و مثل است مرکب شدہ است با کلمہ بار منظر بریکی از معانیش که گذشت بمعنی لفظی این بلند بہچو حصار قلعہ باشد یا ہمچو شاخ درخت یا ہمچو آستدان

(اردو) بارمان ایک تورانی پہلوان کا نام تھا۔

(الف) **بار منت** استعمال بمنت

(ب) **بار منت کشیدن** باشد چنانکہ صاحب گوید (ع) قد نہال خم از بار منت ثمر است ؛ ثمر قبول مکن سرو این گلستان را ؛ صاحب آصفی ذکر (ب) کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ کنایہ از ممنون شدن است (حویاے کشمیری ع) بسکہ بار منت زلفت کشید ؛ می گذارد ناف آہو بر زمین (اردو) (الف) بار منت بار احسان۔ اردو میں مستعمل ہے بمعنی احسان کا بوجھ مذکر (ب) احسان کا بوجھ اٹھانا۔

بار نامہ اصطلاح۔ بروزن کارنامہ بقول برہان و بحر و ناصری و سروری و جامع و رشیدی و جہانگیری (۱) اسباب تجمل و حشمت و بزرگی (حکیم سنائی ع) دین فروشی ہمی کہ تا سازی ؛ بارگی نقرہ خنگ و زین زرکند ؛ گوئی از بہر حرمت علمست ؛ این ہمہ طمطراق خنگ و سمند ؛ علم ازین بارنامہ مستغنیست ؛ تو برو بر بروت خویش مخند ؛ **مؤلف** عرض کند کہ بار بمعنی اول اوست و مراد از اسباب و نامہ بہ باے نسبت منسوب بہ نام و نشان پس سامانی کہ منسوب بہ نام و نشان است۔ اسباب تجمل و حشمت باشد مرکب توصیفی است و بفک اضافت مستعمل (اردو) سامان تجمل و حشمت۔ مذکر۔

(۲) بار نامہ۔ بقول برہان و بحر و مؤید منت نہادن بر کسے۔ صاحب سروری

وجامع وجهانگیری بر منت قایع (۵)

انوری

لاف مزن قاعده بسیار منه ٭ بالغی طفل نه جای بهمین ژاژ مخای ٭

بارنامه نکشد بار خدائی که سپهر ٭ هست از پای رکاب پدرش گشته دوتای ٭

مؤلف عرض کند که بارنامه بمعنی پروانهٔ باریابی بر بمعنی سوم می آید و درین شعر استعمال همون معنی است - محققین نازک خیال بر لطافت معنی شعر غور نکرده منظر بر قرینه که پیداست (بارنامه) را بمعنی منت خیال کرده اند اگر مقصود شاعر از منت می بود به آئین بهمین درینجا (بارمنت) می نوشت که مصدر کشیدن هم بیرون از محاوره نبود حقیقت اینست که معنی لفظی (بارنامه) هیچ تعلق با منت ندارد و هیچ کنایه بدون تعلق با معنی حقیقی درست نمی شود شاعر گوید که (بار خدائی یعنی ممدوح ما) که چنین ذی اقتدار و عالی قدر است که پای رکاب پدرش پشت آسمان را دوتا کرده است نمی تواند که اجازت بار طلبد و بارنامه پیش کند و محتاج بارنامه شود - ازین معنی این مقصود پیدا می شود که چنین شخص ذی اقتدار منت کسی نمی کشد ولیکن معنی منت از مجرد (بارنامه) پیدا نیست - فنائل (اردو) منت عربی اسم مؤنث - احسان -

(۳) بارنامه - بقول برهان وبحر وجامع - پروانه و فرمان و رضا و رخصت دادن بدخول خانهٔ سلاطین و بقول ناصری پروانهٔ دخول خانهٔ سلاطین مؤلف درینجا طرز بیان صاحب ناصری را می پسندد که بهتر از محققین اول الذکر است و این قلب اضافت نامهٔ بار است و کلمهٔ بار درینجا بمعنی سوم اوست که بمجالس گذشت سلاطین سلف منظر بر اعتماد و اعزاز بعضی از اهل دربار

خود پروانہ می دادند کہ بوسیلۂ آن صاحب
پروانہ اجازت عام می داشت دربار یابی
واجازت کسے طلب نمی کرد ہمون پروانہ را
(بارنامہ) می گفتند وسند استعمال ازکلام انوری
بر معنی دوم این گذشت (اردو) باریابی
کا پروانہ ۔ مذکر ۔
(۴) بارنامہ ۔ بقول برہان و رشیدی نازش
ومباہات وبقول ناصری نازش ومباہات
کردن چنانکہ ہم او گوید (ع) زہے بارجاہ
تو دربار ہفتم ہا ہمی روز بار ازپے بارنامہ
ہم مؤلف گوید کہ معنی لفظی بارنامہ درین
شعر ہم ہمانست کہ بر معنی سوم گذشت و
فارسیان مجازاً بمعنی فخر ومباہات استعمال
کردہ اندکہ کسے کہ پروانہ باریابی دارد ناز
کند بران وہمین پروانہ وسیلۂ مباہات باشد
طرز بیان برہان و رشیدی بہتر از ناصری
است کہ درینجا معنی مصدری نیست بلکہ

بمعنی حاصل بالمصدر است (اردو) نازش
بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مؤنث ۔ حاصل المصدر
۔ اترانا ۔ ناز ۔ فخر ۔ (ذکی ع) بے کسی ہے
مری وجہ نازش ہا ہوگیا محوِ تماشا کوئی ہا
(۵) بارنامہ ۔ بقول برہان ۔ بمعنی لقب نیک
۔ صاحب رشیدی فرماید کہ اصح آنست کہ تبدیل
معنی برائے تازی وفارسی است چنانکہ بیاید
وبقول سروری بحوالۂ تحفۃ السعادت ۔ لقب
نیک نہادن وخان آرزو در سراج بارشیدی
اتفاق دارد وبقول مؤید لقب نیک یا بد
نہادن ۔ مؤلف گوید کہ طرز بیان محققین قابل
غور است کہ معنی مصدری راچہ بعنوان ازین
اصطلاح پیدا کردہ اند ونمی دانند کہ اسم جامد
مرکب است حیف است کہ سند استعمال پیش
نہ شد وآنچہ صاحبان رشیدی وخان آرزو
این را بہ زائے منقوطہ وفارسی اصح دانند ۔
خیال شان مبنی بر تبدیل باشد وبخیال ما معنی

لفظی این بہ ہائے نسبت رفعت و شانے کہ منسوب بنام است یعنی نام بلندے کہ لقب باشد۔ اندرین صورت باید کہ کلمہ بار را بمعنی دوش گیریم کہ فارسیان بمعنی رفعت و شان استعمال کردہ اند و اگر کلمۂ بار را متعلق بمعنی سمّی بہ نامش گیریم معنی لفظی این نتیجہ منسوب بہ نام باشد و کنایہ از لقب کسے اعم از اینکہ نیک باشد یا بد و بلحاظ معنی اوّل الذکر بر قول صاحب سروری تخصیص نیک را می پسندیم کہ او صاحب زبانست و برائے تصفیۂ این مشتاق سند استعمال باشیم و ذکر (باز نامہ بہ زائے ہوّز) غیر از محقق ہند نژاد یعنی صاحب شمس دیگرے بدین معنی نکرد و ہم او (پاژنامہ بہ بائے فارسی و زائے ہوّز) و (پاچنامہ بہ بائے فارسی و جیم فارسی) ہر دو را مرادف گیرد۔ و صاحب برہان ہم ذکر (پاچنامہ بہ با و جیم فارسی) و (پاژنامہ بہ با و زائے فارسی) بہ ہمین معنی کردہ و صراحت ماخذ ہر یک بجائے خودش کنیم و در اینجا ہمین قدر کافی است کہ (بار نامہ بہ رائے مہملہ) را مبدّل یکی از اینہا نتوانیم خیال کرد کہ تبدیل جیم و زائے فارسی با رائے مہملہ خلاف قیاس است و (باز نامہ را کہ بہ زائے ہوّز می آید توانیم کہ مبدّل (پاچنامہ بہ با و جیم فارسی) گیریم کہ بحث کامل این بر (باز نامہ) می آید بالجملہ ماخذ این جز آن نباشد کہ ذکرش بالا گذشت (اردو) نیک لقب۔ مذکر۔

(۶) بار نامہ۔ بقول برہان و بحر و جامع و جہانگیری بمعنی تفاخر و غرور۔ صاحب رشیدی بہ تفاخر قانع و بقول مؤید تفاخر کردن (شیخ ابوسعید ابوالخیر) عنبر زلفی کہ ماہ در چنبر اوست ۞ شیرین سخنی کہ شہد در شکّر اوست ۞ زان چندان بار نامہ کاندر سر اوست ۞ فرمانده روزگار فرمانبر اوست

اوست ؏ (نجیب الدین جربادقانی ؔ)
چہ سگ بود کہ بہ پیش تو بارنامہ کند؟ سپہر
دون کہ بسان پلنگ مغرور است ؏
مؤلف عرض کند کہ این را بمعنی غرور
گرفتن ہم از ان قبیل است کہ ذکرش بر
معنی چہارم کردہ ایم یعنی کسے کہ پروانۂ
باریابی حاصل کردہ است مغرور می باشد
بر قدرت خود کہ بدون استجازت از
کسے بوسیلۂ (بارنامہ) پیش شاہ می رود
پس بسبیل مجاز (بارنامہ) را بمعنی غرور
استعمال کردہ اند و تفاخر را دریجا دخلی
نیست کہ آن متعلق بمعنی چہارم است کہ
گذشت (اردو) غرور۔ مذکر۔

(۷) بارنامہ۔ بقول برہان و مجرد جامع
بمعنی مدح و نعت۔ خان آرزو بذکر معانی
بیان کردۂ برہان و رشیدی فرماید کہ بمعنی
مدح و نعت خطاست بلکہ ہمان لقب

است کہ (بر معنی پنجم گذشت) لقب را نعت
خواندہ اند مؤلف براعتبار صاحب جامع
کہ صاحب زبانست عرض کند کہ اگر خان آرزو
نعت را تصحیف لقب خیال می کند۔ مدح
را چہ می گوید۔ بخیال ما (نامۂ بار) مرکب
اضافی است و (بارنامہ) قلب اضافت
آن باشد بمعنی نامہ کہ شعرا ببارگاہ سلطان
می خوانند پس کلمۂ بار دریجا بمعنی سوم اوست
یا بمعنی نامۂ شان و رفعت گیریم متعلق بمعنی
دوم کلمۂ بار و بہر دو صورت کنایہ باشد
از قصیدۂ کہ شعرا بمدح و نعت سلطان
خوانند و مجازاً بمعنی مدح و نعت استعمال
کردہ باشند۔ باتی حال مشتاق سند باشیم
(اردو) مدح۔ نعت۔ مؤنث۔

(۸) بارنامہ۔ بقول رشیدی و سروری دفترے
کہ تجار تفصیل خرید خود دران نویسند مؤلف
براعتبار صاحب سروری کہ از اہل زبانست

عرض کند کہ قلب اضافت (نامۂ بار) باشد بمعنی تحریر سامان و کلمۂ بار درینجا بمعنی اول اوست۔ مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) وہ فرد جس میں تجار اپنے خرید کئے ہوئے سامان کی تفصیل لکھا کرتے ہیں (اسم مؤنث)

بارنامہ کردن مصدر اصطلاحی بہ (۲۰۶۵)
تحقیق مؤلف بمعنی غرور کردن است سند این بمعنی ششم (بارنامہ) مذکور شد وحقیقت ماخذ این ہم ہمدرانجا مذکور (اردو) غرور کرنا۔

(۲۰۶۶) **بارنامہ کشیدن** مصدر اصطلاحی بہ
تحقیق مؤلف بمعنی حقیقی است یعنی پروانہ باریابی پیش کردن۔ سند استعمال این بمعنی دوم (بارنامہ) مذکور شد وحقیقت ماخذش ہم ہمدرانجا عرض کردہ ایم (اردو) پروانہ باریابی پیش کرنا۔

بارنب بفتح نون۔ بقول مؤید و انند و ہفت در فارسی زبان تخم شبت را گویند کہ بہندش سویا نامند۔ صاحب محیط بر شبت گوید کہ اسم عربی است بہ یونانی انیتون و فول طاموں و فارو و بسریانی صرابلہ و بشیرازی شود و شوت و در انگریزی ڈل سیڈ و بہندی سوا و سویا گویند نباتی است معروف و تخم آن را (والان حورو) نام است و بہترین آن نرم تازہ خوشبو و شگفتہ است۔ گرم در آخر دوم و خشک در اول منضج اخلاط بارد و مسکن اوجاع و مفرق ریاح و منافع بسیار دارد (الخ) مؤلف عرض کند کہ دیگر محققین فارسی زبان ذکر (بارنب) نکردہ اند۔ کلمۂ بار درین اسم بہ سکون رائے مہملہ متقاضی آنست کہ لغت نب در فارسی زبان بمعنی شبت باشد عجب است کہ نب را در لغات فارسی و ترکی و عربی و سنسکرت نیافتیم و قیاس غالب ما این بود

کہ لغت ژند و پاژند باشد کہ بغفلت فارسیان ہمچو لغت ہائے بسیار این زبان از کتب لغت حذف شد و تصدیق این از معاصرین زردشت می شود کہ نب بفتح نون در فارسی قدیم شبت را می گفتند و بارنب تخم شبت است (اردو) سویا کے بیج اس تخم کو سنسکرت مین سوا کہتے ہین۔

بارندگی اصطلاح بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف باران۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** گوید کہ حاصل بالمصدر باریدن است کہ یائے مصدری بر اسم فاعل باریدن زیادہ کردند و ہائے مختفی بقاعدۂ فارسی بدل شد بہ کاف فارسی طالب سند استعمال باشیم (اردو) دیکھو بارش۔

بارنگار اصطلاح۔ بقول ناصری و انند بمعنی عارض درگاہ شاہ کہ از حضور و غیبت مردم خبر دہد و در العربی حاجب گویند **مؤلف** گوید کہ بارنویس ہم گویند کہ مرادف حاضری نویس است و بدینوجہ کہ این خدمت تفویض حاجب می باشد۔ صاحب ناصری ترجمہ اش حاجب نوشت و معنی لفظی حاجب مانع باشد کہ منع بار کند بہ کسانی کہ اجازت بار ندارند (اردو) دربان۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر حاجب۔ دیکھو اتالیق۔ اور بلحاظ معنی اصطلاحی حاضری نویس۔ بارنویس۔

بارنگ و بوے اصطلاح۔ بقول مؤلف و انند و ہفت با آب و تاب و کر و فر و استعداد تمام۔ **مؤلف** عرض کند کہ کلمۂ با در ینجا بمعنی مع ہم اوست (اردو) با آب و تاب کہہ سکتے ہین۔ اردو مین کلمۂ با بترکیب فارسی مستعمل ہے۔ جیسے باحیا

با قاعدہ ۔ باوفا ۔

بار نہادن مصدر اصطلاحی ۔ بقول
برہان و بحر و رشیدی و شمس و ہفت (۱)
کنایہ از زادن مؤلف عرض کند کہ این
معنی پیدا می شود بصورت نسبت یا اضافت
بہ زن متعلق بہ معنی پانزدہم کلمہ بار تحقیق
بالا از سراج الدین قمری سند آرند (ص)
زمانہ حاملہ اندہ و نشاط آمد ؎ ولیک بر
دل اعدات بار بنہادہ ؎ مؤلف گوید
کہ استناد غلط است و ازین سند اصطلاح
(۲) بار نہادن بر دل کسے پیدا می شود
کہ بمعنی رنج و تکلیف رسانیدن بہ کسے
است متعلق بمعنی ہفدہم کلمہ بار و ہمچنین
(۳) بار نہادن بر دوش و بدوش و لبہ
بمعنی بار گرفتن و برداشتن است صاحب
آصفی بر (بار نہادن) گوید کہ بصلہ بر
بمعنی بارگذاشتن بر چیزی است مؤلف
عرض کند کہ این تعمیم درست نباشد و معنی
دوم خلاف ادعاے اوست باقی حال
این متعلق بمعنی اول کلمہ بار (صائب ص)
بار قتل خود بدوش دیگران نتوان نہاد ؎ در بیابان
عشق بازان کوہ کن مردانہ رفت ؎
(اردو) (۱) وضع حمل ہونا جننا (۲) کسی کے
دل کو تکلیف پہنچانا (۳) بوجھ اوٹھانا ۔ بوجھ رکھنا ۔

بار نہم اصطلاح ۔ بقول صاحب جہانگیری
در ضمیمہ خود کنایہ از عرش باشد و دیگر کسی از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ حیف است
کہ سند استعمال پیش نشد مخفی مبادکہ (بارہ نہم)
بہمین معنی می آید ۔ پس جز این نباشد کہ ہاے
ہوز آخرہ اش در کتابت حذف شد یا
بہ تخفیف ہاے ہوز استعمال این کردہ اند
معنی لفظی این قلعہ نہم باشد و کنایہ از
فلک نہم از قبیل بام نہم یشتاق سند استعمال
باشیم (اردو) عرش دیکھو بادبان خضر

کے دوسرے معنے ۔ جہان عرش کا بیان	بقول آصفیہ ہوا ہے۔

بارو بقول برہان وشمس وجامع وناصری بروزن جارو (۱) حصار وقلعہ را گویند صاحبان جہانگیری وسروری بر حصار قانع (منصور شیرازی ؎) بود بہ تحت قدم پاسبان قدر ترا ؛ فراز کنگر این ہفت حصن نہ بارو ؛ (جلال خوافی ؎) تا ترا جاے پاے باروشد ؛ برج سیمین فزود بارو را ؛ (از ناصری ؎) بر قلعہ آن قلعہ کہ قدر تو نشیند ؛ از قلزم وقاف است بران خندق و بارو ؛ (ملا ہاتفی ؎) دویدند بالا بہ بارو و بام ؛ کشیدند شمشیر بر قتل عام ؛ صاحب ناصری صراحت کند کہ این را (بارہ) بہ ہاے ہوز ہم گویند کہ می آید صاحب مؤید بحوالہ رسالہ علمی گوید کہ لغت ترکی است بمعنی دیوار حصار مؤلف عرض کند کہ صاحب کنز ہم کہ محقق ترکی زبانست ذکر این کردہ ومخفف ومفرس ہمین باشد بار کہ بمعنی بست و ششمش گذشت (اردو) دیکھو بار کے چھبیسوین معنے۔

(۲) بارو ۔ بقول رشیدی ہمان باروت و بارود کہ داروے تفنگ است و فرماید کہ این لغت در کلام قدما واکابر دیدہ نشد ومستحدث است خان آرزو در سراج فرماید کہ مخفف بارود باشد وگوید کہ تحقیق آنست کہ این لفظ سریانی است کہ بمعنی شورہ دران زبان استعمال کنند وآن را نمک چینی نیز گویند وچون جزو اعظم آن شورہ است بمجاز داروے تفنگ را گویند (صاحب سواطع السبیل تصدیق این می کند) و باز فرماید کہ آنچہ صاحب رشیدی نوشتہ کہ این لغت در کلام قدما واکابر

دیدہ نشد (الخ) خبر از غفلت می دہد۔ مؤلف عرض کند کہ باروت لغت ترکی است
چنانکہ صاحب کنز ذکرش کردہ و بارود مبدل و مفرسش کہ فوقانی بہ دال مہملہ بدل
شود ہمچون زرتشت و زردشت و جا دارد کہ بارو را مفرس و مخفف باروت
لپذیریم کہ فوقانی و دال مہملہ ہردو تخفیف می شود چنانکہ راست و راس و زود تر و زوتر
و ہمین لغت بارو بقول ساطع در ہندی ہم بمعنی بارود است و در سنسکرت بمعنی ریگ
(اردو) باروت۔ بقول آصفیہ۔ ترکی۔ بارود۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ گندک شورے
کوئیلے کا مرکب جس سے توپ۔ بندوق وغیرہ چھوڑتے ہیں۔

بارو بند اصطلاح۔ بہ واو عطف بقول بہار و انند مصالح ہر چیز چون رشتہ براے
تسبیح و دوال و امثال آن براے شمشیر و فرماید کہ در محاورۂ فارسی بند و بار ہم گویند
(ملاطغرا در قسمیہ ـ) ؎ تسبیح شبنم کہ بے بارو بند ہا زگردش بود تا سحر بہرہ مند ہا
مؤلف عرض کند کہ بمعنی ساز و سامان و آلات و ادوات باشد و بس کلمۂ بار درینجا
بمعنی اول اوست کہ گذشت۔ (اردو) ساز و سامان۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔
اسم مذکر۔ درستی۔ ترتیب۔ لوازمات۔

باروت بقول بہار و غیاث و انند مرادف (بارود۔ بدال) (۱) شورہ و آن را نمک چینی ہم گویند و (۲) بمعنی داروے تفنگ مجاز است زیرا کہ جزو اعظم آن شورہ و (بارو) کہ گذشت مخففش۔ صاحب شمس مذکر معنی دوم فرماید کہ این لغت در کلام قدما دیدہ نشد و گوید کہ بارود۔ بدال مشلہ۔ و صاحب رشیدی ہم بانش

(مرزا عبدالقادر قونی در ذکر تسخیر قلعہ
ہ) ہمین سوخت ہند و دران کار زار
۞ چو باروت کاندر وے افتد شرار ۞
(سعید اشرف در تعریف تیغ گوید ہ)
دشمنان را دادہ از یک جلوہ در باد فنا
۞ خرمن باروت را کافی بود برق شرار
۞ **مؤلف** عرض کند کہ ما بر لغت (بارو)
کہ محقق ہمین است حقیقت (باروت)
رالمعنی دوم بیان کردہ ایم کہ لغت ترکی
وحقیقت این در سریانی ہم ہمدرانجا مذکور
شد۔ فارسیان شورہ را باروت می گویند
چنانکہ محققین بالا ذکرش کردہ اند بلکہ بمعنی
اوّل در سریانی زبان است نہ در فارسی
۔فارسیان استعمال این بمعنی دوم کردہ اند
صاحب برہان بلغت شورہ صراحت کند کہ شورہ
کہ ازان باروت سازند و نیز گوید کہ مرادف
باروت است۔ فتامل۔ ما سعید اشرف
ما زندرانی را از اکابر قدما دانیم۔ آنچہ
محققین بالا استعمال اینرا در کلام قدما مانند
مقص تلاش شان است و بس (اردو)
باروت۔ دیکھو بارو۔

باروت خانہ اصطلاح۔ بقول
بہار و انند خانہ کہ باروت دران نگہدارند
مؤلف گوید کہ قلب اضافت خانہ باروت
باشد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد
(اردو) باروت خانہ۔ مذکر وہ مکان
جس مین باروت محفوظ کی جاے۔

باروچہ اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ
فرنگ مرادف پاروچہ کہ بہ با و جیم فارسی
می آید لغت فارسی است نوعی از ظرفی و
آوندے کہ دران گل ولاے می برند مؤلف
عرض کند کہ دیگر کسے از محققین فارسی زبان
ذکر این نکرد اگر سند استعمال پیش شود توانیم
قیاس کرد کہ اصل این بارچہ باشد بمعنی

ظرفی خورد کہ گل ولاے و نجاسات بوسیلۂ آن
دور کنند از قبیل دریچہ بمعنی دروازۂ خورد
۔ باے موحدہ بواو بدل شد چنانکہ آب و آو۔
مخفی مباد کہ این متعلق باشد بہ معنی نوزدہم کلمۂ
بارو باید کہ واو را مفتوح گیریم و اگر راے
مہملہ را مضموم و واو را ساکن گیریم معنی لفظی
این حصار خورد باشد کہ بارو بمعنی حصار
گذشت و چہ کلمۂ تصغیر است این حصار خورد
کنایہ باشد از ظرفے کہ وضع ترکیبی آن محصور
است یعنی این ظرف خاص دیوارے کوچک
دارد و اللہ اعلم حیف است کہ محققین بالا
از حلیہ و اعراب لفظ سکوت ورزیدہ اند
(اردو) وہ چھوٹا ٹب یا ظرف جس میں
میلا اور کیچڑ بھر کر لیجاویں۔

باروچی اصطلاح۔ بقول صاحب رہنما
بمعنی بنوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی فرح
بخش است و بقول صاحب بول چال بمعنی
خوش فزا صاحب رہنما گوید کہ بمعنی دلکشا باشد
مؤلف عرض کند کہ کلمۂ آدریچا بہ معنی
مفہوم اوست کہ افادہ معنی فاعلی دہد و رح
بالفتح بقول منتخب لغت عربست بمعنی آسایش
ونسیم و رحمت و تحتانی آخرہ زائد باشد پس
معنی لفظی این چیز آسایش دارندہ یعنی فرح
بخش و دلکشا معاصرین عجم بر زبان دارند
(اردو) فرحت بخش۔

بارود ہمان باروت است کہ حقیقت
مآخذ و صراحت معنیش بر (بارو) و (باروت)
گذشت۔ صاحبان برہان و شمس و رشیدی
و جامع و ناصری ذکر این کردہ اند (اردو)
دیکھو باروت۔

بارور اصطلاح۔ بقول بہار و آنند درختے
کہ بار آوردہ (صائب) بہ نخل بارور
سنگ اندر و دیوار می بارد کہ اگر اہل
دلی آبادہ شو صائب ملامت را بکہ (بارو)

کاشی ؎) نمیدانم نہالی راکہ نامش آرزو
کردم ؛ شود روزی زآب دیدۂ من بارور
یا نہ ؛ (ظہوری ؎) بارور تر زما نہالی
نیست ؛ ہمہ جابردم تیر بایم ؛ (انوری ؎)
چمن بوستان نعت ترا ؛ خاطرم آن درخت
بارور راست ؛ کہ زمدح وثنا وشکر ودعا ؛
دائمش شاخ وبیخ وبرگ وبر است ؛ مؤلف
عرض کند کہ کلمۂ بار درینجا بمعنی دہم اوست
وکلمۂ ور بقول برہان وقتی کہ باکلمۂ ترکیب
شود افادۂ معنی صاحب وخداوند ودارندہ
می کند ہچو دانشور وتاجور وبارور (الخ)
پس معنی لفظی این صاحب بار (اردو)
باردار ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ پھلاہوا
پھلدار ۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ بارور
بھی کہہ سکتے ہیں ۔

بارور شدن استعمال ۔ بمعنی باردار (۲۰۲۷)
شدن است بحقیقت ماخذ این بر (بارور)
بیان کردہ ایم (صائب ؎) بر نہال نو
صبا دوش بجان می لرزید ؛ این زمان بارور
از میوۂ الوان شدہ ؛ (ولہ ؎) ہر برگ
سبز دامن پر سنگ می شود ؛ روزی کہ نخل
طالع ما بارور شود ؛ (اردو) باردار ہونا
۔ بارور ہونا ۔ پھلنا ۔

بارو زنہ اصطلاح ۔ بقول برہان وسروری
وناصری وجامع وشمس وہفت بفتح ثالث
وزاے ہوز ونون وسکون رابع نام نوائیست
از موسیقی (منوچہری ؎) ساعتی سیوا تیرو
ساعتی کبک دری ؛ ساعتی سرو ستاہ و ساعتی
بارو زنہ ؛ صاحب انند گوید کہ نواے فارسی
ہم بنظر آمدہ **مؤلف** عرض کند کہ وجہ تسمیہ
این غیر ازین نباشد کہ کلمۂ با درینجا بمعنی
ہفدہم اوست و روزن بمعنی حقیقی است
وہاے ہوز در آخر براے نسبت باشد بمعنی
نواے منسوب بیک روزن دارندہ یعنی

نوائی کہ از نے یک روزن دار برآید کہ مراد ازنگلوست (اردو) ایک راگنی کا نام فارسی مین (بارونہ) ہے افسوس ہے کہ اردو کا اصطلاحی ترجمہ معلوم نہ ہوسکا۔

بارو زہ اصطلاح۔ بقول برہان با زائے ہوز بروزن پالودہ خوراک وقوت ہرروزہ باشد وضروری ومایحتاج ہر روزہ ازجامہ وزیرجامہ وامثال آن وجامہ کہنہ نیز صاحب جامع فرماید کہ قوت لاموت ومایحتاج ہرروزہ ازجامہ وغیرہ وبقول سروری مرادف (بادروزہ) کہ گذشت۔ خان آرزو در سراج این را مخفف (بادروزہ) گوید مؤلف عرض کند کہ تحینان باشد کہ آن مزیدعلیہ این است بہ زیادت دال مہملہ (اردو) دیکھو بادروزہ جس پر اردو ترجمہ موجود ہے۔

باروق بقول برہان وہفت وانند بروزن فاروق بلغت رومی سفیدآب قلعی راگویند مؤلف گوید کہ مقصود محققین بالا ذکراین لغت جز این نباشد کہ فارسیان استعمال این درفارسی زبان کردہ اند حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) قلعی۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ دیکھو ارزیر۔

بارہ بروزن خارہ بقول برہان وناصری وجامع وسروری ورشیدی ودوالنسنن ومؤید وجہانگیری (۱) دیوار وحصار قلعہ وشہر صاحب بول چال ہم ذکراین کردہ وصاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار آوردہ (خاقانی ؎) ازقلۂ قاف سنگش آرند؛ بارۂ زستارہ واگذارند؛ (زلالی ؎) قلعۂ قہقہۂ دہان کردہ بکم تختۂ پل بردرش زبان کردہ؛ بارۂ ازگہرکشیدہ بروبازدہ قفلی زلعل بردرِ او؛

(انوری ؎) باره بخواهد جهان همی که جهان را ٭ اسن کنون خود نگاهبان امین است ٭
مؤلف گوید که مبدل بارو باشد که در ترکی زبان بهمین معنی گذشت و ذکرش بمعنی بست و ششم
بار کرده ایم و واو به های هوز بدل شد چنانکه آوسو و آوسه پس باره بدین معنی (۲۰۷)(۲۰۹)
مفرس باشد و بتحقیق ما فارسیان این را بمعنی مطلق خانه هم استعمال کرده اند بمجاز
(حسین ثنائی ؎) خانهٔ عیش مرا بام و در آمد فرو ٭ بارهٔ صبر مرا رخنه بدیوار شد ٭ و بتحقیق
ما مجازاً بمعنی مطلق قلعه هم آمده سند این از کلام انوری بر (بارهٔ چرخ) می آید۔
(اردو) دیکھو بار کے چھبیسوین معنے۔ گھر۔ مذکر۔ قلعہ۔ مذکر۔

(۲) باره۔ بقول برہان و ناصری و جامع و سروری و جهانگیری و سراج بمعنی کرّت
مرتبت و نوبت (خاقانی ؎) صد باره برآورند بهتر ٭ صد باره ز بارهٔ سکندر
٭ (جمال الدین عبد الرزاق ؎) دگر باره چه صنعت کرد با ما ٭ سپهر سرکش فرتوت
رعنا ٭ مؤلف عرض کند که بخیال ما های هوز در آخر این زائد است و این
مزید علیه بار است که بمعنی چهارمش گذشت (اردو) دیکھو بار کے چوتھے معنے۔

(۳) باره۔ بقول برہان و ناصری و جامع و سروری و رشیدی و وارسته و جهانگیری
و سراج بمعنی دوست۔ همچو غلام باره یعنی پسر دوست خان آرزو در سراج بحوالهٔ
قوسی گوید که بمعنی میل و شهوت نیز آمده درینوقت به آنچه میل کرده شده ترکیب دهند
چنانکه غلام باره و فرماید که زن باره و دختر باره بر زبان ترکیان است و در
فارسی مطلق نمی آید و از تحقیق که استاد شمس الدین محمد قیس در رسالهٔ خویش نموده

چنان معلوم می شود کہ لفظ زن بارہ و دختر بارہ معقول است غالبش در زبان عجم متروک الاستعمال ہم او گوید کہ اژدہا بارہ و شب بارہ نیز آمدہ و فرماید کہ تحقیق آنست کہ بارہ مبدل وارہ حرف نسبت باشد مؤلف عرض کند کہ نہ چنان است بلکہ بقول برہان بمعنی صاحب و خداوند و ہمین باشد معنی حقیقی بارہ ہمچو عشق بارہ کہ قلب اضافت بارۂ عشق است بمعنی صاحب عشق (شرف شفروہ ؎) دلی کہ عشق نبازد زسنگ خارہ بود ٭ چہ دولتی بود آندل کہ عشق بارہ بود ٭ و از ہمین قبیل است ہنر بارہ کہ قلب اضافت بارۂ ہنر است بمعنی صاحب ہنر (از سروری ؎) نہ جز مواہب تو در زمانہ دانش دوست ٭ نہ جز مکارم تو در جہان ہنر بارہ ٭ و از ہمین معنی حقیقی مجازاً دوست و میل دارندہ را ہم گویند چنانکہ غلام بارہ و زن بارہ و شاعر بارہ (سعید اشرف ؎) بر در او زخیل غلامان بود حصار ٭ زین رو غلام بارہ توان گفت خواجہ را ٭ ۔ (فردوسی ؎) شبستان مرا و را فزون از صد است ٭ شہنشاہ زن بارہ باشد بد است ٭ (مولوی معنوی ؎) نیست شہرت طلب این خسرو شاعر بارہ ٭ تا زبیت و غزل و شعر روان لغز بیم ٭ و گاہی مجازاً بمعنی منسوب ہم مستعمل چنانکہ ضحاک را فارسیان اژدہا بارہ گویند و این در حقیقت بمعنی حقیقی است یعنی صاحب اژدہا (نظامی ؎) فریدون بہ آن اژدہا بارہ مرد ٭ بہ آن قوت اژدہائی چہ کرد ٭ ندانیم کہ خان آرزو چہ طور ادعا کرد کہ زن بارہ در فارسی زبان مطلق نمی آید کلام فردوسی از نظرش نگذشتہ باشد (اردو) صاحب ۔ دوست ۔ منسوب ۔

(۴) بارہ ـ بقول برہان و ناصری و جامع و سروری و وارستہ و مؤید و جہانگیری و
سراج بمعنی حق و شان چنانکہ دربارۂ فلان یعنی در حق فلان و در شان فلان ـ صاحب
رشیدی گوید کہ درین تامل است چہ بارہ دریجا بمعنی باب باشد ـ مؤلف عرض کند
کہ ہیچ وجہ تامل نیست آنچہ محققین اول الذکر نوشتہ اند معنی حقیقی است و باب ہم بمعنی بارہ
و حق گذشت ـ اسم جامد فارسی زبانست (مومن حسین یزدی ؎) کس یاد نکرد از دل
آوارۂ من ٭ یک لطف نکرد یار دربارۂ من ٭ (ملا محمد شہوری ؎) شہر ہستی شد
شہوری را خراب از ہجر تو ٭ وقت آن شد کز کرم فکری کنی دربارہ اش ٭ (طالب
آملی ؎) دانہ مانگلو خوشۂ پروین دارد ٭ سعی دہقان نبود بیہدہ دربارۂ ما ٭ (ظہوری ؎)
می توان یافت غرض تربیت رسوائیست ٭ کرد بے طاقتی این فکر کہ دربارۂ ما ٭ (اردو)
بارہ ـ بقول آصفیہ ـ فارسی ـ اسم مذکر ـ باب ـ بابت ـ معاملہ ـ مضمون ـ حق ـ جیسے
"فلان بارہ میں"

(۵) بارہ ـ بقول برہان و ناصری و جامع و جہانگیری بمعنی طرز و روش و قاعدہ و قانون
خان آرزو در سراج فرماید کہ بمعنی نوع و قسم ہم آمدہ چنانکہ گویند "ازین بارہ حرفی
مگوی" یعنی ازین قسم و نوع و باب ـ بہر دو معنی مرادف این است (فردوسی ؎)
ازین بارہ گفتار بسیار گشت ٭ دل مردم خفتہ بیدار گشت ٭ مؤلف عرض کند کہ بخیال
ما این معنی ہم در اسناد متذکرۂ بالا متعلق است بمعنی چہارم کہ گذشت و (ازین بارہ)
در اسناد بالا بمعنی (متعلق باین) و (درین باب) باشد و بلحاظ معانی اول الذکر مشتاق

سند استعمال باشیم (اردو) دیکھو (آب) کے چوتھے معنے۔

(۶) بارہ۔ بقول برہان وجامع و رشیدی وجہانگیری مشروبی راگویند ست کنندہ کہ آنرا از آرد برنج وارزن وامثال آن سازند وبعربی نبیذ خوانند (مولوی معنوی سہ) زنورعقل کل عقلم چنان دنگ آمد وخیرہ ؛ کزان معزول آمد خمرو بنگ وبارہ وشیرہ ؛ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی مرکب است از بار کہ بمعنی ارزن گذشت کہ براے بوزہ مہیا سازند وہاے نسبت مؤلف رایارا سے خان آرزو اتفاق (اردو) وہ شراب جو خرما اور جو وغیرہ سے بناوین جسکو نبیذ کہتے ہین۔ مؤنث۔

(۷) بارہ۔ بقول برہان وجامع بمعنی ہر چیز زشت مؤلف عرض کند کہ کلمہ بار بر معنی یاز دہمش بمعنی غش گذشت وصراحت ماخذ ہم ہمدرانجا مذکور پس فارسیان ہاے نسبت در آخرش زیادہ کردہ بمعنی عام براے ہر چیز زشت استعمال کردند وجادارد کہ این با متعلق بہ معنی ہجدہم کلمہ بار کنیم کہ گناہ بسیار را گفتہ اند بہ ترکیبی کہ بالا مذکور شد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست اعتبار راشاید مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) ہر بری چیز۔ مؤنث۔

(۸) بارہ۔ بقول برہان وناصری وجامع ورشیدی وجہانگیری بمعنی زلف۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ بمعنی گیسو وجعد باشد مؤلف عرض کند کہ بار بر معنی ہفتمش بمعنی انبوہی وبسیاری چیزے گذشت وجادارد کہ فارسیان بہ ترکیب ہاے نسبت در آخرش بہ معنی جعد وزلف استعمال کردہ اند کہ بر کثرت موے شامل می باشد (حکیم سنائی سہ)

ہر زمان مدعیؔ را ز غرور دل خویش ہٗ تازہ خون پدر اندر زخم ہر بارہ اوست ہٗ (اردو) زلف۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ اُن بالون سے مراد لیتے ہین جو کنپٹی کے اوپر خوبصورتی کے واسطے حلقہ کی طرح موڑ لیتے ہین۔ بالون کی لٹ۔ کاکل۔ گیسو (آتش ۵) آئینے نے رخ انور پہ اجارہ باندہاہٗ شانے کے حصہ مین جب زلف پریشان آئی ہٗ چوٹی۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ جعد۔ چونڈا۔ لمبے بال۔ گندھے ہوے بال۔ عورتون کے سر کے بال۔

(۹) بارہ۔ بقول برہان و ناصری و جامع و جہانگیری بمعنی گلہ و رمہ گاو وگوسفند واسپ و امثال آن۔ صاحب رشیدی گوید کہ ظاہرا بدین معنے (پادہ) صحیح است بباے فارسی و دال۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی ماخوذ از حصار است (یعنی معنی اول) چنانکہ جرگہ کہ بمعنی حلقہ است و بمعنی رمہ وگلہ آہوان نیز۔ مؤلف عرض کند کہ تعلق این بمعنی ہفتم کلمہ بار مناسب تر است کہ بمعنی انبوہی وبسیاری گذشت اندرین صورت معنی لفظی این بہ ہاے نسبت منسوب بہ انبوہی وبسیاری باشد وآنچہ صاحب رشیدی اصل این پادہ بہ باے فارسی و دال مہملہ گوید قرین قیاس است کہ پاد بمعنی پاسبان آمدہ پس معنی لفظی این منسوب بہ پاسبان باشد یعنی چیزے کہ براے آن گلہ بان بباشد اندرین صورت بارہ را مبدل پادہ گیریم کہ باے فارسی بعربی و دال مہملہ بہ راے مہملہ بدل شد چنانکہ (باددان) و (باردان) الاول اقوی (اردو) ریوڑ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ بکریون کا گلہ۔ رمہ۔ دکن مین ہندہ کہتے ہین جیسے بکریون یا بیلون کا ہندہ۔

(۱۰) بارہ ـ بقول برہان و ناصری و جامع و شمس و سروری و رشیدی و وارستہ و جہانگیری و سراج بمعنی اسپ کہ بعربی فرس خوانند (استاد عنصری ﮯ) چو بدرہ مہر کند مہر اوست للشعرا ٭ چو بارہ داغ کند داغ اوست للزوّار ٭ (حکیم فردوسی ﮯ) پے بارہ کوچاند بجنگ ٭ نماید بران روی جنگی پلنگ ٭ صاحب مؤید فرماید کہ بہ معنی اسپ کہ بارگی نیز گویند ـ بہار گوید کہ اسپ تیز رو را گویند مؤلف عرض کند کہ این متعلق است بہ معنی اوّل کلمۂ بار و بترکیب باہاے نسبت بارہ بمعنی منسوب بہ بار وکنایہ از اسپی کہ بار کشد و مجازاً براے مطلق اسپ مستعمل دیگر ہیچ (اردو) دیکھو آبا۔
(۱۱) بارہ ـ بقول مؤید نام شہر ـ دیگرے کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد بخیال مؤلف ہمان باشد کہ بہ معنی بست و دوم کلمۂ بار گذشت غلطی کتابت ـ ہاے ہوز را در آخر این زیادہ کردہ باشد یا اگر شہرے دیگر ورای آن موسوم بہ بارہ باشد ما از صراحت مزیدش قاصریم کہ محقق ہند نژاد صراحتی نکرد (اردو) ایک شہر کا نام بارہ ہے ـ صاحب مؤید نے کچھ نہیں بیان کیا کہ کہاں واقع ہے ـ
(۱۲) بارہ ـ بقول مؤید بمعنی حجرۂ بالا مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم ازین ساکت و محققین فارسی زبان ہم ذکر این نکردہ اند بخیال ما مقصود مؤید غیر از معنی خانہ نباشد کہ ذکرش بہ معنی اول این وا ازکلام حسین ثنائی استناد کردہ ایم طرز بیان محقق ہند نژاد خانہ را بالاخانہ کرد و عجبی نیست کہ از کلام انوری پیدا کردہ باشد کہ بر (بارۂ چرخ) می آید ـ (اردو) بالاخانہ ـ دومنزلہ ـ مذکر ـ

(۱۳۳) بارہ۔ بقول مؤید بحوالۂ شرفنامہ بمعنی رشوت این را بباے فارسی ہم خواندہ اند مؤلف عرض کند کہ صاحب برہان ذکر این بہ باے فارسی بہمین معنی کردہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مبدل پارہ باشد کہ باے فارسی باعربی بدل شدہ ہمچون تپ و تب و اسپ و اسب (اردو) رشوت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث ناجائز نذرانہ

بارۂ آرد اصطلاح۔ بقول شمس طعامی کہ از آرد سازند و آن مخصوص مسافران و فقیران است دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست و معاصرین عجم بر زبان دارند قلب اضافت آرد بارہ و مراد از آرد برنج بریان کہ اکثر غربا از براے زاد راہ باخود مہیا دارند و بعض متوسطین قدرے از شکر ہم باآین آرد در می آمیزند تا بدیر محفوظ مانند و عندالاستعمال قدرے آب در و آمیختہ می خورند و معنی لفظی این آردے کہ براے سفر مہیا کنند و بارہ درینجا کنایہ باشد از سفر کہ منسوب بہ بار است و متعلق بہ معنی

آورش (اردو) ستو۔ بقول آصفیہ ہندی اسم مذکر۔ بھنے ہوے اناج کا آٹا جسے اکثر پورب کے غربا لتھکر کھاتے اور موسم گرما میں عام آدمی چاول یا گیہون کے ستو گھولکر پیتے ہین مؤلف عرض کرتا ہے کہ غرباے دکن ستو سفر مین استعمال کرتے ہین اور مشہور عند السفر ہے

بارہا خان آرزو در سراج گوید کہ بروزن پارسا (۱) بمعنی بارگاہ و ظاہرا پارجاست بجیم کہ بہ تصحیف ہا خواندہ اند صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ جمع بار باشد و (۲) بمعنی اکثر۔ مؤلف گوید کہ طرز بیان صاحب انند بہتر از خان آرزو ست کہ معنی اول متعلق بہ معنی سوم کلمہ بار و معنی دوم

متعلق بہ معنی چہارمش و بخیال ما تخصیص ازین دو معنی نباشد کہ ہا علامت جمع باشد و با کلمۂ بار مرکب و درست می شود برای اکثر معانی کلمۂ بار (صائب سہ) فیض یکرنگی تماشا کن کہ گلچینان باغ ؛؛ بارہا از بال بلبل۔ دستۂ گل بستہ اند ؛؛ (انوری سہ) خطا است اینکہ ہمی گویم این طمع نکنم ؛؛ کہ دست بر د طمع چند بارہا دارم ؛؛ و ما ہم در قصیدۂ گفتہ ایم (سہ) تا چہ می بالد فلک بر آب نیسان بہار ؛؛ ابر گوہر بار در دست تو دیدم بارہا ؛؛ (اردو) (۱) بار کی جمع مختلف معنون مین (۲) بارہا۔ بقول آصفیہ۔ تابع فعل۔ کئی بار۔ اکثر۔ بہت دفعہ۔ بدفعات۔

بارہا گفتہ ام و بار دگر می گویم مقولہ صاحبان خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ اند و از معنی ساکت۔ **مؤلف** عرض کند کہ فارسیان این مقولہ را بجائی استعمال کنند کہ چون کسے را برای کردن کارے یا منع کارے اصرار مقصود باشد (اردو) بارہا کہا ہون اور پھر کہتا ہون (کہ ایسا نہ کرو) یا (اُس کام کو ضرور کرو)

بارہ بند اصطلاح۔ بقول ناصری و آنند جائی کہ اسپ بندند و در عرف این زمان اصطبل و طویلہ گویند و باربند مخفف این **مؤلف** عرض کند کہ موافق قیاس است کہ بارہ بمعنی اسپ بجایش گذشت و بند امر حاضر است از مصدر بستن پس بارہ بند اسم فاعل ترکیبی است بمعنی اسپ را بند کنندہ و کنایہ از مقامی کہ اسپ در انجا بستہ شدہ (اردو) دیکھو اصطبل۔

بارہ چرخ اصطلاح۔ بمعنی بام چرخ باشد متعلق بمعنی دوازدہم کلمۂ بارہ و جا دارد کہ بمعنی قلعہ چرخ گیریم نظر بر بلندی آسمان کہ قلعہ ہم بلند می باشد اندرینصورت باید کہ این را متعلق کنیم بمعنی اول بارہ (انوری سہ) ملکی کہ در وسعے عزم کردی ؛؛ گر بارہ چرخش حصار باشد ؛؛

(۲۰۸۱)

(اردو) بام آسمان۔ قلعۂ آسمان کہہ سکتے ہیں۔ مذکر (ناسخ ؎) بیخودی میں آنکھہ پڑ جاتی ہے جب خورشید پہ ؎ آسمان کو جاتا ہوں اُس پری کا بام ہے ؎

بارہ کشیدن استعمال۔ بمعنی حقیقی دیوار وحصار کشیدن است متعلق بہ معنی اوّل کلمۂ بارہ (انوری ؎) وان کجا بارۂ کشید از امن ؎ قفل بیزار کرد از رزفین ؎ (اردو) حصار کھینچنا۔

بارۂ نہم اصطلاح۔ بقول برہان وبحر وشمس ورشیدی کنایہ از فلک نہم کہ فلک الافلاک باشد وآن را بعربی عرش خوانند مؤلف گوید کہ کلمۂ بارہ در ینجا استعارہ باشد از فلک۔ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ خلاف قیاس نیست (اردو) دیکھو بادبان اخضر کے دوسرے معنے۔

باری بقول برہان بروزن جاری (۱) نامی است از نام ہاے خداے تعالیٰ جل جلالہ وبقول جامع وجہانگیری بدین معنی لغت عربست مؤلف عرض کند کہ فارسیان بہ سکون تحتانی معروف استعمال این کردہ اند (قاآنی ؎) زصافی آب ہر کار بزد رجوے ؎ چو در قلب موحد نور باری ؎ (اردو) باری بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ خاک سے پیدا کرنے والا۔ خالق۔ خداے تعالیٰ۔

(۲) باری بقول برہان گاہے بر ملوک وسلاطین نیز اطلاق کنند مؤلف گوید کہ مجاز معنی اوّل باشد۔ دیگرے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد ومعاصرین عجم ہم بر زبان ندارند طالب سند استعمال باشیم (اردو) فارسیون نے لفظ (باری) کو مجازاً بادشاہون کے لئے بھی استعمال کیا ہے۔

(۳) باری۔ بقول برہان وجامع وناصری وجہانگیری نام قصبہ ایست در ہندوستان

(۳۰۸۴)

صاحب سروری گوید کہ قصبۂ در ہند کہ چندین
دہ بدو متعلق است و صاحب رشیدی
فرماید کہ این قصبہ در حوالی آگرہ واقع خان
آرزو در سراج گوید کہ اکبرآباد را نام است
وآن شکارگاہ سلاطین ہند بود۔ (فرخی ؎)
آن شاہ عدو بند کہ بگرفت و بیفگند ؛ گرگی
و دژم شیری اندر رہ باری ؛ مؤلف
عرض کند کہ کلمۂ بارہ بمعنی گلہ و رمۂ چارپایان
گذشت عجبی نیست کہ فارسیان بزمانۂ تاخت
نادرشاہ بر ہند این قصبہ را کہ در شکارگاہش
کثرت درندگان بود بترکیب یای نسبت
در آخرش بدین نام خواندہ باشند (اردو)
آگرہ۔ بقول امیر ایک شہر ہے دریائے جمن
کے کنارے جسے اکبرآباد کہتے ہین۔ اسے اکبر
بادشاہ دہلی نے بسایا تھا۔

(۴) باری۔ بقول برہان و جہانگیری دیوار
قلعہ و حصار شہر۔ صاحب جامع بر حصار
قلعہ قانع و بقول صاحبان سروری و رشیدی
مطلق حصار۔ صاحب مؤید بحوالۂ رسالۂ
علمی گوید کہ بدین معنی لغت ترکی است۔
خان آرزو در سراج فرماید کہ مبدل بارو
است کہ واو بہ یا بدل شد مؤلف عرض
کند کہ ضرورت ندارد کہ این را مبدل گیریم
بقول صاحب کنز کہ محقق ترکی زبانست ہمین
لغت در ترکی زبان بمعنی فصیل قلعہ آمدہ و
قلعہ را ہم گویند صاحب لغات ترکی ہم
این را بمعنی دیوار حصار گوید (اردو) دیکھو
بار کے چھبیسوین معنے۔

(۵) باری۔ بقول برہان از برائے تقلیل
و انحصار آید بمعنی القصہ و بہمہ حال و بہر حال
صاحب جامع بر الحاصل قانع صاحب سروری
بحوالۂ نسخۂ وفائی فرماید کہ کلمۂ باشد کہ بر انحصار
دلالت کند (انوری ؎) روا نیست
در عقل جز مدحت تو ؛ چو مدحت ہمی باید کرد

باری ؛ صاحب ناصری گوید که در پارسی
بجای علی الجمله عربی می آورند وسخن را بدان
مختصر کنند و با آنکه در نظم و نثر شایع است
در لغت فارسی نیاورده اند (ناصری ؎
گه هیر و کفریم و گهی رهبر دینیم ؛ باری چه
توان کرد چنانیم و چنینیم ؛ مؤلف عرض
کند که استعمال این به یای مجهول بمعنی آخرکار
والغرض و بالجمله باشد طرز بیان برهان درست
نیست ما با صاحب جامع و ناصری اتفاق
داریم و معنی بهمه حال و بهر حال را می افزائیم
(اردو) بارے ـ بقول آصفیه ـ فارسی
تابع فعل ـ آخر الامر ـ آخر کار ـ الغرض ـ
(۶) باری ـ بقول برهان بمعنی مرتبه هیچ یکبارگی
و دو سه باری ـ صاحب سروری گوید که
بمعنی یک وقتی و نوبتی ـ صاحب سفرنگ نوشته
که بمعنی تدریجی و هنگامی که لفظی پس از لفظی
بیرون آید ـ مؤلف عرض کند که بیای
معروف است بمعنی نوبت و دور ـ یای مصدری
بر کلمهٔ بار زیاده کرده اند که بمعنی چهارم گذشت
استعمال این در کلام قدما و متاخرین ندیدیم
واز معاصرین عجم شنیدیم ـ باعتبار صاحب
سفرنگ توانیم گفت که فارسی قدیم است
وقول صاحب سروری که از اهل زبانست
اعتبار را شاید مشتاق سند باشیم (اردو)
باری بقول آصفیه اردو ـ اسم مؤنث نمبروار ـ نوبت دور
(۷) باری ـ بقول برهان بمعنی گاهی و ایامی صاحب
مؤید بحوالهٔ قنیه ذکر این کرده مؤلف عرض کند
که محققین اهل زبان ازین معنی ساکت بخیال ما
بمعنی گاه و بیگاه هم و تحتانی آخر مجهول باشد
(مولوی معنوی ؎) بمیان این ظریفان بسرغ
این حریفان باره بوسه گر نباشد برسد کنار
بارے ؛ (قاآنی ؎) لیک با زمم زعنا
بارگرانیست بدل ؛ بارے از یاری تو
بوکه سبک گردد بار ؛ (اردو) کبھی بقول

آصفیہ۔ ہندی۔ تابع فعل۔ گاہ۔ گاہے۔ کسی
نہ کسی وقت۔

(۸) باری۔ بقول برہان بمعنی کعبتین قلب
۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این
معنی نکردہ مؤلف عرض کند کہ کعبتین بقول
غیاث دو پانسہ باشد کوچک از استخوان مربع
شش پہلو کہ بر پہلوے ہر یک پانسہ از یک
تا شش عدد منقش کنند و بدان نرد بازند و
قلب بقول ش بالفتح بمعنی واژگون و برگردانیدہ
شدہ و زر ناسرہ و غیر خالص پس مقصود صاحب
برہان ازین اجمال بیان جز این نباشد کہ
پانسہ واژگون را فارسیان باری گویند
و این اسم جامد باشد پس تحتانی آخرہ معروف
خوانیم و یاے نسبت دانیم کہ منسوب بہ بار
است و من وجہ متعلق بہ معنی یازدہم ش
(اردو) الٹا پانسہ۔ اوندھا پانسہ۔ مذکر۔

(۹) باری۔ بقول برہان ہر چیزی کہ پربار
و سنگین باشد مؤلف گوید کہ مرادف وزنی
بہ یاے معروف نسبت کہ بر آخر کلمۂ بار زیادہ
کردہ اند متعلق بہ معنی اول کلمۂ بار دیگر کسے
از محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ و معاصرین
عجم بر زبان ندارند۔ طالب سند استعمال
باشیم (اردو) وزنی۔ بقول آصفیہ۔
فارسی۔ صفت۔ بھاری۔ ثقیل۔

(۱۰) باری۔ بقول صاحب مؤید بمعنی یکبار
۔ مؤلف عرض کند کہ یاے مجہول وحدت
بر کلمۂ بار زیادہ کردہ اند و متعلق بہ معنی
چہارم کلمۂ بار (انوری ؎) کنون باری
بوصلت در پذیرم ہی چو با این جملہ عیبم در
خریدی ہ (اردو) ایک بار۔ ایک دفعہ

(۱۱) باری۔ بیاے مجہول بمعنی یکبارگی و دفعتہً
چنانکہ نظامی گوید (؎) چو دور آمد بخسرو
گفت بارے ہ کہ سیہ شیرے بُد اندر مرغزارے
ہ جا دارد کہ درین شعر باری را بمعنی دہم ش

(۲۰۸۴)

گیریم ولیکن معاصرین عجم معنی یکبارگی را پسند کنند
معنی مصرع دوم اینست کہ ناگاہ دیدیم کہ سیہ
شیری در مرغزارے بود۔ (اردو) یکبارگی
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ تابع فعل۔ دفعتہً۔
ایکا ایکی۔ اچانک۔ یکایک۔

باریا بقول شمس (۱) ہمان بوریا کہ
می آید و بقول صاحب ضمیمۂ برہان (۲)
بمعنی اے باری تعالی و (۳) مردم صاحب
زرق و ریا را نیز گویند نسبت معنی اوّل
فرماید کہ در عربی بوریا را گویند مؤلف
عرض کند کہ بمعنی اوّل بالف ممدودہ آخر معرّب
بوریا باشد صاحب انند بر باریا ذکر این
کردہ گوید کہ لغت عرب است و بمعنی دوم
باری را مرکب کردند با الف ندا و بمعنی سوم
کلمۂ با کہ بمعنی ہمہ ہم اوست مرکب شد
با لفظ ریا (اردو) (۱) چٹائی۔ بقول آصفیہ
ہندی۔ اسم مؤنث۔ بوریا حصیر۔ گھاس
یا کھجور کے پتّون کا فرش (۲) اے باری تعالی
۔ اے خدا۔ (۳) ریاکار بقول آصفیہ۔ منافق
۔ مکّار۔ دورنگا۔ فریبی۔

(الف) **باریاب** اصطلاح (الف) بہ
(ب) **باریافتن** بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ آنکہ بحضور و دربار سلاطین دخل
دارد و (ب) بقولش بمعنی رخصت و دستوری
یافتن بحضور امرا و سلاطین۔ مؤلف عرض
کند کہ کلمۂ بار درینجا بمعنی سوم اوست کہ گذشت
و (الف) اسم مفعول ترکیبی است (قاآنی
ھ) آن فریدون اگرش کاوہ نشاندی
بسریر ٭ این فریدون ببرش کاوہ نیابد بار
٭ (ثنائے ہروی ھ) حال چون گویم مرا
در پیش جانان بار نیست ٭ بار اگر یابم ز
خویش زہرۂ گفتار نیست ٭ (اردو)
(الف) باریاب۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔
اجازت پانے والا۔ دربار اور کچہری مین

آنے والا (ب) دربار سلاطین میں رسائی
حاصل کرنا بار یاب ہونا۔

بارے بہ ہیچ خاطر خود شاد میکنیم مقولہ
صاحبان خزینہ و امثال فارسی ذکر این کردہ
از معنی و محل استعمال ساکت۔ **مؤلف**
عرض کند کہ فارسیان سرور را پسند کنند و
ہمیشہ زندہ دلی را دوست دارند و اظہار
دلخوشی کنند مقولہ شان است کہ اگر سامان
سرور ہم نباشد خود را شاد می کنیم بہ ہیچ و کلمہ
باری در ینجا بہ یاے مجہول بمعنی دہم اوست
(اردو) (ع) زندہ دل غم سے بھی مسرور
ہوا کرتے ہیں یہ مشہور مصرع قریب
قریب اسی فارسی مقولہ کا ترجمہ ہے مقصد
یہ ہے کہ ہمیشہ اپنے دلکو خوش رکھنا چاہئے
وجہ مسرت کچھ بھی نہو تب بھی مسرور رہنا چاہئے

باریدن بقول بحر (۱) ریختن باران از
ابر پے در پے و (۲) ہر چیز کہ بر ہم ریختہ شود
(کامل التصریف) مضارع این بارد و متعدی
این بارانیدن کہ گذشت صاحب موارد
ہم ذکر ہر دو معنی کردہ گوید کہ بارش و بار
و باران حاصل مصدر است و فرماید کہ
(۳) بمعنی باراندن ہم آمدہ و (۴) ظاہر شدن
مؤلف گوید کہ بار اسم مصدر است
چنانکہ بہ معنی لبت و نہش بیان کردہ ایم
و حقیقت بارش و باران ہم بجایش مذکور
سند این معنی اول بہ (باران باریدن)
گذشت۔ سند معنی دوم در ملحقات می آید۔
(صائب ؎) نا امیدی می دہد اشکے کہ می
باریم ما ۂ رزق قارون می شود تخمی کہ می کاریم
ما ۂ (کلیم ؎) بحیرتم چو درا بر سفید باران
نیست ۂ چہ دجلہ است کہ در چشم اشکبار
من است ۂ (عرفی ؎) از جام سینہ ام
چو ردوست خونچکان ۂ می بارد از رخش کہ
ستمگارہ کسے است ۂ **مؤلف** عرض کند کہ

در معنی سوم و چہارم ہم معنی پے در پے ظاہر
می شود (اردو) (۱) برسنا۔ بقول آصفیہ
ہندی۔ بارش ہونا۔ (لازم) (۲) افراط
سے آمد ہونا جیسے روپیہ برس رہا ہے (۳)
برسانا۔ متعدی (۴) برسنا بمعنی نمایاں ہونا
جیسے انکی صورت سے شہد پن برستا ہے مؤلف
عرض کرتا ہے کہ چوتھے معنی میں افراط ظاہر ہوتی ہے

باریدن امید مصدر اصطلاحی۔ پے (۲۰۸۴)
درپے آثار امید ظاہر شدن وکردن است
متعلق بہ معنی دوم وسوم باریدن (ظہوری
ے) زاشک ناامیدی گرچہ دریا کردہ ام
صحرا ہا ۔ ازان ابرے کہ برمیدارد آب امید
می بارد ۔ بہ محشر می برم از دولتش مژگان
پرنم را ۔ سحاب چشم مشتاقان او امیدمی بارد
۔ (اردو) امید برسنا۔ برسانا۔

باریدن پیکان مصدر اصطلاحی۔ (۲۰۸۵)
پے در پے افگندن وافتادن پیکان از قبیل
باریدن تیغ (ظہوری ے) بہ گلخن می نشینم
شعلۂ خنجر می کشد بر من ۔ بہ گلشن می روم پیکان
ز شاخ بیدمی بارد ۔ (اردو) پیکان
برسنا۔ برسانا۔

(۲۰۸۶) **باریدن تعلق** مصدر اصطلاحی۔ بمعنی
پے در پے ظاہر شدن تعلق متعلق بمعنی چہارم
باریدن (ے ظہوری) خرقہائے خرقہ می
گرنید برحالت ۔ مخمور بازی تعلقہا ازین
تجریدمی بارد (اردو) پے درپے تعلق
ظاہر ہونا۔ تعلق برسنا۔

(۲۰۸۷) **باریدن تہدید** مصدر اصطلاحی۔
پے در پے ظاہر شدن تخویف باشد متعلق
بہ معنی چہارم باریدن و تہدید لغت عرب
است۔ بقول منتخب بمعنی ترسانیدن (ظہوری
ے) بحرف صلح لب کرد آشنا از بہر خاطر ما
۔ ولیکن از نگاہش آنچنان تہدیدمی بارد
(اردو) پے درپے تخویف ظاہر ہونا۔

تخویف برسنا۔

باریدن تیغ اصطلاح۔ بقول بحر پے در پے شمشیر زدن **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی لازم ہم یعنی پے در پے شمشیر افتادن کہ باریدن بمعنی لازم و متعدی ہر دو گذشت متعلق بہ معنی دوم باریدن حیف است کہ سند استعمال پیش نکرد و لیکن معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) تیغ برسنا۔ تیغ برسانا

باریدن حسرت مصدر اصطلاحی۔ (۳۰۸۸)
پے در پے ظاہر شدن حسرت متعلق بہ معنی چہارم باریدن (ظہوری رہ) گدائے عشقم از من حسرت جمشید می بارد ؎ چراغ غم گشتہ روشن بر شبم خورشید می بارد ؎۔ (اردو) حسرت برسنا۔

باریدن خورشید مصدر اصطلاحی۔ (۳۰۸۹)
کنایہ از برآمدن خورشید باشد متعلق بمعنی چہارم باریدن۔ سند این بر باریدن حسرت گذشت (اردو) آفتاب طلوع ہونا۔

باریدن زخم مصدر اصطلاحی۔ ظاہر (۳۰۹۰)
شدن زخم متعلق بمعنی چہارم باریدن (ظہوری رہ) مگر از نالہ خود مرہمی بر ریشہا بندم ؎ کہ زخم جان و دل از نغمۂ ناہید می بارد (اردو) زخم ظاہر ہونا

باریدن سنگ مصدر اصطلاحی (۳۰۹۱)
پے در پے افتادن و افگندن سنگ باشد سند این بر معنی نہم کلمۂ بار۔ گذشت (اردو) پے در پے پتھر برسنا۔ برسانا۔

باریدن شعلہ مصدر اصطلاحی بمعنی (۳۰۹۲)
پیاپے افتادن یا افگندن شعلہ۔ متعلق بمعنی دوم و سوم باریدن (قاآنی رہ) باد دیدستی کہ ہمچون رعد آید در خروش ؎ ابر دیدستی کہ ہمچون برق باشد شعلہ بار ؎ (اردو) شعلہ برسنا۔ برسانا۔

باریدن شکست مصدر اصطلاحی۔ (۳۰۹۳)

بمعنی پیاپے ظاہر شدن شکست متعلق بمعنی چہارم
باریدن (ملا طاہر غنی ؎) شکست از مہر
در و دیوار می بارد مگر گردون ؛ ز رنگ
چہرۂ ما ریخت رنگ خانۂ ما را ؛ (اردو)
شکست برسنا شکست پیاپے ظاہر ہونا۔

باریدن عید مصدر اصطلاحی۔ کنایہ (۲۰۹۴)
باشد از ظاہر شدن مسرت و این متعلق
است بمعنی چہارم باریدن۔ (ظہوری ؎)
چرا زنگین نباشد عیش دہر از تیغ ناز او ؛ کہ
بر سال و مہ از قربانیانش عید می بارد ؛ (اردو)
مسرت برسنا۔

باریدن فتنہ مصدر اصطلاحی۔ برپا (۲۰۹۵)
شدن فتنہ باشد (قاآنی ؎) صد جعد تیر
بستہ بمژگان فتنہ زاے ؛ صد قبضہ تیغ ہشتہ
در ابروے فتنہ بار ؛ (اردو) فتنہ برپا ہونا

باریز بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ (۱)
بمعنی خزان و فرماید کہ بہ باے فارسی ہم آمدہ
و (۲) بقول بول چال معاصرین عجم دار السلطنت
فرانس را کہ (پیریس) نام دارد باریز گویند
مؤلف عرض کند کہ اصل این بمعنی اول
(بارریز) باشد اسم فاعل ترکیبی بمعنی ریزندۂ
بار و بار بمعنی برگ و گل و ثمر یعنی ذہش گذشت
پس یک راے مہملہ بکثرت استعمال حذف شدہ
(باریز) شد و نسبت معنی دوم عرض می شود کہ
باے فارسی (پیریس) را بدل کردند بموحدہ
چنانکہ تپ و تب و تحتانی بدل شد بالف
چنانکہ پرمغان و ارمغان و سین مہملہ بدل شد
بہ زاے ہوز چنانکہ سماروغ و زماروغ و
تحتانی چہارم میان راے مہملہ و زاے ہوز
زائد است براے اظہار کسرہ چنانکہ نسبت
و نبیت پس باریز بمعنی دوم مفرس باشد
(اردو) (۱) خزان بقول آصفیہ۔ فارسی۔
اسم مؤنث۔ پت جھڑ۔ بہار کا نقیض فصل خریف
کا وہ موسم جس مین درختون کے پتے جھڑ کر گر پڑتے

ہین (۲) پیرس - پائے تخت فرانس کا نام - مذکر - معاصرین عرب نے اسکو باریس کہا ہے ۔

بارِیقُون بقول برہان بکسر ثالث وسکون تحتانی وقاف بہ واو رسیدہ ونون زدہ بیونانی دوائی است کہ آن را شوکران خوانند وآن تخم بیخ رومی است واز تفت کہ از ولایت یزد است آورند وآنرا دورس تفتی گویند صاحب محیط بر باریقون حوالۂ شوکران کردہ ودر شوکران آوردہ کہ اسم عربی است وگویند یونانی وگویند بیونانی قونین وقونیون وبہ رومی سقونیون وباریقون نامند وآن تخمہاست وبعربی بنج جبلی ورومی وبعجمی اندلس حفوظ وبفارسی دورس وتفت وبفرنگی شکنہ گویند وآن نباتی است برگ آن شبیہ ببرگ خیار وبہترین آن کہ از موضع تفت بعضے گویند کہ آن اسم درخت خشخاش سیاہ است کہ رطوبت آن افیون باشد - سرد وخشک در سوم وگویند سرد درچہارم وخشک در آخر سوم وآن مخدر ومسکر است واز جملۂ افعال آن تنویم وجمود خون وقطع نزف الدم ومنافع بسیار دارد (الخ) **مؤلف** گوید کہ لغت رومی است (اردو) صاحب جامع الادویہ نے بنج تفت اور شوکران کا ذکر کیا ہے اور فرمایا ہے کہ بقول بعض موٹھہ کی جڑ ہے - مہلک ۔

بارِیک بقول بہار عجم (۱) نازک ولطیف چون کمر ولب وبارک مخفف آن (امیر حسن دہلوی ؎) لب باریک تو زیر خط شکون دیدم ؂ چون ہلالی کہ ز شباگاہ برون می آید ؂ و(۲) بمعنی کم درعرض چون راہ باریک **مؤلف** عرض کند کہ مقصود بہار غیر از تنگی نباشد (طالب کلیم ؎) ہرکجا باریک شد راہست قدم از سر

ہ؂ چارہ گر ار تار درپیش آیدت مضراب باش ہ؂ و (۳) بمعنی کم درعمق چون آب باریک و سیلاب باریک ومحیط باریک (صائب ؎) از تواضع می توان مغلوب کردن خصم را ہ؂ می شود باریک چون سیلاب از پل بگذرد ہ؂ (ولہ ؎) نازک تراست از رگ جان گفتگوے من ہ؂ باریک شد محیط چو آمد بجوی من ہ؂ صاحب آنند نقل نگار بہار۔ صاحب آصفی بہ پیروی بہار فرماید کہ (۴) بمعنی پنہان مؤلف گوید کہ بہار این معنی را پیدا کردہ است از کلام صائب کہ برا (باریک شدن کسے) می آید حیف است از تحقیقش کہ بعوض گریز۔ معنی پنہان قائم کردہ و بہ تحقیق ما از شعر صائب معنی ششم پیدا می شود۔ و (۵) بقولش لاغر۔ مؤلف عرض کند کہ (۶) بمعنی خفیف وسبک وہم این ہمہ معانی از معنی اوّل بہ سبیل مجاز پیدا وتصفیہ این در ملحقات شود مخفی مباد کہ بارک بہ کسر رائے مہملہ لغت ترکی است بمعنی رقیق ودقیق وبقاعدۂ ترکی براے اظہار کسرۂ راے مہملہ تحتانی چہارم زیادہ کردہ اند وصاحب کنز کہ محقق ترکی زبانست ذکر ہر دو کردہ پس فارسیان این را مفرس کردہ اند وبہ سبیل مجاز بمعانی متذکرۂ بالا استعمال کردہ اند وآنچہ بہار بارک را مخفف باریک گفتہ درست نیست بلکہ استعمال ہر دو در فارسی بہ سبیل تفریس است بہ تصرف خفیف در معنی وآنچہ بہار معنی سوم را از کلام صائب پیدا کردہ است فضول محض است کہ معنی محض کم عمق اصلا پیدا نیست ومن وجہ با معنی دوم تعلق دارد حقیقۃً متعلق بمعنی اوّل است محققین نقل نگار از معنی شعر کار ندارند وفہم باریک را واگذارند واز تعمق کار نگرفتہ اند کہ معنی کمی عمق را پیدا کردہ اند بحث کامل این بر (باریک شدن

سیلاب) می آید (اردو) (۱) باریک دیکھو بارک۔ (۲) تنگ بقول آصفیہ۔ فارسی فراخ کا نقیض۔ کم چوڑا۔ نازک (۳) اتھلا۔ بقول آصفیہ ہندی۔ ابھرا ہوا۔ گہرا کا نقیض ابھروان۔ (۴) چھپا ہوا مخفی۔ گریز۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ بھاگڑ۔ فرار۔ (۵) لاغر۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ دبلا۔ قاق۔ نحیف۔ (۶) خفیف۔ بقول آصفیہ۔ عربی ہلکا۔ سبک۔ ذلیل۔ رسوا۔

باریک بین اصطلاح۔ بقول بحر (۱) آنکہ با معان نظر نگرد چون ستارہ شناس و مانند آن و بمعنی (۲) خسیس و ناتوان بین۔ بہار ہم ذکر ہمین دو معنی کردہ (صائب ؎) از سر خوان فلک بر خیز کین باریک بین؛ می شمارد لب گزیدن را لب نان دگر؛ مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است متعلق بمعنی اول باریک (اردو) (۱) باریک بین۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ تیز فہم۔ خردہ بین۔ دقیقہ رس۔ رموز دان (۲) ناتوان بین۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ حاسد۔ بد اندیش۔ کینہ ور۔ بدخواہ۔ وہ شخص جو دوسرے کو توانا نہ دیکھ سکے (ظفر ؎) اگرچہ عشق مین تیرے ہوے ہین سوکھ کر کانٹا؛ نظر مین ناتوان بینون کے پراے دل کھٹکتے ہین؛

باریک خیال اصطلاح۔ بقول بہار شاعر نازک خیال (صائب ؎) ہر کہ چون رشتہ زباریک خیالان گردید؛ روزیش تنگ تر از دیدۂ سوزن باشد؛ مؤلف گوید کہ ما معنی بیان کردۂ بہار را تسلیم نمی کنیم و تخصیص این با شاعر نباشد و بخیال ما عام است بصفت کسی کہ نازک خیال باشد اعم از نیکہ شاعر باشد یا غیر آن و تائید خیال ما از ہمین شعر صائب می شود

کہ گذشت (اردو) نازک خیال بقول
آصفیہ۔ اسم مذکر۔ باریک اور دقیق باتیں
لکھنے والا انشاء اور وہ شخص جسکے خیالات عمدہ
ہون۔ دقیقہ رس۔ نغز گو نغز گفتار۔

باریک دیدن (مصدر اصطلاحی)
صاحب آصفی این را بتوفیقہ اصطلاح (باریک
بین) قائم کردہ است و از کلام صائب
استناد کردہ کہ بہر رانجا گذشت **مؤلف**
گوید کہ خلاف قیاس نیست ولیکن طالب
سند استعمال ورائے اصطلاح (باریک بین)
باشیم کہ استعمال مشتقات این مصدر مرکب
از نظر ما نگذشت (اردو) غور سے دیکھنا

باریک ریسیدن مصدر اصطلاحی
بقول صاحب بحر و وارستہ (۱) در کارے
بغور تمام وارسیدن و بکمال خوبی آن را
سرانجام دادن و (۲) لاغر شدن (غزالی
مشہدی سلہ) غزالی شہد نظمم گر خورد عقل
بنماید تا ابد انگشت لیسی ٭ دہد ہر سر رشتہ حرف
از رکاتب ٭ کہ موشکافد از باریک ریسی ٭
بکوشد تا غلط کمتر نویسد ٭ گر از دستش نیاید
خوشنویسی ٭ (میر نجات ۵) مدعی وزر
بیجا چہ کنی ہمہ پیچ ہیچ ٭ چند باریک بریسی شدہ
پیلتہ پیچ ٭ وارستہ ازین شعر میر نجات سند
معنی دوم گرفتہ و خان آرزو در چراغ بذکر
معنی دوم نسبت کلام میر نجات گوید کہ در ینجا
(باریک ریسیدن) بمعنی (۳) حیلہ و مکر کردن
معلوم می شود۔ بہار بر معنی اول قانع و صاحب
آصفی آمین گویش **مؤلف** عرض کند کہ
(ریسیدن) بقول بحر بمعنی رشتن و تافتن و تابیدن
تار پنبہ و ابریشم و پشم و امثال آن (الخ) پس
(۴) معنی لفظی این حقیقی است و معنی اول مندرجہ
بالا استعارہ باشد بہ تشبیہ باریکی در کار و
نسبت معنی دوم عرض می شود کہ کارے را
بجالت ضعف کردن بطریقی کہ ناتوانی ظاہر شود

وہمین معنی پیدا می شود از کلام میر نجات نہ لاغر شدن و معاصرین عجم ہم تصدیق خیال ما کنند آنچہ محققین ہند نژاد باستناد کلام میر نجات معنی دوم و سوم پیدا کردہ اند از ذوق کلام کار نگرفتہ اند (اردو) (۱) باریکی سے کام کرنا (۲) باریک کاتنا۔ آہستگی اور سستی سے کام کرنا۔ صاحب آصفیہ نے اسکو ترک فرمایا ہے لیکن حضرت جلیل نے فی البدیہہ فرمایا ہے۔ (ﮯ) سیکھا یہ کس سے آپ نے باریک کاتنا ٭ تحریر مختصر کئی دن مین تمام کی ٭ (۳) مکر و حیلہ کرنا (۴) ریشم یا روئی یا پشم کو باریک کاتنا۔

باریک شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ و بحر (۱) بمعنی لاغر شدن مؤلف گوید کہ اگر این را بسوے کسی یا بسوی تن و امثال آن مضاف کنیم البتہ این معنی پیدا می شود سند این بر (باریک شدن تن) می آید و این متعلق است بامعنی پنجم لفظ باریک و (۲) بلحاظ معنی اول لفظ باریک۔ نازک و لطیف شدن ہم (صائب ﮯ) اے دل تصور کمر یار نازکست ٭ باریک شو کہ رشتۂ این کار نازکست ٭ (۳) بقول شان پنہان از جائی بدر شدن و خان آرزو در چراغ گوید کہ پنہان گریختن است مؤلف عرض کند کہ بحالت اضافت بسوے کسی خفیف و سبک شدن کسے باشد و سند محققین بر (باریک شدن کسے) می آید و تصفیہ آخر ہم ہمدرانجا شود و این متعلق است بمعنی ششم لفظ باریک کہ گذشت (اردو) (۱) لاغر ہونا دُبلا ہونا (۲) نازک ہونا لطیف ہونا (۳) چھپ کر بھاگنا خفیف اور سبک ہونا۔

باریک شدن تن (مصدر اصطلاحی) کنایہ باشد از لاغر شدن تن و این متعلق است بمعنی پنجم لفظ باریک (مسیح کاشی ﮯ) تن

سوداٸی من در غم آن موی نحیف ؎ گشتہ
باریک کہ ابریشم سازش کردم ؎ مخفی مباد
کہ سند پیش شدہ متعلق از (باریک گشتن تن)
باشد عیبی ندارد کہ گشتن مرادف شدن است
(اردو) جسم کا لاغر ہونا۔

(۲۰۹۷) **باریک شدن دیدہ** (مصدر
اصطلاحی) کنایہ باشد از تنگ چشم شدن
متعلق بمعنی دوم لفظ باریک است (وحید
قزوینی ؎) وحید آفت دور و نزدیک
شد ؎ چو آن شوخ را دیدہ باریک شد ؎
خان آرزو در چراغ برا (باریک شدن)
نقل این شعر کردہ دیدہ را بحذف ہاے
ہوز دید نوشت و ما از کتب دیگر تصحیح این
کردہ ایم (اردو) تنگ چشم ہونا
بخیل ہونا۔

(۲۰۹۸) **باریک شدن راہ** (مصدر اصطلاحی)
بمعنی نازک شدن راہ و تنگ شدن آن
متعلق بہ معنی دوم لفظ باریک سند این از
کلام طالب کلیم بر لفظ باریک گذشت۔
(اردو) راستہ کا تنگ ہونا۔

(۲۰۹۹) **باریک شدن سیلاب** (مصدر
اصطلاحی) بمعنی نازک شدنش و مراد از
کم عرض و عمق و تنگ شدن آن کہ بمقابل
سیلاب تند است متعلق بہ معنی دوم لفظ
باریک۔ سند این از کلام صائب بر لفظ
باریک گذشت (اردو) سیلاب
کا ہلکا ہونا۔ پھیلاو اور عمق زیادہ نہ ہونا
۔تنگ ہونا۔

(۲۱۰۰) **باریک شدن کسی** (مصدر اصطلاحی)
۔(۱) بمعنی خفیف و سبک شدنش متعلق بہ
معنی ششم لفظ باریک (صائب ؎)
بہ از روشن دلی تیر شہابی نیست شیطان را
؎ کہ شد باریک زاہد تا ہلال عید پیدا شد
؎ و ارستہ و (خان آرزو در چراغ) این را

بمعنی پنہان گریختن آوردہ اند چنانکہ بر (باریک
شدن) گذشت و از ہمین شعر صائب این
معنی را پیدا کردہ اند۔ بخیال مؤلف ہیچ
ضرورت و لطف ندارد کہ زاہد بگریزد۔
نحیف و سبک شدنش از رویت ہلال
معنی لطیف تر باشد از گریز قاتل و (۲)
بمعنی لاغر شدن کسی سند این بر (باریک
گردیدن) می آید و این متعلق است بہ معنی پنجم
لفظ باریک۔ (اردو) (۱) کسی کا خفیف
اور سبک ہونا۔ مخفی بھاگنا۔ گریز اختیار کرنا
(۲) کسی کا دبلا ہونا۔ نحیف ہونا۔

باریک شدن گردن (مصدر
اصطلاحی) بقول بہار بمعنی ملائمت و
ہمواری بہم رساندن۔ صاحب انند
آمین گوی بہار (صائب ے) در زمان
خط مدار چشم او بر مردمی است ٭ گردن
عامل شود باریک در پاے حساب ٭
مؤلف عرض کند کہ بر معنی شعر غور کرد
گردن عامل در زمان محاسبہ باریک
می شود بفکر پس باریک شدن گردن علامت
ناتوانی است و این مصدر اصطلاحی کنایہ
باشد از ناتوان شدن کہ بحالت ناتوانی
نحافت جسم اول از گردن ظاہر شود
و این از قبیل (باریک شدن تن)
است کہ گذشت۔ صاحب بحر ہمزبان ما
و این متعلق بہ معنی پنجم لفظ باریک باشد
(اردو) گردن پتلی ہونا۔ لاغر ہونا۔

(۲۰۱) **باریک شدن ماہ** (مصدر اصطلاحی)
بمعنی حقیقی و کنایہ باشد از ہلال شدن
و متعلق بہ معنی پنجم لفظ باریک باشد (کاشی
آملی ے) بتیاب نشد مہ اگر از تاب
جمالت ٭ پس بہر چہ باریک شد از شہر
بدر رفت ٭ (اردو) چاند کا باریک
ہو جانا۔ پتلا ہونا۔ ہلال ہونا۔

(۱۰۰) **باریک شدن محیط** (مصدر اصطلاحی) ازقبیل باریک شدن سیلاب است که گذشت و سند این ازکلام صائب بر لفظ باریک مذکور شد (اردو) دریا کاعرض وعمق گھٹنا۔ تنگ ہونا۔

(الف) **باریک گردیدن** مصادر
(ب) **باریک گشتن** اصطلاحی

صاحب آصفی ذکر (ب) کرده ازمعنی ساکت۔ مؤلف گوید که هردو مرادف باریک شدن باشد (صائب الف ے) باریک تاچو رشته نگردد خداشناس ٭ ذکرخفی زحلقهٔ زنار نشنود ٭۔ سند (ب) (بر باریک شدن تن) گذشت مخفی مباد که سند (الف) هم متعلق به (باریک گردیدن کسے) است مرادف (باریک شدن کسی) که گذشت عیبی ندارد که مصدر خاص است ازهمین مصدر عام (اردو) دیکھو باریک شدن۔

باریک میان اصطلاح بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بمعنی لاغرمیان مؤلف عرض کند که بمعنی نازک باشد متعلق بمعنی اول لفظ باریک۔ فرق باریک میان هردو معنی دیگر هیچ (اردو) پتلی کمر۔

باریکی بقول انند بحوالهٔ فرهنگ فرنگ بروزن تاریکی نازکی ولطافت ودقت باشد۔ مؤلف عرض کند که یای مصدری درآخرلغت باریک زیاده کرده اند دیگرهیچ (اردو) باریکی بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ پتلاپن۔ نزاکت۔ موشگافی۔

باز بقول برهان وجامع ورشیدی وجهانگیری وناصری وبحر (نذیل باختن) (۱) پرنده ایست مشهور ومعروف۔ صاحب برهان صراحت کند که سلاطین واکابر شکار فرمایند خان آرزو فرماید که ظاهراً باز مخفف بازی عربی است پس فارسی الاصل نباشد بدین معنی مؤلف عرض کند که چرا نگوئیم که مفرس است ونسبت قول برهان صراحت مزید کنیم که این پرنده خود شکاریست وسلاطین

واکابر بوسیلۂ آن شکار کنند نہ خود او را شکار کنند (منوچہری ے) گاہ رہوارے چو
کبک وگاہ جولان چون عقاب ؛ گاہ برجستن چو باشہ گاہ برگشتن چو باز ؛ (انوری ے)
باز یست کہ صیدش ہمہ مرغان دماغند ؛ شاخیست کہ بارش ہمہ مضمون ضمیر است ؛
(اردو) باز بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ ایک شکاری پرند ۔ مذکر ۔ دیکھو اولہ ۔
(۲) باز ۔ بقول برہان و جامع وجہانگیری و ناصری و (بحر ذیل باختن) بمعنی کشادگی
میان ہردو دست را گویند چون از ہم بکشایند وآن را بترکی قلاج و بعربی باع گویند باین
معنی بازاے فارسی ہم آمدہ ۔ صاحب رشیدی گوید کہ بعضے بیاے حطّی عوض باے موحّدہ
گیرند ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ این ماخوذ است از معنی دہم (کہ می آید) مؤلف عرض
کند کہ مقصودش جزین نباشد کہ باز بمعنی حقیقی کشادگی وکشایش اسم جامد فارسی زبان
است فارسیان مجازاً باع را ہم باز گفتند کہ براے آن ہردو دست می کشایند دیگر
ہیچ وجہ دارد کہ این را مبدّل باع گیریم کہ عین بدل شدہ بزاے ہوّز پس اندرین
صورت مفرّس باشد ولیکن این قسم تبدیل خلاف قیاس است کہ در لفظی دیگر یافتہ نشد
وعجبی نیست کہ فارسیان بام را کہ ہمین معنی لغت سنسکرت است باز کردہ باشند کہ میم بزاے
ہوّز بدل شود چنانکہ دژبرام ودژبراز صاحب قانون دستگیری ذکر این کردہ ودرین صورت
ہم مفرّس باشد وہمین است آرش کہ بجایش گذشت (منوچہری ے) آفرین زان مرکبی کو
بشنود در نیم شب ؛ بانگ پاے مور چہ در زیر چاہ شصت باز ؛ (اردو) بام ۔ دکن
مین اُس جریب کا نام ہے جو دونون ہاتھ کھولنے سے بشمول سینہ ایک ہاتھ کی بیچ کی انگلی

سے دوسرے ہاتھہ کی بیچ کی انگلی تک طولاً حاصل ہو جسکو عربی مین باع کہتے ہین اور فارسی مین آرش اور باز۔ بعض زبان دانان اردو کا قول ہے کہ لکھنو مین بھی اسکو بام کہتے ہین (۳) باز۔ بقول برہان و جامع بمعنی شبر و وجب و آن مقداری کہ از دست ما بین سر انگشت کوچک و انگشت شست باشد۔ خان آرزو در سراج گوید کہ اغلب کہ این صحیح نباشد بلکہ غلط۔ مؤلف عرض کند کہ اگر قول برہان را کافی ندانیم صاحب جامع را اہلزبان خوانیم پس قول او در لغات فارسی چرا غلط باشد نمی دانیم کہ محقق ہندنژاد بر چہ اصول حکم غلطی می دہد ہم او بر معنی دوم گفتہ کہ معنی حقیقی باز کشادہ و چون دست ہا را می کشایند باع پیدا می شود و باع را بالمجاز باز گفتند پس ہمین قبیل چرا نمیداند کہ چون مشت را باز کنند شبر پیدا می شود و مجازاً آنرا باز گفتند وجہ تامل نیست مشتاق سند استعمال باشیم۔ (اردو) بالشت۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث دیکھو اودس (۴) باز۔ بقول برہان و جامع بمعنی دوش و بازو مؤلف عرض کند کہ قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست اعتبار را شاید و بخیال ما مخفف (بازو) است کہ واو آخر حذف شدہ باز شد۔ مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) بازو۔ بقول آصفیہ۔ فارسی اسم مذکر۔ کہنی سے شانے تک کا حصہ۔

(۵) باز۔ بقول برہان و جامع یک بند انگشت مؤلف عرض کند کہ متعلق بمعنی حقیقی دہم است کہ می آید یعنی چون مشت را بکشایند و باز کنند بند ہای انگشتان ظاہر شود فارسیان بر سبیل مجاز یک بند انگشت را باز نام کردند جز این نیست کہ اسم جامد

فارسی زبان گیریم (اردو) انگلی کا ہر ایک جوڑ جس کو دکن میں پیری کہتے ہیں
اور اردو میں پور۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ بند انگشت انگلی کا جوڑ۔ انگل۔
(۶) باز۔ بقول برہان بمعنی تکرار و دیگر چنانکہ گویند بازگو یعنی مکرر بگو و بازچہ می گوید
یعنی دیگر چہ می گوید (صاحب بحر بذیل باختن) بر مکرر قانع و صاحبان رشیدی و
جہانگیری و ناصری و سراج بر دیگر و بہار گوید کہ دریں جا بمعنی پس و بعد است۔
مؤلف عرض کند کہ مقصود ہمہ محققین واحد است طرز بیان ہر یک جدا است ترجمہ
این در فارسی دیگر است و بس۔ اسم جامد فارسی زبان باشد (منوچہری ؎)
آمدت نوروز و آمد جشن نوروزی فراز ٭ کامگارا کار گیتی تازہ از سر گیر باز ٭۔
(جامی ؎) باز ہواے چمنم آرزو ست ٭ جلوہ سرو سمنم آرزو ست ٭ (اردو)
پھر۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ تابع فعل۔ دوبارہ۔ بعد ازان۔
(۷) باز۔ بقول برہان و سراج بمعنی معاودت چنانکہ باز آمد یعنی واپس آمد مؤلف
عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و من وجہ تعلق دارد بمعنی ششم یعنی از سفر
باز آمدن کسے۔ آمدنش دگربارہ باشد یعنی یکبار کہ دریں جا بود دوبار دگر آمد و معنی واپسی
مجازاً پیدا می شود خان آرزو بذیل این معنی گوید کہ بہمین نسبت باز آمدن بمعنی توبہ
نیز استعمال یافتہ چنانکہ (؎) باز آ باز آ از انچہ ہستی باز آ ٭ گر کافر و گبر و بت پرستی
باز آ ٭ نیز گوید کہ ترک کارے کردن چنانکہ گویند ” فلانی از فلان چیز باز آمد “ و معنی
توبہ نیز بہمین راجع (الخ) مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ غور نکرد ترک کردن و

توبہ کردن را با این معنی اصلا تعلق نیست و آن متعلق است بمعنی چہاردہم کہ می آید و ذکر این ہمہ رانجا کنیم (اردو) مراجعت بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ واپسی۔ بازگشت۔ رجوع۔ واپس آنا۔

(۸) باز۔ بقول برہان و رشیدی و سراج بمعنی بازندہ و بازی کنندہ ہمچو قمار باز و ریسمان باز و شب باز و امثال آن صاحب جامع درست گوید کہ این معنی بحالت ترکیب حاصل می شود صاحب ناصری کہ از اہل زبانست می فرماید کہ بمعنی بازیدن و بازندہ نیز گویند و این بے ترکیب گفتہ نمی شود مؤلف عرض کند کہ سبحان اللہ معنی بازیدن خوب پیدا کرد (منوچہری ؎) شاخ گل شطرنج سیمین و عقیقین عندلیب ہا وقت شبگیران بہ نطع سبز بر شطرنج بازہا (اردو) بقاعدۂ فارسی اردو مین بھی شطرنج کھیلنے والے کو شطرنج باز کہتے ہین جو اسم فاعل ترکیبی ہے لیکن مجرّد باز بمعنی بازندہ مستعمل نہین ہے

(۹) باز۔ بقول برہان امر بہ بازی کردن یعنی بباز و بازی کن مؤلف گوید کہ این امر حاضر مصدر بازیدن و باختن است نہ بازی کردن۔ صاحب برہان غور بر لفظ نکردہ از معنی کار گرفت۔ صاحبان جامع و رشیدی و جہانگیری ہم ذکر این کردہ اند (اردو) کھیل۔ بازی کر۔ کھیلنا۔ بازی کرنا کا امر حاضر۔

(۱۰) باز۔ بقول برہان و (بحر بذیل باختن) و جامع و رشیدی و جہانگیری و ناصری و سراج بمعنی کشادہ کہ در مقابل بستہ باشد۔ خان آرزو در سراج گوید کہ معنی دوم ماخوذ است از ہمین معنی۔ مؤلف عرض کند کہ چرا نگوئیم کہ معنی سوم ہم متعلق بہ ہمین معنی است

و بدین معنی اسم جامد فارسی زبان باشد۔ (منوچہری ے) اے خداوندی کہ تا تو از
عدم پیدا شدی ؛ بستہ شد و رہا ے بد رہاے نیکی گشتہ باز ؛ (انوری ے) اے
شدہ دست ممالک ز ایادیٔ تو پر ؛ وے شدہ چشم معانی بہ بزرگی تو باز ؛ (اردو)
کشادہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ کھلا ہوا۔ باز۔ وا۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ کھلا ہوا کشادہ۔
(۱۱) باز۔ بقول برہان و جامع و جہانگیری و ناصری و (بحر بذیل باختن) بمعنی نشیب
کہ مقابل فراز است (منوچہری ے) ہمچنان سنگے کہ سیل او را بگرداند ز کوہ ؛ گاہ
زین سو گاہ زان سو گہ فراز و گاہ باز ؛ صاحب رشیدی گوید کہ درین تامل است بلکہ
باز درین شعر بمعنی دیگر باشد یعنی گاہ فراز و گاہ دگرگون چنانکہ بازگونہ گویند بمعنی دیگر
گون۔ مؤلف عرض کند کہ اگر (بازگونہ) بمعنی دیگرگون مستعمل شود لازم نمی آید کہ باز را
بمعنی نشیب نگیریم۔ قول صاحبان تحقیق کہ معض شان اہل زبانند مستند است و از کلام
منوچہری ہم تصدیق قول شان می شود و (بازگونہ) را متعلق بمعنی ششم چرا نکنیم کہ بمعنی
دیگر گذشت۔ باقی حال اسم جامد فارسی زبان است باین معنی (اردو) نشیب۔
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ نیچان۔ پستی۔
(۱۲) باز۔ بقول برہان و جامع باز ماندن و واماندن بمعنی نارسیدن و صاحب بحر (بذیل
باختن) ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ این ہمانست کہ بر معنی چہاردہم مذکور
شود کہ بمعنی جدا می آید طرز بیان محققین در غلط انداز د و اصلا معنی مصدری ندارد۔
می بایست کہ جائی کہ ذکر معنی چہاردہم کردہ اند ہمانجا ذکر این بطور سند استعمالش کنند

(اردو) دیکھو باز کے چودہویں معنی۔

(۱۳) باز۔ بقول برہان وجہانگیری بمعنی تمیز کردن و تفرقہ نمودن میان دو چیز۔ بقول بحر بدیل باختن) بمعنی تمیز و تفرقہ۔ و صاحب جامع ہم متفق با بحر و بقول رشیدی ممتاز ہم او بحوالۂ جہانگیری فرماید کہ بمعنی تمیز و تفرقہ در نسخۂ دیگر دیدہ نہ شد مؤلف گوید کہ صاحب جامع از اہل زبانست و تصدیق این معنی می کند و استعمال کمال اسمعیل ہم (ﮯ) کسے کہ دست چپ و دست راست داند باز ٭ باختیار ز مقصود خود نماند باز ٭ صاحب رشیدی این را بسند معنی ستم گیرد و ما با خیالش اتفاق نداریم و تصفیہ آن ہم در اینجا کنیم بخیال ما باز بمعنی تمیز و تفرقہ درست است و از کلام کمال اسمعیل مصدر (باز دانستن) بمعنی فرق و تمیز کردن پیدا می شود (اردو) فرق۔ عربی۔ مذکر۔ تمیز۔ عربی۔ مؤنث۔

(۱۴) باز۔ بقول برہان و جامع و رشیدی و جہانگیری و ناصری و (بحر بدیل باختن) بمعنی جدا ہم کہ بعربی فصل گویند۔ خان آرزو در سراج گوید کہ این معنی ظاہرا ماخوذ از معنی تفرقہ و تمیز است میان دو چیز کہ با کلمۂ دانستن و شناختن مستعمل شود (کہ بر معنی سیزدہم مذکور شد) سند این از کمال اسمعیل بر معنی سیزدہم گذشت (اسعود سعد ﮯ) نشود باز آنچہ عادت اوست ٭ ار شود باز این سعادت اوست ٭ مؤلف عرض کند کہ معنی ترک ہم متعلق بہ ہمین است و آنچہ فارسیان مجازاً بمعنی توبہ استعمال کردہ اند (چنانکہ بر (باز آمدن) می آید بہ ہمین معنی تعلق دارد چنانکہ ذکرش بتردید خیال

خان آرزو بر معنی ہفتم کردہ ایم (اردو) جدا۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ الگ۔ علیحدہ۔ تمیز

(۱۵) باز۔ بقول برہان و جامع و (بحر ذیل باختن) بمعنی عکس و قلب۔ خان آرزو در سراج گوید کہ صاحب رشیدی نسبت این گوید کہ بمعنی دیگر گونہ است ولیکن تحقیق آن است کہ معنی دیگر و قلب و عکس و رجعت کہ گذشت ہر سہ یکی است و اصل ہمہ قلب و عکس است مؤلف عرض کند کہ ما با خان آرزو اتفاق نداریم زیرا کہ معنی دیگر و رجعت البتہ باہم تعلق دارد چنانکہ بر معنی ہفتم ذکرش کردہ ایم و قلب و عکس و رلے اینست فارسیان باز گونہ بمعنی مقلوب و معکوس استعمال کردہ اند کہ می آید و (واژگونہ) مبدل آنست قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست اعتبار را شاید (اردو) عکس۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ اوندھا۔ اُلٹا۔ بازگونہ۔ لوٹا ہوا۔ قلب۔ بقول آصفیہ اسم مذکر۔ اُلٹا ہوا۔ اوندھا لٹکا ہوا۔ واژگون۔

(۱۶) باز۔ بقول برہان و جامع و (بحر ذیل باختن) بمعنی شراب کہ بعربی خمر خوانند خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی خطاست مؤلف عرض کند کہ قول صاحب جامع کہ از اہل زبانست اعتبار را شاید۔ بخیال ما مبدل بادہ است کہ بمعنی بادہ گذشت دال مہملہ بہ زاے ہوز بدل شود چنانکہ سرخ مرد و سرخ مرز پس وجہی نیست کہ محققین ہند نژاد در لغات فارسی برخلاف اہل زبان روند معاصرین عجم بر زبان ندارند جز این نیست کہ محاورۂ فارسی قدیم باشد (اردو) شراب۔ مؤنث۔

(۱۷) باز۔ بقول برہان و جامع و جہانگیری و (بحر ذیل باختن) بمعنی طرف و جانب۔

(حکیم سوزنی ؎) آن حسام ابن حسامی کہ حسام نظرش ؛ ہرگز از خصم بالزام نشد باز نیام ؛ صاحب رشیدی بحوالۂ سامانی فرماید کہ درین شعر کلمۂ باز بمعنی باے الصاق است۔ چنانکہ گویند ،، باز وگفتم ،، یعنی باو گفتم مؤلف عرض کند کہ بحث این بمعنی باے الصاق بر معنی لستم می آید حقیقت اینست کہ حکیم سوزنی درین شعر مصدر (باز نیام شدن) استعمال کردہ است کہ مخفف (باز بہ نیام شدن) است بحذف باے موحدہ بمعنی واپس بہ نیام شدن۔ پس باز درینجا بمعنی ہفتم اوست کہ بمعنی مراجعت گذشت سخن فہمان بر معنی شعر و محاورہ غور نکردہ اند۔ شک نیست کہ معنی مرادی این لسوے نیام شدن شمشیر پیدا می شود ولیکن نمی شود کہ مطلق کلمۂ باز را بمعنی طرف و جانب گیریم فتامل۔ طالب سند دیگر براے ادعاے محققین باشیم (اردو) طرف ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث ۔ جانب ۔ سمت ۔ جہت ۔

(۱۸) باز ۔ بقول برہان و جامع و جہانگیری و (بحر بذیل باختن) بمعنی گذرگاہ سیل باشد۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی در کتاب دیگر دیدہ نمی شود مؤلف عرض کند کہ نمی دانیم کہ مقصود خان آرزو از کتاب دیگر چیست فرہنگ جہانگیری را شاید ملاحظہ نکرد (اردو) سیل کی راہ مؤنث یعنی وہ راستہ جدھر سے سیل گذرے گذرگاہ سیل اردو مین کہہ سکتے ہین ۔

(۱۹) باز ۔ بقول برہان و جامع و (بحر بذیل باختن) بمعنی باج و خراج وگوید کہ باین معنی بازاے فارسی ہم آمدہ ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ این معنی بہ زاے فارسی است۔

مؤلف عرض کند کہ مقصودش جز این نباشد کہ براے عربی بدین معنی نیامدہ۔ ما می گوئیم کہ نظر باعتماد قول صاحب جامع کہ اہل زبانست چرا نگوئیم کہ مبدل باژ است کہ بقاعدۂ فارسی زبان زاے فارسی بعربی بدل می شود چنانکہ آژیر و آزیر (اردو) دیکھو باج ۔

(۲۰) باز ۔ بقول رشیدی بحوالۂ سامانی مرادف باے الصاق و فرماید کہ بمعنی باے الصاق بسیار آمدہ چنانکہ گویند "بازو گفتم" یعنی باو گفتم" و باز خانہ شد" یعنی بخانہ شد۔ سند رشیدی براے این معنی ہمان شعر حکیم سوزنی است کہ بر معنی ہفدہم لفظ باز مذکور شد۔ خان آرزو در سراج بحوالۂ سامانی فرماید کہ (در مصرع کمال اسمعیل (ع) کسی کہ دست چپ از دست راست داند باز ؎ ہمین معنی باے الصاق راست می آید نہ معنی تفرقہ و تمیز چنانکہ صاحب جہانگیری گفتہ چرا کہ این معنی در نسخہ دیگر دیدہ نہ شد و این محل بحث است چرا کہ قوسی نیز بمعنی فرق کردن آوردہ حتی کہ بیت کمال را سند ساختہ غایتش معنی فرق و تمیز و وا ماندن و نرسیدن را معنی مطابقی نگفتہ و مدلولات التزامی شمردہ (انتہی) و صاحب ناصری گوید کہ ما نیز در منشآت فضلاے خراسان (بازو) بمعنی باو بسیار دیدہ ایم واللہ اعلم **مؤلف** عرض کند کہ ما از محققین ہند نژاد بحثی نداریم کہ فارسی۔ زبان مادری شان نیست حیف از صاحب ناصری است کہ راہ ترکستان می برد و تصفیۂ معنی محاورۂ زبان خویش بر ہند نژادان می گذارد ادّعاے رشیدی بے دلیل است (بازو گفتم) کہ محاورۂ فرس است درست ہست یعنی بر (ازو گفتم) باے موحدہ زیادہ کردہ اند و کلمۂ باز درین جا اصلا نیست و استعمال (باز خانہ شد)

هم درست باشد که بمعنی واپس بجانۀ باشد بحذف موحده که کلمهٔ آز بمعنی مراجعت بر معنی
هفتمش گذشت و آنچه صاحب رشیدی به سند کلام حکیم سوزنی بحثی کرد ما حقیقتش را
بر معنی هفدهم کلمهٔ آز ظاهر کرده ایم آنچه صاحب ناصری تصدیق این می کند که (بازو
بمعنی با او در منشآت فضلاے خراسان بسیار دیده است جوابش اینست که آغا۔ ما هم
دیده ایم و ازین معنی انکار نداریم ولیکن چه التصغیه بحث نکرد دید و راه بسوے دیگر برد
این است طرز تحقیق محققین زباندان۔ فافهم۔ (اردو) حرف (ب) کے پہلے معنے
پر باے الصاق کا بیان ہے لیکن اُسکو اِس سے کچھ تعلق نہین ہے۔

(۲۱) باز۔ بقول بہار بمعنی وقت و زمان چون (از ان باز) (میر معزی ؎) کمال
دولت عالی ستوده بو رضا کو را ٭ نبود اندر سر همتا ز آدم باز تا اکنون ٭ صاحب
غیاث گوید که این معنی در کتب لغت نیامده مگر در کتب درسی فارسی مثل ظهوری
و ابوالفضل وغیره چند جا واقع شده و در لفظ (دیر یاز) حرف چهارم یاے تحتانی است
(نه باے موحده) **مؤلف** گوید که جدت بهار درخور ستایش که معنی تازه پیدا کرد و
ندانست که در مصرع دوم میر معزّی باز بمعنی دیگر است که بر معنی ششمش بیان کرده ایم
شاعر گوید که همتاے تو از آدم تا بحال دیگرے بدست نیامد (اردو) وقت۔ نذکر

(۲۲) باز۔ در کلام انوری استعمال این بطور زائد هم آمده که هیچ معنی ندارد و بحث این
بر (باز جستن) می آید که بمعنی جستن است (اردو) فارسی مین کلمهٔ باز کبھی زائد بھی
آتا ہے۔ دیکھو۔ باز جستن۔

بازآمدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) مراجعت کردن و (۲) ترک دادن چیزے و فرماید کہ بدین معنی با حرف از مستعمل و (۳) توبہ کردن صاحب ناصری برذکر (بازآ) قانع کہ امر حاضر ہمین مصدر است وگوید کہ بمعنی باز بیا مؤلف عرض کند کہ مختصر نگاری او بیش نیست و متعلق بامصدر کہ بمعنی (۴) دیگر بار آمدن و مکرر آمدن است بہار گوید کہ بر قیاس بازگرد و بازگشت کہ بباید و بمعنی توبہ کردن مجاز ست مؤلف عرض کند کہ سبحان اللہ چہ خوش طریقہ تحقیق است (بازگرد و بازگشت) کہ می آید متعلق بامصدر بازگردیدن و بازگشتن باشد باجملہ معنی اول متعلق بمعنی ہفتم کلمۂ باز است (ظہوری ۱) زحد بردست چشم اشکبارم قرعۂ غلطانی ؎ نمیدانم شکیبم از سفر کے باز می آید ؎ و معنی دوم متعلق بمعنی چہار دہم کلمۂ باز و معنی سوم ہم مجاز آن (از سراج ۱۲۲) باز آ باز آ از انچہ ہستی باز آ ؎ گر کافر و گبر و بت پرستی باز آ ؎ (سعدی ۱۳) اگر خشم گیرد بکردار زشت ؎ چو باز آمدی ماجرا در نوشت ؎ و معنی چہارم متعلق بہ معنی ششم کلمۂ باز (انوری ۱۴) باز آمد آنکہ دولت و دین در پناہ اوست ؎ دور سپہر بندۂ درگاہ جاہ اوست ؎ (ولہ ۱۴) کدامی سعادت بود بیشتر زین ؎ کہ باز آمدی در سعادات ایوان ؎ (اردو) (۱) واپس آنا (۲) باز آنا۔ بقول آصفیہ۔ چھوڑنا ترک کرنا۔ (۳) باز آنا۔ بقول آصفیہ توبہ کرنا (۴) پھر آنا۔ مکرر آنا۔

(الف) **بازآورد** استعمال۔ بہار ذکر (ب) **بازآوردن** (الف) وصاحب آصفی ذکر (ب) کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ (الف) از مشتقات (ب) یعنی (۱)

ماضی مطلق ومضارع و(۲) اسم مفعول بحذف تا یعنی
باز آوردہ شدہ و باز درینجا بمعنی ششمش و
(باز آوردہ دل) کنایہ باشد از خواہش دل
ومرغوب دل یعنی چیزے کہ دل مکرر وبار بار
درخود آرد خواہش اوست چنانکہ اسیری
لاہیجی گوید (س) جز فغان ونالۂ دلسوز نیست
﴿ در فراق دوست باز آوردِ دل ﴿ و(ب)
مصدر مرکب باشد بمعنی (۱) واپس آوردن
متعلق بہ معنی ہفتم کلمۂ باز (صائب س)
کند زکعبہ دلالت بدیر حاجی را ﴿ مراز کوی
تو ہرکس کہ باز می آرد ﴿ (انوری س)
جان نو داد تنش را حالی ﴿ وان بغارت
شدہ را باز آورد ﴿ و(۲) بمعنی دیگر
باز آوردن وحاصل کردن متعلق بہ معنی ششم
کلمہ باز (کمال اصفہانی س) سرش ہمیشہ
ز اندیشہ باشد اندر پیش ﴿ چنان کسی کہ خدنگی
بخاطر آرد باز ﴿ (اردو) (الف) واپس
لایا۔ واپس لاؤ (۲) خواہش کیا ہوا۔ مرغوب
(ب) (۱) واپس لانا (۲) دوسری دفعہ
لانا مکرر لانا۔ پھر لانا۔

بازا بقول برہان وناصری بازاے
بالف کشیدہ (۱) نوز استیر باشد بموجب
قرارداد زرتشت بہرام وہر آستیرے
چہار مثقال است و(۲) بمعنی دیگر بیا ہم
ہست یعنی باز بیا۔ صاحب جہانگیری در
ضمیمہ خود بر معنی اول الذکر قانع و گوید کہ
زند وپازند است **مؤلف** عرض کند
کہ اسم جامد فارسی قدیم است بمعنی اول
کہ وزن سہ صد وشصت مثقال را گویند
ومعنی دوم امر حاضر است از مصدر
(باز آمدن) با ہمزہ و چہارم بجملہ معانیش
کہ گذشت وسند این ہمہ را انجا مذکور شد
(اردو) (۱) بازا۔ زند وپازند میں
ایک وزن کا نام ہے جو تین سو ساٹھ

مثقال کا ہوتا ہے (۲) باز آمدن کا امر حاضر
- دیکھو باز آمدن -

بازاچ بقول انند و مؤید بجیم فارسی در آخر۔ لغت فارسی است بمعنی دائیہ ناف که تبازیش قابلہ گویند یعنی آن دایہ کہ تعہد زچہ کند و فرماید کہ آنانکہ با راے مہملہ خوانند خطاست صاحب مؤید صراحت فرید کند کہ باباے فارسی وجیم فارسی ہم آمدہ مؤلف گوید کہ ما بر (باراج) ہم اشارۂ این کردہ ایم کہ با راے مہملہ وجیم عربی گذشت مخفی مباد کہ زاج۔ بزاے ہوز وجیم عربی وفارسی بقول برہان بمعنی زن نوزائیدہ و صراحت کند کہ بعد زائیدن زن او را تا ہفت روز زاج گویندہ پس فارسیان کلمہ با ہمی بمعاونت در اوّل این آوردند و معنی لفظی این کسی کہ مصاحب زن نوزائیدہ تا ہفت روز باشد وکنایہ از قابلہ وآنانکہ بہ باے فارسی گیرند مبدّل این باشد چنانکہ تب و تپ۔ صاحب برہان (پازاچ) را کہ بہ باے فارسی وجیم فارسی می آید بہ معنی دائیہ شیر دہندہ و ماماچہ نوشتہ کہ بعربی قابلہ و مرضعہ خوانند۔ **مؤلف** عرض کند کہ قابلہ دایہ ایست کہ بوقت تولد تدبیر و خدمت زچہ وبچہ کند و مرضعہ شیر دہندۂ اطفال پس این دو معنی را مخصوص دانیم با (پازاچ) کہ در ردیف باے فارسی می آید و درین جا بر معنی بالا قناعت کنیم و این تخصیص محاورۂ فارسیان است دیگر ہیچ (اردو) قابلہ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ دائی۔ بچہ جنانے والی وہ عورت جو بوقت تولّد بچے کی تدبیر اور زچہ کی خدمت کرتی ہے۔ دائی۔ بقول آصفیہ اسم مؤنث۔ قابلہ۔ انّا۔

بازاد بقول مؤید بالکسر زین کردن اسپ و بیابان فراخ باشد **مؤلف** عرض کند که ما در نسخهٔ قلمی قدیم مؤید الفضلا این لغت را نیافتیم و این همان لغت است که بارای مهمله بقول شمس گذشت که بر حلیه و معنی این رای خود ظاهر کرده ایم۔ مطبع نولکشور چنانکه عادت اوست در نسخهٔ مؤید این لغت را زیاده کرد و شک نیست که از شمس اللغات گرفت و کاتب دست درازش هم کارے کرد که یک نقطه بر رای مهمله گذاشت۔ للہ العجب۔ چه تصرف ها در کتب لغات کرده اند و چه تصحیف ها بکار برده اند که بیچاره مؤلف مرحوم مورد اعتراض هاست و در مزار خود قفل بر دهان است و همین قسم تصرف در بسیاری از لغات بهار عجم هم دیده ایم که حلیهٔ اشاعت در مطبع نولکشور گرفت گویند که گروهی از علما برای تصحیح کتب مطبوعهٔ این مطبع مقرر بود که بضمن تصحیح بیش از مسوده کارها کرده است خدا محفوظ دارد طبع ثانی این کتاب را در هیچ مطابع (اردو) دیکهو باراد۔

بازار بهار گوید که ظاهرا در اصل (ابازار) بوده که در چنین جاها اکثر اطعمه و ابا ها می فروخته اند و بمرور ایام (۱) بمعنی مطلق جاے فروختن استعمال یافته و همین شهرت دارد و تیز و روا و گرم کنایه از بازار رائج بود مقابل بازار افسرده و بسته و شکسته و کند که کنایه از بازار غیر رائج است و برین قیاس بازار تیز کردن و شکستن (که در ملحقات می آید) صاحب سوار السبیل هم در وجه تسمیه نقل قول بهار کند صاحب ناصری گوید که پارسی صرف است و تعریب تبدیل الف بایا (بیزار) کرده اند و (بیازره) جمع آن

صاحب منتخب ہم ذکر این تعریب کردہ و صاحب مؤیّد گوید کہ بمعنی سوق است و بس
مؤلف عرض کند کہ شک نیست کہ آبا بمعنی دوم بمعنی آش گذشت و زار بقول
برہان مکان روئیدن و مقام انبوہی و بسیاری ہم۔ پس اگر بار امخفّف آبا گیریم
معنی لفظی این مقام انبوہی آش و مجازاً مقامی کہ اغذیہ در آنجا بسیار بفروش می رود
و کنایہ از سوق معروف باشد و ہمین است مقصود و صراحت اجمال بیان محقّقین
بالا ولیکن بعض معاصرین عجم کہ ذوق تحقیق زبان خود دارند برخلاف این۔ گویند کہ
با بمعنی ہفدہم اوست کہ گذشت کہ افادۂ معنی فاعلی کند و زار بمعنی انبوہی و کثرت و بسیاری
و معنی لفظی این کثرت و بسیاری دارندہ براے ہر چیز و کنایہ از سوق معروف ہست و این معنی بہتر ہست
از تخصیص بہ آش۔ ما توجیہہ آخر الذّکر را براے وجہ تسمیہ بہتر از اوّل مییدانیم
و ذوق زبان و وضع بعض لغات کہ با کلمۂ بآ گذشتہ است ہمین وجہ تسمیہ را
می پسند د مخفی مباد کہ صاحب کنز کہ محقّق ترکی است این را لغت ترکی گفتہ بہ
معنی سوق و بیع (میر صیدی ؎) نیست سودی کہ زیانش نہ بود در دنبال ؏
بارہ می بندم از ان شہر کہ بازاری نیست (اردو) بازار۔ بقول آصفیہ۔ فارسی
اسم مذکّر۔ خرید و فروخت کی جگہہ۔ ہاٹ۔ پیٹھ۔ چوٹہا۔ سوق۔
(۲) بازار۔ بقول بہار بمعنی سود و معاملہ و سودا (فراری گیلانی ؎) با ہمہ نامہربانی
بیوفا خواندی مرا کافرم گر در قیامت با تو این بازار نیست ؏ (عرفی ؎)
من نگویم کہ درین شہر ستمگاری ہست ؏ ہمہ دانند کہ ما را بتو بازاری ہست ؏۔

مؤلف عرض کند کہ مجاز معنی اوّل است بمعنی معاملہ و سودا و سند معنی سود و نفع بر بازار زدن می آید بعض محقّقین بر اصطلاح۔ (بازار اول یوسف) بازار را بہ معنی قیمت گرفتہ اند و ما ہمہ رانجا اختلاف کنیم (اردو) نفع۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکّر۔ سود۔ فائدہ۔ منافع۔ منفعت۔ معاملہ۔ سودا۔ مذکّر۔ صاحب آصفیہ نے سودا پر فرمایا ہے۔ معاملہ۔ خرید و فروخت کی بات چیت (ظفر ۵) دل کا زلفوں مین مرے سہل ہوا یون سودا ؎ جیسے سستی کوئی بک جاتی ہے نیلام کی چیز ؎۔ سابقہ بقول آصفیہ عربی۔ واسطہ۔ معاملہ جیسے ’’خدا ان سے سابقہ نہ ڈالے‘‘

(۳) بازار۔ بقول ضمیمۂ برہان و ناصری رونق و رواج و بقول صاحب مؤید و شمس ارزش و رواج چنانکہ گوئی ’’امروز بازار اوست‘‘ مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم ہم گویند کہ ’’بازار حسن او گرم است‘‘ معنی مجازی این باشد کہ رواج و رونق او زیاد است پس این معنی ہم بمجاز تعلّق دارد با معنی اول دیگر ہیچ (سکوئی جرباد قانی ۵) فتنہ بازارے بجنبش داشت پرسیدم کہ چیست ؎ گفت آشوب برلے روز محشر می خرم ؎ (اردو) رونق۔ مؤنّث۔ رواج۔ مذکّر۔ صاحب آصفیہ نے رواج پر فرمایا ہے کہ عربی۔ اسم مذکّر۔ کساد بازاری کا نقیض۔ چلن۔

(۴) بازار۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان و شمس بمعنی سو و طرف۔ صاحب مؤیّد فرماید کہ ہم برین قیاس است کہ بازار بزرگ را چارسو گویند۔ مؤلف گوید کہ سند مؤیّد۔ مؤیّد اولیست زیرا کہ چارسو بمعنی چار طرف است و مراد از بازار

بزرگ زیراکہ چون ہریک طرف بازارے میباشد اطلاق بازار بزرگ بر چارسو کنند و
ازین مثال چارسو نمیتوان لفظ بازار را بمعنی سو وطرف گیریم دیگر کسے از محققین فارسی
زبان ذکر این معنی نکرد طالب سند باشیم (اردو) دیکھو اسو۔

(۵) بازار۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان امر۔ بازآوردن۔ مؤلف عرض کند کہ اصل
این بازآر و بکثرت استعمال ممدودۂ چہارم بمقصورہ بدل شود و ضرورت نداشت
کہ باوجود ذکر مصدر (بازآوردن) ذکر مشتقاتش کنیم بالجملہ شامل است بر ہمہ معانی
بازآوردن۔ (اردو) واپس لا۔ پھیرلا۔ پھرلا۔ بازآوردن کا امر اسکے تمام معنون مین
(۶) بازار۔ بقول مؤید بمعنی خواہش۔ مؤلف عرض کند کہ در بعض نسخ قلمی۔ این معنی
غیر مذکور۔ ولیکن از (بازار آراستن) کہ در ملحقات می آید من وجہٍ در مصدر اصطلاحی (بازار
داشتن) ہمین معنی پیدا می شود (اردو) خواہش۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث
آرزو و تمنا۔ ارمان۔ رغبت۔ شوق۔ مرضی۔ مطلب۔ مقصد۔ مدعا۔ مراد۔

بازار آراستن (مصدر اصطلاحی)
بقول بہار (۱) ترتیب دادن بازار
باشد۔ صاحب آصفی نقل نگارش (نظامی
ــہ) چو زینگونہ بازاری آراستند٭ بخون
از سکندر امان خواستند٭ (ولہ ــہ) چو بازار
من بی من آراستی٭ بآن رسم و آئین کہ
می خواستی٭ ز رونق مسر منقش و آراشیم
٭ نصیبی دہ از گنج بخشایشم٭ مؤلف
عرض کند کہ معنی بیان کردۂ بہار درست
است ولیکن از سند دومش معنی (۲)
رونق دادن و از سند اولش (۳) تکمیل
خواہش کردن پیدا می شود (اردو)

(۱) بازار سجانا (۲) رونق دینا (۳) خواہش پوری کرنا۔

بازار افتادن (مصدر اصطلاحی) معاملہ در پیش شدن و واقع شدن معاملہ و سودائی و این متعلق است بہ معنی دوم لفظ بازار کہ بجایش گذشت (انوری ہ) مرا با دلبری کارے بیفتادہ دلم را نیز بازارے بیفتادہ (اردو) معاملت واقع ہونا۔ سابقہ پڑنا۔

بازار افروختن (مصدر اصطلاحی) صاحب آصفی ذکر (بازار افروختن چیزے) کردہ گوید کہ رونق و رواج دادن آن چیز را و از ابوالفرج رونی سندے آوردہ۔ (ہ) آنکہ بفراخت شرع را گردن ہ وانکہ بفروخت ملک را بازار ہ مؤلف گوید کہ از سند پیش کردہ اش (چیزے را بازار افروختن) بمعنی افزودن رونق آن پیداست۔ و مصدر فروختن کہ مخفف فروختن هم ہست مستعمل و این متعلق است بہ معنی سوم لفظ بازار (اردو) رونق بڑھانا

(الف) **بازار افسردن** (مصادر اصطلاحی)
(ب) **بازار افسردہ شدن** صاحب آصفی

ذکر (الف) کردہ از معنی ساکت و بذکر (بازار افسردہ) گوید کہ کنایہ از بازار غیر رائج (جویاے کشمیری ہ) بازار گرمی و فلک اکنون فسردہ شد ہ گرمی نماندہ است مگر در دکان برف ہ مؤلف عرض کند کہ (الف) و (ب) ہر دو مقابل (گرم شدن بازار) است و مرادف سرد شدنش (۱) کنایہ از بے رونق شدن بازار بلحاظ معنی اول لفظ بازار کہ حقیقی است و (۲) بے رونق و بے رواج شدن چیزے بصورت اضافت بلحاظ معنی سوم لفظ بازار کہ مجازی است و سندیکہ بالا مذکور شد متعلق بہ (ب) باشد و (بازار افسردہ) کہ متعلق بہ (الف) است

مرکب توصیفی بمعنی (۱) بازاری کہ رونق او باقی نیست و (۲) بصورت اضافت بازار بسوے چیزی۔ چیز بے رونق۔ واضح باد کہ فسردن مخفف افسردن است مخفی مباد کہ از سند پیش شدہ۔ استعمال مصدر فسردن پیداست عیبی ندارد (اردو) (الف) و (ب) (۱) بازار مندا ہونا۔ خرید و فروخت کم ہونا۔ سرد بازاری ہونا (۲) کسی چیز کا بے رونق ہونا۔

بازار اول یوسف اصطلاح۔ بقول بحر و بہار قیمتی کہ برادران یوسف علیہ السلام نزد تاجر بعد برآمدن از چاہ بآن فروختند و (بازار دوم یوسف) کہ می آید۔ وقت بیع او در مصر بدست زلیخاست بہار نسبت قیمت اول صراحت مزید کند کہ کمیت آن بنا بر اختلاف روایت ہشت یا پانزدہ یا ہفدہ درم است و بدین معنی (قیمت اول یوسف) نیز آمدہ مؤلف گوید کہ در نسخۂ دیگر کہ مطبوعۂ اولین است ببیست یا ہژدہ یا ہفدہ درم نوشتہ (ظہوری ؎) دکان حسن فروشی اگر بیارائی ؛ غنیمتی شمرد یوسف اولین بازار ؛ (ولہ ؎) قیمت خود مدان کہ قیمتئی ؛ یوسفی یوسف دوم بازار ؛ مؤلف عرض کند کہ طرز بیان محققین بالا در غلط می اندازد۔ گوئیم کہ بازار بمعنی قیمت نیامدہ و مراد از (بازار اولین یوسف) چنانکہ ظہوری گوید اولین سوداست کہ برادران یوسف با اہل کاروان کردند و (بازار دوم یوسف) ہمان معاملت کہ زلیخا بخریداری یوسف کرد و ہر دو متعلق است بہ معنی دوم لفظ بازار (اردو) یوسف کی پہلی بیع جو ان کے بھائیوں نے کنوئیں سے نکلنے کے بعد اہل کاروان کے ہاتھہ کی تھی اور دوسری بیع وہ جو زلیخا کے

ہاتھہ مصر مین ہوئی ۔

بازار برچیدن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بحر و بہار و انند بمعنی برداشتن بازار است مؤلف گوید کہ مقصود از بند کردن آنست (صائب ؎) چار بازار عناصر پر تکرر گشتہ است ؛ وقت آن آمد کہ برچینید این بازار را ؛ (اردو) بازار اٹھا دینا بند کرنا ۔

بازار تیز اصطلاح بمعنی بازار رونق دار کہ قیمت امتعہ درست و گران آید و ارزان نباشد مرادف بازار گرم و متقابل بازار سرد ۔ بہار (بازار فلان تیز است) قائم کردہ کہ متعلق بہمین است (محتشم کاشی ؎) کنون کہ خنجر بیداد یار خونریز است ؛ کجاست مرد کہ بازار امتحان تیز است ؛ (اردو) بازار کی صفت ہین تیز کا استعمال کر سکتے ہین جیسے " آج سونے کا بازار تیز ہے "

بازارچہ اصطلاح ۔ بقول بہار و انند مصغر بازار است (ظہوری ؎) رنگین ز سرشک گونہ دارم ؛ بازارچۂ جگر فروشان ؛ مؤلف عرض کند کہ صاحب برہان بر کلمہ چہ گوید کہ باخفاے ثانی افادۂ تصغیر کند چون در آخر کلمہ در آرند ؛ چون باغچہ و طاقچہ ۔ (اردو) چھوٹا بازار ۔ مذکر ۔

بازار چیدن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ گوید کہ بمعنی بازار برداشتن است و سند پیش کردہ اش ۔ از کلام صائب ہمانست کہ بر (بازار برچیدن) مذکور شد مؤلف عرض کند کہ سکندری خوردہ است و معنی مخالف بیان کردہ بہ تحقیق ما (بازار چیدن) بمعنی قائم کردن بازار است نہ برداشتن (ظہوری ؎) نشاط ہر دو عالم بیگانگی دارد ؛ جو بر کالاے دکان غمش

بازارمی چینم ؂ (ولہ ؎) زبیداری نمی نالد
کسی پر مایہ ازمن ؂ زسودا ے تو صد بازار
در کنج دکان چینم ؂ صاحب موارد بر مصدر
چیدن ذکر (بازار چیدن) بمعنی بیان کردہ ما
کردہ است (اردو) بازار قائم کرنا۔

بازار چیزی گرم شدن (مصدر
اصطلاحی) بحث این بر (بازارگرم شدن)
می آید (اردو) دیکھو بازار گرم شدن۔

بازار خاک اصطلاح۔ بقول برہان
وجہانگیری وہفت بکسر راے بے نقطہ و
خاے نقطہ دار بالف کشیدہ وبکاف زدہ
(۱) کنایہ از قالب آدمی است و (۲) عظمت
بشریت را گویند و (۳) کنایہ از رونق امور
دنیوی واخروی۔ صاحبان بحر وجامع بر
معنی اول وسوم قانع صاحب مؤید بذکر
ہر سہ معنی معنی دوم را مخصوص کند بہ رونق
امور دنیوی واعتبار آن و (۴) بہ تحقیق ما
کنایہ باشد مطلق از دنیا۔ (نظامی ؎) تہی
گشت بازار خاک از خروش ؂ ز بانگ
جرسہا برآسودہ گوش ؂ وصاحب شمس
نسبت معنی اول بر آدمیان قناعت کند و
معنی سوم را مخصوص کند بہ رونق اخروی
مؤلف گوید کہ ہر سہ متعلق است با معنی سوم بازار
یعنی رونق ورواج خاک را کنایہ گرفتند
از قالب آدمی وعظمت بشریت و رونق
امور دنیوی محققین کہ در معنی سوم آخرت
را داخل کردہ اند بخیال ما قرین صواب نمی تواند
بائی حال مشتاق سند استعمال معنی دوم و
سوم باشیم۔ حیف است کہ پیش نشد (اردو)
(۱) قالب انسان۔ انسان کا جسم۔ مذکر۔
(۲) انسانی بزرگی۔ عظمت بشریت۔ مؤنث
(۳) امور دنیا اور آخرت کی رونق۔ مؤنث
(۴) دنیا۔ مؤنث۔

(الف) **بازار داشتن** مصادر اصطلاحی۔

(۳۱۰)

(ب) **بازار داشتن بچیزی** صاحب
(ج) **بازار داشتن متاع** آصفی ذکر
(ب) کردہ گوید کہ معاملہ داشتن بہ آنچیز است
ونسبت (ج) فرماید کہ رونق ورواج داشتن
متاع مؤلف عرض کند کہ الف متعلق است بمعنی ششم لفظ بازار
یعنی خواہش داشتن چنانکہ انوری گوید (ع)
بخر بازار وسواس تو در دل ٭ بجان تو کہ
بازارے ندارم ٭ وسند (ب) از سکونی
جر بادقانی است (ع) فتنہ بازاری
بچشمش داشت پرسیدم کہ چیست ٭ گفت
آشوبی برائے روز محشر می خرم ٭ ونسبت
(ج) عرض می شود کہ این را بلحاظ سندی
کہ بدست آمد مخصوص بہ متاع کردن مارا خوش
نمی نماید باید کہ (بازار داشتن چیزے)
رابمعنی رونق داشتن آنچیز گیریم (فطرت
مشہدی ع) نازنینان راچہ پروائے
نیاز موسوی ٭ در دیار حسن بازاری ندارد
این متاع ٭ (اردو) (الف) خواہش
رکھنا خواہش مند ہونا (ب) کسی چیز کے ساتھ
معاملہ رکھنا (ج) کسی چیز کا رونق دار ہونا۔

بازار دوم یوسف اصطلاح بحث
این بر بازار اول یوسف مذکور شد۔
(اردو) دیکھو بازار اول یوسف۔

بازار زدن مصدر اصطلاحی بقول
برہان وجہانگیری (۱) کنایہ از فائدۂ خاطر
خواہ کردن وبقول وارستہ ورشیدی
فائدہ خاطر خواہ گرفتن صاحب بحر بذکر این
گوید کہ بازار بمعنی سود وسودا بجائش گذشت
و این متعلق بہ ہمان است صاحب جامع
فرماید کہ کنایہ از فائدۂ خاطر خواہ۔ صاحب
سروری درضمیمۂ کتاب گوید کہ کنایہ از
فائدہ خوب بردن است بہار بذکر معنی بالا
گوید کہ از اہل زبان بتحقیق پیوستہ کہ
(۲) بمعنی بازار آراستن است گویند کہ

ئے در قشون و لشکر بازار زدہ اند و چادر ہا

نکاندہ ئے مؤلف عرض کند کہ حیف از

صاحب جامع کہ اہل زبانست مصدری

را اسم جامد کردو آنچہ بہار معنی دوم پیدا کرد

درست است و معنی اول کنایہ باشد از ہمین

معنی حقیقی کہ نفع و فائدہ نتیجہ بازار است

و نقصان ہم نتیجہ این کہ بر معنی سوم می آید۔

(صائب سلہ) امروز ہر کہ سنگ ملامت بکا

رساند ئ گو دست خود ببوس کہ بازار می زند

ئ (ظہوری سلہ) آبے نخورد خواجہ مپرس

از خوانش ئ بر طالع خود موبہ کند مہمانش

ئ بازار زدی کز آفت افتادن ئ راہی

بردی بر ستہ دندانش ئ (ولہ سلہ) زرد دکان

داری تقوی فروشان ئ زدہ بازار اخلاص

ریائی ئ (حکیم شفائی سلہ) جنس دل برکف

صلائی بر خریداری زدیم ئ مشتری خواہان

کالا نغز بازاری زدیم ئ مؤلف عرض کند

کہ زدن بمعنی حاصل کردن و یافتن می آید

چنانکہ سود زدن و زیان زدن و معنی اول

متعلق بہ ہمین است و بازار در ینجا بمعنی

دوم اوست و معنی بسیاری از محاورہ پیدا

شود و بدون آن ہم درست است یعنی

حاصل کردن فائدہ بغیر مبالغہ و زدن بمعنی

نصب کردن و قائم کردن و ترتیب دادن

ہم می آید چنانکہ خیمہ زدن و دکان زدن

و معنی دوم متعلق است باین و زدن بمعنی

بند کردن ہم می آید چون راہ زدن پس از ینجا

معنی پیداست کہ (۳) بازار زدن بمعنی بند

(۵۰۱۲) کردن بازار و کنایہ از زیان برداشتن

باشد چنانکہ ظہوری گوید (سلہ) بازار زدہ

آنکس کہ کشادا ز تو دکانی ئ سرمایۂ سود دو جہان

است زیانی ئ مخفی مباد کہ محققین این شعر

را بسند معنی دوم آوردہ اند و ذکر معنی سوم

نکردہ و لیکن بر معنی شعر غور نفرمودہ اند۔

شاعر گوید کہ ہر کہ با تو معاملہ کرد بازار خود را بند کرد و خسارت بر داشت ولیکن این زیان کہ از معاملۂ تو بما حاصل شد سرمایۂ سود ہر دو جہان است۔ اگر بازار زدن را درین شعر بمعنی نفع حاصل کردن گیریم لطف زبان کہ در مصرع ثانی است بالطف سخن بر بادمی رود سخن فہمان دانند (اردو) (۱) خاطر خواہ فائدہ حاصل کرنا (۲) بازار آراستہ کرنا۔ بازار قائم کرنا۔ (۳) بازار بند کرنا۔ بازار اٹھا دینا۔

بازارزدہ اصطلاح۔ قول مجدد بہار است کہ جنسے را گویند کہ آن را مکرر در بازار بردہ باشند و ہنوز خرید نشدہ مؤلف گوید کہ طالب سند استعمال باشیم مجدد بیان بہار بکار ما نمی خورد معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) ایکدفعہ بازار مین لائی ہوئی چیز جو مکرر بازار مین لائی جاے مونث

بازار سرد شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر کساد بازار و نا قدر دانی۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ مقابل گرم شدن بازار است و کنایہ از کساد بازاری و مرادف بازار افسردن کہ قیمت اجناس درست نیاید و کمی مشتریان و خواہشمندان ارزانی پیدا کند و اہل متاع زیان بردارند معاصرین عجم بر زبان دارند (اردو) بازار سرد ہونا۔ بازار مندا ہونا۔ دیکھو بازار افسردن۔

(الف) **بازار شکستن** مصدر اصطلاحی
(ب) **بازار شکستہ** صاحب آصفی

ذکر (الف) کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ (۱) کم شدن و کردن رونق بازار و (۲) زائل شدن و کردن رونق و درینجا بازار بمعنی سوم اوست کہ گذشت و (ب) بقول آصفی (۱) بازار غیر رائج۔ مؤلف

عرض کند کہ مرکب توصیفی است و (۲) بمعنی
رونق زائل شده (انوری۔ الف ۲ ۵)
آنکه بفزود کلک را رونق ؛ وانکه شکست
تیغ را بازار ؛ (وله الف ۵۲) اے کرده
خجل بتان چین را ؛ بازار شکسته حور عین را
؛ (خالص اصفہانی۔ الف ۵۲) مطلب بحر
شکستن بازار ماہ نیست ؛ خوبان کہ سینہ
طرح بہ مہتاب دادہ اند ؛ (اردو) (الف)
(۱) بازار کا ٹوٹ جانا۔ بازار کو توڑ دینا۔
بازار کی رونق مٹنا مٹانا جیسے "آپکی کم توجہی سے
ہمنا باد کا ہفتہ واری بازار ٹوٹ گیا"
"ہفتہ کے بازار نے اتوار کے بازار کو توڑ دیا"
یعنے سرد کر دیا یعنے وہ رونق اور چہل پہل باقی
نہیں رہی جو پہلے تھی (۲) رونق مٹنا۔ مٹانا
(ب) (۱) بے رونق بازار۔ (۲) بیرونق

بازار فلان چیز تیز است مقولہ بقول
بحر و بہار اے رونق و رواج دارد۔
سند این بر (بازار تیز) از محتشم کاشی نقل
کرده ایم مؤلف عرض کند کہ بخیال ما این
مقولہ متعلق است از (بازار تیز) کہ بجایش
گذشت۔ دیگر ہیچ (اردو) فلان چیز
کا بازار آج کل گرم ہے۔ صاحب آصفیہ
نے (بازار گرم ہونا) پر فرمایا ہے کہ کسی چیز
کا زور ہونا۔ غلبہ ہونا۔ جیسے "بیماری کا
بازار گرم ہے۔

بازار کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بحر (۱) ہنگامہ چیدن اعم ازینکہ بخوبی باشد
یا بزشتی بہار باتفاق بحر فرماید کہ گویند "
با فلان برخوردی کردیم با ما طرفہ بازاری
کرد" (خواجہ آصفی ۹) مصدر دل را بتو
دادیم و عزیزان غافل ؛ کہ بما یوسف حسن تو
چہ بازاری کرد ؛ بہار گوید کہ (۲) مرادف
بازار زدن ہم مؤلف عرض کند کہ ہر دو
محققین نازک خیال بر لطف زبان و ماخذ

این غور نکردند (بازار کردن) چیزے نیست و (بازاری کردن) اصل است کہ بمعنی ہنگامہ کردن باشد و برشتی مخصوص و (بازاری) بمعنی منسوب ببازار کنایہ باشد از ہنگامہ کہ اکثر در بازار بضمن معاملہ وسودا ہنگامہ برپا و بحث ہا واقع شود نمیدانیم کہ صاحبان بحر و بہار با وجود سند استعمال نظم و نثر چرا الحتانی را برائے وحدت گرفتند و چگونہ این را عام کردند برشتی و خوبی معاصرین عجم با ما اتفاق دارند و معنی دوم مجرد برقول بہار اعتبار ندارد تا آنکہ سند استعمالش بنظر نیاید (اردو) (۱) ہنگامہ کرنا بقول آصفیہ۔ شور و شر کرنا۔ فساد مچانا۔ ہل چل مچانا۔ دکن مین کہتے ہین بازاری پن کرنا۔ (۲) دیکھو بازار زدن۔

بازار کشیدن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر (۱) بازار ترتیب دادن و (۲) ہرزہ گوئی کردن و لاف زدن بہار بر معنی اوّل و صاحب ضمیمہ برہان بر معنی دوم قانع۔ (میر خسرو ؎) ز آب و گل تن مردم چو قلعہ آراست ٭ بہ شکل تنگ و بمعنی جہان اسرار است ٭ در و کشید بہ عنصر چہار بازاری ٭ کہ رخت ہر دو جہانش بچار بازار است ٭ مؤلف عرض کند کہ برائے معنی دوم طالب سند باشیم کہ از نظر ناگذشت و معاصرین عجم بر زبان ندارند و محققین زبان دان یعنی سروری و ناصری و جامع ازین ساکت اند (اردو) (۱) بازار لگانا۔ بازار قائم کرنا۔ (۲) ہرزہ گوئی کرنا۔ لاف مارنا۔

بازارگان اصطلاح۔ بقول برہان و جامع باکاف فارسی بالف کشیدہ و نون زدہ سوداگر را گویند صاحب سروری گوید کہ بازرگان و بازارگان ہر دو بیک معنی مستعمل (سعدی ؎) نہ آن تندرو و نیست

بازارگان ؎ کہ بردی سر از کبر بر آسمان گ
صاحب ناصری فرماید کہ بازرگان مخفّف
بازارگان است وبقول صاحب مؤیّد طائفہ
سوداگر مایہ دار ۔ خان آرزو در سراج
باتفاق برہان گوید کہ بخاطر ما میرسد کہ این
لفظ بفتح رائے مہملہ و مرکّب باشد از بازار
وگان کہ لفظ نسبت است از عالم رایگان
وشایگان یعنی کسی کہ منسوب بہ بازار باشد
وپیوستہ کارہائے او موقوف بر بازار است
مؤلّف عرض کند کہ گان افادۂ معنی لائق
وسزاوار کند پس معنی لفظی این لائق بازار
است وصاحب کنز کہ محقّق ترکی است ۔
(بازرگان را بکسر زائے معجمہ) لغت ترکی
گیرد وما صراحت کامل ہمہ را انجا کنیم (اردو)
سوداگر ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مذکّر
۔ تاجر ۔ تجّار ۔ بیوپاری ۔

بازارگاہ | اصطلاح ۔ بقول بہار آلفقا

زمین کہ بازار دران واقع شود از عالم
بزمگاہ ومجلس گاہ **مؤلّف** عرض کند
کہ گاہ بقول برہان بمعنی جا ومحل ومقام لیکن
بدین معنی بدون ترکیب گفتہ نمی شود چون
بارگاہ ولشکرگاہ وخیمہ گاہ پس قلب اضافت
(گاہ بازار) ومعنی لفظی این مقام معاملہ و
وسودا است ومتعلق بمعنی دوم بازار نہ
زمین بازار بلکہ کنایہ باشد از بازار ۔
(فردوسی ؎) چو کاوہ برون شد ز درگاہ
شاہ ٭ برو انجمن گشت بازارگاہ ٭ (میر
معزی ؎) چون کارگاہ ششتر وبغداد
وروم گشت ٭ بازارگاہ لشکر شاہ از
سخائے تو ٭ (اردو) بازار ۔ بازار
کا مقام ۔ مذکّر ۔

بازارگرد | اصطلاح ۔ صاحب ناصری
بذیل بازار گوید کہ مردم بے تمکین ولاابالی
را گویند (حکیم سنائی ؎) نیست با جدّش

از پے مقدار ہا سیم بازار گرد را بازار ؤ
دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این
نکرد مؤلف گوید کہ موافق قیاس است
یعنی اسم فاعل ترکیبی بمعنی گردش کنندہ در
بازار از قبیل جہاں گرد و کنایہ باشد از
مردم بے تمکین ولاابالی (اردو) دیکھو
بازاری کے دوسرے معنی۔

بازار گرم شدن مصدر اصطلاحی

بقول صاحب بحر قدر و منزلت چیزے
۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این
نکرد مؤلف عرض کند کہ (۱) معنی حقیقی این
رونق و رواج بازار و اگر بازار را منسوب با
اضافت کنند بچیزی (۲) قدر و منزلت و
رونق آن چیز باشد (خواجۂ شیراز ؎)
بازار شوق گرم شد آن شمع رخ کجاست
؎ تا جان خود بر آتش رویش کنم سپند ؎
پس معنی دوم متعلق است بہ (بازار چیزے
گرم شدن) کہ گذشت (اردو) (۱) بازار
گرم ہونا۔ بقول آصفیہ بازار چمکنا۔ بخوبی
خرید و فروخت ہونا۔ بازار رونق پر ہونا
۔ (۲) کسی چیز کا زور ہونا جیسے "بیماری
کا بازار گرم ہے۔

بازار مصطفیٰ خریدار خدا مثل۔ صاحب

خزینۃ الامثال فارسی ذکر این کردہ از معنی
ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این
مثل را بجائی زنند کہ معاملہ کسے باشخصے
متعلق شود کہ رضاجو و قدردان آن کس
باشد مثلاً زید محبت داشت با بکر و از محاسنش
آگاہ بود و می خواست کہ قدرش بیفزاید۔
تا آنکہ زید صاحب اقتدار یا با انتظامی خاص
با و متعلق شد چون بکر را امیدوار آن کار
دید بجان و دل انتخابش کرد و بنواخت۔
گویند کہ باغبانی را پسرے بود بغایت ملیح و
امیرے بر و عاشق بود روزے معشوقش گلدستہ

بہ بازار آورد تا بفروش دہد و امیر عاشق بر و
گذشت در و بسوے او آورد و از قیمت
گلدستہ ہا پرسید باغبان زادہ مقداری بیان
کرد و امیر عاشق مضاعفش داد و ہمہ گلدستہ ہا
را بخرید۔ مقصود این است کہ چون خریدار
با بائع عشق و محبت باشد کار از ارزانی و
گرانی قیمت ندارد ہر چہ خواہد می دہد این
مثل را تخصیص با خریدار و بائع ہم نیست
ہر گاہ معاملہ در میان دو کس باشد کہ ہمین
قسم تعلق دارند فارسیان این مثل راز نند
(اردو) دکن مین یہی فارسی کہاوت
مستعمل ہے اسی مثل کو مؤلف نے اپنے
کلام مین باندہا ہے اور حضرت جلیل نے
اس کو پسند فرمایا ہے (ص) نقد روان
سے ہون مین خریدار جنس حسن کا بازار مصطفیٰ
مین خریدار ہے خدا ہا

بازار مکش مقولہ۔ صاحب ہفت

بجوالۂ قنیہ گوید کہ اے خرافات مگو و لاف
مزن **مؤلف** عرض کند کہ نہی باشد از
مصدر (بازار کشیدن) کہ بمعنی دوش گذشت
عجبی نیست کہ صاحبان بحر و ضمیمۂ برہان بسند
ہمین مقولہ آن مصدر را قائم کردہ اند محققین
عجم برزبان ندارند (اردو) بیہودہ
نہ بک۔ لاف نہ مار۔

بازار منیٰ اصطلاح۔ بقول وارستہ و بحر
منیٰ موضعی است از ارض مکہ کہ قربانی
دران کنند و بازاری کہ ہمانجا است و
آن منائے حضرت اسمٰعیل پیغمبر علیہ السلام
(طالب کلیم ص) ساکن بیت اللٰہی اما اگر
دست آیدت ہ خانہ را نزدیک تر سازی
ببازار منیٰ ہ (اردو) منیٰ بازار۔ مذکر
وہ بازار جو ارض مکہ کے ایک خاص موضع
مین جس کا نام منیٰ ہے حج کے زمانہ مین قائم ہوتا ہے

بازار نہادن مصدر اصطلاحی۔ بقول

بحر و بہار مرادف بازارشکیدن (شیخ شیراز
ے) قیامت کہ بازاریان نو نہند ہ منازل
بہ اعمال نیکو دہند ؛ (اردو) دیکھو بازارشکستن

بازارہ اصطلاح - بقول بہار آنکہ در
بازار نشیند و خرید و فروخت کند بازارگان
(جمع) و بازرگان بحذف الف دوم مخفف
این و اطلاق آن بر شخص واحد از عالم
مژگان و دندان کہ جمع مژہ و دندانست
و بمعنی مفرد مستعمل می شود پس بازرگان بالضم
چنانکہ عوام خوانند غلط محض و صحیح بفتح بہر تقدیر
بمعنی سوداگر مجاز است و ہمین شہرت دارد
صاحب انند نقل نگارش مؤلف گوید کہ
ہاے نسبت بر لفظ بازار زیادہ کردہ اند
و معنی حقیقی این منسوب بہ بازار - استعمال این
یافتہ نمی شود مگر جمع این بمعنی واحد (اردو)
دیکھو بازارگان -

بازاری اصطلاح - بقول انند (۱)
منسوب بہ بازار بمعنی مردم بازار و (۲) مردم
بے تمکین و لاابالی - صاحب ناصری بر لفظ
بازار ذکر معنی دوم کردہ - مؤلف عرض کند
کہ (۳) بمعنی ہنگامہ کہ صراحت ماخذ این
بر (بازار کردن) گذشت و شک نیست
کہ در ہر سہ معنی یاے نسبت در آخر لفظ
بازار مرکب کردہ اند (اردو) بازاری
بقول آصفیہ - فارسی - بازار سے نسبت رکھنے
والا - (۱) بازار کے بیٹھنے والے (۲) اوباش
- شہدے - بے اعتبار - مؤلف عرض کرتا ہے
کہ واحد کے لئے بھی مستعمل ہے جیسے "یہ بازاری
شخص ہے" (۳) ہنگامہ - بقول آصفیہ فارسی
- اسم مذکر - شورش - شور و شغب - غل غپاڑہ
- فساد - گڑبڑ -

بازاریا اصطلاح - بقول صاحب ضمیمہ
برہان (۱) بمعنی اے بازاری و فرماید کہ
(۲) بمعنی تصغیر ہم یعنی بازاریک و صاحب شمس

بر تصغیر بازاری قانع و صاحب ہفت بحو الٰ قنیہ بذکر معنی دوم فرماید کہ الف برائے تصغیر ہم می آید مؤلف عرض کند کہ در بازاریا بمعنی اوّل الف ندا است و در معنی دوم الف زائد است بمعنی مطلق بازاری و آنچہ محققین این را بمعنی تصغیر گرفتہ اند تسامح کردہ اند۔ بازاریک بہ کاف آخر تحقیر باشد نہ تصغیر و این کاف را کاف تحقیر خوانند و بازاریا را بمعنی بازاریک گرفتن قابل نظر است و محتاج سند استعمال (اردو) (۱) آے بازاری (۲) بازاری۔

(۱) **بازاری را نیازاری** بمقولہ

(۲) **اگر آزاری چنانکہ بازاری** صاحب خزینہ ذکر (۱) کردہ و صاحب امثال فارسی (۲) ہم آوردہ بزیادت لفظ آزاری بعد لفظ چنان ہردو از معنی ساکت مؤلف گوید کہ ہردو مقولہ ایست گویند کہ از مردم بازاری

و بے تمکین احتراز اولی است و نباید کہ او را از جا بر آورند و تحریک کنند و بیازارند کہ مقابلۂ او شایان مردم با تمکین نیست و ہمان وقت اینگونہ تحریک باید کرد کہ خود ہم ہمچو بازاری آمادۂ مقابلہ اش شوند (اردو) دکن میں کہتے ہیں "بزاری کا مقابلہ بزاری کرسکتا ہے"

بازاریک اصطلاح۔ صاحب ضمیمۂ برہان بذیل بازاریا ذکر این کردہ گوید کہ تصغیر است مؤلف عرض کند کہ ما صراحت این ہمہ را انجا کردہ ایم (اردو) دیکھو بازاریا کے دوسرے معنے۔

بازاری کردن مصدر اصطلاحی بمعنی ہنگامہ کردن است بہ نرشتی صراحت ماخذ و سند این بر (بازار کردن) گذشت (اردو) دیکھو بازار کردن۔

باز از آشیان بلبل پراندن مثل۔

بقول بہار بوصف استعداد نیکی بدی و دشمنی کردن (والہ ہروی ؎) از ان دہان چو جان جانگزا حدیث مگو * ز آشیانۂ بلبل چرا پرانی باز * وارستہ و بحر تو شیفتہ ہمین شعر ذکر این کردہ و آشیان را آشیانہ نوشتہ اند (اردو) دکن مین کہتے ہین * کابک سے کوے کیون اڑاتے ہو * یعنے بھلائی کرسکتے ہو تو پھر برائی کیون کرتے ہو۔

بازافتادن بچیزے مصدر اصطلاحی بقول آصفی و بحر و بہار رجوع شدن بہ وے (انوری ؎) اے دریغا کہ ثنا ہا بدعا باز افتاد * چون چنین است درین حال ہمین ذکر دعاست * مؤلف گوید کہ حالت موجودہ را گذاشتن و بحالت دیگر آمدن است و این معنی از رجوع شدن پیدا نمی شود (اردو) پلٹا کھانا پلٹی کھانا بقول آصفیہ۔ ایک حال سے دوسرے حال یا ایک پہلو سے دوسرے پہلو کو پلٹنا مؤلف کہتا ہے کہ رجوع ہونا بھی کہہ سکتے ہین اور پلٹ پڑنا اس فارسی محاورہ کا خالص ترجمہ ہے جو دکن مین مستعمل ہے۔

بازافگن اصطلاح۔ بقول برہان بافا و کاف بروزن مادر زن (۱) ژندہ و پینۂ باشد کہ فقیران و درویشان برجامہ و خرقہ دوزند و (۲) مداخل مانندے کہ بعضے از سپاہیان بر پشت گریبان جامہ پینہ دار و چار قب دوزند چنانکہ سر مداخل بر میان ہر دو شانہ افتد صاحب ہفت بذکر ہر دو معانی بالا گوید کہ (۳) کیسہ را ہم گویند کہ گدایان در بغل دارند۔ صاحب ناصری فرماید کہ ژندہ و پینۂ کہ بر قفاے گریبان جامہ دوزند و بازپس افگنند بتازی رقعہ یعنی پارہ گویند۔ صاحبان جہانگیری و سروری گویند کہ پارچۂ باشد

که بر جامه پاره و ژنده درویشان بدوزند
و آن را پینه و در پی نیز نامند و بتازی رقعه
صاحب رشیدی فرماید که بازافگن پارچه
که بر قفاے گریبان جامه و فرگل دوزند
و باز پس افگنند و بحواله سامانی گوید که بازافگن
در شعرا کابر همان رقعه که بر پشت گریبان
جامه و لباده و امثال آن دوزند و فرماید
که جهانگیری بمعنی مطلق رقعه و خرقه (که بر
جامه و مرقع دوزند) آورده و این خطا
است صحیح معنی اول است لیکن بطریق مجاز
بر مطلق رقعه و خرقه اطلاق توان کرد صاحب
جامع فرماید که (۱) پینه و وصلهٔ جامه و (۲)
مداخل مانندے که سپاهیان بر پشت جامه
دوزند خان آرزو در سراج گوید که بزاے
فارسی است ـ پارچهٔ که بر قفاے گریبان
جامه و لباده و فرگل دوزند و خصوصیت
به رقعه و خرقه که بجامه و مرقع درویشان
دوزند بیجاست و ذات کلمه و جوهر لفظ دلالت
دارد که آن را باز پس افگنند چنانکه سامانی
تصریح کرده مگر آنکه بمجاز بر پینه و رقعه اطلاق
کرده باشند **مؤلف** عرض کند که وجه تسمیه
همین است که رقعه و پیوند چیزے است
که در جامه مکرر دوخته شد و نسبت
معنی دوم عرض می شود که پارچهٔ بشکل قبهٔ
مدور باشد که عربان آن را در محاورهٔ خود
کُبّه خوانند و اکثر در گریبان جبّه بسوی پشت
دوزند بطرزے که پهن آن مطابق عرض پشت
بر حصّهٔ بالاے پشت و بر هر دو دوش هم رسد
و بر سینه بسیار کم عرض باقی ماند مقصود شان
همین قدر است که مقام پشت از تکرار پارچه
محفوظ باشد باعتبار ترکیب اسم مفعول ترکیبی
است یعنی مکرر افگنده شده پس معنی اول
و دوم کنایه باشد و معنی سوم مجاز آن ـ
(خاقانی ۵) دلقش هزار میخی چرخ و بجیب چاک

بازافگنش زنور وفراویزش ازظلام ؎ (ولہ ؎) این فراویزی وآن بازافگنی خواہد زمن ؎ من زجیب آسمان یک شانہ دان آوردہ ام (ولہ ؎) کردہ زردا ے عالم الغیب ؎ بازافگن خرقہ وبن جیب ؎ (شرف شفزدہ ؎) ازگریبان جلالش ماہ نو بازافگن است ؎ لاجرم بر جیب این نہ صوفی گردندہ شد ؎ حیف است کہ براے معنی سوم سندے پیش نشد ونسبت معنی سوم مجردبیان صاحب ہفت است وبس معاصرین عجم برزبان ندارند (اردو) (۱) تھگلی بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مؤنث۔ پیوند۔ رقعہ۔ جوڑ (۲) وہ کپڑا جو گریبان سے متصل پس پشت لباس مین سیا جاتا ہے۔ صوبہ مدراس مین اسکو گبہ کہتے ہین جو اکثر جُبّہ مین لگایا جاتا ہے جسکا اصلی تلفظ قبہ ہے یعنی وہ مثل قبہ کے مدوّر ہوتا ہے اس سے مقصد یہ ہوتا ہے کہ لباس کا وہ حصّہ جو پشت کے بالائی حصّہ پر رہتا ہے دوہرا ہوجاے اور پشت کے بالائی حصّہ کو ہوا سے محفوظ رکھے مذکر۔ (۳) فقیر کا کبہ جو بغل مین چھپا رہتا ہے (مذکر)

بازافگندن مصدر اصطلاحی بمعنی بازداشتن است (ظہوری ؎) مقش پا بدپفتادار خویش دررہ طلب ؎ خویش را ہر بار زان صد سالہ رہ بازافگنم ؎ (اردو) روکنا۔ باز رکھنا۔

بازام بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بر وزن آرام۔ لغت فارسی است بمعنی بادپیچ۔ صاحب کنز کہ محقق لغت ترکی است ذکراین کردہ گوید کہ لغت فارسی نیست بان مؤلف عرض کند کہ ظاہر اسم جامدی نماید ولیکن کلمہ با دلالت بر ترکیب می کند کہ مفید معنی اسم فاعل است وزم درفارسی زبان بقول برہان باد سخت وتند

(۱۰۰)

را گویند پس معنی لفظی این بادسخت دارندہ وصاحب بادسخت کنایہ از بادپیچ است
کہ بجائے خودش گذشت الف دوم زائد است وبس چنانکہ تہار وتار۔ (اردو)
دیکھو بادپیچ۔

(الف) **بازان** استعمال۔ خان آرزو در چراغ ہدایت ذکر (الف) کردہ گوید
(ب) **بازان کردن** کہ بازائے معجمہ ماخوذ از باختن بمعنی باختہ شدہ وبرین قیاس
است تازان (رکنائے مسیح ۵) بہر جولان رخش را در عرصہ چون تازان کند
٭ عاشق بیدل بجائے گوے جان بازان کند٭ مؤلف عرض کند کہ ازین سند مصدر
(ب) پیدا می شود بہمین وجہ قائم کردہ ایم (الف) بہ تحقیق ما اسم حالیہ است از
باختن وبازیدن کہ بر امر حاضرش (باز) الف ونون زائد مرکب کردہ بازان کردند
ومعنی این بازندہ وباختن کنندہ وبازی کنندہ مفید معنی اسم فاعل حقیقت اسم
حالیہ بجائش بیان کردہ ایم پس (ب) مصدر مرکب است بمعنی (بازی کنندہ کردن)
یعنی (ببازی آوردن) و (مشغول بازی کردن) شاعر گوید کہ چون یار ما از برائے
جولان رخش خود را در عرصہ مشغول تاختن کند۔ عاشق او جان خود را بعوض گوے
مشغول بازی کند۔ خان آرزو بر معنی شعر غور نکرد ونمیدانیم کہ از لفظ بازان معنی
باختہ شدہ چہ طور پیدا کرد این است تحقیق محقق ہند نژاد کہ بدستے چراغ دارد وبدست
دیگر سراج قنادیل (اردو) (الف) ہارنے والا۔ کھیلنے والا (ب) کھیلوانا۔ مشغول بازی کرنا

بازایستادن مصدر اصطلاحی منکر شدن ومنقلب شدن از قول یا عہد و

پیمان (انوری ؎) جان خواہیم بوسہ و
باز ایستی ز قول ۞ چون وعدہ ات ہمین
ہمہ سوی تو ببرود ۞ (اردو) پھر جانا
پلٹنا۔ انکار کرنا جیسے "وہ اپنے قول
سے پلٹ گیا۔

بازبار اصطلاح۔ صاحب شمس گوید کہ
لغت فارسی است بمعنی (۱) بازدار و
(۲) بمعنی کشتگان کہ بہندش کویری نامند
دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این
نکرد مؤلف عرض کند کہ کویری بہ رائے
ہندی در سنسکرت کشاورز و برزی گر را
گویند و مقصود صاحب شمس از کشتگان
ہمین است ولیکن تا آنکہ سند استعمال بنظر
نیاید ہر دو معنی بالا را در لغت (بازبار) تسلیم نہ کنیم کہ خلاف
قیاس است و اسم جامد نیست۔ صاحب
مؤید الفضلا ذکر این بہ تحتانی چہارم عوض
موحدہ کردہ گوید کہ بمعنی کشتکار باشد

بحث این بجاے خودش می آید و درینجا این
قدر کافی است کہ تصحیف کتابت صاحب
شمس متحقق کہ (بازیار) را (بازبار) نقل
کرد۔ (اردو) دیکھو بازیار۔

بازبردن مصدر اصطلاحی۔ بمعنی واپس
بردن و این متعلق است بہ معنی ہفتم کلمۂ
بازکہ گذشت (انوری ؎) منعش بفلک
باز دہد طالع بد را ۞ حکمش بعمل باز برد
عامل جان را ۞ (اردو) واپس لیجانا۔

بازبعدم دادن مصدر اصطلاحی۔
بقول آصفی نیست و نابود کردن و بہار
ہمین معنی را بر (بعدم باز دادن) نوشتہ
مؤلف عرض کند کہ ہر دو یکی است و خلاف
قیاس نیست ولیکن طالب سند استعمال
باشیم (اردو) نیست و نابود کرنا۔

بازبگو استعمال۔ صاحب انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ گوید کہ بمعنی مکرر بگو و اعادت کن

(۲۱۰۹)

مؤلف عرض کند کہ متعلق است بہ معنی
ششم کلمۂ باز و امر حاضر مصدر مرکّب (باز
گفتن) کہ می آید۔ ضرورت نداشت کہ ذکر
این کنیم۔ نمیدانیم کہ محقّقین بالاعرض مشتقات
راچرا پسندیدند (اردو) پھر فرمائیے۔ پھر بول

بازبودن استعمال۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت و سند کمال
اصفہانی پیش کردہ (ے) چو پستہ با ہمہ کس
خونمودگی است ترا۔ از ان بود ہمہ سالت
زخندہ لب ہا باز۔ مؤلف عرض کند کہ
بمعنی کشادہ بودن باشد متعلق بمعنی دہم کلمہ باز
و تخصیص بالب نیست بلکہ مضاف توان کرد بسوئے
دہن و زبان و امثال آن ہم چنانکہ باز بودن زبان
وغیرذالک (اردو) کھلا رہنا۔ کشادہ رہنا۔

بازپورت اصطلاح۔ بقول صاحب بول چال کہ پابند زبان معاصرین عجم است
بمعنی پاسپورت۔ مؤلف عرض کند کہ پاسپورت لغت انگلیسی است کہ بتاے ہندی
پروانہ را گویند کہ مسافران را دہند تا بوثیقۂ آن از ساحل بگذرند۔ معاصرین عجم سین
مہملہ را بہ زاے معجمہ و تاے ہندی را بہ فوقانی بدل کردند چنانکہ آیاس و آیاز و سمارغ و
زمارغ۔ جز این نیست کہ مفرّس باشد (اردو) پروانہ راہداری۔ مذکر۔ صاحب
آصفیہ نے پاس پر اس کا ذکر فرمایا ہے۔

بازپرس اصطلاح۔ بقول بحر (۱) مؤاخذہ
و پرسش۔ صاحب شمس گوید کہ (۲) با بہام
فارسی مضموم۔ پرسش کن و تحقیق نماے۔ صاحب
آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بہ نسبت معنی اول
گوید کہ تحقیق و تنقیح و استفسار بدقت و غور
تمام و ذکر معنی دوم ہم کردہ (انوری ع)
گو بر و از خطبہ بازپرس ز سکّہ۔ ہر کہ یقینش
بہ شک و ریب رہین است۔ مؤلف

عرض کند کہ کلمۂ بازٓ در معنی اول و دوم
متعلق است بہ معنی ششم یعنی معنی لفظی این
مکرر پرسیدن و بمعنی اوّل حاصل بالمصدر
و کنایہ از مواخذہ۔ مرادف بازخواست
۔ معاصرین عجم بر زبان دارند و بمعنی دوم
امر حاضر است از مصدر مرکب (بازپرسیدن)
کہ بمعنی دیگر بار پرسیدن است (اردو)
(۱) بازپرس ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم
مؤنث ۔ پوچھ گچھ ۔ محاسبہ ۔ جوابدہی ۔ مواخذہ
۔ بازخواست (۲) پھر پوچھ ۔

(الف) بازپرس بیمار کردن مصادر
(ب) بازپرسیدن بیمار اصطلاحی

۔ بقول بحر ہر دو مرادف یکدیگر است مؤلف
عرض کند کہ (بیمار پرسیدن) و (بیمار
پرسی کردن) بمعنی عیادت بیمار بر زبان
معاصرین عجم است ۔ و نسبت (الف) و (ب)
دیگر محقّقین فارسی زبان سکوت ورزیدہ اند
طالب سند استعمال باشیم (اردو) عیادت
کرنا ۔ بقول آصفیہ ۔ بیمار پرسی کرنا ۔ بیمار
کو پوچھنا ۔ مزاج پرسی کرنا ۔

بازپرہ اصطلاح ۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ
فرنگ بفتح باے فارسی و راے مہملہ بمعنی (۱)
پروانہ و (۲) شپرہ مؤلف عرض کند کہ
دیگر محقّقین فارسی زبان ازین ساکت ۔
طالب سند استعمال باشیم اگر پیش شود عرض
کنیم کہ ہاے ہوز آخر براے نسبت است
یعنی چیزے کہ در پریدن بار بار رجعت کند
یعنی می آید و می رود بتواتر ۔ پروانہ و شپرہ
باشد کہ ہمین عادت این ہر دو ست پس
خلاف قیاس نیست (اردو) (۱) پروانہ
بقول آصفیہ ۔ اسم مذکر ۔ وہ پردار کیڑا جو
شمع پر عاشق ہو ۔ (۲) چمگادڑ ۔ بقول آصفیہ
اسم مؤنث ۔ شپرہ ۔ خفّاش ۔ ایک اندھیرا
پسند پرند کا نام جو اکثر چھتون مین لٹکتا ہے

اور رات کو اُڑا کرتا ہے۔

(الف) **بازپس** اصطلاح۔ بقول انند بمعنی
باز و بعد بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت
و ہر دو از کلام عرفی استناد کردہ اند (ع)
پرسوختہ مرغ نگہم بازپس آمد ٭ از بسکہ گلستان
تماشاے تو گرم است ٭ **مؤلف** عرض کند کہ
(بازپس) (۱) مراجعت و (۲) دوری از
معنی اول و - - - - - - -

(ب) **بازپس آمدن** بمعنی مراجعت کردن (۲۱۱۰)
است و استعمال بمعنی دوم بر (بازپس داشتن)
می آید۔ صاحب انند برنزاکت معنی غور نکرد
و سکوت بہار مرجح بران۔ فتامل (انوری ع)
دی برجعت شود بقفر دا باز ٭ گر اشارت کنی
کہ بازپس آے ٭ (ولہ ع) دل بکارے
کہ پیش می نرود ٭ یک قدم بازپس نمی آید ٭
(اردو) (الف) (۱) واپس (۲) دور
(ب) واپس آنا۔

(۲۱۱۱) **بازپس داشتن** مصدر اصطلاحی
بمعنی دور داشتن است (انوری ع)
امید و بیم کند مرد را مسخر خلق ٭ بدین دو
خویشتن از خلق بازپس دارم ٭ (اردو)
دور رکھنا۔

بازپس سپرم مقولہ۔ بقول شمس بمعنی
بازپس روم۔ صاحب ہفت بحوالہ اُدات
تصدیق این معنی می کند و صاحب مؤید
الفضلا فرماید کہ اے رجوع کنم و بازپس
روم و صاحب انند نقلش بردارد ٭ **مؤلف**
عرض کند کہ محاورہ اجازت این معنی نمی دہد
و قول ہر چہار محققین ہند نژاد بدون
سند استعمال نتوانیم تسلیم کنیم و مصدر۔
(بازپس سپردن) ہم بدین معنی یافتہ نشد۔
طالب سند باشیم (اردو) واپس جاؤن

بازپسین اصطلاح۔ بقول بہار و انند
چون نفس بازپسین و نگاہ بازپسین (صاحب

۵) از ان کنم دم مردن نگاہ خیرہ بروش
؎ کہ نیست خجلتی از پس نگاہ بازپسین را ؎ (انوری)
۵) شعر من بندہ در مدیح ملیح ؎ آن نخستین
شناس و بازپسین ؎ (ولہ ۵) در ہران
دل کہ زاقبال گہ در دو حیاست ؎ داروئے
بازپسین بعد بر دیعی کے ؎ **مؤلف** عرض
کند کہ بازپسین بمعنی آخرین است مطلقاً وخبر
این نیست کہ یا و نون نسبت در آخر بازپس
زیادہ کردہ اند و معنی لفظی الیہ منسوب بہ مراجعت
یعنی انجام کہ مقابل نخستین است (اردو)
واپسین ۔ بقول آصفیہ ۔ اخیر ۔ آخرین پچھلا
جیسے دم واپسین ۔

بازپیچ اصطلاح ۔ بقول برہان بروزن
ماریچ (۱) مہرۂ چند لیست کہ بر ریسمان بندند
واز بالائے گہوارۂ اطفال آویزند تا ایشان
بدان بازی کنند و آن را بعربی داداۃ گویند
وبعضے گویند (۲) چہار چوبست و بران
تختۂ و جامۂ وصل کنند کہ بمنزلہ گہوارہ باشد
اطفال را و (۳) ریسمانی را نیز گویند کہ
در ایام جشن و عید از جائے آویزند و زنان
و دختران بران نشستہ در ہوا آیند و روند
و باین معنی بجائے بائے فارسی نون ہم آمدہ
صاحب ناصری بذکر معنی اول صراحت کند
کہ اسمش داداۃ در عربی است و نسبت معنی
دوم بحوالۂ سامانی گوید کہ چوبی چند است کہ
بر یکدیگر بندند و کرباسے بر روئے آن
افگنند کہ بدل گہوارۂ کودک باشد و ذکر
معنی سوم ہم کردہ و بحوالۂ فرہنگ سامانی
و رشیدی گوید کہ بدال مہملہ عوض زائے
ہوز صحیح است صاحب رشیدی بذکر ہر
سہ معنی نسبت معنی اول فرماید کہ اسم این
در عربی دوداۃ است ۔ صاحبان بحر و
وسروری بذکر معنی اوّل و دوم قانع
صاحب جہانگیری ذکر این نکردہ و بہ نون

عوض باے فارسی آوردہ بر معنی سوم قانع
خان آرزو در سراج فرماید کہ در تحقیق این
لفظ اختلاف بسیار است چنانچہ سامانی بدال مہملہ
تحقیق کردہ و صاحبان جہانگیری و رشیدی
ہم بہ دال و باے فارسی و ہم بہ زاے
تازی و نون آوردہ اند و در برہان قاطع
بہ زاے تازی و باے فارسی نیز و در
معانی آن ہم اختلاف است و آنچہ نزد
مؤلف بہ تحقیق رسید آنست کہ بازنیچ
بہ نون است بمعنی اوّل الذکر و بازپیچ بہ
باے فارسی بمعنی (۴) ریسمانی کہ رسن
بازان بستہ بران بازی کنند و بادپیچ
بدال مہملہ بمعنی سوم (کہ بالا گذشت) و انچہ
سامانی ذکر معنی دوم کردہ است آن ہم
بدال مہملہ خواہد بود کہ آن را در ہندی جھولنا
گویند (الخ) مؤلف عرض کند کہ محققین
کہ از ماخذ کار ندارند و کاتبانی کہ بر قلم خود
اختیار دارند در تصحیف لغات کار رہا
کردہ اند و در نقل اشعار ہم تصرّف ہا بکار
بردہ حالا پیش ماسہ لغت است کہ در معرض
تحقیق است یکی (بادپیچ) کہ بدال مہملہ
سوم و باے فارسی چہارم گذشت و دیگری
(بازپیچ) کہ بزاے ہوّز سوم و باے فارسی
چہارم۔ زیر بحث است و سوم (بازنیچ)
کہ بزاے منقوطہ سوم و نون چہارم می آید
و بمقابلہ این ہر سہ لغت چہار معنی است
کہ بالا مذکور شد یعنی (۱) بازیچہ اطفال در
گہوارہ و (۲) گہوارۂ چہار چوبی و (۳)۔
اورک کہ بہ رسن قائم کنند و بوسیلۂ آن در
ہوا حرکت کنند و (۴) رسنی کہ بازیگران
بر دو ستون قائم و بالاے آن بازیہا کنند
پس تحقیق خان آرزو کہ بالا گذشت بخیال
ما بے دلیل است کہ ہر چہ خواست راے
خود قائم کرد و فرمود کہ فالہدایۃ فضل من اللہ

ومامی گوئیم که بلحاظ ماخذ بهر چهار معنی بالا اصل این (باد پیچ) است به دال مهمله سوم و باے فارسی چهارم (اسم فاعل ترکیبی) و معنی لفظی این پیچنده در هوا و این معنی حقیقی براے هر چهار معنی متذکره بالا صادق می آید صاحبان تحقیق (باد پیچ) را بمعنی سوم مخصوص کرده اند چنانکه بجایش گذشت و همه در انجا اشاره کرده اند که عوض دال مهمله زاے هوز هم آمده و ذکر معنی اوّل و دوم و چهارم در انجا نیست پس این تخصیص معنی که در انجا گذشت متعلق است از محاورهٔ فارسیان و ما را نمی رسد که بروے قیاس اصرار برین کنیم که (باد پیچ) را باین هر چهار معنی استعمال توان کرد که فارسی زبان ـ زبان ما در یا نیست و آنچه محققین فارسی زبان باستناد کلام شعراے فرس (باز پیچ) را بزاے هوز سوم و باے فارسی چهارم به هر چهار معنی بالا درست خیال کرده اند خبرے نیست که مبدّل همان (باد پیچ) است که دال مهمله به زاے هوز بدل شود چنانکه سرخ مرد و سرخ مرز و آنچه (باز نیچ) به زاے هوز سوم و نون چهارم به معنی سوم می آید هم مبدّل (باد پیچ) است که دال مهمله به نون بدل شود چنانکه نموده و نمونه و گزیده و گزینه ـ این است حقیقت این هر سه لغت مرکب که موافق قیاس و مطابق قواعد فارسی است ـ آنچه خان آرزو (باز نیچ) را به زاے هوز سوم و نون چهارم مخصوص به معنی اوّل کند و (باز پیچ) را به زاے هوز سوم و باے فارسی چهارم بمعنی چهارم خاص فرماید و (باد پیچ) را به دال مهمله سوم و باے فارسی چهارم به معنی سوم خصوصیتی می بخشد ـ می پرسیم از و که بر سبیل الهام است یا القا و آنچه بر تحقیق خود ناز کند و می فرماید که ـ فالهداة بفضل من الله قابل غور است که هر محقق بے دلیل می تواند تحقیق خود را مبنی

بہ ہدایت کند اہل تحقیق را باید کہ دعوی خود
را بدلیل ثابت کنند نہ بالہام والقا و ہدایت
(استاد شہید ۵) پے مہد اطفال جاہت
رسد ٭ کہ عقد ثریا شود باز پیچ ٭ (فخری ۵)
امن و عدل و استقامت در ہوائے ملک تو ٭
باد چون بازیگران بازی کنان بر باز پیچ ٭
(ابوالمثل ۵) ز تاک خوشہ فروہشتہ و ز
باد بران ٭ چو زنگیانی بر باز پیچ بازیگران ٭
(اردو) (۱) چھٹے پٹے - بقول آصفیہ -
ہندی - اسم مذکر - چھوٹے بچون کے ایک
قسم کے کھلونے جس مین جھنے اور لٹو پڑے
ہوے ہوتے ہین - (انتہی) دکن مین اس کو
لٹ پٹے کہتے ہین گھوارے پر لٹکایا جاتا ہے
جس کو چھوٹے بچے ہاتھ پاؤن سے
مار کر کھیلتے ہین (۲) پالنا - بقول آصفیہ
ہندی - اسم مذکر - گھوارہ - پرنگورہ -
ہہند - ہنڈولنا - ایک قسم کا جھولا یا ہنڈولا
(انتہی) مؤلف عرض کرتا ہے کہ دکن
مین اس کو ڈولا را کہتے ہین - ایک چادر پر
چار لکڑیان مثل چوکھٹے کے قائم کر کے باندھ
دیتے ہین اور اسکو آویزان کر کے بچے کو اس
مین ڈال دیتے ہین - (۳) دیکھو اور رک -
(۴) وہ رسی جو بازیگر دو بلند ستون سے
تان دیتے ہین اور اس پر بازیگری کے
کرتب دکھاتے ہین یعنے اس رسی پر
دوڑتے ہین اور ایک پاؤن پر کھڑے
ہو کر اچکتے ہین - پلٹیان لیتے ہین - مؤنث

(۲۱۱۲) **بازپیچیدن عنان** مصدر اصطلاحی
- عطف عنان باشد - یعنی لجام را بسوی
دیگر حرکت دادن و برگردانیدن مخفی
مبادکہ کلمۂ باز درین جا بمعنی ہفتم اوست
(انوری ۵) گرنایژۂ ابر نشد پاک بریدہ
٭ چون ہیچ عنان باز نپیچد سیلانرا ٭
(اردو) باگ موڑنا -

بازتافتن عنان مصدر اصطلاحی
۔مرادف بازپیچیدن عنان است کہ گذشت
مخفی مباد کہ کلمہ باز دریجا بمعنی ہمتم اوست
(الوری ؎) تقدیم تو جائیست کہ از پیش
روی او ٭ افلاک عنان باز نتابند قدم را
٭ (ولہ ؎) از فلکم باز عنان باز تافت
٭ بار دگر زے کرۂ خاک بردہ (اردو)
دیکھو بازپیچیدن عنان۔
(الف) **بازجاے** اصطلاح۔بقول
بحر (۱) ماوا و مکان بہار گوید کہ مستقر
و ماوا و مکان را گویند (نظامی ؎)
از ان ہستی اندام زخم آزماے ٭ عنان
ز دپے کرد و شد بازجاے ٭ صاحب
انند بحوالۂ غوامض سخن فرماید کہ (۲) بمعنی
بازپس ہم (نظامی ؎) بشہ گفت برخیز
و شو بازجاے ٭ کہ آن کوہ پایہ درآمد زجاے
٭ سکندر چو زان شہر شد بازجاے ٭
فریب از فلک دید و فتح از خداے ٭
مؤلف عرض کند کہ از ہر سہ سند پیش
شدہ مصدر - - - - - - - - - -
(ب) **بازجاے شدن** بمعنی واپس
شدن بجاے خود پیدا می شود و بہار از سند
کہ معنی اوّل پیدا کردہ است متعلق بہ معنی دوم
است۔مشتاق سند دیگر باشیم۔(اردو)
(الف) (۱) ماوا۔بقول آصفیہ۔عربی۔اسم
مذکر۔جاے بازگشت۔جاے پناہ۔گھر ٹھکانا
(۲) دیکھو بازپس (ب) اپنی جگہ پر واپس ہونا
بازجستن مصدر اصطلاحی۔بہار گوید
و صاحب انند نقلش بردارد کہ (۱) مزید علیہ
جستن است و کنایہ از تفحّص نمودن و می توانم
کہ بمعنی اندیشہ این کار باشد (نظامی ؎)
ہمان دادۂ خویش را باز جست ٭ کمر بند ایرانیان
کرد دست ٭ **مؤلف** عرض کند کہ (۲)
بمعنی بازیافتن است و کلمۂ باز دریجا بمعنی

ششم اوست کہ گذشت۔ سند بالا تائید تحقیق ما می کند و مطابق ماخذ ہم۔ آنچہ بہار این را مزید علیہ جستن قرار می دہد استعمال این در کلام انوری من وجہٖ یافتہ می شود کہ اتفاقاً بدست آمدہ (سـه) از قیاسی کہ تکیہ گاہ من است ؎ بازجستم زمانہ را سر و پاے ؎ در مصرع ثانی این بازجستن بمعنی جستن است یعنی تلاش کردن و معلوم کردن کہ ظاہراً معنی باز دریخا ہیچ نیست و متعلق سلسلۂ بست و دو مثل وجا دارد کہ معنی دہم کلمہ باز دریخا مطابق شود یعنی بخوبی یافتم۔ فتأمل (اردو) (۱) دہونڈنا۔ تفحص کرنا۔ غور کرنا (۲) پاپینا یا اچھی طرح معلوم کرنا۔

بازچتر اصطلاح۔ بقول انند و بہار بجیم فارسی و سکون فوقانی و راے مہملہ (۱) کنایہ از بازچتر بستہ و (۲) بمعنی ذات چتر و برین تقدیر اضافت مشبہ بہ الی المشبہ باشد (سلمان

سه) شاہی کہ بازچترش ہرگہ کہ پر کشاید ؎ طاؤس چترخش آید در سایۂ ہمایون ؎ مؤلف عرض کند کہ باز را مضاف کردہ اند بسوے چتر کہ بالاے سر می باشد و بازچتر چتر باشد کہ مثل باز است۔ ضرورت نداشت کہ ذکر این بطور اصطلاح کنیم نمیدانیم کہ مقصود محققین بالا از (باز چتر بستہ) چہ باشد و غیر ازین نباشد کہ بازے را گفتہ اند کہ نقاب چرمی بر چشمش کشیدہ باشند و لیکن این معنی درالصورت درست باشد کہ نقاب باز را فارسیان چتر گفتہ باشند حیف است کہ از نظر ما نگذشت و سندے ہم پیش نشد و معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) (۱) وہ باز جسکے سر پر ٹوپی چڑہاے ہوں۔ صاحب آصفیہ نے ٹوپی پر لکھا ہے کہ وہ تھیلی جو شکاری جانور کے منہہ پر چڑہا دیتے ہیں۔ طماغہ (۲) چھتری

بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث چھوٹا چھاتا۔ دھوپ اور بارش کے بچاؤ کی چیز جو سر پہ لگا لیتے ہیں۔

باز چیدن چیزی مصدر اصطلاحی۔ بہار و انند (باز چیدن) را بمعنی برداشتن گویند (خواجہ شیراز ے) عنقا شکار کس نشود دام باز چین ٭ کاینجا ہمیشہ باد بدست است دام را ٭ مؤلف عرض کند کہ کلمۂ باز دریجا متعلق بمعنی ہفتم اوست و معنی لفظی این واپس گرفتن چیزے است و معنی برداشتن مخصوص باشد بحالت امنافت بسوے دام یا امثال این کہ گسترانیدہ باشند و اگر گوئیم کہ ؎ دامن او گرفتم و او باز چید ٭ بمعنی برداشتن صادق نمی آید و معنی بیان کردۂ ما کہ متعلق بمعنی حقیقی است در ہر حال درست می شود (انوری ے) زمانہ مہر ٭ تشویش باز چید چو دید ٭ گرفتہ با تو ہمی تازہ و ہمی راند ٭ (اردو) واپس لینا۔ کھینچ لینا۔

بازخ بقول اننا بحوالۂ مؤید بفتح زائے معجمہ و سکون خائے نقطہ دار در فارسی زبان بمعنی (۱) بلند و (۲) کوہ بلند را گویند۔ صاحب مؤید صراحت کردہ کہ این ہر دو معنی با لالغت عرب است۔ صاحب محیط المحیط کہ محقق زبان عرب است فرماید کہ بزخ بہ فتحتین بمعنی بر آمدن سینہ و در آمدن پشت باشد از باب سمع۔ اسم فاعل این بر وزن افعل ابزخ است۔ الخ۔ مؤلف عرض می کند کہ عجبی نیست کہ فارسیان از ہمین باب اسم فاعل این را بر وزن سامع۔ بازخ گرفتہ اند بہ کسر زائے ہوز و تصرف در معنی ہم کردہ اند درین صورت مفرس گیریم و طالب سند استعمال باشیم کہ مجرد بیان صاحب اننا اعتبار را نشاید و دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد (اردو) (۱) بلند (۲) بلند پہاڑ مذکر۔

بازخاست اصطلاح۔ بقول صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف بازخیز کہ قیامت و رستخیز و حشر باشد مؤلف عرض کند کہ دیگرے کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد۔ صاحبان بحر و بہار (روز بازخواست) را بہمین معنی آوردہ اند اگر سند استعمال (بازخواست) بدست آید توانیم عرض کرد کہ کنایہ باشد از روز قیامت کہ (خاستن) بقول بحر بمعنی برپا شدن و استادن است پس معنی لفظی این روزی کہ مخلوق دیگر بار زندہ شود و برخیزد۔ ترجمہ قیامت باشد کہ معنی لفظی آن ہم قائم شدن است و بقول غیاث روز حشر را بدین سبب قیامت گفتند کہ دران روز مردگان زندہ شدہ قیام کنند اصل این روز قیامت و روز بازخاست بود در استعمال زبان روز را حذف کردند باقی حال طالب سند استعمال باشیم معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) قیامت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ وہ وقت جب مردے زندہ ہو کر کھڑے ہوں گے۔ روز حشر۔ رستخیز۔

بازخانہ اصطلاح۔ بقول بہار و انند معروف و گویند کہ بترکی قوشخانہ گویند مؤلف عرض کند کہ قوش در ترکی بقول صاحب کنز بمعنی طائر است و عصفور و بقول صاحب لغات ترکی بمعنی شکار و جانورے پس بازخانہ در فارسی زبان بمعنی حقیقی اوست و خانہ کہ دران باز ہا نگاہدارند و بلحاظ ترجمہ قوشخانہ۔ شکارخانہ باشد حیف است کہ سند استعمال پیش نشد و محققین فارسی زبان ذکر این نکردہ اند و معاصرین عجم بر زبان ندارند و شکارخانہ جائی را گویند کہ جانوران شکاری درانجا

محفوظ باشند۔ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ فارسیان این را مجازاً بمعنی شکارخانہ استعمال کردہ باشند (اردو) شکارخانہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ وہ گھر جس مین شکاری جانور رکھے جائین۔

بازخریدن از چیزے مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر خلاصی دادن و رہانیدن از وے (ملّا وحشی ے) بفروختہ خود را زغمت باز خریدیم ؛ آن خطّ غلامی کہ بدیدیم دریدیم ؛ مؤلف عرض کند کہ ذکر این در ردیف الف مقصورہ بر (از چیزی باز خریدن) گذشت (قدسی ے) از نصیحت ہاے غمخواران چنون بازم خرید ؛ گلشن افسردہ بودم آفتابم زندہ کرد ؛ و بخیال ما (باز خریدن) در محاورۂ فارسی آزادی بخشیدن بردہ باشد باداے قیمتش و کنایہ باشد از خلاص دادن و ورہانیدن مطلقاً (اردو) نجات دلانا۔ مخلصی بخشنا۔ چھڑانا۔

بازخشین اصطلاح۔ بقول برہان بکسر ثالث و فتح خاے نقطہ دار و شین قرشت بہ تحتانی رسیدہ و بنون زدہ نوعی از باز باشد کہ پشت آن سیاہ و تیرہ رنگ و چشم ہایش سرخ بود۔ و این قسم باز را ترکان (غزل قوش) خوانند۔ صاحب جامع بر (قزل قوش) قانع۔ صاحب ناصری باتفاق برہان گوید کہ این بسیار قوی شکاریست و آن را خشینہ نیز گویند و در اشعار شعرا بسیار مذکور۔ مؤلف عرض کند کہ صاحب لغات ترکی ذکر (قزل قوش) نکرد و ترجمۂ لفظی این ہر دو لفظ در ترکی طائر مغشوش و سرخ است۔ صاحب برہان بر لغت خشین فرماید کہ ہر چیز کہ آن بکبودی

مائل سیاہ رنگ و تیرہ باشد عموماً و بازے
را گویند کہ پشت او کبود و تیرہ و چشمہایش
سیاہ رنگ باشد خصوصاً و گویند کہ بعد از
تولک اول یعنی پر ریختن اوّل چشم او سرخ
می شود و او را بترکی قرلقوش خوانند و بعضے
گویند کہ بازے باشد نہ سیاہ و نہ سفید و
نام ولایتی ہم از ماوراء النہر (انتہی) پس
حقیقت وجہ تسمیہ این ہمین است مرکّب
توصیفی است کہ بفکّ اضافت ہم مستعمل
(اردو) باز کے ایک قسم کا نام ہے جسکی
پلٹھہ سیاہ اور تیرہ اور آنکھیں سرخ
ہوتی ہیں۔ مذکر۔

(۱) **بازخمید** اصطلاح۔ بقول سروری
بسکون زا و فتح خا و کسر میم یعنی کسی کہ بہ طعنہ
شخصے را باز نمود و بہ طعنہ حکایت او کرد
صاحب برہان گوید کہ کسی کہ بعنوان طعنہ
صدارت کسی کند و بکنایہ سخن شخصی را
باز نماید گویند بازخمید یعنی بطعنہ سخن او
را گفت و صدارت او کرد۔ صاحب
بحر نقل نگارش۔ بہار ذکر معنی بالا کردہ
مصدر مرکب

---

(۲) **بازخمیدن** را ذکر کند و صاحب
جامع بذکر معنی اول الذکر

---

(۳) **بازخمیدہ** را نوشت و صاحب
موارد بر (خمانیدن) گوید کہ حرف حکایت
و حرکات و سکنات کسے را تقلید نمودن
از روی تمسخر و فرماید کہ این مجاز است
کہ مشہور شدہ و شیرازیان این را والو چپانیدن
و والو چاندن و برآوردن گویند و صاحب
ناصری کہ از اہل زبان است بر خماند
گوید کہ بر وزن رساند مستقبل خم کردن
و بمعنی تقلید کردن حرف و حرکت کسے
از تمسخر و بمعنی تقلید و تمسخر کرد چنان کہ
طیّان ہمی گفتہ (ع) چون بوزنہ گو برنگ سگے

باز خمانید" و فرماید کہ خمانیدن اصل و
مصدر آنست. صاحب برہان ہم بر خماند و
خمانید و خمانیدن ذکر این معنی کردہ گوید کہ کسی
کہ تقلید کسی کند و سخن او را بہمان ترتیب
باز نماید گویند" فلان باز خماند" مؤلف
عرض کند کہ بخیال ما (باز خمیدن) و (باز خمانیدن)
ہر دو بمعنی آخر الذکر صحیح است طرز بیان
محققین بالا فرق لفظی در بیان معنی ہر دو
پیدا کردہ و آنان کہ مجرد (خمانیدن) را بدین
معنی آوردہ اند غور نکردہ اند و آنچہ صاحب
ناصری خماند را مستقبل خم کردن نوشتہ
اعتنا بر قواعد فارسی نکردہ بالجملہ معنی متذکرہ
بالکنایہ باشد یعنی چیزے کہ خمیدہ ہست
آن را باز خمانید و کلمۂ باز درینجا بمعنی تکرار
واقع شدہ بمعنی ششمش کہ گذشت حاصل
اینست کہ سخن کسے را کہ از زبان کسے
برآمدہ بر سبیل استہزا باز بزبان خود نقل
کردن و لب و زنخدان خود را بطریق ہزل
بہ نقل آن خمانیدن و کج کردن گویا خمیدہ
را باز خمانیدن است کہ مکروہ الطبع و چیز
لا حاصل و بے نتیجہ و خلاف تہذیب باشد
چنانکہ گشتہ را کشتن و کلمۂ باز درین اصطلاح
بضرورت آنست کہ (باز خمانندہ) تکرار ہمان
الفاظ می کند کہ از زبان کسے برآمدہ و استعمال
مصدر خمانیدن درین اصطلاح از براے
آنست کہ نقال بہ نقل سخن ہا لب و زنخدان
خود را خم دہد و کج کند۔ این است حقیقت
ماخذ این اصطلاح۔ آنچہ محققین زباندان
لازم و متعدی ہر دو را بدین معنی استعمال
کردہ اند محل نظر است کہ بمعنی تعلق از
مصدر لازم ندارد و لیکن قول سروری
کہ از اہل زبان است قابل لحاظ باشد
و بیش ازین نیست کہ استعمال مصدر لازم
بمعنی متعدیست و بس (اردو) (۱) چڑایا

(۲) چڑانا۔ بقول آصفیہ۔ کسی بات کی نقل
کر کے غصہ دلانا۔ منھہ ہونٹھہ اور ٹھوڑی
کو بگاڑ کر نقل کرنا چھیڑنا (۳) چڑایا۔ (۲)
کا ماضی مطلق (۱) کا مرادف۔

(الف) **بازخواست** اصطلاح۔ بقول
غیاث طلب وجستجو ومواخذہ و واپس گرفتن
چیزے وصاحب بحر نقلش کردہ مؤلف گوید
کہ بمعنی پرسش ومواخذہ چنانکہ فارسیان قیامت
را روز بازخواست گویند حاصل بالمصدر
است (حافظ ۵) ترسم کہ صرفۂ نبرد روز
بازخواست ؛ نان حلال شیخ ز آب حرام
ما ؛ ومصدر ــــــ

(ب) **بازخواستن** بمعنی (۱) واپس خواستن
و (۲) مواخذہ کردن و (۳) قبول کردن
پس معنی اول متعلق بمعنی ہفتم کلمۂ باز و معنی
دوم مجاز آن و ہم متعلق بہ معنی ہفتم کہ از کسے
کہ بازخواست کنند مطالبۂ زندگی اش را واپس
گیرند ازین وجہ مؤاخذہ را بازخواست
نام کردند ومعنی سوم من وجہ تعلق دارد
با معنی ششم کلمۂ باز زیراکہ چون عفو قصور
کنند یا عذر را قبول کنند دیگر بار حالت
ابتدائی قائم شود وعود کند وجا دارد
کہ با معنی ہفتم کلمۂ باز ہم متعلق کنیم (انوری
۵۳) از روزگار عذر مرا بازخواہ ازانکہ
بگذشتم غریق رحمت احسان روزگار ؛
(اردو) (الف) بازخواست۔ دیکھو
بازپرس (ب) (۱) واپسی چاہنا۔ واپس
لینا۔ (۲) بازپرس کرنا۔ بازخواست کرنا
(۳) قبول کرنا۔

بازخواندن استعمال۔ بقول بہار مزید علیہ
خواندن وصاحب انند نقل نگارش و
صاحب آصفی کہ زلہ بردار بہار است
ازین مصدر ساکت مؤلف عرض
کند کہ (۱) مکرر و دیگر بازخواندن چنانکہ

"اين كتاب بازخواندم" و (۲) واپس
طلب کردن (ظہوری ؎) عقل از
سودائے جعد حور خود را بازخواند ؛ عشق
عطر چین کاکل برمشام ہوش زد (ولہ ؎)
حسن لیلی بازخواند خویش را ؛ عشق بر مجنون
نہ بپاید دگر ؛ (اردو) (۱) پھر پڑھنا
(۲) واپس طلب کرنا۔

(الف) **بازخورد** اصطلاح۔ بقول شمس
(۱) بمعنی ملاقات کردو (۲) بیمناکی وبیوصفی
وبیوفائی وبے مزگی کردو بقول غیاث وبحر

(ب) **بازخوردن** مصدر اصطلاحی
بمعنی (۱) ملاقی ومقابل شدن است صاحب
آصفی (بازخوردن از چیزی) را بحوالہ بہار
بمعنی دوچار شدن و پیوستن بچیزی نوشتہ
وازخسرو دہلوی سند آوردہ (؎) نثار
رعنا بچمن بازخورد ؛ چشم بر خسارہ گل
سرخ کرد ؛ وبہار وآنند بسند ہمین شعر
مصدر (بازخوردن بچیزے) قائم کردہ اند
مؤلف گوید کہ خوردن بقول بحر بمعنی ملاقی
شدن آمدہ اندرین صورت کلمہ باز بمعنی
بست و دومش یعنی زائد باشد و (۲)
بمعنی دیگر بار ملاقی شدن ہم اندرین صورت
کلمہ باز بمعنی ششم اوست ۔ مخفی مباد کہ
آنچہ صاحب شمس بر (الف) ذکر معنی دوم
کردہ بدون سند استعمال اعتبار را نشاید
وموافق قیاس ہم نیست معاصرین عجم
برزبان ندارند و دیگر کسے از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد (اردو)
(الف) (۱) ملاقات کی (۲) ڈر گیا۔
باز رہا ۔ بیوفائی اور بے مزگی کی (ب)
(۱) ملاقات کرنا۔ ملنا۔ مقابل ہونا۔ (۲)
پھر ملنا۔

بازدادن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار وبحر (۱) بمعنی برگردانیدن (انوری)

۵) منعش بفلک باز دہد طالع بدر ۔ حکمش
بعمل باز برد عامل جان را ۔ (ولہ ۵)
دل بصراف غمش دادم بدستم باز داد
گفت نقدی دہ کہ این با خاک یکسان
می رود ۔ **مؤلف** گوید کہ این معنی متعلق
باشد بہ معنی ہفتم کلمہ باز و بہ تحقیق ما (۲)
بمعنی مکرر دادن ۔ باشد و این متعلق است
بمعنی ششم کلمہ باز (ظہوری ۵) باز دہ
تاب طرۂ پرتاب ۔ تودہ کن یک جہان دل
بیتاب ۔ (ولہ ۵) طرح می کردند رخ
یاران بمن ۔ چرخ دون گو کام فرزین ۔
باز دہ ۔ (اردو) (۱) واپس دینا
لوٹانا ۔ (۲) پھر دینا ۔ مکرر دینا ۔

(۱) **بازدادن بعدم** مصادر اصطلاحی

(۲) **بازدادن بقلم** بہار بذیل

(بازدادن) گوید کہ بمعنی خط بطلان کشیدن
بر چیزی است وہم او نسبت (۱) بجای
خودش گوید کہ نیست و نابود کردن است
و نسبت (۲) بجایش فرماید کہ خط بطلان
کشیدن بر چیزے **مؤلف** عرض کند کہ
ما ذکر (۱) بر (بازبعدم دادن) کردہ ایم
کہ بمعنی واپس بعدم دادن کنایہ باشد
از نیست و نابود کردن ۔ خلاف قیاس
نیست ولیکن طالب سند استعمال باشیم
و نسبت (۲) عرض می شود کہ معنی لفظی این
واپس بقلم دادن است یعنی چیز نوشتہ
را کالعدم کردن و کنایہ باشد از خط
بطلان کشیدن این ہم خلاف قیاس
نیست ولیکن سند استعمال باید مجرد قول
بہار کفایت نمی کند معاصرین عجم بر زبان
ندارند مخفی مباد کہ درین ہر دو اصطلاح
کلمہ باز بمعنی ہفتم اوست (اردو)
(۱) نیست و نابود کرنا ۔ لکھے ہوئے پر خط
کھینچنا ۔ باطل کر دینا ۔

بازدادن صدا مصدر اصطلاحی - (۱) واپس کردن آوازے کہ در گنبد بلند یا درہ ہاے کوہ یا از آلۂ گرامفون واپس می آید وکنایہ از جواب دادن (حافظ شیراز ۵) بانگ گاوی چہ صدا باز دہد عشوہ مخر ہ کے سہا عکس ز خورشید مصفا ببرد ہ (صائب ۵۲) عاشق دل شدہ ہر چند کہ آواز دہد ہ کوہ تمکین تو مشکل کہ صدا باز دہد ہ مخفی مباد کہ بانگ گاو در کلام خواجۂ شیراز اشارہ بقصۂ گوسالۂ سامری است کہ آواز می داد - درین قصہ اختلاف ہاست گویند کہ بزمانۂ موسی علیہ السلام جادوگر سامری گوسالۂ از طلا درست کردہ بود کہ ہمچو گوسالۂ ذیروح آواز می کرد بعض بر انند کہ چون گاوے پیش آن گوسالہ آواز می کرد گوسالہ ہم جواب بیداد و بخیال ما ہمین معتبر می نماید عجبی نیست کہ ساخت آن بت گوسالہ بترکیب او ویۂ خاص بود کہ اثرش آواز را رد میکرد چنانکہ درین روزہا از آلہ گرامفون این صنعت را مشاہدہ کردہ ایم وشنیدہ ایم - معاصرین موسی علیہ السلام بوجہ ناواقفیت ازین حکمت اثر جادو خیال کردند - خواجۂ شیراز ہمین مضمون را در کلام خود آوردہ -

(اردو) آواز کا واپس کرنا - جیسے درہ کوہ یا بلند گنبد سے واپس آتی ہے یا آلۂ گرامفون سے (۲) جواب دینا -

بازدار اصطلاح - بقول سروری بہ حوالۂ شرفنامہ ونسخۂ میرزا بروزن رازدار زارع ودہقان باشد وبازیار معرب آنست وجمعش بازرہ (سلمان ۵) باغ چون راغش خراب وکشت چون دشتش سراب ہ زاغ آن را باغبان وقاز این را بازدار ہ وفرماید کہ درشرح سامی فی الاسامی (۲)

بمعنی دارندۂ باز آوردہ صاحب برہان
بذکر معنی اول نسبت معنی دوم گوید کہ میر
شکار و صیاد و نگاہ دارندۂ باز و (۳)
شخصے را نیز گویند کہ مردم را از کارے واز
چیزے باز دارد و منع کند و (۴) امر
بباز داشتن و منع کردن ہم۔ صاحب
رشیدی بر معنی اول و دوم قانع و صاحب
جامع بر معنی اول و صاحب بحر معنی چہارم
را گذاشت۔ صاحب ناصری بذکر ہر چہار
معنی با برہان متفق صاحب مؤید معنی اول
را ترک کردہ و بذکر معنی دوم و سوم و چہارم
گوید کہ (۵) بمعنی بار دیگر بدار و (۶) بار
را بدار۔ مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول
اسم فاعل ترکیبی است مزید علیہ بزدار
کہ بز بالفتح بمعنی زمین می آید و از کثرت
استعمال الف بعد موحدہ زیادہ شد چنانکہ
بہار و ماہار معنی لفظی این زمین دارندہ
و کنایہ از زارع و دہقان۔ اسم فاعل
ترکیبی است و بمعنی دوم ہم اسم فاعل
ترکیبی باشد بمعنی دارندۂ باز و مجازاً بمعنی
مطلق شکاری و میر شکار۔ و بمعنی سوم ہم
اسم فاعل ترکیبی است و بمعنی چہارم امر
حاضر از مصدر مذکور و بمعنی پنجم حرزین نیست
کہ کلمہ باز بمعنی ششم اوست و دار امر حاضر
داشتن و در معنی ششم کلمہ باز بمعنی اول
و دار امر حاضر مصدر داشتن (اردو)
(۱) کاشتکار۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم
مذکر۔ کسان۔ مزارع۔ کھیتی باڑی کرنیوالا
(۲) باز پالنے والا۔ شکاری۔ (۳) باز رکھنے
والا۔ کسی کام کا مانع۔ (باز رکھنا) کا اسم
فاعل (۴) باز رکھ۔ اسی مصدر کا امر
حاضر (۵) پھر رکھ (۶) باز کو رکھ۔

بازدارش استعمال۔ بقول ناصری
بکسر شین (۱) ممانعت کردن کسے را وانہ

کارے باز داشتن و محبوس کردن صاحب انند نقل نگارش مؤلف گوید کہ مقصود ش جزین نباشد کہ حاصل بالمصدر (باز داشتن) است کہ می آید و بکسر راے مہملہ نہ شنیدیم حیف است کہ ما از معاصرین عجم نہ شنیدیم و قول صاحب ناصری کہ از اہل زبانست قابل قبول باشد و بخیال ما اگر راے مہملہ را مفتوح گیریم (۲) بمعنی باز دار او را۔

(اردو) (۱) باز رکھنا حاصل بالمصدر کے معنون مین (۲) اسکو باز رکھہ۔

باز داشتن مصدر اصطلاحی بقول جہانگیری در (ضمیمہ کتاب) (۱) کنایہ از پنہان داشتن (استاد فرخی ؎) تو مگو بی چہ فتاد است بگوار بتوانی ؛ من نہ بیگانہ ازین حال زمن باز مداری ؛ صاحب برہان بذکر معنی اول گوید کہ (۲) بمعنی منع کردن ہم۔ صاحب رشیدی متفق با جہانگیری و صاحب بحر متفق با برہان بہر دو معنی۔ بہار ذکر (باز داشتن از چیزے) کردہ ذکر معنی اول کند و براے معنی دوم از آقا زمان زرکش سند آوردہ (؎) کعبہ مارا از طواف خانۂ دل باز داشت ؛ راہ رو را منزل نزدیک کاہل می کند ؛ (سعدی ؎) خواب نوشین بامداد رحیل ؛ باز دارد پیادہ را ز سبیل ؛۔ مؤلف عرض کند کہ حقیقت معنی اول دریغ داشتن است مجاز معنی چہار دہم کلمۂ باز و معنی دوم جدا کردن و محروم داشتن و دور داشتن باشد ہم متعلق بمعنی چہار دہم کلمۂ باز و منع کردن و مانع شدن مجاز آن (صائب ؎) مرگ نتواند مرا از بیقراری باز داشت ؛ می شود صائب ز کشتن زندہ تر سیماب من ؛ (ظہوری ؎) چنگ دل از نفس دلشدگان یا زند شستہا

نغمہ نالہ درین تار کشیدیم عبث ﴿ (انوری)
۵۲) گفتمش کہ باز دارد تا ثیر بات رایش ﴿ گفتا کہ می چگوئی تقدیر ہام رائیم ﴿ (اردو)
(۱) دریغ کرنا۔ چھپانا۔ (۲) باز رکھنا۔ رُکنا۔ روک رکھنا۔ سدّ راہ ہونا۔ منع کرنا۔

باز دانستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر (باز ندانستن) کردہ گوید کہ فرق نکردن میان دو چیز باشد مؤلف عرض کند کہ بمعنی تمیز کردن متعلق بمعنی سیزدہم کلمہ باز (بہرامی سرخسی ۵) جز تلخ و تیرہ آب ندیدم دران زمین ﴿ حقا کہ ہیچ باز ندانستم از رکاب ﴿ (اردو) فرق کرنا۔ تمیز کرنا۔

باز دند اصطلاح۔ بقول صاحب ہفت بفتح اوّل بالف کشیدہ و زاے ہوّز و فتح دال مہملہ و نون و دال ثانی زدہ (۱) پستان بند زنان ﴿ (۲) سینہ بند طفلان باشد مؤلف عرض کند کہ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و بقول صاحب کنز (بازداند) در ترکی زبان بمعنی حجاب آمدہ اگر سند استعمال این پیش شود توانیم عرض کرد کہ بحذف الف و بہ تصرف معنی بر سبیل مجاز مخفف و مفرس لغت ترکی است و جا دارد کہ باز رند کہ بہ راے مہملہ چہارم می آید مبدل این باشد کہ دال مہملہ بہ راے مہملہ بدل شد چنانکہ باد دان و بار دان بالجملہ معاصرین عجم بر زبان ندارند طالب سند استعمال باشیم (اردو)
(۱) چولی۔ بقول آصفیہ۔ اسم مؤنث۔ انگیا۔ آپ ہی نے انگیا پر فرمایا ہے کہ اسم مؤنث۔ آنگی۔ محرم۔ چولی عورتوں کا سینہ بند (۲) بچوں کا سینہ بند۔ مذکر۔

باز دید اصطلاح۔ بقول روزنامہ

بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی ملاقات ثانی۔ صاحب رہنما صراحت کند کہ چون زید بملاقات بکر می آید بکر بہ خانۂ زید برائے باز دیدش می رود صاحب بول چال فرماید کہ بدل ملاقات را گویند مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم ہم بر زبان دارند و کلمۂ باز درین اصطلاح بمعنی ششم اوست یعنی ملاقات مکرر (اردو) باز دید۔ بدل ملاقات یعنے جب زید بکر کی ملاقات کو آتا ہے تو بکر زید کے گھر باز دید کے لئے جاتا ہے

باز دید کردن مصدر اصطلاحی۔ بہار گوید کہ از کلام مولانا شرف الدین علی یزدی۔ صاحب تیمور نامہ بمعنی (۱) آفریدن و (۲) بہ نمود آوردن معلوم می شود و بہمین معنی در کتب طبیہ در خواص بعض ادویہ آوردہ اند (فقرہ ۱) ؎ فلان چیز اشتہا را باز دید کند ؎ و ارستہ گوید کہ (۳) در تحقیق چیزے تفحص کردن (اسمعیل ایماسہ) فارغ دمی نہ گشتیم از باز دید ابیات ؎ گردیدہ ایم گویا ما ناظر بیوتات ؎ ہم او فرماید کہ شرف الدین علی یزدی در قصۂ عاشق شدن خلیل سلطان بر شاد ملک قمۂ امیر حاجی و انحراف مزاج صاحبقران از این ماجرا و صدور حکم باحضار شاد ملک و رویش ساختنش خلیل سلطان گوید (فقرہ) حکم شد کہ او را باز دید کردہ تا چیز سازند ؎ صاحب بحر بمعنی دوم قانع مؤلف عرض کند کہ از سند نثر پیش کردۂ وارستہ تصدیق معنی دوم یعنی بہ نمود آوردن می شود و معنی سوم بیان کردہ اش از کمال اسمعیل ایما ثابت نمی شود بخیال ما نگرانی کردن است بملاحظہ و مشاہدہ پیاپے یعنی بارہا دیدن مخفی مباد کہ طرز بیان معنی اول ہم درست نیست

بخیال ما واپس آوردن است وسند بہار۔
موافق خیال ماست۔ ما از معاصرین عجم
شنیدہ ایم کہ (۴) بازدید کردن۔ بدل
ملاقات کردن ہم چنانکہ صراحت این بر
(بازدید) کردہ ایم و در ہر چہار معنی بالا
کلمہ باز بمعنی ششم اوست (اردو) (۱)
واپس لانا۔ (۲) نمود میں لانا۔ ظہور میں
لانا۔ (۳) نگرانی کرنا۔ کئی بار دیکھنا (۴)
بازدید کرنا۔ بازدید کی ملاقات کرنا یعنی
بدلہ ملاقات۔ دیکھو بازدید۔

(الف) **بازدیدن** مصدر اصطلاحی (ب)
(ب) **بازدیدہ** بقول ہفت بہ سکون
زاے ہوز و کسر دال مہملہ و فتح دال دوم
بمعنی باز نمودہ۔ صاحب شمس ہم با نش
مؤلف عرض کند کہ چیزے کہ مکرر دیدہ
شود۔ اسم مفعول مصدر (الف) کہ بہ معنی
حقیقی مکرر دیدن باشد۔ معنی باز نمودہ را
بدون سند استعمال اصلا تسلیم نہ کنیم (اردو)
(الف) پھر دیکھنا۔ مکرر دیکھنا (۲) مکرر دیکھا ہوا

بازرا بازدار بودن بہ مثل۔ صاحب
چغد را چغد سار بودن بہ خزینہ ذکر
این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند
کہ (بازدار) بمعنی صیاد بجاے خود گذشت پس
معنی لفظی این جز این نباشد کہ باز را صیادی
مناسب است و چغد را در چغد سار بودن
اولے۔ مخفی مباد کہ در مصرع دوم بعد
کلمہ را باے موحدہ بمعنی در محذوف باشد
مقصود اینست کہ ہر کس را کارے باید کرد
کہ مناسب حال اوست۔ فارسیان چون
کسے را مشغول بکارے بینند کہ با او مناسبت
ندارد این مثل را زنند (اردو) دکن میں
کہتے ہیں "بھڑ بھونجے کو بھاڑ بہلا"

بازرگان اصطلاح۔ بقول سروری
و جامع مرادف بازارگان و بقول برہان

وبحر و ناصری وغیاث مخفف بازارگان -
مؤلف گوید کہ اگر لغت فارسی گیریم مخفف
بازارگان است وحقیقت ماخذ بازارگان
ہمدرانجا مذکور (نظامی ؎) تو بازرگان
صد خروار قندی ٭ سزد گر بر غریبان در
شبندی ٭ ولیکن صاحب کنز کہ محقق ترکی
زبان است این را بہ کسر زاے ہوز لغت
ترکی گوید بمعنی تاجر و (بازرگانلق) مصدر
ترکی زبان است بکسر زاے منقوطہ
بمعنی تجارت کردن و بیع وشرا نمودن و
گرفتن و دادن پس اندرینصورت باید کہ
بازارگان را بزیادت الف بعد زاے
معجمہ مفرس دانیم (اردو) دیکھو بازارگان

بازرند اصطلاح - بقول برہان کہ
بذیل (باژرنگ - بہ زاے فارسی) آورده
بمعنی (۱) پستان بند زنان است (۲)
وسینہ بند طفلان - مخفی مباد کہ صاحب
برہان در کتابت این ہم زاے سوم را فارسی
نقل کردہ وحیف است کہ صراحت جلیہ
لفظ نکردہ - خان آرزو در سراج بازرنگ
و بازرند ہردو را با زاے ہوز سوم
یکجا نوشتہ فرماید کہ سینہ بند طفلان وزنان
(کما فی البرہان) وگوید کہ تخصیص جہانگیری
بسینہ بند زنان خطاست وتحقیق آنست کہ
اوّل مبدّل ثانی است چراکہ دال بہ کاف
فارسی بدل شود چنانکہ استخوان رند واستخوان
رنگ (انتہی) وصاحب جامع بذیل ہردو
لغت بالا ذکر ہردو معنی کند وصاحب ناصری
بذکر ہردو معنی بالا گوید کہ این را بازرنگ
ہم گویند **مؤلف** عرض کند کہ تحقیق ما
انیست کہ (بازدند) بہ دال مہملۂ چہارم
اصل است چنانکہ گذشت و ذکر ماخذش
ہمدرانجا مذکور و (بازرند) بہ راے مہملہ
پنجم مبدّل آن چنانکہ ذکرش ہمدرانجا کردیم

و باز رنگ کہ می آید مبدل این چنانکہ خان آرزو سند این قسم تبدیل پیش کردہ و اگر (باز رنگ) را اصل گیریم و (باز رند) را مبدلش اندرین صورت باید کہ معنی لفظی این مثل باز یعنی مثل باع باشد زیرا کہ سینہ بند زنان کہ نامش در اردو چولی و انگیا است مشابہ کسے است کہ ہر دو دست خود را باز کردہ باشد۔ فالاول اقوی من الاخر (اردو) دیکھو باز دند۔

بازرنگ اصطلاح۔ صاحب سروری بحوالۂ تحفہ گوید کہ بزائے معجمہ بوزن باد رنگ (۱) سینہ بند طفلان و بحوالۂ فرہنگ فرماید کہ (۲) سینہ بند زنان کہ پستان دران نہند و برپشت گرہ زنند کہ پستان بزرگ نشود صاحب رشیدی ذکر ہر دو معنی کردہ و خان آرزو در سراج این را با (باز رند) آوردہ کہ بجائش مذکور شد و صاحب جامع ہر دو را بہر دو معنی مرادف یکدیگر گوید و صاحب جہانگیری بر معنی اول قانع (حکیم سوزنی ؎) در کام با حلاوت شہد شہادت است ٭ اے بے شریک شہد شہادت تکن شترنگ ٭ در عمر خویش بر تو نبا وردہ ایم شک ٭ در مہد بستہ اندرین گونہ باز رنگ ٭ (حکیم و لولی ؎) مطربہ ناہدہ پستانت برقص ٭ چون در آید دل مریخ بر دہ باز رنگ از مہ و خورشید کند ٭ باز رنگ از مہ و خورشید برد ٭ مؤلف عرض کند کہ ما حقیقت ماخذ این بر (باز دند) و (باز رند) بیان کردہ ایم (اردو) دیکھو باز دند۔

بازروز اصطلاح۔ بقول بحر با ضافت آفتاب را گویند۔ دیگر کسے از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست کنایہ ایست (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

(۵۱۵) **باززدن** مصدر اصطلاحی بمعنی تمیز کردن و ممتاز دانستن باشد و متعلق بہ معنی سیزدہم کلمۂ باز (ظہوری ہے) زور زاریم ببین قدرت عجز م بنگر ؎ کز نیاز دگران باز زدم تا ز ترا ؎ (اردو) تمیز کرنا۔ ممتاز خیال کرنا۔

بازسپہر اصطلاح۔ بقول صاحب ضمیمۂ برہان و بحر و مؤید (۱) کنایہ از آفتاب عالمتاب و (۲) کنایہ از روز ہم مؤلف عرض کند کہ اگر باز را مضاف کنیم بسوے سپہر بمعنی اول موافق قیاس است و براے معنی دوم طالب سند باشیم۔ کنایۂ لطیف نیست (اردو) (۱) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے (۲) دن۔ مذکر۔

بازسپید پر اصطلاح۔ بقول صاحب جہانگیری کہ در ضمیمہ کتاب آوردہ کنایہ از آفتاب و صاحبان برہان و جامع و بحر بر (بازسفید پر) ذکر این کردہ اند و صاحب رشیدی با جہانگیری متفق مؤلف عرض کند کہ سپید مبدل سفید است چنانکہ پیل و فیل حیف است کہ سند استعمال پیش نشد قول صاحب جامع را سند توان گرفت کہ از اہل زبانست (اردو) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے۔

(۵۱۶) **بازستادن** مصدر اصطلاحی مخفف (بازاستادن) است و معنی این استقامت گزیدن و پا فشردن و جاے خود را نگذاشتن و حرکت نکردن و این معنی از لفظ باز پیدا شد کہ متعلق است بمعنی ششمش یعنی دیگر و مکرر و این تکرار معنی استقامت را قائم کرد کہ استادن را باز استادن قوت می بخشد (صائب ہے) شیرازۂ قلم و کثرت ز وحدت است ؎ دارد علم بباز ستادن سیاہ را ؎ (اردو) قدم گاڑنا۔ بقول آصفیہ

پاؤں جمانا۔ آپ ہی نے فرمایا ہے۔ قدم جمانا۔ پا افشردن کا ترجمہ۔ ڈٹ کر کھڑا ہونا جمکر کھڑا ہونا۔ (نسیم ؎) دار فانی مقام عبرت ہے٭ کوئی اپنا قدم جما نہ سکا٭

بازستاندن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ واپس گرفتن است متعلق بہ معنی ہفتم کلمۂ باز (صائب ؎) دزدی بوسہ عجب دزدی خوش عاقبت است٭ کہ اگر باز ستانند دو چندان گردد٭ (انوری ؎) دلی ببرد کہ یک لحظہ بازمی نفرستد٭ غمی بداد کہ یک ذرّہ بازمی نہ ستاند٭ (ولہ ؎) اے چرخ جز آیت بلاخوانی نے٭ برکس قلمی زعافیت رانی نے٭ چیزے ندہی کہ باز نستانی نے٭ اے کور کبود خود جزین دانی نے٭ (اردو) واپس لینا۔

بازسفیدپر اصطلاح۔ ہمانست کہ بر (بازسپیدپر) گذشت (اردو) دیکھو بازسپیدپر۔

بازشدن مصدر اصطلاحی۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ (۱) واپس شدن و مراجعت کردن و (۲) کشادہ شدن و (۳) ترک شدن متعلق بہ معنی ہفتم ودہم وچہاردہم کلمۂ باز سند این در ملحقات می آید (اردو) واپس ہونا۔ مراجعت کرنا (۲) کھلنا۔ (۳) ترک ہونا۔ چھوٹنا۔

بازشدن ازجائی مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار بمعنی برگشتن ومعاودت کردن (میر معزی ؎) بازشد ازعراق خرّم وشاد٭ سیف دولت امیر شمس الدین٭ مؤلف عرض کند کہ متعلق است بمعنی ہفتم کلمۂ باز۔ صاحب آصفی این را (بازشدن از چیزے) بہمین معنی و باستناد

ہمین شعر بحوالۂ بہار نوشتہ تسامح اوست و بہ
خیال ما جائی یا مقامی بہتر از چیزی است
(اردو) لوٹنا۔ معاودت کرنا۔

بازشدن بہ چیزے مصدر اصطلاحی (۲۱۱۷)
بمعنی رجوع شدن بسوے چیزی باشد متعلق
بمعنی ہفتم کلمۂ باز (انوری ؎) اے خر
سوارہ پیش کسے لاف می زنی کو شد
سوار فضل بمیدان روزگار ہا نے نے
بمدح بازشو دپس بگوے زود کہ کاے
ثابت از وجود تو ارکان روزگار ہا سند
حکیم سوزنی کہ بر معنی ہفتم کلمہ باز مذکور
شد متعلق از ہمین است (اردو) رجوع ہونا

بازشدن چشم (مصدر اصطلاحی) (۲۱۱۸)
بمعنی واشدن چشم و متعلق بمعنی دہم کلمۂ
باز است و سند این از کلام انوری ہمد رکجا
مذکور شد (اردو) آنکھ کھلنا۔

بازشدن چیزے مصدر اصطلاحی (۲۱۱۹)
بمعنی گشادہ شدن آن است متعلق بہ
معنی دہم کلمۂ باز (سعدی شیرازی ؎)
بروے خود در طماع باز نتوان کرد کہ چو
باز شد بدرشتی فراز نتوان کرد کہ و سند
دیگر از کلام منوچہری بر معنی دہم کلمہ باز
مذکور شد و متعلق بہمین مصدر است (باز
شدن چشم) و (بازشدن در) (اردو)
کھلنا۔ جیسے آنکھ کھلنا۔ دروازہ کھلنا۔

(۲۱۲۰) **بازشدن در** مصدر اصطلاحی۔
بمعنی فتح الباب و گشادہ شدن در باشد
متعلق بمعنی دہم کلمۂ باز (صائب ؎)
بعد ایامی کہ درہاے اجابت باز شد کہ آہ
در دل ہیچ جوہر ریشہ در فولاد داشت کہ
(اردو) دروازہ کھلنا۔

(۲۱۲۱) **بازشدن دست بسخا** مصدر
اصطلاحی۔ بمعنی واقع شدن سخاوت
وعطا و متعلق بہ معنی دہم کلمۂ باز باشد

(انوری ے) دست خصمت بسجاذ ران
نشود باز کہ بخجل ۞ دستہاشان برحم رہیہ
در خام گرفت ۞ (اردو) سخاوت
واقع ہونا۔ سخاوت ہونا۔

بازشدن راہ مصدر اصطلاحی۔ بمعنی (۱۲۱۲)
کشادہ شدن راہ متعلق بمعنی دہم کلمہ باز
(ظہوری ے) پیغام چون روانہ کنی در
خبر نشین ۞ راہ نظر چو باز شود در نظر نشین
۞ (اردو) راستہ کھلنا۔ کشادہ ہونا۔

بازشدن عادت مصدر اصطلاحی (۱۲۱۳)
بمعنی ترک شدن آن است متعلق بمعنی
چہاردہم کلمہ باز۔ سند این از مسعود سعد
ہمہ را نجا گذشت (اردو) عادت ترک
ہونا۔ چھوٹنا۔

بازشدن کار مصدر اصطلاحی۔
بقول بحر سرانجام یافتن کار مؤلف عرض
کند کہ مجرد قول صاحب بحر متقاضی سند
استعمال است بمعاصرین عجم بر زبان
ندارند۔ موافق قیاس و متعلق بہ معنی دہم
است و معنی لفظی این کشادگی پیدا شدن
در کار باشد و کنایہ از سرانجام یافتن آن
طالب سند استعمال باشیم (اردو) کسی
کام کا سرانجام پانا۔

بازشدن گوشۂ چشم بچیزی مصدر
اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر التفات کردن
بہ وے (خواجۂ شیراز ے) گوشۂ چشم
رضائی بمنت باز نشد ۞ این چنین عزت
صاحب نظران میداری ۞ مؤلف عرض
کند کہ متعلق است بہ معنی دہم کلمہ باز
و تحت مصدر اصطلاحی (بازشدن چیزی)
گذشت (اردو) التفات کرنا کسی چیز
کے طرف۔

بازشناختن چیزے از چیزے مصدر
اصطلاحی۔ بقول انند بحوالۂ غوامض سخن

امتیاز کردن در ہر دو (ظہیر فاریابی ؎)
ہنر نہفتہ چو عنقا بماند ازانکہ نماند٭ کسے کہ
باز شناسد ہمائے را از خاد٭ مؤلف
عرض کند کہ کلمۂ باز درین جا متعلق است
بمعنی سیزدہمش کہ گذشت و معنی لفظی این
شناختن بہ امتیاز چیزی از چیزی است
(اردو) امتیاز کرنا دو چیزوں مین۔

بازکت بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ
بفتح زائے معجمہ وسکون کاف تازی لغت
فارسی است کہ باشہ را گویند ونوعی از
باز است وآن را بازکی وترکی نیز خوانند
مؤلف عرض کند کہ حقیقت باشہ
بجایش می آید و دریجا جزین نیست کہ کاف
تصغیر بر کلمۂ باز کہ بمعنی اول اوست
زیادہ کردہ اند کہ باشہ باز کوچک را
گفتہ اند (اردو) باشہ۔ بقول آصفیہ
فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک شکاری پرند کا نام

بازکردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار
بمعنی (۱) جدا کردن و (۲) کشادن آوارستہ
وبحر بمعنی اول قانع۔ صاحب روزنامہ
بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بر ذکر
معنی دوم قانع مؤلف عرض کند کہ معنی
اول متعلق است از معنی چہاردہم کلمۂ باز
ومعنی دوم تعلق دارد با معنی دہمش واز
ہمین مصدر عام تعلق دارد مصادر خاص
کہ در ملحقات می آید وبخیال ما (۳) بمعنی
واپس کردن ہم متعلق بہ معنی ہفتم کلمۂ باز
چنانکہ (بازکردن تیغ) محققین بالا اسناد نہ
کہ برائے این ہر دو معانی پیش کردہ اند بر
(بازکردن تیغ) و (بازکردن عقد) و (باز
کردن طفل از شیر) می آید خیال ما این است
کہ این مصدر را مرکب کنیم با چیزے و کسے۔
(اردو) (۱) جدا کرنا۔ (۲) کھولنا (۳) واپس کرنا

بازکردن آغوش مصدر اصطلاحی

ہردو دست باز کردہ کسے را بہ پسند خاطر در
آغوش گرفتن (باقر کاشی ؎) آغوش
صلح باہمہ کس باز کردہ ایم ٭ رویم کشادہ
چین جبینیم نماندہ است ٭ (اردو) آغوش
پھیلانا۔ آغوش کھولنا۔ بقول امیر گود مین
لینے کو دونون ہاتھ پھیلانا (امیر ؎)
برنگ ہالہ دوڑا دل مرا آغوش پھیلا کر
٭ اسیر اُس رخ کا دھوکا ہوگیا کیا ماہ کامل پر
٭ (سوز ؎) تیغ ابرو سے مرے دل کو
لگا ہے دھڑکا ٭ جی نکلتا ہے میان کھولی ہی
آغوش کہین ٭

(۲۱۲۵) **باز کردن تیغ** مصدر اصطلاحی بمعنی
واپس کردن تیغ بہ نیام باشد (ملا وحشی ؎)
ہمہ را گشت بگوئید کہ با خاطر جمع ٭ این
زمان باز کند تیغ و کمر بکشاید ٭ مؤلف
عرض کند کہ محققینی کہ بہ (باز کردن) ذکر
معنی جدا کردن کردہ اند ہمین شعر را باستناد
خود آوردہ اند اندرین صورت باید کہ
کلمۂ باز را درینجا بمعنی چہار دہمش گیریم
ولیکن بخیال ما متعلق باشد بہ معنی ہفتمش
بلحاظ معنی بیان کردۂ ما کہ بالا مذکور شد
نتیجہ ہردو یکی است بصورت اوّل جدا
کردن از کمر گیریم و بصورت ثانی واپس
کردن تیغ بہ نیام (اردو) تلوار کو کمر
سے جدا کرنا۔ یا کمر سے کھولنا۔ یا تلوار کو
میان مین ڈالنا۔

(۲۱۲۶) **باز کردن جا** مصدر اصطلاحی بمعنی
کشادہ کردن جاے باشد۔ کلمۂ باز درینجا
بمعنی دہم اوست (ظہوری ؎) اے
دیدہ رخت گریہ زمنزل برون فگن ٭ کو
مے لب براے خندہ تو ہم جاے باز کن ٭
(اردو) جگہہ کشادہ کرنا۔

(۲۱۲۷) **باز کردن چشم کسے** مصدر اصطلاحی
بمعنی کشادن چشم کسے و بصیرت پیدا کردن

وخبردار کردنش (صائب رہ) اگر نہ
چشم من آن دلنواز باز کند٭ مرا زہر دو
جہان کیست بے نیاز کند٭ بخیال مؤلف
کلمۂ باز دریجا بمعنی دہم اوست (اردو)
آنکھین کھولنا۔ بقول امیر غفلت سے چیتنا۔
ہوش مین آنا۔ ہوشیار اور خبردار ہونا۔
دکن مین (آنکھین کھولدینا) بمعنی ہوشیار
کرنا۔ بصیرت عطا کرنا مستعمل ہے جیسے
"انکی نصیحت نے میری آنکھین کھولدین"
(جگانا) بقول آصفیہ۔ خبردار کرنا ہوشیار کرنا

بازکردن خاک از سر چیزی مصدر (٣١٢٨)
اصطلاحی۔ بظہور آوردن وظاہر کردن چیزی
بخیال ما کلمۂ باز دریجا بمعنی چہار دہم اوست
(انوری رہ) اے دل زسر نہاد پروا ز
مکن٭ فرجام نگر حدیث آغاز مکن٭ خاک
از سر آن راز نہان باز مکن٭ خود را ومرا
در سر این راز مکن٭ (اردو) ظاہر کرنا
نمود مین لانا۔

(٣١٢٩) **بازکردن خاک مردہ** مصدر اصطلاحی
۔ قبر کشادن (سعدی رہ) باللہ ار خاک
مردہ باز کنند٭ نشناسی توانگر از درویش٭
(اردو) مردہ پر سے خاک ہٹانا۔ قبر کھولنا

(٣١٣٠) **بازکردن دہن** استعمال۔ دہن کشادن
کہ کلمۂ باز دریجا بمعنی دہم اوست (صائب
رہ) از صدف کم نتوان بود بہ ہمت زنہار
٭ گر دہن باز کنی گوہر شہوار طلب٭ (اردو)
منہہ کھولنا۔

(٣١٣١) **بازکردن راہ** (مصدر اصطلاحی)
جاری کردن راہ وکشادنش وراہ ورسم
جاری کردن (انوری رہ) ور تو دانی
کہ رہے باز کنی بہ باشد٭ تا برانیم وسلامی
بکنیم از تنہاست٭ بخیال ما کلمۂ باز دریجا
بمعنی دہم اوست۔ (اردو) راستہ کھولنا
۔ راہ ورسم جاری کرنا۔

(۲۱۲۲) **بازکردن زبان** استعمال۔ زبان گشادن (ظہوری ؎) زبان چو باز کنم گوش ہا شوند قدح ٭ بوصف نرگس مستت سخن شراب شدہ ٭ بخیال ما کلمۂ باز درینجا بمعنی دہم اوست (اردو) زبان کھولنا

(۲۱۲۳) **بازکردن سر چیزے** (مصدر اصطلاحی) بمعنی گشادن سرپوش چیزے وکنایہ از آغاز کردن و افشا نمودن است وکلمۂ باز درینجا متعلق باشد بمعنی دہمش (صائب ؎) چون باز کنم من سر طومار شکایت ٭ جائی کہ خموشی است زگفتار گران تر ٭ (اردو) شروع کرنا۔ آغاز کرنا۔ افشا کرنا۔ ظاہر کرنا۔

(۲۱۲۴) **بازکردن طفل از شیر** مصدر اصطلاحی بمعنی باز داشتن طفل از شیر خواری (ثنائی تکلو ؎) چو رفت ایام شیر مہد نازش ٭ بعادت دایہ کرد از شیر بازش ٭ بخیال مؤلف باز درینجا بمعنی جدا است و متعلق بمعنی چہارد ہمش کہ گذشت (اردو) دودھ بڑھانا۔ دیکھو از شیر باز داشتن۔

(۲۱۲۵) **بازکردن عقد** مصدر اصطلاحی با فصاحت بمعنی جدا کردن و مجازاً بمعنی گرفتن عقد باشد مخفی مباد کہ عقد بالکسر بمعنی سلک آمدہ (ملا طغرا ؎) رشوہ گویان عقد شبنم را ز رویش باز کرد ٭ شحنۂ باد صبا گل را چو با بلبل گرفت ٭ (اردو) جدا کرنا۔ لے لینا

(الف) **بازگشا** اصطلاح۔ (الف)
(ب) **بازگشادن** بقول جامع قوّت و منزلت انسانی و (ب) بقول بحر مرادف بازکردن مؤلف عرض کند کہ (الف) خلاف قیاس است و صراحت این بکاف فارسی می آید و (ب) موافق قیاس و بخیال ما کلمۂ باز در (ب) متعلق بہ بمعنی بست و دوم اوست یعنی زائد۔ پس (ب)

بمعنی کشادن است وبس۔ وقیت (الف)
طالب سند استعمال باشیم (حیاتی گیلانی (ب
ﮯ) ورق چو کار فروبستہ باز نکشاید ؎
بہر کتاب کہ نامش چو بسم عنوان است ؎
(اردو) (الف) منزلت انسانی توقیت
انسانی مؤنث (ب) کھولنا۔

بازکشیدن (مصدر اصطلاحی) بقول
بہار وغیاث (۱) بمعنی نوشتن۔ علامی
شیخ ابو الفضل در مکاتبات آوردہ "آنکہ
در باب بازکشیدن فقرۂ چند قلمی نمودہ اند
الخ"۔ صاحب بحر فرماید کہ بمعنی رقم کردن
است۔ صاحب موارد بذکر معنی اول گوید
کہ (۲) بمعنی زدن و برکشیدن چنانکہ (باز
کشیدن چتر) وصراحت مزید فرماید کہ باز
کشیدن فقرہ بہ معنی اول است (انوری
ﮯ) چتر شب دامنت چو بازکشی ؎ خرمن
ماہ شرمگین تو باد ؎ مؤلف عرض کند کہ

مجرد (بازکشیدن) را بمعنی نوشتن در انحالت
تسلیم کنیم کہ سند استعمال پیش شود۔ ابو الفضل
(بازکشیدن فقرہ) را استعمال کردہ است
وصاحب موارد درست گوید کہ بازکشیدن
فقرہ بمعنی نوشتن باشد ومؤلف تخصیص
فقرہ ہم نہ پذیرد بلکہ بازکشیدن فقرہ وسطر
وعبارت وتحریر وامثال آن را بہمین معنی
گیرد واگر سند مجرد (بازکشیدن) بمعنی نوشتن
ورقم کردن بدست آید توانیم عرض کرد
کہ معنی لفظی این مکرر کشیدن و واپس کشیدن
است متعلق بمعنی ششم وہفتم کلمۂ باز وکنایہ
از نوشتن کہ بسیاری از حروف در کتابت
مکرر کشیدہ می شود و در کتابت بعض حروف
قلم از روانی معاودت ہم می کند چنانکہ
در کتابت یاے مجہول دراز و دائرۂ عین
وجیم پس ہمین قدر است وجہ کنایہ (اردو)
(۱) لکھنا (۲) لگانا۔ جیسے چھتری سر پر لگانا۔

بازکندن پوست | مصدر اصطلاحی (۴۲۱۱)
بمعنی سلخ است و کلمۂ باز درینجا بمعنی ہفتم
اوست کہ درین عمل پوست باز می شود و
رجعت گیرد از کندیدگی (انوری ؎)
چوکند وخصم توگردن کش اگر شد چہ عجب ؏
ہم تو اش بازکنی پوست زتن ہمچو چنار ؏
(اردو) پوست اُتارنا۔ پوست کھینچنا
بقول آصفیہ۔ کھال کھینچنا۔ کھال اُتارنا
۔ اگلے بادشاہون کے زمانہ مین ایک سزا
تھی جو مجرم کو دیجاتی تھی۔

بازگرد | اصطلاح۔ بہار گوید کہ مرادف
بازگشت بمعنی عود و مراجعت عموماً و اعادۂ
بیماری از بدپرہیزی یا ہوازدگی خصوصاً
واین را بتازی نکث گویند (علی اکبر معمار
باشی اصفہان ؎) آنکس کہ بنفس خود
نبردے دارد ؏ باخویش ہمیشہ سوز و دردے
دارد ؏ گرخاک شود عدوی و بیاد رود ؏
غافل نشوی کہ بازگردی دارد ؏ صاحبان
انند و آصفی نقل نگار بہار مؤلف عرض
کند کہ حاصل بالمصدر بازگردیدن است
بمعنی مطلق واپسی و مراجعت عموماً و معنی
خاص بیان کردۂ بہار را بدون وجود
سند استعمال نتوانیم تسلیم کنیم کہ از نظر ما نگذشت
و بگوش ما نخورد طالب سند استعمال باشیم
و بحث بازگشت بجاے خودش می آید
۔ و آنچہ ترجمۂ این در عربی بہ ثاے مثلثہ آخر
ذکر کردہ اند صحیح نباشد نکس بہ سین مہملہ
در آخر آمدہ (اردو) واپسی معاودت مؤنث

(۴۲۱۲) **بازگردانیدن** | مصدر اصطلاحی۔
بمعنی واپس کردن است متعلق بہ معنی
ہفتم کلمۂ باز (ظہوری ؎) واے
گر باز برنگرداند ؏ جان برلب رسیدۂ
مارا ؏ (انوری ؎) تو در ان منصبی
کہ گر خواہی ؏ روز بگذشتہ بازگردانی ؏

(اردو) واپس کرنا۔ لوٹانا۔

بازگردد بہ اصل خود ہر چیز مثل۔

صاحبان خزینۃ الامثال و امثال فارسی ومحبوب الامثال ذکر این کردہ اند واز معنی ومحل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مثل را جائی کسی زنند کہ از خانوادۂ شرفا نباشد و بمنصبی رسد وکارہاے بد از و بوقوع آید واین قریب بمعنی (اصل بد از خطا خطا نکند) باشد کہ بجاے خودش گذشت و مرادف ہمین است (عاقبت گرگ زادہ گرگ شود) کہ می آید۔ مخفی مباد کہ کلمۂ باز درین مثل بمعنی ہفتم اوست (اردو) دیکھو۔ اصل بد از خطا خطا نکند۔ صاحب محبوب الامثال نے اس فارسی مثل کا اردو ترجمہ ”جیسے کا تیسا“ لکھا ہے اور دکن مین ایسے مواقع پر کہتے ہین ”عاقبت گرگ زادہ گرگ شود“ صاحب محاورات ہند نے بھی اسی فارسی مثل کو اردو مین مستعمل قرار دیا ہے۔ دکن مین جب کسی ناشریف سے کوئی برا کام وقوع مین آتا ہے تو کہتے ہین ”یہ تو اپنی اصل پر گیا ہے“ اور یہ کہاوت مثل زیر بحث کا حقیقی ترجمہ ہے۔

(۲۱۲) **بازگردیدن** (مصدر اصطلاحی) (۱) بمعنی واپس شدن است وکلمۂ باز درینجا متعلق بمعنی ہفتم اوست (ظہوری ؎) ز خجلت بازگردد پرتو مہر ٭ از و پرتو اگر بر روزن افتد ٭ و (۲) بمعنی وا شدن بحالت اضافت بسوی عقد وگرہ (صائب ؎) تا قیامت گرہش باز نگردد چون خال ٭ ہر کرا فکر سر زلف بہم پیچید است ٭ مؤلف عرض کند کہ درینجا کلمہ باز متعلق بہ معنی دہم اوست (اردو) (۱) واپس ہونا (۲) کھلنا۔

باز گرفتن از چیزے | مصدر اصطلاحی
بقول بہار (۱) بمعنی واپس گرفتن و (۲)
دریغ داشتن۔ صاحب آصفی نقل نگارش
(ابو طالب کلیم ؁) زمانہ از شب تارم
چراغ باز گرفت ٭ پس از وفات من آورد
و بر مزارم سوخت ٭ (سلمان ساوجی
؁) خورشید رخا سایہ زمن باز گرفتی
٭ وز من نظر مہر و وفا باز گرفتی ٭ مؤلف
عرض کند کہ کلمۂ باز در سند اول و مصرع
اول سند دوم متعلق بمعنی ہفتم اوست و
از سند معنی دوم مصدر (باز گرفتن از
کسے) پیدا می شود کہ بجایش می آید بائی حال
کلمۂ باز در مصرع ثانی سند دوم ہم متعلق
بمعنی ہفتمش باشد کہ دریغ داشتن مجاز
واپس گرفتن است و بس (اردو) (۱)
واپس لینا۔ (۲) دریغ کرنا۔ بقول آصفیہ
افسوس کرنا۔ کنجوسی کرنا۔ (رنگین ؁)
وہ جو آوے مرے گھر مین تو مجھے جاوے لوٹ
پر جاؤن گھر اسکے تو وہ مجھ سے کرے پان دریغ

(۳۱۲۹) **باز گرفتن از سر** | مصدر اصطلاحی
بمعنی مکرر آغاز کردن است و کلمۂ باز دریجا
متعلق باشد بمعنی ششمش و سند این از کلام
منوچہری ہمہ رانجا مذکور (اردو) سرے
سے پھر آغاز کرنا۔ مکرر آغاز کرنا۔

(۳۱۳۰) **باز گرفتن از کسے** | مصدر اصطلاحی
(۱) بمعنی واپس گرفتن از کسے و (۲) دریغ
داشتن از کسے باشد چنانکہ بحث این بر
(باز گرفتن از چیزے) گذشت و سند این
ہم ہمہ رانجا مذکور۔ و مصدر (باز گرفتن
مدیح) کہ می آید متعلق است از معنی اول
این و صاحب سفرنگ این را بشرح فقرہ
یکصدی دساتیر گوید کہ بمعنی مسترد کردن
است چنانکہ ؎ زیرا کہ بخشندہ ہر آینہ آنچہ
بخشد باز نگیرد ؎ مؤلف عرض کند کہ

طرز بیان سفر تنگ خلاف سند و مقصودش
از مسترد کردن مسترد گرفتن باشد و بس
چنانکہ از سندش پیداست (اردو
دیکھو بازگرفتن از چیزی۔

بازگرفتن پردہ از رخ مصدر اصطلاحی (۱۸/۲۱)
بمعنی دور کردن نقاب از رخ باشد
و دریجا کلمہ باز بمعنی چہار دہم اوست
و این من وجہ داخل است در مصدر
عام (بازگرفتن از چیزے) (علی خراسانی
ہ) نغمہ بر چہرہ خود نغمۂ اعجاز گرفت
٭ ہر کجا شاہد ما پردہ ز رخ باز گرفت ٭
(اردو) نقاب چہرہ سے ہٹانا۔

بازگرفتن رونق (مصدر اصطلاحی) (۱۸/۲۲)
بمعنی مکرر حاصل کردن رونق است
یا واپس گرفتن رونق (انوری ہ
بازگیرد پس ازین رونق ملک محمود ٭
دہر شوریدہ تر و تیرہ تر از زلف ایاز ٭
مؤلف عرض کند کہ کلمہ باز دریجا
متعلق بمعنی ششم یا ہفتم اوست (اردو)
پھر رونق حاصل کرنا۔ رونق کو واپس لانا۔

بازگرفتن کسے را و بر کسے مصدر (۱۸/۲۳)
اصطلاحی۔ اعتراض کردن بر کسے و (باز
گیر) کہ بمعنی معترض بجاے خودش می آید
ازہمین مصدر باشد و صراحت کامل ماخذ
این مصدر ہمدرانجا کنیم (اردو)
اعتراض کرنا۔

بازگرفتن کنار (مصدر اصطلاحی) (۱۸/۲۴)
بمعنی کشادن کنار و کلمہ باز دریجا متعلق
بمعنی دہم اوست (انوری ہ) کنار
رحمت گر باز گیری ٭ بجز واران فرو ریزم
غم دل ٭ (اردو) آغوش کھولنا۔

بازگرفتن مدیح (مصدر اصطلاحی) بمعنی (۱۸/۲۵)
واپس گرفتن قصیدہ باشد و کلمہ باز دریجا
متعلق بمعنی ہفتم اوست (انوری ہ

تو پسندی کہ رد کنی سخنم ٭ چون منی را چون
توئی نظر است ٭ چکنم باز گیرم از تو مدیح
٭ بندہ را آخر اینقدر بصر است ٭ مؤلف
عرض کند کہ این متعلق است بمصدر عام
(بازگرفتن از کسے) کہ گذشت (اردو)
قصیدہ کا واپس لینا۔

بازگشا اصطلاح۔ بقول برہان و بحر و
ناصری و انند بضم کاف فارسی و شین
نقطہ دار بالف کشیدہ قوت ممیزۂ انسانی
را گویند مؤلف عرض کند کہ صاحب جامع
ہمین لغت را بہ کاف عربی بمعنی قوت منزلت
انسانی آوردہ کہ بجایش گذشت بخیال ما
غلطی کتابت بیش نیست کہ کاف فارسی
را عربی نقل کردہ و ممیزہ را منزلت نوشتہ
بخیال ما اصل این بازگش بکسر کاف فارسی
است و گش بالکسر بقول برہان قلب
را گویند پس معنی لفظی این باضافت باز
بسوے گش۔ تمیز قلب باشد و مراد از
قوت ممیزۂ انسانی و کلمہ باز درینجا بمعنی
سیر دہم اوست پس این را بزیادت
الف در آخر بازگشا کردند و آنچہ محققین
بالا کاف فارسی را بالضم گرفتہ اند نتیجۂ
استعمال باشد بعدم واقفیت از ماخذ
(اردو) قوت ممیزہ بقول آصفیہ (عربی)
اسم مؤنث۔ تمیز کرنے اور پہچاننے کی
قوت۔ جیسے۔ سمجھ۔ فہم۔ بدھ۔ گیان کہتے ہین

بازگشت اصطلاح۔ بقول بہار و وارستہ
و بحر عجم بفتح کاف فارسی مرادف
بازگرد کہ گذشت یعنی (۱) عود و مراجعت
عموماً و (۲) اعادت بیماری از بدپرہیزی
یا ہوا زدگی خصوصاً (میرزا انور۔ لامع تخلص
لہ) بازگشتی کن تو چون تیر ہوائی در جہان
٭ گر بجائی میرسی از ہمت برگشتگی است
٭ (حاجی محمد جان قدسی در قصۂ گرنجین ہیجا

بندیلہ گوید (ع) شنیدی بہ برگشتن از
کوہ و دشت ٭ کہ بسیار راید بود بازگشت
٭ مؤلف عرض کند کہ حاصل بالمصدر
بازگشتن است کہ بمعنی واپس آمدن می آید
و بہ تحقیق ما (۳) در اصطلاح سیاق رقمی است (۱۸/۱۲)
خرچ شدہ کہ واپس گرفتہ باز در حساب جمع
می کنند و (۴) بآئین ہند رسمی است در (۱۸/۱۲)
عروسی کہ داماد با عروس واپس بخانہ خود
میرسد چنانکہ ما گفتہ ایم (ت ع) عجوبہ الیست
بآئین ہند دامادی ٭ کہ شب نہفتہ برود صبح
سرفراز آید ٭ چہ بازگشت عروسی کہ بازگشت
خوش است ٭ کہ یک بخرج و مضاعف
بجمع باز آید ٭ و (۵) ماضی مطلق است از
مصدر بازگشتن (اردو) (۱) بازگشت
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ واپسی
مراجعت۔ اعادت۔ (۲) بدپرہیزی کی
وجہ سے مرض رفع شدہ کا عود کرنا (۳)

اصطلاح سیاق مین بازگشت اُس رقم کا
نام ہے جو بمد خرچ لکھی جانے کے بعد پھر واپس
جمع کیجاے۔ (۴) دکن مین بازگشت اُس
رسم کا نام ہے جو دولھا بعد نکاح دُلھن
کو لئے ہوے اپنے گھر واپس ہوتا ہے (۵) پھرا
واپس ہوا۔ لوٹا۔ (ماضی مطلق)

بازگشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر
(۱) بمعنی مراجعت کردن (صائب ع)
جائی نمیروی کہ دل بدگمان من ٭ تا بازگشتن
تو بصد جا نمیرود ٭ (انوری ع) القصہ
بازگشتم و آمد بخانہ زود ٭ در باز کرد و بار
بہ بست از بس استوار ٭ مؤلف عرض
کند کہ کلمۂ باز درینجا متعلق بہ معنی ہفتم (۲/۱/۷)
اوست۔ و بہ تحقیق ما (۲) بمعنی کنارہ کردن
و این متعلق است با معنی چہاردہم کلمۂ باز
(انوری ع) از خدمت فرخندۂ تو بازگشتم (۲/۱/۵)
٭ ہرگز کہ زتشریف تو شان بر اثر آمد ٭ و (۳)

بمعنی دیگر بار شدن و مکرر شدن متعلق
بامعنی ششم کلمۂ باز (انوری ھ) پیش
ازین عمری بیاد عشق او بر دادہ ام ٭ باز
گشتم عاشق دیدار او تدبیر چیست ٭ و (۴)
بمعنی کشادہ شدن متعلق بمعنی دہم کلمۂ باز
وسند این از کلام منوچہری ہم در انجا مذکور
شد (اردو) (۱) واپس ہونا۔ (۲) کنارہ
کرنا۔ باز آنا (۳) پھر ہونا۔ جیسے پھر عاشق
ہونا (۴) کھلنا۔

(الف) **بازگفتن**	مصدر اصطلاحی۔
(ب) **بازگو**	صاحب آصفی ذکر

(الف) کردہ از معنی ساکت **مؤلف** گوید
کہ (۱) دیگر بار گفتن و اعادۂ سخن کردن
متعلق بمعنی ششم کلمۂ باز و (۲) تصریح
کردن و کشادہ گفتن و جا دارد کہ درینجا
کلمۂ باز را متعلق بمعنی دہمش گیریم (انوری
ھ) باز گفتم عادت طغرل تکین در ملک
چیست ٭ گفت انصاف است و بخشش
عادت طغرل تکین ٭ (ولہ ھ) رای
اعلای آن و عالی این ٭ کز خرد نیست
بازگفتن نام ٭ (ولہ ھ) نہ پیغامش از
حال دل باز گویم ٭ کس از من نیاید کہ تا
در نیاید ٭ و (ب) بقول آصفی سخن گفتہ
را اعادہ کردن صاحب غیاث گوید کہ
بیان کنندہ و صاحب بحر بذیل (بازگوئی)
نسبت این ہمزبان غیاث و صاحب انند
فرماید کہ سخن گفتہ را باز گفتن بہار ذکر این
کردہ و بہ تعریف این زحمت نبردہ۔
مؤلف عرض کند کہ محققین بالاجرائی
گویند کہ (۱) حاصل بالمصدر (الف)
و (۲) امر حاضرش و (۳) اسم فاعل ترکیبی
بہر دو معنی (الف) (صائب ھ) صحبت
شبہای می خواران ندارد بازگو ٭ چون
ز مجلس می روی بیرون لب پیمانہ باش ٭

مخفی مباد کہ در مصرع اول (نذارد بازگو)
بمعنی لائق گفتن نیست۔ و لائق اظہار و افشا
نباشد (نثر ملا طغرا در الہامیہ) از رنگینی
معانی چار سوے صفحہ بجدول بازگو ؎
(اردو) (الف) (۱) پھر کہنا۔ مکرر کہنا
کہی ہوئی بات کا اعادہ (۲) ظاہر کرنا۔
صراحت کے ساتھ کہنا (ب) (۱) اعادۂ
قول۔ اظہار۔ مذکر۔ تصریح۔ مؤنث (۲)
پھر کہہ۔ ظاہر کر۔ صراحت کر (۳) اعادۂ
قول کرنے والا۔ پھر کہنے والا۔ صراحت کرنیوالا

بازگون اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ
فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بمعنی
واژگون۔ صاحب شمس ہم ذکر این کردہ
خان آرزو در (سراج) گوید کہ بازگون
و بازگونہ۔ باسگون و باسگونہ۔ واژگون
و واژگونہ۔ و واژون ہر ہفت لغت
بزاے فارسی مقلوب و سرنگون و بحوالۂ
رشیدی گوید کہ باژگونہ لغتی است در بازگونہ
بہ زاے تازی بمعنی دیگرگونہ و برگشتہ و مرکب
از باز بمعنی دیگر و گونہ بمعنی روش یعنی برگشتہ
روش۔ و خود خان آرزو فرماید کہ معنی ترکیبی
بیان کردۂ رشیدی براے بازگونہ بہ زاے
تازی است و این براے باژگونہ بزاے
فارسی بکار نمی آید مگر آنکہ گوید کہ زاے تازی
بہ فارسی تبدیل یافتہ۔ تبدیل این دو حرف
دیدہ نشد پس صحیح آنست کہ (بے ملاحظۂ
معنی ترکیبی این الفاظ) بمعنی قلب و برگشتہ
آمدہ و باسگون مبدل بازگون است و
واژگون نیز مبدل آن و واژون مخففش
۔ ازینجاست کہ لفظ وارون بہ راے مہملہ
نیز بدین معنی آمدہ حالانکہ بہ تبدیل راے مہملہ
و زاے معجمہ باہم ہیچکس قائل نمی شود و
نظیر آن نیز بنظر نیامدہ و در جہانگیری
واژگونہ و واژونہ بمعنی نحس و شوم نیز

آوردہ (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ
تبدیل زاے فارسی با زاے عربی با بالعکس
آن دیدہ ایم و متتبعین فارسی اعتراف
این کردہ اند چنانکہ آزیر و آژیر پس علمی
نیست کہ بازگون را اصل گیریم و واژگون
را (کہ می آید) مبدّلش و واژون بدون
کاف فارسی مخفف آن و بازگونہ و واژگونہ
بزیادت ہاے نسبت یا زائد مزید علیہش
و باسگون و باسگونہ مبدّل بازگون و
بازگونہ کہ تبدیل زاے ہوّز بہ سین مہملہ
ہم آمدہ یا بالعکس آن ہم چنانکہ ایاز و ایاس
و ہرمز و ہرمس و سمارغ و زمارغ
و آنچہ و آرون و وآرونہ کہ بہ راے
مہملہ بہمین معنی می آید مبدّل و مخفف بازگون
و بازگونہ کہ موحدہ بدل شد بہ واو چنانکہ
آب و آو و زاے ہوّز بدل شد بہ راے
مہملہ چنانکہ انبزان و انبران و کاف
فارسی حذف شد چنانکہ واژگون و واژون
۔ مخفی مباد کہ قواعد تبدیل حروف بیان
کردۂ متتبعین فارسی مبنی بر لغات فارسی
و دریافت حقیقت ماخذ است چون
نظائر تبدیل حروف بدست آید دیگر چہ باید
باقی حال بازگون بمعنی مقلوب و سرنگون
و بالعکس متحقق است (بدر الدین جاجی
۵) بازگونست حملہ کار جہان ہے تا بجدی
کہ ماوراے حد است ہے (اردو)
واژون ۔ بقول آصفیہ فارسی ۔ اوندھا
۔ سرنگون ۔ برگشتہ ۔ نامبارک ۔ منحوس ۔
اُلٹا ۔ معکوس ۔ بالعکس ۔ بقول آصفیہ ۔
اُلٹا ۔ برخلاف ۔ برعکس ۔

بازگونہ اصطلاح ۔ صاحب سروری
این را مرادف (باشگونہ بہ شین معجمہ)
گفتہ و بقول ناصری مرادف واژگونہ
و باشگونہ ۔ خان آرزو در سراج بدیل

بازگون ذکر این کرده و ما حقیقت ماخذ این را ہمدرانجا عرض کرده ایم۔ صاحب سفرنگ بشرح (نامۂ شت ساسان نخست) گوید کہ بمعنی خلاف و عکس ہست چنانکہ (فقره) پس ہرگاه یکی آہنگ پرودہ کند و دیگرے خواست بازگونۂ آن اگر کام ہر دو شود گرد آمدن دو دشمیر است ؎ صاحب سفرنگ شرح کند کہ ہرگاه ازین دو خدا یکی قصد کند چیزی می را و خدائے دیگر ارادۂ خلاف آن کند یعنی یکی وجود چیزی خواہد و دیگری عدم آن پس اگر ارادۂ ہر دو ظاہر شود اجتماع نقیضین یعنی فراہمی وجود با عدم لازم آید و این خود محال است (انتہی)۔ مؤلف عرض کند کہ ما حقیقت ماخذ این را بر بازگون عرض کرده ایم و این مزید علیہ آنست بزیادت ہائے ہوز لمبدرالدین چاچی ؎) از یکی بازگونہ کیش ہمانگ ؎ گل درین پنجہ است و نیم صداست ؎ چپ نہادند عقد نہہ صدرا ؎ راست گیریش نہہ صد و نود ہست ؎ (اردو) بالعکس۔ دیکھو بازگون۔

بازگویہ اصطلاح۔ بہار ذکر این کرده از معنی ساکت۔ صاحب انند خوب تحقیق کرده کہ بمعنی ظہوری گفتہ مقصودش خزین نباشد کہ بمعنیی کہ ظہوری استعمال این کرده است (ظہوری ؎) ز استماع کلام تو گوش گوہر چین ؎ ز بازگویۂ نام تو نطق شکرخا ؎ مؤلف عرض کند کہ بازگوئی کہ می آید حاصل بالمصدر باز گفتن است یعنی اعادۂ سخن پس بخیال ما ہمین لفظ بازگوئی درین شعر ظہوری است کہ تصحیف کاتب گوئی را گویہ کرد واللہ اعلم اگر استعمال این متحقق شود توانیم عرض کرد

که مبدل بازگوئی است که تحتانی آخره
بهاے هوّز بدل شد چنانکه خوے و خوه۔
(اردو) دیکھو بازگوئی۔

بازگوئی استعمال۔ بقول وارسته و بحر
سخن گفته را بازگفتن مؤلف عرض کند
که مقصود هر دو محققین خبرین نباشد که
اعاده سخن است و بس۔ حاصل بالمصدر
بازگفتن که بجایش گذشت۔ (ظهیری
۵) سخن ار بدوست باشد بروم
برون زد نیا ہ دل پر ہزار حسرت
بامید بازگوئی ہ (اردو) دیکھو بازگو
کے پہلے معنے۔

(الف) **بازگیر** اصطلاح۔ بقول برہان
و جامع و بحر بازاے ہوّز بروزن بادگیر
(۱) مردم تاریخ دان و تاریخی و مورخ
را گویند خان آرزو در سراج فرماید
که ظاهرا به راے مهمله و صاحب ناصری
که از اہل زبانست بذکر معنی اوّل بحواله
برہان فرماید که امّا انچه از سیاقه عبارت
اصل دساتیر معلوم می شود که در نامهٔ
زردشت در ترجمهٔ فقرهٔ یکصد و نود
معنی (۲) اعتراض و سرزنش و توبیخ
خواہد بود که بعربی مؤاخذه گویند و معنی باز
پرس نیز ہمین یعنی ایراد گرفتن۔ صاحب
سفرنگ گوید که بمعنی اعتراض و نقص کلام
کسے و۔

(ب) **بازگیردار** بمعنی اعتراض کننده
چنانکه در دساتیر آورده " بازگیردار
بدین روباه دریایه سرزنش بجوان شیر
گفت که بیگناه کشتن و بدآئینی و کام
بری و خشم ستائی جانوران از مردم بکیران
یاد گرفتند " صاحب سفرنگ صراحت
کند که بمعنی روباه بدین قصه اعتراض کرده
گفت (الخ) مؤلف عرض کند که (الف

امر حاضر است از (بازگرفتن) که به معنی
واپس گرفتن است و (ا) اسم فاعل ترکیبی
است یعنی کسی که حالات گذشته را باز
بقلم آرد مؤرخ باشد حیف است که سند
استعمال پیش نشد ولیکن قول صاحب جامع
که از اہل زبانست درخور اعتبار باشد
آنچه خان آرزو این را برائے مہمله گرفته
خیال محض است و دلیلی ندارد و بر ماخذ
توجه نمی گمارد و از محققین فارسی زبان
کسی با او نیست و از معنی دوم بیان کردۂ
صاحب ناصری (اعتراض) را پسند کنیم
که موافق قیاس است و تصدیق این
معنی از بیان صاحب سفرنگ هم می شود
که بحوالۂ دساتیر ذکرش کرده پس حاصل بالمصدر
است و کنایه باشد از ایراد و اعتراض
و کلمۂ باز درینجا بمعنی پانزدهم اوست
و (ب) بمعنی ایراد و اعتراض دارنده
یعنی معترض اسم فاعل ترکیبی باشد لغت
ژند و پاژند است و بس (اردو) (الف)
(ا) مورخ - بقول آصفیه - عربی - اسم مذکر
- تاریخ لکھنے والا - وقائع نویس - صاحب
تاریخ - تاریخ نگار - اہل سیر - (۲) اعتراض
- بقول امیر - عربی - مذکر - نکته چینی (ناصر
۵) ہوئی کلام کی اصلاح نکته چینی سے
بڑا سلوک کیا جس نے اعتراض کیا (ب)
معترض - بقول آصفیه - عربی - اسم مذکر -
اعتراض کرنے والا - گرفت کرنے والا -

بازمان اصطلاح - بقول برہان و
جامع و بحر و ناصری بروزن آسمان (ا)
بمعنی توقف و (۲) امر بدین معنی هم یعنی موقوف
دار و توقف کن - صاحب سفرنگ بحوالۂ
فقرۂ شصت و هشتم دساتیر فرماید که بائے
موحده بالف و زائے معجمه و میم بالف و
نون بمعنی (۳) وابسته و متعلق (چنانکه

(فقرۂ دساتیر) چہ روان کردن نام برگوہر
یا بگزارش کیفیتی نیستی است اورا نام گوہر
گویند مانند پاک یا بگزارش کیفیتی است۔
ہستانی کہ دریافت او بر دریافت جز ش
بازمان نیست اورا نام فروزہ خوانند۔
چون زندہ یا بگزارش کیفیتی است ہستانی
کہ دریافت او بازبان بدریافت جز اوست
آنرا نام کردار خوانند چنانکہ آفرینندہ ''
مؤلف عرض کند کہ بمعنی اول حاصل بالمصدر
مصدر (بازماندن) وبمعنی دوم امر
حاضر مصدر مذکور کہ می آید وبمعنی سوم
اسم جامد ژند و پاژند یعنی فارسی قدیم است
(اردو) (۱) توقف۔ بقول آصفیہ۔
عربی۔ اسم مذکر۔ دیر۔ وقفہ۔ ڈھیل
صبر۔ تامل۔ تحمل۔ تاخیر۔ (۲) ٹھہر۔ توقف
کر (۳) وابستہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔
بندھا ہوا۔ پیوستہ۔ متعلق۔

(الف) **بازماندن** (مصدر اصطلاحی)
(ب) **بازماندہ** صاحب آصفی
ذکر (الف) کردہ ازمعنی ساکت مؤلف
عرض کند کہ (۱) باقی ماندن وکلمۂ باز
دریخجا من وجہ متعلق بمعنی چہارم ہش بند
این بر (ب) می آید و (۲) فروماندن و (۲۱۵۱)
عاجز آمدن وکلمۂ باز دریخجا من وجہ
متعلق بمعنی یازدہش (انوری سہ)
باز ماندم در غم تیمار او تدبیر چیست ؎
باز گشتم عاجز اندر کار او تدبیر چیست ؎
و (۳) باز ماندن از چیزے بمعنی ناکام (۲۱۵۲)
ومحروم ومتحسر ماندن ازان و دریخجا
کلمۂ باز متعلق بمعنی چہاردہم اوست
(عرفی سہ) از تماشا باز مانم گر من از
اطوار خویش ؎ ہر کرا بیگانہ یابم آشنائی
کم کنم ؎ (ولہ سہ) شد خزان و بلبل
از قول پریشان باز ماند ؎ من ہمان

(۲۵۲)

دیوانہ مرغ بے محل گویم ہنوز ہا و (۴) باز ماندن زبان و دہان یعنی کشادہ ماندنش وکلمۂ باز دریجا متعلق بہ معنی دہم اوست (ظہوری سہ) چون گل سوفار در خواہش زبانم باز ماند ہ تا خدنگت غنچۂ دل را بہ پیکان برگرفت ہ (انوری سہ) بادام وار چشم حسود تو آزدہ ہ وز نالہ باز ماندہ دہان ہمچو پستہ باد ہ و (ب) اسم مفعول (الف) بقول بہار (۱) واپس ماندہ از طعام و طعمہ و جز آن۔ مؤلف عرض کند کہ چرا نگوئیم کہ باقی ماندہ و پس ماندہ باشد واین معنی بہتر است از واپس ماندہ۔ صاحب سفرنگ بشرح (فقرۂ صد و ہفدہم دساتیر) ہم ذکر این کردہ و بہ ہمین معنی آوردہ پس این متعلق باشد بمعنی اوّل (الف) (سنجر کاشی سہ) افتادہ دل چو از نظر او اجل ربود ہ کز باز ماندہ بہ صیاد میرسد ہ و بہ تحقیق ما (۲) جدا افتادہ و محروم ہم (انوری سہ) ولیکن از بدن ملک ریگ نیست چنان ہ کہ خدمت تو کند جان باز ماندہ کجا ست ہ و این متعلق بہ معنی سوم (الف) (اردو) (الف) (۱) باقی رہنا۔ بچنا۔ (۲) عاجز آنا (۳) ناکام رہنا محروم رہنا محترز رہنا۔ باز رہنا۔ (۴) کھلا رہجانا (ب) (۱) بچا ہوا (۲) جدا محروم

بازن اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ مرادف پازن و پاژن بہ بائے فارسی و زائے فارسی (۱) بمعنی دیوث یعنی کسی کہ زن خود را بدیگران دہد و (۲) بے حمیت و بے غیرت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این را قلتبان و کس کش و زن جلب و قرتبان و تیر آور و بعربی دیوث و بہ ترکی قرمساق گویند مؤلف عرض کند کہ معنی اوّل حقیقی است و معنی دوم مجاز آن و وجہ تسمیہ بازن جز این نباشد کہ کسے کہ زن خود بدیگری

سپرد و خود ہم با او باشد کلمۂ با بمعنی معیت است و بس حیف است کہ سند استعمال پیش نشد محققین فارسی زبان بر زبان ندارند و معاصرین عجم ساکت بازن و پازن اگر بدین معنی متحقق شود جز این نیست کہ مبدل بازن باشد کہ موحدہ بہ بائے فارسی و زائے ہوز بزائے فارسی بدل شود چنانکہ تب و تپ و آزیر و آژیر (اردو) (۱) دیوث۔ عربی۔ اسم مذکر۔ قلتبان۔ بھڑوا۔ قرمساق۔ وہ شخص جو اپنی عورت کے افعال قبیحہ پر واقف ہو کر چشم پوشی اور اغماض کرے۔ وہ آدمی جو اپنی اہل پر حیا نکرے۔ (۲) بی حمیت بے غیرت۔ بے شرم۔

بازنامہ اصطلاح۔ بقول شمس لقب نیک کہ با وے تفاخر کنند و نیز تفاخر کردن و منت نہادن۔ صاحبان انند و غیاث براسباب و تجمل و منت و تفاخر قانع ہوئے مؤلف گوید کہ بالتصحیفہ این بر معنی اول و دوم و پنجم و ششم (بارنامہ) کردہ ایم کہ بہ رائے مہملہ سوم گذشت و سیما بر معنی پنجم پیش بیان ماخذ ہم بخیال ما (بازنامہ) بزائے ہوز مبدل (باجنامہ) باشد کہ باج بقول صاحب کنز بمعنی امیری است و نامہ امیری کنایہ باشد از لقب نیک و تفاخر وجاداد کہ (بازنامہ) را مبدل باجنامہ گیریم کہ بہ با و جیم فارسی بمعنی لقب می آید بائے فارسی بعربی بدل شود چنانکہ اسپ و اسب و جیم عربی و فارسی را بہ زائے ہوز بدل کنند چنانکہ سوج و سوز و پچشک و پزشک۔ ما اشارۂ این لغت بر (بارنامہ) ہم کردہ ایم (اردو) دیکھو بارنامہ کے پہلے اور دوسرے اور پانچوین اور چھٹے معنے۔

بازنج اصطلاح۔ بقول شمس با بائے تازی و جیم فارسی رسنے دو تا کہ بیاویزند

وبچگان و دختران دران نشینند و می جنبند
و بازی کنند دیگرے ازمحققین فارسی باین
ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ (بازنیچ)
بنون چہارم وتحتانی بجیم بہمین معنی می آید
وہمین معنی بر معنی سوم (بازیچ) ہم گذشت
کہ بہ باے فارسی چہارم وتحتانی بجیم وجیم فارسی
بجایش مذکور شد۔ پس اگر سند استعمال بازنیچ
بدست آید توانیم عرض کرد کہ مخفف (بازنیچ)
است کہ تحتانی بجیم حذف شد و الا جز این
نباشد کہ تصحیف کاتبین شمس گیریم بالجملہ
تحقیق معنی و ماخذ این بہ بازیچ گذشت
(اردو) دیکھو بازیچ کے تیسرے معنے۔

بازنداشتن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار بمعنی فرق نکردن میان دو چیز۔ صاحب
انند و آصفی نقل نگارش۔ صاحب بحر بہ
فرق نکردن۔ قانع (بہرامی ۵) جز تلخ
و تیرہ آب ندیدم دران زمین ٭ حقا کہ ہیچ
بازنداشتیم از رکاب ٭ مؤلف عرض کند
کہ جز این نیست کہ منفی مصدر (بازدانستن)
است کہ گذشت محققین بالا (بازدانستن)
را ترک کردہ بر ذکر این قناعت کردہ اند
و ما ذکرش بجاے خودش کردہ ایم کلمۂ
باز درینجا بمعنی سیزدہم اوست (اردو)
دو چیزون مین فرق نکرنا۔ تمیز نکرنا۔

بازندگی اصطلاح۔ بقول بہار و وارستہ
کنایہ از مکاری وحیالی و صاحب بحر بمعنی
باختن ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ
حاصل بالمصدر بازیدن است و لبس و
بمعنی لفظی این بازی و کنایہ باشد از معنی اول
الذکر (محسن تاثیر ۵) بسکہ بازندگی از
مردم عالم دیدم ٭ صورت گنجفہ خلقم بنظر
می آید ٭ (اردو) مکاری۔ بقول آصفیہ
اسم مؤنث۔ فریب۔ دغابازی۔ عیاری۔
دہوکے بازی۔ چالاکی۔

بازندہ اصطلاح۔ صاحب آنند بحوالۂ
فرہنگ فرنگ گوید کہ بکسر زائے معجمہ (۱) بمعنی
بازی کنندہ و (۲) نوعی از کبوتر دیگر کسے از
محققین فارسی زبان ذکر این نکرد معاصرین
عجم این را بصفت کبوترے تسلیم کنند کہ در
عالم پرواز بازی کند یعنی دور زند و این
قسم کبوتر را اہل ہند گرہ باز گویند مجرد (بازندہ)
بمعنی دوم نہ شنیدیم بالجملہ بمعنی اوّل اسم فاعل
بازیدن است کہ می آید و بمعنی دوم بشرط
وجود سند مجاز آن (اردو) (۱) بازی
کرنے والا۔ (۲) گرہ باز۔ بقول آصفیہ۔
وہ کبوتر جو بلندی پر چڑھ کر کلا بازیان کھائے
(معروف ؎) گو گرہ باز ہین کبوتر اشک
پر انھون کی اڑان کچھ بھی نہین ہے ذوق
؎) کھائین کبوتران گرہ باز کی طرح
سینہ سے آن کر سر دوش ہوا گرہ
(۱) **بازنمود** اصطلاح۔ صاحب سفرنگ
(۲) **بازنمودن** ذکر (۱) کردہ فرماید کہ
بمعنی تفصیل و تشریح است و از فقرۂ
چہل و سوم دساتیر سندش آوردہ
مرا یزدان بدان آگاہ ساختہ و در بازنمود
آن سخن زی من فرو فرستاد۔ **مؤلف**
عرض کند کہ حاصل بالمصدر (۲) باشد
بمعنی افشا ہم و (۲) بمعنی ظاہر کردن و تفصیل
و تشریح نمودن و افشا کردن است مخفی مباد
کہ کلمۂ باز درینجا متعلق بمعنی دہم اوست
(انوری ؎) زیبدار رمز دل و سر ہوای
دل خویش پیش تو باز نمایم بطریق اعجاز
(اردو) (۱) اظہار۔ مذکّر۔ تفصیل
تشریح۔ مؤنّث۔ افشا۔ مذکّر (۲) ظاہر کرنا
تفصیل کرنا۔ تشریح کرنا۔ افشا کرنا۔
بازنیام شدن مصدر اصطلاحی مخفف
باز بہ نیام شدن است بحث این بر معنی
ہفدہم کلمۂ باز گذشت و سند این از حکیم سوزنی

ہمہ رانجا مذکور (اردو) میان مین واپس ہونا

بازنیچ اصطلاح ۔ صاحبان برہان و جامع این را بہ نون چہارم وتحتانی پنجم و جیم فارسی درآخر بمعنی ریسمانی نوشتہ اند کہ درایام عید وجشن از جائی آویزندو زنان ودختران بران نشستہ درہوا آیند وروند صاحب جہانگیری بذکر این معنی فرماید کہ این را اورک وکاز وہلو وچلنو نیز گویند واز کلام شمس فخری استناد کند کہ بربازنیچ گذشت ودرمصرع دومش بازپیچ راکہ بہ باے فارسی چہارم بود درینجا بہ نون چہارم نقل کردہ ببد العجب چہ بصر فہما در نقل اشعار اساتذہ راہ یافتہ باری حال بازپیچ گیریم یا بازنیچ بہرد وصورت براے این معنی بکارنمی خورد بلکہ متعلق است بہ معنی چہارم بازپیچ کہ رسن بازیگران باشد ۔ ما صراحت معنی وماخذ این بر بازپیچ کردہ ایم کہ بہ باے فارسی چہارم گذشت (اردو) دیکھو بازپیچ اور بازپیچ کے تیسرے معنے جس پر اس کا تفصیلی بیان ہے ۔

بازو بقول صاحب ضمیمۂ برہان (۱) از دوش تا مرفق دست وبعربی بال گویند و (۲) ہریک از دو چوب دو طرف دروازۂ خانہ صاحب رشیدی بذکر معنی اوّل وبترک معنی دوم گوید کہ (۳) مجازاً شاخ درخت را گویند و (۴) عصا وچوب دست کہ گویا بازوی آدمی است خان آرزو درسراج بذکر معنی اوّل نسبت سوم وچہارم فرماید کہ مجاز معنی اوّل باشد وظاہرا بازو وبازہ ہردو یکی است کہ واو وہاے دو براے نسبت می آید بہار بذکر معنی اوّل ودوم گوید کہ بازوان جمع این وتوانا وکشور ستان از صفات اوست (شیخ شیراز ۔) ببازوان توانا وقوت سردست خطاست

بجہ مسکین ناتوان شکست * و وارستہ بتبرک کل معانی بالا (ه) بمعنی قوت و استعداد آورده (شفائی ش) اے دل باین قرار مزن لاف عاشقی * بازوی یک نگاه ندارد شکیب تو * (ظہوری ش) بازوی زرمی ضرور دارم * شاید کہ بآن کمر در آید * صاحب سخندان گوید کہ در سنسکرت بازو را بمعنی اول باہو گویند و در فارسی زبان ہم باہو بہمین معنی آمده مؤلف عرض کند کہ شک نیست کہ باہو بقول برہان بمعنی بازو می آید و بقول ساطع باه بر وزن آه بزبان سنسکرت (مؤنث) بازو وجا دارد کہ در فارسی زبان باہو را مبدل بازو گیریم کہ زاے ہوز بہ ہاے ہوز بدل شود چنانکہ کوز پشت و کوه پشت و براز و براه و عجبی نیست کہ فارسیان باہو را از زبان سنسکرت گرفتہ باشند ولیکن بہ تحقیق ما باز و اصل است و مرکب از باز بمعنی ہفدہمش کہ طرف و جانب باشد و واو نسبت در آخرش مرکب کردند کہ معنی لفظی این منسوب بطرف و جانب انسان باشد و کنایہ از عضد پس معنی دوم مجاز این کہ ہر یک پارهٔ در از دو پاره اش یک طرف در باشد کہ در عربی مصراع نام دارد و بفارسی تختہ در ہم و ہمچنین معنی سوم ہم مجاز معنی اول کہ ہر شاخ ہم یک طرف درخت می باشد و ہم برین قیاس است معنی سوم کہ عصا را فارسیان بازو گفتند کہ در یک دست معین صاحب عصا است و معنی پنجم ہم بر سبیل مجاز توان گرفت کہ از ظرف مظروف مراد گرفتند یعنی قوت و استعداد را ہم بازو گفتند استعمال این ہمہ معانی در ملحقات می آید (اردو) (۱) بازو۔ بقول آصفیہ۔ فارسی

اسم مذکر۔ ڈنڈ۔ پہنچا۔ کہنی سے شانہ تک کا حصہ۔ عضد (۲) پٹ۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ کواڑ۔ تختۂ در۔ (۳) شاخ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ ٹہنی۔ ڈال۔ ڈالی۔ (۴) عصا۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ لاٹھی۔ چوب دستی۔ (اسیر ؎) زور بازوے جوان ہے آسرا ہر پیر کا ٭ دیکھ لو دست کمان مین بھی عصا ہے تیر کا ٭ (۵) قوت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ بل۔ طاقت۔ زور۔ سکت۔

بازو باز کردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر بمعنی بازو بلند کردن و دست یازیدن برای زدن یا گرفتن چیزی (میر خسرو ؎) دو لشکر روی در روساز کردند ٭ بکوشش بازوی کین باز کردند ٭ مؤلف عرض کند کہ معنی این مطلق کشادن بازوست محبت باشد یا بخصومت و ہر یک معنی ازین ہر دو پیدا می شود باضافت چنانکہ بازوی کین در سند بالا گذشت۔ مخفی مباد کہ کلمۂ باز درینجا بمعنی و ہم اوست یعنی کشادہ۔ (اردو) لپٹ جانا اس کا حقیقی ترجمہ ہے جو محبت اور خصومت دونون سے متعلق ہے

(الف) **بازو برآوردن** مصدر اصطلاحی

(ب) **بازو برافراختن** بقول بہار و بحر و آصفی و انند ہر دو مرادف بازو باز کردن است کہ گذشت (نظامی ؎) چو گفت این سخن در رکاب ایستاد ٭ برآورد بازو عنان برکشاد ٭ بہر جا کہ بازو برافراختی ٭ سر حقہ در پایش انداختی ٭ مؤلف عرض کند کہ بمعنی مطلق دست بلند کردن است (اردو) ہاتھ اٹھانا۔ بقول آصفیہ۔ وار کرنا۔ ضربہ کرنا۔ حملہ کرنا۔ مارنے کو تیار ہونا (ظفر ؎) یار واجل کا منہہ ہے کیا

(١٥١٥) مجھ پہ جو ہاتھ اٹھا سکے ہو ہوتی ہمارے قتل
کو تیغ علم اُسی کی ہے ؎

بازو بر پشت بستن مصدر اصطلاحی
تعزیریست کہ ہر دو دست را بر پشت
می بندند (ظہوری ؎) بر پشت بستہ تکبیر
بازوی صبر و طاقت ؎ زلف تو ذوق
دار دبر گوشمال مردم ؎ (اردو) دیکھو
بازو بستن۔

بازو بریدن بہ از دست ترانیدن مثل۔ صاحبان خزینہ و امثال فارسی ذکر
این کردہ اند و از معنی و محل استعمال ساکت
مؤلف گوید کہ (١) مقصود ازین مثل آنست
کہ ازان پیش کہ دست تو بریدہ شود باید
دست مقابل برید یعنی قبل ازانکہ دشمن
بر تو حملہ بکند شمشیر بزن و کار او تمام کن
و (٢) بعض معاصرین عجم بر ینند کہ ازین مثل
مقصود اینست کہ بزور شمشیر چیزی حاصل کردن
بہ ازان است کہ دزدی کنند و بپاداش
آن دست بریدہ شود۔ (اردو) (١) دکن
مین کہتے ہین "مرنے سے مارنا بھلا" اس
کا مقصد یہ ہے کہ قبل ازآنکہ تم پر وار ہو
تلوار برسانا بہتر ہے۔ (٢) اور بلحاظ معنی
دوم "چوری سے ڈاکہ بھلا"

(الف) بازو بستن مصدر اصطلاحی۔
(ب) بازو بند صاحب آصفی ذکر
این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند
کہ (الف) گرفتار کردن و دستہا بر کتف یا
پشت بستن است (سلمان ساوجی ؎)
بازنی او گاہ رزم بازوی رستم ببست
گو پنجہ او روز زور پنجۂ دستان شکست
و (ب) بقول وارستہ (١) مصالح ہر چیز
چنانکہ رشتہ براے تسبیح و دوال و امثال آن
براے شمشیر (طغرا ؎) بہ تسبیح شبنم گلی
بازو بند ؎ ز گردش بود تا سحر بہرہ مند ؎

و فرماید کہ در محاورہ بند و باز گویند مولف
عرض کند کہ این بوا و عطف مقلوب بند و باز
است یعنی چیزی کہ ذریعۂ بند و کشادگی
است و کنایہ از مصالح ہر چیز چنانکہ وارستہ
ذکرش کردہ و متعلق بہ معنی دہم کلمۂ باز باشد
و (۲) اسم مفعول ترکیبی مرکب از بازو و
(بند کہ امر حاضر است از مصدر بستن) یعنی
چیزے کہ بر بازو بستہ شود و نام زیوری معروف
۔ صاحب آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ ذکر این
کردہ و ما در تالیف خود (تاریخ النوائط)
ہم تعریف این بیان کردہ ایم زیوریست
کہ غربا از نقرہ و امرا بہ طلا و مرصع سازند
مرکب از چند پارہ ہاے تعویذ نما ہمہ را بہ
رشتہ کشند و بر ہر دو بازو میان کتف و
آرنج بہ بند ند و (بازوانہ) در ترکی یعنی تعویذ (دیوان
در ہجو ۔ بستہ بر جو دیجای بازو بند خصیہ ہای)
مجید شوشتری ۔ (اردو) (الف) مشکیں باندھنا
بقول آصفیہ ۔ مجرم کی مشکیں کسنا ۔ دست
بر کتف بستن کا ترجمہ دونوں شانوں کو
جانب پشت ملا کر جکڑنا پکڑنا ۔ گرفتار کرنا مشکیں
کسنا بھی کہتے ہیں (ب) (۱) ساز و سامان
۔ مذکر ۔ (۲) بازو بند ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی
۔ اسم مذکر پہنچ بند ۔ ایک زنانہ زیور جو بازو
پر باندھتے ہیں ۔

بازو پریدن بہ از دست پریدن مثل ۔ صاحب احسن ذکر این کردہ ۔ ہمان
است کہ بر (بازو بریدن بہ از دست برانیدن)
گذشت فرق ہمین قدر است کہ (بریدن بموحدہ)
را (پریدن) بباے فارسی نوشت و (برانیدن)
را کہ بموحدہ بود بہ باے فارسی (پرانیدن) نقل
کرد (اردو) دیکھو بازو بریدن بہ از دست
برانیدن ۔

بازو خوردن مصدر اصطلاحی ۔ بہار
ذکر این کردہ از معنی ساکت و صاحب آنند

نقل نگارش صاحب آصفی فرماید کہ (۱) مقابل
بازو زدن است وآن بازو کوفتن باشد کہ
پہلوانان در وقت کشتی کنند مؤلف عرض
کند کہ تحت ضرب کسی آمدن مثلاً تہ تیغ کسی شدن
باشد صاحب آصفی از ہمین یک سند ظہوری
معنی اوّل را پیدا کردہ واستناد معنی (۲) بیان
کردہ ما ہم از ہمین است (ظہوری ؎)
ظہوری داشتی منظور آخر راحت خود را ؛
زدی بر تیغ او خود را نخوردی حیف بازوئی ؛
بخیال ما سکوت ہر دو محققین بالا بہتر از صراحت
صاحب آصفی وتصفیہ معنی بیان کردہ اش
بخیال ما بدست ناظرین است و بس مخفی مباد
کہ در بعض نسخ دیوان ظہوری مصرع ثانی بر
خلاف این نقل شدہ یعنی (ع) زدی بر تیغ
رو خود را نخوردی حیف ابروئی ؛ نوشتہ
خدامی داند کہ مقصود ظہوری چہ بود (اردو)
(۱) خم ٹھوکنا کا مقابل (۲) کسی کے زد مین
آنا جیسے تہ تیغ ہونا۔ دہکا کھانا۔ بقول آصفیہ
صدمہ اٹھانا۔ نقصان اوٹھانا۔

بازو دادن مصدر اصطلاحی بقول
بہار و جہانگیری (در ضمیمہ کتاب) کنایہ از
یاری کردن وبقول برہان وبحر یاری دادن
و مددگاری کردن وحیف است کہ سند
استعمال پیش نہ شد و بازو درینجا بمعنی پنجم
اوست (اردو) مدد کرنا۔ مدد دینا۔

بازو داشتن مصدر اصطلاحی بمعنی
طاقت و قوّت داشتن مؤلف گوید کہ
متعلق است بہ معنی پنجم بازو کہ بجایش گذشت
و سند استعمال این ہم ہمدرانجا مذکور (اردو)
قوّت رکھنا۔ قوتمند ہونا۔ زوردار ہونا۔

(الف) **بازو دراز** اصطلاح۔ (الف)
(ب) **بازو دراز شدن** بقول جہانگیری (در
ضمیمہ کتاب) کنایہ از غالب و مستولی و
آن را دست دراز ہم گویند صاحب برہان

گوید کہ (۱) مردم دراز دست و (۲) کنایۃً
لطیف از غالب وستولی شدن و دراز
دستی۔ وبقول رشیدی وبحر دست درازو
غالب بہار ہر دو معنی راکنایہ گوید صاحب
ناصری بر مردم دراز دست غالب وستولی
قانع و فرماید کہ (۳) لقب بہمن اسفندیار
بود۔ صاحب انند ذکر (ب) کردہ گوید کہ از
عالم دست دراز شدن است مؤلف عرض
کند کہ (الف) اسم فاعل ترکیبی است و معنی
اوّل حقیقی است کہ بازوی بعض دراز باشد
وگویند کہ این علامت اقبالمندی وتوانائی
اوست و معنی دوم کنایہ کہ شخص زوردار
وغالب را مجازاً بازو دراز گویند و معنی سوم
بیان کردۂ برہان غلط است ونتیجہ کم توجہی
او بر قواعد فارسی زبان و آنچہ بہار ہر دو معنی را
کنایہ گوید صحیح نباشد معنی اوّل حقیقی است
و معنی دوم مجاز وکنایہ و (ب) بمعنی قوی
شدن (حکیم نزاری الف ۲ ص) بغایت گردنش
بازو درازاست؛ ازان چیز است
دریغا تعولہ؛ (میر خسرو الف ۲ ص) تیغ زن
بہمن بازو دراز؛ نوبتیت سنجر نوبت نواز
؛ (نظامی ب ص) دگر بار گفتا بمن گوی
راز؛ کہ بازوی بہمن چرا شد دراز؛ ۔
(اردو) (الف) (۱) وہ شخص جس کے
ہاتھ لانبے ہوں (۲) قوی۔ غالب (۳)
بازو دراز۔ لقب ہے بہمن اسفندیار کا
(ب) قوی ہونا۔ غالب ہونا۔
بازور اصطلاح۔ بقول جہانگیری و
ناصری وبرہان و رشیدی وسراج و
جامع بروزن کافور نام جادوئی است
از توران کہ جادوئی کردہ لشکر ایران را
شکست داد و آخر از دست رہام بن گودرز
کشتہ شد (فردوسی ص) بیامد یکی مرد پنہان پژوہ؛
بہ رہام بنمود انگشت کوہ؛ کہ بازور جادو...

ستوہ بود ؎ بافسون تنبل براں کوہ بود
؎ مؤلف عرض کند کہ وجہ تسمیۂ این خبر نیا
نباشد کہ صاحب زور بود و قوی کلمۂ باز بجائے
بمعنی ہفدہم اوست کہ مفید معنی فاعل باشد
ظاہر القیش معلوم می شود نہ نام واللہ اعلم
(اردو) بازور۔ توران کے ایک جادوگر
کا نام تھا جس نے اپنے جادو کے زور سے
لشکر ایران کو شکست دی اور آخر کار ر
بن گودرز کے ہاتھ مارا گیا۔

بازو زدن مصدر اصطلاحی۔ بقول
بہار بمعنی بازو کوفتن چنانچہ پہلوانان در
وقت کشتی کنند۔ صاحب بحر باتفاق معنی
بہار گوید کہ این مقابل (بازو خوردن)
است **مؤلف** عرض کند کہ حقیقت بازو
خوردن بجائیش ذکر کردہ ایم و مفید انیم
کہ مقصود صاحب بحر از تقابل چیست۔
(حکیم ازرقی ؎) اجل بازو زنان
ہر سو ہمی رفت ؎ بجز آن اندر چو مردان شناور
؎ (اردو) خم ٹھوکنا۔ بقول آصفیہ ڈنڑ و
یا بازوؤں پر اس طرح ہاتھ مارنا کہ حریف
جان لے کہ اب یہ کشتی کو تیار ہے۔ پٹھے
ٹھوکنا۔ ڈنڑ بجانا۔ دست بہ بازو زدن و
دست فرو کوفتن کا ترجمہ۔

بازو ستون کردن مصدر اصطلاحی
بقول بہار و بحر مانند راست کردن بازو
برائے کمان کشیدن و مانند آن **مؤلف**
عرض کند کہ (ستون کردن بازو) ہمین
معنی بجائے خودش می آید و بہار در انجام
از ہمین شعر میرزا جلال استناد کردہ (؎
تا ستون می کرد بازوے طپیدن می شکست
؎ ناتوانی ہائے دل زور کمان ما نداشت ؎
مخفی مباد کہ چون کمان می کشند بازو راست
می شود و بدین وجہ کہ ستون ہم راستی دارد
کنایتہً این معنی پیدا شد۔ ازین سند مصدر

(بازو ستون کردن) و (بازو شکستن) ہر دو
پیدا می شود و عدم تکرار لفظ بازو در مصرع
اوّل بلیغ است (اردو) بازو کھڑا کرنا
۔ بازو بلند کرنا جیسے غلیل چلاتے وقت یا
کمان کھینچتے وقت بازو کھڑا کیا جاتا ہے ۔

(الف) **بازو شکستن** مصدر اصطلاحی
(ب) **بازو شکن** صاحب آصفی ذکر
(الف) کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض
کند کہ بمعنی حقیقی بیکار کردن بازوست
از شکستن آن و بصورت اضافت بازو
بطرف چیزی چنانکہ (بازوی ہمت شکستن)
زائل کردن ہمت سند این از کلام میرزا جلال
بر بازو ستون کردن گذشت و (ب) بقول
بہار و بحر کنایہ از بسیار قوی و زور آور
مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی
است (نظامی ؎) ترنگ کمان ہای
بازو شکن ٭ بسی خلق را بردہ از خویشتن ٭
(اردو) (الف) (۱) بازو توڑنا (ب) قوی
۔ زور آور ۔

(۲۱۵۴) **بازو کشادن** مصدر اصطلاحی ۔ بقول
بہار و وارستہ (۱) کنایہ از جوانمردی و سخاوت
کردن و بقول بحر (۲) سعی بلیغ نمودن ہم
مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال
معنی اوّل پیش نشد و لیکن خلاف قیاس نیست
کہ از داد و دہش بازو کشادہ می شود یعنی دست
بحرکت آید و معنی دوم ہم خلاف قیاس نباشد
کہ از سعی بلیغ دست و پا بحرکت آید و لیکن مجرّد
اقول صاحب بحر تقاضی سند استعمال است و
بہ تحقیق ما (۳) بمعنی دست دعا بلند کردن
کہ ازین حرکت ہم بازو کشادہ می شود ۔
(مخلص کاشی ؎) بی دست کشادہ نیست
مقبول دعا ٭ زنہار زبان بہ بند و بازو بکشا
٭ از مصرع دوم این معنی سوم پیدا است
و محققین اوّل الذکر ازہمین مصرع استناد معنی

(۲۱۵۶)

اوّل کردہ اند و بہ تحقیق ما (۴) بمعنی حقیقی ہم یعنی
گشادن بازو و واکردنش (ظہوری ـ ۵) بازو
گشادہ در لحد تنگ چون دلم بادای عشق ہمتی مگر
او راز سر گشتم بجا دارد کہ ازین سند معنی دوم
را متعلق کنیم (اردو) (۱) ہاتھ کھولنا بقول
آصفیہ سخاوت کرنا ۔ (۲) سعی بلیغ کرنا (۳)
دعا کے لئے ہاتھ بلند کرنا ۔ (۴) بازو پھیلانا ۔

بازو گشادہ اصطلاح ۔ بقول بحر و شمس
ـ نیاز مند و محتاج ۔ صاحبان ہفت و انند
بحوالۂ قنیہ ذکر این کردہ اند مؤلف عرض
کند کہ اسم مفعول مصدر (بازو گشادن)
است کہ گذشت پس وجہی نیست کہ بہر چہار
معنی نگیریم کہ ہمہ را انجا گذشت باقی حالِ برای
این معنی طالب سند استعمال باشیم و خلاف
قیاس ندانیم کہ محتاج ہم دست دراز می کند
وازین حرکت بازو گشادہ می شود و جا دارد
کہ از کلام ظہوری کہ بر معنی چہارم مصدر
این گذشت من وجہ سند این گیریم مخفی مباد
کہ در ضمیمہ برہان این را بکاف فارسی نوشتہ
و مصدر (گشادن ۔ بکاف فارسی) ہم بمعنی
باز کردن و واکردن آمدہ (اردو) صاحب
احتیاج ۔ محتاج ۔

بازو کوفتن مصدر اصطلاحی ۔ صاحب
آصفی ذکر این بحوالۂ بہار کردہ از معنی ساکت
و سند استعمال ہم پیش نکرد و بہار ذکر مستقل
این مصدر نکرد ولیکن بہ تعریف (بازو زدن)
گوید کہ (بازو کوفتن) است و ما این را
بدون وجود سند استعمال مرادف (بازو زدن)
نہ گیریم کہ بہار صاحب زبان نیست و صاحب
نفائس بر (خم ٹھوکنا) می فرماید کہ دست
بازو زدن و دست فرو کوفتن ہم ۔ پس
مجرد (بازو کوفتن) بدین معنی از نظر ما نگذشت
(اردو) دیکھو بازو زدن ۔

(الف) **بازو نمودن** مصدر اصطلاحی ۔

بقول بحر اظہار قوت کردن۔ وصاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و بہار ہم۔

(ب) **بازو وتیغ نمودن** گوید کہ کنایہ از اظہار قوت وشمشیر زنی کردن وصاحب آصفی نقل نگارش وسند ہر دواز ملا ہاتفی (ﮯ) کشیدند شمشیر ہا بیدریغ ۔ بدشمن نمودند بازو وتیغ ۔ مؤلف عرض کند کہ ما با بہار اتفاق داریم لفظاً در (ب) و با بحر متفق ہستیم معنی ومجرد بازو نمودن رابدین معنی نگیریم (اردو) اظہار قوت کرنا۔

بازوی چیزی داشتن مصدر اصطلاحی ۔ بقول بہار و بحر وانند بمعنی قوت واستعداد چیزی داشتن است مؤلف عرض کند کہ درینجا لفظ بازو متعلق بہ معنی نخیم اوست و سند استعمال این ہم ہمدرانجا مذکور شد (اردو) طاقت رکھنا۔ سکنا۔ جیسے ” میری تلوار تیرے مقابلہ کی طاقت نہیں رکھتی “ یا ” تیرا مقابلہ نہیں کرسکتی “

بازوی در رفتہ اصطلاح۔ بقول صاحب رہنما بحوالۂ سفر نامۂ ناصر الدین شاہ قاچار دستی کہ مفصل بازو گذاشتہ باشد مؤلف عرض کند کہ اسم مفعول (در رفتن بازو وعضو) است کہ بجای خودش می آید (اردو) اترا ہوا بازو۔ مذکر۔

بازوی کمان اصطلاح ۔ بمعنی طاقت کمان باشد و لفظ بازو درینجا بمعنی نخیم اوست (ظہوری ﮯ) چرخ را بازوِکمان تو نیست ۔ سر خور در خور سنان تو نیست ۔ (اردو) طاقتِ کمان ۔کمان کی طاقت ۔ مؤنث ۔ واضح ہو کہ کمان سے کان تیر مراد ہے۔

(۲۱۵۸)

بازہ بقول سروری و جہانگیری وسراج وناصری بفتح زاے معجمہ (۱) چوبی باشد متوسط کہ بدست گیرند ودو دستی نیز گویندش صاحب جہانگیری فرماید کہ چوب گندہ

ولک مانند چوبی کہ کپیان را از ان بیاویزند و چوب دستی وامثال آن و بقول صاحب
جامع و برہان چوب گندۂ کہ قپان و ترازو را از ان آویزند و چوب دستی و سردستی
قلندران و بقول صاحب رشیدی و ناصری بطریق مجاز عصا و چوبیست بزرگ و شاہ تیر
وامثال آن گویا بازۂ اشجار است چہ بازہ لغتی است در بازو مؤلف عرض کند کہ
بازو بمعنی عصا ہم بجایش گذشت پس چرا نگوئیم کہ این مبدل آنست کہ واو بدل شدہ
بہای ہوز چنانکہ آوسو و آوسہ (نخجبۃ ؎) نشستہ بصد خشم در کازۂ ٭ گرفتہ بچنگ
اندرون بازۂ ٭ (حکیم سوزنی ؎) آن فردہ چیست آنکہ برای جواب او ٭ پالیزبان
ببازۂ چوپان رسید بازہ ٭ (اردو) دیکھو بازو کے چوتھے معنے۔ اور بلحاظ معنی مجازی
لٹھا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ شہتیر۔ گولا۔ دکن مین اُس بلند اور بڑی
لکڑی کو لٹھا کہتے ہین جو مختلف کامون کے لئے زمین مین گاڑ دیتے ہین۔
(۲) بازہ۔ بقول جہانگیری و برہان و رشیدی و جامع و ناصری کشادگی سر دو دست
از سر انگشتان دستی تا سر انگشتان دست دیگر و آن را باز ہم خوانند و بعربی باع
و بترکی قلاچ۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ ماخوذ از باز مؤلف عرض کند کہ
باع و باز نتیجۂ پیمایش دو دست کشادہ و باز کردہ شدہ پس جا دارد کہ فارسیان
ہای نسبت بر کلمۂ باز زیادہ کردہ باع را بازہ گفتند و باز کہ بہمین معنی گذشت
مخفف ہمین بازہ باشد و توجیہہ بیان کردۂ خان آرزو ہم من وجہٍ درست است
(حکیم اسدی ؎) چہی ژرف دیدند صد بازہ راہ ٭ یکی چرخ گردندہ بالای چاہ ٭

(اردو) دیکھو باز کے دوسرے معنے۔

(۳) بازہ۔ بقول جہانگیری و برہان و جامع و ناصری فاصلۂ میان دو دیوار و میان دو کوہ کہ عبارت از کوچہ و درہ بود۔ صاحب رشیدی گوید کہ بدین معنی لغتی است در باز بمعنی کشادہ۔ مؤلف عرض کند کہ مقصود رشیدی جز این نباشد کہ بر کلمۂ باز کہ بمعنی کشادہ گذشت ہای ہوز زیادہ کردہ کوچہ و درہ را نام کردند کہ کشادگی درمیان دو دیوار و دو کوہ دارد (اردو) کوچہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ گلی۔ گلیارا۔ راہ تنگ۔ درہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ دو پہاڑوں کے درمیان کا راستہ۔ دیکھو انبرہ کے تیسرے معنے۔

بازبہر اصطلاح۔ مخفف ہمان باذبہر است کہ بجای خودش گذشت و ذکر این ہمدر انجا کردہ ایم (اردو) دیکھو باذبہر۔

بازہمان حال شد احمد پارینہ را مثل۔ این ہمان مثل است کہ ذکرش بر احمد پارینہ گذشت و محل استعمال این را ہمدر انجا بیان کردہ ایم (اردو) جو کیفیت پہلے تھی وہی اب بھی ہے۔ دیکھو احمد پارینہ۔

بازی بقول بہار (۱) معروف و (۲) دغا و فریب و فرماید کہ بمعنی اول بالفظ آوردن و انگیختن و کردن مستعمل و بمعنی دوم بالفظ خوردن و دادن۔ صاحب انند نقل نگارش صاحب مؤید فرماید کہ بمعنی اول ترجمۂ لعب است و (۳) طشت را گویند و (۴) مرکب است بمعنی با پیرایہ۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر معنی اول کردہ۔ مؤلف عرض کند کہ اکثر محققین زبان دان این لغت را

ترک کردہ اند و ملحقات این را آوردہ اند وجہش غیر ازین نباشد کہ این را لغت معروف
خیال کردند و بیان ملحقات را کافی شمردند و پی بہ ماخذ نبردند و بخیال اکثر معاصرین عجم
اسم جامد است و اسم مصدر (بازیدن) کہ می آید۔ و برای ہیچ لغت مختصری غیر ازین
چہ خیال کنیم ولیکن خیال ما اینست کہ این مرکب است با کلمۂ با بمعنی ہمدمش و زی
کہ بالکسر بمعنی حیات و زندگی است (کما فی البرہان) و جز این نیست کہ زی مخفف زیست
باشد پس معنی لفظی (بازی) صاحب زندگی و زیست دارندہ و کنایہ از لعب کہ نزد حکما
مایۂ زندگی است و صحت و تندرستی باقی نماند تا آنکہ با اشغال دیگر و ورزش و لعب
را ہم قائم نداریم و ہمین است ماخذ این بمعنی اول و بدین وجہ کہ در لعب دیگری را
اکثر بغلط اندازند معنی دوم بر سبیل مجاز قائم شد و جا دارد کہ برای ماخذ این بمعنی
دوم یای نسبت بر کلمۂ باز زیادہ کردہ باشد کہ بمعنی عکس و قلب گذشت پس معنی لفظی
این منسوب بعکس و قلب و کنایہ باشد از دغا و فریب۔ آنچہ صاحب مؤید این را بمعنی سوم
نقل کردہ است مفرس باشد کہ معنی لفظی این در عربی بمعنی خم دارندہ و خمیدہ۔ فارسیان
کنایہ از طشت گرفتہ اند کہ خم دارد و معنی چہارم را غیر او دیگری از محققین فارسی زبان
ذکر نکرد طالب سند باشیم و اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد کہ معنی لفظی این
با زینت است و زی مخفف زینت و جا دارد کہ زی لغت عرب گیریم بمعنی لباس پس
اندرین صورت معنی لفظی این صاحب لباس و کنایہ از صاحب زینت باشد (اردو
(۱) بازی بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ کھیل۔ تماشا۔ کرتب (۲) بازی بقول

آصفیہ۔ مؤنث۔ چال۔ فریب۔ دہوکا۔ (۳) طشت۔ بقول آصفیہ۔ مذکر معرب تشت
بڑا طباق۔ تھال۔ لگن۔ پرات۔ تسلا (۴) آراستہ۔

بازیار اصطلاح۔ بقول جہانگیری و برہان و جامع و بحر و ناصری (۱) کسی را گویند کہ زراعت کند یعنی برزگر (شاہ داعی شیرازی سہ) آب رامی راند مردی بازیارے سالہا گفتا کہ ہستی در چہ کارے گفت انگور و انار و سیب و بہ ہامی کشتم زین جوی سوی باغ و دہ ہا ازجواب بازیار خوش ضمیرے این اشارتہا بسوی عشق گیرد خان آرزو در سراج بذکر معنی دہقان و مزارع گوید کہ اغلب کہ بدین معنی بہ زای فارسی کہ صاحب باج باشد مؤلف عرض کند کہ بہ خیال ما کلمہ باز درینجا بمعنی گذرگاہ سیل است کہ بر معنی ہجدہمش گذشت یعنی دوست گذرگاہ سیل و کنایہ از مزارع۔ آنچہ خان آرزو درینجا باز را بہ زای فارسی بمعنی باج گیرد درست نیست زیرا کہ باج یار یا باژیار کنایہ نتوان گرفت از پادشاہ نہ مزارع حیف است کہ بعض محققین کنایہ را با معنی حقیقی متعلق نمی کنند و بخیال ما تعلق معنی حقیقی با کنایہ لابد (اردو) مزارع۔ کسان۔ مذکر۔

(۲) بازیار۔ بقول جہانگیری و برہان و سراج و جامع و بحر بازدار را گویند یعنی میر شکار (حکیم سوزنی سہ) تا نگیرد باز آن گش خرامیدن زکبک تا نیاموزد خرامان کبک بازیدن زباز ہا دست در زلف چو چنگ بازیار کبک زن ہا و زشکار بوسہ چون بازان بسوی کبک باز ہا و بقول صاحب ناصری واند یعنی بازو میر شکار مؤلف عرض کند کہ معنی

حقیقی این دوست باز ونگاہدار بازدیجاؔ
بمعنی میرشکار باشد وآنچہ محققین آخرالذکر
بمعنی باز نوشتہ اند سکندری خوردہ اند و
غور بر معنی لفظ نکردہ اند فتأمل (اردو)
میرشکار ۔ شکاری ۔ مذکر ۔

بازیافت اصطلاح بقول بحر وانند
وغیاث (۱) بمعنی خریدن ۔ دیگر کسی از
محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف
عرض کند کہ قول ہر سہ محققین بالا بدون
سند استعمال اعتبار را نشاید طالب سند
باشیم واگر سند استعمال بدست آید گوئیم
کہ بمعنی حاصل بالمصدر یعنی خرید وخریداری
باشد نہ خریدن وبہ تحقیق ما (۲) در اصطلاح
سیاق زری را گویند کہ لائق واپسی باشد
یعنی زری کہ از میزان واجب الوصول کم
کنند مثلاً مشاہرۂ زید پنجاہ روپیہ واجب الادا
است ولیکن در بر آورد مشاہرہ دہ روپیہ
را کہ جرمانہ قابل وصول از دست بازیافت
یعنی وضع کردیم وباقی چہل روپیہ را
بنام واجب الادا قائم کردیم پس این
وضعات دہ روپیہ بازیافت نام دارد و
معاصرین عجم در سیاق عجم ہم ہمین اصطلاح
را استعمال کنند مخفی مبادکہ کلمۂ بازدیجا
بمعنی ہفتم اوست یعنی مراد ازین عمل ہمین
قدر است کہ مشاہرۂ کامل بزید ادا کردیم
و دہ روپیہ زر جرمانہ را باز گرفتیم (اردو)
(۱) خریداری ۔ خرید ۔ اسم مؤنث ۔ خریدنا
کا حاصل بالمصدر (۲) بازیافت اصطلاح
سیاق مین اُس وضعات کا نام ہے جو کسی
کی واجب الادا رقم سے وضع کیجاتی ہے

بازی انگیختن مصدر اصطلاحی صاحب
آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف
گوید کہ بازیگری وشعبدہ بازی کردن
متعلق بمعنی اول یا دوم لفظ بازی است

(نظامی ـــہ) دلا چند زین بازی انگیختن ٭ بہر دست رنگی در آمیختن ٭ (اردو) شعبدہ بازی کرنا۔ نظربندی کرنا۔ چالاکی کرنا۔ مکاری کرنا۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ بازی گری کرنا بھی کہہ سکتے ہیں۔

(الف) **بازی باختن** استعمال صاحبان

(ب) **بازی بازی** آصفی ذکر (الف) کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بہ معنی حقیقی باختن بازی است بہار نسبت (ب) گوید کہ بہ بی پروائی کار کردن صاحبان بحر وانند وغیاث نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ (۱) حاصل بالمصدر (الف) است وبس واگر تکرار لفظ بازی گیریم معنی آن کثرت بازی باشد (۲) بمعنی لہو ولعب وسند ہمہ محققین از کلام صائب است (ـــہ) بنای طاقت من گرچہ بود از بی ستون افزون ٭ ببازی بازی آخر پایمال نی سوران شد ٭ (اردو) (الف) بازی ہارنا۔ (ب) (۱) بازی کی بار۔ (۲) کھیل کود۔ بقول آصفیہ اسم مذکر۔ لہو ولعب۔ اچھل کود۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ دکن مین کہتے ہین کہ "کھیل کھیل مین آپ نے تعلیم کا وقت گزار دیا"۔

بازی بازی بریش بابا ہم بازی مثل۔ صاحبان خزینہ وانشاں فارسی ذکر این کردہ از معنی ومحل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ چون فارسیان کسی را با بزرگان در تمسخر بینند تنبیہش این مثل را زنند (اردو) دکن مین جب کوئی شخص کسی بزرگ کے ساتھ مسخرہ پن کرتا ہے تو حاضرین مین سے کوئی شخص اسکو روکتا ہے اور اسی فارسی مثل کا استعمال کرتا ہے اور کہتا ہے "اب تو تم بہت بڑہ گئے یہ کیا واہیات

اور فضول ہے۔ بازی بازی برلش با بازیٔ لفظ ہم اس مین داخل نہین ہے۔

بازی بانگیز مقولہ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بفتح و سکون نون و کاف فارسی و یاے مجہول و زاے معجمہ بازیٔ کہ نزدیک باشد بہ بردن و کنایہ از خوبی بازی بہار و بحر و انند ہم بالش مؤلف گوید کہ باید کہ (بازی بانگیز است) قائم کنیم و این مقولہ فارسیان است کہ چون بازی کسی را غالب ببینند بہ مقابلش گویند کہ "بازیت بانگیز است" (وحشی ؎) شدیم مات بشطرنج غائبانہ تو ٭ بما بنجند کہ خوش بازیت بانگیز است ٭ (اردو) "بازی چڑھی ہوئی ہے" بازی بڑھی ہوئی ہے "یعنی بازی غالب ہے۔

بازی برآوردن از پردہ مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر (بازی براوردن) کردہ فرماید کہ مرادف بازی انگیختن است کہ گذشت مؤلف عرض کند کہ صراحت معنی ہمہ را انجا کردہ ایم (نظامی ؎) ہر نفس این پردۂ چابک فریب ٭ بازیٔ از پردہ برآرد غریب ٭ (اردو) دیکھو بازی انگیختن۔

بازی برون آوردن مصدر اصطلاحی ۔ بازیدن بازی است متعلق بہ معنی دوم بازی و مرادف بازی انگیختن (انوری ؎) دل ہمی دزدی و منکر می شوی ٭ بازی نیکو برون آوردۂ ٭ (اردو) دیکھو بازی انگیختن۔

بازیچہ اصطلاح۔ بقول برہان و سراج و ناصری و ہفت و مؤید (۱) آنچہ بدان بازی کنند و (۲) مسخرہ۔ بہار ذکر ہر دو معنی بالا گوید کہ (۳) کنایہ از کار آسان و صاحب انند نقل نگارش و صاحب غیاث بذکر معنی اول فرماید کہ اگرچہ بظاہر تصغیر بازیست

(۲۱۵۹)

مگر تحقیق آنست کہ کلمۂ چہ درین لفظ برای
نسبت است (انوری لہ) بگر و یہ کین
این کار کہ سہل است و سلیم ؛ ملک است
نہ بازیچہ کہ الملک عقیم ؛ (ظہوری سہ)
رازی کہ ودیعت خموشی است ؛ بازیچۂ
نرگس سخن گوست ؛ نسبت معنی دوم عرض
کنیم کہ مجاز باشد کہ مسخرہ ہم ہیچو بازیچہ است
و قول صاحب ناصری کہ از اہل زبانست
ستند و برای معنی سوم وجہ کنایہ نیست
و دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این
نکرد و سند استعمال پیش نشد و معاصرین
عجم بر زبان ندارند اعتبار را نشاید
(اردو) (۱) بازیچہ ۔ بقول آصفیہ ۔
فارسی ۔ اسم مذکر ۔ کہلونا ۔ کھیل ۔ تماشا
(۲) مسخرہ ۔ مذکر ۔ دیکھو الواط ۔ صاحب
آصفیہ نے کہلونا پر فرمایا ہے ۔ ہندی
اسم مذکر ۔ وہ خوش مزاج یا مسخرہ آدمی
جسے ہر ایک پسند کرے جیسے " یہ شخص تو امیر ان
کا کہلونا ہے " (۳) آسان کام ۔ مذکر ۔

(۳۴۰) **بازیچۂ اطفال شدن** استعمال بمعنی
حقیقی بازیچۂ طفلان قرار یافتن است ۔
(ظہوری سہ) از ہمہ سادہ تر و از ہمہ پر
کارترم ؛ ہر کہ بازیچۂ اطفال شد افلاطون
است ؛ (اردو) بازیچۂ اطفال بننا
بچوں کا کہلونا بننا ۔

بازیچۂ روم و زنگ اصطلاح ۔
صاحب جہانگیری در ضمیمۂ کتاب گوید کہ
کنایہ از روزگار و کنایہ از مسخرۂ روزگار
و بقول صاحبان برہان و بحر مسخرۂ روز
و شب و کنایہ از دنیا و روزگار باعتبار
شب و روز مؤلف گوید کہ روم و زنگ
استعارہ باشد از صبح و شام و بازیچہ بمعنی
اوّلش پس بازیچۂ روم و زنگ کنایہ از
دنیاست کہ دو رنگ دارد و ہیچ تعلق

با مسخرہ ندارد طرز بیان محققین بالا دغلط انداز د (ار دو) لیل و نہار کے کھلونے سے دنیا مراد ہے۔

بازی چیدن مصدر اصطلاحی صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ قائم کردن بازی است (نثر ظہوری در رسالۂ مذکور منصوبہ ہاست کہ سی بازی و چہل بازی از روی ہمد گر چیدہ شدہ است" (ار دو) بازی قائم کرنا۔

بازی خام اصطلاح۔ بقول بہار داند۔ بازی مغلوب و ضعیف (صائب ع) بازی ما گرچہ اوّل خام می آید بچشم کہ در عقب دارد تماشاہای رنگین نرد ما ٭ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است (ار دو) بازی مغلوب۔ مغلوب بازی مونث

بازی خوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بحر بمعنی فریب خوردن۔ صاحب آصفی ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ این متعلق است بمعنی دوم لفظ بازی (صائب ع) بازی عشرت مخور از خندۂ ماہچو برق ٭ گریہ ہا در پردہ دارد چہرۂ خندان ما ٭ (ظہوری ع) حبّذا درد اگر بازی در مان نخورد ٭ ای خوشا زخم اگر دست خوش مرہم نیست ٭ (ار دو) دہوکا کھانا۔

بازی دادن مصدر اصطلاحی بقول صاحب آصفی بمعنی (۱) فریب دادن صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بر (بازی میدہد) گوید کہ (۲) بہ لعب می آورد و مشغول لعب می کند مؤلف گوید کہ این ہر دو معنی متعلق بمعنی اوّل و دوم لفظ بازی است (خسرو دہلوی ع) داد بر دم جان و تو در بند بازی دادنم ٭ من بعمدا خود بماندم تا تو ام بازی دہی ٭ (انوری ع) ای زمان تو بی

تناسخ نفس ہ۔ کبک را دادہ در ہنر بازی ہ۔ (اردو) (۱) دہوکا دینا۔ فریب دینا جل دینا۔ (۲) کھیل کہلانا کھیل میں مشغول کرنا

بازیدن بقول صاحب بحر (۱) بازی کردن و (۲) دراز کردن (کامل التصریف) ومضارع این بازد۔ صاحب موارد نسبت معنی اول صراحت کند کہ اشتغال کردن ببازی نرد و شطرنج و گوی و شکار و مانند آن وحاصل بالمصدر این بازی و صاحب نوادر ہمرہ بانش **مؤلف** عرض کند کہ اسم مصدر این ہم بازی است کہ حقیقت ماخذش بجایش بیان کردہ ایم فارسیان بقاعدۂ خود (دن) علامت مصدر را برلفظ بازی زیادہ کردہ مصدری ساختند و این مصدر اصلی است نہ جعلی کہ اسم مصدرش لغت زبان فارسی است و یای مکسور ہم اصلی است نہ زائد و باختن کہ بہمین معنی گذشت مخفف و مبدل این باشد کہ بازی را بتخفیف تحتانی باز کردند و زای ہوز را بخای معجمہ بدل شدہ باخ شد چنانکہ فراز و فراخ و پس از ان علامت مصدر (تن) بر وی زیادہ کردہ مصدری ساختند و این ہم مصدر اصلی است و اشتقاق این مخصوص است و کامل التصریف نیست بلکہ بنظر بر تعریف صاحب بحر۔ سالم التصریف است کہ غیر از ماضی و مستقبل و مفعول نیاید۔ آنانکہ معض مشتقات بازیدن را برای باختن مخصوص کردہ باختن را کامل التصریف خیال کردہ اند (چنانکہ خود صاحب بحر) پی بحقیقت ماخذ نبردہ اند۔ حیف است کہ ما اشارۂ این بر باختن نکردہ ایم ازینجاست کہ دریںجا تلافی مافات کردہ ایم مخفی مباد کہ نسبت معنی دوم این مجرد قول صاحب بحر است۔ طالب سند استعمال باشیم (اردو)

بازی کرنا کھیلنا (۲) دراز کرنا طول دینا

بازیرطلا اصطلاح - بقول صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار دستۂ طلائی است کہ بہندی دستی گویند **مؤلف** گوید کہ (بازیرطلا) بدون اضافت دستہ را گویند کہ از آہن یا چیز دیگر ساختہ بالای آن ورق طلا نشاندہ باشند بطرزی کہ جنس داخلی پنہان شود - مخفی مباد کہ (زیرطلا) فک اضافت زیر طلاست وکلمۂ با بمعنی ہفدہمش پس معنی لفظی این چیزی کہ صاحب زیر طلاست یعنی آن دستہ کہ زیر ورق طلا موجود است پس این اسم خاص برای دستۂ طلائی است اعم ازینکہ دستۂ کارد باشد یا قبضۂ شمشیر وغیر ذالک (اردو) سونے کا ورق چڑھا یا ہوا طلائی دستہ - مذکر -

بازیرہ اصطلاح - بقول سروری و رشیدی و سراج وجامع وناصری بہ کسر زای ہوز وفتح رای مہملہ بر وزن پاکیزہ پارۂ شب را گویند چنانکہ بازیرۂ نخستین و بازیرۂ بازپسین وبقول صاحبان جہانگیری وبرہان باتحتانی مجہول باشد بروزن کاجیرہ می فرمایند کہ حصّہ وپارۂ از شب چنانکہ اگر بازیرۂ اول وآخر گویند مراد از ان پارۂ از اوّل شب وآخر شب بود **مؤلف** عرض کند کہ بقول صاحب محیط المحیط زَیرۃ در عربی زبان بمعنی پارۂ از کتان و بدین وجہ کہ جزیرہ قطعۂ زمین است آن را ہم زیرہ گویند (الخ) پس بخیال ما این مفرس باشد کہ فارسیان در اوّل زیرہ کلمۂ با مرکب کردہ لغتی ساختند کہ معنی لفظی این حصّہ دارندہ وحصّہ دار است ود رمحاورہ مخصوص شد برای شب وبازیرۂ اوّل حصہ دار

اوّل شب و بازپرہ آخر حصہ دار آخر شب
و مجازاً برای حصۂ اول و آخر شب مستعمل
شد (اردو) حصۂ شب۔ مذکر۔ جیسے
اول حصۂ شب و آخر حصۂ شب۔ رات
کا حصہ۔ مذکر۔ جیسے پہلی رات پچھلی رات
(الف) **بازی سگال** استعمال۔
(ب) **بازی سگالیدن** صاحب انند
در تعریف این بر لفظ (چابو) حوالہ کردہ
و بر (چابوک دست) از حکیم اسدی سندی
آوردہ کہ استعمال بازی سگال درانست
(س) چہ چابوکدستی است بازی سگال
کہ در پردہ داند نمودن خیال ۴ صاحب
آصفی بحوالۂ بہار بر (ب) ہمین سند را
نقل کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ سگالیدن بقول صاحب بحر بمعنی
قصد کردن آمدہ پس معنی لفظی (ب) قصد
بازی کردن و مراد از بازیدن و (الف)
اسم فاعل ترکیبی است یعنی قصد بازی کنندہ
و مراد از بازندہ۔ در نسخۂ قدیم بہار بر بازی
سگال بازی گر نوشتہ وحقیقت بازیگر
بجایش می آید و بخیال ما با بازی سگال فرقی
دارد (اردو) (الف) کھیلنے والا (ب)
کھیلنا۔ بازی کرنا۔

بازی شب اصطلاح۔ بقول انند و
شمس (۱) خمر نوشیدن و (۲) آتشبازی
کردن و (۳) بیرون آوردن صورتہا
و این را ہفت بازی ہم گویند۔ صاحب
ہفت بہ اضافت بازی بسوی شب ذکر
ہر سہ معنی بالا کردہ گوید کہ مرادف ہفت
بازی باشد مؤلف عرض کند کہ مرکب
اضافی است طالب سند استعمال باشیم
مخفی مباد کہ شب باز بقول برہان کسی کہ
شب ہا بازی کند و صورت ہای مختلف
از پس پردہ بنماید (الخ) پس بازی شب

بمعنی سوم خلاف قیاس نیست کہ شب بازی
قلب اضافت اوست ۔ صاحب بحر ذکر از شب
بازی ہم بہ ہمین معنی کردہ (اردو) (۱)
شراب خواری ۔ اسم مونث (۲) آتشبازی
دیکھو آتشبازی کے دوسرے معنے (۳) تیلیون
کا تماشا ۔ بقول آصفیہ ۔ ہندی ۔ اسم مذکر ۔
لعبت بازی ۔ شب بازی ۔

بازی فلکی اصطلاح ۔ مرکب توصیفی (۱۴۱۲)
است کنایہ از حادثات زمانہ و واقعات
لیل و نہار (انوری ؎) بہ پیل حادثہ
شہ مات باد عمر عدوت ٭ ببازی فلکی
از غرای و باد افراہ ٭ (اردو) زمانہ کے
حادثات ۔ لیل و نہار کے واقعات ۔ مذکر ۔

بازیکدہ اصطلاح ۔ بقول بہار قریب
بمعنی بازیگاہ کہ می آید و بر بازیگاہ می فرمائد
کہ قریب بہ معنی بازیکدہ صاحب انند
نقل نگارش مؤلف عرض کند کہ مضعفا
تحقیق محققین بالاصورت تحقیق را بازی
اطفال کردہ بہ تحقیق ما ہر دو مرادف یکدیگر
است بمعنی مقام بازی و جای بازی
دیگر ہیچ (ظہوری ؎) از شوخی طفلان
شدہ پامال ہوسہا ٭ بازیکدہ لابہ و
لاغ است دل ما ٭ و ما گفتہ ایم (؎)
از شوخی طفلان کہن سال تغافل ٭ بازیکدہ
لابہ و لاغ است لغت ہا ٭ (اردو) بازیگاہ
مذکر ۔ مقام بازی ۔ کھیل کود کی جگہ ۔

بازی کردن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض
کند کہ (۱) لعب کردن و بازیدن و (۲)
مکر و فریب کردن (خسرو ؎) ز عدلش
میش بر بازی کند با شیر ہمچون سگ ٭ ز بیم
پاسبانی گرگ دنبال شبان گیرد ٭ (انوری
؎) فتح بینی کہ بازمانہ او ٭ چون سمند ہمی
کند بازی ٭ (مخلص کاشی ؎) شبم را

روز و روزم شب نمود از گردش چشمی
بچه بازی کرد با من گردش افلاک را دیدی
(اردو) (۱) کھیلنا۔ (۲) فریب کرنا

بازی گوش اصطلاح۔ بقول سروری
و جهانگیری (در ضمیمۂ کتاب) (۱) کنایہ
از شوخ و شنگ و بقول خان آرزو در
سراج بکاف فارسی طفل شوخ و شنگ
و فرماید کہ معنی ترکیبی این کسیکہ گوش برآواز
بازی باشد نیز فرماید کہ بعضی بکاف تازی
خوانند اگرچہ این بقیاس نزدیک است
لیکن خلاف روزمرہ و داخل مجاز است
و هم او در چراغ گوید کہ طفلیکہ گوش برآواز
بازی طفل دیگر باشد و آن کنایہ از طفلی
کہ شوق بازی بسیار دارد۔ صاحب جامع
بکاف تازی ذکر معنی اول کردہ گوید کہ (۲)
کنایہ از محیل و فریبندہ صاحب برہان
بصراحت کاف فارسی بر معنی اول قانع

و بقول رشیدی کہ کتابتش بکاف فارسی
است شوخ و سخن ناشنوا۔ صاحب بحر بہ
نقل عبارت صاحب چراغ گوید کہ بکاف
تازی خواندن خطاست۔ صاحبان انند
و بہار گویند کہ بمعنی بازی دوست باشد
و فرمایند کہ از زبان دانان همین بہ تحقیق پیوستہ
و جوہر لفظ ہم دلالت دارد کہ بکاف فارسی
است **مؤلف** عرض کند کہ معاصرین عجم
کاف فارسی و تازی ہر دو را درست دانند
یعنی بکاف فارسی اسم فاعل ترکیبی است
بمعنی گوش برآواز بازی دارندہ و بکاف تازی
ہم اسم فاعل ترکیبی باشد بمعنی بازی دوست
و کوشش بازی کنندہ آنانکہ بر غلطی کاف تازی
رای زدہ اند ذوق زبان ندارند و تلاش
شان محدود و بخیال ما ہر دو درست است
و بلحاظ معنی دوم کہ بیان فرمودۂ صاحب
جامع است کاف تازی مخصوص۔ فتامل

(مرزا طاہر وحید ره) چون صدف در
بحر طوفان خوردۂ ہر سال خورد ⁂ گشتہ بازی
گوش از اخبار بازیہای ما ⁂ (ظہوری ره)
می کنم بازی بہ پند ناصحان ⁂ عشق طفلانم چہ
بازی گوش کرد (صائب ره) در زمان
شرستی طفل بازی گوش من ⁂ مہرۂ گہوارہ
جای سنگ بر دیوار ریخت ⁂ (ولہ ره)
ہمچو مژگان ہر دو عالم را بہم انداختہ است
⁂ از اشارتہای پنہان چشم بازی گوش تو
⁂ (اردو) (۱) کھلاڑی - بقول آصفیہ
کھیل کود میں مشغول رہنے والا - کھلنڈرا
(۲) کھلاڑی - مکار - فریبی - عیار - دغاباز - چالاک

بازیگاہ اصطلاح - مرادف بازیگدہ و
بحث این بر بازیگدہ گذشت (ناصر علی
ره) چو خواندی درس آزادی گلستان
می شود زندان ⁂ کہ روز جمعہ بازیگاہ
طفلان است مکتب ہا ⁂ (اردو) دیکھو بازیگدہ

(۱) بازیگر (۲) بازیگری اصطلاح - بہار ذکر این
کردہ از معنی ساکت و صاحب
آنند نقل نگارش **مؤلف** عرض کند کہ (۱)
اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بازی کنندہ و
شعبدہ باز و (۲) بیای مصدری بمعنی شعبدہ بازی
(نظامی ره) مپندار کز بہر بازی گریست
⁂ سرا پردۂ اینچنین سرسریست ⁂ (اردو)
(۱) بازیگر بقول آصفیہ فارسی - اسم مذکر -
تماشاگر - بھانمتی - شعبدہ باز - (۲) بازیگری
شعبدہ بازی - مؤنث -

بازی گوش اصطلاح - بہ کاف فارسی
ہمان بازی کوش کہ بکاف تازی گذشت
بمعنی اولش و بحث کامل این ہمہ را انجا
گذشت (اردو) دیکھو بازی کوش -

بازی لیکی اصطلاح - بقول صاحب
رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار
(۱) بمعنی بارگاہ شاہی - صاحب بول چال

بذکر معنی اوّل گوید که (۲) بمعنی شبستان و هم
او صراحت فرماید که از لغت انگلیسی (بیسیلک
گرفته اند **مؤلف** گوید که بقول صاحب
چیمبرس دکشنری (بیسی لیکا) بزبان لاطینی بنای
عظیم الشان را می گفتند که از ان کاروبار
تجارت و فصل خصومات متعلق بود و بعد
از ان همین منازل را بکار کلیسا و معبد
استعمال کردند و صاحب لغت انندیل گوید که
(بیازی لیکا) لغت لاطینی است ماخوذ
از لغت یونانی (بیاسی لیک) که معنی حقیقی
این منزلی عالی با ستون های بلند و با تابنیان
منازل عالیه را بدین نام موسوم می کردند و
معبد های نصاری را بهمین وضع می ساختند
و فی زماننا بعض معبد های رومی را بهمین
اسم موسوم کرده اند پس فارسیان به حذف
تحتانی دوم از لغت لاطینی و تبدیل الف آخر
به تحتانی (چنانکه ارمغان و یرمغان) و اگذشت
و یکدش) مفرّس کرده بمعنی بارگاه شاهی استعمال
کردند صاحب برهان بر شبستان فرماید که بمعنی
خانهٔ شب و حرم سرای پادشاهان و خلوت خانه
و عبادتخانه مخصوص مساجد - پس بخیال ما معنی
دوم هم داخل معنی لغت لاطینی است (اردو)
(۱) دیکھو بارجا (۲) شبستان - بقول آصفیه -
فارسی - اسم مذکر خلوتخانه خوابگاه - ایوان
کے سونے کی جگہ - مسجد کی وہ جگہ جہان رات
کو عبادت کرتے ہین -

بازی میر و وزیر اصطلاح - بقول
چراغ و بهار و بحر و انند بازئی است که اکثر
اطفال و جوانان بازی کنند (سلیم ؎)
هر دو روزی دیگری را پیش می آرد تسلیم
می کند دوران چو طفلان بازی میر و وزیر
(میر یحیی شیرازی ؎) بجنبش و الیان طفل
حقیر اند ؛ شهان هم بازی میر و وزیر اند
مؤلف عرض کند که بازئی را نام است

کہ زان میر و وزیر فرضی قائم کنند	فرضی میر و وزیر ہون جیسے گنجیفہ
وبس (اردو) وہ کھیل جس مین	جس مین میراور وزیر فرضی دونون ہین

باژ بقول جہانگیری وبرہان وسروری ورشیدی وجامع وناصری بازای عجمی (۱) از رومال و اجناس وغیرآن راگویند کہ پادشاہ قوی دست از پادشاہ وحاکم زیر دست بگیرد (فردوسی ؎) چنان بدکہ ہرسال یک چرم گاو ٭ زکابل ہمی خواستی باژ وساو ٭ (خاقانی ؎) بہ بیچارگی باژ وساو گران ٭ پذیرفت باید ترا بیکران ٭ (فردوسی ؎) نشستند با باژ ہر دو براسپ ٭ دوان تاسوی خانہ آذرگشسپ ٭ خان آرزو در سراج گوید کہ باج کہ گذشت مبدل این است **مؤلف** عرض کند کہ صراحت ماخذ این بر معنی اوّل باج کردہ ایم (اردو) دیکھو باج کے پہلے معنے۔

(۲) باژ۔ بقول جہانگیری وبرہان وسروری ورشیدی وجامع وناصری زری باشد کہ راہداران وگذربانان از سوداگران وتجار ودیگر آیندگان وروندگان بستانند (حکیم خاقانی ؎) زان این رصدان مقیم راہند ٭ کز قافلہ باژ عمر خواہند ٭ **مؤلف** عرض کند کہ مجاز معنی اوّل است کہ گذشت (اردو) دیکھو باج کے دوسرے معنے

(۳) باژ۔ بقول جہانگیری وبرہان وسروری ورشیدی وجامع وناصری وسراج خاموشی بود کہ مغان در وقت بدن شستن وخوردنی خوردن بعد از زمزمہ اختیار کنند وشرح این اجمال بذیل لغت برسم می آید وفرمایند کہ باین ہر سہ معنی کہ مذکور شد مرادف باج است کہ گذشت (فردوسی ؎) پرستندۂ آذر زردہشت

ہمی رفت با باژ و برسم بہشت ﴿ (نظامی ۵) چو آمد وقت خوان داری عالم ﴿ زموبد خواست رسم باژ و برسم ﴿ مؤلف عرض کند کہ اسم جامد فارسی زبان است و اشارۂ این بر باج کردہ ایم (اردو) دیکھو باج کے تیسرے معنے۔

(۴) باژ۔ بقول جہانگیری و برہان و رشیدی و سراج نام قریہ ایست از قرای طوس از ناحیت طبران بزرگ۔ گویند کہ تولد حکیم فردوسی دران قریہ واقع شدہ مؤلف عرض کند کہ اشارۂ این ہم بر معنی ششم باج کردہ ایم وجہ تسمیۂ این قریہ غیر ازین نباشد کہ این را شاہی بہ شہنشاہی عوض باج سپردہ باشد یا باجگیران راہ راہمد رینجا مقام باشد واللہ اعلم۔ (اردو) دیکھو باج کے چھٹے معنے۔

(۵) باژ۔ بقول برہان جزیہ را ہم گویند کہ مسلمانان از کافران بگیرند مؤلف گوید کہ مجاز معنی اول باشد و اسم جامد فارسی زبان۔ ما اشارۂ این بر لفظ باج ہم کردہ ایم (اردو) دیکھو باج کے چوتھے معنے۔

(۶) باژ۔ بقول برہان مرادف باز بمعنی باع۔ خان آرزو در سراج گوید کہ بدین معنی باز بہ زای تازی است چنانکہ گذشت مؤلف گوید کہ چرا نگوییم کہ بدین معنی مبدل باز است کہ زای عربی بفارسی بدل شود چنانکہ آزیر و آژیر (اردو) دیکھو باز کے دوسرے معنی۔

(۷) باژ۔ بقول برہان و (خان آرزو در سراج) بمعنی دوش و بازو و یک بند انگشت۔ مؤلف عرض کند کہ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت و اگر

سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مبدل بازاست کہ بدین معانی گذشت زای عربی
بافارسی بدل می شود چنانکہ آزیرو آژیر (اردو) دیکھو باز کے چوتھے اور پانچویں معنی

باژبان اصطلاح۔ بقول برہان وانندو هفت بازای فارسی و بای ابجد بر وزن کاردان (۱) شخصی را گویند کہ باج و خراج از مردم می گیرد و او را باژدار هم گویند و (۲) طائفہ باشد از ترکان۔ صاحب ناصری بر معنی اول قانع۔ مؤلف عرض کند کہ باجبان کہ بمعنی اول گذشت مبدل همین باشد کہ زای فارسی بجیم عربی بدل شود چنانکہ کژک و کجک و حقیقت بان بر باجبان مذکور شد صاحب کنز و لغات ترکی کہ محققین ترکی زبانند از معنی دوم ساکت و همین معنی دوم بر (باژمان) بہ میم عوض موحدہ هم می آید (اردو) (۱) دیکھو باجبان (۲) ترکون کے ایک طائفہ کا نام باژبان ہے۔ مذکر۔

باژخواہ اصطلاح۔ بقول مؤید و هفت مرادف باجبان و گزربان مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است و باج خواہ کہ بجایش مذکور شد مبدل این کہ زای فارسی بجیم عربی بدل شود چنانکہ کژک و کجک (اردو) دیکھو باج خواہ۔

باژدار اصطلاح۔ بقول برہان و هفت بر وزن تاجدار بمعنی باجبان مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است مرادف باجدار کہ گذشت و آن مبدل این است کہ زای فارسی بجیم عربی بدل شود چنانکہ کژک و کجک (اردو) دیکھو باجدار۔

باژدان اصطلاح۔ بقول برہان و ناصری و انند و شمس بر وزن پاسبان (۱) ظرفی را گویند کہ زر باجی کہ از مردم گیرند دران ریزند۔ صاحب مؤید بذکر معنی اول بحوالہ

زفانگویا گوید که (۲) نگهدارندهٔ باج هم-
مؤلف عرض کند که صاحب هفت معنی
دوم را بر (باژوان) می نویسد که به واو
عوض دال مهمله می آید که مبدّل (باژبان)
است تسامح صاحب مؤید یا دست درازی
کاتب باشد که معنی دوم را برین اصطلاح
نقل کرد و غور بر ماخذ نکرد و باجدان که
بمعنی اوّل گذشت مبدّل این است بمعنی
اول که زای فارسی به جیم عربی بدل شود
چنانکه کژک و کجک (اردو) دیکھو باجدان

باژرند | **باژرنگ** اصطلاح - هردو بقول برهان
واند بر وزن باربند سینه بند
طفلان و زنان **مؤلف** عرض کند که ما
حقیقت ماخذ هردو را بر (بازرند) بیان
کرده ایم که به زای هوّز عوض زای فارسی
و به رای مهملهٔ چهارم گذشت و این مبدّل
آنست که زای هوّز به فارسی بدل شود
چنانکه آزیره و آژیره دیگر هیچ (اردو) دیکھو بازرنگ

باژستان اصطلاح - بقول انند بحوالهٔ
فرهنگ فرنگ بکسر سین مهمله بمعنی باج گیر است
مؤلف عرض کند که اسم فاعل ترکیبی
است از مصدر ستاندن و باج ستان که
بجایش گذشت مبدّل این که زای فارسی
به جیم عربی بدل شود چنانکه کژک و کجک -
(اردو) دیکھو باج ستان -

(۱) **باژگون** | (۲) **باژگونه** اصطلاح - بقول سروری
بمعنی برگردانیده و مقلوب
صاحب رشیدی هم ذکر این کرده **مؤلف**
عرض کند که ما حقیقت این بر بازگون و
بازگونه بیان کرده ایم که به زای هوّز گذشت
جزین نباشد که این مبدّل آنست که زای
هوّز با زای فارسی بدل شود چنانکه آزیره
و آژیره (سراج الدین راجی ۵) خاک
پایت را زحل از دیده بر سر می نهد -

آری آری هست دائم کار هندو بازگون
۴ (حکیم خاقانی ﷲ) مسیح وار پی راستی
گرفت آن دل ۴ که بازگونهٔ روئی بود چو
خط ترسا ۴ مخفی مباد که واژگون و واژگونه
که می آید مبدّل همین است (اردو) دیکھو
(۱) بازگون (۲) بازگونه ۔

باژمان اصطلاح ۔ بقول مؤیّد بحوالهٔ
شرفنامه بزای فارسی طائفه از ترکان
مؤلّف عرض کند که صاحبان کنز و
لغات ترکی که محقّق ترکی زبانند ازین
ساکت بخیال ما فارسیان طائفه را از ترکان
نام کرده باشند که در قریهٔ باژ سکونت
اختیار کرده باشند اسم فاعل ترکیبی است از
مصدر ماندن قیاس محض است واللّٰه اعلم
بحقیقة الحال (اردو) ایک گروہ کا نام
فارسی مین باژمان ہے ۔ مذکر ۔

باژن بقول سروری و جامع بفتح زای فارسی گوسفند پیشرو گله باشد که نهازش
نیز گویند صاحب برهان گوید که ترجمهٔ این بعربی کراز است صاحب رشیدی فرماید
که این را تکه هم نامند صاحب شمس بر مطلق گوسفند قانع **مؤلّف** عرض کند که اسم
جامد فارسی قدیم است و پازن به بای فارسی اوّل و زای هوّز بمعنی بزکوهی می آید
(کافی البرهان) و جا دارد که اصل این همین پازن باشد اسم فاعل ترکیبی است بمعنی
پای زننده و نقش قدم قائم کننده برای دیگران و کنایه از پیشرو گله گوسپندان که
آواز پای این براه رود ۔ بای فارسی بدل شد به بای عربی چنانکه اسپ و اسب
و زای هوّز را بدل کردند به زای فارسی چنانکه باز و باژ و جا دارد که (پازن) را
که به بای فارسی و زای هوّز بمعنی بزکوهی می آید به تبدیلات بالا بُزی را نام نهادند

کہ پیشرو گلہ باشد و این علامت بی خوفی اوست یعنی در ہمہ گلہ گوسپندان ہمین یکی است
کہ بی خوف و خطر می رود چنانکہ بزکوہی و دیگر گوسفندان پیروی این کنند (اردو)
وہ بکرا جو ریوڑ کے آگے آگے چلتا ہے اور سارا ریوڑ اسکی پیروی کرتا ہے۔ (مذکر)

بازوان اصطلاح۔ بقول ہفت بہ واو چہارم بمعنی بازبان است دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و لیکن خلاف قیاس نیست مبدل بازبان باشد کہ بجایش گذشت موحدہ دوم بدل شد بہ واو چنانکہ آب و آو (اردو) دیکھو بازبان

آن مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نہ شد جزین نباشد کہ ہای ہوز در آخر زائد است بر لغت باژ کہ بہ ہمین معنی گذشت۔ طالب سند باشیم دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت (اردو) دیکھو باژ کے پہلے اور دوسرے اور پانچوین معنے۔ جس پر تفصیلی بیان ہے۔

باژہ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح ثالث و سکون ہا۔ باج و خراج و مانند

باس بقول برہان و جامع و ہفت بروزن طاس (۱) بمعنی قدیم باشد کہ مقابل حادث است و (۲) ترس و بیم را نیز گویند صاحبان ناصری و انند بر معنی اول قانع و فرایند کہ عہود گذشتہ و قدیمہ را کہ ایام باستان گویند از ہمین است صاحب سفرنگ باستنا د فقرۂ معنا دویکم دساتیر ذکر معنی اول کردہ (وہو ہذا(۱)) کہنہ و نوو پاینده و ناپای دانستنی از کہنگی خرد وران و سپہر را خواہد کہ باس است ۷۷ (انوری ۲۵) تا آسودہ در روز باس و زبیر ۶ سر زلف بنفشہ دست چنار ۷۶ مؤلف

عرض کند کہ بمعنی اوّل اسم جامد زند و پازند است و بمعنی دوم عربی است نمیدانیم کہ محققین بالا چگونہ این را فارسی گفتند و تعجب از صاحب جامع کہ اہل زبانست (اردو) (۱) قدیم (۲) ڈر۔ بقول آصفیہ ہندی۔ اسم مذکر خوف۔ ترس۔ خطرہ۔ اندیشہ

پاسبوس بقول جہانگیری باسین موقوف نام ریحانی کہ آن را مرزنگوش گویند صاحب برہان گوید کہ بروزن آبنوس آذان الفار صاحبان جامع و ناصری و مؤید ہم ذکر این کردہ اند صاحب (محیط) بر مرزنجوش فرماید کہ معرب مرزنگوش فارسی است و بعربی سمسق و حبق الفیل و عنقر و بیونانی مروقوس و اناغیلس و ثاموس وطامیوس و بہندی مروا نامند و آن غیر آذان الفار است مؤلف عرض کند کہ ہم او بر اناغالس ترجمہ آذان الفار نوشتہ و بقول گیلانی و رای آذان الفار گفتہ و صاحب برہان بر اناغلس گوید کہ مرزنگوش و آذان الفار را گویند۔ ما این اختلاف را بر اناغلس بیان کردہ ایم و در ینجا چارۂ جز این نیست کہ بر قول صاحب محیط اعتبار کنیم کہ محقق مفردات طب است و مرزنگوش و مرزنجوش را مرادف پاسبوس گیریم و بقول صاحب محیط طبع آن گرم در آخر دوم و خشک در اوّل و بقول شیخ گرم و خشک در سوم بالجملہ ملطف و محلل و مفتح و جالی و جاذب و مفتح سدد دماغ و نافع شقیقہ و صداع و منافع بی شمار دارد (الخ) و ہم صاحب محیط بر مروا لغت ہندی حوالہ مرزنجوش دہد و صاحب مؤید بر پاسبوس ترجمۂ آن در ہندی موساکنی و بعربی آذان الفار گوید و صاحب جامع الادویہ بر آذان الفار ترجمۂ آن در فارسی گوش موش و بہندی

چوکنی آورده و مصلح آن مرزنجوش گفته حیف است که باز تحقیق مزید قاصریم. وای
برین اختلاف که در اسمای مفردات طب راه یافته. اینقدر متحقق باشد که باسبوس
اسم جامد فارسی زبان است و ترجمه آن مرزنگوش (اردو) مرد القول صاحب
محیط و صاحب ساطع سنسکرت میں مرزنجوش کو کہتے ہیں. صاحب محیط نے آذان الفار
پر اس کا ہندی ترجمہ موساکنی اور چوہ کنی لکھا ہے۔

باسبون بموحدهٔ اوّل و چہارم بقول صاحب شمس لغت فارسی و نام گیاہی
است مؤلف عرض کند که باسیون به تحتانی چہارم می آید تسامح صاحب شمس
یا دست درازی کاتب مطبع باشد که تحتانی را موحده نوشت (اردو) دیکھو باسیون

باستار و بیستار بقول جہانگیری باستار به رای مہملهٔ آخر و بیستار به تحتانی دوم
لفظیست مانند فلان و بہمان و ہیچنان. فرماید که فلان و بہمان را گاہی باہم
نویسند و گویند و گاہی فرادی فرادی. باستار و بیستار را نیز گاہی باہم نویسند
و گویند و گاہی فرادی فرادی (از مکاتبات قاضی عین القضاة ہمدانی) علی الجمله
از قدرت راه لشرط و مشروط یکی است بی تفاوتی پس ہر که پندارد که فلان حادثه
راسبب وجود فلان چیز است و فلان چیز راسبب وجود بہمان چیز است و بہمان
چیز راسبب وجود باستار چیز است باطل است و لعاقبت آخر این اسباب حقیقت
خان آرزو در سراج گوید که لفظی است ترجمهٔ فلان که در فارسی فلانی بزیادت تحتانی
نیز آمده و این وضع فارسیان است که گاہی بی ملاحظهٔ معنی یائی زیادت کنند

چنانکہ فضولی بمعنی فضول ونقصانی بمعنی نقصان و اشلہ آن در اصطلاحات متاخرین نوشتہ خواہد
وبیتاریہ یا امالۂ آن۔ صاحب سروری (باستار وبیتار) ہردو را بہ یکجا نوشتہ گوید کہ یعنی
فلان وبہمان وصاحب برہان بذکر ہردو فرماید کہ از الفاظ متتابعہ ہمچو فلان وبہمان
واستعمالش در اوصاف مجہولہ شائع باشد ہمچنانکہ گاہی فلان وبہمان را جدا جدا استعمال
می کنند۔ باستار وبیتار را نیز جدا جدا ذکر می سازند وبقول رشیدی وجامع بمعنی
فلان وبہمان وبقول ناصری از الفاظ متتابعہ مانند فلان وبہمان۔ صاحب سفرنگ
بشرح (نامہ شت ساسان نخست) نقل فقرہ ملتمش کند (وہو ہذا) آسمانہا را
کشاد وشگافت وپیوند ودو زیست بس فرگو یدسو یہا ہستند جداگانہ چنانکہ گویند
باستار کس جنبید بیتار سو" وفرماید کہ باستار بمعنی فلان وبہمان وبیتار ہمچو باستار (انتہی)
مؤلف عرض کند کہ باستار بمعنی فلان و امالہ اش بیتار نیز بمعنی فلان است چنانکہ
گویند " باستار کس چنان می گوید" یعنی فلان کس چنان می گوید وہمچنین است استعمال
(باستار وبیتار) ہردو بہ یکجا چنانکہ " باستار وبیتار ذکر این کردہ اند" یعنی فلان
وفلان ذکر این کردہ اند۔ (شمس فخری ۵) با وجودت از شہان باستان با چرخ نارد
برزبان جز باستارہ مقصود شاعر اینست کہ بمقابلہ وجود ممدوح چرخ چون از باستان
یعنی پیشنیان ذکر کند نام شان برزبان نگیرد وبر فلان قناعت کند۔ مخفی مباد کہ این
لغت زند وپازند است وحالا برزبان معاصرین عجم متروک (اردو) فلان بقول
آصفیہ (عربی) اسم مذکر شخص فرضی۔ امکا ڈھمکا۔

باستان بقول سروری (۱) قدیمی باشد و بقول جہانگیری و جامع و ناصری و مؤید باسین موقوف کہنہ و گذشتہ و قدیم و دیرینہ صاحب رشیدی بر قدیم قانع۔ خان آرزو در سراج باتفاق رشیدی گوید کہ آنچہ بیای فارسی شہرت دارد خطا است مؤلف عرض کند کہ این مزید علیہ باس باشد کہ بمعنی قدیم گذشت تای فوقانی بروزائد شد چنانکہ پاداش و پاداشت وپس ازان الف ونون زائد تان (میر معزی ؎) عقل نہ پسندد کہ من نوشیروان گویم ترا ۞ گرچہ کس چون او نبود از خسروان باستان ۞ (حکیم خاقانی ؎) تختہ نرد پاکبازان در عدم گسترده اند ۞ گر سرش داری بر انداز این بساط باستان ۞ (عبد الواسع جبلی ؎) قلعۂ بستد کہ ہرگز کس بران قادر نشد ۞ از سلاطین گذشتہ و ز ملوک باستان ۞ (اردو) قدیم۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ پرانا۔ دیرینہ۔ کہنہ

(۲) باستان۔ بقول سروری و سراج و جامع بمعنی تاریخ۔ صاحبان جہانگیری و برہان بذکر معنی گویند کہ لغت پارسی دری است صاحب ناصری فرماید کہ بزبان دری تاریخ گویند کہ احوال گذشتگان در وجمع باشد و باستان نامہ کتابی است از تواریخ فارسیان صاحب مؤید گوید کہ بدین معنی لغت تازی است۔ مؤلف عرض کند کہ تسامح صاحب مؤید یا دست درازی کاتب مطبع باشد کہ دری را تازی نوشت۔ حیف است کہ سند استعمال این پیش نشد اگر پیش شود توانیم عرض کرد کہ مجاز معنی اول باشد کہ تاریخ ہم قدامت دارد (اردو) تاریخ۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث۔ اُس فن کا نام جس میں واقعات عظیمہ کا حال مندرج ہے اور واقعات

عظیمہ اور سِیَر کی وہ کتاب جس مین بادشاہون کا حال معہ سنہ پیدائش وجلوس اور وفات وغیرہ درج ہو۔

(۳) باستان۔ بقول برہان وجامع ومؤیّد کنایہ از دنیا وعالم ودہر **مؤلّف** عرض کند کہ باعتبار صاحب جامع کہ از اہل زبانست عرض کنیم کہ مجاز معنی اوّل باشد کہ عالم ہم قدیم است وحق آنست کہ از اسناد معنی اوّل کہ گذشت ہریک سند بکار این می خورد (اردو) دنیا۔ مؤنّث۔ عالم۔ مذکر۔

(۴) باستان۔ بقول برہان ومؤیّد بمعنی مجرّد کہ از ترک وتجرید باشد وبقول جامع مجرّد از علائق **مؤلّف** عرض کند کہ مشتاق سند استعمال باشیم۔ اگرچہ صاحب جامع از اہل زبانست وقولش اعتبار را شاید ولیکن این معنی را بامعنی حقیقی تعلّقی نیست (اردو) مجرّد بقول آصفیہ۔ عربی۔ جریدہ۔ تنہا۔ اکیلا۔ وہ شخص جو علائق دنیوی سے الگ ہوگیا ہو۔

(۵) باستان۔ بہ تحقیق ما بمعنی پیشینیان وقدما باشد اندرین صورت باس را بمعنی خودش گیریم یعنی قدیم چنانکہ بجایش گذشت فارسیان بقاعدۂ خود فوقانی بروزیادہ کردند چنانکہ فرامش وفرامشت وپس ازان باالف ونون جمع مرکّب شدہ باستان ومعاصرین عجم این را بمعنی قدما بر زبان دارند و (باستان نامہ) کہ بمعنی نامہ پیشینیان می آید متعلّق ازہمین است۔ وآنچہ صاحب ناصری بر معنی دوم باستان اشارہ (باستان نامہ) کند قابل غور است کہ پی بحقیقت نبردہ (اردو) قدما بقول آصفیہ عربی

اسم مذکر۔ قدیم کی جمع۔ اگلے لوگ متقدمین۔ قدیم زمانہ کے لوگ۔

باستان نامہ اصطلاح۔ بقول برہان وہفت نام کتابی است از تاریخ فارسیان مؤلف عرض کند کہ قلب اضافت نامۂ باستان باشد ومعنی لفظی این آنچہ محققین خیال کردہ اند کتاب تاریخ است چنانکہ صاحب ناصری بذیل معنی دوم باستان اشارۂ این کردہ وما تحقیق خود را بر معنی پنجم باستان ظاہر کردہ ایم کہ بمعنی نامۂ قدما وپیشینیان است (اردو) باستان نامہ مذکر۔ فارسی مین ایک کتاب کا نام ہے جس مین قدمائے فارس کی تاریخ ہے۔ نامۂ باستان کا قلب اضافت۔

باستی بقول برہان وجامع وناصری ومؤید وانند وہفت بر وزن راستی بمعنی افتادگی وفروتنی مؤلف عرض کند کہ باست بمعنی قدیم بذیل معنی پنجم باستان گذشت وبزیادت یای مصدری بمعنی قدامت ولیکن استعمال فارسیان مجازاً بمعنی افتادگی وفروتنی است کہ صفت قدماست وعیبی ندارد اگر این را اسم جامد فارسی قدیم گیریم کہ لغت زند وپازند باشد۔ حیف است کہ ذخیرۂ لغات قدیم ہم بکم التفاتی اہل زبان برجا نماند یای مصدری در آخر این خبر می دہد کہ لغت مرکب باشد وقرین قیاس است کہ بوست مزید علیہ بوس باشد بزیادت فوقانی در آخر چنانکہ فراش وفراشت وبوس بقول برہان بمعنی فروتنی آمدہ قیاس ما این است کہ معنی حقیقی بوس فروتن است نہ فروتنی واقتضای ماخذ ہم بلحاظ لغت باستی ہمین پس واو بدل شد بالف چنانکہ توغ وتاغ ویای مصدری بر باست زیادہ کردہ باستی

گردند و معنی فروتنی استعمال ساختند و اگر تُوس را بقول برہان بمعنی فروتنی قائم داریم اندرین صورت بعد زیادت فوقانی و تبدیل واو بالف و ترکیب یای زائد در آخر باستی بمعنی فروتنی باشد واللہ اعلم بالصواب (اردو) فروتنی۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ عاجزی۔ مسکینی۔

باستیان بقول رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بمعنی بارہ و بقول بولچال بُرج قلعہ **مؤلف** عرض کند کہ در ترکی زبان باستیون قلعہ را گویند (کافی الکنز) معاصرین عجم واو را بالف بدل کردہ مفرس کردہ اند چنانکہ توغ را تاغ کردند دیگر ہیچ (اردو) دیکھو بارہ کے پہلے معنے۔

باستین بقول رشیدی (۱) بلوکیست از بلوکات سبزوار کہ بلوک سربداران ازان بلوکند و (۲) باری کہ از میان شاخ بیرون می آید **مؤلف** عرض کند کہ باشتین بہ شین منقوطہ سوم بعوض سین مہملہ بہمین دو معنی می آید بحث این ہمہ را انجا کنیم (اردو) دیکھو باشتین۔

(۱۲۱۳)

باس داشتن مصدر اصطلاحی بمعنی بزرگی داشتن و تعظیم کردن متعلق است بہ معنی لفظ باس بر سبیل مجاز کہ از قدامت بزرگی پیدا می شود (انوری ۵) ای بہم خدمت از آغاز دوران داشتہ طارم

قدر ترا ہندوی ہفتم چرخ باس ہا بمعنی بر انند کہ بلحاظ معنی دوم کلمہ باس کہ لغت عرب باشد خوف داشتن و خوفناک بودن گیریم۔ (اردو) بزرگی کرنا۔ تعظیم کرنا خوف کرنا۔ ڈرنا۔

(۱۸۱۴)

باسر آمدن مصدر اصطلاحی بمعنی آمدن به تعظیم و ادب و مرادف از سر قدم ساختن کلمه با دریجا متعلق بمعنی سیز دہم اوست (نزاری قہستانی ؎) ہمین دم موزہ پوشم از سر دست ؎ ز سر سازم قدم با سر بیایم (اردو) دیکھو از سر قدم ساختن۔

(الف) باسرم بقول برہان (الف) بفتح رای قرشت و سکون میم (۱) زمینی را گویند
(ب) باسرہ که برای کشت و زراعت مہیا کردہ باشند و (۲) کشت را نیز و (ب) بقولش بفتح ثالث و رابع بمعنی دوم (الف) و فرماید که بسکون ثالث و کسر ثالث ہم بنظر آمدہ صاحب سروری لنبت (ب) بر معنی دوم الف قانع و صاحب رشیدی بذیل (ب) متفق با سروری و نیز فرماید که بقول بعض (الف و ب) ہر دو بمعنی اوّل ہم و صاحب جہانگیری بذکر ہر دو لغت بر معنی اول قناعت کردہ۔ خان آرزو در سراج بذکر ہر دو لغت نقل قول برہان و رشیدی کردہ فرماید که تحقیق آنست که در اصل باسرم بود و بعد از ان میم را حذف کردہ ہای ہوز آخر زیادہ کردہ اند و ہر دو بیک معنی است بمعنی اوّل و دوم نزدیک بہم میتواند که یکی حقیقت بود دیگری مجاز و اصل ہمان زمین آراستہ شدہ برای زراعت و صاحب جامع بذکر ہر دو لغت بر معنی اوّل اکتفا کردہ و صاحب ناصری ہر دو لغت را ہر دو معنی آوردہ صاحب مؤیّد (الف) را بحوالہ دستور بمعنی اوّل گوید و (ب) را بحوالہ قنیہ بمعنی اوّل مؤلّف عرض کند که باسرہ در عربی زبان بمعنی ترش روی و بدہیئت و غمگین فارسیان ہمین لغت را مفرّس کردند و بمعنی زمینی استعمال کردند که برای زراعت تیار کردہ باشند که قبل از زراعت و

آبپرسانی ہدیئت وغیر شاداب باشد وپس ازان ہای ہوّز بدل شد بہ میم مثال این تبدیل بقول صاحب قوانین دستگیری پناہ و پنام است ومعنی دوم مجاز معنی اوّل با لجملہ بہ تحقیق ما (ب) اصل است و (الف) مبدّلش برخلاف خان آرزو کہ موجّہ است واوّ عاشش بالعکس خیال ما محض خیالش واللہ اعلم (شمس فخری ۵۸ط) پیوستہ کشت زار امیدش زآب کام ہو سیراب باد تا کہ بود نام باسرہ ؎ (اردو) (الف وب) (۱) وہ زمین جو زراعت کے لئے تیار کی گئی ہو۔ مؤنث (۲) کشت زار۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مونث۔ کھیتی۔ زراعت۔ کھیت۔ آپ ہی نے کھیتی پر فرمایا ہے۔ کشت۔ بویا ہوا کھیت ہری

باسک بقول سروری وسراج وناصری بضم سین خمیازہ باشد صاحب جہانگیری فرماید کہ دہان درہ۔ اسا۔ فاژہ نیز گویند وصاحب برہان فرماید کہ سبب خمیازہ خواب یا خمار است صاحب رشیدی گوید کہ بہای فارسی ہم آمدہ صاحب جامع فرماید کہ این را ترکی استمک گویند بہار گوید کہ بالفظ زدن وکردن مستعمل۔ صاحب غیاث نوشتہ کہ ہمین است بہندی جماہی **مؤلف** عرض کند کہ بحث این بر افزا ہم گذشت وماخذ این جزین نباشد کہ سک بالضم بقول برہان بمعنی نکبت وفلاکت وکلمہ با بمعنی ہمہ ہم اوست پس معنی لفظی باسک نکبت وفلاکت دارندہ وکنایہ از خمیازہ کہ بخیال قدما علامت نکبت وفلاکت است وبہ تحقیق حکمای حال بہترین حرکتی کہ دفع تکان وتعب نماید (اردو) جماہی۔ اسم مؤنث۔ دیکھو افزا کے تیسرے معنے۔

باسک زدن استعمال۔ بہ کاف	عربی چہارم۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ	

باسک کردن | ازمعنی ساکت و
بہار بذیل باسک اشارۂ این کردہ۔
مؤلف عرض کند کہ بمعنی فاژہ زدن
است (طیان مرغزی ؎) ای برادر
بیار کاسۂ می ؛ چند باسک زنم زخواب
و خمار ؛ (قمری قزوینی ؎) چو باسک
کند ماہ من از خمار ؛ قرار مہ نو نماید فرار
؛ (اردو) جماہی لینا۔ صاحب آصفیہ
نے جماہی کے ذیل مین اس کا ذکر کیا ہے

باسگ بجوال رفتن | مصدر اصطلاحی
بقول برہان (۱) کنایہ از ہمخانہ شدن با
مردم بدخو و (۲) معارض شدن با ہرزہ گو
صاحب بحر بذکر ہر دو معنی بالا گوید کہ (۳)
نوعی از تعذیب مجرمان باشد **مؤلف**
عرض کند کہ حکام سیاست پارس مجرمین
را تعذیبا باسگی در جوال می کردند و این
اشارۂ ہمان تعذیب است بمعنی لازم و
کنایہ از مبتلای تعذیب شدن و معنی سوم
حقیقی باشد۔ حیف است کہ سند استعمال
ہر سہ معنی پیش نشد (اردو) (۱) بدمزاج
کے ساتھ ایک گھر مین مقیم ہونا (۲) بیہودہ گو
کے ساتھ ہمکلام ہونا۔ سابقہ پڑنا۔ (۳)
کتے کے ساتھ ایک تھیلے مین بند کیا جانا۔
یہ ایک قسم کی سزا ہے جو فارس مین مجرمین
کو دیجاتی ہے۔ مبتلائے تعزیر ہونا۔ سزا پانا۔

(۵۴۱۲) **باسگ بجوال فروشدن** | (مصدر
اصطلاحی) بجوال۔ **مؤلف** مرادف مصدر
گذشتہ باشد بہر سہ معانی کہ ہمدر انجا گذشت
محققین فارسی زبان ازین ساکت اند۔
(انوری ؎) شد آنکہ دشمن او داشت
گر بہ در انبان ؛ کنون است وقت کہ با
سگ فروشود بجوال ؛ (اردو) دیکھو
باسگ بجوال رفتن۔

باسگ در جوال است | (مقولہ)

فارسیان چون کسی را با مردم بدخو ہمجا بہ یابی معارض ہرزہ گو بینند استعمال این مقولہ کنند۔ صاحب سروری در ضمیمہ کتاب ذکر مصدر (باسک درجوال شدن) کردہ و از کلام انوری سندی آوردہ کہ متعلق بہ ہمین مقولہ باشد (انوری ۵) طمع گوگر بہ دراثنای سست فروشد ہا کہ بخل امروز باسگ درجوال است مؤلف عرض کند کہ مصادر اصطلاحی کہ بعد ازین می آید بحث کامل این بران ظاہر شود کہ این مقولہ قائم شدہ است از ہمان و مقصود ہمین قدر است کہ صحبت غیر جنس دارد (اردو) جب کسی بدمزاج یا غصیلے کے ساتھہ یا بیہودہ گو کے ساتھہ سابقہ پڑتا ہے تو دکن مین کہتے ہین "آپ اچھے گتھے ہو تم بھی کیون نہین بھونکتے" اس مقولے سے یہہ معنی پیدا ہوتے ہین کہ تمہارا مخاطب مثل کتے کے ہے اور اشارہ کرتا ہے کہ اسکو مار ڈالو۔ یہہ اشارہ بھونکنے سے پیدا ہوتا ہے دکن مین بھونک دینا۔ کسی آلۂ جارحہ کو پیٹ مین ٹھونس دینے کو کہتے ہین۔ نیز کہتے ہین "کتے سے مقابلہ پڑا ہے" یہہ قریب ترجمہ ہے اس فارسی مقولہ کا۔

باسگ درجوال بودن (مصدر اصطلاحی) صاحب ناصری در ضمیمہ کتاب ذکر این کردہ بمعنی اول و دوم از سہ معانی (باسگ بجوال رفتن) قانع مؤلف گوید کہ وجہی نیست کہ این را مخصوص کنیم بمعنی اول و دوم (اردو) دیکھو باسگ بجوال رفتن۔

باسگ درجوال رفتن (مصدر اصطلاحی) صاحب جہانگیری در ضمیمہ کتاب ذکر این کردہ بمعنی اول و دوم (باسگ بجوال رفتن) قانع و ذکر معنی سوم نکردہ مؤلف عرض کند کہ بہ تبدیل صلہ (بہ) با صلہ (در)

ترک معنی سوم را وجہی نیست۔ مرادفش باشد بہرسہ معنی (اردو) دیکھو باسگ بہ جوال رفتن۔

باسگ درجوال شدن مصدر اصطلاحی صاحبان سروری وانند ذکر این بمعنی اوّل و دوم (باسگ بجوال رفتن) کردہ اند وصاحب بحر ذکر معنی سوم ہم کردہ مؤلف با محقق آخر الذکر اتفاق دارد کہ مرادف (باسگ بجوال رفتن) است بہرسہ معنی (اردو) دیکھو باسگ بجوال رفتن۔

باسگون **باسگونہ** بقول خان آرزو در سراج مرادف بازگون و بازگونہ مؤلف عرض کند کہ ما اشارۂ این بر بازگون و بازگونہ کردہ ایم زای ہوّز بہ سین مہملہ بدل شد چنانکہ آیاز و آیاس (اردو) دیکھو بازگون اور بازگونہ۔

باسلیق بقول صاحب ضمیمۂ برہان بزبان یونانی نام شہ رگی در دست و آن منسوب است بطرف باسلوس کہ بزبان یونانی بادشاہ را گویند۔ صاحب انند بحوالہ بحر الجواہر صراحت کند کہ این رگ از دل و جگر رستہ است مؤلف عرض کند کہ باشلیق بہ شین معجمہ عوض سین مہملہ بقول صاحب لغات ترکی بمعنی سردار آمدہ و بقول صاحب سواء السبیل (باسلیق بہ سین مہملہ) معرب است از باسلکان یونانی بمعنی رگی کہ در دست باشد اگر آن را بکشایند خون فاسد جگر خارج شود (الخ) پس فارسیان ہمین معرب را در فارسی زبان استعمال کردہ اند و لغتی خاص در فارسی برای این منظر نیامد از ینجاست کہ ما این لفظ را درین کتاب جا دادہ ایم (اردو) باسلیق بقول آصفیہ۔ یونانی۔ اسم مؤنث۔ بازو کی اس بڑی رگ کا نام ہے جو دل اور جگر

مین ہوکر آتی ہے۔ مؤلف عرض کرتا ہے کہ دکن مین اسکو فصد کی رگ کہتے ہین۔

باسلیقہ استعمال۔ بقول صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار بمعنی ہنرمندی۔ مؤلف عرض کند کہ سلیقہ لغت عربیست و بقول منتخب بمعنی سرشت و طبیعت معاصرین عجم این را با کلمۂ باکہ بمعنی معہٰ ہم او بمعنی مفید معنی فاعلی است مرکب کردہ استعمال کردہ اند بمعنی آن کسی است کہ صاحب ہنر و تمیز است یعنی سلیقہ شعار و ہنرمند و سنجیدہ بہ ہنرمندی اگر گویند کہ " زید این کار را باسلیقہ بہ انجام می دہد " توانیم کہ بمعنی ہنرمندی از زبان استعمال پیدا کنیم یعنی بہ خوبی و ہنرمندی بہ انجام دہد ولیکن در مجرد (باسلیقہ) بمعنی مصدری درست نباشد صاحب روزنامہ بر قواعد زبان غور نکرد علمای معاصر عجم باما اتفاق دارند (اردو) باسلیقہ۔ سلیقہ مند کہہ سکتے ہین یعنی وہ شخص جو اپنے کام کو ہنر اور سنجیدگی اور تمیز کے ساتھ کرے۔ صاحب آصفیہ نے سلیقہ پر فرمایا ہے عربی اسم مذکر۔ سرشت۔ طبیعت۔ تمیز۔ شعور۔ وقوف ہنر۔ سنجیدگی۔ تہذیب۔ جوہر۔ لیاقت۔

باسمر بقول آنند و ہفت بفتح اوّل بالف کشیدہ و بسین مہملہ زدہ و فتح میم و رای مہملہ زدہ باقلا را گویند۔ صاحب مؤید ہم ذکر این کردہ و ہر سہ محققین بالا این را لغت فارسی گفتہ اند۔ صاحب محیط ذکر باسمر نکرد و بر باقلا فرماید کہ بکسر قاف است و نیز بعربی الفول ماج و بیونانی فابش و فراموس و فراسو و بسریانی بولا و کوفی و کرانیس و قوباوس و کوفی و بقبطی و مصری فول و بعراق جرجر معرب گرگر و بلغت سنجری کالوسک و بتبتی کوسک و بفارسی باکلا و بہند نیز ہمین نام مشہور د

بلہر نیز گویند۔ طبع آن بقول شیخ قریب از اعتدال و میل آن بسردی و خشکی بیشتر و بعضی
گویند سرد در دوم و تر در اوّل۔ چون خشک شود دران تخفیف و قبض ظاہر و پوست
اندرون آن نیز مجفّف و قابض و گویند کہ آن از اغذیہ ایست کہ حفظ صحت و از دیاد
لحم کند و بدن را فربہ نماید و منافع بشمار دارد (الخ) مؤلّف عرض کند کہ این را اسم
جامد فارسی زبان دانیم (اردو) باقلا۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ مٹر اور
لوبیا کی قسم کا ایک غلہ ہے جسکی پھلیان پکتے ہین اصل مین یہہ مصر سے آیا ہے۔

باسمہ خان آرزو در سراج گوید کہ نقاشی او راق طلا و نقرہ خواہ بقلم کاری در
جامہ پوشیدنی و امثال آن و مخفّف این بسمہ بحذف الف کہ بہند چھاپہ گویند
مؤلّف عرض کند کہ ہمہ محققین فارسی زبان ازین لغت ساکت اند و سند استعمال
ہم پیش نہ شد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند۔ ہم او در چراغ ہدایت البتہ سند
استعمال بسمہ چی پیش کردہ و صاحب شمس و بہار ہم نقلش بردہ و صاحب برہان بر وسمہ
گوید کہ در عربی بمعنی داغ و نشان و داغ کردن باشد (الخ) پس جا دارد کہ فارسیان
بہ تبدیل واو با موحدہ (چنانکہ وریخن و بریخن) (بسمہ چی) کسی را نام کردند کہ ورق طلا
و نقرہ را بدست کاری بجامہ نشاند چنانکہ مرزا طاہر وحید گفتہ (ع) دلم ماند از بسمہ چی
در شگفت ÷ کہ از و دیدہ ام نقش حیرت گرفت ÷ (ملّا طغرا ع) بسمہ چی رنگی ندارد
از گل بستان قفر ÷ زانکہ جہر حبیب او نقش ہوس را مظہر است ÷ و عجبی نیست کہ (بسمہ چی)
مرکب ترکی زبان باشد و فارسیان استعمالش کردند و لیکن حیف است کہ لغات ترکی

ازین ساکت باقی حال ہرچہ بہ تحقیق پیوست (بسمہ چی) باشد کہ سند استعمالش ہم موجودات ونتوانذ کہ ازین مرکب مستند (بسمہ) راپیدا کنیم ولیکن نمیدانیم کہ خان آرزو (باسمہ) را ازکجا پیدا کرد و نہ کسی از زبان دامان با اوست و نہ سند استعمالی جز این بنا شد کہ الہدایۃ من اللہ است کہ بر بعض لغات زمزمۂ او ہمین است و تحقیقی کہ مبنی بر است القا باشد و بس محققین لغات را نمی رسد کہ باین قسم تحقیق لغات مجددہ را قائم کنند بالجملہ این از مجددات خان آرزو وست و ما آرزوی سند استعمال داریم (اردو) چھاپہ - مذکر - دکن مین اُس نقاشی کو کہتے ہین جو چھاپہ گر طلائی اور نقرئی ورق سے ٹھپہ کے ذریعہ سے کپڑون پر چھاپتے ہین - صاحب آصفیہ نے ٹھپا پر لکھا ہے کہ نقش کرنے کا آلہ - پاسا چھاپنے کا آلہ - سانچا - اسم مذکر -

باسنگ بقول ضمیمۂ برہان و بحر و انند بروزن آہنگ (۱) بمعنی گران بار و (۲) عظیم القدر و صاحب تمکین مؤلف عرض کند کہ معنی اوّل موافق قیاس و حقیقی است یعنی گرانی دارندہ و معنی دوم مجاز آن مخفی مباد کہ کلمہ با دریجا بمعنی مفید ہم اوست - باقی حال طالب سند استعمال باشیم (اردو) (۱) گران بار - بقول آصفیہ - فارسی - بوجھ مین لدا ہوا باردار (۲) عظیم الشان بقول آصفیہ (عربی) والاقدر - بڑی شان او رشکوہ والا -

باسو بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضمّ ثالث لغت فارسی است بمعنی چوب دستی و عصا - دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد اگر سند استعمال پیش شود تو انیم عرض کرد کہ مبدّل باتو و است (کہ بہمین معنی گذشت) چنانکہ ہرمز و ہرمس (اردو)

عصا بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ لاٹھی۔ چوب دستی۔ دیکھو بازو کے چوتھے معنے۔

باسوس بقول ضمیمۂ برہان بر وزن جاسوس بیخ کبر رومی را گویند۔ صاحب مؤید ہم بذیل لغات فارسی ذکر این کردہ و صاحب شمس گوید کہ لغت فارسی است برای بیخ کشنیز رومی۔ صاحب برہان بر کبر گوید کہ بفتح اوّل و ثانی نام رستنی است کہ در دواہا بکار برند۔ صاحب جامع الادویہ بر (کبر کی جڑ) ذکر بیخ کبر کردہ کہ بعربی اصل الکبر نام دارد و ازینقدر تحقیق ثابت شد کہ تسامح صاحب شمس یا تصرف کاتب مطبع باشد کہ کبر را کشنیز نوشت۔ صاحب محیط بر کبر گوید کہ لغت عربی است یا معرب و بیونانی اثونیطس و قبارس و بسریانی قبار و برومی قباریش و بشیرازی کورک نامند و بہندی کبریل و اہل دکن درخت آن را نیپتی گویند درختی است خاردار و بیخ آن سفید بزرگ طولانی و تلخ۔ گرم و خشک در دوم و آنچہ در بلاد گرم و خشک بہم رسد تا سوم محلّل مفتّح۔ جالی۔ دافع ریاح و سردی و منافع بسیار دارد۔ و بیخ آن منقطع ملطف ینقی بلغم و سودا و اخلاط لزجہ و انفع اجزای این درخت پوست بیخ آنست (الخ) بخیال مؤلف (باسوس) اسم جامد فارسی است برای بیخ کبر (اردو) کبر کی جڑ۔ دیکھو جامع الادویہ

باسہ بقول ضمیمۂ برہان وہفت وآنند بروزن کاسہ سیاہ رو را گویند صاحب مؤید بحوالۂ قنیہ بذیل لغات فارسی ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ در عربی زبان باس بقول منتخب بمعنی عذاب و سختی آمدہ پس فارسیان ہای نسبت در آخرش زیادہ کردہ بمعنی منسوب بعذاب و سختی و کنایہ از سیاہ رو گرفتہ باشند۔ طالب سند استعمال باشیم

(اردو) سیاہ رو۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ روسیاہ۔ بے حرمت۔ بے عزت۔ ذلیل۔ بدنام۔ خوار۔ رسوا۔ بے وقر۔ شرمندہ۔ کلنگی۔

باسی بقول آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر ثالث لغت فارسی است بمعنی (۱) یک مرتبہ و (۲) قدری و (۳) طائر و (۴) حاشیہ یا کنارہ کہ بطریق آرایش بکار برند **مؤلف** عرض کند کہ دیگر محققین فارسی زبان ازین ساکت وسند استعمال پیش نشد ومعاصرین عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد کہ اسم جامد فارسی قدیم باشد (اردو) (۱) ایکبار۔ ایک دفعہ۔ ایک مرتبہ۔ (۲) تھوڑا سا۔ (۳) پرند۔ طائر۔ مذکر (۴) گوٹ۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ سنجاف۔ حاشیہ۔ کنارہ۔ مغزی۔ وہ کپڑے کی دھجی جو دوپٹہ رضائی وغیرہ کے گرداگرد لگاتے ہیں۔

باسیج بقول آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بہ بای عربی وفارسی ہردو وکسر ثالث در فارسی زبان پرستوک را گویند **مؤلف** عرض کند کہ دیگر محققین فارسی زبان ازین لغت ساکت وبیای فارسی ہم نہ نوشتہ اند واگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد کہ اصل این (باسیز) باشد مرکب از کلمۂ با کہ بمعنی ہفدہمش گذشت یعنی بمعنی اسم فاعل و سیز بمعنی تیزی آید بمعنی لفظی این تیزی دارندہ وسریع در پرواز وکنایہ از پرستک و پرستو کہ تیزی پروازش معروف است زای ہوز بدل شد بہ جیم عربی چنانکہ سوز وسوج۔

(اردو) ابابیل۔ مؤنث۔ دیکھو افسرگر۔

باسیدن بقول آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ ببای عربی وفارسی ہردو بمعنی حراست

وحفاظت کردن مؤلف عرض کند کہ صراحت ماخذ این بر (پاسیدن) بباہی فارسی کنیم و درینجا ہمین قدر کافی است کہ اگر سند استعمال این پیش شود توانیم عرض کرد کہ مبدل (پاسیدن) باشد کہ بای فارسی بعربی بدل شد ہمچون تپ وتب دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکراین نکرد (اردو) دیکھو پاسیدن یعنی نگاہبانی کرنا۔

باسیرہ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر ثالث وسکون تحتانی وفتح رای مہملہ لغت فارسی است بمعنی (۱) شاعر و (۲) مورخ و (۳) مزرع کاشتہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکراین نکرد طالب سند استعمال باشیم واگر پیش شود توانیم عرض کرد کہ اسم جامد فارسی قدیم باشد۔ بترکیب وکلمۂ با بمعنی ہمذہش مفید معنی اسم فاعل وتقاضی آنست کہ ہای ہوز آخرہ زائد باشد وسیرہ بکسر سین وفتح تحتانی ورای مہملہ بمعنی تاریخ پس معنی لفظی این صاحب سیرہ وصاحب تاریخ ومجازاً شاعر راہم توان گفت ولیکن ہیچ تعلق بامعنی سوم ندارد وتصرف دراعراب نتیجۂ لب ولہجۂ مقامی باشد واللہ اعلم (اردو) (۱) شاعر بقول آصفیہ شعر لکھنے والا (۲) مورخ۔ تاریخ کا مؤلف۔ صاحب تاریخ۔ (۳) کھیتی۔ مؤنث بقول آصفیہ۔ زراعت۔ کشت کشت زار۔ بویا ہوا کھیت۔

باسیلک صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ ہمان بسیلک کہ خوابگاہ سلطانی را گویند مؤلف عرض کند کہ حقیقت بسیلک بر (بازی لیکی) بیان کردہ ایم ودرینجا جز این نیست کہ تحتانی دوم (بیسی لیکا) را کہ لغت لاطینی است بالف بدل کردند چنانکہ یرمغان وارمغان وتحتانی ششم والف آخرہ را تخفیف کردہ

برای خوابگاه سلطانی استعمال کردند پس مفرس باشد وبس (اردو) خوابگاه سلطانی ہوش

باسیہ دل چہ سود گفتن وعظ مقولہ - صاحبان تحریۂ و امثال فارسی ومحبوب الامثال واحسن ذکر این کرده اند وازمعنی ساکت ومنتخب گلدستہ مصرع ثانی را ہم نقل کرده (وہو ہذا) نرود میخ آہنی در سنگ ؛ واین شعر از کلام شیخ شیراز است - مؤلف عرض کند کہ سیاه دل بقول صاحب بحر کنایہ از گناہگار وظالم وسنگدل است کہ بجای خودش می آید فارسیان این مقولہ را بحق ظالم سنگدل استعمال کنند کہ نصیحت وموعظت بحق او اثر نمی کند (اردو) دکن مین کہتے ہین ''ظالم کو کان نہین'' اس کا مطلب یہ ہے کہ وہ کسی کی نصیحت نہین سنتا اور نصیحت کا اثر اُس پر نہین ہوتا -

باش بقول ضمیمۂ برہان (۱) ترجمۂ قدیم وبقول ہفت ومؤید وانند (۲) بمان وبگذار و (۳) باور و (۴) باورا وصاحب رہنما و بول چال بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ (۵) بمعنی افسر صاحب سخندان فرماید کہ مرادف باس بہ سین مہملہ باشد کہ در سنسکرت فعل است بمعنی سکونت وبقول صاحب ساطع باس در سنسکرت بہ سین مہملہ بمعنی خانہ مؤلف عرض کند کہ بمعنی اوّل اسم جامد فارسی قدیم است وہمین است اسم مصدر (باشیدن) کہ می آید وبمعنی دوم امر حاضر است بلحاظ معانی مصدر مذکور ونسبت بمعانی سوم وچہارم عرض می شود کہ حقیقت شین معجمہ کہ ضمیر متصل باشد بر کلمۂ (اش) بیان کردیم کہ اگر ضمیر مفعول بود بعد فعل آید بمعنی او را چنانکہ گفتندش یعنی گفتند او را واگر ضمیر مضاف الیہ بود باسم ملحق شود چنانکہ رخش ولبش بمعنی رخ او ولب او پس

در کلمۂ باشش ضمیر متصل با لفظ با کہ بمعنی معیت است ملحق شد بمعنی با او۔ نمیدانیم کہ ہر سہ
محققین بالا وسیما صاحب مؤید الفضلا چرا با فضلا بازی کنند و متبدیان را در غلط اندازند
و نمیدانند کہ (با او را) چہ معنی دارد فتامل۔ مخفی مباد کہ لفظ باشش بمعنی پنجم لغت ترکی است
کہ فارسیان استعمالش و صاحبان کنز و لغات ترکی ذکرش کردہ اند دیگر ہیچ (اردو)
(۱) قدیم۔ دیکھو باستان کے پہلے معنے۔ (۲) ٹھہر۔ چھوڑ (۳) اسکے ساتھ (۴) ناقابل ترجمہ
(۵) افسر۔ بقول آصفیہ۔ اسم مذکر۔ سردار۔ عہدہ دار۔ دیکھو اوبچہ۔

باشا بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۱) بمعنی باشندہ و (۲) بمعنی بادشاہ و (۳) وزیر
و (۴) جانوریست معروف کہ بدان شکار کنند و صراحت فرماید کہ لغت فارسی است
صاحب بول چال گوید کہ (۵) بمعنی افسر۔ مرادف باشی۔ مؤلف عرض کند کہ دیگر کسی
از محققین فارسی زبان ذکر معانی بالا نکرد و بخیال ما باشا بمعنی اول مخفف باشان باشد کہ
اسم حال از باشیدن است بحذف نون آخر چنانکہ ایشان و ایشا و بمعنی دوم مخفف
بادشاہ بحذف دال مہملہ و ہای ہوز ہر دو چنانکہ بدتر و بتر و گیاہ و گیا و جا دارد کہ بہ
معنی دوم و سوم مبدل لغت ترکی (پاشا) گیریم چنانکہ اسپ و اسب۔ صاحب کنز کہ محقق
ترکی زبانست ذکر ہر دو معنی بہ بای فارسی کردہ و بمعنی چہارم مبدل باشہ کہ بہ ہای ہوز
در آخر می آید یعنی باز کہ بجایش مذکور شد بمعنی پنجم ہم لغت ترکی است کہ صاحب کنز
این را بمعنی سید و مولی نوشتہ۔ اینست حقیقت این لغت و حیف است کہ محققین بالا
سند استعمال این در فارسی بہر پنج معانی بالا پیش نکردند (اردو) (۱) باشندہ۔ دیکھئے

(۲) دیکھو بادشاہ (۳) وزیر بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ دیوان۔ پردہان۔ مدارالمہام دستور (۴) دیکھو بازک (۵) دیکھو افسر۔

باشِ اچق اصطلاح۔ بقول صاحب بولیجاب در ترکی زبان بمعنی سر و اچق بمعنی مفتوح و مکشوف آمدہ پس شک نیست کہ این مرکب بمعنی (۱) سر برہنہ و (۲) نام قومی کہ زن و مردش دائما برہنہ سر باشد و صاحب رہنما بہر دو لفظ ترکی زبان است کہ معاصرین عجم ہم بحوالہ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر استعمال این کردہ اند (اردو) (۱) برہنہ سر ہر دو معانی بالا کردہ مؤلف عرض کند کہ ننگے سر (۲) ایک قوم کو فارسیون نے باشی اچق صاحب کنز کہ محقق ترکی زبان است ذکر کہا ہے جس کے مرد اور عورت ہمیشہ این لغت مرکب نکرد ولیکن بقولش باش برہنہ سر رہتے ہین۔

باشام بقول سروری و جامع (۱) بمعنی پردہ باشد مطلقا صاحبان برہان و جامع وانند و ہفت صراحت کنند کہ خواہ پردۂ در باشد خواہ پردۂ ساز۔ صاحب رشیدی باشامہ و باشومہ و باشام ہر سہ را مرادف یکدیگر بمعنی (۲) سرانداز زنان گوید کہ بتازی مقنعہ باشد خان آرزو در سراج بذکر قول برہان و رشیدی فرماید کہ تحقیق آنست کہ در باشام و باشامہ تفرقہ بیجا است مؤلف عرض کند کہ ما با صاحب رشیدی و خان آرزو اتفاق داریم ازینکہ ماخذ این تقاضی آنست کہ ذکرش بر باشامہ می آید و اصل این باشامہ متحقق است و این مخفف آن بحذف ہای ہوز آخرہ و معنی مطلق پردہ بمجاز باشد و معنی حقیقی این جامہ سر چنانکہ صراحت این بر باشامہ کنیم و کنایہ باشد

از نقاب و مقنعہ (اردو) (۱) پردہ ۔ بقول آصفیہ اسم مذکر ۔ دیکھو لفظ بار کے تیرہوین معنی (۲) نقاب ۔ بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مؤنث و مذکر ۔ وہ پردہ جو مُنہ پر ڈالتے ہین ۔ مقنع ۔ چہرہ پوش ۔ وہ جالی جو عورتین مُنہ پر ڈالتی ہین (داغ ۵) جوش جنون نے ستا دیا جوش حسن کا ٭ ٹکڑے اُدہر نقاب اِدہر پیرہن ہوا ٭

باشامہ بقول سروری مرادف باشومہ بمعنی سرپوش زنان چون چادر و غیرہ و بقول جہانگیری و ناصری و برہان بفتح میم معجری باشد کہ زنان بر سر اندازند و بقول رشیدی و جامع مرادف باشومہ و باشام بمعنی سرانداز زنان کہ بتازی مقنعہ گویند ۔ خان آرزو در سراج این را مرادف باشام گفتہ کہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ اصل این باشِ جامہ بود بمعنی جامۂ سر کہ بلغت ترکی باش بمعنی سر آمدہ کذا فی الکنز ۔ جیم بکثرت استعمال حذف شدہ (باشامہ) باقی ماند و این مرکب از لغت ترکی و مفرس باشد و باشام کہ بدون ہای ہوز آخرہ گذشت مخفف این و باشومہ کہ می آید بہ تبدیل الف با واو مبدل این چنانکہ تاغ و توغ ۔ بعضی از معاصرین عجم این را اسم جامد فارسی قدیم دانند و زحمت مزید را نمی پسندند (فخر گرگانی ۵) در یدہ ماہ پیکر جامہ در بر ٭ فگندہ لالہ گون باشامہ از سر ٭ (کمال کوتہ پا ۵) باشامہ بگرد آن جبین مہوش ٭ چون ہالہ بگرد ماہ زیبندہ و خوش ٭ ہر کس کہ بدید آن رخ چون خورشید ٭ فریاد بر آورد کہ آتش آتش ٭ (فخر گرگانی ۵) وزان پس داد آزین نامۂ ویس ٭ ہمان پیراہن و باشامہ و بس ٭ (اردو) دیکھو باشام ۔

باشانہ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح نون لغت فارسی است (۱) بمعنی فربہ و (۲) روغن جوز را گویند و (۳) بمعنی چیزہای پراگندہ و منتشر و (۴) بمعنی منتخب و برگزیدہ **مؤلف** عرض کند کہ اگرچہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این ہر چہار معنی نکردہ است ولیکن خلاف قیاس نیست و برای معنی اوّل باید کہ این را مرکب دانیم با لفظ با بمعنی ہمراہ ہمش کہ مفید معنی اسم فاعل است و شانہ استخوان کتف را گویند پس معنی حقیقی این شانہ دار یعنی کسی کہ استخوان شانہ اش قوی و کنایہ از فربہ و معنی چہارم مجاز این و بمعنی دوم ہم بہ ہمین وجہ تعلّق دارد از ہمین کہ پہلوانان عموماً روغن جوز را بر شانہ ہای خود می مالند صاحب محیط ذکر این نکرد و بر جوز فرماید کہ معرّب گوز است و روغن آن بہتر از مغز و شدید الحرارت۔ قوی التحلیل و گاہ روغن آن بکوفتن و افشردن برمی آرند و دران چیزی از دوائیت است و روغن کہنہ مورث درد حلق (الخ) بخیال ما وجہ تسمیۂ این چیزین نباشد کہ روغن این را بر دو رشانۂ ہر د قوی حاصل کنند ذریعۂ دستہ ہاون۔ نسبت معنی سوم طالب سند باشیم کہ بعید از قیاس است و ہیچ تعلّق با معنی حقیقی ندارد (اردو) (۱) فربہ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ لاغر کا مقابل جسیم۔ دیکھو ازنب (۲) جوز کا روغن۔ مذکر (۳) پراگندہ اور منتشر چیزین۔ مؤنث (۴) منتخب برگزیدہ۔

باشت بقول سروری و برہان و سراج و جامع و شمس بروزن چاشت (۱) چوب بزرگ کہ سقف خانہ را بآن پوشند۔ صاحب جہانگیری فرماید کہ این را شاہ تیر و فرسپ

نیز خوانند و بقول ناصری و انند (۲) نام محل و منزلی است در حوالی کوه کیلونه فارس که اوارد را نجا ساکن اند و آن را (باشت بادی) گویند و بادی نام آن طائفه
مؤلف عرض کند که بمعنی اوّل مفرّس است که فوقانی زائده بر لغت ترکی باش زیاده کرده اند که بمعنی سر آمده (کذا فی الکنز) و برای چوب بزرگ استعمال کردند که بر سر ما حامل سقف خانه باشد (نظامی عروضی ۵) بی پایه تیر او سقف بی باشت ٭ با عقل تنگ بمی توان داشت ٭ و نسبت معنی دوم عرض می شود که مجرّد باشت نام محل و منزلی نیست بلکه (باشت بادی) مقام و محلّ سکونت طائفهٔ خاص را نام است و باشت در ینجا مزید علیه باش بزیادت فوقانی (چنانکه پاداش و پاداشت و فرامش و فرامشت حاصل بالمصدر (باشیدن که بمعنی سکونت کردن می آید) و معنی لفظی این مقام سکونت طائفه بادی (اردو) (۱) شہتیر۔ شاہ تیر۔ دیکھو افرسب (۲) باشت بادی ایک مقام کا نام ہے جس میں قوم بادی کی سکونت ہے۔ مذکر۔

باشتین به سکون شین معجمه و کسر فوقانی و سکون تحتانی و نون۔ بقول سروری بحوالهٔ تحفه بر وزن آستین (۱) باری که از میان درخت بیرون آید و بحوالهٔ فرہنگ گوید که (۲) نام بلوکی از بلوکات سبزوار۔ صاحبان جہانگیری و برہان و جامع بذکر ہر دو معنی نسبت معنی اوّل صراحت فرمایند که این بار بر آید بی آنکه گل کند۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اوّل نسبت معنی دوم گوید که این قسم درختان که چنین میوه آورند دران بلوک بسیار باشد و لہذا بدان موسوم شد صاحبان ناصری و مؤید بر معنی دوم قانع مؤلف

عرض کند کہ باش در ترکی زبان بمعنی راس و سرگذشت و باشت بزیادت فوقانی در
آخر مزید علیہش چنانکہ یاداش و یاداشت و پس ازان یا نون نسبت در آخرش زیادہ
کردند و معنی لفظی این منسوب بہ سر و کنایہ باشد از گرہی کہ بعض درختان را از شاخ برآید
کہ مدور و مشابہ سر انسان باشد و چون آن گرہ را چاک زنند داخل آن چیزی بنظر آید
کہ من حیث صورت مشابہ ثمر آن درخت باشد ولیکن ثمر اصلی نیست و درختانی را
کہ ثمرش مدور باشد چنانکہ انبہ وغیر ذلک خود آن گرہ مشابہ ثمر می نماید محققین علم فلاحت
این گرہ را مرضی گویند کہ عارض شود آن درخت را و سبب مرض کثرت مادہ بارآوری
کہ در درخت باشد چنانکہ انسان را آب منی گویند کہ انسان را منی و درخت را این
جوہر چون بکثرت پیدا شود قدری ازان در خون انسان و سیلان آب درخت جذب
شدہ انسان و درخت را تقویت کلی بخشد و بہ کل اعضای انسان و شاخ و بن درخت
نشو و نمای کامل پیدا کند و گاہی ہمین جوہر تمام تر رجوع کند بہ عضو خاص انسان
و بہ شاخی از شاخہای درخت۔ اندرین صورت کثرت آن در عضو و شاخ خاص مرضی
پیدا کند کہ انسان را سولی و درختان را باشتین نام دارد و رسولی انسان را در
عربی زبان سلعہ گویند و علامت این مرض آنست کہ انسان را غدودی بزرگ
دران عضو و درخت را کیسہ کلان دران شاخ پیدا شود محققین طب گویند و ما ہم مشاہدہ
کردہ ایم کہ داخل بعض رسولی ہای انسانی موی سر و ناخن انسان و استخوان و شبیہہ صورت
یا گوش و بینی انسانی موجود می باشد و تولید و تشکیل این ازہمان مادۂ منی می شود کہ

در رسولی جمع شدہ۔ بحث کامل رسولی بجایش کنیم و در ینجا ہمین قدر کافی است کہ باشتین
نباتات را ہمچنانست کہ رسولی انسان را۔ نسبت معنی دوم خیال خان آرزو من وجہ
درست باشد یا نظر بر قدامت آن بلوک باشتینش نام کردہ باشند یا وجہ تسمیہ آن چیزی
دیگر باشد واللہ اعلم بحقیقۃ الحال (اردو) (۱) درختون کی وہ گرہ جو بشکل میوہ ظاہر
ہوتی ہے جیسا کہ انسان کے جسم مین رسولی۔ مؤنث (۲) سبزوار کے ایک حصۂ ملک
کا نام باشتین ہے جو کئی قریون پر شامل ہے۔ مذکر۔

باشجر صاحب مؤید بذیل لغات فارسی گوید کہ باشین معجمہ موقوف بالا را گویند حیف
است کہ سند استعمال پیش نہ شد و دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف
گوید کہ اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض کرد کہ مفرس است و مرکب با کلمہ با
کہ بمعنی سوی و طرف و جانب گذشت معنی لفظی این جانب شجر و کنایہ از فوق و بالا دیگر
ہیچ۔ معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو) بالا۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ فوق
۔ اوپر۔ بخلاف زیر۔ پر (عربی مین اس کا ترجمہ علی ہے)

باش جنگلی اصطلاح۔ بقول صاحب
بول چال۔ (۱) داروغۂ جنگل و صحرا و
بقول رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ
قاچار (۲) بمعنی باز مؤلف عرض کند کہ
بمعنی اول مرکب مفرس باشد کہ باش در
ترکی زبان بمعنی سردار آمدہ و معنی لفظی این
افسر منسوب بہ جنگل و کنایہ از داروغۂ جنگل
و صحرا کہ انتظام درختانش بدو متعلق باشد
و بمعنی دوم مرکب توصیفی است کہ باش
مخفف باشندہ بمعنی ساکن از مصدر باشیدن

وجنگلی صفت آن وکنایہ باشد از بازہ وجادآرد که دریںجا ہم باش رابمعنی سردار گیریم که لغت ترکی باشد وسردار جنگلی کنایہ از باز۔ اندرین صورت این مرکب راہم مقرس گیریم (اردو) (۱) داروغہ جنگلات ۔وہ حاکم جو انتظام درختان جنگل کیلئے مقرر ہو جیسا کہ حیدرآباد مین ناظم جنگلات ۔ مذکر (۲) دیکھو باز کے پہلے معنے ۔

باش چاؤش اصطلاح۔ صاحب بول چال گوید که ترجمۂ سارجنت میجر ست بزبان معاصرین عجم مؤلف عرض کند که معنی لفظی این بدون اضافت سرداری که ضابط عسکر است که باش بمعنی سردار گذشت و چاؤش در ترکی زبان بقول صاحب کنز بمعنی ضابط عسکر آمدہ و (سارجنت میجر) ہم در انگلیسی نام افسر لشکر است که درجۂ خاص دارد۔ فارسیان از ہر دو لغت ترکی زبان لغتی مرکب کردہ اند که معرب باشد (اردو) سارجنٹ بقول آصفیہ مذکر زبان انگریزی مین رنگروٹون کا سکھانے والا۔ حوالدار۔ جمعدار (رخ) میجر فوجی ایک اعزاز کا نام ہے جو معینہ قدامت کے بعد افسران فوج کو حاصل ہو پس سارجنٹ میجر وہ افسر فوج ہی جسکو میجر کا اعزاز ملچکا ہو

باشد بقول صاحب نوادر برای تشکیک وتمنی بصلۂ کاف مستعمل مؤلف عرض کند که حقیقۃً مضارع مصدر باشیدن است که می آید۔ فارسیان استعمال این بمعنی شاید وجاد آرد وعجبی نیست وامید۔ کنند (حافظ شیراز ۔ ۹) کشتی شکستگانیم ای باد شرط برخیز باشد که باز بینیم آن یار آشنا را (اردو) شاید۔ بقول آصفیہ حرف شک ۔ باشد۔ ممکن ۔ مگر۔ غالباً۔ کداچت۔

باشہر بقول ضمیمۂ برہان لغت فارسی است قلعہ ایست مستحکم بطرف شمال حلب و مابین آن و حلب دو روزہ راہ است و آن از مکانہای مشہورہ و آن را (تل باشر) نیز گویند (انتہیٰ) دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ وجہ تسمیۂ این ہیچ معلوم نشد و ظاہر الغت زبان ترکی می نماید کہ (باشرمق) بقول صاحب کنز مصدر ترکی است بمعنی تتمیم و تکمیل و تیسیر حیف است کہ محققین ترکی زبان ذکر این نکردہ اند و (تل باشر) ہم متروک (اردو) باشر ایک مستحکم قلعہ کا نام ہے جو حلب کے شمال مین واقع ہے اور حلب سے دو دن کی مسافت پر۔ مذکر۔

باشش بقول ضمیمۂ برہان و انند بروزن خواہش ترجمۂ سکنی باشد کہ مراد از ساکن بودن است صاحب مؤید ہم بکسر شین اوّل ذکر این کردہ و بقول ہفت بمعنی سکینی۔ مؤلف عرض کند کہ غلطی کتابت صاحب ہفت بیش نیست کہ سکن را سکینی نوشت و طرز بیان محققین بغلط می اندازد بہ تحقیق ما حاصل بالمصدر (باشیدن) است کہ می آید کہ بمعنی سکونت باشد (اردو) سکونت۔ مؤنث۔

باشقہ بقول صاحب ضمیمۂ برہان چرکی کہ بسبب کار کردن در دست و اعضا بہم رسد۔ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد و بقول صاحب کنز و لغات ترکی بمعنی (علیحدہ) مؤلف عرض کند کہ صاحب ضمیمۂ برہان بدون سند استعمال چگونہ این را لغت فارسی قرار داد مشتاق سند باشیم (اردو) وہ میل جو کام کرنے سے ہاتھ۔ پاؤن اور اعضا مین پیدا ہو۔ مذکر۔

باشگ بقول شمس با کاف فارسی۔ خیار و خوشۂ انگور کہ برای تخم نگاہدارند۔ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ ہمین لغت بہمین معنی بزیادت نون بعد شین معجمہ می آید۔ تسامح و سہل انگاری صاحب شمس است کہ صراحت جلیہ نکرد یا کاتب چابکدست نون را در کتابت حذف کرد (اردو) دیکھو باشنگ۔

باشگوک اصطلاح۔ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم کاف فارسی و کاف عربی موقوف لغت فارسی است بمعنی ہنرمند و دانا و تیز دست۔ مؤلف عرض کند کہ لغت مرکب است از ہر دو لغات ترکی یعنی باش بمعنی سردار و گوک بقول کنز بمعنی دل و معنی این مرکب حاکم دل یعنی بر دل حکومت دارندہ۔ محققین لغات ترکی ازین مرکب ساکت واگر سند استعمال این بمعنی ہنرمند پیش شود توانیم عرض کرد کہ مفرس و کنایہ باشد (اردو) ہنرمند۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ باہنر۔ صاحب سلیقہ۔ باکمال۔ صنعت و حرفت سے واقف۔

باشگون اصطلاح۔ صاحبان سروری و رشیدی ذکر این کردہ اند و ما حقیقت ما خذ این بر (بازگون) بیان کردہ ایم جز این نیست کہ این مبدل آنست کہ زای ہوز بہ شین معجمہ بدل شود چنانکہ زلوک و شلوک۔ (اردو) دیکھو بازگون۔

باشگونگی بقول مؤید متجانس بازگونگی و بقول صاحب ہفت بمعنی بازگونگی بہ زای فارسی مؤلف عرض کند کہ از قبیل چگونہ و چگونگی و باشگونہ و باشگونگی جز این نیست کہ یای مصدری بر آخر باشگونہ زیادہ و بقاعدہ فارسی ہای ہوز را بہ کاف فارسی بدل کردہ اند (اردو) واژونی۔ مؤنث۔ جیسے واژونی بخت۔ بمعنی بد قسمتی۔

باشگونه اصطلاح۔ صاحبان سروری ورشیدی وجہانگیری وبرہان وناصری دجامع ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض کند کہ خبرین نیست کہ مبدل بازگونہ باشد کہ زای ہوز بہ شین معجمہ بدل شود چنانکہ زلوک وشلوک وما اشارۂ این بر بازگونہ کردہ ایم (نظامی رحمہ) کرا باشگونہ بود پیرہن ؛ بحاجت بود بازگشتن بتن ؛ (عبدالواسع جبلی رحمہ) گشت است باشگونہ ہمہ رسمہای خلق ؛ زین عالم بنہرہ وگردون بی وفا ؛ (اردو) دیکھو بازگونہ۔

باشمشیر پرسیدن مصدر اصطلاحی بقول وارستہ وبہار واننذ کسی را برای اقرار آنچہ کردہ باشد بشمشیر تہدید کردن (آقا رہی شاپور رحمہ) خدنگش رد نہ کردم پس چہ بدکردم نمیدانم ؛ کہ باشمشیرم آن چشم شکار انداز می پرسد ؛ (اردو) تلوار سے سوال کرنا یعنی تلوار مار کر اقبال جرم کرانا۔ خوف دلاکر پوچھنا۔

باشنامہ اصطلاح۔ بقول ضمیمۂ برہان (۱) لقب نیک وبد نہادن (۲) تفاخر کردن (۳) منت نہادن۔ بقول صاحب مؤید وشمس ہمان باجنامہ کہ آن را بازنامہ نیز گویند صاحب انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ گوید کہ خانمان کثیر ووافر ونسبت معنی دوم فرماید کہ مجرد مباہات باشد ونسبت معنی سوم گوید کہ لطف ومہربانی۔ **مؤلف** عرض کند کہ خبرین نیست کہ این مبدل بازنامہ باشد کہ بہ رای مہملہ گذشت کہ رای مہملہ بہ شین معجمہ بدل شود چنانکہ انگاردن وانگاشتن وجا دارد کہ این را مبدل بازنامہ گیریم کہ بہ زای ہوز مذکور شد چنانکہ زلوک وشلوک وحقیقت ماخذ بر بارنامہ عرض کردہ ایم (اردو) دیکھو بارنامہ کے چوتھے اور دوسرے اور پانچویں معنے

پاشنگ بقول سروری و برہان و ناصری و جامع بروزن نارنج (۱) خوشۂ انگور خرد خشک که برتاک باشد و (۲) بمعنی خیاری که برای تخم گذارند۔ خان آرزو در سراج برپاشنگ (بہ بای فارسی) بحوالۂ سامانی گوید که این مرکب است از پا بمعنی پاینده و شنگ که نوعی از خیار است که بجهت تخم نگاهدارند و معنی ترکیبی آن خیار محفوظ و آنچه در فرہنگہای دیگر بمعنی مطلق ثمر مثل کدو و خیار که برای تخم نگاهدارند آورده خطاست۔ صحیح اوّل است و شاید بطریق مجاز بدین معنی آمده باشد (الخ) و خان آرزو بر سامانی اعتراض کند که عجب از سامانی چراکه ہرگاه شنگ بمعنی خیاری باشد که برای تخم نگاهدارند۔ لفظ پا بمعنی پاینده مستدرک و زائد محض خواہد بود و فرماید که صحیح ہمانست که بمعنی مطلق ثمری است که برای تخم نگاهدارند و بهند پاشنگ و پاشنگه بمعنی خوشۂ انگوری نیز است که برتاک خشک شود (کافی البرہان) و گوید که حق تحقیق آنست که پاشنگه دراصل پاشنده بدال بود و دال به کاف فارسی بدل شده چنانکه در استخوان رند و استخوان رنگ و چون ثمری که برای تخم نگاهدارند خوب آن ہمان باشد که از ہم نپاشند بدین نام موسوم شده و پاشنگ بحذف ہا مخفف آن است و پاچنگ مبدل آن چنانکه پاشیده و پاچیده (الخ) مؤلف عرض کند که خان آرزو حق تحقیق ادا نکرد به تحقیق ما پاشنده اصل است بمعنی ریزنده و مخصوص برای خوشۂ خرد انگور خشک که برتاک می گذارند از برای تخم و لعد از انکه خشک تر گردد دانه دانه می ریزد و آن را برای تخم ریزی

جمع کنند ومعنی دوم یعنی اطلاق این برای خیار یا کدو (کہ برای تخم نگاہدارند) بر سبیل مجاز پس پاشندہ را بحذف ہای ہوز پاشند کردند و دال مہملہ بکاف فارسی بدل شد چنانکہ خان آرزو گفتہ۔ و (باشنگ بہ بای عربی) مبدل (پاشنگ بہ بای فارسی) باشد چنانکہ آسپ و آسب وتپ وتب (اردو) (۱) خشک انگور کا چھوٹا خوشہ۔ مذکر۔ جسکو باغراض تخم ریزی بیل پر محفوظ کرتے ہین (۲) وہ ککڑی یا کھیرا یا کدو جو تخم ریزی کی غرض سے بیل پر رکھہ چھوڑتے ہین۔ اور خشک کردیتے ہین۔

باشنگان بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر ثالث لغت فارسی است بمعنی خربزہ زار دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست اگر سند استعمال بدست آید تو انیم عرض کرد کہ مرکب است از پاشنا کہ با بای فارسی بمعنی خیار و خربزہ و ہندوانہ و کدو می آید الف آخر را حذف کردہ با لفظ گان مرکب کردند کہ بمعنی لائق آمدہ و بای فارسی بدل شد بہ بای عربی چنانکہ آسپ و آسب پس معنی لفظی این لائق خربزہ و کنایہ باشد از خربزہ زار۔ (اردو) خربزہ کا کھیت۔ مذکر۔ جیسے شالیزار۔ دہان کے کھیت لے لئے۔

باشنہ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بروزن ومعنی پاشنہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد بخیال مؤلف مبدل پاشنہ باشد کہ بای فارسی بعربی بدل شد چنانکہ تپ و تب (اردو) ایڑی۔ بقول آصفیہ ہندی اسم مؤنث۔ پاشنہ۔ پاؤن کا اخیر حصہ بخلاف پنجہ (جسکو عربی مین عقب کہتے ہین۔

باشو بقول جہانگیری و برہان و جامع باشین منقوطہ مضموم و واو مجہول چلپاسہ را گویند۔ صاحب رشیدی گوید کہ ظاہراً (کر باشو) است نہ باشو۔ خان آرزو گوید کہ مخفف کرباشو کہ بجایش می آید **مؤلف** عرض کند کہ تخفیف مجرد نیست بلکہ تبدیل ہم کہ لغت صحیح کر پاسو بہ سین مہملہ است پس بای فارسی بعربی بدل شدہ است چنانکہ اسپ و اسب و سین مہملہ بہ شین معجمہ چنانکہ کستی و کشتی صاحب شمس ہمین لغت را بہ بای فارسی آوردہ (اردو) چھپکلی بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ چلپاسہ۔ وہ جانور جو اکثر دیواروں پر رہتا اور مکھیاں کھاتا ہے۔ دکن میں اسکو سپلک کہتے ہیں۔

باشومہ بقول سروری و برہان بضم شین معجمہ و فتح میم سرپوش زنان باشد چون چادر وغیرہ و فرماید کہ باشامہ نیز گویند صاحب رشیدی باشام و باشامہ و باشومہ ہر سہ را مرادف یکدیگر گوید **مؤلف** عرض کند کہ ما بحث کامل این بر باشامہ کردہ ایم خبر نیست کہ این مبدل آنست کہ الف چہارم بدل شد بہ واو چنانکہ ذکرش ہمدرانجا کردہ ایم۔ (اردو) پردہ۔ مذکر۔ نقاب۔ مؤنث۔ دیکھو باشام و باشامہ۔

باشہ بفتح شین معجمہ بقول سروری و جامع و بہار مرغی باشد کہ شکار کند و بعربی باشق گویند۔ صاحب رشیدی گوید کہ باشق معرب اینست و بقول برہان و ناصری از جنس زردچشم و کوچک از باز باشد **مؤلف** عرض کند کہ ما این را مفرس خیال کنیم کہ فارسیان لغت ترکی باشا را کہ بمعنی سید و مولا است بہ تبدیل الف آخر بہای ہوز چنانکہ پاسا و پاسہ ؎ جانوری را نام کردند کہ گویا مولای طیور است یا ہای ہوز زیادہ کردند

بر لغت ترکی باش کہ بمعنی سردار آمدہ اندرین صورت معنی لفظی این منسوب بہ سردار یعنی منسوب بہ باز کہ سردار طیور باشد وجا دارد کہ اصل این بازہ بود یعنی منسوب بہ باز۔ زای ہوز بدل شد بہ شین معجمہ چنانکہ زلوک وشلوک مخفی مباد کہ این ہم قسمی است از باز واین را بازک ہم گویند (ابن یمین ے) ہر کجا میزان عدل شاملت شاہین نمود ٭ از سر کنجشک عاجز ظلم باشہ باز کرد ٭ (ماثر ندرانی ے) مجنبان لاشہ در رزمی کہ دستانی کند رستم ٭ مپران باشہ در روزی کہ طوفانی کند صرصر ٭ (انوری ے) تو آن جہان امانی کہ در حمایت تو ٭ تدرو باشہ ورو باہ مادہ شیر است ٭ (اردو) باشہ۔ دیکھو بازک۔

باشۂ فلک اصطلاح۔ بقول بحر و رشیدی و جہانگیر در ضمیمۂ کتاب) (۱) کنایہ از آفتاب و (۲) کنایہ از نسر طائر و (۳) نسر واقع۔ صاحب برہان نسبت بمعنی دوم وسوم صراحت کند کہ دو صورت است از جملہ صور چہل وہشت گانۂ فلک مؤلف عرض کند کہ خبر نیست کہ مرکب اضافی است وبہر سہ معنی کنایہ باشد (اردو) (۱) دیکھو آفتاب کے دوسرے معنے (۲) نسر طائر بقول آصفیہ۔ عربی اسم مذکر۔ اڑتا ہوا گدھ۔ ایک ستارون کے گچھے کا نام جسکی شکل پر پھیلائے ہوئے اوپر کی طرف اڑنے والے گدہ سے مشابہ ہے یہ ستارہ منطقة البروج سے جانب شمال ہے۔ (ناسخ ے) اوج طائر سے یہہ ہوئی عرش پیمائی کہان ٭ نسر طائر خام راس ماہ کو لیکر گیا ٭ (۳) نسر واقع۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ اترنے والا۔ گدہ۔ چونکہ اس ستارے کی صورت دو اور ستارون کے مل جانے سے جو اسکے دونون پہلوؤن مین ہین ایسی ہوگئی ہے جیسے گدہ کندہے جوڑے ہوئے

اوپر سے نیچے کی طرف آرہا ہے لہذا یہ نام	رکھا گیا ہے یہ ستارہ قطب جنوبی کی طرف ہے

باشی وارستہ و بہار گویند کہ (۱) بمعنی سردار است لیکن ترکی است چنانکہ
توپچی باشی و مین باشی واشال آن و فرمایندکہ (۲) در خراسان قرم ساق را
باشی گویند و از کلام شفیع اثر استناد کنند صاحب بولچال بر معنی اوّل قانع و فرماید
کہ مرادف (باشا) باشد و صاحب رہنما ہم بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار
ذکر معنی اوّل کردہ مؤلف عرض کند کہ محققین ترکی زبان لغت باش را بمعنی
سر آوردہ اند و باشی را ترک کردہ اند عجبی نیست کہ فارسیان بزیادت یای نسبت
در آخر این رابمعنی سردار استعمال کردہ باشند اندرین صورت مفرس باشد و
نسبت معنی دوم عرض می شود کہ از ہر دو سند پیش کردۂ بہار و وارستہ کہ نسبت
معنی دوم محاورۂ خراسان گویند ادعای شان ثابت نیست و ما در کلام شفیع
اثر ہم باشی رابمعنی اوّل می دانیم و از دیگر محققین فارسی زبان احدی ذکر معنی
دوم نکرد (نعمت خان عالی ؎) در جرگۂ لولیان سرافراز ؎ ہر یک بخطاب
قحبہ باشی ؎ (شفیع اثر در ہجو حمّام و حمّامی گوید ؎) حذر از تیغ این دلّاک باشی ؎
کہ سر بازیست اینجا سر تراشی ؎ (اردو) (۱) سردار۔ مذکر (۲) قرمساق۔
بقول آصفیہ۔ ترکی۔ اسم مذکر۔ وہ شخص جو اپنی بیوی کو دوسرے کے حوالے کرے۔

(الف) **باشیدن** بقول بحر (۱) ماندن (۲) گذاشتن (۳) سکونت کردن (۴)	ساکن گردانیدن۔ کامل التصریف و مضارع این باشد۔ صاحب موارد بذکر معنی اوّل

مرادف بودن و (۵) توقف وصبر کردن
و (۶) عمل کردن گوید وصاحب نوادر
بربودن قانع (ناطق ۵) ناطق آن
طفل کنون عرض توکے گوش کند؎ باش
تا خط سیہ فام ببالد گوشش؎ صاحبان
نوادر وموارد - - - - - - - -
(ب) **باشیدہ** را بمعنی ثابت وپایدار
آوردہ اند کہ بظاہر اسم مفعول ہمین می نما
واز سند مولوی معنوی مصدر - - - -
(ج) **باشیدہ گرفتن** پیدا می شود
(۵) چون نباشم در وصالش اے
زہی تابان نہان؎ در بہشت وحور
دولت تا ابد باشیدہ گیر؎ مؤلف عرض
کند کہ لغت باش کہ بمعنی قدیم گذشت اسم
ہمین مصدر است و باس بہ سین مہملہ
بزبان سنسکرت بمعنی خانہ ہم آمدہ پس تحتانی
معروف درین مصدر تقاضائے آن
می کند کہ بقاعدۂ متقدمین فارسی این را
مصدر جعلی خیال کنیم کہ از لغت سنسکرت
باس بر سبیل تبدیل ساختہ شد کہ سین
مہملہ بشین معجمہ بدل گردیدہ چنانکہ کستی
وکشتی و معنی اول حقیقی است و معنی
دوم متعدی آن بشرط وجود سند و
معنی سوم مجاز معنی اول و معنی چہارم
کہ متعدی معنی سوم است مجاز معنی دوم
وہمچنین معنی پنجم وششم را ہم مجاز معنی
اول توان گرفت - حاصل بالمصدر این
باشش بجائے خودش گذشت - مخفی مباد
کہ (ج) بمعنی سلامت بودن و قائم ماندن
است وبس (اردو) (الف) (۱)
رہنا - (۲) رکھ چھوڑنا - رکھنا (۳)
سکونت کرنا (۴) ٹھیرانا - اُتارنا جیسے
"ہم نے انکو اپنے مکان مین اتارا ہے یا
ٹھیرایا ہے" (۵) توقف کرنا - صبر کرنا -

(۲) عمل کرنا (ب) پائدار۔ بقول آصفیہ فارسی مضبوط۔ دیرپا۔ محکم (ج) قائم	رہنا بقول آصفیہ۔ سلامت رہنا۔ برقرار رہنا۔ بنا رہنا۔

باشین بقول اننداجوالہ فرہنگ فرنگ بہ بای عربی وفارسی ہر دو وکسر ثالث دسفارسی زبان چوب پارہا وخاشاک وشاخ ہای بریدہ درخت راگویند دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مولف عرض کند کہ پاشن بقول برہان بہ بای فارسی بمعنی پریشان وافشان می آید فارسیان یا و نون نسبت بران زیادہ کردند ومعنی لفظی آن منسوب بہ پریشان وکنایہ کردند از چوب پارہ ہا وغیرہ۔ بای فارسی بدل شد بہ موحدہ چنانکہ تپ وتب (اردو) لکڑی کے ٹکڑے۔ ریزے۔ خاشاک۔ کچرا۔ مذکر۔ درخت کی کاٹی ہوئی شاخیں۔ مؤنث۔

باطس بقول برہان بکسر طای حطی وسکون سین بی نقطہ لغت یونانی است بمعنی میوہ کہ آن را توت سہ گل خوانند وبعربی ثمرۃ العلیق ودرخت آن را سہ گل نام است اگر برگ وبار آن را باہم بجوشانند خضابی باشد جہت موی ریش وگیسو وامثال آن۔ صاحب محیط ذکر این کردہ گوید کہ این را باطر گویند وقسمی است از علیق وبہ علیق فرماکہ بیونانی باطس وبہ لاطینی روس ولبفارسی ورد وبہ شیرازی توت سہ گل وبہ ترکی بکوزنیکان وبہندی اچھو گویند درخت صحرائی وکوہی است مزاج آن مرکب القوی لیکن سردی وخشکی بران غالب۔ سیاہ کنندہ موی وخضاب نیکو۔ منماد برگ این محلل اورام وسنجر وبیلات ومانع ازدیاد اکلہ ومنافع بسیار دارد (الخ) (اردو) اچھو۔ صاحب محیط

نے اس کا ذکر کیا ہے اور تعلیق پر بھی اس کا اشارہ ہے اس کے پتّے سے خضاب کرتے ہیں
صاحب جامع الادویہ نے اس کا کوئی ذکر نہیں فرمایا۔ تحقیق مزید نہو سکی۔

باطسہ بقول آنند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر طای حطّی و فتح سین مہملہ مرادف باطیسہ بمعنی (۱) میدان و (۲) کشت۔ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ ظاہر الغت فارسی یافتہ نمی شود و محققین ترکی و عربی ہم ازین معنی ساکت مجبی نیست کہ لغت دیگر زبان باشد غیر از عربی و ترکی و فارسی حیف است کہ پے بہ حقیقتش نبردیم (اردو) (۱) میدان۔ مذکر (۲) کھیتی۔ مؤنث۔

باطل بقول بہار ناچیز و ناحق و محو و ناپدید۔ فرماید کہ بالفظ شدن و کردن مستعمل۔ **مؤلف** عرض کند کہ لغت عرب است اسم فاعل از مصدر بطل و بطلان۔ فارسیان این را بترکیب خود با مصادر فارسی استعمال کنند بمعنی رد کردہ شدہ و غلط قرار یافتہ و تخصیص با ہر دو مصادر بیان کردۂ بہار نیست چنانکہ از ملحقات ظاہر شود (اردو) باطل۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ جھوٹا۔ کھوٹا۔ بے اصل۔ غلط۔ لغو۔ پوچ۔

باطل آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی باطل شدن و غلط قرار یافتن است (انوری ؎) مرا تا تیر عشقت بر دل آمد ہا ہمہ دعوای عقلم باطل آمد (اردو) باطل ہونا۔ غلط قرار پانا۔

باطل افتادن استعمال۔ بمعنی غلط قرار یافتن و رد شدن (ظہوری ؎) جگر بداغ برآمیخت گرم خون گردید بغیر در آہ نیامیخت باطل افتاد است کہ کتاب

صبر کہ تصحیح دادہ بودش عقل ؛ بکنج مدرسۂ
عشق باطل افتادہ است ؛ (اردو) دیکھو
باطل آمدن ۔

باطل السحر اصطلاح ۔ بقول بہار و
بحر عزائم و افسون کہ ابطال سحر بدان کنند ۔
صاحب تحقیق الاصطلاحات فرماید کہ فارسیان
این را در مقام مبطل السحر استعمال کنند ۔
مؤلف عرض کند کہ از ہر دو لغت عربی
زبان بترکیب عربی معنی گرفتہ اند کہ بقاعدۂ
عربی صحیح نباشد یعنی باطل در عربی لازم
است نہ متعدی و متعدی این ابطال
باشد پس فارسیان از مصدر لازم معنی
متعدی پیدا کردہ اند و جزین نباشد کہ
این را مفرس گوئیم (محمد جان بیگ
بن رستم بیگ داغستانی ؂) جبین ابرو
خط آزادیست مجنون ترا ؛ نازنیجا باطل
السحر است افسون ترا ؛ (میرزا معز فطرت
؂) باطل السحر آن نرگس جادو چہ کند
؛ خرمن صبر مو رکمرا و چہ کند ؛ (محتشم کاشی
؂) باطل السحر مگر ورد زبانم گردد ؛ کہ
نگہدارد از ان چشم فسون سازمرا ؛ ۔
(اردو) مبطل السحر ۔ سحر اور جادو
کو باطل کرنے والا ۔

باطل بودن استعمال ۔ صاحب آصفی
ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**
عرض کند کہ بمعنی غلط بودن و رد کردہ
شدن است (محمود شوشتری ؂)
بود در ذات حق اندیشہ باطل ؛ محال
محض دان تحصیل حاصل ؛ (اردو)
باطل ہونا ۔

(الف) **باطل خوار** اصطلاح (الف) بقول
(ب) **باطل خوردن** بہار چیزی کہ ناحق
را فرو برد ۔ صاحب انند نقل نگارش ۔
صاحب آصفی بوثیقہ (الف) مصدر (ب)

قائم کردہ از معنی ساکت۔ مؤلف عرض کند کہ مقصودش جز این نباشد کہ باطل و ناحق راخوردن یعنی محو کردن۔ مخفی مباد کہ (الف) اسم فاعل ترکیبی است (انوری سہ) رایتت آیتیست حق گستر؛ قلمت معجزیست باطل خوار؛ (اردو) (الف) باطل کو مٹانے والا محو کرنے والا (ب) باطل کو مٹانا محو کرنا۔

باطل دانستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی حقیقی باطل خیال کردن است (عرفی شیرازی سہ) گفتگوہای دل شوریدہ ام باطل مدان؛ بہرہ از ہوشیاری ہست مجذوب مرا؛ (اردو) باطل جاننا۔ باطل خیال کرنا۔

باطل ساختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت مؤلف عرض کند کہ بمعنی حقیقی باطل کردن است یعنی رد کردن (انوری سہ) سوالت را نسازم بسکہ باطل؛ کہ از منعم نزیبد رد سائل؛ (اردو) باطل کرنا۔

باطلست آنچہ مدعی گوید مقولہ صاحب گلدستہ ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ این مصرع کہ صورت مقولہ گرفتہ مال شیخ شیراز است فارسیان چون کسی را مدعی چیزی بینند استعمال این کنند مقصود آنست کہ تا آنکہ مدعا علیہ جوابش ندہد یا مدعی بر دعوی خود شہادتی پیش نکند مجرد دعوایش باطل باشد و ہمین است اصول انصاف و قانون (اردو) دکن مین کہتے ہین " مجرد دعوی باطل ہے" یعنے مدعی کا فرض ہے کہ اپنے دعوے کو ثابت کرے۔

(الف) **باطل ستیز** اصطلاح (الف) لغوی
(ب) **باطل ستیزیدن** بہار آنکہ جنگ بنا حق

کند۔ صاحب اٰنند نقل نگارش (نظامی ۵) زحق دشمنی چند باطل ستیز ٭ بہ بین چون کند حق ز باطل گریز ٭ صاحب آصفی بوثیقۂ ہمین سند نظامی ذکر (ب) کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مقصودش جزین نباشد کہ معنی ستیزیدن بر باطل است و نجیال ما (باطل ستیزیدن) بدین معنی اکل محاورہ نیست و (الف) اسم فاعل ترکیبی است (اردو) (الف) ناحق پر لڑنے والا (ب) ناحق پر لڑنا۔

باطل شدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ لازم باطل کردن است یعنی رد شدن (والہ ہروی ۵) از دل ما سیہان مہر سفیدان بردند ٭ سحر باطل شود آنجای کہ اعجاز آمد ٭ (انوری ۵) باطل شدہ قضای قہرت ٭ حاصل نشود بحشر اعظم ٭ (اردو) باطل ہونا۔

باطل شمردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** گوید کہ مرادف باطل دانستن است کہ گذشت (شہاب سمرقندی ۵) آن قوم کہ ایشان رہ ابرار سپردند ٭ احوال جہان باطل و بازیچہ شمردند ٭ (اردو) دیکھو باطل دانستن۔

باطل شناختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** گوید کہ مرادف باطل دانستن است کہ گذشت (ملا جامی ۵) عشق را باطل شناس زاہد ناحق شناس ٭ دانش اندوزی کہ بشناسد حق از باطل نماند ٭ (اردو) دیکھو باطل دانستن۔

باطل کردن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند

که مرادف باطل ساختن است که گذشت (حافظ شیرازی ع) طوطئی را بهوای شکری دل خوش بود ٭ ناگهش سیل فنا نقش امل باطل کرد ٭ (انوری ع) همه توقیع ها راکرد باطل ٭ لبش از مشک چون طغرا برآورد ٭ (وله ع) تابش رای سایهٔ یزدان ٭ منت آفتاب باطل کرد ٭ (اردو) باطل کرنا۔

باطل گردیدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف باطل شدن است بمعنی حقیقی (آشنا می تربتی ع) پاکان سبب فساد هرگز نشوند ٭ از آب دهن روزه نگردد باطل ٭ (اردو) باطل ہونا۔

باطل گریختن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت و سندی که از کلام نظامی گنجوی پیش کرده است همان است که برا (باطل ستیز) مذکور شد که مصرع دومش (ع) ببین چون کند باطل از حق گریز ٭ سبحان الله چه خوش سند استعمال است که مدعی سست است و گواه چست ازین مصرع۔ استعمال (گریز کردن باطل) پیداست۔ خدایش بیامرزد چه داد تحقیق داد (اردو) باطل کا گریز کرنا۔

باطل گفتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف گوید که بمعنی غلط و ناحق گفتن (سعدی شیراز ع) بلی مرد آنکس است از روی تحقیق ٭ که چون خشم آیدش باطل نگوید ٭ (اردو) غلط کہنا۔ خلاف حق کہنا۔ غلط سلط کہدینا۔

باطله بقول خان آرزو در چراغ۔ باصطلاح اہل دفاتر فرد باطل را گویند (تاثیر ع) تاثیر مگو از منظر افتاده یارم ٭ تمغا بزند ناظر شه باطله بسیار ٭ بهار و صاحب انند هم نقل این

بر داشته مؤلف عرض کند که فارسیان های نسبت در آخر لفظ باطل زیاده کرده اشاره کرده اند بسوی فرد باطل که بجایش می آید (اردو) فرد باطل۔ بقول آصفیه عربی۔ نکمّی او ربیکار فرد جو کار آمد نه رہی ہو۔

باطل یافتن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی غلط و ناچیز و بیکار یافتن است (جمال اصفهانی ؎) امی فلک افتاده عشق ترا بر داشته ۞ ہجر تو تدبیر های صبر باطل یافته ۞ (اردو) باطل پانا۔ غلط پانا۔ بے کار پانا۔

باطن بقول بہار (۱) درون چیزی و (۲) نفرین و دعای بد و فرماید که بدین معنی است بباطن گذاشتن و باطن زدن و خوردن مؤلف عرض کند که لغت عربی است بقول منتخب درون چیزی و چیزی پنہان و شناسنده درون چیزہا و نامی از نامهای حق تعالی۔ فارسیان استعمال این بترکیب فارسی بهر دو معنی بالا کنند چنانکه در ملحقات می آید و بمعنی دوم مفرس باشد که تصرف فارسیان در معنی راه یافته۔ سند ہر یک معنی در ملحقات می آید (اردو) (۱) باطن۔ بقول آصفیه عربی اسم مذکر۔ اندرونی حصہ۔ قلب (۲) نفرین۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔ اسم مؤنث دعای بد۔ کوسنا۔ سراپ۔

باطن برہم خوردن مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر و انند بشورش در آمدن دل مؤلف عرض کند که قلب اضافت برہم خوردن باطن است و (برہم خوردن) بجای خود می آید پس معنی این پریشان شدن دل باشد (مرزا بیدل ؎) باطن

آسودہ از یک حرف برہم می خورد ؎ غنچہ
تا خواہد نفس برلب رساند بیدل است ؎
(اردو) دل برہم ہونا۔ دل تنگ ہونا۔ خفا
پریشان ہونا۔

باطن بین اصطلاح۔ بقول صاحب
انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بکسر موحدہ معنی
باریک بین مؤلف عرض کند کہ حیف
است کہ سند استعمال پیش نشد و معاصرین
عجم ہم بدین معنی بر زبان ندارند و دیگر محققین
فارسی زبان ہم ذکر این نکردہ اند بخیال
ما مقابل ظاہر بین است کہ خیال سطحی ندارد
بلکہ بغور بنگرد بمعنی بیان کردہ محققین بالا
خلاف قیاس نیست مشتاق سند استعمال
باشیم (اردو) دیکھو باریک بین۔

باطن خوردن مصدر اصطلاحی بقول
وارستہ و بہار و بحر۔ بدعای بد گرفتار آمدن
مؤلف عرض کند کہ متعلق بمعنی دوم باطن
است کہ گذشت (سنجر کاشی ؎) غفلت
شبہا باین روزم نشاند ؎ باطن شب زندہ
داری خوردہ ایم ؎ (ظہوری ؎) رنج
آسودگی کشید دلم ؎ وای ار باطن فنا خورد
؎ (اردو) دعای بد کا مورد ہونا۔ کوسے جانا

(الف) باطن زدن (مصدر اصطلاحی
(ب) باطن مینا زدن (الف) بقول
بہار مثل (باطن خوردن) کہ گذشت و
بقول بحر اثر کردن دعای قلبی کسی و خان آرزو
در چراغ (ب) را بہمین معنی ذکر کردہ گوید کہ
برین قیاس است (باطن خوردن) کہ متاثر
شدن است بدعای مذکور خان آرزو
و بہار و بحر ہر سہ برای معنی بیان کردہ خود
از کلام محسن تاثیر استناد کردہ اند (؎
ساقی نہ سیہ مستیت از میکدہ باشد ؎ شاید
کہ ترا باطن مینا زدہ باشد ؎ مؤلف
عرض کند کہ شاعر درین شعر (باطن زدہ)

را که اسم مفعول همین مصدر است بمعنی بددعای قلبی استعمال کرده و اضافت این بددعا بسوی میناست ولیکن درین مصراع فک اضافت است و مضاف الیه بعد لفظ باطن واقع شده و این قسم استعمال در محاورهٔ فارسی بسیار است مقصود شعر این است که ای ساقی سیه مستی تو از میکده نیست بلکه اثر بددعای قلبی میناست پس درین مصدر اصطلاحی (مینا) راجا دادن عام را خاص کردن است و این اصلا درست نیست خان آرزو بمعنی شعر و ترکیب (باطن مینا زده) غور نکرده و سکندری خورد. ما گوییم که مینا را ازین مصدر اصطلاحی برداریم تا مدهوشی بعض محققین از میان برخیزد پس مجرد مصدر (الف) باقی می ماند بالجمله (باطن زدن) بمعنی بددعا بقلب کردن یا اثر کردن بددعای قلبی است و این متعدی (باطن خوردن) باشد که بمعنی مورد بددعای قلبی شدن. گذشت و آنچه بهار (الف) را مثل (باطن خوردن) داند نتیجهٔ کم غوری اوست که در لازم و متعدی فرقی نکرد (ملا فوقی یزدی ؎) زنی گر با هنگ دیگر نوا ٭ زند باطن هرزه گوئی ترا ٭ شاعر گوید که اگر تو با هنگ دیگر نوا زنی هرزه گوئی ترا بددعای قلبی دهد یا بددعای قلبی هرزه گوئی بتو رسد و اثر کند (صائب ؎) تو فکر خویش کن ای شیخ کار من سهل است ٭ مرا شراب و ترا باطن شراب زده ٭ مخفی مباد که لفظ باطن در همهٔ این اشعار بمعنی دوم اوست.

(اردو) دل سے بددعا دینا. کوسنا. دلی بددعا کا اثر کرنا.

باعث بکسر عین مهمله و ثای مثلثه ساکن بقول بهار برانگیزنده و بمعنی وسیله و علت و سبب مجاز است و بالفظ انگیختن مستعمل. بواعث جمع این مؤلف عرض

کنند که لغت عربیست صاحب منتخب ذکر جمع این کرده و فارسیان بمعنی علت و سبب و وسیله استعمال این کنند و با مصادر خود مرکب سازند چنانکه در ملحقات می آید (علی خراسانی ؎) کس نیست باعث من خواهم که بی تکلف ٭ در خدمت تو یابم از خدمت تو باعث ٭ (اردو) باعث. بقول آصفیه. عربی. اسم مذکر. سبب. وجه. علت. وسیله. بقول آصفیه. اسم مذکر. ذریعه. واسطه. پشت. پناه.

باعث انگیختن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی سبب و علت پیدا کردن و گردانیدن است (کلیم همدانی ؎) بخت ز آغوش من انگیخته ٭ همچو صدف باعث ویرانیم ٭ (اردو) سبب پیدا کرنا. سبب گردانا.

باعث شدن استعمال. صاحب آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که بمعنی سبب قرار یافتن است (سلیم طهرانی ؎) خطش بتازه باعث ناز و نیاز شد ٭ کوتاه کرد زلف و شکایت دراز شد ٭ (اردو) باعث ہونا سبب ہونا.

باعث گردیدن استعمال. صاحب

باعث گشتن آصفی ذکر هر دو کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که مرادف باعث شدن است (صائب ؎) ہا مهوش در هاله خط رفت شد پا در رکاب ٭ باعث آوارگی گردد گیه گلدسته را ٭ (وله ؎) بیدماغی باعث بیماری من گشته است ٭ بشتر سنگین شود بیماری از پرسیدنم ٭. (اردو) دیکھو باعث شدن.

باعث لیل و نهار اصطلاح. بقول بحر و شمس و انند ٭ مؤید (۱) حق تعالی و

(۲) آفتاب۔ صاحب ہفت گوید کہ معنی
دوم بر سبیل مجاز است مؤلف عرض کند
کہ مرکّب اضافی است بمعنی سبب و علّت شام
و سحر معنی اوّل باعتبار آفرینش باشد کہ آفریننده
لیل و نہار را و تعالی شانہ است و معنی دوم
کنایہ کہ آفتاب سبب است برای آن کہ
چون طلوع شود روز کند و چون غروب شود
شب واقع شود (اردو) (۱) خداوند
تعالی شانہ۔ مذکّر (۲) آفتاب۔ دیکھو آفتاب
کے دوسرے معنے۔

باعث یافتن | استعمال۔ صاحب
ارمغان آصفی ذکر این کرده از معنی ساکت۔
مؤلف عرض کند کہ بمعنی وسیلہ و ذریعہ
یافتن است و سند این از علی خراسانی
بر لفظ باعث گذشت (اردو) وسیلہ پانا۔

باعنانت ہواست | مقولہ۔ بکسر عین
مہملہ و فتح نون۔ بقول مؤیّد و انند و شمس
یعنی چون عنان گردانی در ہوا چون باد روان
شود۔ مؤلف عرض کند کہ سند این کہ ذکر
صاحب انند کرده است الکلام الوری بر (بار کاہ
تو خاک است) گذشت و مابحث کامل این ہم آنجا
کرده ایم (اردو) تیر گھوڑا ہوا ہے یعنی مثل ہوا کے تیز ہے

باعور را | بقول برہان باعین بی نقطہ و بواو رسیده و رای بی نقطہ بالف کشیده نام پدر
بلعم است کہ او زاہدی بود مستجاب الدعوات۔ در زمان موسی و عاقبت ایمان
بر باد داد و او را بلعام نیز می گفتہ اند صاحب ہفت گوید کہ بضم عین است۔ صاحب
غیاث ذکر بلعم باعور کرده گوید کہ یکی از علمای بنی اسرائیل کہ مستجاب الدعوات بود و بہوای
نفس خود بر موسی علیہ السلام دعای بد کرد موسی بسبب آن چہل سال در بیابان
سرگردان ماند آخر بدعای یوشع علیہ السلام ایمان او مسلوب گردید (الخ) اس حزین

نباشد کہ فارسیان در آخر باعور الف تسمیہ برای تعظیم زیادہ کردہ باعورا خواندند۔
چنانکہ نصیرا و ظہیرا و صائبا و باعور لغت عبرانی است (اردو) تلعم ایک عالم
کا نام ہے جو موسی علیہ السلام کے زمانہ مین گزرا ہے۔ اس کے باپ کا نام عبرانی
زبان مین باعور تھا۔ فارسی مین بزیادت الف تسمیہ باعورا مشہور ہے۔

باغ بقول برہان و جامع (۱) معروف است کہ بعربی حدیقہ گویند و (۲) کنایہ
از دنیا و روزگار ہم۔ خان آرزو در سراج بذکر معنی اول گوید کہ غالباً فارسی است و فرماید کہ
در بعضی از کتب لغت دیدہ ام کہ عربی است و لہذا عبد اللہ ہاتفی در شعر خود جمع آن
باغات آوردہ ولیکن این قسم تصرفات فارسیان بسیار است چنانکہ پرگنات جمع
پرگنہ۔ صاحب ناصری بر معنی اول قانع بہار گوید کہ از مولوی حبیب اللہ۔ صاحب
ترجمۂ قاموس شنیدہ شد کہ لغت عربی است و بیغان جمع آن چون تاج و تیجان و
در عرف ہندی باگ بکاف فارسی است و این توافق لسانین باشد بالجملہ آراستہ
۔ دلفریب۔ دلکشا از صفات و عروس از تشبیہات اوست (ظہیر فاریابی ؎) عروس
باغ مگر جلوہ می کند امروز ٭ کہ باد غالیہ سا لیست و ابر لولو بار ٭ صاحب سواد السبیل
کہ پابند معربات است ذکر کردہ گوید کہ بیغان و باغات جمع این در عربی است مؤلف
عرض کند کہ باگ را بدین معنی در لغات سنسکرت نیافتیم بالجملہ باغ بمعنی حدیقہ اسم
جامد فارسی زبان است دیگر ہیچ و معنی دوم را اگر سند استعمال بدست آید توانیم عرض
کرد کہ استعارہ باشد نہ کنایہ (اردو) (۱) باغ دیکھو آرم (۲) دنیا۔ مؤنث۔

(۱۰۲۶) **باغ آفرینش** اصطلاح۔ مرکب اضافی کنایہ از دنیا باشد کہ آفرینش را باغی گفتہ اند وعجبی نیست کہ بعض محققین معنی دوم باغ را از ہمین اصطلاح قائم کردہ باشند ولیکن تسامح اوشان است کہ مجرد باغ بدین معنی چگونہ باشد (انوری سہ) در باغ آفرینش از حرص خدمت تو ٭ ہمچون بنفشہ سرگشتی سیادبی خم ٭ (اردو) دنیا۔ مؤنث۔

باغ آہو اصطلاح۔ خان آرزو در چراغ گوید کہ از کتب تواریخ بہ ثبوت رسیدہ کہ بدین نام باغی است در ہرات صاحبان بحر و بہار ہم ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و وجہ تسمیۂ این جزین نباشد کہ آہوان بسیار درین باغ باشند (اردو) باغ آہو۔ مذکر۔ ایک باغ کا نام ہے جو ہرات مین واقع ہے۔

باغات خان آرزو در چراغ گوید کہ (۱) جمع باغ و (۲) نام محلہ ایست در صفاہان کہ ساکنانش اکثر رند و اوباش اند (میر نجات سہ) در چمن تنبک تعلیم گلت غنچۂ گل ٭ رند باغاتی و تنبور نواز بلبل ٭ و بہار بذکر معنی دوم نسبت معنی اول گوید کہ جمع تراشیدۂ فارسی زبانان است (ملا عبداللہ ہاتفی سہ) کہ ناگاہ از طرف باغات شہر ٭ برآمد یکی گرد آشوب دہر ٭ (محمد طاہر نصیرابادی در احوال میرزا محمد شفیع مازندرانی نوشتہ) او در اوائل حال بشرف باغات سرکار خاصہ بودہ ٭ مؤلف عرض کند کہ حقیقت معنی اول بر لفظ باغ مذکور شد و نسبت وجہ تسمیۂ باغات بمعنی دوم عرض می شود کہ مسکن رندان و اوباشان را بدین وجہ باغات نام کردہ باشند کہ باغ در عربی زبان بمعنی ہیجان و پراگندگی آمدہ ولیکن جمع این بقاعدۂ

عربی تصرف فارسیان است (اردو)
(۱) باغات۔ باغ کی جمع۔ مذکر۔ (۲) باغات
۔ مذکر۔ صفاہان مین ایک محلہ کا نام ہے۔
جہان اکثر رندا و راوباش رہتے ہین۔

باغِ ارم | استعمال بقول ضمیمۂ برہان
وشمس وہفت باغی است کہ شدّاد بن عاد
ساختہ بود صاحب مؤیّد گوید کہ بہشت دنیا
۔ باغ شدّاد مؤلّف عرض کند کہ بحث این
بر لفظ ارم گذشت و دریجا مرکب اضافی
است (انوری ؎) آنجا کہ در آید بہ نوا
بلبل نرہست ؛ چرچغد زیارت نکند باغ
ارم را ؛ (اردو) دیکھو ارم کے پہلے معنی

(الف) **باغ باغ** | اصطلاح بقول خان
آرزو در چراغ بمعنی بسیار شگفتہ و خوش و
فرماید کہ اگرچہ سابق میدانستم کہ این فارسی
ہندوستان است لیکن الحال بہ ثبوت پیوستہ
کہ فارسی صحیح است (خیالی خجندی ؎)
چمن را تا نسیمت در دماغ است ؛ ز شادی
غنچہ را دل باغ باغ است ؛ بہار از
اکبرنامہ ہم سندی پیش کردہ (؎) ہوس
از ریاحین معطّر دماغ ؛ ز بوی چمن آرزو
باغ باغ ؛ (ظہوری ؎) باغ باغ از خرمی
گل در گلستان شگفتہ ؛ گر بداند لائق آن
گوشۂ دستار ہست ؛ صاحب بحر ذکر این مصدر

(ب) **باغ باغ شدن** | را ہم بمعنی شاد
شدن آوردہ مؤلّف عرض کند کہ بتکرار
لفظ باغ کثرت شگفتگی خاطر را پیدا کردہ اند
وبس (اردو) (الف) باغ باغ نہایت
خوش جیسے ؛ میرا دل باغ باغ ہے ؛ (ب)
باغ باغ ہونا۔ بقول آصفیہ۔ نہایت خوش
ہونا۔ شگفتہ خاطر ہونا۔

باغبان | اصطلاح بقول بہار بمعنی باغ
پیرای و بقول مؤیّد نگہدارندۂ باغ مؤلّف
عرض کند کہ بقول سلمان کلمۂ بان چون با کلمہ

مرکب شود بمعنی نگہبان آید چنانکہ در بیان
پس این مرکب بمعنی حقیقی است و ما حقیقت
بان را بجایش ذکر کنیم (ظہوری ؎)
بسیر باغ مخواہ ان باغبان ظہوری را٭ کہ جلوہ
ہای قد از نارون نمی آید٭ (صائب ؎)
نہال قد ترا تا جہان بود در سر٭ کہ ناز سرو
قد انست باغبان ترا٭ (اردو) باغبان
بقول آصفیہ۔ فارسی۔ مذکر۔ مالی۔ باغ کا محافظ

باغبان را وقت میوہ گوش کر می باشد مثل۔ صاحب مخزنیہ وامثال
فارسی ذکر این کردہ اند و از معنی و محل استعمال
ساکت مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم
گویند٭ باغبان وقت میوہ کر باشد٭ یعنی
چون موسم میوہ رسد باغبان سرزنش و
نکوہش و ملامت مالک را ابد نگیرد و کار
از سکوت گیرد بر خلاف آن در موسم بی
باری خیلی نازک مزاج و بر داشت سخن ناملایم
درشت نمی کند سلب اہلیت کہ در موسم میوہ
موقع خوردن میوہ دارد و نمی خواہد کہ باغ فانی
را واگذارد۔ فارسیان چون ببینند کہ مالک
باغ باغبانی را نسبت کارش ملامت می کند
گویند بابا ہر چہ خواہی بگو گوش باغبان کر است
واین مقولہ خبر می دہد ازین کہ درختان باغ
بارور است و ہمین مثل را بجائی دیگر ہم
زنند کہ مماثل این باشد بہ خود غرضی (اردو)
دکن مین کہتے ہین کہ ٭ شاخ چٹکے تو مالی بیدار
٭ اس کا مطلب یہ ہے کہ جب میوہ کا موسم
نہین ہوتا تو مالی اسقدر گہری نیند سوتا ہے
کہ اگر کوئی درخت کاٹ لیجائے تو مالی کو خبر
تک نہو اور ثمرہ کے موسم مین وہ رات بھر
بیدار رہتا ہے یعنے پکے ہوئے آم کے گرنے
کی آواز سے وہ درخت کے پاس پہنچ جاتا ہے
بظاہر اسکی یہہ بیداری حفاظت کی غرض سے
معلوم ہوتی ہے لیکن فی الحقیقت اس کا

مقصد یہ ہوتا ہے کہ پکا ہوا پھل رات ہی
رات مین نوش جان کرے۔ یہ کہاوت
بالمعنی قریب قریب اسی فارسی مثل کے ہے
جس سے مالیون کی خود غرضی میوہ کے موسم
مین ظاہر ہوتی ہے۔

(۱) **باغ بخت** استعمال۔ ہر دو مرکب (۲۱۴۷)
(۲) **باغ بدن** اضافی است بمعنی
بخت و بدن کہ مثل باغ است ماذکر
این باظہار تشبیہات باغ کردہ ایم کہ فارسیان
بخت و بدن را ہم بباغ تشبیہہ دادہ اند
(ظہوری لہ) باغ بخت بر سر خرمی را
سایہ افگندم ٭ گذشت آنہا ظہوری کز
بہارستان خزان روید ٭ (ولہ لہ) بر
خس و خاری سر کوئی اگر افتد گذر ٭ تا گلی
چینیم باغ بخت دامان دادہ ایم (ولہ لہ)
عشوۂ ساقی بشرابم فگند ٭ باغ بدن را رگ
و پی تاک باد ٭ (اردو) (۱) باغ بخت
۔مذکر (۲) باغ بدن کہہ سکتے ہین۔ مذکر۔

باغ بدیع اصطلاح۔ بقول برہان و
بحر و رشیدی و جامع و (جہانگیری در ضمیمۂ
کتاب) کنایہ از بہشت باشد۔ صاحب شمس
گوید کہ کنایہ از بہشت و بہشت ہشتم و بقول
مؤید جنت الماوی کہ بہشت ہشتم باشد و صاحب
انند گوید کہ (۱) آسمان و (۲) بہشت عنبر
سرشت و جنت الماوی و بقول ہفت جنت
الماوی۔ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی
است و بدیع صفت باغ و ما باعتبار محققین
اول الذکر خصوصاً صاحب جامع کہ از اہل
زبان است مطلق بہشت دانیم و تخصیص
بہشت ہشتم را وجہی درین اصطلاح نمی بینیم
و نسبت معنی اول بیان کردۂ صاحب انند
طالب سند استعمال باشیم (اردو) (۱)
آسمان۔ دیکھو اسمان (۲) بہشت۔ دیکھو
ادریس خانہ۔

باغ بلبل اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و انند باغیست در صفاہان **مؤلف** عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود تو نیم عرض کرد کہ مرکب اضافی است و وجہ تسمیہ بجزین نباشد کہ بلبلان درین باغ بکثرت باشند و گل ہم (اردو) صفاہان مین ایک باغ ہے جس کا نام باغ بلبل ہے۔ مذکر۔

باغ بہشت در اصطلاح۔ بقول صاحب شمس (۱) بہشت (۲) قالب انسان **مؤلف** عرض کند کہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد (باغ ہشت در) بجای خود ش می آید بہمین دو معنی و بحث آن ہمہ را انجا کنیم۔ درینجا ہمین قدر کافی است کہ صاحب شمس غور نکرد و ہشت را بہشت نقل کرد اعتبار را نشاید (اردو) دیکھو باغ ہشت در۔

باغ پُرستارہ اصطلاح۔ بقول ضمیمۂ برہان و مؤید و بحر و ہفت بکسر غین معجمہ کنایہ از باغی باشد پر از گلہای شگفتہ۔ صاحب انند صراحت کند کہ بضم بای فارسی و سکون رای مہملہ باشد **مؤلف** عرض کند کہ مرکب توصیفی است و معنی لفظی این باغی کہ مملو از ستارگان است و بہ تشبیہ گلہای باغ۔ کنایہ از باغی کہ دران گلہای بسیار باشد دیگر ہیچ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد (اردو) وہ باغ اور چمن جو پھولون سے بھرا ہوا ہو۔ مذکر۔

باغ پیرلے اصطلاح۔ بہار ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی باغبان کہ پیراستن باغ از فرائض اوست (والہ ہروی ؎
چمن حسن تو ہر روز بہی چون ندہد ٭ باغ پیرای نگہ بر در و دہقان نیاز ٭ مخفی مبادکہ ضرورت ندارد کہ تحتانی آخرہ را داخل اصطلاح

کنیم کہ زائد است ہے (اردو) دیکھو باغبان

باغنج بقول سروری مرادف باغنج کہ بہ نون چہارم می آید ہر دو بفتح غین معجمہ۔ انگور نیم رسیدہ۔ صاحب رشیدی گوید کہ در جہانگیری بضم غین و جیم فارسی است صاحب برہان ذکر (باغنج بہ نون چہارم و جیم عربی در آخر) بہ ہمین معنی کردہ و صاحب ناصری باغنج را بروزن نارنج آوردہ۔ خان آرزو در سراج فرماید کہ باغنج را بعضی بضم غین و جیم عجمی نوشتہ اند و باغنج بدون نون اگرچہ مخفف می تواند شد ولیکن بی سند است پس تصحیف خواہد بود (الخ) **مؤلف** عرض کند کہ اصل این باغنج بود۔ بار بمعنی حقیقی است کہ بر باشد و غنج بالفتح بقول برہان بمعنی آغشتہ چنانکہ بیمار غنج بمعنی دردناک یعنی آغشتہ بیماری (الخ) و بہ تحقیق ما بالضم باشد زیرا کہ مبدل گنج است کہ بمعنی گنجایش می آید و ہمین است اسم مصدر گنجیدن پس بار غنج خوشہ انگور نیم رسیدہ را گفتند کہ پر از بار باشد و ما مشاہدہ کردہ ایم کہ دانہ ہای خوشہ انگور در نیم رسیدگی بکثرت بود و ہر روز کم کم می ریزد و چون رسیدہ و پختہ شود آنقدر کثرت باقی نماند ازینجاست کہ خوشہ انگور نیم رسیدہ را فارسیان بار غنج نام کردند و مجازاً برای انگور نیم رسیدہ ہم مستعمل شد۔ رای مہملہ بکثرت استعمال حذف شدہ باغنج باقی ماند و باغنج بدون نون مخفف آنست چنانکہ ایشان و ایشا و این و ای۔ نمیدانیم کہ خان آرزو برای تخفیف نون چہ قسم سند می طلبد و چرا باغنج را تصحیف گوید و آنچہ باغنج بجیم فارسی می آید مبدل باغنج است چنانکہ کاج و کاچ حیف است کہ خان آرزو مرحوم عمرہا نماند تا می پرسیدیم ازو کہ چہ قسم تحقیق را بکار می برد (اردو) ادھ پکے انگور۔ مذکر۔ نیم پختہ انگور۔

(۲۱۹۹) **باغ جنان** اصطلاح۔ بکسر غین معجمہ و کسر جیم عربی مرکب اضافی است کہ باغ بہ معنی آوگش وجنان بمعنی بہشت پس ترجمہ لفظی این باغ بہشت است مخفی مباد کہ معنی حقیقی جنان در عربی زبان بقول منتخب بمعنی باغہا کہ جمع جنت باشد ولیکن استعمال این در فارسی مخصوص است براے بہشت (ظہوری ۵) گل حیثیست گل باغ جنان ہ گلخنی باش وگلستان شناس ہ (اردو) باغ بہشت۔ مذکر۔

باغچ بہ جیم فارسی ہمان باغج کہ بہ جیم عربی گذشت صراحت معنی و ماخذ واشارۂ این ہمد رانجا کردہ ایم صاحبان برہان وآنند وجہانگیری ذکر این کردہ اند (اردو) دیکھو باغج

باغچوان بقول آنند بحوالہ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است بمعنی باغبان۔ دیگری از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست اصل این (باغچہ بان) باشد ہای ہوز حذف و بای موحدہ بہ واو بدل شد چنانکہ آب و آو معنی لفظی این نگہبان باغچہ باشد صاحب کنز کہ محقق ترکی زبانست ذکر باغچہ بان و باغچہ وان بہمین معنی کردہ و جا دارد کہ باغچ را بمعنی انگور نارسیدہ گیریم و نگہبانش ہمان باغبان باشد (اردو) دیکھو باغبان۔ مذکر۔

باغچہ بقول ہفت بفتح جیم فارسی باغ خورد را گویند وبقول غیاث باغ کوچک و فرماید کہ کسانی کہ بغچہ گویند خطا است منتخب سخن را ین گوید کہ باغچہ ہم بہ ہمین معنی آمدہ وصاحب کنز فرماید کہ لغت ترکی زبانست بمعنی حدیقہ و بستان و بمعنی جنینہ ہم کہ باغ خورد باشد مؤلف عرض کند کہ فارسیان کہ این را بمعنی دوم مخصوص کردہ اند بدین وجہ باشد کہ کلمہ چہ بالفتح براے تصغیر می آید

و صاحب تحقیق القوانین ذکر این فرماید کہ چہ
در آخر اسم واقع شدہ مفید معنی تصغیر باشد
چنانکہ سبوچہ و کوچہ و قالیچہ و کلیچہ (الخ) پس
از معاصرین عجم آنانکہ ہمین لغت را بزیادت
تحتانی بعد غین معجمہ باغیچہ گویند مزید علیہ باغچہ
باشد (اردو) باغچہ بقول آصفیہ۔ فارسی
اسم مذکر (عوام) باغیچہ۔ چھوٹا باغ۔ چمن۔

(۱) **باغچہ سلیمان** | اصطلاح۔ صاحب
(۲) **باغچہ سلیمانی** | انند ذکر (۱) کردہ
گوید کہ باغ طلسم باشد کہ بشعبدہ و سحر منظر
متخیل گردانند و صاحبان بحر و غیاث
ہمین معنی را بر (۲) نوشتہ اند دیگر کسی از محققین
فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف گوید کہ
(۱) مرکب اضافی است و (۲) مرکب
توصیفی و معنی لفظی این باغی کوچک منسوب
بہ سلیمان علیہ السلام و این اسم فرضی است
و نسبت با سلیمان مظہر طلسم کہ جن ہا تابع
سلیمان بود دیگر ہیچ حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد (اردو) باغیچۂ سلیمانی۔ مذکر۔
فارسیون نے اس طلسمی اور خیالی باغ کو
کہا ہے جو ساحرین اور شعبدہ باز دکھلاتے ہین

(۳۲۰۰) **باغ خلد** | اصطلاح۔ مرکب اضافی است
مرادف باغ جنان کہ گذشت مخفی مباد
کہ خلد لغت عرب است بالضم بمعنی ہمیشگی
و مخصوص برای بہشت (کذا فی المنتخب)۔
(ظہوری ص) بالین قبول نیست زگلہای
باغ خلد ٭ از خار کوی عشق بہ بستر فتادہ ایم
٭ (اردو) دیکھو باغ جنان۔

(۳۲۰۱) (الف) **باغ دل** | استعمال۔ (الف)
(ب) **باغ دلگشا** | فارسیان دل را
بہ باغ تشبیہہ دادہ اند و باغ دل۔ دل
باشد (ظہوری ص) تمنا را بسیر باغ دل
گاہی توان بردن ٭ کہ جای سبزہ از نمالہا
حسرت نیشتر رویدہ ٭ و (ب) بقول بہار (۱)

باغیست در تفت (محسن تاثیر ۔) در بزم شراب قدس ساقی ہ کیفیت باغ عہد باقی ہ گلزار دگر کہ رشک مینوست ہ قتادی شہ مالک اوست ہ شیرین نسبی خوش انتظامی ہ منصرت دہ آن نضیر نامی ہ ہر کس بسلیقہ آشنا نیست ہ دل بستہ باغ دلکشا نیست ہ مولف عرض کند کہ (۲) مرکب توصیفی بمعنی مطلق باغی کہ دلکشا باشد (ظہوری ۔) ز وصف خلد ظہوری مکن نیز ندانم ہ کہ نیست جز سر کو باغ دلکشا می کسی ہ (اردو) (الف) باغ دل کہہ سکتے ہین یعنی دل کی تشبیہہ باغ کے ساتھ ۔ مذکر (ب) (۱) باغ دلکشا ایک خاص باغ کا نام ہے جو تفت مین واقع ہے ۔ مذکر (۲) باغ دلکشا ۔ اُس باغ کو کہہ سکتے ہین جسکی سیر سے دلکو فرحت حاصل ہو ۔ صاحب آصفیہ نے دلکشا پر فرمایا ہے ۔ کہلا ہوا ۔ وسیع ۔ فراخ ۔ دلکو شگفتہ کرنے والا ۔ فرحت افزا جیسے دلکشا باغ

(۲۴۰۲) **باغ دنیا** استعمال ۔ مرکب اضافی است ۔ فارسیان دنیا را بہ باغ تشبیہہ دادہ اند و باغ دنیا ۔ دنیا باشد (انوری ۔) صبا بسبزہ بیاراست باغ دنیا را ہ نمونہ گشت زمین مرغزار عقبی را ہ (اردو) باغ دنیا ۔ کہہ سکتے ہین ۔ مذکر یعنے دنیا کی تشبیہہ باغ کے ساتھہ ۔ بلحاظ نیرنگی دنیا وغیر ذالک ۔

باغر بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بکسر ثالث وسکون رای مہملہ (۱) لغت فارسی است بمعنی آماس و ورم کہ در بدن باشد و (۲) خنازیر ۔ ہم او بر خنازیر گوید کہ ریشہا کہ در گردن وگلوی مردم برآید صاحب فصول الاعراض بر خنزیر گوید کہ جمع این خنازیر و در اصطلاح اطبا عبارت از اورام صغار است کہ در اکثر امر در مکان خود متمکن باشد وحرکت نکند وگاہ باشد کہ بدستور سلعہ در ابتدا متکون متحرک باشند واکثر حدوث

آنہا در لحوم رخوہ خاصہ در عنق باشد و بیشتر متعدد بوند کہ ہمگی آنرا یک کیس بود و باشد کہ ہر واحد را کیس علیحدہ باشد و خاصہ انہاست کہ ہمرنگ بدن و خورد باشند و خنزیر شدید العظم بسیار کم بہم می رسد و علت مولّدہ این علت رطوبت غلیظہ باشد کہ از تواتر تخم و شور ہضم در بدن جمع آمدہ باعضاء رخوہ ریزد و وجہ تسمیہ این علت کثرت وقوع آن بخنزیر یا مشاکلت آن بدان یا متعدد العدد بودن وی بدستور کثیر الولد بودن حیوان مذکور یا نسبت عنق ضخامت گردن خنزیر در عدم تمایل آن بمینہ و یسرہ است (انتہی) دیگر کسی از محققین فارسی ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ باغر بقول کنز بکسر غین معجمہ لغت ترکی است بمعنی صدر و حشا و احشا پس اگر فارسیان قدیم این را مفرس کردہ برای ورم و آماس بدن و خنازیر استعمال کردہ باشند اسم جامد باشد و از لغت باغرہ کہ می آید من وجہ تصدیق این می شود (اردو) (۱) دیکھو آماس (۲) کنٹھہ مالا۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مذکر۔ خنازیر۔ گل سُوا۔ گھر گھرا۔ گلے کے ایک مرض کا نام جس مین گلٹیان ہو جاتی ہین۔

باغ رخ استعمال۔ مرکب اضافی است فارسیان رخ محبوب را باغ تشبیہہ دادہ اند (ظہوری ؎) بہار بستر بالین بخت بیدارم کہ از فسانہ باغ رخت بخواب شدہ ہم مؤلف عرض کند کہ سبزہ خط و چاہ زنخدان و سیب ذقن و غیر ذلک ثبوت این است (۲۰۶۶)

(اردو) باغ رخ کہہ سکتے ہین۔ یعنی رخ کی تشبیہہ باغ کے ساتھہ۔ مذکر۔

(۲۰۶۷) **باغ رخسار** استعمال۔ اسم مرکب اضافی است۔ مماثل باغ رخ کہ گذشت یعنی تشبیہہ رخسار یار بہ باغ (انوری ؎) کرادر باغ رخسارت بود راہ ازان دلہا کہ در زلف

توہستند ﴿ (اردو) باغ رخسار۔ کہہ سکتے
ہین یعنی رخسار کی تشبیہ باغ کے ساتھ۔ مذکر
(۲) باغ رخسار۔ در استعمال عجم۔ بدون (۲۲۰۵)
اضافت۔ اسم فاعل ترکیبی است کہ کنایہ
باشد از محبوب (ظہوری ؎) نخواہم بشبنم
افسانہ ہای باغ رخساران ﴿ کہ می ترسم فتد
بر چشم بیدارم گل خوابی ﴿ (اردو) باغ
رخسار۔ مذکر۔ محبوب کو کہہ سکتے ہین۔

باغ رضوان | اصطلاح۔ مرکب اضافی (۲۲۰۶)
کنایہ باشد از بہشت کہ رضوان بالکسر نام
فرشتہ ایست کہ مؤکل و دربان بہشت است
(ظہوری ؎) دلکشائیہای کوئی سیر خاطر
میکند ﴿ گاہی ار گوشی بحرف باغ رضوان
دادہ ایم (اردو) باغ رضوان کہہ سکتے ہین۔ مذکر صاحب
آصفیہ نے فرمایا ہے کہ رضوان عربی اسم مذکر۔ ایک فرشتہ
کا نام جو فردوس برین کا دربان اور متوکل ہے

باغ رفیع | اصطلاح۔ بقول برہان بفتح
رای قرشت بمعنی باغ بدیع است کہ
کنایہ از بہشت عنبر سرشت باشد صاحب
(جہانگیری در ضمیمہ کتاب) و صاحبان جامع
و بحر و مؤید ذکر این کردہ اند **مؤلف** عرض
کند کہ مرکب توصیفی است بمعنی باغی کہ رفعت
دارد۔ مخفی مباد کہ آنچہ صاحب برہان باغ عنبر سرشت
را بصفت بہشت آوردہ حکم فضولی دارد
کہ در تعریف (باغ رفیع) دخلی ندارد محققین
را باید کہ در تعریف اصطلاحات از لفظ
اصلی کار گیرند حیف است کہ کسی از محققین
بالا سند استعمال پیش نکرد و قول جامع بمنزلہ
سند است کہ از اہل زبانست (اردو)
دیکھو باغ بدیع۔

باغ رنگین | اصطلاح۔ بقول ضمیمہ
برہان و مؤید و شمس و بحر کنایہ از دنیاست
مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است
بہ فتح رای مہملہ و سکون نون و کسر کاف فارسی

نیرنگی و رنگارنگی دنیا مشہور است (اردو) باغ رنگین۔ مذکر۔ دنیا کو کہہ سکتے ہین۔

باغ رویان اصطلاح۔ اسم فاعل ترکیبی۔ از قبیل باغ رخسار چنانکہ گذشت کنایہ باشد از محبوبان نظر بر سبزۂ خط وچاہ زنخدان وسیب ذقن وغیر ذالک (ظہوری ؎) باغ رویان بہ بہار نگہم محتاج اند ؛ سببی ہست کہ باہیچ مبنی ساختہ اند ؛ (اردو) یار کو باغ رو کہہ سکتے ہین بلحاظ سبزۂ خط اور چاہ زنخدان وغیرہ۔

باغرہ بقول جہانگیری باغین موقوف وفتح رای مہملہ۔ گرہی راگویند کہ در اعضاو بندگاہ مردم بسبب دردمندی پیدا شود مثلاً از پای کسی دنبلی برآمدہ باشد و بواسطہ درد آن در بیغولۂ ران گرہ ہا بہم رسد یا سر بر بالین بد نہادہ باشد و بدان جہت در گردن گرہ ہا پیدا شود وہر گرہی کہ مثل این بہم رسد آنرا باغرہ خوانند صاحب برہان بذکر معنی بالا فرماید کہ بقول بعض زحمتی است کہ بسبب زحمت دیگر پیدا شود و مآل ہر دو یکی است صاحب سروری فرماید کہ بکاف فارسی عوض غین معجمہ ہم آمدہ بمعنی زحمتی کہ از زحمت دیگر تولد کند صاحب رشیدی ہم زبان تعریف جہانگیری وفرماید کہ باگرہ مرادف این صاحبان جامع وناصری ہم ذکر این کردہ اند۔ صاحب مؤید صراحت مزید کند کہ چون این گرہ پختہ گردد ریم بیرون آید۔ خان آرزو در سراج بذکر اقوال جہانگیری ورشیدی وبرہان فرماید کہ آنچہ برہان بعد بیان آخر الذکر گوید کہ مآل ہر دو یکی است درین بحث است چہ تفاوت عموماً وخصوصاً کم تفاوتی نیست و بقول قوسی گوید کہ شوری کہ در بدن پیدا شود۔ مؤلف عرض کند کہ محقق ہندنژاد در تعمیم وتخصیص معنی بیان کردہ برہان

بحثی دارد که ضرورت نداشت ما معنی آخر الذکر را که عام است حقیقی گیریم و معنی خاص اوّل الذکر مجاز آن و باغرہ مبدّل باگرہ که کاف فارسی بغین بدل شود چنانکه گلولہ و غلولہ و خیال ما این است که ترکان استعمال این بغین معجمہ کردہ باشند حیف است که لغات ترکی ازین ساکت باقی حال اصل این باکرہ بہ کاف عربی مرکّب از با که بمعنی خوف و بیم می آید و رہ مخفف راہ بمعنی طریق پس معنی لفظی این راہ خوف باشد و شک نیست که باکرہ بسیار خوف ناک است یعنی اگر دیر بماند خود او بصورت دنبلی ریم پیدا کند و نوبت بہ فصّا د رسد و این مصداق است بہ (یک نہ شد دو شد) بالجملہ فارسیان کاف عربی را بہ فارسی بدل کردند چنانکه کند و گند و استعمال این مجاز مخصوص است برای معنی اوّل الذکر و جا دارد که فارسیان بر لغت باغر که گذشت ہای نسبت زیادہ کردہ منسوب بہ باغر کردند بمعنی منسوب بہ ورم یا منسوب بخنازیر و پس ازان باغرہ را باگرہ کردند والآخر اولی من الاوّل۔ (اردو) گلٹی۔ بقول آصفیہ۔ ہندی۔ اسم مؤنث۔ غدود۔ گانٹھ۔ گرہ۔ دکن مین باگرہ ہی مستعمل ہے۔ وہ خاص گلٹی جو کسی ہرج سے پیدا ہو جیسے ہاتھہ مین دنبل ہونے سے اسکے ہرج سے بغل مین گرہ ظاہر ہوتا ہے اسی طرح پاؤن مین دنبل یا زخم ہونے سے چڈے مین باگرہ ہوتا ہے۔

باغ زاغان اصطلاح۔ بقول جہانگیری و برہان و رشیدی و بحر نام باغی است از باغہای ہرات سخان آرزو در سراج گوید که الحال جای حاکم نشین ہرات ہمان باغی است و در چراغ ہدایت ہم ذکر این کردہ۔ بہار از محمد قلی سلیم سندی آوردہ (ف) ذوق

گلگشت خراسان رفتہ است از یاد ما ہو در سواد ہند سیر باغ زاغان می کنیم ہو مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و از معانی متعددۂ زاغ یکی را در وجہ تسمیۂ این دخل باشد یعنی زاغ بمعنی غراب و قسمی از کبوتر سیاہ و فتنہ و گوشۂ کمان آمدہ پس عجبی نیست کہ کثرت زاغہا یا کبوتر ہای سیاہ درین باغ باشد کہ موسوم شد بباغ زاغان و نظر برین کہ مستقر حاکم ہرات است معنی فتنہ ہا را درین دخلی باشد و جا دارد کہ باغی را باغ زاغان گفتہ باشند کہ از کثرت درختان تیرہ و تار باشد و ہمین قسم باغ را زاغان می پسندند و مسکن خود کنند مقابل باغ سپید کہ می آید بالجملہ باغ مخصوص را بدین نام موسوم کردن خبر می دہد ازین کہ باغ تیرہ باشد (عبد اللہ ہاتفی ع) پس آگاہ کرد آن سرافراز سرو ہو سوی باغ زاغان خرامان تدرو ہو –

(اردو) باغ زاغان – ہرات مین ایک باغ کا نام ہے – مذکر –

باغ زمستانی اصطلاح – صاحب انجمن بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید کہ باغی را گویند کہ بالای درختانش سایۂ خسپوش کردہ باشند تا از صدمۂ برف باری محفوظ مانند و صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است معاصرین عجم بر زبان دارند و گویند کہ درین قسم باغ امرا ہم در زمستان مقیم باشند (اردو) فارسیون نے باغ زمستانی (مذکر) اس باغ کو کہا ہے جس کے درختون پر ٹٹیون کا سایہ قائم کرتے ہین تاکہ درخت برف باری سے محفوظ رہین –

باغ زندگی استعمال – فارسیان زندگی را بباغ تشبیہہ دادہ اند – مرکب اضافی است (صائب ع) گریۂ تلخ است

(۳۰۸)

صہبای ایاغ زندگی ہے آہ باشد سرو بابرجای
باغ زندگی ہے (اردو) باغ زندگی۔
کہہ سکتے ہین۔ مذکر۔ یعنی باغ کی تشبیہہ زندگی
کے ساتھہ۔

(الف) **باغ سبز می نماید** مقولہ۔ صاحبان
(ب) **باغ سبز نمودن** خزینۃ الامثال
وامثال فارسی ذکر (الف) کردہ از معنی
ساکت و (ب) بقول (خان آرزو در
چراغ) وعدہ ہای دروغ نمودن از
راہ فریب و فرماید کہ از اہل زبان بہ تحقیق
پیوستہ و صاحبان بحر و بہار گویند کہ فریب
دادن و آراستہ نسبت (ب) از محسن تاثیر
سند آوردہ (ہ) غنچہ ہن خطی بدام وعدہ
خامم کشید ہے باغ سبزی ہر طرف بنمود و در
دامم کشید ہے مؤلف عرض کند کہ (الف)
مقولہ ایست مشتق از مصدر مرکب (ب)
یعنی حالش۔ فارسیان چون کسی را بینند کہ

وعدہ دروغ می کند یا فریب می دہد استعمال
الف کنند (اردو) (الف) سبز باغ
دکھاتا ہے"۔ (ب) سبز باغ دکھانا۔ بقول
آصفیہ۔ فریب دینا۔ دہوکا دینا۔ بتا دینا۔
جھوٹے وعدے سے پھسلانا۔ اصل مین اس
عملی باغ سے مراد ہے جو بازیگر ایک آن واحد
مین پردے کے نیچے سے غیر موسم مین سبز
پیڑ اگا کر دکھا دیتے ہین۔ چونکہ اسکی کچھہ
اصل نہین ہوتی اس وجہ سے وعدہ ہای
دروغ پر استعمال ہونے لگا (میر تقی ہ)
تیرا ہی منہ تکے ہے کیا جانیئے کہ نوخط ہے
کیا باغ سبز تو نے آئینہ کو دکھایا ہے (ناظم
ع) سبز باغ اب تو دکھانے لگے ماشاء اللہ ہے
باغ سبزی کاری اصطلاح۔ بقول
صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین
شاہ قاچار باغی کہ دران کاشت بقولات
کنند۔ صاحب بول چال ہم ذکر این کردہ

ومعاصرین عجم ہم بر زبان دارند مرکّب توصیفی است وموافق قیاس (اردو) ترکاری کا باغ۔ مذکّر۔

باغ سپید اصطلاح۔ بقول بحر نام باغی۔ صاحب انند نقل نگارش صاحب ہفت گوید کہ (۱) باغ روشن را گویند ونیز باغی کہ صحن ودیوار آن سپید باشد و (۲) نیز نام باغی کہ نوشابہ بکنار بردع ساختہ بود **مؤلف** عرض کند کہ مرکّب توصیفی است ومعنی حقیقی این باغی کہ از کثرت درختان تیرہ وتار نباشد۔ مقابل باغ زاغان ومعنی دوم مجاز آن کہ باغ مخصوص را بدین نام موسوم کردند مخفی مباد کہ بردع بالفتح وبفتح دال مہملہ ملکیست از توابع ایران در آذربیجان باقلیم پنجم (شیخ نظامی در شیرین خسرو) سپیدہ دم ز لشکرہای خسرو ہا سوی باغ سپید آمد روارو ہا۔ (اردو) (۱) وہ باغ جو روشن ہو اور گنجان نہ ہو جس مین درختون کی کثرت نہ پائی جاے۔ مذکّر۔ (۲) ایک باغ کا نام فارسی مین باغ سپید ہے جس کو نوشابہ نے بردع کے سرحد پر بنایا تھا۔ مذکّر۔

باغستان اصطلاح۔ بقول بہار وانند۔ باغستان وداغستان (۱) نام جائی در عراق دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد **مؤلف** عرض کند کہ داغستان ورای باغستان است معاصرین عجم گویند کہ در عراق عجم ملوکی است کہ کثرت درختان میوہ دار دارد آن را باغستان گویند وناحیۂ کہ کثرت جبال دارد بہ داغستان معروف۔ صاحب کنز فرماید کہ ترکان این لغت را از فارسی گرفتہ اند وبمعنی باغ انگور استعمال کردہ اند وہم او بر باغ فرماید کہ لغت فارسی است ودر ترکی بمعنی انگور مستعمل (اردو) باغستان

عراق عجم مین ایک ملک کا نام ہے جس مین میوہ دار اشجار کی کثرت ہے۔ مذکر۔

باغ سخا اصطلاح۔ بقول جہانگیری در ضمیمۂ کتاب کنایہ از سخی بود و بقول برہان وجامع ومؤید (۱) کنایہ از مردم صاحب ہمت وسخاوت و (۲) کنایہ از دنیا مؤلف عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال پیش نشد۔ ظاہر امرکب اضافی است و بمعنی اوّل الذکر موافق قیاس وبرای معنی دوم مشتاق سند استعمال باشیم۔ زیرا کہ دنیا ہم سخی باشد وہم بخیل (اردو) (۱) سخی۔ صاحب سخاوت (۲) دنیا۔ مؤنث۔

باغ سخن استعمال۔ مرکب اضافی است۔ فارسیان سخن را باغ تشبیہہ دادہ اند کہ سخن ہم ہمچون باغ رنگینی دارد (انوری) ہرچہ در شاخ ہنر باغ سخن طوطی داشت ہمہ را داعیۂ برّ تو لبیں وام گرفت ؎

(اردو) باغ سخن کہہ سکتے ہین یعنی سخن کی تشبیہہ باغ کے ساتھہ اسلئے کہ کلام مین بھی رنگینی ہے۔ مذکر۔

باغ سرپوشیدہ اصطلاح۔ صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ باغی را گویند کہ سرش پوشیدہ باشد صاحب بول چال گوید کہ بر اکثر درختہا سقف زجاجی گذارند تا درختان از برودت برف محفوظ مانند واین قسم باغ را باغ پوشیدہ گویند۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار (باغ سرپوشیدہ ساختہ) را بہمین معنی آوردہ (اردو) وہ باغ یا چمن جس پر شیشے کی چھت قائم ہو تا کہ درخت برف سے محفوظ رہین۔ مذکر۔

باغ سفید اصطلاح۔ بقول بحر ہمان باغ سپید کہ گذشت (اردو) دیکھو باغ سپید

باغ سیاوشان اصطلاح۔ بقول

سروری وجہانگیری نام نوائی ولحنی واز منوچہری سند آرد (ص) بلبلان راه گل نوش ولبینا دانند ٭ صلصلان باغ سیاوشان ہا سروسیاه ٭ وفرماید که لبینا نام لحنی ونوائی وصلصل بضم صادین مہملتین بعربی نام مرغی شبیہ بہ فاختہ صاحب رشیدی گوید که نام نوائیست از موسیقی صاحب جامع بر صوتی قانع ۔ خان آرزو در سراج گوید که باغ شیرین وباغ سیاوشان ہر یک نام نوائی از موسیقی ۔ صاحبان بحر وبہار وانند وہفت ہم ذکر این کرده اند مؤلف عرض کند که سیاوش نام پسر کیکاوس که بقول غیاث بغایت خوش منش وعیاش بود الخ پس عجبی نیست که این لحن ونوا مرغوب خاطرش یا از اختراع او باشد که موسوم شد به باغ سیاوشان والف ونون آخر برای نسبت است چنانکہ توران که منسوب به تور است ولفظ باغ درینجا استعاره از لحن ونوا مظہر تفرحی که ازین لحن حاصل می شد (اردو) باغ سیاوشان فارسی مین ایک موسیقی راگ کا نام ہے جس کا موجد غالبًا سیاوش ہے یا اسکو یہ راگ پسند تھا ۔ مذکر ۔

(۳۲۱۰) **باغ سینه** استعمال ۔ مرکب اضافی فارسیان سینه را بباغ تشبیہ داده اند که گل داغہا در وست (ظہوری ص) فارغ از اندیشہ ہای بہار وخزانند ٭ نخل تمنا ز باغ سینه بر آید ٭ (اردو) باغ سینه کہہ سکتے ہین ۔ مذکر سینه کی تشبیہ باغ کے ساتھ ہوسکتی ہے

باغ شجری اصطلاح ۔ صاحب ورنگ بحوالہ سفرنامہ ناصر الدین شاه قاچار ذکر این کرده گوید که بمعنی باغ شجر دار است مؤلف عرض کند که مقصودش جز این نباشد که تکلفات چمن بندی در و نیست ومخصوص است با درختان مثمر (اردو)

وہ باغ جس مین چمن بندی نہ ہو اور صرف
میوے کے درخت ہون۔ مذکر۔

باغ شگوفہ فشان اصطلاح۔ بقول
بحر و ہفت کنایہ از چشم گریان است
مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است
و موافق قیاس کہ اشک شگوفہ را ماند۔
(اردو) چشم گریان۔ مؤنث۔ وہ آنکھ
جس سے اشک جاری ہون۔

باغ شیرین اصطلاح۔ بقول سروری
نام نوائی و لحنی از جملہ سی لحن باربد و
بقول صاحبان برہان و بحر لحن چہارم
است و بقول (خان آرزو در سراج)
و مؤید و رشیدی و جامع و بہار نام
نوائی از موسیقی **مؤلف** عرض کند کہ مرکب
توصیفی است بمعنی باغ حلاوت بخش کہ
رنگینی آہنگ ہا دارد و این کنایہ باشد
(نظامی ؎) چو کردی باغ شیرین را
شکر بار ٭ شدی باغ از زمین بوسش شکر
خوار ٭ (اردو) باربد کے تیس راگون
سے چوتھے راگ کا نام فارسیون نے
باغ شیرین رکھا ہے۔ مذکر۔

(۱۱۲۲)

باغ طرب استعمال۔ مرکب اضافی
است۔ فارسیان طرب را باباغ تشبیہ
دادہ اند کہ تفریح می بخشد (ظہوری ؎)
گر ز آہ من گل باغ طرب پژمردہ شد ٭
لالۂ دشت غم از آہ ظہوری تازہ باد
٭ (ولہ ؎) بباغ طرب نیست یک نغمہ
سنج ٭ ز بس در غمش ہای و ہو کردہ ایم
٭ (اردو) باغ طرب۔ کہہ سکتے ہین یعنے
طرب کی تشبیہہ باغ کے ساتھ۔ مذکر۔

باغ طرہ استعمال۔ مرکب اضافی است
۔ فارسیان طرہ را باباغ تشبیہہ دادہ اند
مخفی مباد کہ طرہ بالضم و تشدید را بمعنی زلف
و موی پیشانی است و تشبیہہ این باباغ حسن زین

نباشد کہ فارسیان طرہ را بہ سنبل تشبیہہ می دہند
کہ جزو باغ است (ظہوری ؎) ز باغ
طرہ فراق تو خلق چون نکشد ٭ کدام روز
نمی ترسی از خدای کہ چہ ٭ (اردو) باغ
طرہ کہہ سکتے ہیں یعنی طرہ کی کی تشبیہہ باغ
کے ساتھہ۔ مذکر۔

باغ عامہ استعمال۔ صاحب روزنامہ
بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاچار گوید
کہ باغ عام را گویند مؤلف عرض کند
کہ معاصرین عجم باغی را بدین نام موسوم
کردند کہ برای تفریح عامہ رعایا درست
کردہ میشود۔ مرکب توصیفی است و معنی
لفظی این باغی کہ منسوب بہ عوام و خواص
است یعنی از معاصرین بر آنند کہ ما بر لغت
عربی عام ہای نسبت نتوانیم زیادہ کنیم و
نزد شان عامہ در حقیقت عامۃ لغت
عربی است پس اندرین صورت باید کہ
این را مرکب اضافی گیریم ما می گوئیم کہ می توان
کہ فارسیان بسیاری از الفاظ غیر فارسی را
بقاعدۂ فارسی مرکب کردہ اند پس وجہی نیست
کہ عامہ را بہ ہای نسبت منسوب بہ عام نگیریم
(اردو) باغ عامہ۔ مذکر۔ دکن میں اس
باغ کا نام ہے جو حکومت نے اس غرض
سے بنایا ہے کہ عام و خاص رعایا اس کی
سیر کریں۔ پبلک گارڈن۔

باغ قدس اصطلاح۔ بقول ضمیمۂ
جہانگیری و برہان و جامع و ضمیمۂ ناصری
مرادف باغ بدیع و باغ رفیع۔ کہ گذشت
مؤلف عرض کند کہ مرکب توصیفی است
کہ قدس را بمعنی مقدس گرفتہ اند خلاف قیاس
نیست (خاقانی ؎) چو جان کار از ماست
بباغ قدس خواہد شد ٭ حواس کارکن از
حبس تن مگذار برہانش ٭ (اردو)
دیکھو باغ بدیع۔

باغ گلکاری اصطلاح - صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ باغی را گویند کہ دران گلبن ہای بسیار باشد و بقول بول چال گلشن و گلزار **مؤلف** عرض کند کہ مرکب اضافی بمعنی باغی کہ گلکاری دارد یعنی چمن بندی (اردو) پھول باغ مذکر جن مین اوس باغ کو کہتے ہین جس مین میوے کے درخت نہون اور صرف پھول کے درختون سے بنایا گیا ہو -

باغل بقول برہان بروزن بابل جای گاو و گوسفند و امثال آن و بقول جامع ہیچو اغل - مغارہ صاحب ناصری گوید کہ بمعنی آغل است یعنی جای گوسپندان و گاو - خان آرزو در سراج بحوالۂ برہان ذکر معنی بالا کردہ فرماید کہ این خطاست و صحیح اغل و اغول است چنانکہ گذشت **مؤلف** عرض کند کہ آغل و آغول و اغل و اغول بمدودہ و مقصورہ بہمین معنی گذشت و بحث کامل و صراحت ماخذ بر اغل و اغول کردہ ایم و باغلمق بقول کنز در ترکی زبان مصدری است بمعنی ربط و عقد و باغلو بقولش مربوط و مقید و متعلق پس فارسیان اسم مصدر ترکی را کہ (باغل) است بمعنی جائی استعمال کردند کہ گاوان و گوسپندان در انجا شب بسر برند بعید نیست کہ این را مفرس گیریم و تصدیق وجود این اسم جامد از صاحبان ناصری و جامع کہ اہل زبانند می شود پس وجہی نیست کہ در غلط بودن این با محقق ہند نژاد اختلاف نہ کنیم کہ دخل بزبان غیر مادری خود می دہد اعتبارش بیش از صاحبان جامع و ناصری نیست (اردو) دیکھو آغل - آغول - اغل - اغول -

باغ لیل و نہار اصطلاح - بقول صاحب ضمیمۂ برہان (۱) اشارہ بہ باری تعالی

جلّ جلاله و (۲) کنایه از آفتاب عالمتاب۔
مؤلف عرض کند که دیگری کسی از محققین
زبان فارسی ذکر این نکرده ایں دو معنی
بر لغت مرکّب (باعث لیل و نہار) گذشت
خیال ما این است که صاحب ضمیمهٔ برہان
بہ تسامح این لغت را قائم کرد و بلحاظ معنی
حقیقی این کنایه از دنیا توان گرفت نه
اشاره به باری تعالی و کنایه از آفتاب
پس بدون سند استعمال این را تسلیم
نه کنیم (اردو) دیکھو (باعث لیل و نہار)

باغ مراد اصطلاح۔ بقول وارسته و
بحر و غیاث وانند باغی است در ہرات
چنانکه درویش واله ہروی در وصف
ہرات گوید (ع) جنّات که ہشت است
دو چندان شود از ذوق ٭ در فال گر آید صفت
باغ مرادش ٭ **مؤلف** عرض کند که مرکّب
اضافی است و وجه تسمیه از معنی لفظی پیدا ست

(اردو) ہرات مین ایک باغ ہے جس کا
نام (باغ مراد) ہے۔ مذکر۔

باغ مشجّری اصطلاح۔ صاحب رہنما
بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاه قاچار گوید
که باغی را گویند که دران درختان بزرگ
میوه دار باشند و صاحب بول چال بر
باغ درختان قانع **مؤلف** گوید که مرکّب
توصیفی و مرادف باغ شجری۔ دیگر ہیچ۔
(اردو) دیکھو باغ شجری۔

باغ نباتات اصطلاح۔ بقول صاحب
بول چال بحوالۂ معاصرین عجم باغ بقولات
و بوته دار **مؤلف** عرض کند که مرکّب
اضافی است تخصیص معنی ازسبیل مجاز۔
(اردو) ترکاریون کا باغ۔ مذکر۔

باغنج صاحبان سروری و برہان و ناصری
و سراج و جامع ذکر این کرده اند و حقیقت
این بر (باغنج) گذشت (اردو) دیکھو باغنج۔

باغندہ بقول سروری و سراج بروزن آگندہ پنبہ زدہ وگرہ کردہ۔ باشد برای ریسیدن و بقول برہان وجامع وناصری بروزن بافندہ۔ پنبۂ حلاّجی کردہ راگویند کہ بجہتہ رشتن گلولہ کردہ باشند صاحب غیاث صراحت کند کہ این را بہند پونی گویند مؤلف عرض کند کہ معنی بنا کردہ محققین بالاستقاضی آنست کہ این را اسم جامد فارسی زبان گیریم ولیکن صورت لفظ تقاضای آن می کند کہ این را مبدل بافندہ گوئیم کہ فا بغین معجمہ بدل شود چنانکہ فلیو و غلیو بمعنی لفظی این معروف کہ اسم فاعل است از مصدر بافتن و بافیدن پس چیزی کہ ذریعۂ بافیدن است ہمین گلولۂ پنبہ کہ بواسطہ چرخہ رشتۂ از وپیدا شود و بکار بافتن در آید۔ (اردو) پونی۔ بقول آصفیہ۔ ہندی اسم مؤنث۔ وہ پولی بتی جو روئی کاتنے کے واسطے پون سلائی کے ذریعہ سے بناتے ہیں

باغ نسیم اصطلاح۔ بقول خان آرزو در چراغ۔ نام باغیست در کشمیر (طغرا ۵) ہر کہ گردید رفیقم برہ باغ نسیم * گرد سرگشتہ مرا ہمچو صبا در کشمیر * صاحبان بحر و بہار و انند ہم ذکر این کردہ اند مؤلف عرض کند کہ ظاہرا مرکب اضافی است و خبر می دہد از ین کہ باد نرم کہ بوی خوش دارد دران باغ ہمیشہ می وزد و ہمین باشد وجہ تسمیۂ این باغ و سبب این کثرت گلہا و کمی درختان بلند و بالاست کہ مانع ہوا باشند (اردو) باغ نسیم۔ کشمیر مین ایک خاص باغ کا نام ہے۔ مذکر۔

باغ نصیر اصطلاح۔ بقول بہار و انند نام باغی است در لغت مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است و وجہ تسمیۂ جز ین نیست کہ نصیر نام کسی باشد کہ این باغ

را درست کردہ و سند این بر (باغ دلکشا) گذشت (اردو) باغ نصیر تفت مین ایک باغ کا نام ہے۔ مذکر۔

باغ نظر اصطلاح۔ خان آرزو در چراغ گوید کہ باغیست مشہور در صفاہان و آشتی گوید کہ از اہل ایران بہ تحقیق رسید کہ این باغ در کرمان است نہ صفاہان (واعظ ﮯ) تا عکس گل روی تو در چشم تر ماست ؎ دامان پر از خون شدہ باغ نظر ماست ؎ بہار باتفاق خان آرزو گوید کہ ہمین باغ دریاچۂ کلان دارد (محسن تاثیر ﮯ) دیدہ از سیل سرشکم رشک صد دریاچہ شد ؎ تا برخسار تو ای باغ نظر افتادہ است ؎ صاحب بحر ذکر قول خان آرزو و وارستہ کردہ تحقیق خود را گذاشت۔ صاحب آنند متفق با بہار و صاحب غیاث متفق با وارستہ مؤلف عرض می کند کہ معاصرین عجم گویند در کرمان مقاماتی بسیار است کہ منظر بر کثرت درختان ثمر و دریاچہ ہا از دور معلوم می شود کہ باغ است و فارسیان این مقامات را باغ نظر گویند کہ از دور باغ بنظر می آید و این اصطلاح مخصوص با کرمان نیست بل در صفاہان و دیگر مقامات ہم این قسم منظر پیدا می شود آن را ہم باغ نظر گویند مؤلف گوید کہ ما قول معاصرین عجم را معتبر تر از ہر دو محققین ہند نژاد دانیم و در ہر دو اسناد بالا ہم ہمین معنی بنظر می آید۔ قائل (اردو) وہ مقام جو دور سے باغ نظر آئے یا وہ باغ جو پیش نظر ہو دونون کو باغ نظر کہہ سکتے ہین۔ اور بقول بعض باغ نظر ایک خاص باغ ہے کرمان مین اور بقول بعض اصفہان مین مذکر

باغ نقش اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی باغ تصویر کہ بر پارچہ و کاغذ و مانند آن سازند۔ صاحب آنند نقل نگارش مؤلف عرض کند

کہ (۱) اگر مرکب اضافی گیریم بمعنی آن ہر نقشی کہ رنگارنگ است مثل باغ و (۲) اگر نقش را بمعنی منقوش گیریم اندرین صورت مرکب توصیفی است بمعنی نقش و تصویر چمن و درخت ہای باغ (اردو) (۱) باغ نقش۔ مذکر۔ اُس تصویر کو کہہ سکتے ہین جس مین مختلف شکلین ہون تشبیہہ باغ (اگرچہ اس مین باغ کی تصویر نہ ہو) (۲) باغ کی تصویر۔ مؤنث۔

باغوان اصطلاح۔ بقول آنند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی باغبان مؤلف عرض کند کہ مبدل باغبان باشد کہ موحدہ بہ واو بدل شود چنانکہ آب و آو (اردو) دیکھو باغبان۔

باغ و بوستان لائق دوستان مقولہ۔ صاحب احسن ذکر این کردہ از معنی و محل استعمال ساکت مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مقولہ را بخیر طلبی و خصوصیت دوستان استعمال کنند دیگر ہیچ (اردو) دکن مین کہتے ہین ”بن کھنڈر دشمنون کے نذر“ اگرچہ یہ فارسی مثل کا خالص ترجمہ نہین ہے لیکن مقصد دونون کا ایک ہے فارسیون نے باغ کو دوستون سے مخصوص کیا اور دکہنیون نے بن اور کھنڈر کو دشمنون کے لئے قرار دیا۔ مقصود یہی ہے کہ کھنڈر مین دشمن رہین اور باغ مین دوست۔

باغ وحش اصطلاح۔ صاحب رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار گوید کہ بمعنی باغی کہ چرند و پرند را دران جمع کردہ باشند صاحب بول چال گوید کہ باغی کہ درو جانوران وطیور زندہ نگہدارند وبقول روزنامہ باغ حیوانات مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است معاصرین عجم باغی را نامند کہ جانوران وحشی و اقسام طیور را باہتمام خور و نوش

وآب و دانهٔ شان در مکانات خاص نگهدارند و بر سبیل تفریح سیر این قسم باغ می کنند و طلبهٔ مدارس را هم مشاهدهٔ آن بصیرت افزاید که فائق تر از نقش و تصویر است در دار السلطنت های حکمرانان این قسم باغ ها یافته می شود (اردو) وہ باغ جس مین چڑیاخانہ ہو اور درند جانور پالے جائین۔ نذر

باغ وسیع اصطلاح۔ بقول ضمیمهٔ جهانگیری و ضمیمهٔ ناصری و برهان و بحر و رشیدی و جامع مراد فِ باغ بدیع که گذشت مؤلف عرض کند که مرکب توصیفی است مشتاق سند استعمال باشیم (اردو) دیکھو باغ بدیع۔

باغوش بقول برهان بر وزن آغوش چیزی را آب فرو بردن و سر آب فرو بردن و غوطه خوردن هم۔ صاحب ناصری گوید که سر آب فرو بردن و غوطه خوردن و هر قدر در زیر آب بماند گویند باغوش خورد (فردوسی ع) درین آب باغوش خوردن رواست ٭ که یک تیر بالا بود آب راست ٭ صاحب جامع فرماید که چیزی را یا سر خود را آب فرو بردن و غوطه خوردن خان آرزو در سراج گوید که چیزی را آب فرو بردن و غوطه دادن و غوطه خوردن و فرماید که ببای فارسی نیز می آید۔ صاحب شمس گوید که بمعنی غوطه باشد مؤلف عرض کند که با صاحب شمس اتفاق داریم اصل این ببای فارسی است و این مبدل آن که بای فارسی بعربی بدل شود چنانکه تپ و تب و پاغوش به بای فارسی مخفف (پا آغوش) اسم مفعول ترکیبی که بمعنی غوطه خورده باشد مطلقاً یعنی کسی که غوطه می خورد پای خود را آغوش می گیرد و بدین حرکت بر سطح آب نمی آید و کسی که پای خود را به بغل نگیرد و دست و پا در آب زند بر سطح آب بلند شود فارسیان این را مجازاً

بمعنی مطلق غوطه هم استعمال کرده اند و (پاغوش خوردن) به بای فارسی بمعنی غوطه خوردن آمده نمی دانیم که محققین بالا اسم مصدر را چرا بمعنی مصدری بیان کردند و حیف است از صاحب ناصری و جامع سیما از خان آرزو که بمعنی غوطه دادن و خوردن را از مجرد اسم جامد چطور پیدا کرد (اردو) غوطه۔ بقول آصفیه۔ عربی۔ اسم مذکر۔ ڈبکی۔ چهپی۔ پانی مین ڈوبنا

(۲۱۳۳)

(۱) **باغ وصل**
(۲) **باغ وفا**
(۳) **باغ هجر**

استعمال۔ فارسیان وصل و وفا و هجر را بباغ تشبیهه داده اند (ظهوری ۱ه) خود خوانده چو بوالهوسان را بباغ وصل ؛ دستی اگر بر بند به سیب ذقن مرنج ؛ (انوری ۲ه) اندرین ایام در باغ وفا ؛ گر نمی روید گلی خاری کجاست ؛ (ظهوری ۳ه) بباغ هجر دلم را هزار جای ادب کن ؛ بدست رشک و لی تاب گوشمال ندارد ؛ **مؤلف** عرض کند که تشبیهه (۳) را کلام ظهوری ثابت نمی کند و ناگفته ایم (۴ه) باغ هجرت می دهد صد غنچه بر امید گل ؛ در روایت آهم آمد در وزیدن چون صبا ؛ مخفی مبادکه مصدر (آه در وزیدن آمدن) بجایش گذشت (اردو) باغ وصل۔ باغ وفا۔ باغ هجر۔ کهه سکتے هین۔ مذکر۔ یعنی وصل اور وفا اور هجر کی تشبیهه باغ کے ساتهه۔

باغ هزار درخت اصطلاح بقول رشیدی و شمس باغیست بغزنین۔ ساخته سلطان محمود و الحال مفقود است خان آرزو در سراج (هست) را (بود) کرده بهار همزبانش **مؤلف** عرض کند که مرکب توصیفی است (اردو) باغ هزار درخت مذکر۔ ایک باغ کا نام هے جسکو سلطان محمود نے غزنین مین بنایا تها۔

باغ هستی استعمال۔ فارسیان هستی را بباغ تشبیه داده اند (ظهوری ؎) سرخ روئی گل کند از باغ هستی در رخمار جام اگر بر قطرهٔ دامان داغ خود زنند۔ (اردو) باغ هستی۔ مذکر۔ کهه سکتے ہین یعنے ہستی کی تشبیہ باغ کے ساتھہ۔ (۲۲۱۲)

باغ هشت در اصطلاح۔ بقول بحر واننده (۱) بهشت و (۲) قالب انسان

مؤلف عرض کند که محققین بر (هشت بهشت) گویند که یکی خلد و دوم دار السلام سوم دار القرار چهارم جنت عدن پنجم جنت الماوی ششم جنت النعیم هفتم علیین هشتم فردوس پس همین هشت در را صفت باغ قرار دادند و کنایه کردند از بهشت و همچنین دو چشم و بینی و دو گوش و دهان و مقعد و مبول را هشت در گفتند و بصفت باغی آوردند و این کنایه باشد از قالب انسان حیف است که سند استعمال پیش نشد (اردو) (۱) بهشت۔ مؤنث (۲) قالب انسان۔ مذکر۔

(۲۲۱۴) **باغ هوس** اصطلاح۔ مرکب اضافی است۔ فارسیان هوس را به باغ تشبیه داده اند (ظهوری ؎) صد شاخ تازه از بن هر برگ بر دمد ہا بر کهنه نخل باغ هوس چون تبر زنیم ہا (اردو) باغ هوس کهه سکتے ہین۔ مذکر۔ یعنے ہوس کی تشبیہ باغ کے ساتھہ

باغیچه بندی اصطلاح۔ صاحب روزنامه بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین شاه قاچار ذکر این کرده گوید که بمعنی حدود و احاطه بندی باشد

مؤلف عرض کند که در تعریف لغت سکندری خورده است معاصرین عجم (باغیچه بندی) انتظامی را گویند که متعلق به درستی روش ها و چمن های باغ باشد تعمیم صاحب روزنامه غیر باغ را هم در تعمیم

اصطلاح داخل می کند وجود باغیچہ تعمیم را منع می کند۔ قائل (اردو) چمن بندی ۔ دکن مین باغ کے اس انتظام کو کہتے ہین جو روشون اور کیاریون کی درستی وغیرہ مین کیا جاتا ہے۔ مؤنث ۔ صاحب آصفیہ نے اس کو ترک فرمایا ہے ۔

باغیگری اصطلاح ۔ بقول بحر و بہار عصیان و بیفرمانی ۔ (ملا ہاتفی ؎) گروہی زعقل وگیاست بری ٭ در انجا زدہ کوس باغیگری ٭ مؤلف عرض کند کہ باغی لغت عرب است و بقول انند بمعنی نافرمان و از اطاعت بیرون شوندہ و بقول منتخب ستم کنندہ ۔ اسم فاعل بغاوت و فارسیان بر آخر این کلمہ گر آوردند کہ بقول برہان وقتی کہ در آخر کلمہ آید افادۂ معنی اسم فاعل دہد چنانکہ کوزہ گر و کاسہ گر و بازی گر (الخ) پس ازان یای مصدری برو زیادہ کردند ہمچون بازیگری پس معنی لفظی این نافرمانی و بغاوت ۔ ما این را مفرس گوئیم کہ متصرف استعمال فارسیان در لغات عرب بقاعدۂ فارسی است ۔ (اردو) بغاوت بقول آصفیہ ۔ عربی ۔ اسم مؤنث ۔ سرکشی ۔ نافرمانی ۔ غدر ۔ بلوا ۔ تمردی ۔ سرتابی ۔ انحراف ۔

(الف) باف (ب) بافانیدن (ج) بافت (د) بافتن (ہ) بافتہ (الف) بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بہ فای سعفص (۱) امر از بافتن حریر و بوریا و بترکیب بمعنی بافندہ و (۲) بقول موارد حاصل بالمصدر بافتن مؤلف عرض کند کہ (۳) اسم مصدر (د) است مزید علیہ (الف) کہ بمعنی افزار جلاہگان (مثل شانہ) می آید ۔ خان آرزو در سراج (الف) را مرادف بفتری گوید و فرماید کہ چون جامہ بافند

آن را حرکت دهند تا تارها برابر افتد و دقّه و دقتین هم آمده (الخ) فارسیان بزیادت
الف باظهار فتح موحده باف کردند و مخفف بافت هم۔ و (ب) بقول بحر متعدی بافتن و
بافیدن و (ج) بقول نوادر (۱) ماضی بافتن و بقول موارد (۲) حاصل بالمصدرش
و فرماید که (لبفت) که می آید مخفف آن چنانکه (ز ز لبفت) و (د) بقول موارد بمعنی (۱)
بافیدن و (۲) ساختن و (۳) آراستن و (۴) گفتن چون دروغ بافتن و حرف
بافتن صاحب بحر گوید که نسج کردن جامه وجز آن و (۵) درهم کردن و (۶) تاب دادن
و پیچیدن موی و ریسمان و فرماید که کامل التصریف است و مضارع این بافد (ظهوری
له) غزالی کز نگه دام دل وارستگان بافد؛ مگر بر گردنش روزی کمند آه ما پیچد؛
(جامی ؎) بهر یک چندمی بافد دروغی؛ دهد زان گوهر خود را فروغی؛ (خواجه شیراز
؎) یکی از عقل می لافد دگر طامات می بافد؛ بیا کین داوریها را به پیش داور اندازم
؛ (ظهوری ؎) نفسم حرف طرّه می بافد؛ دانها خال مشک بیز مرا؛ مؤلف عرض
کند که معنی اوّل حقیقی است بلحاظ ماخذ که اسم مصدر این افزار جلاهگان است چنانکه
بر (الف) مذکور شد و دیگر همه معانی مجاز آن و این مصدر اصلی است که از اسم جامد
فارسی زبان ساخته شد و بافیدن که می آید تصحیف و جعلی خیال کنیم که محققین اهل زبان
ذکرش نکرده اند و متّتبعین هند نژاد و بی خبر از ماخذ حقیقت باف را نه فهمیده بقاعدهٔ
مصادر جعلی بزیادت تحتانی مکسور و بزیادت (دن) که علامت مصدر است مصدری
ساختند دیگر هیچ و (ه) بقول صاحب بحر (۱) نوعی از قماش ابریشمی و بقول صاحب انند

بحوالۂ فرہنگ فرنگ (۲) تکمہ ہای ابریشم گوسپند و (۳) رسن و (۴) رنگی است مر کبوتر را مؤلف عرض کند کہ (۵) بمعنی حقیقی خود اسم مفعول بافتن یعنی منسوج دیگر ہمہ معانی مجاز این و نسبت معنی چہارم عرض می شود کہ ما این قسم کبوتران را دیدہ ایم کہ پرہای سیاہ و سپید بہم آمیختہ ظاہرا چنان مفہوم می شود کہ از تار و پود بافتہ اند و این قسم کبوتر رنگین در گرہ باز یافتہ می شود (اردو) (الف) (۱) بُن۔ بننا کا امر حاضر (۲) دیکھو جیم کے دوسرے معنے (۳) جلاہون کے ایک اوزار کا نام فارسی مین (لف) ہے اور اسی کا مرادف علیحدہ (باف) اسی کو اردو مین (ہتّا) کہتے ہین کنگی کی شکل کا۔ (ب) بُنوانا۔ بننا کا متعدی۔ (ج) (۱) بُنا۔ بننا کا ماضی مطلق (۲) بافت۔ فارسی اسم مؤنث۔ دکن مین مؤنث اور اردو مین بناوٹ جو بننا کا حاصل بالمصدر ہے۔ (د) (۱) بُننا (۲) بنانا (۳) آراستہ کرنا سجانا۔ (۴) گہنا (۵) درہم برہم کرنا (۶) بل دینا۔ بقول آصفیہ۔ بٹنا۔ مروڑنا۔ (ذ) (۱) بافتہ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کا ریشمی کپڑا۔ مذکر (۲) ریشم کی گنڈہی۔ مؤنث (۳) رسّی۔ مؤنث (۴) کبوترون کے ایک رنگ کو فارسیون نے بافتہ کہا ہے جو سیاہ و سپید پرون کے ملنے سے بظاہر ایسا معلوم ہوتا ہے کہ گویا تانے اور بانے سے بنے ہوئے ہین۔ یہ رنگ اکثر گرہ باز کبوترون مین پایا جاتا ہے۔ مذکر (۵) بنا ہوا بُننا کا اسم مفعول۔ بافیدہ بھی کہہ سکتے ہین۔ صاحب آصفیہ نے ترک فرمایا ہے۔

بافدم بقول سروری بسکون فا و ضمّ دال۔ (۱) عاقبت کار را باشد و فرماید کہ در نسخۂ وفائی و ادات الفضلا بہ قاف عوض فا۔ باقدم آوردہ (الوشکورے) چہ باید

کردن کنون بافدم ٭ مگر خانه روبی چو روبه بدم ٭ (رودکی ــه) گرچه هر روز اندکی برداردش ٭ بافدم روزی بپایان آردش ٭ صاحب برهان گوید که بسکون فا و فتح دال ابجد و میم ساکن انجام و پایان کارها و بضم دال هم آمده صاحب رشیدی بذکر معنی مذکور گوید که در کلام ابوشکور بضم دال و بقول شمس فخری هم (که بر باقدم به قاف می آید) ولیکن اسدی بفتح دال آورده (ــه) بر اسپ گمان از ره راست خم ٭ قرارت بد و زنخ بود بافدم ٭ و فرماید که شاید که قافیه گم باشد نه خم صاحبان جامع و ناصری و سراج ذکر این کرده اند و صاحب مؤید گوید که آنچه اداة به قاف آورده شاید که خطای کاتب باشد **مؤلف** عرض کند که باف بمعنی افزار جلاهگان گذشت که بشکل شانه باشد چون پود را در تار قائم کنند آخر کار بوسیلهٔ باف آن را مستحکم سازند پس بافدم قلب اضافت دم باف باشد و مجازاً بمعنی آخر کار مستعمل شد اندرین صورت بفتح دال مهمله صحیح باشد صاحب قانون دستگیری فرماید که در لغات فارسی زبان هر کجا فا بنظر آید باید دانست که اصلش بای فارسی است پس فدم را مبدل پدم گیریم و پدم در سنسکرت بر وزن عدم آخر اعداد است که از روی شمار ده صد کرور را گویند و حسب دستور العمل اکبر پادشاه هزار صد کرور و زائد ازین تعداد را اسمی در اعداد نیست و این را آخر اسمار اعداد گویند پس عجبی نیست که فارسیان همین لغت سنسکرت را مرکب کردند با کلمهٔ با که بمعنی معه هم اوست چنانکه بجایش گذشت و معنی لفظی این ــ پدم دارنده یعنی اسم آخر اعداد دارنده و مجازاً بمعنی آخر کار مستعمل شد

اندرین صورت هم باید که دال مهمله را مفتوح گیریم پس آنانکه بضمّ دال استعمال کرده اند غور بر ماخذ نکرده اسم جامد دانسته باشند که در استعمال بفتحه وضمّهٔ دال آمده والله اعلم بحقیقة الحال. بعضی از معاصرین و واقفین عادات حیوانات گویند که روباه مقام خود را به دُم صاف نمی کند بلکه به نفس و دُم خود واین عادت او دائما ازبرای آن است که جانوران موذی از هوای نفس او بگریزند و مقام او محفوظ شود وگویند که وجه تسمیهٔ روباه هم همین است که اصلش (روبه آه) بالف ممدوده بمعنی روبی آه دارنده یعنی دائما آه کشنده وگویند که بزمانه نقل وحرکت هم نفس تند زند وحشرات الارض موذی از راهش بگریزند وکناره کنند. بالجمله ازاین قدر صراحت که ما کرده ایم قافیهٔ شعر ابوشکور به فتح باشد نه بضم ودمهٔ محققین نازک خیال باستناد همین یک شعر باقدم را بضم دال مهمله گرفته اند وخلاف ماخذ پی برده اند. آفرین بر صاحب رشیدی که برای تصدیق ضمّهٔ دال اصلاحی در کلام اسدی پسندید و خم را گُم خیال کرد بالجمله آنانکه فا را قاف گرفته اند ماخذشان قول اداة است وصاحب مؤیّد خوش فیصله کرده که خطای اداة بدست کاتب که نیز یادت یک نقطه پریشان کرد تکملهٔ بحث این بر باقدم کنیم. این است حقیقت باقدم ونتیجهٔ جگرکاوی ما (اردو) آخرکار. بقول امیر. انجام کار. آخرکو۔

بافق بقول بهار وانند قصبه ایست از مضافات یزد. ازانجاست مولانا وحشی بافقی المشهور به یزدی **مؤلف** عرض کند که وجه تسمیهٔ این متحقق نشد ظاهراً لغت ترکی یافته می شود ولیکن محققین ترکی زبان ازین ساکت (اردو) بافق. مضافات

یزد سے ایک قصبہ کا نام ہے۔ مولانا وحشی بافقی کا وطن۔ تذکرہ۔

بافکار اصطلاح۔ بقول سروری بہ فا
وکاف تازی بروزن رازدار جولاہ را
گویند (حکیم لبیبی ؎) بافکاری بود در
شہرہری ۂ داشت زیبا روی و رعنا ختری
۴ و بقول برہان وجامع وبحر بافندہ وجولاہہ
۔ صاحب ناصری فرماید کہ مخفف بافندہ کار
۔ صاحب مؤید این را بہ کاف فارسی گفتہ
مؤلف عرض کند کہ باف بمعنی افزار جولاہگان
بجایش گذشت وکار بمعنی خودش پس اسم
فاعل ترکیبی است یعنی کار باف دارندہ یا
باف را حاصل بالمصدر بافتن گیریم ومرکب
کنیم با کار بمعنی کار بافت کنندہ و بافندہ
واگر کاف فارسی گیریم گار بقول برہان
لفظی است کہ افادۂ فاعلیت کند وقتی کہ
بلفظ دیگر مرکب شود چو آموزگار وسازگار
اندرین صورت معنی لفظی این صاحب باف
باشد بہر دو صورت کنایہ از جولاہہ۔ آفرین
بر محقق صاحب زبان کہ این را مخفف بافندہ
کار نوشت۔ اینست طرز تحقیق ماخذ کہ مصدر بہ
یکی از طبع آزمائی اہل زبانست (اردو)
دیکھو انوحیشی۔

بافلان چہ داری مقولہ۔ بقول وارستہ
وبحر یعنی با او چہ خصومت داری **مؤلف**
عرض کند کہ حقیقت این بر (با او چہ داری)
بیان کردہ ایم وسند استعمال این ہم از کلام
ملا طغرا ہمدر انجا گذشت (اردو) دیکھو با او چہ داری

بافندہ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگت
بفتح ثالث وسکون نون نساج وجولاہہ۔
(شیخ شیراز ؎) بوریا باف گرچہ بافندہ است
ہانبرندش بکارگاہ حریر + **مؤلف** عرض کند
کہ بکسر ثالث اسم فاعل بافتن و بافیدن
است ضرورت نداشت کہ بعد ذکر مصادر

از مشتقاتش بحث کنیم نمیدانیم کہ محقق معاصر چرا ذکر این کرد و حیان فارا مفتوح گرفت	(اردو) بُننے والا۔ جُلاہا۔ جامہ باف۔ نور باف۔ مومن۔ پارچہ باف۔ کولی۔

بافنک بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بر وزن آہنگ۔ لغت فارسی زبان است نوعی از سمور و سنجاب۔ محققین فارسی بر سمور و سنجاب گویند کہ نام دو جانور است کہ از پوستش پوستین سازند و بقول غیاث پوست حیوان مذکور ہم۔ صاحب برہان بر فنک گوید کہ بہ فتح اوّل و ثانی نام جانوری بسیار موی کہ از پوستش پوستین سازند و بعضی گویند کہ نوعی از پوست باشد کہ آن از سنجاب گرم تر و از سمور سرد تر۔ مؤلف عرض کند کہ دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر بافنک نکرد بخیال ما مرکب است از کلمۂ با بمعنی مفد ہاہش و فنک بمعنی دوم بیان کردہ برہان و غیاث و معنی لفظی این فنک دارندہ یعنی پوستی دارندہ و کنایہ از جانوری کہ نوعی است از سمور و سنجاب۔ حیف است کہ صاحب محیط ہم ازین ساکت و بذیل سمور و سنجاب ہم ذکر این نکرد و ما از تحقیق مزید قاصریم و بلحاظ ماخذ بالا توانیم عرض کرد کہ بفتح سوم و چہارم باشد (اردو) بافنک ایک جانور کا نام ہے جو سمور اور سنجاب کے اقسام سے ہے۔ مذکر۔

بافیدن بقول بحر بمعنی بافتن۔ کامل التفصیل و مضارع این بافد صاحب انند ہم ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ ما بحث این بر بافتن کردہ ایم و ذکر ماخذ ہم ہمدر انجا	گذشت (اردو) دیکھو بافتن۔ **باقالب ریختن** مصدر اصطلاحی۔ صاحب رہنما بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار ذکر این کردہ گوید کہ در قالب ریختن

است مؤلّف گوید که کلمهٔ آبا دریجا بمعنی
سیزدهم اوست یعنی استعانت پس معنی
لفظی این باستعانت قالب ریختن باشد
وجا دارد که بمعنی چهاردهمش گیریم یعنی
در که ترجمهٔ فی باشد (اردو) ڈہالنا
بقول آصفیه ـ دہات کو پگھلا کر قالب مین
ڈالنا ـ سانچہ کے ذریعہ سے بنانا ـ سانچے مین
ڈہالنا ـ بقول آصفیه ـ قالب مین ڈالکر بنانا

باقدم بقول جہانگیری باقاف موقوف
و فتح دال عاقبت کار واز حکیم اسدی سندی
آورده که بر (بافدم به فا) گذشت و دریجا
دریہان کلام اسدی باقدم را به قاف
نقل کرده ـ نیز فرماید که شمس فخری بضم دال
بسته (سه) زینجران بر آن خورد کو دائما ؎
دردم ایشان فند چون پاردم ؎ گر کند
دارای دوران تربیت ؎ کار دانش نیک
گردد باقدم ؎ و فرماید که درین ماده قول
اسدی اصح باشد مؤلّف عرض کند که
مقصودش جز این نباشد که فتح دال مهمله را
اصح داند حیف است از محققین فارسی
زبان چه مایه بی اعتنائی کرده اند که یکی در
کلام اسدی بافدم را به فا نوشته سند خود
گیرد و دیگری به نقل باقدم به قاف از ہمان
یک شعر سند پذیرد حقیقت اینست که شعرای
زبان دان استعمال این به فا و قاف سوم
ہردو کرده اند و ماخذ این به فای سوم
بجای خودش بیان کرده ایم و دریجا عرض
می شود که (باقدم) مرکب باشد با کلمهٔ با
بمعنی ہفدہمش و قدم بفتحتین بمعنی خودش
یعنی پای و معنی لفظی این قدم دارنده و صاحب
قدم و کنایه از آخر کار که قدم ہم عضو آخر
انسان است ـ مخفی مباد که در مصرع آخر
کلام شمس فخری اگر قدم را بفتح اول نگیریم
وزن شعر درست نمی شود ـ مدعی در ادعای

اعراب لغت سست است وگواہ او بہ تصدیق قول ما چیست باجملہ (باقدم) بہ سکون قاف نیست ونباشد وبفتح دال صحیح باشد آنانکہ (باقدم) را با (دم) بالضم قافیہ کردہ اند پی باخذ وصحت اعراب لغت نبردہ اند فتامل (اردو) دیکھو باقدم۔

باقرخانی اصطلاح۔ صاحب انندبحوالہ فرہنگ فرنگ گوید کہ نوعی از نان کہ از سکہ وشیر وآرد می سازند مؤلف عرض کند کہ بعض معاصرین عجم گویند کہ این ایجاد باقرخان باشد کہ در زمانۂ پاستان گذشتہ۔ یکی از معاصرین ترک گوید کہ این لغت ترکی زبان است وکتابت این بواو بعد خای معجمہ (باقرخوانی) مخفی مباد کہ باقر در ترکی زبان۔ نحاس یعنی مس باشد وخوان لغت فارسی است کہ در ترکی بمعنی طعام وسفرہ مستعمل (کافی الکنز) پس یای نسبت در آخرش زیادہ کردند بمعنی لفظی این مس منسوب بہ طعام یا مس منسوب بہ سفرہ وکنایہ از گردۂ نان کہ سرخ رنگ باشد (مذکور چنانکہ سفرۂ عرب) (اردو) باقرخانی بقول آصفیہ۔ ترکی۔ اسم مؤنث۔ ایک قسم کی روغنی اور خستہ میدے کی روٹی جو شکر اور دودھ ملاکر تنور مین پکائی جاتی ہے۔

باقرقرہ بفتح ہر دو قاف وسکون رای مہملہ اوّل وفتح ثانی بقول صاحب رہنما بحوالہ سفرنامۂ ناصرالدین شاہ قاچار (۱) آبگیر وغدیر وبہندی جھیل نام است وبقول بول چال (۲) مادۂ خروس جنگلی مولف عرض کند کہ غرغرہ بقول برہان بفتح اوّل بر وزن پنجرہ بمعنی غرغر است یعنی غلطک آب کشتی ودر عربی آب کہ در گلو کنند وحرکتی دہند وبہ ریزند وبکسر اوّل وثالث نام نوعی از مرغ کہ بقول بعض خانگی است وبقول

بعضی صحرائی (الخ) پس بخیال ما قرقره مبدل غرغره باشد که غین معجمه به قاف بدل شود چنانکه آروغ و آروق و کلمه با بمعنی همه همش که افادهٔ معنی فاعل کند اندرین صورت معنی لفظی این غرغره دارنده و کنایه از آبگیری و غدیری که از آب مجتمعه آن موجش بزور هوا بر پشته آن زند و آوازی دهد همچون غرغره و نسبت معنی دوم عرض می شود که شنیده ایم که از گلوی مادهٔ خروس هم آواز غرغره بر آید (اردو) (۱) جھیل - بقول آصفیہ - ہندی اسم مؤنث - تال - تالاب - ڈل - غدیر - آبگیر - پانی کا وہ قطعہ جو چاروں طرف خشکی سے محیط ہو (۲) ایک جنگلی مرغی جو مثل غرارے کے آواز دیتی ہے - مؤنث -

باقل بقول وارستہ و بہار بہ کسر قاف (۱) کودک نشان ریش بر آمده و (۲) نام شخصی که بحمق شهرت دارد و (۳) سخنی که بکاهلی و درماندگی بیان شود (فقره جلالای طباطبا) من باقل سخن که کاردانش بنرانساخته ام الخ) صاحب شمس این را بمعنی اوّل و دوم لغت عرب گوید - صاحب انند فرماید که باقل - کصاحب - عربی - نام مردی از قیس ابن ثعلبه که در عجز بیان به وی مثل زنند گویند که آهوئی خریده بود به یازده درم چون از وقیمت آن پرسیدند هر دو کف دست خود بگشاد و زبان بر آورد پس آهو گریخت و هم او ذکر معانی بیان کردهٔ بهار کرده و بحوالهٔ غیاث (۴) بمعنی تره فروش آورده صاحب منتخب گوید که نام مردیست ضرب المثل بنادانی و بی زبانی **مؤلف** عرض کند که فارسیان لغت عرب را بهر سه معنی اوّل الذکر استعمال کرده باشند بمجاز مقصود از معنی اوّل کودکی که عقل کامل ندارد و مراد از معنی دوم هر شخص احمق حیف است که سند استعمال معنی اوّل وسوم

پیش نشد نسبت معنی سوم عرض می شود کہ شخصی باشد کہ سخن بہ کاہلی وعجز ادا کند و بہ اشارہ کار گیرد و نقصان بردارد چنانکہ باقل عرب بجای آنکہ قیمت آہو بیان کند دہ انگشتان ہر دو دست کشاد و زبان بر آورد تا سائل از یازدہ درم واقف شود و ندانست کہ ازین حرکت آہو از دست می رود محققین بالا در تعریف معنی سوم غور نکردہ اند فتامل مخفی مباد کہ اگر نسبت معنی چہارم سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مفرس است کہ فارسیان از بقل بقاعدہ عربی باقل بر وزن فاعل استعمال کردہ اند و فی الحقیقت باقل بدین معنی در عربی یافتہ نمی شود (اردو) (۱) وہ لڑکا جسکے سبزہ آغاز ہوا اور عقل کامل نرکھتا ہو۔ مذکر (۲) وہ شخص جس کی حماقت کا شہرہ ہو۔ احمق۔ (۳) عاجز بیان۔ کاہل کلام۔ جیسے (کاہل وجود) بات کرنے مین سست جو زبان نہ کھولے اور اکثر اشارون سے مطلب ادا کرے۔ اگرچہ اُس کا نقصان ہوجاے۔ (۴) ترکاری فروش۔

(الف) **باقلا** بقول منتخب لغت عرب است بہمزہ وتشدید لام و بی ہمزہ۔ معروف صاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامہ ناصرالدین شاہ قاچار ذکر این کردہ و فرماید کہ معاصرین عجم غلۂ معروف را گویند کہ ترجمۂ آن بہندی تلبرا است یا سیم صاحب سروری این را بہ ہای ہوز عوض الف در آخر - - - - - - - -

(ب) **باقلہ** گفتہ وہم او بہ تحتانی آخرہ - - - - - - - -

(ج) **باقلی** آوردہ گوید کہ شگوفہ او بغایت خوشبو و بچشم احول شبیہہ (شاعر ۵) نرگس شوخ و گل باقلی امروز بباغ * چون دو چشمند یکی اشہل و دیگر احول * صاحب برہان

نسبت (ج) گوید کہ این ہمان غلّہ معروف باشد کہ بعربی باقلا گویند و صاحب جامع ہم ذکر این کردہ و صاحب کنز (الف) و (ب) رالغت ترکی گفتہ مؤلف عرض کند کہ بحث این بر باسمر گذشت و دریجا ہمین قدر کافیست کہ باقلی ہم لغت عرب است و فارسیان الف آخر را بہ ہای ہوّز بدل کردہ اند چنانکہ یاسا و یاسہ پس (ب) مفرّس باشد (اردو) دیکھو باسمر۔

باقو بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ لغت فارسی است (۱) مریخ را گویند و (۲) نام مردی کہ قوی باشد دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر این نکرد مؤلف عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ (لقمق) بقول کنز بمعنی دیدن و حذر کردن و مائل شدن آمدہ و چون علامت مصدر (مق) را دور کنند اسم مصدر یا حاصل بالمصدر (باق) باقی ماند بمعنی نظر و حذر و میلان پس فارسیان بزیادت واو نسبت برین باقو کردند و معنی این منسوب بحذر و کنایہ از مریخ کہ فارسیان این ستارہ را بسیار خشمگین و خشمناک دانند و جلاد فلک ہم نامند و معنی دوم مجاز باشد (اردو) (۱) جلاد فلک بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ مریخ۔ ایک آتشی ستارہ کا نام۔ دیکھو اختر پنجم (۲) باقو۔ فارس مین ایک پہلوان کا نام تھا۔ مذکر۔

باقی بقول منتخب لغت عرب است بمعنی جاوید باشندہ و نامی از نامہای حق تعالی مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل از مصدر بقا باشد فارسیان (۱) بمعنی ہر چیز باقی ماندہ استعمال کنند کہ در طبقات می آید و (۲) اصطلاحی است در سیاق ہم بمعنی زہری بالا گویند کہ بعد وضع

مصارف در سلک باشد یعنی زر موجود و این مجاز معنی اوّل است مقابل فاضل که عام را خاص کرده اند (ظهوری ؎) گردیده ثبت نام ظهوری بکلک عشق ؞ در دفتری که باقی و فاضل برابر است ؞ (وله ؎) شکیب یک دمه ام را که بار صد سال است ؞ که مجوی باقی عاشق که فاضل افتاد ست ؞ (وله ؎) خرج بسیار و شکیبائی کم کس چه کند ؞ که باقی آورده ام و می طلبم فاضل خویش ؞ (اردو) باقی - بقول آصفیہ - عربی - اسم مؤنث - (۱) بچی ہوئی چیز - مابقی - بچت - بقایا - بقیہ - (۲) اصطلاح سیاق میں بچی ہوئی رقم کو اعم از ینکہ لینے کے قابل ہو یا دینے کے قابل - باقی کہتے ہیں اور یہ مقابل ہے فاضل کا

(۵۱۲۲) **باقی بودن** استعمال - بمعنی حقیقی است و متعلق به معنی اوّل لفظ باقی (انوری ؎) مرا بگوی چه باقی بود ز رونق شغل ؞ چو در معاملت از اصل بگذرد توفیر ؞ (اردو) باقی رہنا - بچنا -

(الف) **باقی داستان بفرداست** | مثل - خان آرزو در چراغ
(ب) **باقی داستان بفرداشب**
(ج) **باقی داستان شب فردا**

ذکر (الف) کرده فرماید که مثل است و در مقامی استعمال کنند که کاری کنند و تتمه را موقوف بر آینده دارند و این در اشعار سلیم و محاورهٔ اہل عبارت وارد است صاحب بحر ہم ذکر این کرده و بہار (ب) را آورده معنی متفق با خان آرزو و صاحب انند نقل نگارش ہر دو از محمد قلی سلیم سند آرند (؎) اشتہم در ردل تمام نشد ؞ باقی داستان بفرداشب ؞ و صاحبان خزینه و امثال فارسی و احسن ذکر (ج) کرده از معنی و محل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند که اختلاف لفظی (الف و ب و ج) چیزی نیست صاحبان

عجم (ب) را بر زبان دارند چون کاری
در روزی ختم نشود و باقی ماندۂ آن را بر
آیندہ گذارند فارسیان استعمال این مثل
کنند و معنی حقیقی این متعلق است بہ حکایات
الف لیلہ کہ حاکی آن ہر شب حصّہ باقیہ را
بہ شب آیندہ می گذاشت۔ فارسیان ہمین را
بطور مثل می زنند بمعنی عام کہ با شب خصوصیت
ندارد (اردو) باقی کل۔ باقی پھر کبھی۔

باقی دگر شما را | مقولہ بقول وارستہ
و بہار و بحر یعنی این قدر گفتم دیگر اختیار
شماست بفہمید و بمعنی حرف وا رسید
(محسن تاثیر ع) زان دلربای جانی با صد
حضور تاثیر ؏ حرفی برمز گفتم باقی دگر شما را
مؤلف عرض کند کہ فارسیان این مقولہ را
برای مخاطب استعمال کنند بعد از انکہ سخن خود
را تمام کنند مقصود از استعمال این آنست
کہ ہر چہ از سخن ما باقی ماند فہمیدن آن بدست
شماست (اردو) "آیندہ تم سمجھ لو"
دکن مین جب دو شخصون مین گفتگو ہوتی ہے
تو ایک شخص اپنے مخاطب کو کہتا ہے "مجھکو
جو کہنا تھا کہہ چکا آیندہ تم سمجھ لو" اس کا
یہہ مطلب ہے کہ میری تقریر کے مقصد کو تم
پا چکے ہو آیندہ کیا ہونا چاہتا ہے تم اسپر غور کر لو

باقی ماندہ | استعمال۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ
فرنگ۔ تتمہ و پس ماندہ۔ **مؤلف** عرض کند
کہ متعلق بہ معنی اول لفظ باقی۔ ہای مقدار و اندازہ
در آخر ماضی مطلق (باقی ماندن) زیادہ کردہ اند
بمعنی اندازۂ کہ باقی ماند و جا دارد کہ ہای نسبت
گیریم بمعنی چیزی کہ منسوب بہ باقی است (اردو)
باقی ماندہ۔ باقی رہی ہوئی چیز۔

باک | بکاف عربی بقول سروری و جہانگیری و برہان و رشیدی و مؤید و ناصری
و سراج بمعنی (۱) ترس و بیم۔ بہار گوید کہ بالفظ داشتن مستعمل **مؤلف** عرض کند کہ

بہ تلاش ما با مصادر آمدن و بودن ہم و حق آنست کہ انحصار درست نیست۔ صاحب
کنز فرماید کہ لغت ترکی است بمعنی نحیب و بکا و صراخ و بمعنی خوف و رعب لغت فارسی
است **مؤلف** عرض کند کہ عجبی نیست کہ فارسیان از ترکی گرفتہ باشند یا بالعکس آن
بصورت اول مفرس باشد کہ فارسیان تصرفی در معنی کردند کہ نحیب و بکا و صراخ
ہم علامت ترس و بیم است و بصورت ثانی اسم جامد فارسی زبان باشد و بس و عجبی
نیست کہ اصل این از بکا باشد کہ لغت عرب است و ترکان از عربی گرفتہ باشند (انوری
ے) قوت دادن اگر نیست مرا باکی نیست ؛ قوت ناستدن ہست و للہ الحمد ؛ (ولہ ے)
لیک چون حکم شہنشہ در میان آمد چہ باک ؛ خود چنان پندار جرم بیکران آوردہ ام ؛
(فردوسی ے) من این باک در خواب دیدم نخست ؛ چنین است و این خواب من شد
درست ؛ (اردو) باک۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ خوف۔ فکر۔ اندیشہ
خطر۔ ڈر۔ دہشت۔

(۲) باک۔ بقول جہانگیری و برہان بمعنی التفات نمودن و بقول مؤید و سراج التفات
مؤلف عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ اسم جامد فارسی زبان
است و با معنی بیان کردہ مؤید و سراج اتفاق داریم حیف است کہ صاحبان جہانگیری
و برہان اسم جامد را مصدر قرار دادند و غور بر لفظ نکردند مخفی مباد کہ باق در ترکی زبان
بقول صاحب لغات ترکی بمعنی بہ بین و بنگر امر حاضر است از مصدر باقمق کہ بمعنی التفات
کردن بچیپ و راست و صاحب کنز ذکر این مصدر کردہ پس باق حاصل بالمصدرش

بمعنی التفات ومبدلش باک باشد کہ قاف بدل شد بہ کاف وجا دارد کہ ترکیان مصدر باقمیق
را از اسم جامد باک (فارسی) بہ تبدیل کاف با قاف ساختہ باشند۔ واللہ اعلم (اردو)
التفات۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث میل۔ توجہ۔ رغبت۔ مہربانی۔

(۳) باک۔ بقول جہانگیری وبرہان بمعنی از پس نگریستن وبقول خان آرزو درسراج
در پس نگریستن وبقول مؤید باز پس نگریستن **مؤلف** عرض کند کہ اگر سند استعمال پیش شود
توانیم عرض کرد کہ معنی این مشاہدہ در پس حاصل بالمصدر پس نگریستن واین ہم از قسم التفات
است ومتعلق بہ بیم وترس ہم کہ در پس نگریستن علامت خوف واندیشہ باشد والتفات یکسی
ہم کہ در پس باشد باقی حال این را مجاز معنی اوّل ودوم دانیم (اردو) پھر کر دیکھنا
پیچھے نظر کرنا۔ پلٹ کر دیکھنا۔ حاصل بالمصدر۔

(۴) باک۔ بقول برہان ترجمۂ نوع۔ خان آرزو درسراج ذکر این بحوالہ برہان کردہ
محققین اہل زبان ازین ساکت مشتاق سند استعمال باشیم اگر بدست آید توانیم عرض کرد
کہ اسم جامد فارسی قدیم باشد (اردو) نوع۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مؤنث قسم۔ جنس

(۵) باک۔ بقول ناصری بمعنی ہمہ وسندی کہ از ناصر خسرو پیش کردہ برای (پاک۔ بہ بای فارسی)
است **مؤلف** عرض کند کہ تسامح محقق عجم است کہ بای فارسی را عربی دانست طرز
بیانش خبر سید ہد از سکندری خوردنش کہ در ردیف موحدہ ذکر این کردہ ومعنی اوّل را
ہم ذکر کردہ اگر این را مبدل پاک می گفت عیبی نداشت محققین فارسی بر لغت (پاک
بہ بای فارسی) ہم نگفتہ اند کہ ببای عربی می آید (اردو) دیکھو پاک۔

باک آمدن استعمال۔ صاحب آصفی ذکراین کرده ازمعنی ساکت مؤلف عرض کندکه خوفناک شدن باشد (فردوسی ؎) فریدون چو بشنید شد خشمناک ٭ ازان ژرف دریا نیامدش باک ٭ (انوری ؎) کشتی نوح است درگاه تو چه باک آیدمرا ٭ گرز بیدادی براہل فضل طوفان آمده است ٭ (اردو) ڈرہونا۔ خوفناک ہونا۔

باکافر ومسلمان بنشین وصلح کل کن مقوله۔ صاحبان خزینه وامثال فارسی واحسن ذکراین کرده ازمعنی ومحل استعمال ساکت و در کتابت خزینه واو عطف بعد لفظ کافر متروک ومعاصرین عجم برزبان دارند فارسیان این مقوله رابطور موعظت استعمال کنند مقصود انیست که صلح کل باش وباہمه مذاہب وملل درامور دنیوی ومذہبی دل آزاری کسی مکن (اردو) دکن مین کہتے ہین " صلح کل پر رحمت دل آزار پر لعنت "

باکافه شکوفه فشان اصطلاح بقول مؤید بحواله قنیه۔ ای چشم گریان مؤلف عرض کندکه کافه بقول منتخب به تشدید فا بمعنی ہمه وصاحب غیاث فرماید که در فارسی بی تنوین آید پس بخیال ما مصدر (شگوفه فشاندن) کنایه ازاشک فشاندن وگریستن قابل بیان بود وضرورت نداشت که این رابطور اصطلاح ذکرکنیم (اردو) دیکھو شگوفه فشان

باک بودن استعمال۔ بمعنی خوف وبیم بودن است۔ صاحب آصفی ذکراین کرده ازمعنی ساکت (خسرو ؎) عاشق که می سوزد دلش ازطعن کے باکش بود ٭ شمعیکه آتش می خورد راحت شمارد گاز را ٭ (اردو) ڈرہونا۔ خوف ہونا۔

باک داشتن استعمال۔ صاحب آصفی

ذکراین کردہ ازمعنی ساکت مؤلف گوید کہ بمعنی خوف داشتن وخوفناک بودن است (سعدی ؎) تو پاک باش برادر مدار ازکس باک ٭ زنند جامۂ ناپاک گازران برسنگ (صائب ؎) چہ باک دانۂ خال ارگزندمی دارد ٭ زچشم زخم چہ پرواسپند میدارد ٭ (الوری ؎) بندکشود چرخ تندمیانش راہ نمود بجت باک مدار ٭ (اردو) خوف رکھنا خوفناک ہونا

باکران بہشت اصطلاح۔ بقول مؤید وبحر وہفت وانند بمعنی حوران بہشت مؤلف عرض کند کہ مرکب اضافی است وباکرہ بقول محیط المحیط لغت عربست بمعنی دوشیزہ وجمع آن بواکر (الخ) پس فارسیان کہ جمع این راخلاف قیاس باکران آوردہ اند۔ مقدس باشد (اردو) حوران بہشت۔ کہہ سکتے ہین۔ صاحب آصفیہ نے حور پر لکھا ہے کہ عربی۔ اسم مؤنث۔ حوراکی جمع۔ خوبصورت لڑکیان جو بہشت مین نیک آدمیونکی بیویان

باکرزمان اصطلاح۔ بقول شمس بفتح سوم وچہارم بمعنی (۱) عرش و (۲) آسمان امّا ازکلام دقیقی معلوم می شود کہ لفظ کرزمان است باورود اخل نیست لہذا درباب کاف نیز آوردند۔ (الخ) دیگرکسی ازمحققین فارسی زبان ذکراین نکرد مؤلف عرض کند کہ می پرسیم ازصاحب شمس کہ این اصطلاح را آخر ازکجا قائم کرد تاآنکہ سند استعمال پیش نہ شود اعتبار رانشاید معاصرین عجم ہم برزبان ندارند وماخذ ہم غیرمتحقق وکرزمان بفتح اول وسکون ثانی بمعنی آسمان وعرش اعظم بجایش می آید (اردو) دیکھو کرزمان۔

باکسی آتش شدن مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ وبحر وانند بمعنی بااو درمقام خشم بودن چہ آتش بمعنی خشم است (ظہوری ؎) بیم است کہ برباد رود خاک ظہوری ٭ ساقی

بس آتش چه شوی عالم آب است ۴ مؤلف
عرض کند که (آتش شدن) کنایه از غضب
کردن بجایش گذشت. محققین نازک خیال
(باکسی) را که بمعنی با آورده اند سکندری
خورده اند زیرا که بامن و با تو آتش شدن هم
داخل تعمیم همین مصدر باشد. قائل و سند
شان هم متعلق ازین مصدر اصطلاحی نباشد
که ازان مصدر (بکسی آتش شدن) پیداست
نه باکسی (اردو) دیکھو آتش شدن۔

باکسی برآمدن مصدر اصطلاحی۔ بقول
انند بحوالهٔ بهار بمعنی (۱) از عهده اش برآمدن
و (۲) برابری کردن (صائب ۵) کی حصاری
می تواند ساخت طوفان را تنور ۴ نیست ممکن خم
برآید با می پرزور ما ۴ (حافظ شیراز ۵)
ماه اگر با تو برآید بدو نیمش سازند ۴ دولت
احمدی و معجزهٔ سبحانی ۴ (وله ۵) اندران
موکب که بر پشت صبا بندند زین ۴ با سلیمان
کی برآیم من که مورم مرکب است ۴ مؤلف
عرض کند که این کنایه باشد مخفی مباد که (برآمدن
با چیزی و کسی) بجای خودش می آید و از
سند اول (با چیزی برآمدن) پیداست
(اردو) (۱) کسی کام کو حسب دلخواه
سر انجام دینا۔ دیکھو (از عهده برآمدن) (۲)
برابری کرنا۔

(۳۲۱۶) **باکسی برابر بودن** مصدر اصطلاحی
بمعنی همسری کردن است باکسی (انوری
۵) از فلک تا که صبح روی نمود ۴ انوری
با فلک برابر بود ۴ (اردو) همسری کرنا۔

باکسی برابر زدن مصدر اصطلاحی
بقول انند و بهار مرادف باکسی برآمدن که
گذشت ما این را در نسخهٔ بهار عجم مطبوعهٔ قدیم
یافتیم (امیر شاهی سبزواری ۵) گر زوید
شاهی ز اقران بسفر ۴ چه با اوستادان برابر
زده ۴ (اردو) دیکھو باکسی برآمدن۔

(۱) باکسی بزرگی زدن | مصدر اصطلاحی
بقول انند بحوالۂ بہار خود را بہتر از و دانستن
(سلیم ۵) برخاک آبروی خود ای آسمان
مریز ٭ ہرگز نکردہ است بزرگی بما کسی ٭
مؤلف عرض کند کہ بہار این سند را بر
(۲) باکسی بزرگی کردن آوردہ جرمی
نیست کہ تسامح صاحب انند است کہ بر الفاظ
سند غور نکرد و بہار ہم از تعمق کار نبردہ کہ از
کلام سلیم مصدر (بکسی بزرگی کردن) پیداست
نہ باکسی۔ بالجملہ معاصرین عجم (۱) را بر زبان
ندارند طالب سند باشیم مخفی مباد کہ بر معنی
بیان کردۂ صاحب انند ہم اعتراض کنیم کہ
بغلط می اندازد۔ و معنی صحیح (خود را بہتر از
دیگری یا کسی دانستن) است نہ از و۔ اردو
(۱) و (۲) اپنے آپکو کسی سے بہتر سمجھنا۔
باکسی بس آمدن | مصدر اصطلاحی۔ (۲۲۱۷)
بمعنی باکسی موافق آمدن و کنایہ از عہدۂ کسی برآمدن
(انوری ۵) صبر با عشق بس نمی آید ٭ یار
فریاد رس نمی آید ٭ مخفی مباد کہ بس بقول برہان
بالفتح بمعنی حسب و پسندیدہ آمدہ پس معنی اصطلاحی
بالا موافق قیاس است (اردو) کسی کے
موافق طبیعت ہونا۔ کسی کا کام حسب دلخواہ
سر انجام دینا۔ دکن میں بس آنا کہتے ہیں۔
(۱) باکسی بسر بردن | مصادر اصطلاحی
(۲) باکسی بسر کردن | بقول انند و بہار
کنایہ از سازش و موافقت کردن (صائب
۵) از باغ رفتنم نہ زبی مہری گل است ٭
چندان دماغ نیست کہ با گل بسر برم ٭ (رکی
ہمدانی ۵) نہ یار را زغم خود خبر توانم کرد
٭ نہ با جفای غم او بسر توانم کرد ٭ مؤلف
عرض کند کہ سازش را در تعریف این آوردن
خلاف محاورہ باشد محققین ہند نژاد بعوض
سازگاری۔ سازش نوشتہ اند تحقیق سازش
بجای خودش می آید۔ در ینجا ہمین قدر کافیست

بالجملہ بہ تحقیق ما این ہر دو مصدر اصطلاحی کنایہ باشد از زندگانی بسر کردن باکسی و معنی ہموافقت کردن ہم پیدا می شود (اردو) کسی کے ساتھ بسر کرنا۔ صاحب آصفیہ نے (بسر کرنا) پر فرمایا ہے کہ گزارنا۔ بھوگنا۔ اوقات گزاری کرنا۔ زندگی کو پورا کرنا۔

(۱) باکسی خوش افتادن	مصادر
(۲) باکسی خوش بودن	اصطلاحی
(۳) باکسی خوش داشتن	بقول انند

و بہار در امثال این مواقع لفظ خوش بحذف موصوف لفظ حال است (امیر خسرو ؒ) مرا باشکل رسوائی خوش افتاد ؁ بخندید ای رقیبان برگران ہا ؁ (کمال خجند ؒ) زلف معشوق سرکش افتادست ؁ عاشقان را بہ آن خوش افتادست ؁ (جلال الدین عضد ؒ) از لب گوہر فشانت نیست چشم را شکیب ؁ چشم گریان مرا بالعل خندانت خوش است ؁ (مولانا السانی ؒ) خوشم من با وجود ضعف پیری ؁ کہ بامن آن پسر خوش دارد امروز (مرزا محمد مجذوب تخلص ؒ) عشق با آہ و نالہ خوش دارد ؁ مست باہم پیالہ خوش دارد ؁ مؤلف عرض کند کہ از سند اوّل استعمال (باچیزی خوش افتادن) پیداست و در سند دوم ہم استعمال مصدر (۱) نیست بلکہ مصدر (خوش افتادن چیزی) مستعمل است و سند سوم متعلق نیست با مصدر (۲) و سند چہارم شاہد مصدر (۳) باشد و از سند پنجم استعمال مصدر سوم و (باچیزی خوش داشتن) پیداست باقی حال ہر سہ مصادر بالا موافق قیاس و مستعمل در محاورہ و بر زبان معاصرین عجم است۔ صاحب برہان بر خوش گوید کہ بفتح اوّل و ثانی معدولہ خوب و نغز را گویند پس (خوش افتادن) یعنی خوش واقع شدن است یعنی واقع شدن خوش حالی و در معنی

دوم خوش بمعنی حقیقی است و در مصدر سوم ہم خوش بمعنی خوشی و خوشحالی باشد وہمین معنی باشد در سند پنجم (اردو) (۱) کسی کے ساتھ اچھی گزرنا۔ خوش حالی کے ساتھ گزرنا۔ (۲) کسی کے ساتھ خوش ہونا خوش رہنا (۳) کسی کے ساتھ خوشحال رہنا۔ خوش حالی رکھنا۔ دیکھو پہلے معنے۔

باکسی داشتن

مصدر اصطلاحی بقول انند کنایہ کردن (طالب ؎) باتو دارم باتوای گردون تجاہل برطرف ٭ دیدۂ خورشید ومہ بکشا و برحالم ببین ٭ (سنجر کاشی ؎) آنچہ سر می زند از یار بما اندر بزم ٭ بخود اغیار نگیرند کہ بامن دارد ٭ (جلال اسیر ؎) زتاراج غمش راہی بدلہا کردہ ام پیدا ٭ نگاہش سرگران باہر کہ می گردد بمن دارد ٭ (ولہ ؎) زہر پیمانہ می گردد بہ تنگی ٭ نمیدانم چہ دارد بامن امروز مؤلف عرض کند کہ بااشارۂ این بر (باوچہ داری وباو دارد) کردہ ایم دیگر ہیچ (اردو) دیکھو باوچہ داری وباو دارد۔

(۱) باکسی درآویختن	مصادر
(۲) باکسی درآویز کردن	اصطلاحی
(۳) باکسی درافتادن	بقول بہار
(۴) باکسی درافگندن	وانند کنایہ از

باہم پیچیدن (صائب ؎) ندارد صرفہ کشتی گرفتن باز بردستان ٭ بود باخاک وا نہم کہ با گردون درآویزد ٭ (کلیم ؎ اول) دیوانۂ آن زلفم وا نہ غایت سودا ٭ با باد درآویزم و باشانہ درافتم ٭ (میرحسن دہلوی ؎ دوم) شانہ اگر با سر زلفت درآویزی کند ٭ آری آنجا کرا باشد دو سرعز شانہ را ٭ (ظہوری ؎ ۴) خاقان من بر تبہ زشعری گذشتہ است ٭ خود را چرا بشاعر خاقان درافگنم ٭ مؤلف عرض کند کہ صاحب بحر (۱) (درآویختن باکسی

راد رمصادر مرکبہ بمعنی آویزش نمودن با
کسی آوردہ و (۳) (درافتادن) رادرمصادر
مفردہ بمعنی خصومت وجنگ کردن باکسی نوشتہ
نسبت (۲) غیر از ادعای بہار تائیدی از
اہل زبان نیست و معاصرین عجم ہم بر زبان
ندارند و از سند میرحسن دہلوی ہم (درآویزی
کردن) پیداست طالب سند دیگر باشیم
از اہل زبان مخفی مبادکہ ہر دو محققین ہند
نثراد فرق (باکسی) و (باچیزی) نکردہ اند۔
فتامل۔ (اردو) (۱) تا (۴) لپٹ جانا۔
بھڑنا۔ گتنا۔ جتنا۔

باکسی در تہ یک پیرہن بودن مصدر
اصطلاحی۔ بقول انند و بہار کنایہ از (۱)
بکمال قرب (صائب ؎) اگر خواہی بہ
یوسف در تہ یک پیرہن باشی ٭ مدہ تا
ممکن است از دست دامن فرصت خود را
٭ مؤلف عرض کند کہ از کلام صائب

می کشاید کہ (۲) کنایہ باشد از مماثلت پیدا
کردن وہمرتبہ شدن یعنی شاعر گوید کہ اگر
می خواہی کہ بدرجۂ یوسف رسی دامن فرصت
را بحدّ امکان از دست مدہ وسعی کن و
وقت خود را ضائع مکن فتامل (اردو)
(۱) قرب کامل ہونا (۲) مماثلت پیدا کرنا
۔ ہمرتبہ ہونا۔

(الف) **باکسی در جوال بودن** مصادر
(ب) **باکسی در جوال رفتن** اصطلاحی
(ج) **باکسی در جوال کردن** (الف)
و (ب) بقول وارستہ و بحر و انند (۱) ہمخانۂ
او بودن و (۲) با او معارضہ اتفاق
افتادن و نسبت (ج) فرماید کہ متعدی۔
الف و ب (امیر خسرو ؎) خواجہ کہ با
نوش زبان آوراست ٭ باسگ وحشی
بجوال اندراست ٭ (سعید اشرف ب
؎) باچنین خرسی بفرمان تو رفتم در جوال

ور نه سودایم دماغ این تماشاها نداشت
۱۲ (ظهوری ج ۵) ظهوری کجا پیشه گردن
تواند ۱۲ که کردند بانفس خود در جوالش ۱۲
مؤلف عرض کند که معنی اول و دوم موافق
قیاس است و کنایه باشد ولیکن از سند
میر خسرو (با سگ در جوال است) پیداست
واین مقوله ایست که تعریفش بجای خودش گذشت
و مخصوص با سگ باشد نه با کسی و (ب و
ج) هم کنایه باشد (اردو) (الف و ب) (۱)
همخانه هونا۔ کسی کے ساتھ ایک گھر مین رہنا
(۲) کسی کے ساتھ معارضه کرنا۔ همکلام
هونا۔ بحث کرنا (ج) (۱) کسی کو کسی کے ساتھ
ایک گھر مین بند کرنا (۲) کسی کو کسی کے ساتھ بحث
اور معارضه مین مبتلا کرنا ۔

باکسی در زیر یک پیراهن بودن مصدر
اصطلاحی۔ بقول انند و بهار مرادف (باکسی
در ته یک پیرهن بودن) که گذشت (صائب
بی دل بینا فزاید پرده برغفلت ۱۲ با مه کنعان
اگر در زیر یک پیراهنی ۱۲ **مؤلف** عرض
کند که هر دو محققین بالا بعوض پیراهن بدون
الف پیرهن نوشته اند و ما موافق سند (الف)
در پیراهن زیاده کرده ایم۔ پیرهن و پیراهن
هر دو یکی است۔ عیبی ندارد و این کنایه باشد
از واصل بودن و وصل حاصل کردن و
از شعر صائب معنی اول پیداست که بر (باکسی
در ته یک پیرهن بودن) گذشت (اردو)
دیکھو (باکسی در ته یک پیرهن بودن) کے پہلے معنے

باکسی در ساختن مصدر اصطلاحی۔
بقول انند و بهار کنایه از سازش و موافقت
کردن (کلیم ۵) بسان شعله و شمع است
الفت من و تو ۱۲ بمن یکی شده لیک در نمی سازی
۱۲ (شیخ شیراز ۵) ورانیز در ساز با خاطرش
۱۲ ز مشرف عمل برکن و ناظرش ۱۲ **مؤلف**
عرض کند که از سند اول مصدر (بکسی در ساختن

پیداست البته سند دوم بکار محققین می‌خورد
دما با معنی سازش کردن اختلاف داریم -
چنانکه برا (باکسی بسر بردن) ذکرش کرده‌ایم
(اردو) دیکھو (باکسی بسر بردن)

(الف) **باکسی درمیان داشتن**
(ب) **باکسی درمیان زدن**
(ج) **باکسی درمیان کردن**
(د) **باکسی درمیان نهادن**

مصدر اصطلاحی بقول انند و بهار کنایه از آشکارا کردن و بفعل آوردن و فرماید که تخصیص آن با لفظ راز چنانکه صاحب اصطلاحات نوشته محض تحکم است (امیر خسرو ب ه) ملک هرچند می زد بادل ریش * که در صحرا نهد سوز دل خویش * (میر معزی ج ه) یارب چه بود آن شب کان ماه روی من * با من بخلوت اندر تا بروز راز کرد * (باقر کاشی ج ه) بر من شبی نمی گذرد کز جفای تو * تا روز راز دل نکنم با خدای تو * (شیخ شیراز د ه) گفت ار نهی با من اندر میان * چو یاران یکدل بکوشم بجان * (حسین ثنائی د ه) من از نظاره بیخود و چشمش نگشتنم * بادل هزار گونه سخن درمیان نهاد * (صائب د ه) کاری مکن که از جگر سوز داغ را * با مرهم حرام نمک درمیان نهم * (امیر شاهی سبزواری د ه) هر شب بدل حکایت خود درمیان نهم * دل را ز سوز عشق تو داغی نهان نهم * مؤلف عرض کند که طالب سند استعمال (الف) باشیم عجز دادعای محققین هند نژاد اعتبار را نشاید معاصرین عجم بر زبان ندارند و از سند (ب) استعمالش پیدا نیست بلکه استعمال (بادل زدن) بمعنی در دل خیال کردن و گفتن ظاهر است که بجای خودش نوشتیم همین سند گذشت و بدون سند استعمال

(ب) را تسلیم نه کنیم و از معاصرین عجم هم تنبیهی
و سند (ج) هم نگارش نمی خورد و از ان سند
(با کسی راز کردن) پیداست و بجای خودش
می آید و از سند شیخ شیراز (مصدر با کسی
اندر میان نهادن) ثابت می شود و (در میان)
و (اندر میان) یکی است و این سند را
من وجه موافق (د) خیال می کنیم و سند
حسین ثنائی واضح تر است برای (د) ولیکن
از کلام صائب تصدیق (د) نمی شود۔
زیرا که (با مرهم نمک در میان نهادن)
بمعنی خود است و این را با تعمیم مصدر
(با کسی در میان نهادن) بمعنی بیان کردن
محققین هندنژاد تعلقی نیست و از کلام
امیر شاهی سبزواری مصدر (با کسی در میان
نهادن چیزی) بمعنی ظاهر کردن آنچه پیدا
می شود و حق آنست که تعمیم چیزی در ینجا
پسند ما نیست باید که در میان نهادن حکایت
و امثال آن با کسی) بمعنی بیان کردن حکایت
با کسی قائم کنیم و ما این مصادر را در ردیف
دال مهمله بر (در میان نهادن) بیان کنیم
ان شاء الله این است تحقیق محققین هندنژاد
که بالا گذشت و جگر کاوی ما ۔ فقائل (اردو)
آشکارا کرنا ۔ ظاهر کرنا ۔ وجود مین لانا ۔

با کسی در یک پیرهن خوابیدن

مصدر اصطلاحی ۔ بقول انند و بهار (۱) مرادف
(با کسی در ته یک پیرهن بودن) (کلیم ؎
گل به بستر تا نیفشانی نمی خوابی و من ؎ شمع سان
با شعله در یک پیرهن خوابیده ام ؎ (صائب
؎) با خیال یار در یک پیرهن خوابیده ام
بر ندارم سر ز بالین هر که بیدارم کند ؎
مؤلف عرض کند که ازین هر دو سند
(۲) (با چیزی در یک پیرهن خوابیدن)
کنایه از مبتلای آن شدن است که بکمال
قرب از ان چیز باشد ۔ محققین با لادر چیزی

وکسی فرق نکردہ اند ما می گوئیم کہ از تعمیم چیزے بہتر است کہ (با شعلہ در یک پیرہن خوابیدن) را بمعنی مبتلای سوز و گداز شدن و آتش گرفتن گیریم و (با خیال در یک پیرہن خوابیدن) را منہمک شدن در خیال و این ہر دو کنایہ باشد باین حال اسناد مطابق ادعای محققین بالائیست ولیکن (با کسی در یک پیرہن خوابیدن) بمعنی (۳) یا او اتفاق کلی داشتن استعمال توان کرد کہ بہتر است از (قرب کامل) کہ اتفاق کلی کنایہ ایست و قرب کامل معنی لفظی آن معاصرین عجم با ما اتفاق دارند۔ فتامل۔ (اردو) (۱) دیکھو (با کسی در تہ یک پیراہن بودن) (۲) کسی چیز مین مبتلا ہونا۔ (۳) کامل اتفاق کرنا۔ دکن مین اتفاق کلی رکھنا۔

با کسی دست در نرفتن (مصدر اصطلاحی) بقول وارستہ و بحر از عہدہ او بر نیامدن (سلمان ؎) سبر در رہش نہادم و کارے بسر نرفت ؛ با او بہ ہیچ حیلہ مراد دست در نرفت ؛ صاحبان انند و بہار ہمین سند را مال خواجہ شیراز گویند و بہار بہ وثیقہ ہمین سند (با کسی دست نرفتن) را قائم کردہ مقصودش جز این نباشد کہ کلمہ در را زائد گیرد مؤلف عرض کند کہ ذوق زبان ندارد کہ معنی مطلوب از حذف کلمہ در پیدا نمی شود۔ فتامل (اردو) عہدہ برآنہ ہونا۔ صاحب آصفیہ نے (عہدہ برآ ہونا) پر لکھا ہے کہ فرض ادا کرنا۔ انتہیٰ۔ کسی کی خدمت جیسی چاہیے ادا نکرنا

با کسی دست زدن مصدر اصطلاحی بقول انند و بہار مرادف (با کسی برآمدن) کہ بمعنی از عہدہ اش برآمدن و برابری کردن گذشت (فردوسی ؎) بداد و بہ آن پادشہ دست زد ؛ چنان کز رہ پادشاہی سزد ؛ مؤلف عرض کند کہ

(دست زدن) بقول بحر مرادف کف زدن
و دستک زدن و بمعنی خوشحالی کردن
هم پس بخیال ما (دست زدن باکسی و
باکسی) مصافحه کردن که طریقه ملاقات عرب
و عجم است و کنایه از موافقت کردن با
او توان گرفت و سند فردوسی هم همین
معنی را تقاضا کند و معاصرین عجم هم با ما
اتفاق دارند بهار بر معنی بیان کرده خود
با سند غور نکرد (اردو) دیکھو (باکسی
بر آمدن) اور بلحاظ ہماری تحقیق کے کسی
سے ہاتھ ملانا۔ موافقت کرنا۔

(الف) باکسی دست و بغل است	مقوله
(ب) باکسی دست و بغل بودن	فارسیان
(ج) باکسی دست و بغل رفتن	چون

کسی را باکسی در ستیز و مقابله بینند استعمال
(الف) کنند و گویند که فلان با فلان دست
و بغل است یعنی باهم پیچیده است (ملا
فوقی یزدی سه) از در آسمان چه می طلبی
که اخترش با وفاست دست و بغل مقصود
شاعر آنست که اختر آسمان با وفاست بر دار
و مخالف اوست. بهار و انند ذکر
(ب) گویند که (۱) بمعنی دست در بغل یکدیگر
در آوردن بقصد بر زمین زدن حریف
خود را و با او کشتی کردن و بحواله سراج منیر
(۲) برابری و مساهمت هم و بقول شان
(ج) مرادف (ب) و بقول وارسته و بحر (ج)
(۱) بمعنی کشتی کردن و (۲) مساهمت هم
مؤلف عرض کند که محققین اول الذکر
(ب) را بوثیقه کلام ملا فوقی یزدی قائم
کرده اند چنانکه آئین اوشان است که کلمه
است را متعلق دانند با مصدر (بودن)
و ما بدون سند هم (ب) را تسلیم کنیم بمعنی
اول و معاصرین عجم هم با ما اتفاق دارند
و نسبت (ج) عرض می شود که همه محققین

با لانسبت معنی اوّلش در غلط افتادہ اند و
معنی دوم از ہمین پیدا کردہ اند صاحب
سراج منیر معنی دوم را با (ج) مخصوص داشتہ
است و محققین اوّل الذکر با (ب) ہم متعلق
کردہ اند و بہ تحقیق ما معنی (ج) بہ برابری
و موافقت بسر بردن است و بس حیف است
کہ ہمہ محققین بالانسبت (ج) غور کامل نکردہ
اند و در معنی دوم (ب) سکندری خوردہ
فتامل۔ (حکیم رکنائی کاشی ہ) با فلک
دست و بغل می روم ای خواجہ ببین
کہ تماشاست تلاش دو زبردست بہم
(اردو) (الف) وہ اسکے ساتھ دست
گریبان ہے۔ گتھ گیا ہے۔ لپٹ گیا ہے
چمٹ گیا ہے (ب) (۱) کسی کے ساتھ
دست و گریبان ہونا۔ چمٹ جانا۔ لپٹ جانا
گتھ جانا۔ دھینگا مشتی کرنا۔ لڑنا کشتی کرنا
(۲) برابری کرنا۔ (ج) موافقت اور

مساوات کے ساتھ زندگی بسر کرنا گزارنا

باکسی راز کردن مصدر اصطلاحی
بقول وارستہ و بحر ظاہر کردن راز
با او **مؤلف** عرض کند کہ مقصود محققین
از (با او) باکسی باشد و بس (باقر کاشی
ہ) بر من شبی نمی گذرد کز جفای تو با تا
روز راز دل نکنم با خدای تو با مخفی مباد
کہ کردن بمعنی گفتن آمدہ (اردو) کسی سے راز کہنا

باکسی زبان داشتن مصدر اصطلاحی
بقول برہان و بحر و ہفت کنایہ از آنست
کہ خود را بہ آنکس از آن کس وانماید **مؤلف**
عرض کند کہ حیف است کہ سند استعمال
پیش نشد مقصود محققین بالاجزین نباشد
کہ کسی را از تعلق خود کہ با مخاطب است خبر دادن
معاصرین عجم بر زبان ندارند (اردو)
کسی کو اپنی شناخت کرانا۔

باکسی سر کردن (مصدر اصطلاحی

بقول انند و بہار مرادف باکسی در ساختن
و بسر بردن و بسر کردن کہ گذشت (ملا طغرا
در صفت پیر مغان ؎) بچون گرمئی کرد
باشیشہ سرہا کہ دل سرد شد ز آتش شیشہ گری
مؤلف عرض کند کہ (سر کردن) بمعنی
آغاز کردن و بسر بردن و باہم سلوک کردن
و معاش نمودن می آید (کذا فی البحر والبہار)
بہار در کلام ملا طغرا معنی دوم گیرد و ما
معنی اول را پسند کنیم یعنی آغاز کرد بچون
گرمی باالجملہ وجہی نباشد کہ ہمہ معانی سر کردن
درین مصدر مرکب بگیریم (اردو) دیکھو
(باکسی بسر کردن) و باکسی سر کردن)

باکسی سنجیدن (مصدر اصطلاحی) (۲۲۱۷)
کنایہ باشد از برابر کردن باکسی و کسی
ہمسر قرار دادن و مساوی دانستن -
(ظہوری ؎) می توان با بہ ہم سنجید ز
نیست کمتر ز کفر اسلام ہم (اردو)
کسی کو کسی کے ساتھ ہمسر اور برابر قرار
دینا۔ مساوی سمجھنا۔

باکسی گرفتن کسی را (مصدر اصطلاحی)
بقول بحر و وارستہ کسی را در عین فعل شنیع
گرفتن۔ سند این از ملا طغرا بر (باز کردن عقد)
گذشت مؤلف عرض کند کہ موافق قیاس
است (اردو) کسی کو کسی کے ساتھ
پکڑنا۔ گرفتار کرنا۔ کہہ سکتے ہیں دکن میں
مستعمل ہے یعنی۔ افعال شنیعہ کی حالت
میں گرفتار کرنا۔

(۲۲۱۹) **باکسی مخالف یا موافق شدن** استعمال
بمعنی حقیقی خود است (انوری ؎) اگر
بخت با من مخالف شد است ؛ تو با وی
موافق مشو زینہار ؛ (اردو) کسی کے
ساتھ مخالف یا موافق ہونا۔

باکفایت و دیپلومات اصطلاح
بقول صاحب روزنامہ بحوالہ سفرنامہ

ناصر الدین شاه قاچار بمعنی (۱) قابل و (۲)
اجاره دار و مقابل آن در انگلیسی زبان
انتلیجنت نوشته که ترجمهٔ آن چالاک فهیم
و هوشیار و قابل است مخفی مباد که ڈپلوم
به دال هندی مکسور و ضم لام و فتح میم لغت
انگلیسی است بمعنی سند لیاقت معاصرین
عجم این را بقاعدهٔ عربی جمع کرده مفرس
کرده اند و کلمهٔ با دریجا بمعنی همراه اوست
پس معنی لفظی این کسی که محتاط است و سند
های لیاقت دارد کنایه از قابل و چالاک
و فهیم و هوشیار و نسبت معنی دوم عرض میشود
که اجاره داران و مستاجران هم سندهای
حسن خدمات و کفایت شعاری با خود دارند
و بدین معنی هم کنایه باشد (اردو)
(۱) قابل۔ بقول آصفیہ ہوشیار۔ دانا۔
لائق (۲) اجارہ دار۔ بقول آصفیہ۔ اسم
مذکر۔ ٹھیکہ دار۔۔

باکلا صاحب محیط گوید که اسم باقلاست
و بذیل باقلا فرماید که باکلا اسم فارسی زبان
(الخ) حقیقت این بر باسمر گذشت و عجبی
نیست که باقلا که گذشت معرب این باشد
ماخذ این جزین نباشد که کله در زبان فارسی
بضم اول و ثانی غیر مشدد به خفای ها هر چیز
کوتاه را عموماً و آدم کوتاه را خصوصاً گویند
(کافی البرهان) پس فارسیان های مختفی آخر
را بالف بدل کرده باشند چنانکه یاسه و
یاسا و کلمهٔ با بمعنی همراهش و معنی لفظی این
کوتاه قد دارنده که درخت باقلا کوتاه قد
است و اختلاف اعراب متعلق لهجا و رهٔ
زبان (اردو) دیکھو باسمر۔

باکله پائین آمدن (مصدر اصطلاحی)
صاحب رهنما بحوالهٔ سفرنامهٔ ناصر الدین
شاه قاچار ذکر این کرده گوید که از بلندی
افتادن چنانکه روی بر زمین باشد۔

مؤلف عرض کند کہ کلمہ با در ینجا بمعنی نیز اوست کہ طرف و جانب باشد و کلمہ بمعنی رخسارہ و روی (اردو) مُنہ کے بل گرنا بقول آصفیہ۔ اوندھے مُنہ گرنا مُنہ کے بل آنا۔ (درد ۵) شہزور اپنے زور مین گرتا ہے مُنہ کے بل ٭ وہ طفل کیا گریگا جو گھٹنون کے بل چلے ٭

(الف) **باکمال بنیہ** اصطلاح (الف)
(ب) **باکمال بنیہ بودن** بقول بوب چال بمعنی قوی و (ب) بقول رہنما بجرالہ سفر نامۂ ناصر الدین شاہ قاچار قوی القوی بودن مؤلف عرض کند کہ بنیہ لغت عربست بقول غیاث بکسر و بضم اوّل و سکون نون بمعنی بنیاد و بنہاد و آفرینش و سرشت و بقول منتخب بنا کردہ شدہ و کلمہ با در الف بمعنی مع ہم اوست و در (ب) بمعنی معیت ہم توان گرفت (اردو) (الف) قوی بقول آصفیہ عربی۔ توانا۔ دیکھو اشگرف (ب) قوی ہونا۔

باکمال تغیّر اصطلاح۔ بقول صاحب رہنما بجرالہ سفر نامۂ ناصر الدین شاہ قاچار بحالت خشمناکی سخت مؤلف گوید کہ کلمہ با در ینجا بمعنی معیت است و تغیّر لغت عرب باشد بقول منتخب از حال خود برگشتن و این کنایہ باشد کہ خشمناک تغیّری دارد (اردو) بکمال غصہ کی حالت مین۔ بکمال غصہ مین لال ہوکر۔

(الف) **باکند** (الف) بقول برہان بر وزن پازند (۱) یاقوت را گویند و آن
(ب) **باکندہ** جوہریست معروف و بابای فارسی ہم آمدہ و فرماید کہ در جای دیگر (۲) بمعنی بازو رو قوت نوشتہ بودند ہیچکدام شاہد نداشتہ صاحب جامع بر معنی اوّل قانع و صاحب ناصری بذکر معنی اوّل گوید کہ ظن مؤلف این است کہ بیای

حطّی باشد نہ بہ با و درین حرف برہان سہو کردہ صاحب رشیدی نسبت (الف و ب) گوید
کہ بمعنی یاقوت بیای حطّی است نہ بہ با۔ خان آرزو در سراج نسبت (الف) بذکر قول
برہان قول صاحب رشیدی را نقل کند و فرماید کہ بمعنی اوّل بہ یای حطّی است نہ بہ بای
موحدہ و بای فارسی و نسبت معنی دوم گوید کہ بہ بای موحدہ مرکّب از با و کند کہ کند
بمعنی قوّت و لہذا اکند آور بمعنی پہلوان و با قوّت می آید کہ مرادف زور آور باشد و فرماید
کہ بسبب اشتباہ لفظی اکثری در غلط افتادہ اند **مؤلف** عرض کند کہ ما با خان آرزو
اتفاق داریم کہ (الف) بمعنی دوم صحیح باشد بضمّ کاف و در (ب) ہای ہوز آخرہ زائد
و نسبت معنی اوّل خیال ما اینست کہ یک نقطہ زائد محققین اوّل الذکر را در غلط انداخت
یعنی یاکند را کہ بہ تحتانی اوّل بمعنی اوّل می آید بموحدہ نوشتند یا در معنی دوم کہ (با قوّت)
است بر موحدۂ اوّل یک نقطہ زیادہ کردہ یاقوت کردند دیگر ہیچ (اردو) (الف
و ب) (۱) یاقوت۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ ایک قسم کا جوہری جو ہر جو اکثر سرخ
نیلا۔ زرد اور سفید ہوتا ہے۔ صاحب قاموس نے اُسے یاکند کا معرّب فرمایا ہے
(۲) قوت مند۔ زوردار۔

باکو بقول خان آرزو در سراج (۱) شہری و (۲) قلعۂ از شروان و فرماید کہ (۳)
لقب یکی از امرای صاحب قران امیر تیمور است و بدین معنی غالباً ترکی است صاحب
ضمیمۂ برہان ذکر معنی اوّل کردہ نسبت معنی دوم گوید کہ بغایت بلند است صاحب
مؤیّد بذکر معنی اوّل فرماید کہ فرزندان حمزہ رضی اللہ عنہم عمّ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلّم

درین شہر بادشاہ بودند ونسبت معنی دوم صراحت کند کہ بالای کوہی واقع است بغایت مرتفع وبلند بہار برمعنی اول قانع (استاد ۵) آمد آن خسرو خوبان جہان از باکوہ می خورد خون جہانی کہ ندارد باک او (سلیم ۵) نتوان یافت دلی خوش بجہان اے کاکو۔ چہ روی گاہ سوی کنجہ وگاہی باکو۔ **مؤلف** عرض کند کہ مابحوالۂ قول ناصری بر بادکوبہ ذکر کردہ ایم کہ این معنی اول مخفّف آنست وعجبی نیست کہ قلعۂ ہمین مقام موسوم شد بہ این مقام وجادارد کہ این قلعۂ بلند را منظر بخوف فنای او باکو گفتند کہ مرکّب است از باک وواو ونسبت حیف است کہ محقّقین ترکی زبان این لغت رابمعنی سوم ذکر نکردہ اند ومحقّقین فارسی ہم ازین ساکت عجبی نیست کہ وجہ تسمیۂ این ہم ہمان باشد کہ برای معنی دوم گذشت (اردو) (۱) باکو ایک شہر کا نام ہے دیکھو بادکوبہ۔ مذکر (۲) شروان کے ایک قلعہ کا نام بھی باکو ہے۔ مذکر۔ (۳) باکو امرای صاحبقران امیر تیمور کے ایک امیر کا لقب۔ مذکر

(۱) باکوبہ
(۲) باکویہ

(۱) بقول شمس نام موضعی است و (۲) مخفّف ہمان بادکوبہ کہ بجایش گذشت۔ دیگر محقّقین فارسی زبان ذکر (۱) نکردہ اند وما اشارۂ (۲) بر (بادکوبہ) کردہ ایم خیال ما اینست کہ کاتب صاحب شمس بہ تصرّف خفیف تحریف کردہ (۲) را بشکل (۱) نوشت دیگر ہیچ (اردو) دیکھو بادکوبہ۔

باکورہ بقول شمس بضمّ کاف وفتح زای ہوّز بمعنی میوہ کہ اوّل رسد وبحوالۂ حل اللغات گوید کہ زودتر رسد ونوباوہ وصراحت کند کہ لغت فارسی است دیگر ہمہ محقّقین فارسی زبان ازین ساکت خیال ما اینست کہ باکورۃ لغت عرب است بمعنی نوباوہ ومحقّق

بی تحقیق بر رای مہملہ نقطۂ زیادہ کردہ لغت فارسی نام نہاد دیگر ہیچ (اردو) نوبادہ۔ دیکھو ابرہ۔

باکویہ بقول انند بحوالۂ فرہنگ فرنگ بضم ثالث وفتح تحتانی لغت فارسی است نام شہری است در ایران **مؤلف** عرض کند کہ قیاس ما این است کہ ہمان (باکوبہ) راکہ بہ موحدۂ پنجم گذشت باضافۂ یک نقطہ بدین صورت آوردہ اند واصل این (بادکوبہ) (اردو) ایران کے ایک شہر کا نام باکویہ ہے۔ نذکر۔ دیکھو بادکوبہ۔

باکیدہ بقول برہان وجامع بہ تحتانی چہارم بر وزن بالیدہ (۱) بمعنی باکند است کہ یاقوت باشد و (۲) حریر منقّش را نیز گویند صاحب سروری بحوالۂ نسخۂ وفائی بذکر معنی دوم نسبت معنی اوّل گوید کہ یاقوت سرخ را ہم گویند وصاحب ہفت بذکر ہر دو معنی بالا فرماید کہ (۳) بمعنی بازو روقوت ہم **مؤلف** عرض کند کہ اصل این بمعنی اول و سوم ہمان باکندہ کہ گذشت وما حقیقت ماخذش ہمد رانجا عرض کردہ ایم وظاہر اد ینجا نون بدل شد بہ تحتانی چنانکہ آونج وآویج وبلحاظ معنی دوم باعتبار صاحب سروری کہ از اہل زبانست توانیم عرض کرد کہ اسم جامد است وبدین وجہ کہ صاحب سروری ذکر معنی اوّل ہم کردہ وما بر باکند موحدۂ اوّل را ہیچ ندانیم عرض می شود کہ بدین معنی ہم اسم جامد فارسیانیان باشد گیریم مخفی مباد کہ معنی سوم راغیر از صاحب ہفت دیگر کسی از محققین فارسی زبان ذکر نکرد وطالب سند استعمال باشیم (اردو) (۱) و (۳) دیکھو باکند (۲) حریر منقّش نقش کیا ہوا ریشمی کپڑا۔ مذکر۔

باگرسنگی قوّت پرہیز نماند مثل صاحب گلدستہ ذکر این کردہ از معنی ومحل استعمال ساکت **مؤلف** عرض کند کہ مال شیخ شیراز است فارسیان باظہار غلبۂ چیزی استعمال این کنند

بجائی کہ احتیاج و ضرورت چیزی انسان را مجبور کند بر ارتکاب فعل ناجائز۔ (اردو) مرتا کیا نکرتا۔ بقول آصفیہ جس کی جان پر آبنے وہ سب کچھ کرگزرتا ہے دکن مین کہتے ہین۔ تین دن کے فاقہ مین سور حلال۔ بھوکون مرے تو کیا نکرے۔

باگرہ صاحبان برہان و جامع و (خان آرزو در سراج) ذکر این کردہ اند و ماحقیقت این بر باغرہ عرض کردہ ایم و صراحت ماخذ ہم ہمدرانجا مذکور (اردو) دیکھو باغرہ۔

باگل بقول جہانگیری و برہان و جامع و ناصری و رشیدی و سراج باکاف عجمی مفتوح آب نیم گرم باشد **مؤلف** عرض کند کہ مرکب است با کلمۂ با بمعنی ہمفدہمش و گل بالضم بقول برہان بمعنی اخگر آتش۔ پس معنی لفظی این اخگر آتش دارندہ وکنایہ از آب نیم گرم۔ فارسیان در استعمال خود بفتح کاف فارسی خوانند (اردو) آب نیم گرم۔ کنکنا پانی۔ مذکر۔ نیم گرم بقول آصفیہ۔ سہتا ہوا۔ وہ پانی جو بہت گرم نہو۔ کنکنا۔

باگوشۂ کمان آوردن مصدر اصطلاحی بقول بحر عجم عظیمی بکمال آسانی سرانجام دادن و مخالف را بی جنگ گرفتار کردن (ساطع) چو چلہ کاہکشان راکشان کشان فرہنگ ہ بیارگاہ تو باگوشۂ کمان آردہ **مؤلف** عرض کند کہ این کنایہ باشد (اردو) دکن مین کہتے ہین (کچے تاگے پر کھینچ لانا) مشکل کام کو آسانی کے ساتھ انجام دینا۔

بال بقول سروری (۱) از آدمی بازو و بقول جہانگیری و ناصری از آدمی و حیوانات چرندہ دست بود از کتف تا سر ناخن دست صاحب برہان باتفاق جہانگیری گوید کہ بعضی گفتہ اند کہ از شانہ تا آرنج کہ مرفق باشد۔ صاحب رشیدی فرماید کہ از آدمی بازو

وبقول بعض از کتف تا سر ناخنان و از حیوانات تا سم ۔ خان آرزو در سراج با
سروری متفق و ذکر قول جہانگیری ہم کردہ بہار گوید کہ بالفظ آمیختن و دادن
و روئیدن و زدن و کشادن و کشیدن مستعمل و بال و پر دادن و بال و پر کشیدن
نیز آمدہ و صاحب سخندان گوید کہ در سنسکرت موی انسان و چرند را بال گویند
مؤلف عرض کند کہ صاحب ساطع کہ محقق لغات سنسکرت است بر موی بدن
انسان قانع و ہم بقولش در ہندی ریشہ را گویند کہ بر خوشہ دانہ ہا بر آید و موی چینی یعنی
موی کاسہ و رشتہ کہ بران شکر منجمد سازند (الخ) پس بخیال ما معنی اول بیان کردہ ساطع
حقیقی است و دیگر معانی مجاز آن ۔ فارسیان این لغت را از سنسکرت گرفتہ باشند و مجازاً
برای بازوی انسان و دست آدمی و حیوانات چرند از کتف تا سر ناخن دست یا از
شانہ تا آرنج بای حال معنی دوم این کہ می آید مجاز لغت سنسکرت باشد و معنی اول ۔
مجاز مجاز کہ دست و بازوی انسان ہم مثل جناح پرند است ۔ مخفی مباد کہ صاحب
کنز گوید کہ بال لغت فارسی است و ترکیان بمعنی ذراع الانسان استعمال کنند (فردوسی
۵) بسوسید مادر دو بال و برش ۔ ہمی آفرین خواند بر پیکرش ۔ (اردو) دیکھو
بازو ۔ اور (حیوانات چرند سے) شانہ سے سم تک ۔

(۲) بال ۔ بقول سروری از مرغ پر باشد و بقول جہانگیری از جانوران پرندہ جناح
(حکیم انوری قطعہ) صاحبا تا شمع و تا پروانہ ہست ۔ این غرور انگیز و آن صاحب
خیال ۔ آن نخیزد گفت و گوی و جست و جوی ۔ گرچہ سوزد خویشتن را پر و بال ۔ و بقول

پرہان از جانوران پر وبال کہ عربی آن جناح است و بقول رشیدی و ناصری جای
برآمدن پر صاحب رشیدی بقول بعض گوید کہ از پرندگان تا پایان پر۔ خان آرزو در
سراج بر ذکر اقوال بالا قانع وہم او در چراغ فرماید کہ گاہی بمعنی پر آید بمجاز کہ بعربی ریش
گویند چنانکہ بال مگس و بال پروانہ (سلیم رباعی) بر خواجہ ببین وقامت رفتارش کہ آن
صعوہ کہ شد بلبل او منقارش ہ بالا پوشی است در حقیقت او را ہ چون بال مگس علاقہ دستارش
ہ مؤلف عرض کند کہ مجازاً بمعنی موے ہم آمدہ فارسیان این را از سنسکرت گرفتہ اند
سند این بر بال سنسکرت بمعنی آید بمعنی جناح ہم مجازان و بمعنی اول یعنی (بازوی انسان وا کتف
تا سم حیوان چرند) مجاز مجاز باشد (اردو) بال بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ پرند
کے بازو کا پچھلا جوڑ جس کے زور سے پرواز کرتا ہے۔ بازو۔ پر۔ مو۔ شعر۔ پشم۔ روان۔
(۳) بال۔ بقول سروری وجہانگیری وبرہان ورشیدی وناصری وسراج امر از بالیدن
یعنی ببال مؤلف عرض کند کہ بالیدن بمعنی افزودن ونموکردن وبزرگ شدن و برآمدن
می آید (ناصرالدین بحیہ ع) ای سرو باغ سینہ ام بال ہ تا دل شود دت چو سبزہ پامال کہ
(اردو) بالیدن کا امر حاضر۔ نموکر۔ بالیدہ ہو۔ بڑھ۔
(۴) بال۔ بقول سروری ورشیدی و (خان آرزو در سراج) بمعنی بالیدہ ونموکنندہ
(لامعی جرجانی ع) کشت درختی ز پی عز او ہ سعد فلک دیر کش وزود بال ہ مؤلف
عرض کند کہ حیف از سروری کہ اہل زبانست ووای بہ ہر دو محققین ہند نژاد کہ ہر یکہ از
قواعد فارسی چشم می پوشند بال بمعنی بالندہ اصلانیست واین معنی پیدا می شود بحالت

ترکیب که اسم فاعل ترکیبی است و سند شان هم برای (زود بال) است نه بال (اردو) بالیده ہونے والا۔ بالیدگی پیدا کرنے والا۔

(۵) بال۔ بقول سروری قسمی از ماهی باشد بغایت عظیم الجثّه و بقول جهانگیری و برهان نوعی از ماهی بغایت بزرگ و در دریای زنگ بهم رسد و فساد بسیار کند و گوشتش خوش مزه بود صاحبان ناصری و رشیدی گویند که این را وآل هم گویند پس عظیم الجثّه۔ خان آرزو در سراج ذکر این کرده گوید که فارسی نبود و فرماید که لفظ آل بمده نیز گذشته معرب واضح نه شد که تصحیف است یا مرادف مؤلف عرض کند که بال بهمین معنی لغت عرب است صاحب محیط المحیط ذکر این کرده و صاحب منتهی الارب گوید که ماهی است بزرگ حیف است که محققین عرب صراحت مزید نکردند پس فارسیان این لغت را از زبان عرب گرفته اند و آل که بمعنی قسمی از ماهی گذشت یا اینکه قسم دیگر باشد یا اسم جامد فارسی زبان برای بال بای حال وجهی نیست که بال را تصحیف گیریم که وجود این در لغات عرب موجود (شیخ آذری ؎) ماهی هست نام آن قسطا ؛ بال هم شل اوست در بالا ؛ (فردوسی ؎) بسیار است خوان و خورش یکسره ؛ دیگر مرغ و ببال و بره ؛ حیف است که صاحب محیط که محقق مفردات طب است به بال ذکر این نکرد و همین قدر نوشت که به ترکی اسم عسل و بیدا است و بهندی نام موی و تخم کرنجی و صاحب مخزن هم ازین ساکت۔ ما از تحقیق مزید قاصریم که نام این قسم ماهی در السنهٔ غیر معلوم نه شد (اردو) بال۔ عربی اور فارسی مین ایک بڑی مچھلی کا نام ہے جو دریای زنگ

مین پیدا ہوتی ہے جس کا گوشت بہت مزہ دار ہوتا ہے۔ مؤنث۔

(۶) بال۔ بقول جہانگیری و برہان و ناصری بمعنی نموکردن و بالیدن مؤلف عرض کند کہ حیف است از محققین فارسی زبان و بیما از صاحب ناصری کہ از اہل زبان است کہ معنی مصدری از اسم جامد پیدا کردہ اگر مقصود شان از حاصل بالمصدر بالیدن باشد برای آن لفظ بالش موجود کہ می آید حقیقت اینست کہ غور نکردہ اند و سکندری خوردہ اند بال اسم مصدر بالیدن است بمعنی فربہی و نشو نما ماخوذ است از بال عربی کہ بمعنی بزرگی آمدہ یا مجاز معنی اول و دوم این یعنی بازو و جناح ہم کہ صاحب بازو و جناح را بالیدہ ظاہر می کند باتی حال مفرس باشد۔ فارسیان از ہمین اسم مصدر مصدر بالیدن وضع کردہ اند کہ بجای خودش می آید (اردو) بالیدگی۔ بقول آصفیہ۔ مؤنث۔ بڑھاؤ۔

(۷) بال۔ بقول جہانگیری و برہان بالا را خوانند بمعنی قامت و بقول رشیدی مخفف بالا۔ خان آرزو در سراج بذکر این گوید کہ صاحب جہانگیری شاہدی پیش نکرد مؤلف عرض کند کہ خلاف قیاس نیست ولیکن معاصرین عجم بر زبان ندارند ما ہم مشتاق سند استعمال باشیم نظر بر محققین بالا (اردو) بالا۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ قد و قامت۔ مذکر۔

(۸) بال۔ بقول جہانگیری و برہان بمعنی فوق و بالا مؤلف عرض کند کہ معاصرین عجم بر زبان ندارند اگر سند استعمال پیش شود توانیم عرض کرد کہ مخفف بالا است (اردو) بالا۔ دیکھو باشجر۔

(۹) بال۔ بقول بول چال رقص را گویند و بالہ مرادف این و صاحب رہنما بحوالہ سفرنامہ

ناصرالدین شاه قاچار ذکر این معنی کرده مؤلف عرض کند که لغت انگلیسی زبان است
که معاصرین عجم استعمالش کرده اند (اردو) ناچ۔ بقول آصفیه۔ اسم مذکر ہندی۔ رقص

بال آراستن (مصدر اصطلاحی) صاحب
آصفی بذکر این از معنی ساکت مؤلف عرض
کند که آراستن پر و بال و آماده پرواز شدن
پرند (قاسمی گونابادی سه) ہمای ظفر صید
فرخنده فال ٭ ز فرمان ترکش بر آراست
بال ٭ (اردو) پر و بال آراستہ

کرنا۔ آمادۂ پرواز ہونا۔ دکن مین کندے
تولنا کہتے ہین ۔

بال آہیختن (مصدر اصطلاحی) صاحب آصفی
ذکر این کرده از معنی ساکت مؤلف عرض کند که
سندش (بال برآہیختن نیزه) پیدا کند و ماذکرش ہمدرانجا
کنیم (اردو) دیکھو بال برآہیختن نیزه ۔

بالا صاحب سروری بحواله اسدی فرماید که (۱) اسپ جنیبت باشد و فرماید که در
فرہنگ بدین معنی به بای فارسی آمده و غالباً که این اصح باشد صاحب برہان صراحت
کند که اسپ جنیبت اسپ کوتل را گویند صاحب جامع فرماید که اسپ جنیبت و یدک
و کُتل۔ خان آرزو در سراج گوید که این خطاست و صحیح به بای فارسی است چنانکه
می آید مؤلف عرض کند که پالا به بای فارسی به ہمین معنی می آید ولیکن به تحقیق ما بالا
به بای عربی اصل است و به بای فارسی مبدلش چنانکه تب و تپ و اسب و اسپ
و اگر بالعکس این خیال کنیم چنانکه خیال خان آرزوست اندرالصورت باید که پالا
بپای فارسی را بدین معنی اسم جامد گیریم و قیاس ما مبنی بر ماخذ است یعنی اصل این
بمعنی فوق باشد که بر معنی پنجم می آید و ماخذش ہمدرانجا ذکر شود فارسیان در محاوره

خود مجازاً بمعنی بر ہم استعمال کردہ اند کہ ترجمۂ علی است و بمعنی زائد ہم چنانکہ
(سہ و پا و بالا) بمعنی سہ و پا و بران وازین استعمال من وجہ معنی و رای و علاوہ پیدا
می شود پس (اسپ بالا) اسپی را نام کردند کہ دائماً ورای اسپ سواری باشد۔
یعنی علاوۂ اسپ سواری و کنایہ از اسپ کوتل و در محاورۂ فارسی صفت بجای
موصوف مستعمل می شود پس مجرد بالا را برای اسپ کوتل استعمال کردند و ہمچنین است
کوتل ہم کہ اصلش اسپ کوتل بود مرکب اضافی بمعنی اسپ سواری کہ کوتل در ترکی
زبان بقول صاحب لغات ترکی بمعنی مرکب و سواری است فارسیان (اسپ کوتل)
را بحذف موصوف کوتل کردند و پس ازان بحذف واو کتل بضم اول بمعنی اسپی مستعمل
شد کہ اسپ جنیبت باشد (حکیم اسدی ع) ہزار اسپ بالا بہ پیش درون ؛ ہزار گستوان
زرہ گونہ گون ؛ (حکیم فردوسی ع) ببالای رزم اندر آورد پای ؛ خروشان
و جوشان در آمد زجای ؛ (اردو) کوتل ۔ بقول آصفیہ ۔ فارسی ۔ اسم مذکر ۔
بن سوار کا گھوڑا ۔ خالی گھوڑا ۔ زائد گھوڑا جو ضرورت کے موقع کے واسطے رکھا جائے
خاص گھوڑا ۔ وہ گھوڑا جو امیروں کی سواری کے آگے آگے ساز سے آراستہ و پیراستہ
محض زینت کے لئے چلتا ہے (آتش ع) عرش ہے اس بادشاہ حسن کا تخت رواں
ہو وہ صنم کوتل کبود چرخ کو دوڑائے گا ؛

(۲) بالا ۔ بقول سروری (الف) نام گلی کہ در ہندوستان باشد ۔ (امیر خسرو ع)
ہر گل بالا کہ در بوستان ؛ بیشتری ہست بہ ہندوستان ؛ صاحب رشیدی باستناد ہمین

بالا را بمعنی سمت ایران وخراسان گیرد وگوید که اہل ہند سمت ایران وخراسان را بالا
گویند وخان آرزو در سراج فرماید که ما در ہندوستان بدین معنی نه شنیدیم مگر این
اصطلاح مردم پای دامن کوہ کابل وغیرہ باشد وشعر امیر خسرو را توجیہه توان نمود
مؤلف عرض کند که گل بالا یا مجرد بالا اسم گلی در ہندوستان نیست و ما از معاصرین
عجم ہم نشنیدیم که خراسان وایران را در ہندوستان بالا گفته باشند۔ البته بالا گھات
وتل گھات مروج است در دکن که طرف رود کرشنا را که بسوی حیدرآباد کنارہ
بلند دارد به تای ہندی بالا گھات گویند وطرف دیگرش را که متعلق از صوبه مدراس
باشد تل گھات نامند وبالا درین اصطلاح بمعنی بلند وفوق است وبس وتوجیہی
که خان آرزو پیش کردہ است قرین قیاس ومعنی شعر امیر خسرو راہم درست می کند
وجا دارد که فارسیان (ب بالا) گل آفتاب پرست را نام نہادہ باشند که در ہندوستان
بکثرت است ودر ایران وحوالی آن کم چنانکه از ایرانیان به تحقیق می رسد محققین
فارسی (ز (گل بالا) ساکت ولیکن بترکیب توصیفی گل آفتاب پرست را گل بالا
گفتن خلاف قیاس نیست که بالا را درینجا بمعنی فوق گیریم باقی حال مجرد بالا بمعنی
گل از کلام امیر خسرو ثابت نیست ولیکن نظر براعتبار قول سروری که از اہل زبان است
کنایه از گل آفتاب پرست توان گرفت (اردو) (الف) گل بالا۔ مذکر۔ ایک پھول
کا نام جو بقول فارسیان ہندوستان مین زیادہ ہوتا ہے اور بلاد فارس مین کم (ب) سورج
مکھی۔ دیکھو آفتاب پرست کے دوسرے معنے۔

(۳) بالا۔ بقول سروری و جہانگیری و برہان و دوارستہ و جامع و ناصری و رشیدی بمعنی قد و قامت (خواجہ حافظ ؎) بروز واقعہ تابوت ما ز سرو کنید ٭ کہ می رویم بداغ بلند بالائی ٭ (والہ ہروی ؎) سرو ارچہ برعنائی قامت چمن آراست ٭ رعنائی بالای تو از عالم بالاست ٭ خان آرزو در سراج و چراغ ذکر این کردہ مؤلف عرض کند کہ این ہم مجاز معنی پنجم است کہ بمعنی فوق و بلندی می آید۔ فارسیان قامت را بلحاظ بلندیش بالا گفتند (اردو) بالا۔ مذکر۔ دیکھو بال کے ساتوین معنے۔

(۴) بالا۔ بقول سروری و برہان و جامع و رشیدی و سراج و ناصری بمعنی درازی کہ ضد پہنا ست (مسعود سعد ؎) ای شاہ بہ پیمود زمین را و فلک را ٭ جاہ تو و قدر تو بہ بالا و پہنا ٭ صاحب جہانگیری فرماید کہ ترجمہ این در عربی طول است (استاد رباعی ؎) آن شب کہ مرا وصلت ای مہ رنگست ٭ بالای فلک کوتہ و پہنا تنگ است ٭ وان شب کہ ترا با من مسکین جنگ است ٭ شب کور و خروس گنگ و پروین لنگ است ٭ مؤلف عرض کند کہ در ہر دو سند بالا لفظ بالا بمعنی بلندی و رفعت است کہ بر معنی پنجم می آید نمیدانیم کہ محققین فارسی زبان سیما جامع و ناصری چرا باستناد این دو شعر معنی درازی پیدا کردہ اند و ضد پہنا نوشتہ اند ما باعتبار قول صاحبان زبان این معنی تسلیم کنیم ولیکن استناد شان صحیح نباشد و مشتاق باشیم برای سند دیگر۔ حقیقت معنی بلندی بجای خودش می آید۔ مخفی مبادکہ از مصدر (بالا رفتن سال و عمر) طوالت عمر من وجہ پیدا ست کہ بجای خودش می آید (اردو) درازی بقول آصفیہ۔ فارسی

اسم مؤنث ۔ لمبائی ۔ طوالت ۔

(۵) بالا ۔ بقول سروری و جہانگیری و برہان و جامع و ناصری و رشیدی بمعنی ضد زیر یعنی زبر و ارستہ فرماید کہ ازینجاست کہ ملاء اعلی را (عالم بالا) گویند و سندش از والہ ہروی بر معنی سوم مذکور ۔ صاحب رشیدی بحوالہ سامانی گوید کہ بالا بمعنی رفیع مغیر والا است و لغت دیگر نیست ۔ خان آرزو در سراج گوید کہ اصل بمعنی فوق است بعد ازان بمعنی درازی استعمال یافتہ بمراعات ہمان نسبت و بعد ازان بمعنی قد و ارباب فرہنگہا ازین غافل ماندہ ہمہ معانی را حقیقت پنداشتند و گوید کہ بعضی این را مغیر والا گفتہ اند و حقیقت بر عکس اینست مؤلف عرض کند کہ ترکان ہم ہمین لغت فارسی را بمعنی فوق استعمال کردہ اند و خیال ما اینست کہ فارسیان از لغت بال کہ در عربی زبان بمعنی شرف و بزرگی آمدہ بزیادت (الف) در آخر مزید علیہ و مفرس کردہ اند (الف) بمعنی تفوق و برتری و بلندی و (ب) مجازاً بمعنی زبر ہم کہ ترجمۂ آن در عربی فوق باشد چنانکہ (بالا مذکور شد ۔ (حکیم خاقانی الف) چگونہ گفت عیسی بر سر دارم کہ آہنگ سفر دارم بہ بالا (حکیم انوری الف) زہی صدری کہ از روی بزرگی فلک را نیست با قدر تو بالا حالا تنظر باید کرد بر مدارج بیان کردۂ خان آرزو سبحان اللہ چہ خوش ترتیب است مقصودش جز این نباشد کہ بعد بلندی ۔ درازی است و ما حقیقت معنی درازی را بر معنی چہارم بیان کردہ ایم و اگر تسلیم ہم کنیم می پرسیم از و کہ این را درجۂ دوم بچہ اصول عطا شد و ہم او گوید کہ پس ازان درجۂ قد بخیال ما حقیقت ہمین قدر است کہ بلحاظ معنی اصلی کہ تفوق

وبلندی است دیگر معانی مجاز اوست بہ تعلقی کہ با اصل دارد دیگر ہیچ خود او از حقیقت لفظ غافل است و ارباب فرہنگان را لقب غافل می بخشند۔ فتامل (اردو) (الف) بلندی۔ مؤنث۔ (ب) فوق۔ بقول آصفیہ۔ عربی۔ بالا۔ اوپر۔ بلند۔ تحت کا نقیض۔

(۶) بالا۔ بقول وارستہ بمعنی پیش (مخلص کاشی ؎) بپوشیدم ز بالای سخن ہر چند تشریفی ٭ ہمان از لب گریبان میدرد شوق ثناخوانی ٭ (شفیع اثر ؎) عزت از بالای زر دارند اہل روزگار ٭ عبرت از من گیر و پاس عزت خود را بدار ٭ مؤلف عرض کند کہ نمیدانیم کہ وارستہ ازین ہر دو سند بالا یا بالا را بمعنی پیش چطور نوشت سخنوران دانند کہ درینجا بمعنی بلندی و برتری است کہ بر معنی پنجم گذشت فافہم۔ مخفی مباد کہ بر (بالا بردن کار) و (بالا رفتن کار) کہ می آید بعض محققین معنی پیش بردن کار می گیرند و ما در انجا ہم معنی پنجم را متعلق کنیم (اردو) پیش۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ نقیض پس۔ آگے۔ سامنے اور بلحاظ ہمارے خیال کے دیکھو بالا کے پانچویں معنے۔

(۷) بالا۔ بہ تحقیق ما بمعنی بعد و پس چنانکہ ببالای سال یعنی پس از سال (فردوسی ؎) برفتند چوپان و برگشت زال ٭ شبی دید باز آن ببالای سال ٭ مؤلف عرض کند کہ این معنی ہم متعلق بمعنی پنجم است کہ از معنی فوق و برگرفتہ اند و موحدہ بر و زائد است پس (ببالای سال) بمعنی بر سالی و بعد از سالی است (اردو) پر۔ بقول آصفیہ ہندی بعد۔ پیچھے

(۸) بالا۔ بہ تحقیق ما بمعنی زائد و فائق و این من وجہٍ متعلق بمعنی پنجم است چنانکہ بالای صد بمعنی زائد از صد (فردوسی ؎) چو رستم بہ پیمود بالای ہشت ٭ بسان یکی سرو آزاد گشت ٭

حیف است کہ صاحب ناصری بالا را بمعنی سال عمر آوردہ از ہمین شعر فردوسی سند گیرد
و بر معنی شعر غور نمی کند و بر مقصود خود معنی اصلی گیرد۔ مقصود شاعر اینست کہ چون رستم
سال عمر را بالای ہشت نمود یعنی زائد از ہشت یافت مثل سرو آزاد شد۔ فتامل
(اردو) پر۔ بقول آصفیہ۔ اوپر کا مخفف اور اوپر پر فرمایا ہے کہ بالا۔ فوق۔

(۹) بالا۔ بقول خان آرزو در چراغ بمعنی مقدار چنانکہ پیل بالا و نیزہ بالا۔ کلیم ؎
کجا نیزہ فوارہ آسا بجست ٭ کہ خون نیزہ بالا از انجا بجست ٭ مؤلف عرض کند کہ مقدار
را ہیچ دخل نیست نیزہ بالا قلب اضافت بالای نیزہ باشد یعنی زائد از نیزہ و مراد از
زائد بلندی نیزہ متعلق بہ معنی ہشتم وجا دارد کہ بالای نیزہ را بمعنی بلندی نیزہ گیریم
اندرین صورت متعلق بمعنی پنجم باشد پس مقدار حاصل معنی باشد نہ معنی لفظی۔
(اردو) دیکھو بالا کے آٹھویں معنے۔

(۱۰) بالا۔ بہ تحقیق ما بمعنی برابری و ہمسری ہم آمدہ وسند این ہر (بالا دادن) می آید
وجز این نیست کہ من وجہٍ مجاز معنی سوم باشد (اردو) برابری۔ بقول آصفیہ۔ فارسی
اسم مؤنث۔ ہمسری۔ مساوات۔

(۱۱) بالا۔ بہ تحقیق ما بمعنی فریب وحیلہ۔ استعمال این در (بالا گرفتن چیزی از کسی) آمدہ
وجز این نیست کہ اسم جامد فارسی زبانست۔ صاحب کنز گوید کہ لغت فارسی است
و در ترکی بمعنی سام مستعمل و سام بہ تشدید در لغت عرب بقول منتخب بمعنی زہر دہندہ
و زہر در طعام کنندہ پس این متصرف ترکان باشد در معنی و معنی حقیقی این در فارسی

ہمان حیلہ وفریب ۔ یکی از معاصرین پیرانہ سال عجم باما گفت کہ چون طفل نادان کنجشکی
را بدست می گیرد و سخت گیرد ونمی گذارد و اعتنا نمی کند کہ کنجشک بمیرد پس می خواہند کہ
کنجشک را از دست او حاصل کنند و می گویند کہ بابا ۔ بالا ببین کہ چہ تماشاہاست او نظر
ببالا می کند و اینان کنجشک را بزور از دستش می گیرند و چون طفل نادان بسوی آن
متوجہ می شود می گویند کہ بالا رفت ببین کہ می پرد از ہمین طرز عمل فارسیان بالا را
بمعنی حیلہ وفریب استعمال کردند و ہمین حکایت ماخذ این لفظ است کہ صورت اسم
جامد گرفتہ (اردو) بالا ۔ بقول آصفیہ اسم مذکر ۔ فریب ۔ حیلہ ۔ بہانہ (صرف اردو
مین) اور مؤلف عرض کرتا ہے کہ فارسی مین بھی اور بالا بتانا بمعنی ۔ فریب دینا
دہوکا دینا اسی سے مرکب ہے ۔

بالا بالا اصطلاح ۔ معاصرین عجم بر زبان دارند و بمعنی بی اطلاع و توسط دیگری (۳۲۲۲)
استعمال این می کنند چنانکہ ” او بالا بالا این کار کرد “ یعنی بدون اطلاع و توسط غیر
بخیال ما لفظ بالا درینجا بمعنی پنجم اوست مجازاً یعنی فوق اطلاع و توسط چنانکہ فوق الادب
بمعنی خارج از ادب می آید و بالا از شمار بمعنی خارج از شمار (اردو) بالا بالا ۔ بقول
آصفیہ ۔ فارسی ۔ اوپر ہی اوپر ۔ الگ ہی الگ ۔ بی اطلاع چپکے ہی چپکے ۔ پرے ہی پرے

بالابان اصطلاح ۔ بقول رہنما بحوالہ سفرنامہ
ناصر الدین شاہ قاچار دف کلان و بقول
صاحب بول چال طنبور و دف باشد

مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است
مرکب از کلمہ بالا بمعنی پنجم و بان بقول برہان
مخفف بانگ بمعنی آواز بلند و فریاد و معنی

بقطعی این آواز بلند دارند (اردو) فوجی بڑا تنبور۔ مذکر۔

بالابان ونی اصطلاح۔ بقول صاحب روزنامہ بحوالۂ سفرنامۂ ناصر الدین شاہ قاجار تمبور والغوزہ **مؤلف** عرض کند کہ (بالابان) بجاے خودش گذشت و از نی الغوزہ مراد است (اردو) تنبور اور بانسلی۔ صاحب آصفیہ نے بانسری پر فرمایا ہے کہ ہندی۔ اسم مؤنث۔ نے۔ بانسلی۔ مثل الغوزہ ایک باجہ ہے جسے منہ سے بجاتے ہیں۔

(الف) **بالا بردن** استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت و از کمال اصفہانی سند آوردہ ﴿ کی ترقی می تواند داد احوال مرا کمی بہ۔ دبالا سپہر دون ہمن سال مرا ﴾ **مؤلف** عرض کند کہ بالا دینجا بمعنی ہشتم اوست کہ زائد باشد ولیکن این سند استعمال ۔۔۔۔۔

(ب) **بالا بردن سال** بمعنی زیادہ کردن عمر و بہ پیری رسانیدن است بہار ہم ذکر این کردہ و ہمچنین است ۔۔۔۔

(ج) **بالا بردن کار** کہ لفظ بالا دینجا بمعنی پنجم اوست۔ بہار این را بمعنی پیش بردن کار گیرد و صاحب بحر بمعنی سرانجام آن درست دادن و بہ تحقیق ما کامیاب شدن کہ حاصل بلندی کار است (نظیر بدخشانی سہ) ﴿ کار بالا نبرد دست نیاید برکام ؛ ہر کہ دل دادہ آن قامت بالا نشود ﴾ و پس بخیال ما از تعمیم مصدر (الف) کار گرفتن درست نیست بلکہ از مصادر خاص (ب و ج) کار باید گرفت و بصورت تعمیم (بالا بردن چیزی) اولی است از مجرد (بالا بردن) فتامل (اردو) (الف) اوپر لیجانا۔ بلند کرنا۔ ترقی دینا۔ (ب) عمر بڑھانا۔ بڈھا کرنا۔ (ج) کامیاب ہونا۔

بالابلند اصطلاح۔ بقول بہار و انند دراز قامت **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است (خواجہ شیراز ؎) زدست کوتہ خود زیر بارم * کہ از بالابلندان شرمسارم * (ظہوری ؎) سازش بر گوشمال زہد کوتاہی نکرد * غالباً از کاکل بالابلندان تار داشت * (اردو) دراز قد۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ طویل القامت۔ لمبے قد کا۔ قدآور۔

بالابند اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بمعنی (۱) سربند و (۲) دستار و (۳) نوعی از لحاف ولبادہ **مؤلف** عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی چیزیکہ بالای چیزی بر بندد و کنایہ باشد از سربند و دستار و نسبت معنی اول خیال ما انیست و معاصرین عجم ہم با ما اتفاق دارند کہ فارسیان (۴) سرپیچ را بالابند گویند کہ نوعی از مندیل و بالای دستار بستہ می شود و نسبت معنی سوم عرض میشود کہ ملبوسی از لحاف ولبادہ ساختہ میشود کہ در موسم سرما استعمالش می کنند ہمچون قبا و بند ہایش بالای سینہ باشد چنانکہ بند قبا۔ بای حال برای ہر سہ معنی اول الذکر طالب سند استعمال باشیم (اردو) (۱) قصابہ بقول آصفیہ۔ عربی۔ اسم مذکر۔ دیکھو اخکسمہ (۲) دستار۔ فارسی۔ اسم مؤنث۔ پگڑی۔ عمامہ (۳) وہ قبا جو لحاف یا لبادہ سے بنا کر موسم سرما مین پہنتے ہین۔ مذکر (۴) سرپیچ۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ اسم مذکر۔ پگڑی کے اوپر کا چھوٹا کپڑا۔ ایک قسم کا زیور جو پگڑی مین باندھتے ہین **مؤلف** عرض کرتا ہی کہ پگڑی کے اوپر جو کپڑا سرپیچ کہلاتا ہے اوس پر نقش اور زردوزی کا کام کیا جاتا ہے۔

بالاپنجرہ (۱) معاصرین عجم کنایہ گیرند از غرفہ

و دریچه قلب اضافت پنجرهٔ بالا و پنجره بقول انند
لغت فارسی است هرچه مشبک باشد و آنچه
در بعضی عمارات جالی سازند و (پنجرهٔ لاجورد
(۲) بقول برهان کنایه از آسمان است بالجمله
استعمال این در مقوله (ازین بالا پنجره چشم
انداز به پائین دارد) گذشت (اردو)
(۱) دریچہ۔ مذکر (۲) آسمان۔ مذکر۔

بالاپوش اصطلاح بقول انند بحوالهٔ نفائس بضم
بای فارسی (۱) پوششی که در وقت دراز
کشیدن بر سر کشند و بعربی لحاف و بفارسی
شادیچه بر وزن بازیچه و جامهٔ خواب و زیرپوش
و بالاکش گویند و صاحب روزنامه بحوالهٔ
سفرنامهٔ ناصرالدین شاه قاچار گوید که (۲)
لباس بالائی و ترجمهٔ آن در انگلیسی اوورکوت
نوشته و بقول صاحب رهنما و بوچیال لحاف
مؤلف عرض کند که زیرپوش و بالاکش
را نشنیدیم و خود صاحب انند هم ذکر این هردو
لغت نکرده و شادیچه را صاحب برهان
مرادف بالاپوش گوید بای حامل بالاپوش
اسم فاعل ترکیبی است یعنی لباسی که بالای
لباس پوشند و بمعنی اول استعمال قدیم است
و معاصرین عجم هم لحاف را گفته اند و بمعنی
دوم بیان کرده صاحب روزنامه لباسی
کلفت که از لباده و غیر ذلک بشکل جوغه
تیار کنند و در موسم سرما بالای لباس بپوشند
و لفظ بالا درینجا مجاز معنی پنجم باشد بمعنی بر
(اردو) (۱) لحاف بقول آصفیه عربی
اسم مذکر۔ رات کے سونے کا روئی دار
کپڑا۔ سوڑ۔ بالاپوش۔ رضائی جس میں
بہت سی روئی ہو۔ فرگند (۲) اوورکوٹ
انگریزی۔ مذکر۔ بقول امیر پاؤں تک لمبا
کوٹ جو اکثر جاڑوں میں انگریزی پوشاک
پہننے والے پہنتے ہیں۔

بالاتر از سیاهی رنگی دگر نباشد مثل

صاحبان خزینه و امثال فارسی ذکر این کرده‌اند
و از معنی و محل استعمال ساکت. بهار گوید که هرگاه
کسی را در امری خجالت حاصل شود و تن بمردن
دهد می گوید که از مردن امری دیگر بتر نیست
و آن را بر خود گوارا می کند مؤلف عرض کند
که موقع استعمال مثل ازینقدر بیان بهار روشن
نمی شود و این مثل در حقیقت مرادف (آخر
الدواء الکی) باشد و بعوض همین مثل عربی
فارسیان این مثل فارسی را زنند یعنی چون
کسی بمصیبتی مبتلا شده خود را بکشد یا قتل دیگری
کند در همچو مواقع و مماثل آن. استعمال این
مثل می شود مقصود آنست که همین بود علاج
آخر که غیر ازان چاره نبود یعنی سپید را سبز و
سبز را زرد یا زرد را سیاه کردن ممکن است
و لیکن سیاهی را برنگی دیگر بدل کردن نمی شود
ازین قدر تعریف که ما کرده ایم موقع استعمال
این را بتامل توان دریافت مخفی مباد که لفظ
بالا درین مثل متعلق بمعنی هشتم اوست (اردو)
دکن میں کہتے ہیں "اسکے سوا علاج ہی کیا تھا"

بالاچاق اصطلاح - خان آرزو در
چراغ گوید که مقابل زیرچاق بمعنی بالادست
باشد و بقول بهار غالب و صاحب بحر فرماید که
فرمان روا و حاکم و زیادتی کننده (میر نجات
ؔ) همه مان تو همه چابک و رند و قبچاق اند
همه چون سرو بگلهای چمن بالاچاق ۔ مؤلف
عرض کند که چاق بقول برهان بمعنی صحتمندان -
مخفی مباد که معاصرین عجم گویند که "این خیلی
چاق است" یعنی بسیار تندرست. پس
(بالاچاق) اسم فاعل ترکیبی است بمعنی بلند
صحت و کلمهٔ بالا درینجا بمعنی بلند مجاز معنی پنجم
که گذشت فارسیان (بالاچاق) را مجازاً بمعنی
زبردست استعمال کردند که مراد از حاکم و
فرمان روا توان گرفت و بالادست هم به
معنی حاکم است آنچه صاحب بحر زیادتی کننده

راد بر تعریف این داخل کرده است بحکم اوست
و زائد از ضرورت (اردو) حاکم۔ زبردست
بالادست۔ مذکر۔

بالاخانه اصطلاح۔ بقول بہار و بحر و آنند
خانۂ که بر پشت بام سازند (میرزا عبد الغنی
قبول ؎) از ہوای قامتش تا پر شده است
؏ سینۂ صد چاک بالاخانه است ؏ (محسن
تاثیر ؎) از بلندی ہای فطرت در تعب
افتاده ام ؏ ہیچ زینم خانۂ گر ہست بالاخانه
است ؏ مؤلف عرض کند که قلب اضافت
خانۂ بالا و مراد از خانۂ که بالای خانه تعمیر
کنند و لفظ بالا دریجا متعلق به معنی پنجم
(اردو) بالاخانه۔ بقول آصفیه۔ فارسی۔
اسم مذکر۔ اوپر کا کمرہ۔ اٹاری۔ کوٹھا۔

(الف) **بالاخواند** (مصدر اصطلاحی)
(ب) **بالاخواندن** صاحب برہان و جامع نسبت
(ج) **بالاخوانی** الف گوید که چیزی را

که زیاده از حدّ آنست و انمود مؤلف عرض
کند که مقصودش جز این نباشد که ماضی مطلق
(ب) باشد۔ صاحب آصفی ذکر (ب) کرده
از معنی ساکت و باستناد (الف) توانیم عرض
کرد که چیزی را از حدّ آن زیاده خواندن است
(ج) بقول جہانگیری (در ضمیمۂ کتاب) کنایه از
آنست که خود را زیاده از آنچه ہست وانماید
(ظهوری ؎) یک خود را بصد سازد ظہوری
خرج در مجلس ؏ کند تا مدعی را زیر بالاخوانی
دارد ؏ صاحب برہان گوید که کنایه از آنست
که کسی چیزی را زیاده از آنچه ہست وانماید
و بقول رشیدی زیاده از آنچه ہست خود را
وانمودن خان آرزو در چراغ گوید که بمعنی
زیاده نمودن خود است و بقول وارستہ
و بحر زیاده از حالت و استعداد خود را فرانمودن
(محسن تاثیر ؎) چو دید از قامت او سرو
از رخ خویش را نازل ؏ ز بالاخوانی بیجای قمری

منفعل باشد و بهار هم ذکر این کرده **مؤلف**
عرض کند که حاصل بالمصدر (ب) بمعنی مبالغه
و لفظ بالا در ینجا متعلق بمعنی پنجم و ششم اوست
مخفی مباد که تخصیص جهانگیری باخود و طرز بیانش
بترکیب مضارع صحیح نباشد. صاحب برهان
از تخصیص محفوظ و در طرز بیان پیرو جهانگیریست
خان آرزو و وارسته و صاحبان بحر و رشیدی
هم به تخصیص خود سکندری خورده اند قائل
(اردو) (الف) مبالغہ کیا (ب) مبالغہ
کرنا (ج) مبالغہ۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم
مذکر۔ زیادہ گوئی۔ حد سے زیادہ تعریف یا مذمت
کرنا۔ بڑھا کر بیان کرنا۔ ترجیح ملا مرجح۔

بالاد خان آرزو در سراج گوید که (۱) مرادف
بالاده بوزن آباد و آباده بمعنی اسپ جنیبت
و (۲) بقول بعض اسپ پالانی بارکش پس بالا
که بدین معنی گذشته مخفف این باشد لیکن تصحیف
است صحیح به بای فارسی است صاحب غیاث
بر معنی اول قانع و صاحب شمس ذکر معنی اول
گوید که بقول بعض مطلق اسپ و حق همین است
مؤلف عرض کند که ما حقیقت بالا بمعنی اول
بجایش بیان کرده ایم و در ینجا همین قدر گفتنی
است که دال مهمله آخر زائد است چنانکه
پیرهن و پیرهند و نارون و ناروند پس این
مزید علیه بالا است نه بالا مخفف این آنچه
خان آرزو این را تصحیف گوید تسامح
اوست که از قاعدهٔ زیادت حروف کار
نگیرد و اختلافی که در لغت بالا با او داریم
بجایش مذکور شد و معنی دوم را به بای عربی
بدون سند استعمال تسلیم نه کنیم و خود خان آرزو
هم بر خلافش رفته و آنچه صاحب شمس این
را بمعنی مطلق اسپ گوید بدون سند است اعتبار
را نشاید که درجهٔ تحقیقش اظهر من الشمس۔
(اردو) (۱) دیکھو بالا کے پہلے معنے (۲)
باربرداری کا گھوڑا۔ مذکر۔

بالادادن (مصدر اصطلاحی) وارستہ گوید کہ (۱) ترقی وبلندی دادن و (۲) بقول بعض تعریف کردن صاحبان بحر وانند وبہار ہم ذکر این کردہ اند امیر معزی ؎ بہ رای پاک ہنر راہمی دہد یاری ٭ بہ رسم خوب خرد راہمی دہد بالا ٭ (ظہوری ؎) قد طوبی را دو تا سازند در تعظیم خویش ٭ خار وخس را گر بحکم ہمت بالا دہند ٭ (ولہ ؎) ہر کرا می خواہد از صافی دلان ٭ داغہای سینہ بالامی دہد ٭ **مؤلف** عرض کند کہ معنی اوّل متعلق بہ معنی پنجم بالا است ومعنی دوم مجاز آن وبہ تحقیق ما (۳) بمعنی مقابل قرار دادن وبرابر کردن متعلق بہ معنی دہم لفظ بالا ظہوری ؎ گشتم از بالای رضوان منفعل ٭ باقدش کو سرو را بالا دہد ٭ و (۴) بہ تحقیق ما بمعنی فریب دادن متعلق بہ معنی یازدہم لفظ بالا ظہوری ؎) سدرہ در پستی است از بالای او ٭ واعظش بیہودہ بالامی دہد ٭ یعنی آنچہ واعظ تعریف بلندی سدرہ می کند گویا فریب می دہد وحیلہ بازی می کند وظاہر نمی نماید کہ بالای یار بلند تر از وست محققین بالا از ہمین یک شعر معنی دوم پیدا کردہ اند وما می گوئیم کہ از معانی متعددہ لفظ کہ بالا گذشت ہیچ تعلق ندارد (اردو) ترقی دینا۔ بلندی عطا کرنا۔ (۲) تعریف کرنا۔ (۳) دہوکا دینا۔ بالا بتانا۔

بالادادن اساس مصدر اصطلاحی بقول انند از قبیل بالا بردن اساس باشد **مؤلف** عرض کند کہ بمعنی بلند کردن بنیاد باشد متعلق بمعنی اوّل (بالادادن) ظہیر فاریابی ؎) بزرگوارا من بندہ چون بقوت طبع ٭ دہم بمدح تو بالا اساس آئین را ٭ (اردو) بنیاد کو بلند کرنا۔

بالادانستن استعمال۔ صاحب آصفی ذکر این کردہ از معنی ساکت **مؤلف**

عرض کند کہ بمعنی حقیقی بلند خیال کردن (ارتقی ہروی سے) زمان با پایہ تختش نخواند خاک راساکن ؛ جہان با گوشۂ تاجش نداند چرخ رابالا ؛ (اردو) بلند خیال کرنا۔

بالادرازہ اصطلاح۔ بقول بہار بمعنی دراز قامت (ظہوری سے) بیا بالادرازی شوتیز جنگ ؛ کہ زحمت کند کوتہی روز جنگ ؛ مؤلف عرض کند کہ متعلق است بمعنی سوم لفظ بالا و اسم فاعل ترکیبی است (اردو) دیکھو بالابلند۔

بالادست اصطلاح۔ بقول برہان و مؤید و بحر (۱) صدر مجلس و (۲) کنایہ از حریف غالب و (۳) ہر چیزی کہ نفاست تمامی دارد بہار گوید کہ مقابل فرودست ونیکو و بہتر و قوی و غالب مؤلف عرض کند کہ اسم فاعل ترکیبی است بمعنی دست بلند دارندہ و لفظ بالا درینجا متعلق بمعنی پنجم اوست وہر سہ معنی کنایہ باشد (وحید سے) از سلیمان رسم و آئین بزرگی یاد گیر ؛ مور را در بزم بالادست خود جا میدہد ؛ (ظہوری سے) در تعریف شاہ نواز خان سے) لطف بالادست شاہش خوش نواخت ؛ صدر مجلس صاحب خود را شناخت ؛ (صائب سے) عشق بالادست بر خاک از وجود ما نشست ؛ از گہر گرد یتیمی بر رخ دریا نشست ؛ (ولہ سے) حسن بالادست را آرایشی چون عشق نیست ؛ طوق قمری سرو را بہتر ز خلخال زر است ؛ (ملّا مفید بلخی سے) چون بفضل قدش آغوشم رسد ؛ حسن بالادست دارد قامتش ؛ (روزبہان سے) بعالمی نہ ہم جلوۂ نخل قدش ؛ گران فروشم و دارم متاع بالادست ؛ (اردو) (۱) بالا دست۔ بقول آصفیہ۔ فارسی۔ (۱) افسر حاکم۔ بڑا عہدہ دار۔ صدر مجلس۔

(۲) زبردست۔ غالب۔ (۳) عمدہ۔ نہایت نفیس۔

(۲۲۲۷) **بالادستی** | اصطلاح۔ (۱) بمعنی غلبہ باشد و (۲) صدارت جز این نیست کہ یای مصدری زیادہ شد در آخر (بالادست) کہ گذشت (ظہوری سلہ) بہ بالادستی افتادگیہا ز بام آسمانہا زینہ در زدم ٭ فارسیان گویند کہ (فقرہ (۲)) ما بالادستی او را تسلیم کنیم"۔

(اردو) (۱) غلبہ۔ مذکر۔ دیکھو استیلا (۲) صدارت۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مؤنث بالانشینی۔ صدرنشینی۔

(۲۲۲۸) **بالادوی** | اصطلاح۔ بقول انند بحوالہ فرہنگ فرنگ بفتح دال مہملہ و کسر واو (۱) چستی و چالاکی و (۲) تیزروی مؤلف عرض کند کہ مشتاق سند استعمال باشیم و بہ تحقیق ما (۳) بمعنی عروج مستعمل کہ بلندی حاصل کردن است و لفظ بالا در ینجا بمعنی پنجم او و حاصل بالمصدر است از (بالادویدن) (ظہوری ھ) در زیر لب بباغ سرایم افتتش ٭ بالادوی سرو صنوبر فرو کنیم ٭

(اردو) (۱) چستی۔ چالاکی۔ مؤنث۔ (۲) تیزروی۔ مؤنث۔ تیز رفتن کا حاصل بالمصدر۔ (۳) عروج۔ بقول آصفیہ عربی۔ اسم مذکر۔ اونچائی۔ بلندی۔ صعود۔

(الف) **بالادہ** (ب) **بالاذ** | (الف) بقول برہان بر وزن آمادہ اسپ جنیبت را گویند کہ اسپ کوتل باشد و نسبت (ب) فرماید کہ (۱) مرادف (الف) است و (۲) بقول بعض اسپ پالانی صاحب جامع ذکر ہر دو کردہ بمعنی اول قانع و صاحب ناصری کہ (ب) را بذیل (الف) آوردہ ہمزبانش۔ صاحب سروری بر (ب) ذکر ہر دو معنی کردہ گوید کہ بہ بای فارسی ہم بنظر رسیدہ (شمس فخری سلھ) شہنشہ نیک گشتہ

بخت در مواکب او ۴ چو نقره خنگ سمند
فلک دو صد بالاذ ۴ صاحب هفت بر (ب)
ذکر هر دو معنی کرده (الف) را بمعنی اوّل
مخصوص کند۔ خان آرزو در سراج
بذکر (الف) بهر دو معنی گوید که تصحیف
است وصحیح بباء فارسی است مؤلف
عرض کند که (الف) مرادف و مزید علیه
بالاد باشد که گذشت هاء هوّز در آخرش
زیاده کرده اند وصراحت هر دو معانی
همدر انجا کرده ایم و (ب) جزین نیست که
معرّب بالاد است که دال مهمله بذال معجمه
بدل شد وجهی نیست که (ب) را با وجود ذال
معجمه لغت فارسی گیریم (اردو) کهور بالاد

بالار بقول برهان ومؤید وجامع بر وزن
تالار (۱) شاه تیر را گویند وآن چوب بزرگ
است که هر دو سر آن بر بالای دیوار عمارت
باشد وسر چوبهای دیگر را بر بالای آن
گذارند و (۲) بمعنی ستون را گفته اند و (۳)
بمعنی چوبها را گویند که بالای شاه تیر گذارند
وتخته وپوشش دیگر را بالای آن بگسترانند
و (۴) شخصی را نیز گویند که اسیر محبّت مادر
وموقوف بر رضایش باشد صاحب سروری
بر معنی اوّل قانع وگوید که بمعنی فرسب یعنی
چوبیکه بام خانه را بآن پوشند وآن را فلوزه
هم گویند صاحب جهانگیری ذکر هر سه معنی
اوّل الذکر کرده معنی سوم را مخصوص کند
با سمرقند۔ صاحب رشیدی نقل نگارش
واینقدر را اضافه کند که مرادف بالال صاحب
جامع ظاهرا معنی سوم را ترک کرد ولیکن طرز
بیانش آنرا هم داخل تعریف کند صاحب
ناصری بذکر معنی اوّل قانع وگوید که آنرا بالاکر
وبالال نیز گفته اند۔ خان آرزو در سراج
بذکر معنی اوّل وسوم بحواله قوسی گوید که مطلق
چوبی که عمارت بدان پوشند وفرماید که این

اصح و اقوی است و مخفف (بالاگر) وگوید
کہ لفظ گر بہ دو وضع مستعمل یکی حقیقت کہ بمعنی
وصفی آن است کہ سازندہ و جاعل باشد
چنانکہ تیرگر و کمان گر دوم مجاز است کہ
مشہور گردیدہ چنانکہ آہنگر و مس گر و زرگر
زیرا کہ جعل در ینجا بجوہر آہن و مس و زر
نسبت نگرفتہ متعلق بصورت است و جاعل
آنرا متصرف در اشکال و صورت است
(الخ) مؤلف عرض کند کہ ما با خان آرزو
اتفاق داریم کہ کثرت استعمال از (بالاگر)
کہ بمعنی سقف ساز است کاف فارسی را حذف
کردہ بالگر ہم مخفف آنست بحذف لام و الف
و بالال مبدل بالار کہ رای مہملہ بہ لام بدل شد
چنانکہ چیار و چنال و جادار کہ بالار مرکب
باشد از بالا و رای نسبت چنانکہ انگشت و انگشتر
و لہ و لہر بمعنی چیزی کہ منسوب است بہ بالا۔
معنی اول حقیقی است و معنی دوم و سوم مجاز آن

و تعمیم تعریف بیان کردہ خان آرزو بحوالہ قوی
درست باشد کہ ازہمین تعمیم تخصیص سہ گانہ
در استعمال صورت گرفت نسبت معنی چہارم
عرض می شود کہ خلاف قیاس است و مجاز ہم
نمی توان گرفت و از ماخذ مبینہ بالا ہم تعلق
ندارد و معاصرین عجم ہم بر زبان ندارند اگر
سند استعمال پیش شود توانیم قیاس کرد کہ مرکب
است از لغت سنسکرت بالا کہ بقول ساطع
بمعنی فرزند است فارسیان رای نسبت در
آخرش مرکب کردہ بمعنی منسوب بہ کودکی مجازا
بمعنی مطیع مادر گرفتند کہ کودکان دائما اطاعت
مادر کنند (شمس فخری سہ) زمین خانہ و باغ
از زبرجد است و عقیق ہم عجب مدار کہ ہست
از زمردش بالار ہم (اردو) (۱) شہتیر
اسم مذکر۔ دیکھو بارانہ (۲) ستون۔ اسم مذکر
دیکھو استن۔ (۳) تیر۔ اسم مذکر۔ بقول آصفیہ
سیدہی لکڑی دکن مین اس لکڑی کو تیر کہتے ہیں

جو سقف مکان کے لئے شہتیر پر قائم کیجاتی ہی صاحب آصفیہ نے کڑی پر فرمایا ہی۔ اسم مؤنث۔ تیر بام۔ چوب سقف چوب دراز جسے چھت میں ڈالتے ہیں (نکہت ؎) قدرت حق سے بے ستون ہی کھڑی ہ سقف گردون میں کہکشان ہے کڑی ہ (۴) مان کا فرمان بردار مطیع۔

بالا رفتن مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ و بہار و بحر (۱) بلند پروازی کردن و فرماید کہ گویند (فلان کس با اسپ تیز تک و بالباس زرین بالا میرود یعنی باین چیزہا مفاخرت دارد (بدیعی سمرقندی ؎) آ سرو باقد او مگذار سرکشی را ہ بسیار پیش قدش بالا نمی توان رفت ہ مؤلف گوید کہ (۲) بمعنی حقیقی اوست یعنی رفتن بہ بلندی و لفظ بالا درینجا متعلق بمعنی نجم اوست (ظہوری ؎) مردمک در غوطہ خواری گہ سری بر می کند ہ وہ چہ سان در گریہ ہای مرو بالا می روم ہ (اردو) (۱) بلند پروازی کرنا۔ بلند پروان کا ذکر آ فرام پر گذرا ہی۔ (۲) اوپر جانا۔ بلندی پر جانا۔

بالا رفتن دماغ مصدر اصطلاحی۔ بقول بہار و بحر و انند کنایہ از نخوت و غرور بہم رسانیدن (میرزا اسمعیل ایما ؎) بالا میرود ز ترقی دماغ ما ہ چون آفتاب دود ندارد چراغ ما ہ مؤلف عرض کند کہ لفظ بالا درینجا متعلق بمعنی نجم اوست (اردو) دماغ آسمان پر ہونا۔ بقول آصفیہ۔ اترانا۔ غرور ہونا۔ گھمنڈ ہونا

بالا رفتن سال و عمر مصدر اصطلاحی۔ بقول وارستہ و بحر آخر شدن سال و افزون شدن آن بر سالہای گذشتۂ عمر و بقول بہار شروع شدن سال نو از عمر طبعی مؤلف عرض کند کہ لازم است از (بالا بردن سال) کہ بجایش گذشت و کنایہ از گذشتن عمر باشد و درازی آن و لفظ بالا درینجا متعلق بمعنی چہارم باشد و بس (نعمت خان عالی ؎) بہ ہجر از ناتوانی ہا بجائی می رسد حالم ہ کہ می سوزد نفس ہر گاہ بالا می رود سالم ہ (طاہر وحید ؎) ہست بر بام عدم راہ غمہا را بہ بین ہ زینہ ہا باشد کہ زانجا عمر بالا میرود ہ (اردو) عمر گزرنا۔ عمر زیادہ ہونا۔ طوالت عمر۔

کتب خانہ جامعہ عثمانیہ

۱۔ اراکین مجلس جامعہ، مجلس اعلیٰ، مجلس رفقاء، مجلس انتظامی [illegible] ایک وقت میں [illegible] کتابیں ایک ماہ کے لئے [illegible] عہدہ داران جامعہ [illegible] لے سکتے ہیں۔

۲۔ اساتذہ جامعہ عثمانیہ و کلیہ جات ملحقہ [illegible] ایک ماہ [illegible] لے سکتے ہیں اور [illegible]

۳۔ اراکین دارالترجمہ دس کتابیں [illegible] دو کتابیں [illegible]

۳۔ طلبا ایم اے، ایل ایل بی و [illegible] تین کتابیں [illegible] رکھ سکتے ہیں۔ طلبہ [illegible] کتابیں دو ہفتہ [illegible] اور [illegible] طلبہ [illegible] کتابیں [illegible]

۴۔ مدت مقررہ کے اندر کتابیں واپس نہ کی جائیں تو [illegible] فی کتاب [illegible] جرمانہ لیا جائے گا۔

۵۔ بشرط [illegible] کتابیں [illegible] کتاب کا لانا لازم ہے۔

۶۔ کتابیں گم ہو جائیں یا خراب ہو جائیں تو [illegible] ذمہ داری [illegible]

۷۔ کتابوں پر کسی قسم کا نشان بنایا نہ جائے۔

۸۔ قلمی نسخے اور حوالے کی کتابیں جاری نہیں کی جا سکتیں۔ فقط